

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ДАЛЯ**

Юридичний факультет

**MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
VOLODYMYR DAHL EAST UKRAINIAN NATIONAL
UNIVERSITY
Faculty of Law**

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПРАВА:
ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА**

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ № 1 (47)

**TOPICAL ISSUES OF LAW:
THEORY AND PRACTICE**

COLLECTION OF SCIENTIFIC PAPERS № 1 (47)

Київ 2024

УДК 340.11(477)
А 43

ISSN (print) 2218-5461
ISSN(online) 2412-4397

Відповідно до постанови Президії ВАК України від 12.06.2002 №1-05/6, рішення Президії ВАК України (протокол №1-05/4 від 14.10.2009 р.), постанови Президії ВАК України від 14 квітня 2010 р. №1-05/3, Наказу МОН України від 09.03.2016 р. №241 збірник затверджено як наукове фахове видання, в якому можуть публікуватися результати дисертаційних досліджень на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук. Збірник внесений до Переліку наукових фахових видань України (категорія В) (Наказ МОН України № 1471 від 26.11.2020). Збірник наукових праць «Актуальні проблеми права: теорія і практика» внесений до Міжнародної наукометричної бази даних «Index Copernicus International» (Польща).

Видається відповідно до рішення Вченої ради Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (протокол №10 від 31.05.2024р.).

Збірник зареєстровано Міністерством юстиції України, свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації серія КВ № 15362- 3934Р.

А 43 Актуальні проблеми права: теорія і практика : Збірник наукових праць № 1 (47). – Київ: вид-во СНУ ім. В. Даля, 2024. – 406 с.

Статті друкуються в авторській редакції мовою оригіналу.

За достовірність викладених фактів, цитат та інших відомостей відповідають автори.

ISSN (print) 2218-5461
ISSN(online) 2412-4397
УДК 340.11(477)

© Східноукраїнський національний університет
імені Володимира Даля, 2024.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Головний редактор – Арсентьєва Олена Сергіївна – кандидат юридичних наук, професор, декан юридичного факультету Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (м. Київ), <https://orcid.org/0000-0001-7959-8524>

Заступник головного редактора – Слюсар Андрій Миколайович – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри трудового права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (м. Харків, Україна), <https://orcid.org/0000-0003-4550-7086>

Секретар редакційної колегії – Івчук Юлія Юріївна – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри правознавства Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (м. Київ), <https://orcid.org/0000-0002-0399-9126>

Члени редакційної колегії:

Назимко Олена Вікторівна – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного та господарського права, Донецький державний університет внутрішніх справ (м. Кривий Ріг, Україна), <https://orcid.org/0000-0001-5418-7438>

Подорожній Євген Юрійович – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри трудового та господарського права, Харківський національний університет внутрішніх справ (м. Харків), <https://orcid.org/0000-0003-1677-1937>

Сіроха Дмитро Ігорович – доктор юридичних наук, доцент, в. о. завідувача кафедри трудового права та права соціального забезпечення, Київський національний університет імені Тараса Шевченка (м. Київ), <http://orcid.org/0000-0003-2805-2278>

Устименко Олена Сергіївна – кандидат юридичних наук, доцент, начальник відділу міжнародного співробітництва, Харківський національний університет внутрішніх справ (м. Харків), <https://orcid.org/0000-0002-5169-0123>

Ярошенко Олег Миколайович – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної Академії правових наук України, проректор з навчально-методичної роботи Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (м. Харків, Україна), <https://orcid.org/0000-0001-9022-4726>

Розовський Борис Григорович – доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, професор кафедри правознавства Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (м. Київ), <https://orcid.org/0000-0002-5112-5159>

Вепхвія Гварамія – доктор юридичних наук, професор, декан факультету права та дипломатії Сухумського державного університету (м. Тбілісі, Грузія).

Капліна Галина Анатоліївна – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри правознавства Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (м. Київ), <http://orcid.org/0000-0003-2527-3550>

Клемпарський Микола Миколайович – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри державно-правових дисциплін та міжнародного права Донецького юридичного інституту МВС України (м. Кривий Ріг, Україна), <https://orcid.org/0000-0001-7948-5706>

Котова Любов Вячеславна – кандидат юридичних наук, професор, в. о. завідувач кафедри правознавства Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (м. Київ), <https://orcid.org/0000-0002-2437-3624>

Назимко Єгор Сергійович – доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, перший проректор Донецького юридичного інституту МВС України (м. Кривий Ріг, Україна), <https://orcid.org/0000-0003-4949-4155>

Татаренко Галина Вікторівна – кандидат юридичних наук, професор, завідувач кафедри конституційного права Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (м. Київ), <https://orcid.org/0000-0002-2926-3870>

Шаповалова Ольга Вікторівна – доктор юридичних наук, професор, Почесний професор Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, завідувач кафедри господарського права Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (м. Київ), <https://orcid.org/0000-0002-8813-3849>

Відповідальний за випуск — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри правознавства Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля

Івчук Юлія Юріївна

EDITORIAL BOARD

Chief Editor - Arsentieva Olena Serhiivna – PhD in Law, Associate Professor, Dean of the Faculty of Law of Volodymyr Dahl East Ukrainian National University (Kyiv) <https://orcid.org/0000-0001-7959-8524>

Deputy Chief Editor – Sliusar Andrii Mykolaiovych – LL.D., Professor, Professor of the Department of Labor Law of Yaroslav Mudryi National Law University (Kharkiv, Ukraine) <https://orcid.org/0000-0003-4550-7086>

Secretary of the Editorial Board – Ivchuk Yuliia Yuriiivna – LL.D., Professor, Professor of the Department of Law Science of Volodymyr Dahl East Ukrainian National University (Kyiv) <https://orcid.org/0000-0002-0399-9126>

Members of the Editorial Board:

Nazymko Olena Viktorivna – PhD in Law, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Civil and Commercial Law, Donetsk State University of Internal Affairs (Kryvyi Rih, Ukraine), <https://orcid.org/0000-0001-5418-7438>

Podorozhnii Yevhen Yuriiiovych – LL.D., Professor, Professor of the Department of Labor Law and Economic Law, Kharkiv National University of Internal Affairs (Kharkiv), <https://orcid.org/0000-0003-1677-1937>

Sirokha Dmytro Ihorovych – LL.D., Associate Professor, Acting Head of the Department of Labor Law and Social Security Law of Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv), <http://orcid.org/0000-0003-2805-2278>

Ustymenko Olena Serhiivna – PhD in Law, Associate Professor, Head of the Department of International Cooperation, Kharkiv National University of Internal Affairs (Kharkiv), <https://orcid.org/0000-0002-5169-0123>

Yaroshenko Oleh Mykolaiovych – LL.D., Professor, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Vice-Rector for Educational and Methodological Affairs of the Yaroslav Mudryi National Law University (Kharkiv, Ukraine) <https://orcid.org/0000-0001-9022-4726>

Rozovskyi Borys Hryhorovych – LL.D., Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Professor of the Department of Law Science of Volodymyr Dahl East Ukrainian National University (Kyiv) <https://orcid.org/0000-0002-5112-5159>

Vepkhviia Hvaramiia – LL.D., Professor, Dean of the Faculty of Law of Sokhumi State University (Tbilisi, Georgia).

Kaplina Halyna Anatoliivna – PhD in Law, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Law Science of Volodymyr Dahl East Ukrainian National University (Kyiv) <http://orcid.org/0000-0003-2527-3550>

Klemparskyi Mykola Mykolaiovych – LL.D., Professor, Professor of the Department of State and Legal Disciplines and International Law of Donetsk Law Institute of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine (Kryvyi Rih, Ukraine) <https://orcid.org/0000-0001-7948-5706>

Kotova Liubov Viacheslavna – PhD in Law, Professor, Acting Head of the Department of Law Science of Volodymyr Dahl East Ukrainian National University (Kyiv) <https://orcid.org/0000-0002-2437-3624>

Nazymko Yehor Serhiiovych – LL.D., Senior Researcher Officer, First Vice-Chancellor of Donetsk Law Institute of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine (Kryvyi Rih, Ukraine) <https://orcid.org/0000-0003-4949-4155>

Tatarenko Halyna Viktorivna – PhD in Law, Professor, Head of the Department of Constitutional Law of Volodymyr Dahl East Ukrainian National University (Kyiv) <https://orcid.org/0000-0002-2926-3870>

Shapovalova Olha Viktorivna – LL.D., Professor, Professor Emeritus of Volodymyr Dahl East Ukrainian National University, Head of the Department of Economic Law of Volodymyr Dahl East Ukrainian National University (Kyiv) <https://orcid.org/0000-0002-8813-3849>

Responsible for the issue - LL.D., Professor, Professor of the Department of Law Science of Volodymyr Dahl East Ukrainian National University **Ivchuk Yuliia Yuriivna**

З М І С Т

Анпілогова Б.Ю. СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВИЙ ЗМІСТ СОЦІАЛЬНИХ РИЗИКІВ	11
Барсук М.А. ПРОБЛЕМАТИКА СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ СУДДІВ У КОНТЕКСТІ МАТЕРІАЛЬНОГО НАПРЯМУ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ СУДДІВ В ПОЛЬЩІ	18
Бслоусов В.Д. ОСОБЛИВИ ПРИНЦИПИ СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ	26
Гриценко Г. ЦИФРОВІЗАЦІЯ СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ: ПРОБЛЕМИ МОЖЛИВОСТЕЙ ТА КОМПЕТЕНЦІЇ	36
Дерев'янюк Б. В., Циганович О.В. ОКРЕМІ АСПЕКТИ ДОСУДОВОЇ САНАЦІЇ ЯК ВИДУ РЕСТРУКТУРИЗАЦІЇ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	49
Донченко А.Я. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ РЕГУЛЮВАННЯ ТРУДОВИХ ВІДНОСИН З ІНОЗЕМНИМ ЕЛЕМЕНТОМ.....	60
Загоруй Л.М., Загоруй І.С. ЦИФРОВА СПАДЩИНА: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ	71
Івчук Ю.Ю. ДОСТУП ДО СУДУ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ У ПРАКТИЦІ ЄСПЛ	83
Капліна Г. ПРЕЦЕДЕНТНА ПРАКТИКА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ ЯК ЧИННИК ЄВРОАДАПТАЦІЇ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА В УКРАЇНІ	92
Карпенко М.В., Котова Л.В. ПРАВО НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУД ТА ЕФЕКТИВНИЙ ЗАСІБ ЮРИДИЧНОГО ЗАХИСТУ В ПРАКТИЦІ ЄСПЛ	103
Карчевський М. ОСНОВНІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ В УКРАЇНІ	120
Котлярова І.Ю. ДЕЯКІ АСПЕКТИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТРУДОВИХ ВІДНОСИН ПІД ВПЛИВОМ ПРОЦЕСІВ ЦИФРОВІЗАЦІЇ	130
Лубінець Д. В. ПРОБЛЕМИ ГЕНДЕРНОЇ ДИСКРИМІНАЦІЇ В КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ПРАЦІВНИЦЬ КРИТИЧНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ УКРАЇНИ	144
Меркулов П. Ю. ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ КАДРОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАЦІ НОТАРІУСІВ В УКРАЇНІ	152
Мирославський С.В. СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕНЬ ДОГОВІРНИХ ВІДНОСИН.....	161
Milash V. S., Matvieieva A. V. FOREIGN ECONOMIC ACTIVITY AND FOREIGN ECONOMIC CONTRACT: PROBLEMS OF LEGISLATIVE REGULATION	181
Новіков О.Ю. ПИТАННЯ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ ІНДУСТРІЇ МОДИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ	196
Олексієнко О.С. МІЖНАРОДНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ НЕСТАНДАРТНИХ РЕЖИМІВ РОБОЧОГО ЧАСУ	211
Омельчук В.М. КОРПОРАТИВНІ ПРАВА ДЕРЖАВИ ЯК ОБ'ЄКТ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ.....	218

Рапов І. В. THE ROLE OF LOCAL SELF-GOVERNMENT BODIES IN PROVIDING SOCIAL SERVICES IN CONDITIONS OF ARMED CONFLICT	225
Петрусюк Р. М. СУТНІСТЬ ЄДНОСТІ ТА ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТРУДОВИХ ВІДНОСИН ПРАЦІВНИКІВ БУДІВЕЛЬНОЇ ГАЛУЗІ.....	236
Пивоваров О. В. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРИНЦИПІВ ЗАОХОЧЕННЯ ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ В СИСТЕМІ ТРУДО-ПРАВОВИХ МЕТОДІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СЛУЖБОВОЇ ДИСЦИПЛІНИ.....	243
Покора К. В. ПРИНЦИПИ ДІЯЛЬНОСТІ ПРОКУРОРА СПЕЦІАЛІЗОВАНОЇ ПРОКУРАТУРИ У СФЕРІ ОБОРОНИ.....	251
Прокоп'єв Р. Є. ОСНОВНІ МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ У СФЕРІ ПРАЦІ ПРАЦІВНИКІВ ТРАНСПОРТУ	257
Руденко М.В. ОСОБЛИВОСТІ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ В РЕСПУБЛІЦІ ЄСТОНИЯ – ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ.....	267
Севост'янов С.С. ПОНЯТТЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ТРУДОВОГО ДОГОВОРУ ПРО ДИСТАНЦІЙНУ РОБОТУ	280
Севост'янова К.А. АКТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ПРАЦІВНИК» У СУЧАСНОМУ ТРУДОВОМУ ПРАВІ.....	290
Серебряк С. В. РЕФОРМУВАННЯ ГОСПОДАРСЬКОГО ЗАКОНОДАВСТВА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....	305
Слободян Б.Ю. ПОНЯТТЯ ТА ЗМІСТ ПРАВА НА ЕФЕКТИВНИЙ ЗАСІБ ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ	322
Степченко Д.О., Жолудєва В.І. ВЗАЄМОДІЯ МІЖ ЗАХИСТОМ ПРАВ ЛЮДИНИ ТА МІЖНАРОДНИМ ПРАВОМ У КОНТЕКСТІ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ	330
Столярський О.В. ЗАРОДЖЕННЯ ТА РОЗВИТОК ДЕФІНІЦІЇ ПОНЯТТЯ «МІЖНАРОДНЕ ПРАВО» ТА ОСОБЛИВОСТІ ЙОГО ПРАВОВОЇ ПРИРОДИ В ЗАРУБІЖНІЙ НАУКОВІЙ ДОКТРИНІ	346
Татаренко Г.В. ПРИНЦИПИ ТА МЕТОДИ СОЦІАЛЬНОЇ КВАЛІМЕТРІЇ ПРИ СТАНДАРТИЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ	358
Чиркін А.С. СОЦІАЛЬНА ФУНКЦІЯ В ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ	371
Шаповалова К.Г. ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА НОРМ ПРАВА ТА СУБ'ЄКТІВ ВЛАДНИХ ПОВНОВАЖЕНЬ ЯК ЕЛЕМЕНТІВ МЕХАНІЗМУ РЕАЛІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНИХ ПРАВ ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ	384
Нестерович В.Ф. СИСТЕМА МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ ВЛАДИ.....	391
ЗАПРОШУЄМО ДО СПІВПРАЦІ ТЕХНІЧНІ ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ.....	402
ПРИКЛАД ОФОРМЛЕННЯ ОСНОВНИХ ЕЛЕМЕНТІВ СТАТТІ	404

CONTENT

Anpilohova B.Yu.	
SOCIAL AND LEGAL CONTENT OF SOCIAL RISKS.....	11
Barsuk M.A.	
CHALLENGES IN THE SOCIAL PROTECTION OF JUDGES WITHIN THE MATERIAL DIRECTION OF SOCIAL PROTECTION OF JUDGES IN POLAND	18
Belousov V.D.	
SPECIAL PRINCIPLES OF SOCIAL SECURITY OF MODERN UKRAINE	26
Hrytsenko H.	
DIGITALIZATION OF SOCIAL SERVICES: PROBLEMS OF OPPORTUNITIES AND COMPETENCES	36
Derevyanko B.V., Tsyhanovych O.V.	
CERTAIN ASPECTS OF PRE-TRIAL REHABILITATION AS A TYPE OF RESTRUCTURING OF ECONOMIC ENTITIES	49
Donchenko A.	
CURRENT ISSUES REGULATING LABOR RELATIONS WITH A FOREIGN ELEMENT	60
Zagoruy L. M., Zagoruy I. S.	
DIGITAL LEGACY: PROBLEMS OF FORMATION AND PERSPECTIVES	71
Ivchuk Yu.Yu.	
ACCESS TO THE COURT IN CRIMINAL PROCEEDINGS IN THE PRACTICE OF THE ECtHR	83
Kaplina H.	
PRECEDENT PRACTICE OF THE EUROPEAN COURT AS A FACTOR FOR EUROPEAN ADAPTATION OF CIVIL JUDICIARY IN UKRAINE	92
Karpenko M.V., Kotova L.V.	
RIGHT TO AN EFFECTIVE REMEDY AND TO A FAIR TRIAL IN THE PRACTICE OF THE ECHR	103
Karchevskiy M.	120
THE MAIN PROBLEMS OF CRIMINAL-LEGAL PROTECTION OF INFORMATION SECURITY IN UKRAINE	120
Kotliarova I.Yu.	
SOME ASPECTS OF LEGAL REGULATION OF LABOR RELATIONS UNDER THE INFLUENCE OF DIGITALIZATION PROCESSES	130
Lubinets D.V.	144
PROBLEMS OF GENDER DISCRIMINATION IN THE CONTEXT OF PROVIDING SOCIAL SECURITY FOR FEMALE WORKERS OF CRITICAL INFRASTRUCTURE OF UKRAINE	144
Merkulov P.Iu.	
DIFFERENTIATION OF PERSONNEL SECURITY OF WORK OF NOTARIES IN UKRAINE	152
Myroslavskiy S.V.	
STATUS AND PROSPECTS OF CONTRACTUAL RELATIONS RESEARCH.....	161
Milash V. S., Matvieieva A. V.	
FOREIGN ECONOMIC ACTIVITY AND FOREIGN ECONOMIC CONTRACT: PROBLEMS OF LEGISLATIVE REGULATION	181
Novikov O. Yu.	
ISSUES OF LEGAL SUPPORT FOR THE DEVELOPMENT OF THE FASHION INDUSTRY IN MODERN CONDITIONS.....	196
Oleksienko O.S.	
INTERNATIONAL LEGAL REGULATION OF NON-STANDARD WORKING TIME REGIMES.....	211
Omel'chuk V.M.	
CORPORATE RIGHTS OF THE STATE AS AN OBJECT OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION.....	218

Panov I. V.	THE ROLE OF LOCAL SELF-GOVERNMENT BODIES IN PROVIDING SOCIAL SERVICES IN CONDITIONS OF ARMED CONFLICT	225
Petrusiuk R.M.	THE ESSENCE OF UNITY AND DIFFERENTIATION OF THE LEGAL REGULATION OF LABOR RELATIONS OF EMPLOYEES IN THE CONSTRUCTION INDUSTRY	236
Pyvovarov O.V.	GENERAL CHARACTERISTICS OF THE PRINCIPLES OF ENCOURAGEMENT OF CIVIL SERVANTS IN THE SYSTEM OF LABOR-LEGAL METHODS OF ENSURING SERVICE DISCIPLINE	243
Pokora K.V.	PRINCIPLES OF ACTIVITY OF THE PROSECUTOR OF THE SPECIALIZED PROSECUTOR'S OFFICE IN THE SPHERE OF DEFENSE	251
Prokopiev R.E.	MAIN INTERNATIONAL STANDARDS IN THE FIELD OF WORK OF TRANSPORT EMPLOYEES	257
Rudenko M.V.	PARTICULARITIES OF DECENTRALISATION IN THE REPUBLIC OF ESTONIA - EXPERIENCE FOR UKRAINE	267
Sevostyanov S. S.	CONCEPTS AND SIGNS OF AN EMPLOYMENT CONTRACT FOR DISTANCE WORK	280
Sevostyanova K.A.	CURRENT APPROACHES TO THE DEFINITION OF "EMPLOYEE" IN MODERN LABOR LAW	290
Sieriebriak S. V.	REFORMING ECONOMIC LEGISLATION UNDER MARTIAL LAW	305
Slobodyan B.	CONCEPT AND CONTENT OF THE RIGHT TO AN EFFECTIVE REMEDY	322
Stepchenko D.O., Zholudieva V.I.	THE INTERACTION BETWEEN HUMAN RIGHTS PROTECTION AND INTERNATIONAL LAW IN THE CONTEXT OF WAR CRIMES	330
Stolyarskiy O.V.	FEATURES OF ITS LEGAL NATURE IN FOREIGN SCIENTIFIC DOCTRINE	346
Tatarenko H.V.	PRINCIPLES AND METHODS OF SOCIAL QUALIMETRY IN THE STANDARDIZATION OF SOCIAL SERVICES UNDER THE CONDITIONS OF DECENTRALIZATION	358
Chyrkin A.S.	SOCIAL FUNCTION IN THE ACTIVITIES OF LOCAL GOVERNMENT BODIES	371
Shapovalova K.H.	GENERAL THEORETICAL CHARACTERISTICS OF LEGAL RULES AND SUBJECTS OF AUTHORITIES AS ELEMENTS OF THE MECHANISM FOR IMPLEMENTATION OF THE SOCIAL RIGHTS OF CIVIL SERVANTS	384
Nesterovych V.F.	THE SYSTEM OF INTERNATIONAL STANDARDS OF LOCAL SELF-GOVERNMENT IN CONDITIONS OF DECENTRALIZATION OF POWER	391
	WE INVITE YOU TO COOPERATE WITH THE TECHNICAL REQUIREMENTS FOR THE DESIGN OF ARTICLES	402
	EXAMPLE OF THE DESIGN OF THE MAIN ELEMENTS OF THE ARTICLE	404

УДК 349.3

DOI: <https://doi.org/10.33216/2218-5461/2024-47-1-11-17>

СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВИЙ ЗМІСТ СОЦІАЛЬНИХ РИЗИКІВ

Анпілогова Б.Ю.

SOCIAL AND LEGAL CONTENT OF SOCIAL RISKS

Аnpilohova B. Yu.

Статтю присвячено з'ясування сучасного соціально-правового змісту соціальних ризиків, як специфічного виду ризиків загалом. У науковій розвідці автором уточнюється поняття ризику, яке може включати небажане діяння чи подію, її причину, ймовірність чи статистичну цінність, а також рішення, яке приймається в умовах критичної невизначеності майбутнього. Встановлюється, що ризик є елементом невизначеності, що виникає в ситуаціях, пов'язаних з прийняттям рішень та діями (або бездіяльністю) осіб, що наражаються на ризик або наражають на ризик інших, а також з подіями, що створюють ризиковані умови соціального буття. У статті виділено основні ознаки соціальних ризиків, серед яких: соціальний ризик – це переважно поліфакторна ситуація, яка вважається «ризиковою ситуацією», хоча можлива і їх монофакторність; соціальний ризик є соціальним явищем, що може мати правові наслідки; соціальні ризики детермінуються різними чинниками, які впливають стан соціальної безпеки людини, населення і держави загалом, здійснюючи комплексний вплив на механізми забезпечення соціальної безпеки; соціальні ризики є стійким системним елементом соціально правової дійсності; соціальні ризики глибоко вкорінені у структурах суспільства та його функціонуванні; соціальні ризики характеризуються своєю переважною непереборністю. Висновки статті узагальнюють результати дослідження, наголошуючи на важливості розуміння соціальних ризиків для забезпечення соціальної безпеки та правової захищеності населення та держави в цілому.

Ключові слова: невизначеність, правові наслідки, ризикова ситуація, соціальна безпека, соціальне право, соціальні ризики, соціальні явища.

Постановка питання. Поступовий соціально-економічний розвиток сучасного суспільства вимагає, щоб будь-яка правова, демократична та соціальна держава забезпечувала соціально безпечне існування своїх громадян, а разом із тим – шукала нові інноваційні шляхи розвитку суспільства та системи забезпечення соціальної безпеки населення, сприяла всебічній трансформації суспільства в інклюзивне і громадянське суспільство, та організувала різні елементи системи публічного адміністрування для

формування та реалізації довгострокових стратегій і програм сталого розвитку людства [1]. Водночас необхідно наголосити й на тому, що сучасна держава повинна враховувати, що людська діяльність, яка є основою розвитку суспільства і передумовою функціонування держави, невіддільна від невизначеності майбутнього та пов'язаних з нею ризиків, які можуть також й підірвати соціальну безпеку держави (при цьому, як зазначено у наукових дослідженнях [2, с. 81], категорія соціального ризику може

застосовуватися лише у випадках, коли події мають властивість невизначеності). Означена характеристика людської діяльності є особливо актуальною сьогодні, коли в останні десятиліття у світі загалом (і в Україні зокрема) ми можемо спостерігати процеси, котрі мають неоднозначний вплив на стан безпеки суспільства, держави та людства. Амбівалентний характер таких процесів виявляється у тому, що такі процеси можуть одночасно сприяти соціально-економічному прогресу людства, а також загрожувати сталому розвитку людства, нівелюючи соціальну безпеку держави загалом і людини, зокрема. У зв'язку із цим, слід констатувати, що сучасна держава має не тільки забезпечувати соціальну безпеку, але й активно працювати над розробкою та впровадженням стратегій, які враховують невизначеність і ризики, пов'язані з майбутнім розвитком. Відповідні дії суб'єктів публічного адміністрування в соціальній сфері мають ґрунтуватись на принципі науковості, що вказує на потребу комплексного аналізу соціально-правового змісту соціальних ризиків, висновки на підставі якого можуть сприяти формуванню актуальної політики запобігання та протидії загрозам соціальної безпеки держави та людини.

Аналіз наукової літератури та невіршені раніше питання. Соціальні ризики є питанням, якому вже приділялась увага багатьох українських учених, серед яких: С.В. Березіна, М.І. Іншин, Л.Ю. Малюга, Д.І. Сіроха, С.М. Синчук, В.М. Шкода, Г.О. Яковлева та ін. науковці. Отже, можемо констатувати наявність широкої джерельної бази, що може використовуватись для формування актуальної наукової думки стосовно сучасного соціально-правового змісту означених ризиків.

Метою статті є уточнення соціально-правового змісту соціальних ризиків. Для досягнення цієї мети слід виконати такі завдання: 1) уточнити загальний зміст поняття «ризик» та на підставі цього з'ясувати соціально-правовий зміст поняття «соціальний ризик»; 2) проаналізувати наявні підходи до тлумачення поняття «соціальний ризик»; 3) окреслити ключові риси соціальних ризиків; 4) узагальнити результати наукової розвідки.

Виклад основного матеріалу. У контексті осмислення соціально-правової природи соціальних ризиків важливо враховувати аналітичний і критичний вимір такого явища, як ризик у цілому. Розуміння ризику, або радше, розуміння людського сприйняття ризику та основних детермінант, що визначають межі цього знання, може зіграти дуже важливу роль у розпізнаванні наших можливостей, а особливо в мінімізації втрат у результаті непередбачуваних подій, обумовлених нашою природою та соціальним буттям. Цілком закономірно, що у соціальному бутті людьми визнається необхідність створення та реалізації превентивних заходів, які будуть мінімізувати ризики у житті людини. Однак, розробка таких заходів та їх ефективне впровадження переважно залежить від того, наскільки глибоко ми розуміємо зміст ризиків, криз, які вони породжують, наслідки таких криз, а також потенціал соціально-правових інститутів щодо запобігання цим кризам.

Таким чином, для ефективного управління соціальними ризиками (їх попереджувати, запобігати та протидіяти їм) необхідно не тільки створювати превентивні заходи, але й: по-перше, мати глибоке розуміння соціальних і правових аспектів ризиків, їх впливу на суспільство; по-друге, чітко усвідомлювати варіативність дій, які можуть оперативним чином здійснювались з

метою недопущення виникнення соціальних ризиків та своєчасного нівелювання негативного ефекту вже існуючих соціальних ризиків. Вказані та інші факти, на нашу думку, дозволять як юристам-теоретикам, так і юристам-практикам розробляти більш точні та дієві моделі запобігання та мінімізації негативних наслідків кризових ситуацій, які можуть зашкоджувати соціальній безпеці населення.

Враховуючи викладене зауважимо, що під *ризиком* загалом можна розуміти: по-перше, небажане діяння чи подію, причину небажаного діяння (події), ймовірність небажаного діяння (події) або ж статистичну цінність небажаного діяння (події), що може об'єктивуватись; по-друге, той факт, що рішення приймається за умов критичної невизначеності майбутнього. Таким чином, ризик в цілому є елементом невизначеності, що виникає у ситуаціях, пов'язаних: по-перше, з прийняттям рішень і діями (бездіяльністю) особи, яка в результаті піддається ризику та/або наражає на відповідний ризик інших осіб; по-друге, подіями, що створюють умови (обставини), які є ризикованими. Особливим видом ризиків є *соціальний ризик*. На думку В.І. Надраги, «поняття соціального ризику може відноситися виключно до процесів життєдіяльності людини і суспільства» [2, с. 80]. Схожої позиції дотримується також і С.В. Березіна, котра зауважує, що соціальний ризик слід розуміти в якості явища або ж події, котрі «виникають безпосередньо у соціальній сфері або впливають на неї опосередковано, ймовірне чи передбачене настання яких призведе чи може призвести до негативних наслідків для життєдіяльності людини і суспільства» [3, с. 82]. При цьому у соціально-правовому сенсі, як вважає Г.О. Яковлева, під соціальним ризиком слід розуміти «закріплену у законодавстві складну життєву обставину різного походження

(демографічного, фізіологічного, політичного, економічного тощо), яка має певну вірогідність наступити, у зв'язку з чим спричинити втрату людиною (дитиною, громадянином, іноземцем, особою без громадянства) або спільнотою людей засобів до існування, зниження можливості забезпечити себе та своїх близьких мінімально необхідним рівнем матеріальних та інших благ, необхідних для продовження життєдіяльності, необхідність соціальної адаптації та повернення до нормального способу життя без сторонньої допомоги, яка у разі її настання та документального підтвердження є підставою для отримання певного виду соціального забезпечення у визначеному законодавством порядку» [4, с. 51]. Також вчена окреслює дефініцію поняття «соціальний ризик» у широкому соціально-правовому контексті, в рамках якого цей ризик постає в якості «існуючої незалежно від її нормативно-правового закріплення складної життєвої обставини різного походження (демографічного, фізіологічного, політичного, економічного тощо), яка має певну вірогідність наступити, у зв'язку з чим спричинити втрату людиною (дитиною, громадянином, іноземцем, особою без громадянства) або спільнотою людей засобів до існування, зниження можливості забезпечити себе та своїх близьких мінімально необхідним рівнем матеріальних та інших благ, необхідних для продовження життєдіяльності, необхідність соціальної адаптації та повернення до нормального способу життя без сторонньої допомоги» [4, с. 51-52].

Отже, в контексті комплексного осмислення соціального ризику необхідно мати на увазі наступне:

1) ризик – це переважно поліфакторна (хоча можлива й в умовах монофакторності) ситуація, що вважається «ризиковою ситуацією». Під ризиковою ситуацією

українські вчені розуміють набір, поєднання різних умов (обставин), що формують ризиковане середовище, а відтак – створюють ризикову ситуацію і є причиною ризику [2, с. 44]. У цьому аспекті слід мати на увазі, що: по-перше, соціально ризикова ситуація є результатом сукупності певних факторів, які створюють середовище, в якому може виникнути той чи інший соціальний ризик; по-друге, комбінація сукупності умов (обставин), що створює соціально ризикову ситуацію, й є причиною появи соціального ризику. Отже, наголосимо, що для виникнення того чи іншого соціального ризику, як правило, недостатньо одного фактору, а тому «необхідною є складна взаємодія ряду факторів, що вказує на те, що ризик – це складний феномен» [6, с. 71];

2) ризик у цілому за своєю суттю є соціальним явищем, яке може мати правові наслідки. Вказане обумовлено тим фактом, що зазначене явище, по-перше, не існує ізольовано, окремо від соціального життя [7, с. 85]. Так, навіть коли ризики виникають поза суспільством (наприклад, у випадках критичної соціальної ізоляції особи), ці ризики все одно можна вважати такими, що пов'язані зі суспільством, адже життя поза суспільством становить ризики для психофізіологічне здоров'я особи внаслідок причин, що призвели до її ізоляції. По-друге, ризики, як правило, визначаються соціальними факторами (щонайперше, правом, культурою, політикою та економікою). Приймаючи до уваги те, що ризики мають соціальну природу, вони закономірним чином спроможні впливати на права, свободи й обов'язки суб'єкта права (а також на його практичну здатність реалізувати, захистити ці права, здійснювати, виконувати, дотримуватись обов'язків тощо), на якого впливають ці ризики. Додатково слід звернути увагу на те, що ризики, як соціальне явище, може бути обумовлене людиною (за

джерелом виникнення ризику загалом поділяються на природні, техногенні, економічні та соціальні [3, с. 82]), а також завжди покладає на певне коло суб'єктів обов'язки із усунення такого ризику (його негативних наслідків). Відтак, відповідальна за виникнення (або ж за не усунення) ризикової ситуації, у разі настання такої ситуації (зокрема, й спричинення в результаті цього негативних наслідків для індивіда, суспільства та держави), може бути притягнута до юридичної відповідальності (зокрема, до дисциплінарної, матеріальної, цивільно-правової, адміністративно-правової, кримінальної). З огляду на це суб'єкт, який здійснює діяльність, що може створити ризикову ситуацію, повинен завжди діяти відповідно до вимог принципу проспективної (позитивної) відповідальності, а, тобто – діяти соціально відповідальним чином [6, с. 71];

3) соціальні ризики детермінуються різними факторами, що є типовими для соціального буття людини, в тій чи іншій мірі позначаючись на стані соціальної безпеки людини, населення держави та держави у цілому, а отже можуть здійснювати ефект комплексного впливу на дію механізму забезпечення соціальної безпеки населення. Так, слід констатувати, що соціальні ризики можуть виникати з різних «джерел» небезпек, включаючи економічні, демографічні, фізіологічні, політичні та професійні фактори;

4) соціальні ризики є складним соціально-правовим явищем, що характеризується в якості сталого (за своїми ключовими характеристиками) системного елемента соціально-правової дійсності. Тобто, соціальні ризики, як складне соціально-правове явище, є системним за своєю природою, а отже характеризується комплексом взаємопов'язаних атрибутивних рис, з чим погоджуються й інші вчені [див., напр.: 3, с. 82; 8, с. 55–60];

5) соціальні ризики є складним соціально-правовим явищем, глибоко вкоріненим у структурах суспільства та його функціонуванні. Тобто, соціальні ризики виникають та існують в реальній дійсності, як правило, незалежно від волі особи (осіб), відображаючи закономірність або ймовірність певних подій чи процесів у соціальному чи індивідуальному розвитку людини (людей, суспільства чи держави у цілому), що робить ці ризики фундаментальним елементом соціальної реальності. Таким чином, концепція соціальних ризиків базується на розумінні того, що певні об'єктивно існуючі соціальні умови або події можуть негативно позначитися на благополуччі окремих осіб або груп людей (зокрема, йдеться про ризики втрати роботи, ризики соціального виключення, погіршення здоров'я, втрати джерел доходу, або доступу до соціальних послуг). Таким чином, соціальні ризики пов'язані не тільки з ймовірністю настання небажаних подій, але і з їх потенційним впливом на життя людей;

б) соціальні ризики характеризуються своєю переважною нездоланністю. Тобто, соціальні ризики та їхні негативні наслідки часто перебувають поза спроможністю людини подолати їх самостійно, а саме без втручання суб'єкта, що гарантує соціальну безпеку населення [9, с. 279]. Без такого втручання (у вигляді застосування відповідних заходів соціального захисту особи чи групи осіб) як правило унеможливує для особи, котра перебуває у складних життєвих обставинах, повернутись у попереднє соціально безпечне становище буття або ж підтримувати необхідний рівень життя [10, с. 37].

Висновки. Узагальнюючи викладене, можемо зазначити, що вивчення природи соціальних ризиків показує, що вони є одним з різновидів ризиків в цілому, що

характеризуються елементом невизначеності та пов'язані з різними ситуаціями, що вимагають прийняття рішень в умовах критичної невизначеності майбутнього. Соціальні ризики включають як небажані дії чи події, і ймовірність їх виникнення, що зумовлює необхідність аналізу їхньої сутності та впливу на соціальну безпеку особистості і держави загалом. При цьому важливо розуміти, що соціальні ризики як окремий вид ризиків характеризуються низкою соціально-правових ризиків, які визначають їх особливість. Насамперед важливо розуміти, що соціальні ризики формуються під впливом множини факторів, як внутрішніх, так і зовнішніх, що робить їх складними для прогнозування та управління. З іншого боку, соціальні ризики за своєю сутністю є соціальними явищами, здатними породжувати значні правові наслідки. Виходячи з цього, наголосимо, що соціальні ризики вимагають нормативно-правового упорядкування та управління за допомогою правових інструментів для того, щоб мінімізувати їх негативний вплив на суспільство та індивіда. У цьому контексті слід враховувати й те, що соціальні ризики детермінуються різними факторами, типовими для соціального буття людини, та впливають на стан соціальної безпеки як окремих осіб, так і держави загалом. Це вказує на те, що запобігання та протидія соціальним ризикам потребує комплексного підходу в процесі цілісного управління соціальними ризиками, що включає як профілактичні заходи, так і заходи реагування на такі ризики. Додатково необхідно враховувати і те, що соціальні ризики є стійкими системними елементами соціально-правової дійсності, що вказує на необхідність постійного моніторингу та критичного аналізу соціальних ризиків для своєчасного вжиття заходів щодо їх запобігання або мінімізації негативного ефекту цих ризиків.

Як стійкі системні елементи дійсності, соціальні ризики глибоко вкорінені у структурах суспільства та його функціонуванні, що підтверджує необхідність інтеграції соціально-правового управління соціальними ризиками у загальну систему соціального управління та планування заходів щодо забезпечення соціальної безпеки держави. Крім того, при плануванні відповідних заходів необхідно враховувати і те, що соціальні ризики характеризуються своєю переважною непереборністю, що означає необхідність втручання держави та інших суб'єктів соціального захисту для мінімізації їх наслідків. Важливість цього обумовлена тим фактом, що без відповідного втручання особи, котрі перебувають у складних життєвих обставинах, не зможуть самостійно повернутися до безпечного та стабільного стану соціального буття, а тому можуть поступово маргіналізуватися, що неприпустимо в правовій та соціальній державі, якою є Україна.

Література:

1. Hladky V.V. The impact of welfare state policies on social security. *Creative Space*. 2023. Vol. 11. P. 62-64. doi:10.5281/zenodo.7495112.
2. Надрага В.І. Соціальні ризики в загальній теорії ризиків: проблеми формування понятійного апарату. *Часопис економічних реформ*. 2015. № 3. С. 75-83.
3. Березина С.Б. Соціальні ризики: чинники та напрями мінімізації: дис. ... д-ра екон. наук: 08.00.07. Київ, 2019. 472 с.
4. Яковлєва Г.О. До визначення поняття та природи соціальних ризиків у праві соціального забезпечення. *Право та інновації*. 2018. № 2 (22). С. 49-53.
5. Шкода В.М. Запобігання митним ризикам при митному оформленні хутряних виробів. *Глобальні проблеми економіки та фінансів*: зб. тез наукових робіт VIII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 28 лютого 2017 року). Київ: ФЕНР, 2017. С. 44-47.

6. Анпілогова Б.Ю. Соціальні ризики гендерної дискримінації. *Сучасні тенденції забезпечення гендерного балансу в умовах Євроінтеграції*: зб. матеріалів інформаційно-просвітницького форуму (м. Кропивницький, 17 березня 2023 року). Кропивницький: ДонДУВС, 2023. С. 70-75.

7. Бондарук І.С. Соціальне забезпечення в системі соціального захисту. *Економічні науки. Серія: Облік і фінанси*. 2011. Вип. 8 (29), Ч. 2. С. 83-88.

8. Синчук С.М. Теорія соціального ризику за правом соціального забезпечення. *Право України*. 2003. № 3. С. 55-60.

9. Горемикіна Ю.В. Соціальний захист в Україні: первинні та вторинні соціальні ризики людського розвитку. *Соціально-трудова відносина: теорія та практика*. 2017. № 2. С. 276-286.

10. Насібова О.В. Теоретичні аспекти фінансового забезпечення соціального захисту населення. *Економіка та держава*. 2019. № 8. С. 35-40. doi:10.32702/2306-6806.2019.8.35.

References:

1. Hladky V.V. The impact of welfare state policies on social security. *Creative Space*. 2023. Vol. 11. P. 62-64. doi:10.5281/zenodo.7495112.
2. Nadraha V.I. Sotsialni ryzyky v zahalnoi teorii ryzykiv: problemy formuvannya poniatiinoho aparatu. *Chasopys ekonomichnykh reform*. 2015. № 3. S. 75-83.
3. Berezina S.B. Sotsialni ryzyky: chynnyky ta napriamy minimizatsii: dys. ... d-ra ekon. nauk: 08.00.07. Kyiv, 2019. 472 s.
4. Yakovlieva H.O. Do vyznachennia poniattia ta pryrody sotsialnykh ryzykiv u pravi sotsialnoho zabezpechennia. *Pravo ta innovatsii*. 2018. № 2 (22). S. 49-53.
5. Shkoda V.M. Zapobihannia mytnym ryzykam pry mytnomu oformlenni khutrianykh vyrobiv. *Hlobalni problemy ekonomiky ta finansiv*: zb. tez naukovykh robiv VIII Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (m. Kyiv, 28 liutoho 2017 roku). Kyiv: FENR, 2017. S. 44-47.
6. Anpilohova B.Iu. Sotsialni ryzyky hendernoi dyskryminatsii. *Suchasni tendentsii zabezpechennia hendernoho balansu v umovakh Yevrointehratsii*: zb. materialiv informatsiino-prosvitnytskoho forumu (m.

Kropyvnytskyi, 17 березня 2023 року).
Kropyvnytskyi: DonDUVS, 2023. S. 70-75.

7. Bondaruk I.S. Sotsialne zabezpechennia v systemi sotsialnoho zakhystu. *Ekonomichni nauky. Seriya: Oblik i finansy*. 2011. Vyp. 8 (29), Ch. 2. S. 83-88.

8. Synchuk S.M. Teoriia sotsialnoho ryzyku za pravom sotsialnoho zabezpechennia. *Pravo Ukrainy*. 2003. № 3. S. 55-60.

9. Horemykina Yu.V. Sotsialnyi zakhyst v Ukraini: pervynni ta vtorynni sotsialni ryzyky liudskoho rozvytku. *Sotsialno-trudovi vidnosyny: teoriia ta praktyka*. 2017. № 2. S. 276-286.

10. Nasibova O.V. Teoretychni aspekty finansovoho zabezpechennia sotsialnoho zakhystu naselennia. *Ekonomika ta derzhava*. 2019. № 8. S. 35-40. doi:10.32702/2306-6806.2019.8.35.

Anpilohova B.Yu. Social and legal content of social risks. - Article.

The article elucidates the modern social and legal content of social risks, which are holistically conceptualized within the framework of the doctrine of social law as a specific type of risk in general. The study clarifies the concept of risk. Risk, in general, can be understood as an undesirable act or event, its cause, probability, or statistical value, as well as a decision made under conditions of critical future uncertainty. In this sense, risk is the element of uncertainty that arises in situations involving the decisions and actions (or inactions) of persons exposed to risk or exposing others to risk, as well as events that create risky conditions. At the same time, social risk is a type of risk whose consequences negatively affect the social security of individuals and the state. The author highlights the main features of social risks in this article. Firstly, social risk is predominantly a multifactorial situation, often

considered a “risk situation”, although these risks can also be monofactorial. Secondly, social risk is a social phenomenon that can have legal consequences, particularly in the context of ensuring the social security of individuals and the state. Thirdly, social risks are determined by various factors that influence the social security of individuals, the population, and the state as a whole, exerting a complex impact on the mechanisms for ensuring social security. Fourthly, social risks are a stable systemic element of social and legal reality. Fifth, social risks are deeply rooted in the structures of society and its functioning. Sixth, social risks are characterized by their overwhelming insurmountability. However, this insurmountability does not imply that these risks cannot be prevented or overcome. Instead, it means that individuals facing such a risk and finding themselves in a difficult life situation typically cannot overcome this risk and its consequences without the intervention of the state and civil society actors. These entities must implement social protection measures for such a socially vulnerable person. The conclusions of the article summarize the study's results, emphasizing the importance of understanding social risks for ensuring the social security and legal protection of the population and the state as a whole.

Keywords: *legal consequences, risky situation, social law, social phenomena, social risks, social security, uncertainty.*

Авторська довідка:

Анпілогова Бажена Юрїївна – аспірантка Київського національного університету імені Тараса Шевченка, ORCIDID: <https://orcid.org/0009-0003-5317-6843>, e-mail: bazenaanpilogova@gmail.com.

Стаття надійшла до редакції 1 травня 2024 року

УДК 349.2

DOI: <https://doi.org/10.33216/2218-5461/2024-47-1-18-25>

ПРОБЛЕМАТИКА СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ СУДДІВ У КОНТЕКСТІ МАТЕРІАЛЬНОГО НАПРЯМУ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ СУДДІВ В ПОЛЬЩІ

Барсук М.А.

CHALLENGES IN THE SOCIAL PROTECTION OF JUDGES WITHIN THE MATERIAL DIRECTION OF SOCIAL PROTECTION OF JUDGES IN POLAND

Barsuk M.A.

У статті з'ясовуються актуальні проблемні питання соціального захисту суддів в Республіці Польща у контексті матеріального напрямку їх соціального захисту. Встановлюється, що судді в Польщі згідно ч. 2 ст. 178 Конституції визнаються працівниками, котрим держава повинна гарантувати розмір оплати праці, який визначається рангом посади, що займає суддя, а також ієрархічним рівнем суду, в якому працює суддя, обсягом обов'язків, які він виконує. Разом із тим, в Республіці Польща в останні роки, подібно тому, як це відбувалось у Чеській Республіці, законодавець неодноразово змінював норми законів, фактично змінюючи закріпленій у конституційному акті принцип про справедливу грошову винагороду суддів. До 2009 року оплата праці суддів в Польщі визначалася на основі: по-перше, т. зв «базової величини», що кожного року окреслювалась у польському законі про бюджет; по-друге, факторів, які сприяли підвищенню ставок заробітної плати. З початком Глобальної економічної кризи 2008 року цей підхід був переглянутий законодавцем. Так, Закон «Про систему загальних судів» були внесені зміни в частині, що стосується принципів оплати праці суддів, у результаті чого законодавець. У такий спосіб законодавець взагалі відмовився від базового розміру окладу суддів, поставивши рівень оплати праці та її підвищення в залежність від середньої заробітної плати в економіці у II кварталі попереднього року. При цьому законодавець захистив суддів від можливого зменшення винагороди під час економічного спаду шляхом запровадження положення про те, що якщо середня винагорода в економіці зменшується, винагорода судді залишається на поточному рівні. В процесі зниження гарантій незалежності суду в рамках судово-правових реформ в Польщі, що постійно критикувались інституціями Європейського Союзу, у 2021 році польський законодавець вчергове переглянув підходи щодо визначення розміру суддівської винагороди, що було мотивовано антикризовими заходами, спрямованими на мінімізацію шкоди для економіки пандемії коронавірусної хвороби COVID-19. У висновках до статті узагальнюються результати наукової розвідки та обґрунтовується логіка, за якою матеріальне забезпечення суддів не може знижуватись чи неадекватним чином розвиватись, адже в такому разі буде знижуватись й рівень соціальної безпеки суддів, а разом із тим – незалежність суду.

Ключові слова: зарубіжний досвід правового регулювання, матеріальне забезпечення, система правосуддя, соціальна безпека, соціальне право, соціальний захист в Польщі, суддя.

Постановка питання. Основа розвитку демократичної та соціальної держави) будь-якої сучасної держави (як правової, нерозривно пов'язується із наявністю в ній

незалежного суду та самостійних суддів. При цьому слід врахувати наступні обставини: по-перше, незалежність суду (власне, як і самостійність суддів) багато в чому забезпечується гарантіями соціальної безпеки суддів, яка досягається шляхом їх соціального захисту [див., напр.: 1]; по-друге, соціальна безпека суддів, а отже й їх самостійність безпосередньо залежна від їх матеріального забезпечення; по-третє, в Україні триває процес реалізації євроінтеграційних завдань, в рамках якого також удосконалюються нормативно-правове, інституційне та ін. забезпечення системи правосуддя; по-четверте, усталеним вважається твердження, що система правосуддя та стан забезпечення незалежності суду і самостійності суддів в державах-членах Європейського Союзу є прогресивними та можуть вважатись взірцевими для України. Окреслені обставини можуть сукупно виступати в якості аргументів твердження про те, що в державах-членах ЄС створено ефективний правовий режим матеріального забезпечення суддів. Однак, як вже нами було раніше з'ясовано на прикладі Чеської Республіки [2, с. 13-17], загалом не всі європейські держави належним чином забезпечують соціальну безпеку суддів заходами їх матеріального захисту, як окремого напрямку соціального захисту. З огляду на це, доцільно також перевірити актуальний стан соціального захисту суддів в Польщі у контексті матеріального напрямку їх соціального захисту.

Аналіз наукової літератури та невіршені раніше питання. Комплексний аналіз наявної наукової літератури дозволяє дійти висновку, що по сьогодні ученими не робились спроби розкрити актуальну проблематику соціального захисту суддів у Польщі в контексті матеріального напрямку їх соціального захисту. Разом із тим, матеріальне забезпечення суддів вже було предметом наукового дослідження ряду

польських учених, серед яких: П. Банасик [3], Я. Григугіс [4], А. Корженевська-Ласота [5], Е. Маліновська-Мішюнг [6], А. Цитко [7], З. Чайка [8], К. Шельський [9], А. Шемашко [10] та ін. Враховуючи наукові напрацювання цих учених можемо встановити стан матеріального забезпечення суддів в Польщі в контексті спроможності держави виконати свій обов'язок щодо забезпечення (заходами соціального захисту) належного стану соціальної безпеки суддів.

Відтак, **метою** статті є з'ясування актуальної проблематики соціального захисту суддів у контексті матеріального напрямку соціального захисту суддів в Республіці Польща. Для досягнення поставленої мети слід виконати такі *завдання*: 1) у загальному вигляді зіставити стан забезпечення (заходами матеріального забезпечення) соціальної безпеки суддів в Польщі та Чехії; 2) з'ясувати особливості розвитку правового механізму матеріального забезпечення суддів в Польщі за останні роки, в яких прослідковуються тенденції до зниження рівня соціальної безпеки суддів; 3) проаналізувати аргументи польських вчених, які виправдовують зниження матеріального забезпечення суддів; 4) узагальнити результати наукової розвідки.

Виклад основного матеріалу. Насамперед слід зазначити, що проблематика забезпечення соціального захисту суддів в Республіці Польща є подібною до тієї, що наразі склалась у Чеській Республіці, адже в Польщі, подібно до того, як це відбувалось у Чехії, законодавцем (на законодавчому – підконституційному рівні) неодноразово змінювався закріплений у конституційному акті принцип про справедливую грошову винагороду суддів [4, с. 26-27]. Для з'ясування такої закономірності слід попередньо встановити особливості статусу судді, який позначається на кореспондуючих обов'язках держави (відповідною мірою й

суспільства) щодо забезпечення соціальної безпеки суддів заходами їх соціального захисту. Так, критично аналізуючи стан матеріального забезпечення суддів в Республіці Польща, спершу зазначимо, що судді в Польщі становлять групу працівників, які відповідають за безпеку громадян і за законне функціонування держави [8, с. 1], а відтак, такі працівники на рівні Конституції визнаються працівниками, яким держава повинна гарантувати розмір оплати праці, який визначається рангом посади, який займає суддя, а також ієрархічним рівнем суду, в якому працює суддя, й обсягом обов'язків, які він виконує (ч. 2 ст. 178).

Примітним є те, що до 2009 року оплата праці суддів визначалася на основі т. зв «базової величини», що кожного року окреслювалася у польському законі про бюджет (також для інших професій, у тому числі державних службовців, військовослужбовців, вчителів), а також факторів, які сприяли підвищенню ставок заробітної плати. Таким чином, розмір винагороди суддів залежав від дискреційних рішень законодавчої влади, які щорічно виражались у польському законі про бюджет, а також від виконавчої влади – Президента Республіки Польща. Проте з початком Глобальної економічної кризи 2008 року, коли державний бюджет Польщі виявився неспроможним виконати свої обов'язки по заробітним платам перед працівниками бюджетної сфери (зокрема, й перед суддями), законодавцем було вирішено економити на працівниках бюджетної сфери шляхом відмови на кілька років від обов'язкового індексування базового розміру окладу таких працівників. При цьому, як зазначають польські вчені, відсутність індексації базового розміру окладу протягом кількох років «призвела до погіршення співвідношення посадових окладів суддів щодо інших професій та середньої заробітної

плати в економіці» [8, с. 1]. У 2009 році до Закону Республіки Польща «Про систему загальних судів» були внесені зміни в частині, що стосується принципів оплати праці суддів, у результаті чого законодавець: по-перше, взагалі відмовився від базового розміру окладу суддів, поставивши рівень оплати праці та її підвищення в залежність від середньої заробітної плати в економіці у І кварталі минулого року (тобто, було використано технічний підхід, який в подальшому був використаний й в Чехії); по-друге, захистив суддів від можливого зменшення винагороди під час економічного спаду шляхом запровадження положення про те, що якщо середня винагорода в економіці зменшується, винагорода судді залишається на поточному рівні (саме тому у період з 2009 по 2014 роки базова заробітна плата суддів зросла на понад 22%).

На сьогодні згідно §3 ст. 91а Закону «Про систему загальних судів» підвищення розміру суддівської винагороди відбувається після того, як суддя пропрацює на посаді судді протягом 5 років. Аналогічний період використовується й в контексті переходу судді на новий рівень розміру оплати праці. У цьому контексті зазначимо, що, наприклад, в окружному та районному судах існує 5 рівнів підвищення зарплати, а в апеляційному – 2. Отже максимального показника суддівської винагороди в окружному суді суддя досягне за 15 років роботи в суддівському корпусі, а в апеляційному суді – за 25 років роботи в суддівському корпусі (між тим, у разі накладення на суддю дисциплінарного стягнення тривалість періоду очікування підвищення його рівня посадового окладу збільшується з 5 до 8 років). Також слід мати на увазі, що різниця між початковим посадовим окладом (1 розряд) і максимальним (5 розряд) після 15 років роботи в окружному суді становить 21,9%, в обласному суді (4–8 розряд) – 23,7%, в

апеляційному суді. (7–10 розряд) – 17,4%. При цьому, у відповідності до §2 ст. 91а Закону «Про систему загальних судів» якщо суддя до вступу на посаду судді обіймав іншу, відповідно прирівняну до посади судді посаду (зокрема, посаду прокурора), він має право на оклад за займаною посадою у розмірі не нижчому від ставки, на яку суддя мав право, перебуваючи раніше на відповідній посаді.

Хоча з відповідних норм законодавства випливає, що заходи з оплати праці суддів в Республіці Польща є такими, що узгоджуються із принципами соціального права, сприяють соціальній безпеці суддів, слід мати на увазі, що законодавством передбачені можливості підвищення суддівської винагороди (навіть до 2021 року) не в повній мірі сприяли завданням соціального захисту суддів, адже:

1) протягом професійної кар'єри більшості польських суддів зростання їх оплати праці є формальною, а не дійсно реальною. Це пояснюється тим фактом, що лише деякі судді мають можливість успішно реалізувати право на суддівську кар'єру, оскільки суддями апеляційного суду може стати обмежена кількість суддів окружного суду (приміром, у 2014 році було 516 штатних посад апеляційного суду, тоді як у республіці налічувалось загалом 10 448 посад суддів) [8, с. 2];

2) суддівська винагорода протягом усієї професійної кар'єри судді зростає лише шляхом вирівнювання її розміру по відношенню до заробітних плат інших працівників бюджетної сфери, що: по-перше, взагалі не узгоджується із засадам мотивування працівника до ефективної праці, як однієї з важливих засад забезпечення соціальної безпеки працівників; по-друге, не враховує особливості складності роботи суддів загалом та конкретного судді, зокрема (отже, є умовою збільшення соціальних ризиків для суддів і їх сімей). Підхід до

незначного підвищення заробітної плати суддів, яке ґрунтується на засадах оплати праці суддів в Польщі, стало причиною занепокоєння таких працівників щодо справедливості самого механізму забезпечення щорічного підвищення їх посадових окладів [8, с. 2], що цілком закономірно, адже, як відомо система оплати праці будь-якої організації (установи, підприємства) повинна ґрунтуватись на внутрішньому організаційному механізмі мотивації персоналу, який враховує відповідні відмінності в ставках між посадами, враховуючи складність роботи, компетенції працівників і результати виконаної роботи або ж спосіб виконання службових (трудових) завдань. Утім, відповідної кореляції в оплаті праці польських суддів не спостерігається, що сприяє демотивації таких працівників. Зокрема, вченими констатується, що в 2009 році на одного суддю з кримінальних справ у середньому припадало 300 справ, тоді як у найбільш навантажених судах – понад 600, а в найменш навантажених – близько 120 [10, с. 88]. Крім ігнорування показника інтенсивності роботи судді, законодавцем в Польщі також ігноруються й те, що зміна місця роботи судді шляхом переходу до суду вищої інстанції не обов'язково означає збільшення суддівської винагороди такого працівника, що відрізняється від підходів, які використовуються щодо інших професійних публічних службовців. За таких обставин розмір оплати праці суддів окружного та апеляційного судів може частково збігатись, а тому, хоча в результаті переходу до вищого суду суддя не буде отримувати заробітну плату меншого розміру, він може отримувати заплату аналогічного розміру, хоча цілком закономірно, що характер його роботи, відповідальність (адже констатується його більший рівень кваліфікації) будуть значно збільшеними. Крім того, вченими звертається

увага на те, що перші два розряди заробітних плат суддів в окружному та районному судах, а також корелюються із двома першими розрядами апеляційного суду [8, с. 2].

Разом із тим, слід зазначити, що претензії польських суддів щодо справедливості механізму їх оплати праці, на відміну від ситуації в Чехії, не завжди знаходять підтримку серед польських правників (принаймні до 2021 року), а саме з огляду на наступне:

1) розмір оплати праці суддів загалом є адекватним авторитету посади судді. Польська правниця А. Корженевська-Ласота звертає увагу на те, що судді, висловлюючи незадоволення розміром суддівської винагороди пов'язують свої очікування щодо заробітної плати лише з положенням Конституції Республіки Польща про рівень оплати праці, згідно яких зарплата суддів має відповідати гідності посади судді. Водночас, як зазначає вчена, визначення «гідності» посади демонструє, що конституцієдавцем йдеться переважно про моральну та сумлінну поведінку, неупереджене виконання суддями своїх обов'язків [5, с. 295]. Аналогічні вимоги, як зазначає З. Чайка, висувають до працівників також й інші роботодавці, а відтак, не виправдано вважати, що судді підпадають під більш високі етичні стандарти через їх вищий престиж посади судді [8, с. 7]. Ця логіка вченого ґрунтується на підході держави (розпочатої ще в 2000 році) щодо обмеження максимального рівня винагороди для посадових осіб юридичних осіб публічного сектору;

2) особливим для суддів є те, що з суддівської винагороди не враховуються внески на соціальне страхування, а відтак розмір їхньої фактичної оплати праці є вищим за розмір оплати праці інших працівників, який отримує аналогічну суму (нетто) [7, с. 2];

3) судді в Республіці Польща є одними з найбільш високо оплачуваних працівників в державі, а підхід до визначення їх розміру оплати праці узгоджується із підходами, які використовують в цьому питанні ряд інших держав-членів ЄС. Зокрема, З. Чайка констатує, що «судді, вимагаючи швидшого підвищення своїх заробітних плат, не враховують фінансову спроможність державного бюджету, а також не враховують рівень заробітної плати інших працівників, не менш чи навіть більш важливих для ефективного функціонування держави та її соціально-економічного розвитку» [8, с. 7]. Відповідні аргументи польського правника можна вважати дещо справедливими в контексті того, що: по-перше, судді в Польщі є однією з найбільш оплачуваних працівників; по-друге, співвідношення суддівської винагороди в Республіці Польща по відношенню до інших професій та середньої винагороди в економіці також подібні до підходів, які використовуються й ряді інших держав-членів ЄС, «навіть тих, що мають вищий рівень економічного розвитку» [8, с. 7]. У зв'язку із цим, вчені вважають, що розмір заробітної плати суддів в Республіці Польща та підхід до визначення такого розміру суддівської винагороди є більш ніж справедливим [10, с. 84];

4) польський суддя не обов'язково отримує «чистий» базовий оклад судді, адже може отримувати додатково й надбавки (функціональні надбавки) до заробітної плати, а також надбавки за вислугу років. Відповідні надбавки судді можуть становити значну частину їхньої винагороди й практика отримання таких доплат в польських судах є непоодинокую (надбавки отримують близько 40% суддів) [7, с. 2].

Разом із тим, вже в 2021 році політика держави в контексті реалізації соціальної функції щодо оплати праці суддів, на жаль, була у значній мірі понижена за прикладом

Чехії, що було обумовлено потребою максимізації економії бюджету з метою забезпечення стійкості економіки держави в умовах поширення коронавірусної хвороби. При цьому слід мати на увазі й те, що до цього в Польщі відбувались судово-правові реформи, які критикувались в ЄС в якості таких, що спрямовані на узалежнення судової гілки влади, а також збільшення лояльності суду до виконавчої гілки влади – насамперед, глави держави. Це вказує на те, що в умовах поточних кризових явищ у ЄС, які значним чином позначаються на економічній стійкості держав-членів Союзу, відбуваються процеси економії бюджету, що мають довгостроковий негативний ефект у контексті забезпечення кадрової безпеки системи правосуддя, а також суспільного усвідомлення цінності суддівської роботи, соціальної відповідальності держави та суспільства перед суддями, робота яких є основою функціонування правової, демократичної та соціальної держави.

Висновки. Соціальний захист суддів в Республіці Польща (у матеріальному напрямі забезпечення соціальної безпеки), подібно до соціального захисту чеських суддів до 2021 року характеризувався сукупністю проблем, які частково шкодили, з одного боку, забезпеченню соціальної безпеки суддів, а з іншого боку – загрозувала незалежності суду і самостійності суддів. Попри це, низка польських вчених, заперечуючи причинно-наслідковий зв'язок між особливістю суддівської роботи, соціальними ризиками, якими характеризується робота судді, а також між розміром суддівської винагороди, вважали розмір оплати праці судді або ж більш ніж справедливим, або ж несправедливим в силу того, що він є не виправдано високим. При цьому польські правники [див., напр.: 8, с. 7] визнавали, що збільшення розміру суддівської винагороди не завжди узгоджувалось із принципом

належної мотивації суддів. Однак, слід мати на увазі, що розмір суддівської винагороди – це (як і у випадку із заробітною платою працівників загалом) один з багатьох чинників мотивації у належному виконанні суддею роботи, яким неприпустимо нехтувати, виправдовуючи це тим, що відповідний чинник мотивації може бути компенсований ін. заходами мотивації (стимулювання) ефективної роботи. Неприпустимість цього обумовлена тим фактом, що незалежно від того, чи мотивує працівника високий розмір заробітної плати, такий розмір повинен бути адекватним факторам, які обумовлюють розмір заробітної плати – суддівської винагороди (складність доступу до посади, кваліфікація, професійний досвід, складність і виснажливість роботи та ін.), адже вказане є важливим елементом стану соціальної безпеки судді, з огляду на те, що це: по-перше, стосується поваги людської та професійної гідності судді; по-друге, відповідає вимогам принципів соціальної справедливості, соціальної відповідальності; по-третє, є важливим чинником забезпечення стану самостійності судді, за якого суддя уникає соціальних ризиків, пов'язаних з прямим чи опосередкованим неприпустимим узалежненням судді.

Література:

1. Дідиченко М.А. Місце і значення соціального забезпечення суддів в Україні у контексті побудови правової соціальної держави. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2017. Вип. 43, Т. 1. С. 172-175.
2. Барсук М.А. Актуальні питання правового регулювання матеріального напрямку соціального захисту суддів в Чеській Республіці. *Соціальне право.* 2023. № 1. С. 12-17. doi:10.32751/2617-5967-2023-01-02.
3. Banasik P. Ekonomiczna analiza motywacji polskiego sędziego i czynniki wpływające na jego decyzje związane z wyborem zawodu i efektywnością. *Zarządzanie Publiczne.* 2015. № 34. S. 66-84.

4. Grygutis J. Konstytucyjność wstrzymania waloryzacji wynagrodzeń sędziowskich. *Praca i Zabezpieczenie Społeczne*. 2023. № 5. S. 26-34.

5. Korzeniewska-Lasota A. Godność urzędu sędziego – uwagi na tle orzecznictwa sądów dyscyplinarnych. *Studia Elckie*. 2011. № 1 (13). S. 285-296.

6. Malinowska-Misiąg E., Misiąg W. Przyczyny deficytowości powszechnego systemu emerytalnego w Polsce. *Studia BAS*. 2022. № 4. S. 25-51.

7. Citko A. Nie takie niskie zarobki sędziów w Polsce. *FOR – Fom Obywatelskiego Rozwoju*. 2014. № 16. 13 s.

8. Czajka Z. Wynagrodzenia sędziów w Polsce oraz w innych krajach UE. *Polityka Społeczna*. 2015. № 8. S. 1-8.

9. Sielski K. "Frozen" Valorization of Judges' Salaries in Poland in the Light of Europe Union Legal Standards. *Przegląd Prawa Konstytucyjnego*. 2023. № 3 (73). S. 261-271. doi:10.15804/ppk.2023.03.19.

10. Siemaszko A. Polski wymiar Sprawiedliwości na tle Unii Europejskiej: w poszukiwaniu efektywności. *Wymiar sprawiedliwości w Unii Europejskiej: Podstawowe Parametry dla Polski i pozostałych krajów*. Warszawa: Oficyna Naukowa, 2011. S. 79-90.

References:

1. Didychenko M.A. Mistse i znachennia sotsialnoho zabezpechennia suddiv v Ukraini u konteksti pobudovy pravovoi sotsialnoi derzhavy. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*. Seria: Pravo. 2017. Vyp. 43, T. 1. S. 172-175.

2. Barsuk M.A. Aktualni pyttannia pravovoho rehuliuвання materialnoho napriamu sotsialnoho zakhystu suddiv v Cheskkii Respublitsi. *Sotsialne pravo*. 2023. № 1. S. 12-17. doi:10.32751/2617-5967-2023-01-02.

3. Banasik P. Ekonomiczna analiza motywacji polskiego sędziego i czynniki wpływające na jego decyzje związane z wyborem zawodu i efektywnością. *Zarządzanie Publiczne*. 2015. № 34. S. 66-84.

4. Grygutis J. Konstytucyjność wstrzymania waloryzacji wynagrodzeń sędziowskich. *Praca i Zabezpieczenie Społeczne*. 2023. № 5. S. 26-34.

5. Korzeniewska-Lasota A. Godność urzędu sędziego – uwagi na tle orzecznictwa sądów

dyscyplinarnych. *Studia Elckie*. 2011. № 1 (13). S. 285-296.

6. Malinowska-Misiąg E., Misiąg W. Przyczyny deficytowości powszechnego systemu emerytalnego w Polsce. *Studia BAS*. 2022. № 4. S. 25-51.

7. Citko A. Nie takie niskie zarobki sędziów w Polsce. *FOR – Fom Obywatelskiego Rozwoju*. 2014. № 16. 13 s.

8. Czajka Z. Wynagrodzenia sędziów w Polsce oraz w innych krajach UE. *Polityka Społeczna*. 2015. № 8. S. 1-8.

9. Sielski K. "Frozen" Valorization of Judges Salaries in Poland in the Light of Europe Union Legal Standards. *Przegląd Prawa Konstytucyjnego*. 2023. № 3 (73). S. 261-271. doi:10.15804/ppk.2023.03.19.

10. Siemaszko A. Polski wymiar Sprawiedliwości na tle Unii Europejskiej: w poszukiwaniu efektywności. *Wymiar sprawiedliwości w Unii Europejskiej: Podstawowe Parametry dla Polski i pozostałych krajów*. Warszawa: Oficyna Naukowa, 2011. S. 79-90.

Barsuk M.A. Challenges in the social protection of judges within the material dimension of social protection of judges in Poland. - Article.

The article delves into the contemporary challenges surrounding the social protection of judges in the Republic of Poland, with a specific focus on the material dimension of social welfare. It is affirmed that according to Article 178, Part 2 of the Constitution, judges in Poland are classified as employees entitled to a prescribed level of compensation. This compensation is contingent upon factors such as the rank of the judge's position, the hierarchical level of the court they serve in, and the scope of their duties. However, in recent years, similar to developments in the Czech Republic, Poland has witnessed multiple changes to its legislative framework, which have effectively altered the principle of equitable monetary compensation for judges as enshrined in the constitution. Prior to 2009, judges' remuneration in Poland was calculated based on two main factors: firstly, the annual 'basic value' specified in the Polish budget law, and secondly, factors contributing to wage rate increments. With the onset of the Global Economic Crisis in 2008, the legislative approach underwent revisions. Amendments were made to the Law 'On the System of General Courts,' particularly regarding the principles

governing judges' remuneration, as a response by the legislator to the prevailing economic conditions. Hence, the legislator largely abandoned the concept of a fixed basic salary for judges, instead linking the level of remuneration and its increments to the average salary in the economy during the second quarter of the preceding year. Simultaneously, the legislature safeguarded judges against potential salary cuts during economic downturns by stipulating that if the average remuneration in the economy declines, judges' remuneration would remain at its current level. However, amidst diminishing guarantees of judicial independence within Poland's judicial and legal reforms, consistently criticized by European Union institutions, the Polish legislature reevaluated approaches to determining judicial remuneration in 2021. This revision was motivated by anti-crisis measures aimed at mitigating the economic impact of the COVID-19 pandemic. The conclusions

drawn in the article consolidate the findings of scientific inquiry and justify the rationale that material support for judges must not diminish or develop inadequately. Such a scenario would not only lead to a decline in the level of social security for judges but also compromise the independence of the judiciary.

Keywords: *foreign experience of legal regulation, judge, justice system, material support, social law, social protection in Poland, social security.*

Авторська довідка

Барсук Марина Анатоліївна – кандидатка юридичних наук, суддя Північного апеляційного господарського суду <https://orcid.org/0000-0001-6560-1024>

Стаття надійшла до редакції 1 травня 2024р.

УДК 349.3

DOI: <https://doi.org/10.33216/2218-5461/2024-47-1-26-35>

ОСОБЛИВИ ПРИНЦИПИ СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ

Белоусов В.Д.

SPECIAL PRINCIPLES OF SOCIAL SECURITY OF MODERN UKRAINE

Belousov V.D.

Стаття присвячена з'ясуванню сутнісного змісту особливих принципів соціальної безпеки сучасної України. Зазначається, що принципами соціальної безпеки сучасної України є вихідні ідеї забезпечення належного рівня соціальної безпеки на макрорівні (у державі загалом) та на мікрорівні (стосується соціальної безпеки громадянина, груп громадян), що випливають з норм соціального права, корелюються концепцією розбудови України в якості держави загального добробуту та обумовлені еволюцією гуманістичного характеру правосвітогляду, сприяючи в комплексі своїх вимог поступовому та незворотному формуванню соціально безпечних умов співжиття людей у сучасній Україні. Принципи соціальної безпеки сучасної України складають цілісну систему, особливе місце в якій займають особливі принципи соціальної безпеки сучасної України. Групу цих засадничих ідей складають принципи, які безпосереднім чином стосуються дій та рішень, безпосередньо пов'язаних із забезпеченням соціальної безпеки сучасної України, а саме визначають сутність і закономірності розвитку діяльності із забезпечення соціальної безпеки сучасної України. До зазначених принципів доцільно відносити, зокрема такі засадничі ідеї: принцип універсальності; принцип адресності; принцип комплексності; принцип адаптивності; принцип наукової обґрунтованості форм, способів і методів соціальної безпеки держави; принцип превентивності; принцип багатосуб'єктності; принцип професіоналізму. На підставі комплексного аналізу змісту виокремлених принципів автор доходить висновку, що ці принципи сприяють тому, щоби процеси формування політики держави в соціальній сфері, а також реалізації цієї політики, серед іншого, охоплювали всіх громадян держави (у деяких випадках, також і не громадян), не допускаючи будь-якої дискримінації у соціальній сфері (звісно, крім позитивної дискримінації), враховуючи при цьому той факт, що заходи щодо забезпечення соціального захисту повинні завжди бути адресними. Також у відповідних процесах повноважні суб'єкти повинні повсякчас враховувати взаємозалежність заходів щодо забезпечення соціальної безпеки, вплив дій і рішень, що об'єктивуються у несоціальній сфері, на рівень соціальної безпеки держави, а також необхідність залучення всіх суб'єктів соціальної сфери у забезпечення соціальної безпеки держави. Крім того, у процесі формування та реалізації соціальної політики слід враховувати об'єктивну потребу науково обґрунтованого попередження соціальних ризиків, завчасного запобігання цим соціальним ризикам і викликам (пом'якшення їх ефекту, коли вони не можуть бути попереджені, усунуті), а також миттєвого реагування на змінні соціальні, економічні та демографічні умови, спроможні позначитися на соціальному благополуччі населення. У вказаних процесах під впливом особливих принципів соціальної безпеки сучасної держави необхідно враховувати й те, що формування та реалізація соціальної політики повинна об'єктивуватись у процесах, до яких будуть залучені різні суб'єкти, не ігноруючи при цьому ту обставину, що соціальна безпека держави насамперед залежить від досвідчених, компетентних та етичних кадрів (професійних публічних службовців), котрі

підлягають публічному контролю та несуть підвищену юридичну відповідальність за свої дії, бездіяльності та рішення.

Ключові слова: держава загального добробуту, особливі принципи, правопорядок, принципи права, соціальна безпека держави, соціальна держава, соціальне право, соціальний захист.

Постановка проблеми. Принципи соціальної безпеки сучасної України виступають як основоположні положення, що лежать в основі сучасної правової доктрини соціальної безпеки. Комплекс цих принципів складає широкий спектр послідовних абстрактних ідей, методологій та підходів, що мають практичне значення, кожен з яких інтерпретує модель встановлення та підтримання належного рівня забезпечення соціально-безпечного буття на території відповідної держави. Побудова на цих принципах сучасної доктрини соціальної безпеки, у відповідності до якої держава реалізує соціальну функцію, забезпечує відповідність діяльності держави цілям, завданням та цінностям правопорядку сучасної соціальної, правової та демократичної держави. Характеризуючись своїм абстрактним характером і широкою застосовністю, принципи соціальної безпеки держави є дієвим орієнтиром для суб'єктів нормотворчої діяльності при правовому регулюванні соціальної безпеки держави, а також для суб'єктів реалізації права при забезпеченні функціонування системи соціальної безпеки, при захисті суб'єктивного права на соціальну безпеку. Відповідні принципи гарантують, що діяльність держави (також громадянського суспільства) сприяє соціально-економічному розвитку суспільства, наближаючи Україну до втілення цінностей держави загального добробуту. При цьому важливо мати на увазі, що до сьогодні принципи соціальної безпеки сучасної України ще не були предметом комплексного наукового дослідження. Враховуючи широту цього теоретичного питання важливо розпочати вирішення відповідної проблеми з визначення сутності

цих принципів та уточнення структури особливих засад соціальної безпеки сучасної України.

Аналіз наукової літератури та невирішені раніше питання. Хоча по сьогоднішній день ще не досліджувалась сутність особливих принципів соціальної безпеки сучасної України слід зауважити, що принципам соціальної безпеки та пов'язаних із нею соціально-правових явищ приділялась увага багатьох науковців, серед яких: Н.О. Бабич [1], В.В. Безусий [2], В.В. Гаєвий [3], С.Ю. Зайцев [4], А.Л. Клименко [5], В.Л. Костюк [6], О.В. Павліченко [7], Д.В. Світовенко [8], О.Г. Чутчева [9] та ін. вітчизняні учені та дослідники. Ґрунтуючись на наукових напрацюваннях цих та ін. науковців можемо сформулювати актуальну наукову думку про структуру особливих принципів соціальної безпеки сучасної України.

Мета статті полягає у з'ясуванні сутнісного змісту особливих принципів соціальної безпеки сучасної України. Для досягнення цієї мети виконуються наступні завдання: 1) сформулювати визначення поняття «принципи соціальної безпеки сучасної України»; 2) окреслити структуру принципів соціальної безпеки сучасної України; 3) проаналізувати виокремлені особливі засадничі ідеї соціальної безпеки сучасної України; 4) узагальнити результати дослідження.

Виклад основного матеріалу. Спершу слід зазначити, що під принципами права доцільно розуміти «об'єктивно існуючі закономірності, виявлені (усвідомлені) та сформульовані в якості фундаментальних (основоположних) ідей (ідеалів), що для забезпечення юридичної визначеності

конкретизуються загальними вимогами імперативного (субімперативного) характеру (як правило закріплених в законодавчих актах чи в інших формах права), а за своїм призначенням – забезпечують цілісність правової системи і правовий порядок в цілому (в процесі нормотворчої діяльності, реалізації норм права та законодавства, визначення правомірності актів, виражених в діяннях і документах), будучи «координатами» панування права» [10, с. 190]. Враховуючи це, а також цінності соціального права [див., напр.: 11–13; 14, с. 12-15; 15–18], доходимо висновку, що принципами соціальної безпеки сучасної України доцільно розуміти вихідні ідеї забезпечення належного рівня соціальної безпеки на макрорівні (у державі загалом) та на мікрорівні (стосується соціальної безпеки громадянина, груп громадян), що впливають з норм соціального права, корелюються концепцією розбудови України в якості держави загального добробуту та обумовлені еволюцією гуманістичного характеру правосвітогляду, сприяючи в комплексі своїх вимог поступовому та незворотному формуванню соціально безпечних умов співжиття людей в державі.

Принципи соціальної безпеки сучасної України складають цілісну систему, особливе місце в якій займають особливі принципи соціальної безпеки сучасної України. Групу цих засадничих ідей складають принципи, які безпосереднім чином стосуються дій та рішень, безпосередньо пов'язаних із забезпеченням соціальної безпеки сучасної України, а саме визначають сутність і закономірності розвитку діяльності із забезпечення соціальної безпеки сучасної України. До зазначених принципів можемо віднести, зокрема такі засадничі ідеї: принцип універсальності; принцип адресності; принцип комплексності; принцип адаптивності; принцип наукової обґрунтованості форм, способів і методів

соціальної безпеки держави; принцип превентивності; принцип багатосуб'єктності; принцип професіоналізму.

Аналізуючи принцип універсальності слід зазначити, що ця особлива засаднича ідея вимагає, щоби державна політика та її реалізація в соціальній сфері охоплювала всіх громадян (а в деяких випадках і негромадян, зокрема дітей), гарантуючи, що ніхто не залишиться без захисту лише з огляду на їх стать, вік, расу, мову, релігійні погляди тощо. Тобто, виокремлений принцип сприяє соціальній згуртованості суспільства, зменшує нерівність, забезпечуючи комплексні умови соціально безпечного співжиття всіх членів суспільства, в якому (як в інклюзивному суспільстві) кожен може реалізувати свій соціально-правовий потенціал, жити повноцінним життям. Принцип універсальності гарантує, що основні (життєво важливі) послуги, такі як охорона здоров'я, освіта та соціальна допомога, пільги, будуть доступними кожному, незалежно від його соціально-економічного походження, статусу зайнятості чи інших факторів, а саме тоді, коли наявними будуть всі справедливі підстави та умови для отримання відповідної послуги, допомоги та пільг.

Розглядаючи принцип адресності можемо зазначити, що цей ключовий для соціальної безпеки держави принцип вміщує вимоги, у відповідності до яких підкреслюється потреба: по-перше, адаптації публічної політики, а також дій і рішень з її реалізації, що впливають на соціальне забезпечення, до конкретних потреб громадян і груп громадян, а також до існуючих та ймовірних соціальних ризиків; по-друге, перевірки суб'єктами владних повноважень наявності підстав і умов для застосування до відповідних осіб (груп осіб) заходів соціального захисту, а також моніторингу достатності таких заходів. Тобто, суб'єкти

владних повноважень, відповідальні за забезпечення соціальної безпеки держави, повинні використовувати поряд із універсальним, також і диференційований підхід, що унеможливуватиме створення формальних умов соціальної безпеки в державі, за яких заходи соціального захисту будуть адаптивними лише до окремих груп громадян (зокрема, матерів) і не сприятимуть соціальній безпеці інших громадян (приміром, батьків). Таким чином, цей принцип сприяє узгодженню вимог принципу універсальності до неоднозначним умов дійсності, а саме – формує більш справедливе суспільство, забезпечує ефективний розподіл ресурсів, сприяючи тому, щоби найбільш уразливі особи та верстви населення могли отримати необхідну для них підтримку, а саме таку, що не продовжуватиме їх існування в критичних (для їх безпеки) умовах, а сприятимуть виходу з таких умов існування та повноцінному життю.

Стосовно принципу комплексності слід зазначити, що означений принцип передбачає, що дії та рішення суб'єктів владних повноважень у соціальній та в суміжних сферах мають бути цілісними, взаємозалежними, комплексними. Тобто, виокремлена засаднича ідея вимагає дієве визнання того, що: по-перше, забезпечення соціальної безпеки держави є багатогранним питанням, яке потребує скоординованого та комплексного підходу із залученням різних заінтересованих сторін (держави; приватних суб'єктів забезпечення соціальної безпеки; осіб, які потребують соціального захисту; осіб, які можуть потребувати соціального захисту у перспективі; профспілок та інших громадських об'єднань; засобів масової інформації та ін.); по-друге, дії та рішення у соціальній сфері та суміжних сферах мають бути цілісними, взаємозалежними, всеосяжними та охоплювати різні аспекти соціального захисту, а також добробуту

громадян; по-третє, дії та рішення у суб'єктах владних повноважень у сферах, які не стосуються соціальної безпеки держави, можуть мати опосередкований вплив на стан забезпечення соціальної безпеки держави (тобто, органи публічної влади та їх посадові особи завжди повинні діяти соціально відповідальним чином, керуючись також принципом соціальної солідарності).

Принцип адаптивності є засадничою ідеєю, яка забезпечує задоволення об'єктивної потреби у тому, щоб соціальна політика держави, а також дії та рішення з її реалізації були гнучкими та вчасно реагували на зміну соціальних, економічних та демографічних умов в державі та в окремому регіоні держави (зокрема, в частині держави, на якій проводиться антитерористична операція, на якій має місце епідемія інфекційних хвороб, стихійні лиха тощо). Таким чином відповідна засаднича ідея гарантує, що соціальна політика держави загалом та національна система соціального забезпечення повсякчас залишатимуться актуальними та ефективними крізь призму соціальних прав, законних інтересів населення в соціальній сфері, їх актуальних соціальних потреб, а також потенціалу держави щодо задоволення мінливих потреб населення в соціальній безпеці. У практичній дійсності принцип адаптивності, як особливий принцип соціальної безпеки сучасної України, може реалізовуватись шляхом регулярного перегляду, оновлення соціальної політики, програм, соціальних послуг (допомог) і пільг, а також шляхом встановлення дієвих механізмів моніторингу та реагування на нові соціальні ризики та виклики, що прямо чи опосередковано впливатимуть на соціальну безпеку держави

Принцип наукової обґрунтованості форм, способів і методів соціальної безпеки держави вимагає від суб'єктів владних повноважень, які здійснюють нормативно-

правове, інституційне, кадрове, інформаційне, матеріальне та інше забезпечення соціальної безпеки держави, враховувати в якості безумовної норми те, що політика держави у соціальній сфері має формуватися та реалізовуватися на основі відповідних емпіричних даних та актуальних науково обґрунтованих (доказових) досліджень. Цей принцип забезпечує прийняття обґрунтованих рішень і проведення ефективної політики для підтримки соціальної безпеки держави, адже наукова достовірність формування та реалізації соціальної політики може включати збір та аналіз даних про соціальні показники, оцінку політичних втручань і використання результатів досліджень для інформування щодо розробки та впровадження політики.

Принцип превентивності є ключовою для забезпечення соціальної безпеки держави, адже вимагає від суб'єктів владних повноважень формувати та реалізувати політику в соціальній сфері з урахуванням існуючих та потенційних соціальних ризиків і викликів, шляхом передбачення їх виникнення або посилення їх негативних наслідків на соціальний добробут населення. Проактивний підхід до забезпечення соціальної безпеки, який випливає з цієї засадничої ідеї, дозволяє державі виявляти потенційні проблеми у соціальній сфері ще до їх виникнення чи загострення, а відтак – вчасно впроваджувати політику запобігання або пом'якшення впливу цих ризиків на населення. Превентивні заходи, які на виконання вимог цього принципу, повинні реалізовуватись відповідними суб'єктами, можуть включати програми раннього втручання, заходи оцінки соціальних ризиків та інформаційні кампанії з підвищення обізнаності громадськості про їх соціальні права та інтереси у соціальній сфері (також про можливості реалізації цих прав), а також спрямовані на пропаганду здорового способу

життя, запобігання нещасним випадкам, вирішення нових соціальних проблем.

У свою чергу принцип багатосуб'єктності підкреслює важливість залучення багатьох заінтересованих суб'єктів до формування та реалізації соціальної політики на основі принципів соціальної солідарності, соціальної відповідальності та взаємопідтримки. Означений принцип визнає, що соціальна безпека держави є спільною відповідальністю, а відтак вимагає участі різних суб'єктів, включаючи законодавця, уряд, судову владу, приватних партнерів та суб'єктів громадянського суспільства. Отже, багатосуб'єктність в соціальній безпеці сучасної України сприяє: по-перше, становленню соціального відповідального громадянського суспільства, що керується інклюзивними підходами; по-друге, забезпеченню соціальної відповідальності держави, яка в такому контексті вже не спроможна продукувати суто патерналістські підходи в упорядкуванні соціальної сфери (як це мало в пострадянській період розвитку України); по-третє, забезпечити різноманітний та інтегрований підхід до соціальної політики шляхом залучення різних точок зору та ресурсів до процесу прийняття рішень, що позначаються на соціальній безпеці держави. Таким чином, означений принцип містить вимоги, виконання яких сприяє не лише співпраці та координації між заінтересованими суб'єктами соціальної сфери, але й також посилює загальну стійкість та ефективність системи соціального забезпечення. При цьому вказаний ефект може бути досягнутим у разі, коли цей принцип не буде використовуватись недобросовісно, а саме для розмивання юридичної відповідальності суб'єктів владних повноважень та хаотичності соціально-правового та адміністративно-правового забезпечення національної системи соціального забезпечення.

Принцип професіоналізму вимагає, щоби відповідальними за формування та реалізацію державної політики у соціальній сфері несли насамперед професійні публічні службовці, які характеризуються відповідною компетентністю, рівнем і напрямом освіти, досвідом роботи, етикою та доброчесністю. Таким чином, виконання відповідного принципу сприяє тому, щоби управління національною системою соціального забезпечення здійснювалось органами публічної влади, кадрове забезпечення яких обумовило наповнення їх персоналом у необхідній кількості та якості (тобто, патріотичним, освіченим, досвідченим, компетентним та етичним персоналом), а саме працівниками, які є підзвітними суспільству, підлягають підвищеній юридичній відповідальності за свої дії, бездіяльність та рішення. У зв'язку із цим, можемо дійти висновку, що принцип професіоналізму в контексті соціальної безпеки сучасної України зміцнює авторитет та суспільну довіру до органів публічної служби (та до держави, як гаранта соціальної безпеки у державі), сприяє підвищенню якості впровадження соціальної політики та сприяє кращим результатам реалізації заходів соціального захисту для громадян, а в такому разі соціальна безпека держави буде залежати насамперед від досвідчених, компетентних та етичних кадрів, які підлягають публічному контролю.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Особливі принципи соціальної безпеки України на сьогоднішній день містять низку ключових вимог, які повинні застосовуватись у процесі вчинення дій, прийняття рішень, що можуть прямо чи опосередковано впливати на соціальну безпеку держав, з метою недопущення створення умов соціально небезпечного співжиття громадян. Виокремлені та проаналізовані у цій науковій статті особливі

засадничі ідеї безпосереднім чином сприяють тому, щоби процеси формування політики держави в соціальній сфері, а також реалізації цієї політики, серед іншого, охоплювали всіх громадян держави (у деяких випадках, також і не громадян), не допускаючи будь-якої дискримінації у соціальній сфері (звісно, крім позитивної дискримінації), враховуючи при цьому той факт, що заходи щодо забезпечення соціального захисту повинні завжди бути адресними (зокрема, соціальний захист отримують ті, хто характеризується ознаками особи, котра потребує такого захисту; соціальна політика має враховувати багатополлярність соціальних потреб різних груп населення тощо). Крім того, у відповідних процесах повноважні суб'єкти повинні повсякчас враховувати взаємозалежність заходів щодо забезпечення соціальної безпеки, вплив дій і рішень, що об'єктивуються у несоціальній сфері, на рівень соціальної безпеки держави, а також необхідність залучення всіх суб'єктів соціальної сфери у забезпечення соціальної безпеки держави (між тим, це не повинно розглядатися в якості інструменту для розмиття відповідальної ролі держави, як основного гаранта соціальної безпеки у державі). Також у процесі формування та реалізації соціальної політики слід враховувати об'єктивну потребу науково обґрунтованого попередження соціальних ризиків (також посилення їх негативного ефекту), завчасного запобігання цим соціальним ризикам і викликам (пом'якшення їх ефекту, коли вони не можуть бути попереджені, усунуті), а також миттєвого реагування на змінні соціальні, економічні та демографічні умови, спроможні позначитися на соціальному благополуччі населення. У вказаних процесах під впливом особливих принципів соціальної безпеки сучасної держави необхідно враховувати й те, що формування та реалізація соціальної політики

повинна об'єктивуватись у процесах, до яких будуть залучені різні суб'єкти, не ігноруючи при цьому ту обставину, що соціальна безпека держави насамперед залежить від досвідчених, компетентних та етичних кадрів (професійних публічних службовців), котрі підлягають публічному контролю та несуть підвищену юридичну відповідальність за свої дії, бездіяльності та рішення.

Оцінюючи перспективи подальших досліджень слід зазначити, що в рамках триваючої наукової дискусії про становлення сучасної доктрини соціальної безпеки сучасної України доцільно: по-перше, з'ясувати відповідність нормативно-правової основи соціально-правового режиму соціальної безпеки держави принципам соціальної безпеки сучасної України; по-друге, встановити можливості оптимізації інституційного забезпечення соціальної безпеки сучасної України в контексті вимог особливих принципів соціальної безпеки сучасної держави; по-третє, проаналізувати практику держав-членів Європейського Союзу щодо впровадження ними вимог особливих принципів соціальної безпеки в законодавстві та правореалізаційної діяльності суб'єктів владних повноважень, а також суб'єктів громадянського суспільства.

Література:

1. Бабич Н.О. Загальноправові принципи механізму правового регулювання реалізації соціальної функції держави. *Соціальне право*. 2022. № 4. С. 5-11. doi:10.32751/2617-5967-2022-04-01.
2. Безусий В.В. Принципи соціального захисту державних службовців. *Соціальне право*. 2019. № 1. С. 62-68.
3. Гаєвий В.В. Поняття і ознаки принципів правового регулювання соціальної безпеки в умовах розвитку концепції громадянського суспільства. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 5. С. 711-715. doi:10.24144/2788-6018.2023.05.127.
4. Зайцев С.Ю. Спеціальні принципи соціального захисту працівників поліції в Україні. *Актуальні проблеми приватного та публічного права: матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Харків, 02 квітня 2021 р.). Харків: ХНПУ ім. Г.С. Сковороди, 2021. С. 239-242.
5. Клименко А.Л. До питання принципів організації соціального захисту. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2016. Вип. 38, Т. 1. С. 112-118.
6. Костюк В.Л. Принципи права соціального забезпечення: поняття, ознаки, види та тенденції розвитку. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. Серія: *Право*. 2016. № 2 (14). С. 1-18.
7. Павліченко О.В. Принципи соціального захисту жінок. *Соціальне право*. 2020. № 1. С. 90-96.
8. Світовенко Д.В. *Форми та способи реалізації принципу гендерної рівності за трудовим законодавством України: дис. ... д-ра філос.*: 081. Київ, 2023. 248 с.
9. Чутчева О.Г. Адресність як галузевий принцип права соціального забезпечення. *Проблеми законності*. 2011. Вип. 115. С. 68-76.
10. Гладкий В.В. *Нормування трудових прав осіб з інвалідністю: перспективи використання в Україні досвіду США. Формування сучасної парадигми розвитку суспільства: колективна монографія*. Харків: СГ НТМ «Новий курс», 2022. С. 172-194.
11. Андрійв В.М., Вахонєва Т.М. Міжнародно-правові проблеми кваліфікації права на гідний рівень життя. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2023. Вип. 75, ч. 3. С. 137-143. doi:10.24144/2307-3322.2022.75.3.22.
12. Бурдоносова М.А. Теоретико-правові аспекти становлення ідеї людської честі та гідності в філософії права. *Topical aspects of social science disciplines and innovative methods and technologies of their learning and teaching: scientific monograph*. Riga: «Baltija Publishing», 2023. С. 19-39. doi:10.30525/978-9934-26-315-6-2.
13. Дяченко О.А. Правове регулювання реалізації прав осіб з інвалідністю у сфері трудових відносин в Європейському Союзі. *Соціальне право*. 2022. № 1. С. 82-98. doi:10.32751/2617-5967-2022-01-09.

14. Епель О.В. Система соціального захисту в Україні як чинник формування соціальної держави: стан, проблеми та стратегія розвитку: монографія. Київ: Людмила, 2023. 196 с.

15. Ковалюмнус Е.Л. Соціально-правове значення правового механізму захисту трудових і соціальних прав суддів. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2020. Вип. 3-2. С. 37-41. doi:10.32844/2618-1258.2020.3-2.6.

16. Костюченко О.Є. Соціальне призначення трудового права: проблеми теорії та практики: дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.05. Харків, 2018. 449 с.

17. Орловський О.Я., Боднарук М.І. Людська гідність як фундаментальна цінність та першооснова соціальних прав. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія: Право*. 2021. Вип. 67. С. 129-133. doi:10.24144/2307-3322.2021.67.26.

18. Світовенко Д.В. Нормативна основа принципу гендерної рівності у законодавстві України про працю та зайнятість. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2022. Вип. 72, ч. 2. С. 286-290. doi:10.24144/2307-3322.2022.72.87.

References:

1. Babich N.O. General principles of the legal mechanism regulation of implementation of the social function of the state [Zahalnopravovi pryntsyvy mekhanizmu pravovoho rehulivannia realizatsii sotsialnoi funktsii derzhavy]. *Social Law*. 2022. № 4. P. 5-11. doi:10.32751/2617-5967-2022-04-01.

2. Bezusiy V.V. Principles of social protection of civil servants [Pryntsyvy sotsialnoho zakhystu derzhavnykh sluzhbovtziv]. *Social Law*. 2019. № 1. P. 62-68.

3. Haievyi V.V. The concept and characteristics of the principles of legal regulation of social security in the context of the development of the concept of civil society [Poniattia i oznaky pryntsyviv pravovoho rehulivannia sotsialnoi bezpeky v umovakh rozvytku kontseptsii hromadianskoho suspilstva]. *Analytical and Comparative Jurisprudence*. 2023. № 5. P. 711-715. doi:10.24144/2788-6018.2023.05.127.

4. Zaitsev S.Yu. Special principles of social protection of police officers in Ukraine [Spetsialni pryntsyvy sotsialnoho zakhystu pratsivnykiv politstiv v Ukraini]. *Actual problems of private and public law:*

materials of the III International science and practice conf. (Kharkiv, April 02, 2021). Kharkiv: KhNPU im. H.S. Skovorody, 2021. P. 239-242.

5. Klymenko A.L. To the issue of the principles of social protection organization [Do pytannia pryntsyviv orhanizatsii sotsialnoho zakhystu]. *Uzhhorod National University Herald. Series: Law*. 2016. Vol. 38 (1). P. 112-118.

6. Kostyuk V.L. Principles of social security law: concepts, features, types and trends of development [Pryntsyvy prava sotsialnoho zabezpechennia: poniattia, oznaky, vydy ta tendentsii rozvytku]. *Journal of the National University "Ostroh Academy". Series: Law*. 2016. № 2 (14). P. 1-18.

7. Pavlichenko O.V. Principles of social protection of women [Pryntsyvy sotsialnoho zakhystu zhinok]. *Social Law*. 2020. № 1. P. 90-96.

8. Svitovenko D.V. Forms and methods of implementation of the principle of gender equality under the labor legislation of Ukraine [Formy ta sposoby realizatsii pryntsyvu hendernoї rivnosti za trudovym zakonodavstvom Ukrainy]: dys. ... d-ra filos.: 081. Kyiv, 2023. 248 p.

9. Chutcheva O.H. Addressability as a sectoral principle of social security law [Adresnist yak haluzevyi pryntsyv prava sotsialnoho zabezpechennia]. *Problems of Legality*. 2011. Vol. 115. P. 68-76.

10. Hladkyi V.V. Standardization of labor rights of persons with disabilities: prospects of using US experience in Ukraine [Normuvannia trudovykh prav osib z invalidnistiu: perspektyvy vykorystannia v Ukraini dosvidu SShA]. *Formation of the Modern Paradigm of the Development of Society: collective monograph*. Kharkiv: SG NTM "New Course", 2022. P. 172-194.

11. Andriiv V., Vakhonieva T. International legal problems of the qualification of the right to a decent standard of living. *Uzhhorod National University Herald. Series: Law*. 2023. Vol. 75(3). P. 137-143. doi:10.24144/2307-3322.2022.75.3.22.

12. Burdonosova M.A. Theoretical and legal aspects of the development of the idea of human honor and dignity in the philosophy of law. *Topical aspects of social science disciplines and innovative methods and technologies of their learning and teaching: scientific monograph*. Riga: «Baltija Publishing», 2023. P. 19-39. doi:10.30525/978-9934-26-315-6-2.

13. Dyachenko O.A. Legal regulation of the realization of the rights of persons with disabilities in the field of labor relations in the European Union [Pravove rehuliuвання realizatsii prav osib z invalidnistiu u sferi trudovykh vidnosyn v Yevropeiskomu Soiuzi]. *Social Law*. 2022. № 1. P. 82-98. doi:10.32751/2617-5967-2022-01-09.

14. Epel O.V. The system of social protection in Ukraine as a factor in the formation of the welfare state: state, problems and development strategy [Systema sotsialnoho zakhystu v Ukraini yak chynnyk formuvannya sotsialnoi derzhavy: stan, problemy ta stratehiia rozvytku]: scientific monograph. Kyiv: Lyudmila, 2023. 196 p.

15. Kovalyumnus E.L. Socio-legal significance of the legal mechanism for the protection of labor and social rights of judges [Sotsialno-pravove znachennia pravovoho mekhanizmu zakhystu trudovykh i sotsialnykh prav suddiv]. *Scientific Bulletin of Public and Private Law*. 2020. Vol. 3-2. P. 37-41. doi:10.32844/2618-1258.2020.3-2.6.

16. Kostyuchenko O.E. Social assignment of labor law: problems of theory and practice [Sotsialne pryznachennia trudovoho prava: problemy teorii ta praktyky]: dys. ... d-ra yuryd. nauk: 12.00.05. Kharkiv, 2018. 449 p.

17. Orlovsky O.Ya., Bodnaruk M.I. Human dignity as a fundamental value and the primary basis of social rights [Liudska hidnist yak fundamentalna tsinnist ta pershoosnova sotsialnykh prav]. *Uzhhorod National University Herald. Series: Law*. 2021. Vol. 67. P. 129-133. doi:10.24144/2307-3322.2021.67.26.

18. Svitovenko D.V. The normative basis of the principle of gender equality legislation of Ukraine on labor and employment. *Uzhhorod National University Herald. Series: Law*. 2022. Vol. 72 (2). P. 286-290. doi:10.24144/2307-3322.2022.72.87.

Belousov V. Special principles of social security of modern Ukraine. - Article.

The article is dedicated to elucidating the essential content of the specific principles of social security in contemporary Ukraine. It is highlighted that these principles constitute the foundational ideas for ensuring an appropriate level of social security both at the macro level (within the entire state) and at the micro level (pertaining to the social security of citizens and groups of citizens). These principles

emanate from the norms of social law, align with the developmental concept of Ukraine as a welfare state, and are influenced by the evolving humanistic nature of legal consciousness. In the totality of their requirements, these principles contribute to the gradual and irreversible establishment of socially secure living conditions for individuals in modern Ukraine. The principles of social security in contemporary Ukraine form a cohesive system, with a distinct emphasis on the special principles of social security in modern Ukraine. This group of fundamental ideas encompasses principles directly associated with actions and decisions crucial to guaranteeing the social security of contemporary Ukraine. Specifically, these principles define the essence and patterns of the development of activities aimed at ensuring the social security of modern Ukraine. It is advisable to include, particularly, the following fundamental ideas among these principles: the principle of universality, the principle of targeting, the principle of complexity, the principle of adaptability, the principle of scientific validity of forms, methods, and techniques of social security of the state, the principle of prevention, the principle of multi-subjectivity, and the principle of professionalism. Through a comprehensive analysis of the content of these principles, the author concludes that they contribute to ensuring that the processes of forming state policy in the social sphere, as well as the implementation of this policy, comprehensively cover all citizens of the state (and in some cases, non-citizens) without allowing any discrimination in the social sphere—except, of course, for positive discrimination. This is in consideration of the fact that measures to ensure social protection must always be targeted. In the relevant processes, authorized entities must consistently consider the interdependence of measures to ensure social security, the impact of actions and decisions instantiated in the non-social sphere on the level of social security of the state, as well as the necessity to involve all subjects of the social sphere in ensuring the social security of the state. Furthermore, in the process of formulating and implementing social policy, one should account for the objective need for scientifically based prevention of social risks, proactive prevention of these social risks and challenges (mitigation of their effects when prevention or elimination is not possible), as well as an immediate response to social variables, economic

factors, and demographic conditions that can influence the social well-being of the population. In these processes, influenced by the special principles of social security of a modern state, it is essential to consider that the formation and implementation of social policy should be instantiated in processes involving various subjects. This should be done without overlooking the fact that the social security of the state primarily depends on experienced, competent, and ethical personnel (professional public servants). These individuals are subject to public

control and bear increased legal responsibility for their actions, inactions, and decisions.

Keywords: *law and order, principles of law, social law, social protection, social security of the state, social state, special principles, welfare state.*

Авторська довідка

Бєлоусов В.Д. – кандидат юридичних наук,
<https://orcid.org/0009-0000-5652-4880>.

Стаття надійшла до редакції 1 травня 2024 р.

УДК 349.2

DOI: <https://doi.org/10.33216/2218-5461/2024-47-1-36-48>

ЦИФРОВІЗАЦІЯ СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ: ПРОБЛЕМИ МОЖЛИВОСТЕЙ ТА КОМПЕТЕНЦІЙ

Гриценко Г.

DIGITALIZATION OF SOCIAL SERVICES: PROBLEMS OF OPPORTUNITIES AND COMPETENCES

Hrytsenko H.

Висвітлено питання у сфері цифровізації соціальних послуг в умовах децентралізації. Цифровізація в наданні соціальних послуг розглянута як технологічне рішення в концепції сервісної держави яка буде дозволяти динамічне реагувати на зміни дійсності та запити населення. В дослідженні розглянута стратегія реформи адміністративних послуг та їх цифровізація, для покращення якості надання адміністративних послуг доцільно, повноваження з надання переважної більшості базових адміністративних послуг повинні бути делеговані від центральних органів виконавчої влади з їх територіальною мережею до органів місцевого самоврядування. Питання цифровізації системи адміністративних послуг наразі є надзвичайно важливим, особливо в умовах воєнного стану, та потребує розробки та прийняття комплексної довгострокової стратегії цифрової трансформації та цифровізації і можливості динамічного внесення змін до законодавства.

У проведеному дослідженні наведені позитивні та негативні обставини цифровізації соціальних послуг, де зазначено що адміністративні послуги потребують розвитку: публічні е-реєстри, е-взаємодії, система електронної ідентифікації. Одночасно з запровадженням електронних сервісних систем необхідно сформулювати систему захисту даних, які містяться в цих системах, створити надійну систему кібербезпеки. Зазначено, що держава на сучасному етапі повинна сприяти процесу фіскальної децентралізації відповідно до стандартів ЄС та Ради Європи, розвитку платформи спрощеного доступу до інформації при суворому контролі за її використанням та розповсюдженням, а також лібералізації національного законодавства та його відповідності міжнародному законодавству та законодавству Європейського Союзу.

Ключові слова: *місцеве самоврядування, децентралізація, цифровізація, інтегрованість, адміністративні послуги, соціальні послуги, соціальна сфера, законодавство, євроінтеграція, сервісна держава, управління*

Постановка проблеми. Сучасна українська держава проголосила курс на розбудову «сервісної держави» яка відповідає очікуванням і соціальним запитам громадян та здатна надавати якісні державні послуги. Концепція сервісної держави виникла з

економічної концепції сервісного управління (середина 80-х років минуло століття). Сервісне управління передбачає переорієнтування виробництва зі створення матеріальних благ на надання послуг при переході до постіндустріального типу

розвитку та таку взаємодію центральних органів державної влади, органів місцевого самоврядування та населення, яка характеризується високим ступенем довіри, інформаційною відкритістю та прозорістю адміністративних процедур, створенням сприятливих для населення умов для отримання послуг. Серед принципів сервісної держави можна виділити проактивність – постійний діалог між державою та громадянським суспільством, з пріоритетом запитів від громадян, коли кожен запит на послугу, що задовільнить певну потребу, повинен викликати відповідну реакцію держави. Цифровізація – це технологічне рішення в концепції сервісної держави, яке дозволяє державі бути сучасною, гнучкою, ефективною, швидко реагувати на зміни дійсності та запити населення. Саме цифровізація є основою формування е-урядування, яке визначає рівні взаємодії між центральними органами влади та органами місцевого самоврядування та сприяє посиленню процесів децентралізації.

Аналіз останніх досліджень. Різні аспекти цифровізації системи надання соціальних послуг в умовах децентралізації досліджували Т.П. Єгорова-Луценко у статті «Цифровізація системи надання соціальних послуг в Україні», Л.В. Котова у статті «Розвиток та забезпечення соціальної сфери на рівні об'єднаних територіальних громад», В.П. Кохан у статті «Електронна ідентифікація громадян та захист персональних даних як умови користування електронними послугами», Н.О. Петренко та Л.В. Машковська у статті «Цифровізація державних адміністративних послуг в Україні: нормативно-правові аспекти», Г.В. Татаренко у статті «Вплив процесів децентралізації на розвиток соціальної сфери громад: можливості та виклики», Н.М. Терлецька та Д.І. Руснак у статті «Впровадження нових стандартів надання

послуг у контексті модернізації пенсійної системи України», В.Л. Полярна та М.О. Репецька у статті «Зарубіжний досвід функціонування системи електронних адміністративних послуг та його впровадження в Україні», В.Л. Полярна та В.В. Рябець у статті «Європейські практики надання електронних послуг в правоохоронній діяльності та перспективи їх впровадження в Україні.», І.О. Тищенко у статті «Адміністративні процедури надання електронних послуг публічною адміністрацією в Україні», Т.В. Пуліна, Л.В. Шитікова та О.М. Риженко у статті «Удосконалення системи надання електронних послуг - ключова задача місцевого самоврядування», О.В. Шаповалова у статті «Правові умови створення та адміністрування електронних публічних реєстрів» та ін.

Метою статті є визначення проблем та шляхів їх подолання у сфері використання засобів цифровізації надання соціальних адміністративних послуг.

Виклад основного матеріалу. Цифровізація, в концепті сервісної держави, дозволяє комплексно відповідати на запити громадян щодо отримання відповідних адміністративних послуг на основі автоматизованих бізнес-процесів, мінімізує бюрократичні процеси з залученням чиновників, ЦНАП виступає своєрідним модератором відносин між громадянами та відповідними органами, виключення паперовий документи з обігу між надавачами та отримувачами послуг та між відомствами; фронт-офіси (офіс взаємодії з отримувачами послуг) відділені від бек-офісів (офісів прийняття рішень); мультिकанальність взаємодії та інформування (сайти, додатки, соціальні мережі, мобільний зв'язок тощо).

Наразі в Україні надається близько 2200 адміністративних послуг, функціонує розвинена система центрів з надання

адміністративних послуг (ЦНАП). Згідно з дослідженням Центру політико-правових реформ 95-96% відвідувачів ЦНАП повністю задоволені рівнем отриманих послуг. Дослідження Об'єднаного дослідницького центру Європейської комісії ([JRC](http://www.jrc.ec.europa.eu)) показує, що запровадження цифровізації адміністративних послуг та їх децентралізація може призвести до скорочення часу, який громадяни щороку проводять з адміністрацією, на 25%, що призводить до економії часу в 24 мільйони годин (приблизно 2738 років) і грошової економії в розмірі близько 543 мільйонів євро на рік [1].

Центральним органом державної виконавчої влади в Україні, що опікується питаннями цифровізації державних послуг є Міністерство цифрової трансформації, яке визначило 4 основні завдання в цій сфері до 2024 року: 100 % переведення усіх публічних послуг для громадян та бізнесу онлайн сферу; забезпечення 95 % транспортної інфраструктури, населених пунктів та їхні соціальних об'єктів доступом до високошвидкісного інтернету; 6 млн українців повинні пройти навчання щодо оволодіння цифровими навичками; частка ІТ у ВВП країни повинна підвищитися до 10 %.

Наразі в державі у кожному міністерстві та в обласних державних адміністраціях, ОТГ запроваджена посада заступника з цифрової трансформації – Chief Digital Transformation Officer (CDTO), місія яких сприяти розвитку цифровізації в регіоні, визначені програми та плани дій, які затверджуються громадою; профільний відділ приєднується до Мінцифри.

Міністерство цифрової трансформації України підсумувало результати роботи 2023 року за Індексом цифрової трансформації регіонів та визначило показники досягнення вищезазначених 4-х базових цілей. Індекс містить 8 основних блоків: інституційна спроможність; розвиток інтернету; розвиток

ЦНАП; впровадження режиму «без паперів»; цифрова освіта; візитівка області; проникнення базових електронних послуг; галузева цифрова трансформація (детально ознайомитися з результатами можна за посиланням <http://surl.li/pdzoy>). Результати показують, що наразі повністю досягнута стратегічна ціль щодо цифрової освіти - 6 мільйонів українців взяли участь у програмах розвитку цифрових навичок [2], показники за іншими цілями також доволі високі але ще не досягли стратегічної мети. Причини тому об'єктивні – збройна агресія та окупація частини території.

У жовтня 2023 р. Центром політико-правових реформ була представлена «Стратегія реформи. Адміністративні послуги та їх цифровізація» (далі – Стратегія) [3]. Стратегія розроблена в рамках проекту «Україна після перемоги: підготовка і комунікація реформ для реалізації “Бачення України — 2030”», виконавцем якого і є Центр політико-правових реформ. Стратегією визначено, що повноваження з надання переважної більшості базових адміністративних послуг мають бути делеговані від центральних органів виконавчої влади з їх територіальною мережею до органів місцевого самоврядування. Запропонована пропозиція буде мати позитивний напрямок для якості та зручності надання соціальних послуг населенню. Про це зазначали науковці ще в 2020 року при апробації пілотної версії веб-порталу на місцевому рівні, що для громадян подібні портали несуть велику користь, оскільки багато пільг, допомоги у нас залежать від регіональної влади. Відповідно, кожен мешканець того чи іншого регіону може в найкоротші терміни отримати ту інформацію, яка максимальним чином зачіпає його інтереси і актуалізована з урахуванням місця його проживання[4].

Основними цілями та напрямками адміністративної реформи, яких планується досягти в державі до 2030 року визначені наступні: доступність послуг – послуги повинні надаватися як онлайн так офлайн формат; забезпечення інтегрованого та комфортного отримання послуг (поліпшення діяльності ЦНАП); неухильне дотримання правових стандартів у відповідності з Законом України «Про адміністративну процедуру»; забезпечення збалансованої та безпечної цифровізації; сталість систем. Розробка Стратегії дозволила виявити та проаналізувати проблеми та виклики реформи надання адміністративних послуг. Серед головних проблем наступні: централізація, віддалення окремих послуг (як приклад такої централізації – послуги які надаються органами Міністерства юстиції – 87% послуг з реєстрації актів цивільного стану, Пенсійного фонду України, а не ЦНАПами); відомчі бар'єри з боку того ж Міністерства юстиції чи ПФУ; проблеми кадрового та інфраструктурного характеру, які виникли через збройний конфлікт; недостатність ресурсів та прозорості в оплаті адміністративних послуг; цифрові дисбаланси, коли «...окремі послуги запускаються спочатку лише онлайн і тільки за кілька місяців у офлайн, або й взагалі були відсутні офлайн; чи мають в офлайн складніші процедури; відсутність офіційної (урядової) стратегії цифровізації та недоліки у формуванні політики головним органом у цій сфері» [5].

Задля вирішення вищевідзначених проблем та викликів Стратегія передбачає проаналізувати кожен послугу на предмет адміністративного спрощення, дерегуляції та масштабувати децентралізацію повноважень щодо надання базових адміністративних послуг з їх переданням до органів місцевого самоврядування та усунення відомчих бар'єрів. Серед важливих

напрямів Стратегії слід зазначити сприяння органам місцевого самоврядування в діяльності щодо інтеграції базових послуг у ЦНАП та подальший розвиток інфраструктури з надання послуг; впорядкування відносин щодо справедливої, зрозумілої та простої адміністративної процедури та оплати послуг; цифровізація адміністративних послуг. Розробники Стратегії у якості нагального питання визначили прийняття Закону «Про адміністративний збір», яким буде визначено перелік базових послуг, методологію їх встановлення та надання, розмір адміністративних зборів. Автори Стратегії зазначають на необхідності встановлення помірної оплатності за більшість послуг, крім послуг у сфері соціального захисту, які мають залишатися безоплатними. Прийняття закону, де буде надано методологію, перелік базових послуг і розмірів адміністративних зборів.

Питання цифровізації система адміністративних послуг наразі є надзвичайно важливим, особливо в умовах воєнного стану, потребує розробки та прийняття довгострокової стратегії цифрової трансформації та цифровізації. За визначенням Н. Хлібороб «Цифровізація – це не про технології, а насамперед про людей, для користі яких ці технології мають служити. Необхідно ставити акцент не на кількості послуг, а на тому наскільки вони є доступними, зручними та корисними для людей. Фокус має бути на дотриманні основоположних прав людини в умовах цифровізації і цифрові технології мають застосовуватися на основі гарантування цих прав» [5]. Прийняття довгострокової стратегії цифрової трансформації та цифровізації відповідає процесам євроінтеграції, підвищує рівень суспільної довіри між органами державної влади, органами місцевого самоврядування та населенням країни чи територіальних громад, сприяє прозорій

комунікації та гнучкості системи надання послуг. Стратегія цифровізації системи адміністративних послуг повинна будуватися на принципах доступності послуг (електронної та цифрової доступності, забезпечувати яку повинні ЦНАП як «цифрові посередники»); офіційності, забезпечення прав людини, права бути заслуханим, обґрунтування негативного адміністративного акта, надання можливості його оскарження – тобто тих принципів, котрі визначені Законом «Про адміністративну процедуру». Органи місцевого самоврядування повинні мати посилені спроможності щодо надання електронних послуг у рамках своїх повноважень. За визначення розробників Стратегії: «Для вдалої цифровізації адміністративних послуг має застосовуватись проактивність та комплексність, де адміністративний орган повинен випереджати та пропонувати сервіси, орієнтуючись на людину» [3].

Процеси євроінтеграції вимагають уніфікації базових категорії, які використовуються у сфері надання адміністративних послуг транскордонного характеру та застосовувати Базові словники (Core Vocabularies) як стандартів опису публічних послуг. Базові словники - це спрощені, багаторазово використовувані та розширювані моделі даних, які фіксують фундаментальні характеристики систем, зокрема і щодо публічних послуг. Розробленням Базових словників для ЄС займалася фінансова програма Європейського Союзу ISA² - рішення для сумісності для державних адміністрацій, підприємств і громадян, яка підтримувала розробку цифрових рішень, які дозволяють державним адміністраціям, підприємствам і громадянам Європи користуватися перевагами сумісних транскордонних і міжгалузевих державних послуг. ISA² розробила «Основні словники

для державних адміністрацій у відкритому процесі з активним залученням зацікавлених сторін SEMIC». Такими словниками є:

- Основна особа : містить основні характеристики особи, наприклад ім'я, стать, дату народження, місцезнаходження.

- Основний бізнес : містить основні характеристики юридичної особи (наприклад, її ідентифікатор, види діяльності), яка створюється через офіційний процес реєстрації, як правило, у національному чи регіональному реєстрі.

- Основне розташування : фіксує основні характеристики розташування, представлені як адреса, географічна назва або геометрія.

- Основний критерій і основні докази : описує принципи та засоби, яким має відповідати приватна організація, щоб мати право або кваліфікуватися для надання державних послуг. Критерій — це правило або принцип, який використовується для судження, оцінки або перевірки чогось. Доказ — це засіб підтвердження Критерію.

- Основна громадська організація : описує громадські організації в Європейському Союзі.

ISA² передбачає, що органи державного управління можуть використовувати та розширювати Основні словники в наступних цілях [6]:

- Обмін інформацією між системами – як основа контекстно-залежної моделі даних, що використовується для обміну даними між існуючими інформаційними системами.

- Інтеграція даних, які надходять із різних джерел даних.

- Публікація даних – як основа загального формату експорту даних у базових реєстрах (сервісні портали, кадастри, реєстри даних тощо)

- Розробка нових систем.

Наприклад для надання адміністративних послуг потребують розвитку публічні е-реєстри, е-взаємодії,

система електронної ідентифікації. Одночасно з запровадженням електронних сервісних систем необхідно сформувавши систему захисту даних, які містяться в цих системах, створити надійну систему кібербезпеки.

З 2021 р. правонаступницею ISA² стала ініціатива Європейської Комісії щодо посиленої політики взаємодії (Interoperable Europe), яка сприяє реалізації Цифрового порядку денного для Європи та керує процесом досягнення цілей і створення посиленої політики інтероперабельності, яка працюватиме для всіх. Також процесам цифровізації у сфері надання адміністративних послуг слугує Таллінська декларація 2017 року, підписання якої стало важливим кроком у підтвердженні зобов'язань держав-членів щодо оперативної сумісності. Згодом це зобов'язання були підтверджені Берлінською декларацією про цифрове суспільство та цифровий уряд, що ґрунтується на цінностях, прийнятій у грудні 2020 року, у якій визнається вирішальна роль цифрової трансформації для досягнення цілей Союзу та для відновлення ЄС після пандемії [6].

Враховуючи важливість елементу захисту прав користувачів електронних послуг потрібно більше уваги визначити кібербезпеці при наданні соціальних послуг населенню. Так, Вінник О.М. досліджуючи захист прав користувачів електронних комунальних послуг зазначає, що він потребує нових підходів до нормативно-правового забезпечення суспільних відносин з метою захисту як публічних інтересів (національної безпеки, народного здоров'я тощо), так і приватних інтересів громадян (на особисті кіберзахисту і кібербезпеку зокрема). У цьому дослідженні вона виділяє дві складові: 1) правові механізми захисту прав користувачів відповідно до Закону України «Про електронні комунікації» як актуальні за будь-яких обставин; 2) проблеми індивідуальних кібербезпеки/кіберзахисту, що набули особливої злободенності в умовах війни як складові національної

кібербезпеки/кіберзахисту [7, с.69]. Вчена в підсумках свого дослідження пропонує з метою підвищення рівня правового захисту користувачів ЕКП та ефективності сфери електронних комунікацій в Україні про необхідність поповнити ряд законів. Так викликає зацікавленість в запропонованій Вінник О.М. пропозиції о внесенні змін до Закону України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» - положеннями про індивідуальні кіберзахист / кібербезпеку як складову національних кіберзахисту та кібербезпеки; визначити уповноважений орган, що має оперативно забезпечувати громадян України доступною та зрозумілою для більшості інформацією про заходи індивідуального кіберзахисту [7, с.76].

Досліджуючи забезпечення інформаційної безпеки процесу надання електронних адміністративних послуг науковці зупиняються на трьох важливих напрямках забезпечення інформаційної безпеки при наданні громадянам послуг в електронній формі. Більшість фахівців сьогодні вважають, що безпечне інформаційне середовище є основою гарантії інформаційної безпеки інформаційних систем і що створюванні інформаційні системи здатні відповідати вимогам інформаційної безпеки багато в чому завдяки довірі до програмно-апаратних засобів, що ними використовуються. Використання безпечного інформаційного середовища позначає перехід до загально методичних підходів забезпечення інформаційної безпеки в сфері застосування інформаційних систем. Основними компонентами безпечного інформаційного середовища є: безпечне середовище передачі даних з сертифікованим комунікаційним обладнанням, сертифіковані обчислювальні комплекси на основі безпечного операційного середовища, та безпечні системи зберігання інформації [8, с.64].

Питання безпеки інформації при наданні адміністративних та соціальних послуг останнім часом приділялось багато уваги як з боку науковців та і органів державної влади. Це обумовлено наступними факторами: по-перше проведенням реформи децентралізації та реформи надання електронних послуг

населенню державою, а по-друге важливий фактор якій на це вплинув сприяло повномасштабне вторгнення країни агресора. Питання інформаційної безпеки та кібербезпеки при наданні соціальних послуг населенню враховуючи напрацювання науковців, умовно можливо поділити на дві складові публічну (захист безпеки держави, тобто того хто надає послуги) та приватну (захист суб'єктів хто звертається для отримання послуги, має приватний інтерес). В цьому аспекті держава відповідно до законодавства повинна забезпечувати належний захист прав та законних інтересів своїх громадян при отриманні ними адміністративних та соціальних послуг. Враховуючи міжнародну інформацію що з кожним роком рейтинг нашої держави з надання електронних адміністративних послуг підвищується, то можна стверджувати що рівень захисту інформації та кібербезпека з надання соціальних та адміністративних послуг знаходиться на належному рівні.

Основна увага в структурах ЄС приділяється питанням організаційно-управлінського забезпечення кібербезпеки і значно менше – практичним аспектам розробки систем захисту та протидії кібератакам. Такий дисбаланс у системі фінансування конкретних напрямів кіберполітики становить одну з головних причин слабкості позицій ЄС у міжнародній системі кібербезпеки, де домінують США та Китай [9, с.8].

Серед системи адміністративних послуг особливе місце займають соціальні послуги, які є сферою інтересів більшості населення. Децентралізація передбачає передачу більшості соціальних послуг у відання органів місцевого самоврядування які власне повинні забезпечувати призначення та надання соціальних послуг, а органи державної виконавчої влади повинні здійснювати контрольні функції. «Стратегія реформи. Адміністративні послуги та їх цифровізація» містить положення щодо створення та розвитку Єдиної інформаційної системи соціальної сфери (ЄІССС), яка здатна

суттєво полегшить роботу органів місцевого самоврядування та соціальних служб.

У 2021 р. Європейська комісія прийняла комюніке «Цифровий компас 2030: європейський шлях до цифрового десятиліття», цей документ передбачає застосування та розвиток автоматизованої обробки даних, технологій штучного інтелекту та віртуальної реальності до надання цифрових публічних послуг. Згідно комюніке, візія до 2030 р. передбачає, що «Цифровізація може стати вирішальним ініціатором прав і свобод, щоб громадяни могли дозволити собі звільнити обмеження, які мають визначену землеписну територію, соціальний статус або суспільні спільноти та відкрити нові можливості для навчання, розваги, роботи, дослідження та виконання власних амбіцій» [10].

Мета ЄС полягає у забезпеченні до 2030 року для усіх осіб, включно з особами з обмеженими можливостями, доступу до демократичного життя та публічних послуг в Інтернеті в найякіснішому цифровому середовищі, яке забезпечує прості, ефективні та персоналізовані послуги та інструменти з високими стандартами безпеки та захисту конфіденційності.

У 2020 році Європейський Союз, з метою продовження підтримки цифрової трансформації України та її гармонізації з Єдиним цифровим ринком ЄС, розпочав проєкт EU4DigitalUA. EU4DigitalUA має п'ять компонентів:

1. Інтероперабельність та інфраструктура цифрового уряду (eGA)
2. Інституційне зміцнення та розвиток потенціалу (FIPAPP)
3. Комунікація та обізнаність громадськості (FIPAPP)
4. Розвиток електронних послуг (eGA)
5. Кібербезпека (eGA) та захист даних (FIPAPP)

Перший компонент – «Інтероперабельність», має на меті подальший розвиток основних елементів інфраструктури цифрового уряду: публічних реєстрів та якості їхніх даних, системи інтероперабельності «Трембіта», системи електронної ідентифікації та її гармонізації з європейськими стандартами. У 2017 році у Новій стратегії Європейської інтероперабельності поняття інтероперабельності визначено як «...здатність організацій до взаємодії для досягнення взаємовигідних цілей, що включає обмін інформацією та знаннями в ході бізнес-процесів шляхом обміну даними між їх інформаційно-комунікаційними системами». Базовими цілями Нової стратегії Європейської інтероперабельності є гарантування безпечного та вільного руху даних, розвиток стандартів та забезпечення інтероперабельності.

Головним інструментом реалізації інтероперабельності в е-урядах ЄС є «Програма створення рішень щодо інтероперабельності для європейських державних органів» (Interoperability Solutions for European Public Administrations program, ISA2) [6]. Реалізація ISA2 базується на загальних принципах забезпечення інтероперабельності, що дозволили сформулювати та надати всім зацікавленим учасникам єдиний набір механізмів, який включає: - оновлену Стратегію європейської інтероперабельності (EIS, European Interoperability Strategy); - оновлену Концепцію європейської інтероперабельності (EIF, European Interoperability Framework); - Еталонну архітектуру європейської інтероперабельності (EIRA, European Interoperability Reference Architecture); - Каталог рішень, що забезпечують інтероперабельність (EIC/EICart, European Interoperability Cartography).

Стратегія європейської інтероперабельності (EIS) містить принципи взаємодії та комунікації між європейськими державними адміністраціями. EIS включає правові засади, бізнес-процеси, компоненти, обмін інформацією, спрямовані на досягнення поставленої мети. Стратегія визначає 12 загальних принципів інтероперабельності та містить 47 рекомендацій на різних рівнях і концептуальну модель для цифровізації державних сервісів з урахуванням інтероперабельності [11].

Концепція європейської інтероперабельності (EIF) надає рекомендації за допомогою яких державні адміністрації країн-членів ЄС можуть покращити управління діяльністю, спрямованою на досягнення інтероперабельності; встановити міжвідомчі відносини; оптимізувати процеси, що підтримують наскрізні цифрові послуги; забезпечити відповідність існуючих та майбутніх законодавчих норм тим рішенням, які були реалізовані у цій сфері.

Вищезазначені акти ЄС застосовуються при здійсненні політики цифровізації адміністративних послуг в Україні в умовах децентралізації. Після закінчення процесу об'єднання територіальних громад в Україні, ОТГ здійснили перехід на електронний документообіг та зробили суттєві кроки щодо втілення програм «електронна громада», в електронній формі здійснюється комунікація між органами місцевого самоврядування та мешканцями громад, що особливо доречно в період воєнного стану з урахуванням безпеки та зміни фактичного місця знаходження, цифровізація спростила механізми громадського обговорення проблем та шляхів їх вирішення для громад. Науковці виділяють три елементи місцевого самоврядування, для кожного з яких потрібен свій особливий підхід в політиці цифровізації: муніципальне управління, участь жителів у здійсненні

місцевого самоврядування та безпосереднє формування жителями органів місцевого самоврядування [12, с.97] .

Що стосується надання соціальних послуг, як різновиду адміністративних послуг, то простежується спільна тенденція щодо вдосконалення механізмів управління соціальними послугами, через підсилення ролі місцевого самоврядування; фінансову децентралізацію; гнучкість системи соціальних послуг, перелік яких може змінюватися з урахуванням настання нових ризиків. Базовим постулатом децентралізації соціальних послуг є передача більшої частини бюджетного фінансування на надання соціальних послуг у відання територіальних громад. Сфера соціально забезпечення є саме сервісною сферою, що повинна активно використовувати здобутки нових технологій та цифрових інновацій. В умовах децентралізації до сфери соціальних послуг залучають органи громадянського суспільства, зокрема їх діяльність спрямована на проведення консультацій з органами державної влади та місцевого самоврядування щодо вирішення питань місцевого значення; визначення потреб мешканців ОТГ у соціальних послугах; питань щодо планування та надання соціальних послуг; здійснення громадського моніторингу якості соціальних послуг тощо.

Цифровізація соціального забезпечення це спосіб досягти ефективного та рентабельного рішення, здатного задовольнити постійно зростаючі потреби населення. Суспільні виклики, такі як старіння населення, збільшення хронічних захворювань, пандемії, негативні наслідки збройного конфлікту для України, фінансово-економічна криз, міграційні процеси вимагають від держави знайти нові способи надання державних послуг за допомогою втілення цифрових технологій в сферу надання послуг з соціального забезпечення.

У відповідності до п.17 ст.1 Закону України «Про соціальні послуги» соціальні послуги – дії, спрямовані на профілактику складних життєвих обставин, подолання таких обставин або мінімізацію їх негативних наслідків для осіб/сімей, які в них перебувають. Особи/сім'ї можуть надаватися одна або одночасно декілька соціальних послуг [13]. Постановою Кабінету Міністрів України від 1 червня 2020 р. № 587 затверджено Порядок організації надання соціальних послуг.[14] Закон «Про соціальні послуги» визначає складові системи надання соціальних послуг включно з правовою основою, принципами, способами і форма надання соціальних послуг, сукупністю суб'єктів, що взаємодіють на всіх етапах організації надання соціальних послуг. Нажаль Закон «Про соціальні послуги» не містить безпосередньої згадки про застосування засобів цифровізації як принципу або механізму, засобу надання соціальних послуг але у Розпорядженні Кабінету Міністрів України від 28.10.2020 р. № 1353- р «Про схвалення стратегії цифрової трансформації соціальної сфери» [15] передбачено створення Єдиного соціального реєстру в межах Єдиної інформаційної системи соціальної сфери.

За визначенням Заступника Міністра соціальної політики України з питань цифрового розвитку, цифрових трансформацій і цифровізації К. Кошеленко «між державними установами повинні "бігати" мегабайти, а не громадяни з довідками» [16], тому з 2019 року почали з'являтися перші цифрові документи та послуги на порталі та застосунку Дія, але для розробки та впровадження нових соціальних сервісів у Дії необхідно механізми інформаційного обміну з Єдиним соціальним реєстром та складовими Єдиної інформаційної системи соціальної сфери (ЄІССС). Впровадження ЄІССС має на меті

спростити роботу та прискорити надання послуг при особистих зверненнях громадян працівниками соціального захисту, призначення, виплати та формування виплатних відомостей для соціальних допомог, забезпечити централізоване накопичення, зберігання та автоматизовану обробку інформації, замінити застарілі інформаційні реєстри та системи. ЄІССС дозволяє подолати корупційні ризики та автоматизувати соціальні послуги, що відповідає критеріям цифровізації адміністративних послуг в цілому. Наразі вона об'єднує 40 реєстрів і 16 підсистем.

ЄІССС відповідає вимогам децентралізації, зберігаючи при цьому принцип екстериторіальності надання послуг, що є вельми актуальним в умовах воєнного стану, коли населення громад мігрує. Окрім того ЄІССС надає можливість впровадити положення щодо «універсальної соціальної допомоги, яку буде легко адмініструвати і яка буде більш соціально справедливою, ніж ті численні види допомог, які держава виплачує зараз» [16]. Наразі В рамках реалізації ЄІССС: «впроваджено інформаційний обмін між дюжиною державних баз даних, включаючи інформаційні системи Міністерства соціальної політики України, Пенсійного Фонду, Міністерства юстиції, Дії та Податкової служби; розроблено Єдиний соціальний реєстр, який надав можливість Міністерства соціальної політики зібрати інформацію про 6 мільйонів українців, що одержують соціальну допомогу; впроваджено підсистеми "Єдина соціальна обробка", "Соціальне казначейство" та "Електронний бюджет", які спростили процес подання заявок, призначення та виплати соціальної допомоги» [17]. Успішно призначають, нараховують та виплачують через ЄІССС допомоги на дітей, над якими встановлено опіку чи піклування; на дітей самотнім матерям; допомогу при усиновленні дитини; малозабезпеченим сім'ям; особам з інвалідністю та дітям з інвалідністю; особам,

які доглядають за хворою дитиною; оформлення заяви на реєстрацію як ВПО, реєстрацію перебування (реєстрації) або на зняття з обліку ВПО, на отримання допомоги для ВПО через застосунок Дія. Втілена Єдина інформаційно-аналітична система "Діти". Розробляється можливість щодо інформування через ЄІССС отримувачів допомоги про будь-які рішення, пов'язані з виплатою, та отримання інформації від відповідних органів на електронні скриньки отримувачів послуг, через Єдиний соціальний реєстр забезпечено відповідність поданих у заявках даних про соціальні статуси людей наявній інформації у державних реєстрах. Відбулася інтеграція ЄІССС з гуманітарною платформою «Допомога в частині електронного збору заявок від громадян для передачі міжнародним організаціям. Ведеться робота щодо удосконалення процесів відкриття особових рахунків в автоматичному режимі; автоматичної перевірки документів шляхом інформаційного обміну з державними реєстрами різних установ (автоматична верифікація); передачі електронних справ та оцифрування відомостей (наприклад, електронна трудова книжка в на порталі ПФУ); призначення субсидій через Пенсійний фонд. Міністерство соціальної політики продовжує діяльність щодо створенням в ЄІССС електронних кабінетів надавачів соціальних послуг та цифровізації процесу надання органами соціального захисту та ЦНАПами довідки для отримання пільг, згенерованої з Реєстру пільговиків.

Таким чином на сьогодні цифровими ресурсами системи соціальних послуг є портал Дія (<https://diia.gov.ua/services/>), електронні платформи е-послуг Міністерства соціальної політики України (<https://e-services.msp.gov.ua/>); портал електронних послуг Пенсійного фонду України (<https://portal.pfu.gov.ua/>), портал Державної служби зайнятості (<https://www.dcz.gov.ua/>),

платформа Є-Допомога (<https://edopomoga.gov.ua/>).

Проблемними моментами залишаються питання, пов'язані з сервісами автоматичної верифікації особи (необхідність мати засоби такої верифікації в особистому користуванні та володіти навичками технічного користування, що особливо важливо для осіб похилого віку, осіб з порушеннями зору, слуху, рухомості тощо); проблеми збереження персональних даних на центральному та місцевому рівнях, особливо коли мова йде про ризики ведення бойових дій чи окупацію території; оцифрування великої кількості паперових документів та автоматичне фіксування в ЄІССС всіх змін персональних даних; трансфер справ від одного органу до іншого. У 2023 року впроваджена взаємодія щодо обмінів між базами даних державної податкової та міграційної служб відносно автоматичної верифікації фізичних осіб як ВПО; ПриватБанку та Дія щодо автоматичного виявлення сімей, які мають право на отримання державної допомоги за програмою е-Оздоровлення та направлення ним повідомлення засобами Дія чи у мобільному застосунку «Приват24»; Державною судовою адміністрацією щодо отримання відомостей з судових рішень, що набрали законної сили, про актуальні соціальні статуси отримувачів соціальної підтримки – визнання особи недієздатною, встановлення опікунства чи усиновлення дитини, визнання особи безвісно відсутньою; Мінфіну щодо проведення превентивної та поточної верифікацій для коректного нарахування соціальних допомог, у тому числі житлових субсидій; Міністерства охорони здоров'я щодо отримання інформації про підприємства, що забезпечують технічними та іншими засобами реабілітації осіб з інвалідністю та інших осіб відповідно до закону.

Висновки. Модернізація децентралізованих соціальних послуг за допомогою нових технологій є необхідною,

яка потребує системи надання децентралізованих соціальних послуг. При цьому наголос потрібно робити на встановлення мінімальних стандартів якості послуг та потреби людей. Контроль якості цифровізованих послуг можливо здійснювати а допомогою моніторингу з боку усіх партнерів, з метою перевірки відповідності наданих соціальних послуг раніше встановленим стандартам ефективності, а також відповідності якості цих послуг вимогам організацій, що фінансують відповідні послуги, консультативних порад, користувачів та постачальників послуг. Такий моніторинг допоможе поєднувати коментарі та пропозиції, отримані від громадськості, з внутрішніми даними для виявлення прихованих слабких моментів у наданні тієї чи іншої послуги, роботи сервісу чи відповідної служби. Зусилля держави на сучасному етапі повинні сприяти процесу фіскальної децентралізації відповідно до стандартів ЄС та Ради Європи, розвитку платформи спрощеного доступу до інформації при суворому контролі за її використанням та розповсюдженням, а також лібералізації національного законодавства та його відповідності міжнародному законодавству та законодавству Європейського Союзу.

Література:

1. Науковий центр ЄС. URL: https://joint-research-centre.ec.europa.eu/index_en
2. Результати цифрової трансформації в регіонах України за 2023 рік <https://www.kmu.gov.ua/news/rezultaty-tsyfrovoi-transformatsii-v-rehionakh-ukrainy-za-2023-rik>
3. «Стратегія реформи. Адміністративні послуги та їх цифровізація». URL: <file:///C:/Users/%D0%93%D0%B0%D0%BB%D0%B8%D0%BD%D0%B0/Desktop/UA-Strategy-Administrative-Services-.pdf>.
4. Пуліна Т. В., Шитікова Л. В., Риженко О. М. Удосконалення системи надання електронних послуг – ключова задача місцевого

самоврядування. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2020. № 11. – URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1844> (дата звернення: 19.02.2024). DOI: 10.32702/2307-2156-2020.11.4

5. Реформування сфери надання адміністративних послуг URL: <https://pravo.org.ua/reformuvannya-sfery-nadannya-administratyvnyh-poslug/>

6. ISA² – рішення для сумісності для державних адміністрацій, підприємств і громадян. URL: https://ec.europa.eu/isa2/solutions/core-vocabularies_en/

7. Вінник О.М. Захист прав користувачів електронних комунікаційних послуг в умовах війни. Економіка та право.2022, № 1. С.68-78. <https://doi.org/10.15407/econlaw.2022.01.068>

8. Шевчук О., Кузь Т. Правове забезпечення інформаційної безпеки просу надання електронних адміністративних послуг/ Актуальні проблеми правознавства. 1(25)/2021. С. 59-65

9. Грубінко А. Особливості формування політики кібербезпеки Європейського союзу: правові аспекти./ Актуальні проблеми правознавства. 1(25)/2021. С. 5-10 DOI:10.35774/app2021.01.005

10. Комунікація комісії європейського парламенту, віцею, європейському господарському і соціальному одбору і одбору регія. Цифровий компас 2030.: європейський доступ до цифрового десятиліття URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/TXT/?uri=CELEX%3A52021DC0118>.

11. Новая европейская концепция интероперабельности. URL: https://ec.europa.eu/isa2/sites/default/files/eif_brochure_final.pdf

12. Бородин С., Пискоха Н., Демощенко Г. Проблемы и переваги цифровизации місцевого самоврядування // Public administration aspects 9 (4) 2021 С.95-103.

13. Закон України «Про соціальні послуги» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text>

14. Про організацію надання соціальних послуг: Постанова КМУ від 1.06.2020 р. № 587. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/587-2020-%D0%BF#Text>

15. Про схвалення Стратегії цифрової трансформації соціальної сфери: розпорядження КМУ від 28.10.2020р. № 1353-р. URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1353-2020-%D1%80#Text>

16. Цифровизация соціальної сфери. Чому це важливо навіть під час війни? URL: https://lb.ua/blog/kostjantyn_koshelenko/530007_tsifrovizatsiya_sotsialnoi_sferi_chomu.html

17. Поговоримо про ЄІССС: проєкт, який день за днем перетворюється з ідеї в реальність URL: <https://medirent.ua/medias/21-articles/127-pohovorymo-pro-yei-ss-proiekt-iakyi-den-za-dnem-peretvoriuietsia-z-idei-v-realnist>.

References:

1. Naukovij centr YeS. URL: https://joint-research-centre.ec.europa.eu/index_en

2. Rezultati cifrovoyi transformaciyi v regionah Ukraini za 2023 rik <https://www.kmu.gov.ua/news/rezultaty-tsifrovoyi-transformatsii-v-rehionakh-ukrainy-za-2023-rik>

3. «Strategiya reformi. Administrativni posluzhi ta yih cifrovizatsiya». URL: <file:///C:/Users/%D0%93%D0%B0%D0%BB%D0%B8%D0%BD%D0%B0/Desktop/UA-Strategy-Administrative-Services-.pdf>.

4. Pulina T. V., Shitikova L. V., Rizhenko O. M. Udokonalennya sistemi nadannya elektronnih posluzh – klyuchova zadacha miscevogo samovryaduvannya. Derzhavne upravlinnya: udokonalennya ta rozvitok. 2020. № 11. – URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1844> (data zvernennya: 19.02.2024). DOI: 10.32702/2307-2156-2020.11.4

5. Reformuvannya sferi nadannya administrativnih posluzh URL: <https://pravo.org.ua/reformuvannya-sfery-nadannya-administratyvnyh-poslug/>

6. ISA² – rishennya dlya sumisnosti dlya derzhavnih administracij, pidpriemstv i gromadyan. URL: https://ec.europa.eu/isa2/solutions/core-vocabularies_en/

7. Vinnik O.M. Zahist prav koristuvachiv elektronnih komunikacijnih posluzh v umovah vijni. Ekonomika ta pravo.2022, № 1. S.68-78. <https://doi.org/10.15407/econlaw.2022.01.068>

8. Shevchuk O., Kuz T. Pravove zabezpechennya informacijnoyi bezpeki prosu nadannya elektronnih administrativnih posluzh/ Aktualni problemi pravoznavstva. 1(25)/2021. S. 59-65

9. Grubinko A. Osoblivosti formuvannya politiki kiberbezpeki Yevropejskogo soyuzu: pravovi aspekti./ Aktualni problemi pravoznavstva. 1(25)/2021. S. 5-10 DOI:10.35774/app2021.01.005

10. Komunikacija komisije evropskom parlamentu, vijecu, evropskom gospodarskom i socijalnom odboru i odboru regija. Cifrovij kompas 2030.: yevropejskij dostup do cifrovogo desyatilittya URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/TXT/?uri=CELEX%3A52021DC0118>.

11. Novaya evropejskaya koncepciya interoperabelnosti. URL: https://ec.europa.eu/isa2/sites/default/files/eif_brochure_final.pdf

12. Borodin Ye., Piskoha N., Demoshenko G. Problemi i perevagi cifrovizaciyi miscevogo samovryaduvannya // Public administrartion aspects 9 (4) 2021 S.95-103.

13. Zakon Ukrayini «Pro socialni poslugi» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text>

14. Pro organizaciyu nadannya socialnih poslug: Postanova KМУ vid 1.06.2020 r. № 587. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/587-2020-%D0%BF#Text>

15. Pro shvalennya Strategiyi cifrovoyi transformaciyi socialnoyi sferi: rozporjadzhennya KМУ vid 28.10.2020r. № 1353-r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1353-2020-%D1%80#Text>

16. Cifrovizaciya socialnoyi sferi. Chomu ce vazhливо navit pid chas vijni? URL: https://lb.ua/blog/kostjantyn_koshelenko/530007_tsifrovizatsiya_sotsialnoi_sferi_chomu.html

17. Pogovorimo pro YeISSS: proyekt, yakij den za dnem peretvoryuyetsya z ideyi v realnist URL: <https://medirent.ua/medias/21-articles/127-pohovorymo-pro-yeiss-s-proiekt-iakyi-den-za-dnem-peretvoriuietsia-z-idei-v-realnist>.

Hrytsenko H. Digitalization of social services: problems of opportunities and competences – Article.

The issue in the field of digitalization of social services in conditions of decentralization is highlighted. Digitization in the provision of social services is considered as a technological solution in

the concept of a service state that will allow dynamic response to changes in reality and requests of the population. The research examines the strategy of reform of administrative services and their digitalization, in order to improve the quality of the provision of administrative services, it is expedient that the authority to provide the vast majority of basic administrative services should be delegated from central executive bodies with their territorial network to local self-government bodies. The issue of digitization of the system of administrative services is currently extremely important, especially in the conditions of martial law, and requires the development and adoption of a comprehensive long-term strategy of digital transformation and digitization and the possibility of dynamic changes to legislation..

In the conducted study, the positive and negative circumstances of digitalization of the social ambassador are given, where it is stated that administrative services need development: public e-registries, e-interactions, electronic identification system. Simultaneously with the introduction of electronic service systems, it is necessary to form a system of data protection contained in these systems, to create a reliable cyber security system. It is noted that the state at the current stage should contribute to the process of fiscal decentralization in accordance with EU and Council of Europe standards, the development of a platform for simplified access to information with strict control over its use and distribution, as well as the liberalization of national legislation and its compliance with international legislation and the legislation of the European Union

Key words: local self-government, decentralization, digitalization, interoperability, administrative services, social services, social sphere, legislation, European integration, service state, management

Авторська довідка:

Гриценко Григорій Миколайович – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри правознавства Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. <https://orcid.org/0000-0001-6346-525X>

Стаття надійшла до редакції 28 лютого 2024р.

УДК 347.736

DOI: <https://doi.org/10.33216/2218-5461/2024-47-1-49-59>

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ДОСУДОВОЇ САНАЦІЇ ЯК ВИДУ РЕСТРУКТУРИЗАЦІЇ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Дерев'янко Б. В., Циганович О. В.

CERTAIN ASPECTS OF PRE-TRIAL REHABILITATION AS A TYPE OF RESTRUCTURING OF ECONOMIC ENTITIES

Derevyanko B.V., Tsyhanovych O.V.

Стаття має за ціль дослідити особливості регулювання досудової санації в українському законодавстві, а також – судову практику застосування регулюючих положень закону, виявити потенційні прогалини та запропонувати напрями їхнього вирішення. **Методи дослідження.** Для досягнення мети використано різноманітні загально-наукові та спеціальні методи пізнання. За допомогою методів аналізу та синтезу, а також порівняльно-правового методу визначено особливості процедури досудової санації а за допомогою системно-структурного методу – її місце у межах інституту неплатоспроможності, а також виявлено потенційні прогалини у регулюючому законодавстві. Застосування методу абстракції дозволило уточнити реальні ризики від виявлених недоліків законодавства для судової практики. Прогностичний та порівняльно-правовий методи використано для визначення напрямів удосконалення Кодексу України з процедур банкрутства (КУзПБ). **Висновки і пропозиції.** Наукова новизна статті полягає у вивченні та аналізі положень законодавства, поглядів науковців і судової практики на предмет наявності прогалин у регулюючому проведенні досудової санації законодавстві, а також у пропонуванні власних напрямів вирішення визначених проблем. У статті висвітлено проблему недостатнього інформування кредиторів про стан боржника у ході ініціювання процедури досудової санації, задля вирішення якої пропонується закріпити обов'язковість включення фінансового аналізу до плану санації.

Для уникнення потенційних зловживань з боку недобросовісних боржників, які намагаються затвердити план санації, використовуючи голоси пов'язаних з ними кредиторів, пропонується розширити поняття «заінтересованих щодо боржника осіб», включивши до переліку також юридичні особи, які протягом останніх трьох років мали будь-яких спільних з боржником керівників.

Крім цього, у статті показано, що у разі використання процедури досудової санації для затягування часу КУзПБ не передбачено жодної відповідальності або способу впливу на недобросовісного боржника. Запропоновано введення відповідальності за зловживання процедурою санації та введення в оману кредиторів з неправомірною метою, зокрема, ухилення від виплати заборгованості.

Ключові слова: неплатоспроможність, банкрутство, санація, досудова санація, Кодекс України з процедур банкрутства, зловживання правом, арбітражний керуючий, оздоровлення підприємства, реструктуризація активів, кредитор, господарський суд, санація боржника до відкриття провадження у справі про банкрутство.

Вступ. Правове забезпечення інституту банкрутства, який є одним із ключових в рамках сучасної економічної моделі, постійно піддається змінам. Реалії сьогодення та нові виклики, як показує практика, підштовхують і українських законодавців до модифікування нормативного регулювання банкрутства та пов'язаних з ним процедур, пошуку нових напрямів їхнього вдосконалення. Виконання відповідних завдань потребує визначення цілей законодавства у сфері банкрутства, а також потенційних цілей сторін у справах, пов'язаних із неплатоспроможністю.

Як вірно вказують українські дослідники, учасники справи про банкрутство переслідують різні цілі: боржник зацікавлений у відновленні власної платоспроможності, тоді як кредитори намагаються задовольнити свої вимоги у якомога більшому обсязі. Держава при цьому виступає певним стабілізатором, намагаючись врятувати підприємство-банкрут і при цьому захистити економічні інтереси кредиторів [1, с. 93]. І дійсно, комплексність процедур банкрутства і різнобічна спрямованість інтересів сторін змушує законотворюців займатися пошуком нових та удосконаленням наявних способів регулювання неплатоспроможності, які мають на меті задоволення інтересів усіх учасників процедур банкрутства – як боржника та кредиторів, так і держави.

Групу способів задоволення інтересів учасників процедур банкрутства вбирає у себе санація – процедура відновлення платоспроможності боржника, значення якої важко переоцінити як для боржника, так і для кредиторів. За умови застосування правильного підходу санація є потенційно найбільш ефективною процедурою банкрутства з напрямом на досягнення цілей, що ставляться перед провадженням у справі про банкрутство. З однієї сторони, складові санації повинні допомогти максимізувати

суму повернутих кредиторам коштів, з іншої – зберегти підприємство-боржника, а отже – частину економічного потенціалу держави.

Комплексність санаційних процедур та їх правової природи змусили українського законотворюця визначити і легітимізувати два види санації: санацію в рамках судового процесу та досудову санацію.

Досудова санація (санація боржника до відкриття провадження у справі про банкрутство), відповідно до статті 4 Кодексу України з процедур банкрутства (далі – КУзПБ) – це система заходів щодо відновлення платоспроможності боржника, які може здійснювати засновник (учасник, акціонер) боржника, власник майна (орган, уповноважений управляти майном) боржника, інші особи з метою запобігання банкрутству боржника шляхом вжиття організаційно-господарських, управлінських, інвестиційних, технічних, фінансово-економічних, правових заходів відповідно до законодавства до відкриття провадження у справі про банкрутство [2]. Застосування досудової санації виглядає прогресивним, а тому важливим є її поширення, зокрема і через різноманітні правові механізми.

Огляд літератури. Незважаючи на потенціал застосування процедури досудової санації, тема досліджувалася лише деякими окремими науковцями. При цьому не усі дослідження були безпосередніми і глибокими, частина досліджень стосувалася досудової санації опосередковано. Це є підставою для її подальшого вивчення. Серед авторів, які у своїх дослідженнях у більшій чи меншій мірі зачіпали тему досудової санації, можна назвати таких дослідників, як: І. Бутирська [3], А. Бутирський [1], Т. Даниленко [4], В. Дутка [5; 6], А. Лисенко [7], Н. Сейсебаєва і Т. Сухаренко [8], Р. Поляков [9] та інші. Але в силу висловленого у цьому абзаці вище, потрібні додаткові дослідження особливостей

правового забезпечення процесів досудової санації.

Формулювання цілі роботи. Стаття має за ціль дослідити особливості регулювання досудової санації в українському законодавстві, а також – судову практику застосування регулюючих положень закону, виявити потенційні прогалини та запропонувати напрями їхнього вирішення.

Методи дослідження. Для досягнення мети використано різноманітні загально-наукові та спеціальні методи пізнання. За допомогою методів аналізу та синтезу, а також порівняльно-правового методу визначено особливості процедури досудової санації а за допомогою системно-структурного методу – її місце у межах інституту неплатоспроможності, а також виявлено потенційні прогалини у регулюючому законодавстві. Застосування методу абстракції дозволило уточнити реальні ризики від виявлених недоліків законодавства для судової практики. Прогностичний та порівняльно-правовий методи використано для визначення напрямів удосконалення КУзПБ.

Основний текст. Варто зауважити, що у порівнянні із санацією під час провадження у справі про банкрутство, досудова санація має ряд переваг. Аналізуючи модель типового банкрутства, не важко дійти висновку, що основною причиною неспроможності є не стільки невміле керівництво підприємством (хоча і воно може мати місце), як несвоєчасне виявлення проблем. На нашу думку, правильний підхід до вирішення проблеми потенційного банкрутства полягає у застосуванні визначених законодавством процедур якомога раніше, що допоможе з мінімально можливими ризиками для існування підприємства погасити заборгованість.

І. Бутирська вважає, що до того моменту, поки боржник або кредитор не звернуться до

господарського суду із заявою про відкриття провадження у справі про банкрутство, відносини «боржник – кредитори» мають переважно приватний характер, оскільки кредитори на власний розсуд обирають як, коли і в який спосіб заявляти свої вимоги до боржника [3, с. 24]. Саме тут і проявляється вирішальна роль процедури досудової санації. Головна її вигода полягає у тому, що за процедурою вона може бути застосована раніше, з мінімальним втручанням суду, а отже – зменшує ризики для обох сторін. Застосування досудової санації дозволяє фактично почати «оздоровлення» підприємства раніше, без багатьох зайвих процедурних обмежень.

Досудова санація має й інші переваги над класичною, зокрема, дозволяє зберегти контроль боржника за підприємством. Так, КУзПБ прямо не передбачає обов'язковості призначення керуючого санацією і фактично дозволяє боржникові у більшій мірі контролювати ситуацію.

Вигідна досудова санація і в контексті зменшення витрат сторін, враховуючи що судовий збір у разі подання заяви про затвердження плану досудової санації є у п'ять разів меншим за аналогічну суму при відкритті провадження у справі про банкрутство. Крім цього, оскільки законодавство не передбачає подачу заяв про кредиторські вимоги, відсутні витрати на судовий збір зі сторони кредиторів, які мають місце при класичному провадженні у справі про банкрутство.

З позицією про вигідність досудової санації у порівнянні із судовою узгоджується думка В.В. Дутки, який вказує на переваги та привабливість для боржників і кредиторів досудової санації. До переліку переваг процедури дослідник включає оперативність, вигідність для кредиторів, списання значної частини податкового боргу та платежів, менші судові витрати для сторін [5, с. 98-99].

Важливими перевагами досудової санації є швидкість прийняття рішення про початок процедури, швидкість її проведення та гнучка система управління активами підприємства. Так, дана процедура передбачає значно менше втручання суду та залежність сторін від судових процедур, що дозволяє економити час, який є одним із найголовніших ресурсів у контексті подолання проблеми неплатоспроможності. Подібну думку висловлює Р.Б. Поляков, який порівнюючи два види санації, зауважив, що досудова санація за своєю суттю навіть не поступається судовій, а враховуючи швидкі строки погашення боргів перед кредиторами, її сміливо можна назвати прискореною реструктуризацією [9, с. 24].

В той же час, судова практика показує, що як досудова санація так і санація боржника під час провадження у справах про банкрутство не користуються популярністю, а більшість справ завершуються ліквідаційною процедурою. Загалом інститути банкрутства та ліквідації є одними із засобів регулювання економіки, що є «санітаром» останньої, усуваючи з обороту неефективних учасників [10, с. 31]. Для кредиторів процедура ліквідації виглядає більш привабливою з точки зору сподівань на швидке повернення хоча б частину коштів. Можуть мати місце і непоодинокі спроби використання санаційних процедур з неправомірною метою.

Сьогодні в Україні досудова санація фактично повністю регулюється нормами КУзПБ та дублюючими їх положеннями, що містяться в Господарському кодексі України. Зокрема право на проведення досудової санації регламентоване частиною 1 статті 5 КУзПБ: «Боржник за рішенням засновників (учасників, акціонерів) боржника має право ініціювати процедуру санації до відкриття провадження у справі про банкрутство» [2].

Окремі науковці уже висловлювали думку про недосконалість КУзПБ як в окремих аспектах практики правового регулювання, так і в загальних підходах до побудови системи подолання неплатоспроможності. Так, В.В. Дутка зазначає, що складність законодавства про банкрутство, а також наявність у ньому суперечностей та прогалин часто стають можливістю для недобросовісних суб'єктів використовувати процедури банкрутства на свою користь, всупереч інтересам інших фізичних та юридичних осіб, суспільства і держави [5, с. 98].

Одразу відмітимо, що законодавець не встановив жодних умов чи обмежень для прийняття рішення про початок досудової санації, як-то наявність рівня заборгованості, будь-яких офіційних підтверджень виявлення ознак неспроможності тощо. Задля уникнення потенційних зловживань КУзПБ можна було б удосконалити шляхом введення, до прикладу, обов'язковості проведення попереднього аудиту.

Більше того, відсутня законодавча вимога щодо обов'язковості повного інформування кредитора стосовно фінансового стану боржника. Зокрема, частина друга статті 5 КУзПБ регламентує перелік умов та відомостей, що обов'язково має містити план санації, а саме: 1) розміри, порядок і строки погашення вимог кредиторів, які беруть участь у санації; 2) заходи щодо виконання плану санації та нагляду за виконанням плану санації; 3) обсяг повноважень керуючого санацією (у разі його призначення). До плану санації додається ліквідаційний аналіз, який свідчить про вигідність для кредиторів виконання плану санації порівняно з ліквідацією боржника. До плану санації може додаватися фінансовий аналіз, який підтверджує здатність боржника виконувати умови плану санації [2].

Таким чином, через диспозитивність норми про долучення фінансового аналізу, кредитор у більшості випадків не матиме змоги об'єктивно оцінити необхідність проведення санаційної процедури. Можна припустити, що така ситуація грає не на руку популяризації процедури досудової санації, враховуючи практику використання положень КУзПБ недоброчесними боржниками, які замість проходження процедури за прямим призначенням користуються легальною можливістю для затягування часу за допомогою мораторію, виведення додаткових коштів з підприємства, якомога довшого збереження контролю над юридичною особою та й просто використання процедури з метою безпідставної реструктуризації боргу. Саме тому пропонуємо змінити друге речення абзацу другого частини другої статті 5 КУзПБ, виклавши його у наступній редакції: «До плану санації додається фінансовий аналіз, який підтверджує здатність боржника виконувати умови плану санації».

Важливою проблемою є відсутність відповідальності за зловживання процедурою для затягування часу. Так, боржник має змогу скористатись перевагами процедури досудової санації (мораторій тощо) без фактичного бажання її проводити, для чого свідомо припускається процедурної помилки, яка в подальшому буде оскаржена частиною кредиторів і затягне справу на роки.

Названі проблеми уже відслідковуються у судовій практиці. Зокрема, у справі № 902/560/20, що проходила декілька інстанцій, конфлікт боржника та кредиторів полягає безпосередньо у недолученні ліквідаційного та фінансового аналізу до плану санації, схваленою більшістю боржників. Позивач аргументує свою позицію тим, що не має об'єктивної змоги оцінити фінансовий стан боржника без надання відповідних складових плану. У

постанові Північно-Західного апеляційного господарського суду від 5 жовтня 2023 року у даній справі зазначається: «як підтверджується змістом Протоколу зборів кредиторів ФГ «Л» від 31.05.2023 року, на розгляд кредиторів, які приймали участь у вказаних зборах, боржником взагалі не було надано ні додатків до запропонованого Плану санації, ні ліквідаційного аналізу, ні фінансового аналізу ФГ «Л» [11]. І, хоча суд справедливо став на сторону кредиторів у даній справі, провадження у ній триває більше трьох років, не є завершеним і до сьогодні через постійні оскарження судових рішень сторонами.

Подібні ситуації можна прослідкувати й у справі № 911/166/23, де суд скасував план санації через недостатнє обґрунтування у ліквідаційному аналізі вигідності плану санації [12].

Таким чином, законодавець створює усі умови для потенційних зловживань, а також недостатньої поінформованості кредиторів, що, у свою чергу, сприяє зростанню недовіри до санації з їхнього боку. Виходом з цієї ситуації могло б стати введення законом обов'язковості долучення фінансового аналізу та висновків про неплатоспроможність до плану санації. Крім цього, корисним кроком було б встановлення додаткової відповідальності за очевидні процесуальні зловживання під час використання досудової санації.

Інша низка проблем досудової санації пов'язана із формуванням та затвердженням плану санації. Відповідно до абзацу другого частини першої статті 5 КУзПБ, план є основним документом, що регулює санацію боржника до відкриття провадження у справі про банкрутство [2].

Після прийняття боржником рішення про проведення досудових санаційних заходів він скликає збори кредиторів для схвалення

плану санації, відповідно до якого і здійснюватиметься майбутня процедура.

КУзПБ встановлює мінімальний строк у 10 днів з моменту оголошення про проведення зборів. Для прийняття плану КУзПБ встановлює окремі вимоги для категорій забезпечених та незабезпечених кредиторів. Зокрема, процедура передбачає схвалення плану забезпеченими кредиторами, що володіють щонайменше 2/3 голосів від загальної суми вимог, включених до плану санації, у кожній такій категорії, а також схвалення плану незабезпеченими кредиторами, які мають щонайменше 50% голосів від загальної суми вимог, включених до плану санації, у кожній такій категорії [2].

Тим не менш, недоброчесні боржники і в даній ситуації не упускають нагоди скористатись положеннями КУзПБ на свою користь. Непоодинокими є ситуації, коли боржник вступає в «закулісні» перемовини з декількома зацікавленими кредиторами, що мають більшість вимог, і голосують за прийняття заздалегідь нереалістичного плану, що на практиці гратиме на руку виключно боржнику і зазначеним кредиторам. У такій ситуації кредиторам, які проголосували проти плану санації, не допомагає і норма закону, яка регламентує, що умови задоволення їхніх вимог повинні бути не гіршими, ніж умови задоволення вимог кредиторів, які проголосували за схвалення плану санації.

Окрім цього, недобросовісний боржник може вдатися і до іншої маніпуляції, як-от використання пов'язаних із ним кредиторів. Причому може зробити це навіть в обхід норми про неврахування голосів зацікавлених кредиторів, встановленої частиною 4 статті 5 КУзПБ, яка встановлює, що «вимоги забезпечених кредиторів, які є заінтересованими особами стосовно боржника, не враховуються для цілей голосування при схваленні плану санації» [2].

Типовою для розкриття вищеописаного зловживання є справа № 917/256/23, яка пройшла усі судові інстанції та була повернута на новий розгляд. Конфлікт позивачів з боржником полягає у затвердженні плану санації, на думку окремих кредиторів, всупереч вимогам закону. Так, два кредитори, що проголосували за план санації у даній справі, є очевидно пов'язаними із боржником. Одним із цих кредиторських підприємств (з вимогами менше 2%) керує близький родич боржника (тут суд визнає зацікавленість), іншим же – юридична особа, що не має подібного зв'язку, але керівником якої у минулому була та ж особа, яка в даний момент керує підприємством-боржником. Тим не менш, лише за два місяці до початку процедури досудової санації нинішній керівник боржника звільнився із керівної посади кредиторського підприємства. Касаційна інстанція визнала помилковим висновок апеляційного суду щодо заінтересованості даного кредиторського підприємства стосовно боржника, незважаючи на перебування в певний момент часу у минулому обох цих осіб під контролем третьої особи – нинішнього керівника боржника, «оскільки на момент схвалення 08.02.2023 року Плану санації вказана фізична особа не була ні засновником, ні керівником» відповідної юридичної особи-кредитора. Поряд з цим, суд визнає, що наведений зв'язок керуючого надає цій фізичній особі статус заінтересованої особи окремо стосовно боржника та окремо стосовно кредитора, між тим не створює аналогічний правовий зв'язок між кредитором та боржником, а саме заінтересованість кредитора стосовно боржника у розумінні наведених положень статті 1 КУзПБ [13].

Дійсно стаття 1 КУзПБ регламентує, що заінтересовані особи стосовно боржника –

юридична особа, створена за участю боржника, юридична особа, що здійснює контроль над боржником, юридична або фізична особа, контроль над якою здійснює боржник, юридична особа, з якою боржник перебуває під контролем третьої особи, власники (учасники, акціонери) боржника, керівник боржника, особи, які входять до складу органів управління боржника, головний бухгалтер (бухгалтер) боржника, у тому числі звільнені з роботи за три роки до відкриття провадження у справі про банкрутство, а також особи, які перебувають у родинних стосунках із зазначеними особами та фізичною особою - боржником, а саме: подружжя та їхні діти, батьки, брати, сестри, онуки, а також інші особи, щодо яких наявні обґрунтовані підстави вважати їх заінтересованими; для цілей цього Кодексу заінтересованими особами стосовно арбітражного керуючого чи кредиторів визнаються особи в такому самому переліку, як і заінтересовані особи стосовно боржника [2].

Таким чином, незважаючи на фактичний зв'язок між керівництвом боржника і кредитора, відповідно до вимог закону, рішення суду є абсолютно вірним, адже КУЗПБ не визначає юридичну особу, що в минулому керувалась тими ж особами, що й наразі боржник, зацікавленою. Тим не менш, відсутність таких норм може призвести до цілком очевидних зловживань, як-от використання «бульбашкових» юридичних осіб з метою фіктивного кредитування підприємства і використання їхніх голосів в подальшому для затвердження плану санації.

Очевидно, що законодавче регулювання визначення зацікавленості юридичної особи повинно бути розширене. Зокрема, одним із варіантів регулювання може бути доповнення визначення зацікавленої особи у статті 1 КУЗПБ після слів «юридична особа, з якою боржник перебуває під контролем третьої

особи, власники (учасники, акціонери) боржника» словами: «або, якщо така третя особа, керівник боржника, особи, які входять до складу органів управління боржника, головний бухгалтер (бухгалтер) боржника, у тому числі звільнені з роботи за три роки до відкриття провадження у справі про банкрутство, займали відповідні керівні посади (в т.ч., керівник, головний бухгалтер, член органу управління) у підприємстві-кредиторі за той самий період у три роки».

Таким чином, нинішнє визначення зацікавлених осіб у законодавстві містить очевидну прогалину, яку потенційно можуть використовувати недобросовісні боржники. І хоча загальна практика показує, що суд у більшості випадків зловживань з процедурою голосування стає на захист кредитора, варто зазначити, що навіть затягування часу грає на руку виключно недобросовісній стороні, а також ще більше підриває довіру до самої суті санації. І все ж, найбільш важливим питанням прогалин у положеннях КУЗПБ (що впливає з вищенаведених проблем) виступає саме елемент зловживання з боку чи то кредитора, чи то боржника, а не питання ефективності процедури. Саме тому питання запровадження відповідальності за використання процедур, регламентованих КУЗПБ з неправомірною метою повинно бути пріоритетним у розрізі визначення потенційних напрямів реформування законодавства.

Виходячи із викладеного вище, пропонуємо боротися з фіктивним «оздоровленням боржника» до відкриття провадження у справі про банкрутство боржника за аналогією з нормами КУПАП щодо фіктивного банкрутства, встановлюючи штраф або з прив'язкою до кількості неоподаткованих мінімумів доходів громадян, або ж у розмірі, кратному втраченому за час проведення фіктивної санації економічного потенціалу

підприємства, що визначається за формулою різниці вартості його активів на початку процедури і на момент винесення рішення.

Враховуючи, що більшість вищенаведених пропозицій зводяться до ускладнення процедури досудової санації, варто зауважити і те, що наукове середовище неоднозначно ставиться до цього. Ключовий аргумент противників введення більш жорсткої регламентації полягає в тому, що це йде не на руку популярності процедури і бажанню потенційного боржника її використовувати.

Так, у своїй роботі А. Лисенко відносить до недоліків досудової санації необхідність погодження плану кредитором, можливість автоматичного припинення дії мораторію після спливу 60 днів, необхідність доведення вигідності для кредиторів плану санації тощо [7, с. 127]. Схожа думка присутня у роботі Т. Сухаренко та Н. Сейсебаєвої, де зазначено, що відмінністю досудової санації, яка певним чином є її недоліком, є те, що проведення досудової санації можливе лише за наявності письмової згоди власників боржника (органу, уповноваженого управляти майном боржника) і його кредиторів, загальна сума вимог яких перевищує 50% кредиторської заборгованості. Крім того, ускладнюючим моментом можна вважати обов'язкове погодження плану санації усіма забезпеченими кредиторами [8, с. 34]. Частково дослідниці мають рацію. Однак, погодитися із їх позицією повністю важко, оскільки сам інститут банкрутства, а також пов'язані з ним процедури санації (судової та досудової) є фактично «рятівним кругом» для підприємця, що стикається із скрутним фінансовим становищем. Сама ж ідея зменшення або списання боргу у зв'язку із неплатоспроможністю за своєю природою є епіцентром для потенційних зловживань у фінансовій та підприємницькій сферах. З огляду на це, регулювання таких процедур з

боку КУЗПБ повинно бути простим з точки зору алгоритмізації (зادля економії часу), але якомога більш суворим у плані вимог до боржника та відповідальності сторін за використання положень КУЗПБ з неправомірною метою.

Висновки. Підсумовуючи вищенаведене, варто зазначити, що досудова санація у порівнянні із судовою є вкрай важливим інструментом боротьби із неспроможністю, і, як наслідок, підтримання стабільності української економіки. Причиною цього є такі переваги досудової санації, як оперативність та відносна швидкість процедури, ширше збереження контролю керівника за підприємством, гнучка система управління активами тощо.

Виокремлено проблеми досудової санації, які стоять на заваді її ефективності та зменшують довіру кредиторів. Однією з таких проблем є відсутність обов'язку боржника додавати до плану санації фінансовий аналіз з метою повного інформування кредиторів про стан справ підприємства. Очевидним виходом із даної ситуації є встановлення імперативної норми, яка змушувала б боржника надавати більшу кількість інформації особам, які прийматимуть рішення про проведення санації, спираючись, перш за все, на власний інтерес.

Інший ряд проблем пов'язаний із зловживаннями під час проведення процедури, як-от, використання голосів пов'язаних осіб з метою примусового затвердження плану санації, виведення коштів з підприємства і збереження їх за рахунок частини кредиторів. З метою попередження таких махінацій запропоновано змінити підхід до визначення «зацікавлених осіб», значно розширивши дане поняття за рахунок зв'язку підприємств через керуючих ними осіб. Нарешті, пропонується введення адміністративної відповідальності за фіктивне використання

процедури досудової санації з метою введення в оману кредиторів та зловживанням законом у власних інтересах.

Таким чином, дослідження визначило декілька потенційних підходів до вдосконалення процедури досудової санації, популяризації її шляхом збільшення довіри кредиторів, а також розвитку законодавства у напрямку боротьби із зловживаннями окремими свободами КУЗПБ.

Перспективи подальших розвідок. Зрозуміло, що наступні наукові розвідки мають спрямовуватися на пошук варіантів спрощення механізмів проведення класичної процедури санації у судовому порядку вкупі із пошуком нових способів відновлення платоспроможності боржника у процедурі санації та удосконалення, тобто підвищення ступеня ефективності застосування відомих способів судової санації.

Література:

1. Бутирський А.А. Правова природа засобів відновлення платоспроможності боржника. *Вісник господарського судочинства*. 2006. № 3. С. 190–196.
2. Кодекс України з процедур банкрутства: Закон України від 18 жовтня 2018 року № 2597-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 19. Ст. 74.
3. Бутирська І.А. Провадження у справах про банкрутство як особливий вид провадження у господарському судочинстві. *Право України*. 2021. № 4. С. 23–32.
4. Даниленко Т.П. Досудова санація підприємств. *Світ фінансів*. 2004. № 1. С. 149–151.
5. Дутка В.В. Зловживання правами у справі про банкрутство: дис. канд. юр. наук. Маріуполь, 2021. 206 с. URL: https://dnuvs.in.ua/wp-content/uploads/2021/10/dis_dutka.pdf
6. Дутка В.В. Санація боржника до відкриття провадження у справі про банкрутство. *Економіка та право*. 2021. № 1. С. 96–101. URL: <https://economiclaw.kiev.ua/index.php/economiclaw/article/view/1027/984>

7. Лисенко А. Досудова санація. Переваги та недоліки. *Збірка наукових статей та судової практики Верховного Суду щодо застосування Кодексу України з процедур банкрутства. За загальною редакцією д.ю.н., судді Верховного Суду С.В. Жукова*. Київ: Алерта, 2021. С. 121–128.

8. Сухаренко Т.А., Сейсебаєва Н.Г. Економічні аспекти досудової санації. *Економіка, фінанси, право*. 2016. № 10/4. С. 34–36.

9. Поляков Р.Б. Порівняльно-правова характеристика досудової санації за правом України та Німеччини. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2022. № 3. С. 23–40. URL: http://www.law.stateandregions.zp.ua/archive/3_2022/3.pdf

10. Богатир В.К. Ліквідаційна процедура – заключна процедура у справах про банкрутство: монографія. За ред. докт. юрид. наук, проф. Б.В. Дерев'янка. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2021. 210 с.

11. Постанова Північно-Західного апеляційного господарського суду від 05.10.2023 року у справі № 902/560/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114416982>

12. Постанова Північного апеляційного господарського суду від 06.06.2023 року у справі № 911/166/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111549819>

13. Постанова Верховного суду України від 12.09.2023 року у справі № 917/256/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113924665>

References:

1. Butyrskiy A.A. Pravova pryroda zasobiv vidnovlennia platospromozhnosti borzhnyka. *Visnyk hospodarskoho sudochynstva*. 2006. № 3. S. 190–196.
2. Kodeks Ukrainy z protsedur bankrutstva: Zakon Ukrainy vid 18 zhovtnia 2018 roku № 2597-VIII. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2019. № 19. St. 74.
3. Butyrska I.A. Provadzhennia u spravakh pro bankrutstvo yak osoblyvyi vyd provadzhennia u hospodarskomu sudochynstvi. *Pravo Ukrainy*. 2021. № 4. S. 23–32.
4. Danylenko T.P. Dosudova sanatsiia pidpriemstv. *Svit finansiv*. 2004. № 1. S. 149–151.
5. Dutka V.V. Zlovzhyvannia pravamy u spravі pro bankrutstvo: dys. kand. yur. nauk. Mariupol, 2021.

206 s. URL: https://dnuvs.in.ua/wp-content/uploads/2021/10/dis_dutka.pdf

6. Dutka V.V. Sanatsiia borzhnyka do vidkryttia provadzhennia u spravi pro bankrutstvo. *Ekonomika ta pravo*. 2021. № 1. S. 96–101. URL: <https://economiclaw.kiev.ua/index.php/economiclaw/article/view/1027/984>

7. Lysenko A. Dosudova sanatsiia. Perevahy ta nedoliky. *Zbirka naukovykh statei ta sudovoi praktyky Verkhovnoho Sudu shchodo zastosuvannia Kodeksu Ukrainy z protsedur bankrutstva. Za zahalnoiui redaktsiiei d.iu.n., suddi Verkhovnoho Sudu S.V. Zhukova*. Kyiv: Alerta, 2021. S. 121–128.

8. Sukharenko T.A., Seisebaieva N.H. Ekonomichni aspekty dosudovoi sanatsii. *Ekonomika, finansy, pravo*. 2016. № 10/4. S. 34–36.

9. Poliakov R.B. Porivnialno-pravova kharakterystyka dosudovoi sanatsii za pravom Ukrainy ta Nimechchyny. *Derzhava ta rehiony. Seriia: Pravo*. 2022. № 3. S. 23–40. URL: http://www.law.stateandregions.zp.ua/archive/3_2022/3.pdf

10. Bohatyry V.K. Likvidatsiina protsedura – zakliuchna protsedura u spravakh pro bankrutstvo: monohrafiia. Za red. dokt. yuryd. nauk, prof. B.V. Derevianka. Odesa: Vydavnychiy dim «Helvetyka», 2021. 210 s.

11. Postanova Pivnichno-Zakhidnoho apeliatsiinoho hospodarskoho sudu vid 05.10.2023 roku u spravi № 902/560/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114416982>

12. Postanova Pivnichnoho apeliatsiinoho hospodarskoho sudu vid 06.06.2023 roku u spravi № 911/166/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111549819>

13. Postanova Verkhovnoho sudu Ukrainy vid 12.09.2023 roku u spravi № 917/256/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113924665>

Derevyanko B.V., Tsyhanovych O.V. Certain aspects of pre-trial rehabilitation as a type of restructuring of economic entities. - Article.

The purpose of the article is to investigate the peculiarities of the regulation of pre-trial rehabilitation in Ukrainian legislation, as well as the judicial practice of applying the regulatory provisions of the law, to identify potential gaps and to propose ways of their solution. Research methods. Various

general scientific and special methods of cognition were used to achieve the goal. With the help of methods of analysis and synthesis, as well as the comparative legal method, the peculiarities of the pre-trial rehabilitation procedure are determined, and with the help of the systemic-structural method, its place within the insolvency institution, as well as potential gaps in the regulatory legislation are identified. The application of the abstraction method made it possible to clarify the real risks from the identified shortcomings of the legislation for judicial practice. Prognostic and comparative legal methods were used to determine directions for improvement of the Code of Ukraine on bankruptcy procedures. Conclusions and suggestions. The scientific novelty of the article consists in the study and analysis of the provisions of the legislation, the views of scientists and judicial practice on the subject of the presence of gaps in the legislation regulating the conduct of pre-trial rehabilitation, as well as in offering one's own directions for solving the identified problems. The article highlights the problem of insufficient informing creditors about the debtor's condition during the initiation of the pre-trial rehabilitation procedure, for the solution of which it is proposed to establish the obligation to include a financial analysis into the rehabilitation plan.

In order to avoid potential abuses by unscrupulous debtors who are trying to approve the reorganization plan using the votes of creditors related to them, it is proposed to expand the concept of "persons concerned with respect to the debtor" by including in the list also legal entities that during the last three years had any joint managers with the debtor.

In addition, the article shows that in the case of using the pre-trial rehabilitation procedure to delay time, the Bankruptcy Code of Ukraine does not provide for any responsibility or method of influencing the unscrupulous debtor. It is proposed to introduce liability for abuse of the rehabilitation procedure and misleading creditors with an unlawful purpose, in particular, evasion of debt payments.

Keywords: insolvency, bankruptcy, rehabilitation, pre-trial rehabilitation, rehabilitation of the debtor prior to the opening of bankruptcy proceedings, Code of Ukraine on bankruptcy procedures, abuse of law, arbitration administrator,

recovery of the enterprise, restructuring of assets, creditor, commercial court.

Авторська довідка:

Дерев'яно Богдан Володимирович – доктор юридичних наук, професор, головний науковий співробітник відділу міжнародного приватного права Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф.Г. Бурчака НАПрН

України, (044) 286-70-98, del15043000@gmail.com, orcid.org/0000-0001-7408-8285

Циганович Олександр Віталійович, аспірант Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф.Г. Бурчака НАПрН України, (044) 286-70-98, tsyhanovycholeksandr@gmail.com, orcid.org/0009-0009-6959-2191

Стаття надійшла до редакції 20 лютого 2024 р.

УДК 341.96: 349.2

DOI: <https://doi.org/10.33216/2218-5461/2024-47-1-60-70>

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ РЕГУЛЮВАННЯ ТРУДОВИХ ВІДНОСИН З ІНОЗЕМНИМ ЕЛЕМЕНТОМ

Донченко А.Я.

CURRENT ISSUES REGULATING LABOR RELATIONS WITH A FOREIGN ELEMENT

Donchenko A.

*Статтю присвячено актуальним питанням регулювання трудових відносин з іноземним елементом. На підставі аналізу думок вчених та нормативно-правових актів міжнародного, регіонального та національного рівнів виявлена тенденція складного регулювання за допомогою правових норм міжнародного приватного права трудових відносин, які мають іноземний елемент. В ході дослідження зазначається, що колізійна норма є інструментом, за допомогою якого вирішується питання щодо того, право якої країни підлягає застосуванню в даному випадку. Авторами пропонується визначити колізійні норми в області трудових відносин – як правила, які визначають, яке законодавство (якої країни) буде застосовуватися до трудових відносин, що містять іноземний елемент. Вказується на основні принципи, на яких ґрунтуються колізійні норми в трудових відносинах, а саме: Закон місця виконання роботи (*lex loci laboris*); Особистий закон наймача (*lex personalis*) та Закон автономії волі (*lex voluntatis*). Констатовано, що збройна агресія росії проти України значно актуалізувала проблеми зовнішньої міграції українців та питань регулювання трудових відносин з іноземним елементом, запропоновано деякі шляхи їх вирішення*

Ключові слова: *трудові відносини, трудові відносини з іноземним елементом, трудова міграція, колізійні норми, працівники, біженці, тимчасовий захист*

Постановка проблеми: Глобалізація економіки та зростання міжнародної мобільності робочої сили зумовлюють актуальність дослідження проблем регулювання трудових відносин з іноземним елементом. Це, на нашу думку, обумовлюється декількома причинами.

По-перше, трудова міграція була і є традиційним проблемним питанням економічного характеру українського суспільства. Існували та існують приклади відтока з країни інтелектуальних кадрів,

молоді та молодих спеціалістів, а також працівників робочих спеціальностей. Так, на початок 2022 року Україна посідала 8 місце у списку країн, громадяни яких виїжджають на роботу за кордон відповідно до даних, що були оприлюднені World Migration Report (Звіт про міжнародну міграцію, 2022) і це приблизно 5,5-6 мільйонів осіб [1]. З них більше 1,5 млн українців працювало в Польщі.

По-друге, повномасштабне вторгнення рф 24.02.2022 року змусило велику кількість

українців рятуватися від війни та становитись біженцями в інших країнах, підпадаючи під тимчасовий захист країн ЄС. Що звісно, ставить на перший план і питання працевлаштування та регулювання трудових відносин таких українців за кордоном.

По-третє, сьогодні наукові дискусії щодо ролі країн і міжнародних організацій у правовому регулюванні зарубіжної діяльності громадян і іноземної трудової міграції відбуваються як на національному рівні, так й у міжнародному контексті. Це викликано значним зростанням обсягів трудової міграції у світі в цілому. За останні роки зростає інтерес іноземних громадян до працевлаштування в інших країнах, а також потреба у привласненні іноземних спеціалістів через залучення іноземних інвестицій і укладення двосторонніх договорів про найм, тощо.

Тому, як світові тенденції щодо трудової міграції в цілому, так і особливості переміщення українців після повномасштабного вторгнення вказують на актуальність дослідження питання правового регулювання трудових відносин з іноземним елементом.

Стан дослідження. Зазначимо, що проблематика особливостей правового регулювання трудових відносин з іноземним елементом знайшла відображення у спеціальних працях іноземних та вітчизняних вчених таких як О.О. Белогубова, А.С. Довгерт, О.В. Довжук, С.Н. Сергеева, В. І. Кисіль та інші. Однак, ні всі ці праці відображають сучасний стан речей та враховують сучасні виклики та реалії.

Тому **метою цієї статті** є дослідження актуальних питань регулювання трудових відносин з іноземним елементом в цілому (загальні моменти), так і враховуючи статус наших співгромадян закордоном (біженці, тимчасовий захист), що відображається і на особливості їх трудових відносин.

Виклад матеріалу. Сучасні громадяни України стикаються з новими умовами щодо регулювання їх праці за кордоном через зміни в міжнародних відносинах. Одна з причин цього - зміна глобального політичного ландшафту - глобалізація, що спонукає держави до адаптації свого законодавства та укладення міжнародних угод, що стосуються трудових відносин. Це, в свою чергу, веде до змін в регулюванні праці українців за кордоном, у тому числі до активного прийняття національних нормативно-правових актів, які включають норми міжнародного приватного права та трудового права.

Протягом останніх десятиліть відбувалася тенденція складнішого регулювання трудових відносин, які мають зарубіжний елемент, за допомогою правових норм міжнародного приватного права. Вже на початку 90-х років ХХ століття виникло перше виважене дослідження в цій сфері від українського правника та науковця, д.ю.н., професора Анатолія Степановича Довгерта, в якому детально розглядалися основні проблеми міжнародного приватного трудового права загалом, зокрема в контексті України. Автор підкреслював зміни у матеріально-правовій базі регулювання, що робить актуальним розгляд цього питання з урахуванням як міжнародних змін, так і національного законодавства різних країн, зокрема України. [2, с.14].

На думку одного з провідних українських експертів у сферах міжнародного приватного права Василя Івановича Кисіля, переважна більшість питань, що виникають у процесі регулювання цивілістичних правовідносин, ускладнених іноземним елементом, включно із трудовими правовідносинами, тією чи іншою мірою можуть бути врегульовані законодавчим шляхом. [3, с. 23].

Сучасна юридична наука розглядає міжнародне приватне трудове право як комплекс норм і принципів, що визначають правові відносини приватного характеру у сфері праці, в яких є іноземний елемент. А.С. Довгерт з цього питання зауважує: «Під міжнародними трудовими відносинами необхідно розуміти трудові відносини ускладнені іноземним (міжнародним) елементом або ознакою» [2, с.14].

Отже, на нашу думку, міжнародні трудові правовідносини представляють собою особливий тип юридичних відносин з іноземним елементом, які виникають на підставі угоди (трудового договору або контракту) між працівником та роботодавцем, у зв'язку з виконанням працівником певної трудової функції або роботи за винагороду, яка визначена роботодавцем та яку останній зобов'язується виплачувати, а також забезпечувати умови праці необхідні для виконання роботи.

Відповідно до положень ч. 1 ст. 1 Закону України «Про міжнародне приватне право», іноземний елемент – ознака, яка характеризує приватно-правові відносини, що регулюються цим Законом, та виявляється в одній або кількох із таких форм: 1) хоча б один учасник правовідносин є громадянином України, який проживає за межами України, іноземцем, особою без громадянства або іноземною юридичною особою; 2) об'єкт правовідносин знаходиться на території іноземної держави; 3) юридичний факт, який створює, змінює або припиняє правовідносини, мав чи має місце на території іноземної держави [4].

До видів трудових відносин з іноземним елементом відносять: 1) праця місцевих громадян у іноземних роботодавців за межами своєї держави; 2) закордонні відрядження громадян для роботи за кордоном; 3) робота на підприємствах, що належать іноземним підприємцям, на

території своєї держави; 4) праця іноземців у державі перебування [5, с. 172].

У вирішенні питань, пов'язаних із трудовими відносинами, які мають міжнародний аспект, виникає потреба у визначенні застосовного права. Це досягається через використання колізійних норм, які є ключовими механізмами в цьому процесі. Структура колізійних норм, подібно до інших, включає обсяг і прив'язку.

Національне законодавство різних країн містить відповідні норми у конституціях, кодексах, законах, трудових угодах та інших документах для регулювання трудових відносин. Так, трудове право країн континентальної Європи характеризується значною кількістю законодавчих актів та колективних угод, що є основними джерелами цієї галузі права. Законодавче регулювання включає дві основні категорії норм та інститутів міжнародного приватного права: загальні положення та колізійні принципи.

Згідно з ч. 3 ст. 1 Закону України "Про міжнародне приватне право", колізійна норма - норма, що визначає право якої держави підлягає застосуванню до правовідносин з іноземним елементом [4].

Колізійна норма - це інструмент, за допомогою якого вирішується проблема, право якої країни підлягає застосуванню в даному випадку. Колізійна норма не відсилає до конкретної правової норми в іноземному праві [6]. В юридичній літературі стверджують, що колізійна норма може відсилати до компетентного правопорядку або ж до права держав.

Виходячи з проведеного аналізу, авторами пропонується визначати колізійні норми в області трудових відносин – як правила, які визначають, яке законодавство буде застосовуватися до трудових відносин, що містять іноземний елемент.

Обсягом колізійної норми в області трудових відносин будемо вважати вказівка в ній на ті трудові відносини, які потребують правового врегулювання, а прив'язкою – вказівка на закон (тобто правову систему, правопорядок), за допомогою якого і будуть врегульовані зазначені трудові відносини.

Так, на думку О.О. Белогубової до колізійних прив'язок у міжнародному трудовому праві за загальним правилом можна віднести: закон місця виконання роботи (*lex loci laboris*); особистий закон наймача (*lex personalis/lex societatis*); закон автономії волі (*lex voluntatis*) [7, с.121].

Основні принципи, на яких ґрунтуються колізійні норми в трудових відносинах: Закон місця виконання роботи (*lex loci laboris*): як правило, до трудових відносин застосовується законодавство країни, де фактично виконується робота. Особистий закон наймача (*lex personalis*): у деяких випадках може застосовуватися законодавство країни, де зареєстрований роботодавець (для фізичних осіб – країна громадянства). Закон автономії волі (*lex voluntatis*): сторони трудового договору можуть самостійно обирати право, яке буде регулювати їхні відносини.

Законодавство України містить різні норми для регулювання трудових відносин з іноземним елементом. Згідно зі статтею 52 Закону України «Про міжнародне приватне право», для таких відносин застосовується закон держави, де виконується робота, якщо інше не передбачено законом або міжнародним договором України [4]. Інші норми, яка містяться в Кодексі законів про працю України, визначають що трудові відносини громадян України, які працюють за її межами, а також трудові відносини іноземних громадян, які працюють на підприємствах, в установах, організаціях України, регулюються відповідно до Закону України "Про міжнародне приватне право".

(ст. 8 КзПП). Якщо міжнародним договором або міжнародною угодою, в яких бере участь Україна, встановлено інші правила, ніж ті, що їх містить законодавство України про працю, то застосовуються правила міжнародного договору або міжнародної угоди (ст. 8-1 КзПП) [8].

В продовженні аналізу питання, звернемось до класифікаційного критерія норм сучасного міжнародного трудового права, а саме, географічного масштабу. Так, міжнародні угоди, що містять матеріальні норми міжнародного приватного права в області трудових відносин, можна поділити на групи: 1) *універсальні міжнародні угоди* (конвенції і договори, спеціально присвячені іноземним працівникам і працівникам-мігрантам); 2) *регіональні міжнародні угоди*; 3) локальні міжнародні угоди (двосторонні міждержавні договори про співпрацю у тій чи іншій сфері трудових відносин.)

Правовий статус працівників-мігрантів визначається переважно універсальними міжнародними актами. Трудові права як основоположні права будь-якої людини, у тому числі, працівників-мігрантів, закріплено в основних документах, конвенціях з прав людини Організації Об'єднаних Націй, в тому числі, *inter alia*, в Загальній декларації прав людини (ЗДПЛ), Міжнародному пакті про громадянські та політичні права (1966) і Міжнародному пакті про економічні, соціальні та культурні права (1966) [9, с. 44].

Найчіткіше вони сформульовані в конвенціях Міжнародної організації праці (далі - МОП), спеціалізованої установи ООН у галузі трудових прав. Деякі аспекти трудової міграції також підпадають під юрисдикцію Міжнародної організації з міграції (МОМ). Існує комплекс міжнародних норм, що регулюють трудові відносини цієї категорії працівників, зокрема, Конвенція МОП № 97 "Про працівників-мігрантів" від 1949 року (із змінами), яка вимагає, щоб

країни-члени надавали мігрантам, що законно перебувають на їх території, не менш сприятливі умови, ніж їх власним громадянам, щодо таких аспектів, як заробітна плата, робочий час, понаднормова робота, вік найму на роботу, членство у профспілках та проживання. Ці норми також відтворено у національному законодавстві країн. Взагалі, як зазначає О. Ю. Білоус, сьогоднішній джерельний базис сучасного міжнародного трудового права (станом на 1 вересня 2016 року), тобто найперше базис МОП, становить 189 конвенцій, 204 рекомендації та 6 протоколів [10, с. 1, 7].

На сьогодні (станом на 01. Квітня 2024 року) звід стандартів МОП, метафорично названий «міжнародним трудовим кодексом», складається з 191 конвенцій, 208 рекомендацій і шести протоколів [11].

У праві Ради Європи Європейська соціальна хартія (переглянута) – є основним договором РС у сфері захисту соціальних прав людини, що встановлює трудові права в більшості своїх положень. Звісно, під час аналізу та обговорення трудових прав з точки зору конвенцій Ради Європи слід також згадати Європейську конвенцію з прав людини (ЄКПЛ, 1950) і Європейську конвенцію про правовий статус працівників-мігрантів (ETS № 093). «Права, закріплені в ЄСХ, мають першочергове значення, їхній захист і забезпечення повинні сприйматися як основний обов'язок кожної держави в усі часи, в тому числі в надзвичайних ситуаціях, таких як війна», - влучно зазначають вчені Моніка Смуш-Кулеша, Алла Федорова та Богдан Мойса [9, с. 44].

Звісно неабиякий вплив на регулювання трудових відносин та встановлення трудових прав має Міжнародна Конвенція ООН про захист прав усіх робітників-мігрантів та їхніх родин 1990р.; Європейська Конвенція про правове положення працівників-мігрантів,

прийнята Радою Європи в 1977р. і інші договори.

Україна уклала ряд регіональних міжнародних угод з питань трудового права, які мають значний вплив на українських працівників, роботодавців та профспілки. Ось деякі з найважливіших угод: Угода про асоціацію між Україною та ЄС, СНД Конвенція про права та основні свободи людини, так і раніше згадувані: Європейська соціальна хартія, Європейська конвенція про правовий статус трудящих-мігрантів тощо – всі ці документи мають значний вплив на трудові відносини в Україні і для українців. Важливим, є те, що вони сприяють гармонізації українського трудового законодавства з європейськими стандартами. Це означає, зокрема і те, що українські мігранти мають право на: справедливі умови праці, соціальний захист, свободу об'єднання та колективних переговорів.

Ще одним видом джерел сучасного міжнародного трудового права є багато численні двосторонні договори між суверенними державами, спрямовані на регулювання важливих аспектів трудових відносин, які набувають транснаціональний характер. Ці договори, як правило, встановлюють обов'язкові правила, спрямовані на взаємовигідне співрегулювання ситуацій, пов'язаних з транскордонною міграцією. Так, прикладом такого джерела права є угода, укладена між Міністром праці України та Міністром праці та соціальної політики Республіки Польща, яка стосується співпраці у сфері праці та соціальної політики, і прийнята 16 лютого 1994 року. У ст. 4 цього Договору сказано: «Договірні Сторони будуть співробітничати в галузі міграції робочої сили та запобігання нелегальному працевлаштуванню та нелегальному посередництву в працевлаштуванні» [12]. Україна уклала Угоди про працевлаштування і соціальний

захист громадян із Молдовою 1993 р., Вірменією 1995 р., Латвією 1997 р., про взаємне працевлаштування працівників з Польщею 1994 р., Протокол із Чехією 1996 р., угода з Литвою 1997 р.

Відповідно до схваленої 24 жовтня 1994 р. канадської програми співробітництва у сфері праці 30 липня 1998 р. було прийнято Меморандум про співробітництво між Міністерством праці та соціальної політики України та Міністерством розвитку людських ресурсів Канади у сфері праці та соціального захисту. У ньому визначено, зокрема, галузі та форми співробітництва щодо зайнятості громадян договірних держав [13].

Також у регулюванні трудових відносин з іноземним елементом велике значення мають локальні нормативні акти: колективні договори, положення про персонал, про структурні підрозділи спільних і іноземних підприємств. З діяльністю транснаціональних корпорацій зв'язана поява міжнародних колективних договорів. У більшості країн, як вже зазначалося, визнається принцип автономії волі для трудових відносин.

Розглядаючи питання трудових відносин, не можна не звернути увагу на мільйони українців закордоном. Ця масова міграція представляє собою складну мережу правових питань, зокрема щодо трудових відносин. Коли український працівник працевлаштований за кордоном, можуть виникнути суперечки щодо заробітної плати, умов праці чи звільнення. Міжнародне приватне право відіграє вирішальну роль у визначенні того, яка правова система має юрисдикцію.

Основним нормативно-правовим актом, що регулював та регулює цю сферу, є Закон України "Про зовнішню трудову міграцію". Він визначає правові та організаційні засади державного регулювання зовнішньої трудової міграції та соціального захисту трудових мігрантів та членів їх сімей. Дія цього закону

поширюється на трудових мігрантів, які: 1) працюють на підставі трудового договору (контракту); 2) самостійно забезпечують себе роботою; 3) надають оплачувані послуги (виконують роботи); 4) здійснюють іншу оплачувану діяльність, не заборонену законодавством держави перебування. Дія зазначеного закону поширюється також на членів сімей трудових мігрантів [14].

Збройна агресія росії проти України значно актуалізувала проблему зовнішньої міграції українців. За даними Агентства ООН у справах біженців, на 15 лютого 2024 року понад 6 мільйонів українців стали біженцями в Європі, а ще 500 тисяч мігрували до інших країн світу. Ця масова міграція спричинила за собою ряд проблем, пов'язаних з регулюванням трудових відносин з іноземним елементом [15].

Внаслідок поточної ситуації, міжнародна спільнота вживає заходів, спрямованих на допомогу українським громадянам. Ці заходи включають, у тому числі, впровадження нових норм, правил, нормативно-правових актів, що регулюють трудові відносини.

Як зазначено у Звіті про оцінку потреб «Соціальні права в Україні під час війни», - наслідки збройної агресії мають серйозний вплив на зайнятість, що порушує зобов'язання держав-учасниць Європейської соціальної хартії [9, с. 44]. У своєму першому положенні про право на працю, ця хартія стверджує необхідність забезпечення високого та стабільного рівня зайнятості з метою досягнення повної зайнятості. За практикою Європейського комітету з соціальних прав, політика зайнятості має бути ключовою стратегією у подоланні кризи. Пункт 1 статті 1 Європейської соціальної хартії вимагає від держав-учасниць використання комбінації "активних" і "пасивних" заходів на ринку праці для стимулювання створення та збереження робочих місць, а також надання належної допомоги у пошуку роботи та/або

відповідності працівників посадовим вимогам. Додатково, вона вимагає достатнього фінансування, зокрема у відповідності до рівнів безробіття [9, с. 44].

В умовах поточної кризи, активні заходи на ринку праці включають сприяння встановленню гнучких форм роботи, таких як віддалена праця та розподіл обов'язків для зменшення навантаження, а також підвищення кваліфікації або перепідготовки для підвищення адаптивності працівників. Стаття 3 ЄСХ гарантує право кожного працівника на здорове та безпечне робоче середовище. Війна - це чинник, який створює високі ризики для здоров'я та безпеки на роботі. Щоб забезпечити права, зазначені у статті 3, необхідні дії на рівні національного законодавства та практичні заходи, які включають превентивні та захисні заходи, щоб забезпечити права на здорове та безпечне робоче середовище. Важливо також враховувати інші трудові права, такі як розумну тривалість робочого дня та тижня, оплачувану відпустку та періоди відпочинку.. Це передбачає впровадження заходів з невідкладного захисту здоров'я та безпеки на робочому місці, як-от процедури евакуації та засоби індивідуального захисту. У поточній ситуації необхідно також враховувати інші трудові права. Стаття 2 ЄСХ гарантує право усіх працівників на справедливі умови праці, зокрема на розумну тривалість робочого дня та тижня (пункт 1 статті 2), щорічну оплачувану відпустку (пункт 3 статті 2), та періоди щотижневого відпочинку (пункт 5 статті 2). Відповідно до прецедентної практики ЄКСП щодо того, що являє собою розумна тривалість робочого часу, слід нагадати, що, за винятком обставин непереборної сили, визначені граничні норми не повинні перевищуватися. Принагідно ЄКСП також наголошує на тому, що робота в надурочний час повинна оплачуватися за підвищеною ставкою винагороди за роботу

згідно з пунктом 2 статті 4 ЄСХ. Захист від звільнення без поважних причин, гарантований статтею 24 ЄСХ також не може порушуватися під час війни та після її закінчення. Як підкреслює у зв'язку з цим практика ЄКСП, звільнення з певних причин прямо забороняється згідно зі статтею 24, а також у контексті інших положень ЄСХ, зокрема тих, які стосуються дискримінації (пункт 2 статті 1, пункт 3 статті 4, статті 15 і 20), діяльності професійних спілок та участі у страйках (стаття 5 та пункт 4 статті 6, див. нижче), материнства (пункт 2 статті 8), сімейних обов'язків (стаття 27), представництва працівників (стаття 28). Подання скарги або участь у процесі, порушеному проти роботодавця у зв'язку зі звинуваченням останнього в порушенні вимог чи норм законодавства (стаття 24, Додаток, п.п. 3.с), або тимчасова відсутність на роботі через хворобу або травму (стаття 24, Додаток, п.п. 3.ф) також не є поважними причинами для звільнення [9, с. 44-45].

Конвенція про статус біженців 1951 року та Директива ЄС 2001/55/ЄС також відіграють важливу роль у захисті прав українців, які вимушено виїхали за кордон через війну. У Конвенції про статус біженців, прийнятій 28 липня 1951 року в Женеві, надається визначення та встановлюються загальні критерії для отримання статусу біженця. Ця Конвенція гарантує рівні права біженцям без будь-якої дискримінації, частково на рівних умовах з громадянами приймаючої країни і частково на тих же умовах, що і іноземці. Вона дозволяє виселення біженців у випадках, пов'язаних з державною безпекою, проте забороняє їх повернення до країни, звідки вони втекли через страх перед переслідуванням [16].

Директива ЄС 2001/55/ЄС від 20.07.2001 «Про мінімальні стандарти для надання тимчасового захисту у разі масового напливу переміщених осіб та про заходи, що

сприяють збалансованості зусиль між державами - членами щодо прийому таких осіб й відповідальності за наслідки такого прийому» вперше на практиці запрацювала саме для українців. Саме вона і визначила взірець заходів тимчасового захисту, які раніше державами не застосовувалися [6]. Директива ЄС 2001/55/ЄС від 20 липня 2001 року «Про мінімальні стандарти для надання тимчасового захисту у разі масового напливу переміщених осіб та про заходи, що сприяють збалансованості зусиль між державами-членами щодо прийому таких осіб та відповідальності за наслідки такого прийому» [17].

Однак, окрім універсальних та регіональних інструментів, Європейський Союз встановив спеціальні заходи захисту для українців, що перебувають в країнах ЄС. Після забезпечення негайних потреб українців, які тікали від війни, зокрема, притулку та медичної допомоги, життєво важливим для забезпечення благополуччя біженців та їхньої інтеграції в приймаючі країни ЄС є забезпечення доступу до ринку праці, відповідно до їхніх кваліфікацій та компетенцій. Комісар Тьеррі Бретон, відповідальний за внутрішній ринок, вказав: "Право на доступ до ринку праці є ключовим аспектом тимчасового захисту. Шляхом цієї рекомендації ми здійснюємо значний крок у напрямку підвищення ефективності. Це допоможе особам, які тікають від війни, знаходити значущу роботу, а також сприятиме їхній соціальній та економічній інтеграції. Простий і узгоджений підхід до визнання кваліфікацій дозволяє використовувати потенціал солідарності в рамках Єдиного ринку та розширювати можливості для осіб, які потребують захисту, у всьому ЄС" [18].

Європейська комісія ініціювала Фонд талантів ЄС на основі онлайн-платформи з метою допомогти особам, які втікають від

вторгнення росії в Україну, знайти роботу в країнах ЄС. Експериментальний Фонд талантів ЄС, який доступний англійською, українською та російською мовами, реалізується через портал EURES, що об'єднує державні служби зайнятості, приватні агентства працевлаштування та роботодавців з усієї Європейської Спільноти. Платформа EURES містить понад три мільйони вакансій та 4000 роботодавців, а нових роботодавців закликають зареєструватися на ній. Експериментальний Фонд талантів ЄС відкритий для всіх шукачів роботи, які користуються тимчасовим захистом відповідно до Директиви ЄС про тимчасовий захист. [18].

Досвід показує, що біженці часто вимушені працювати на посадах, які не відповідають їхній кваліфікації, і ризикують опинитися в незадовільних умовах праці. Ця проблема особливо актуальна для жінок, які становлять значну частку біженців. Забезпечення простого та швидкого механізму визнання кваліфікацій є важливим елементом для запобігання цьому явищу. Це гарантує, що особи з тимчасовим захистом можуть займати посади, які відповідають їхнім кваліфікаціям та навичкам.

Не можна не зазначити, що саме з цих причин Верховна Рада України посилила захист українців, які працевлаштовуються за кордоном шляхом прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо захисту прав трудових мігрантів та боротьби з шахрайством у працевлаштуванні за кордоном» [4]. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо захисту прав трудових мігрантів та боротьби з шахрайством у працевлаштуванні за кордоном» [19].

Зростання значення міжнародних угод та національного законодавства у сфері захисту прав працівників, у тому числі працівників-мігрантів звісно має неабияку роль у

регулюванні трудових відносин, але не дає абсолютного вирішення актуальних питань регулювання трудових відносин з іноземним елементом. Серед яких можна виділити наступні:

1) Визначення юрисдикції

Вирішальним стає питання про те, яке законодавство буде застосовуватися до трудових відносин, ускладнених іноземним елементом. Це може бути законодавство України, країни працевлаштування або третьої країни.

2) Захист прав трудових мігрантів

Важливою проблемою є забезпечення належного захисту прав трудових мігрантів, адже вони часто стикаються з експлуатацією, невиплатою заробітної плати, небезпечними умовами праці та іншими порушеннями.

3) Соціальне забезпечення

Необхідно чітко визначити порядок надання трудовим мігрантам та членам їх сімей соціальних гарантій та допомоги, як з боку України, так і з боку країни працевлаштування.

На нашу думку, також важливо інформувати працівників, у тому числі працівників-мігрантів та роз'яснювати їм зміст національного законодавства та міжнародних договорів, зокрема, щодо захисту їх прав.

Отже, трудові відносини українців за кордоном становлять багатоаспектну правову та навіть, соціальну проблеми. На нашу думку, саме міжнародне приватне трудове право є ключовим інструментом для визначення юрисдикції та забезпечення захисту та справедливого ставлення. Однак усунення дисбалансу влади, правових розбіжностей і питань забезпечення дотримання залишаються актуальними питаннями. Дотримуючись двосторонніх угод, просуюючи спільні соціальні стандарти та полегшуючи доступ до правової допомоги, Україна може і прагне більш безпечно та

справедливе середовище для своїх громадян, а найблищим часом, і створення умов для повернення їх до дому.

Література:

1. Трудова міграція: чи побільшає українських заробітчан у 2022 році. URL: <https://eba.com.ua/trudova-migratsiya-chy-pobilshaye-ukrayinskyh-zarobitchan-u-2022-rotsi/>
2. Довгерт А.С. Правове регулювання міжнародних трудових відносин: Навч. Посібник. К.: НМК ВО, 1992., 248 с.
3. Кисіль В.І. Механізми колізійного регулювання в сучасному міжнародному приватному праві: Автореф. Дис... д-ра юрид. наук: 12.00.03 / Київський нац. ун-т.- К.: Київський нац. ун-т., 2001.- 40 с.
4. Про міжнародне приватне право : Закон України від 23.06.2005 № 2709-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15#Text>
5. Конспект лекцій з дисципліни «Міжнародне приватне право», Нестерцова-Собакарь О.В., - 172 с.
6. Поняття колізійної норми. URL: <http://kimo.univ.kiev.ua/MPP/28.htm>
7. Белогубова О. О. Колізійно-правове регулювання трудових відносин, ускладнених іноземним елементом, в міжнародному судноплаванні. Науковий вісник Херсонського державного університету: зб. наук. праць. 2014. Вип. 6(2). Т. 1. С. 120–130.
8. Кодекс законів про працю України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text>
9. Моніка Смуш-Кулеша, Алла Федорова, Богдан Мойса. Соціальні права в Україні під час війни. Звіт про оцінку потреб. URL: <https://rm.coe.int/needs-assessment-ua-2/1680a9b408>
10. Білоус О. Ю. Конвенції Міжнародної організації праці як джерела трудового права України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05 «Трудове право; право соціального забезпечення». Одеса, 2017. 20 с.
11. NORMLEX Information System on International Labour Standards URL: <https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=1000:1:.....>
12. Договір між Міністром праці України і Міністром праці та соціальної політики Республіки Польща про співробітництво в галузі

праці та соціальної політики. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/616_040#Text.

13. Міжнародні договори з питань трудової діяльності URL:

https://wiki.legalaid.gov.ua/index.php/%D0%9C%D1%96%D0%B6%D0%BD%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D1%96_%D0%B4%D0%BE%D0%B3%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D1%80%D0%B8_%D0%B7_%D0%BF%D0%B8%D1%82%D0%B0%D0%BD%D1%8C_%D1%82%D1%80%D1%83%D0%B4%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D1%97_%D0%B4%D1%96%D1%8F%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%96

14. Про зовнішню трудову міграцію : Закон України від 5 листопада 2015 р. No 761-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/761-19#Text>

15. Ukraine Refugee Situation URL: <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>

16. Конвенція про статус біженців 1951 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_011#Text

17. Директива Ради 2001/55/ЄС від 20 липня 2001 року про мінімальні стандарти для надання тимчасового захисту у разі масового напливу переміщених осіб та про заходи, що сприяють збалансованості зусиль між державами-членами щодо прийому таких осіб та відповідальності за наслідки такого прийому URL: https://court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/war/Direkt ES 2001_55.pdf

18. Ukraine: Commission helps professionally qualified refugees access jobs in the EU URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_22_2296

19. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо захисту прав трудових мігрантів та боротьби з шахрайством у працевлаштуванні за кордоном: Закон України від 20 березня 2023 р. No 2982-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2982-20#Text>

References:

1. Trudova mihratsiia: chy pobilshaie ukrainskykh zarobitchan u 2022 rotsi. URL: <https://eba.com.ua/trudova-migratsiya-chy-pobilshaye-ukrayinskykh-zarobitchan-u-2022-rotsi/>

2. Dohvert A.S. Pravove rehuliuвання mizhnarodnykh trudovykh vidnosyn: Navch. Posibnyk. K.: NMK VO, 1992., 248 p.

3. Kysil V.I. Mekhanizmy koliziinoho rehuliuвання v suchasnomu mizhnarodnomu pryvatnomu pravi: Avtoref. Dys... d-raiuryd. nauk: 12.00.03 / Kyivskiy nats. un-t.- K.: Kyivskiy nats. un-t., 2001.- 40 p.

4. Pro mizhnarodne pryvatne pravo : Zakon Ukrainy vid 23.06.2005 № 2709-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15#Text>

5. Konspekt leksii z dystsypliny «Mizhnarodne pryvatne pravo», Nestertsova-Sobakar O.V., - 172 p.

6. Poniattia koliziinoyi normy. URL: <http://kimo.univ.kiev.ua/MPP/28.htm>

7. Bielohubova O. O. Koliziino-pravove rehuliuвання trudovykh vidnosyn, uskladnennykh inozemnym elementom, v mizhnarodnomu sudnoplavstvi. Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnogo universytetu: zb. nauk. prats. 2014. Vyp. 6(2). T. 1. P. 120–130.

8. Kodeks zakoniv pro pratsiu Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text>

9. Monika Smush-Kulesha, Alla Fedorova, Bohdan Moisa. Sotsialni prava v Ukraini pid chas viiny. Zvit pro otsinku potreb. URL: <https://rm.coe.int/needs-assessment-ua-2/1680a9b408>

10. Bilous O. Yu. Konventsii Mizhnarodnoi orhanizatsii pratsi yak dzherela trudovoho prava Ukrainy: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.05 «Trudove pravo; pravo sotsialnoho zabezpechennia». Odesa, 2017. 20 p.

11. NORMLEX Information System on International Labour Standards URL: <https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=1000:1:.....>

12. Dohovir mizh Ministrom pratsi Ukrainy i Ministrom pratsi ta sotsialnoi polityky Respubliky Polshcha pro spivrobotnytstvo v haluzi pratsi ta sotsialnoi polityky. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/616_040#Text.

13. Mizhnarodni dohovory z pytan trudovoi diialnosti. URL:

https://wiki.legalaid.gov.ua/index.php/%D0%9C%D1%96%D0%B6%D0%BD%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D1%96_%D0%B4%D0%BE%D0%B3%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D1%80%D0%B8_%D0%B7_%D0%BF%D0%B8%D1%82%D0%B0%D0%BD%D1%8C_%D1%82%D1%80%D1%83%D0%B4%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D1%97_%D0%B4%D1%96%D1%8F%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%96

[D1%97 %D0%B4%D1%96%D1%8F%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%96](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/761-19#Text)

14. Pro zovnishniu trudovu mihratsiiu : Zakon Ukrainy vid 5 lystopada 2015 r. No 761-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/761-19#Text>

15. Ukraine Refugee Situation URL: <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>

16. Konventsiiia pro status bizhentsiv 1951. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_011#Text

17. Dyrektyva Rady 2001/55/IsS vid 20 lypnia 2001 roku pro minimalni standarty dlia nadannia tymchasovoho zakhystu u razi masovoho naplyvu peremishchenykh osib ta pro zakhody, shcho spriaiut zbalansovanosti zusyl mizh derzhavamy-chlenamy shchodo pryiomu takykh osib ta vidpovidalnosti za naslidky takoho pryiomu URL: https://court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/war/Direkt_ES_2001_55.pdf

18. Ukraine: Commission helps professionally qualified refugees access jobs in the EU URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_22_2296

19. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo zakhystu prav trudovykh mihrantiv ta borotby z shakhraistvom u pratsevlashtuvanni za kordonom: Zakon Ukrainy vid 20 bereznia 2023 r. No 2982-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2982-20#Text>

Donchenko A. Current issues regulating labor relations with a foreign element. - Article.

The article deals with the topical issues of regulation of labor relations with a foreign element. Based on the analysis of the opinions of scholars and normative legal acts of international, regional and national levels, the tendency of complex regulation of labor relations with a foreign element using the legal norms of international private law is revealed.

The research notes that the conflict of laws rule is a tool used to resolve the issue of which country's law is applicable in a particular case. The authors propose to define conflict of laws rules in the field of labor relations as rules that determine which legislation (of which country) will be applied to labor relations that contain a foreign element. The article points out the main principles on which conflict of laws rules in labor relations are based, namely: The law of the place of work (lex loci laboris); The personal law of the employer (lex personalis); The law of the autonomy of will (lex voluntatis);

It is stated that the armed aggression of russia against Ukraine has significantly exacerbated the problems of external migration of Ukrainians and the regulation of labor relations with a foreign element. The article proposes some ways to solve these problems.

Keywords: labor relations, labor relations with a foreign element, labor migration, conflict of laws rules, employees, refugees, temporary protection.

Авторська довідка:

Донченко Анастасія Ярославна – здобувачка вищої освіти 2 курсу ОС «бакалавр» Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, nastyadonchenko2004@gmail.com, +38 (066)6701115, <https://orcid.org/0009-0003-7567-7884>

Науковий керівник:

Анісімов Кирило Германович – доктор філософії, асистент кафедри цивільного судочинства, арбітражу і міжнародного приватного права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

Стаття надійшла до редакції 29 квітня 2024р.

УДК 347.78

DOI: <https://doi.org/10.33216/2218-5461/2024-47-1-71-82>

ЦИФРОВА СПАДЩИНА: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ

Загоруй Л.М., Загоруй І.С.

DIGITAL LEGACY: PROBLEMS OF FORMATION AND PERSPECTIVES

Zagoruy L. M., Zagoruy I. S.

У статті досліджуються питання цифрової спадщини. Авторами зазначено, що в результаті інтенсивного використання цифрових платформ, соціальних мереж та інших онлайн-сервісів зростає кількість цифрових об'єктів, які можуть мати матеріальну і духовну цінність для спадкоємців. Відповідно актуалізуються питання спадкування цифрового спадку. Це репрезентує дискусії та зміну ракурсу щодо об'єктів спадкування у порівнянні з усталеними, традиційними підходами. Для вирішення правових питань щодо цифрової спадщини в цивільному праві потрібні відповідні зміни в ЦК України та в механізмі регулювання, що визначає права та обов'язки спадкоємців і враховує особливості спадкування окремих об'єктів, зокрема й тих, що належать до цифрових. Отже, ідеться про корекцію традиційної оптики та удосконалення способів правового регулювання спадкових правовідносин, розширення сфери застосування поняття спадщини та об'єктів спадкування.

Висновано, що в питанні цифрової спадщини пересікаються декілька аспектів: теоретичний, нормативний та практичний. Теоретичний аспект характеризується відсутністю єдиних підходів до розв'язання цього питання, неусталеною, різноманітною термінологією, а в деяких випадках і підміною понять. Нормативний аспект національного законодавства хоч і представлений окремими поняттями про цифрові речі, усе-таки не містить офіційного санкціонування терміносполук цифрової спадщини, цифрового спадку та правового регулювання у цій ділянці суспільних відносин. Практичний аспект цієї проблеми перебуває на стадії формування моделі цифрової спадщини, утім, вони поки що різні і не завжди спираються на законодавчу базу щодо спадкування.

Ключові слова: *спадщина, цифрова спадщина, цифровий спадок, цифрові технології, права спадкоємців, віртуальні активи, цифрові об'єкти.*

Постановка проблеми. Тема цифрової спадщини стає все більш актуальною в цивільному праві в контексті сучасних цифрових технологій, змін у способі збереження та обробки інформації, розширення об'єктів спадкування. В результаті інтенсивного використання цифрових платформ, соціальних мереж, електронних фінансів та інших онлайн-сервісів зростає кількість цифрових об'єктів,

які можуть бути важливими для спадкоємців, тобто мати для них певну цінність – матеріальну, духовну. Інтернет-профілі, об'єкти цифрового середовища, які містять особисті бази даних, фотографії та інші матеріали, стають складовою частиною цифрової спадщини. Це зумовлює потребу в регулюванні та захисті таких об'єктів після смерті особи. З поширенням криптовалюти та блокчейн-технологій виникає питання про

розробку правових механізмів для передачі та управління цими цифровими активами після смерті спадкодавця.

Зазначене підкреслює актуальність теми «цифрова спадщина», «цифровий спадок», оскільки з'являються правові невизначеності, пов'язані зі спадком, що знаходиться в цифровому середовищі. На сьогодні склалась ситуація щодо існування питання у двох вимірах – теоретичному (на стадії формування наукових підходів і деяких спроб законодавчого врегулювання) та практичному, останній – набагато швидше враховує сучасні виклики, реагує на них та пропонує шляхи розв'язання проблеми.

Для вирішення правових питань щодо цифрової спадщини в цивільному праві, потрібні відповідні зміни в Цивільному кодексі України (далі - ЦК) та в механізмі регулювання, що визначає права та обов'язки спадкоємців і враховує особливості спадкування окремих об'єктів, зокрема тих, що належать до цифрових. Зазначене підкреслює не тільки теоретичне, але й практичне значення дослідження обраної теми, оскільки ідеться про корекцію традиційної оптики та удосконалення способів правового регулювання спадкових правовідносин, розширення сфери застосування поняття спадщини та об'єктів спадкування.

Стан дослідження. Окремі питання цифрової спадщини були предметом досліджень Т.І. Бровченко, М.О. Коршакової, С. В. Ясечко, К. Г. Некіт, Н.В. Фомічова, Р.С. Еннана, Ю. О. Заїки, І. В. Спасибо-Фатєєвої, Н. В. Когут, О. М. Криштопи, І. Р. Калаури та інших. Невелика кількість окремих статей науковців та міркувань практичних фахівців не охоплюють усього спектру теоретичних питань окресленої теми.

Одним із перших у вітчизняній науці цивільного права спеціальним комплексним дослідженням спадкування ІТ-об'єктів за

сучасним цивільним законодавством є дисертаційне дослідження С.С. Аліної. Зазначене підтверджує, що тема цифрової спадщини не тільки не втрачає своєї актуальності, але й потребує подальших наукових розвідок.

Метою дослідження є аналіз питань цифрової спадщини в цивільному праві у контексті теоретичних та практичних вимірів.

Виклад основного матеріалу. Сучасне життя неможливо уявити без Інтернету, цифрових технологій (інформаційних технологій - ІТ), систем збереження даних тощо, які призвели до появи так званих інформаційних і цифрових прав, які співвідносяться між собою як ціле та частина. На думку вчених цей процес веде не тільки до зміни технологічного укладу і механізмів економічного зростання, а й створює передумови для кардинальної зміни парадигми суспільного устрою, змінює свідомість людей, їх світосприйняття, сприяє формуванню цифрової людини, цифрової культури, цифрового світогляду [1, с. 7]. У зв'язку з розвитком цієї сфери суспільного життя актуалізувалося питання спадкування цифрового спадку. Це репрезентує дискусії та зміну ракурсу щодо об'єктів спадкування у порівнянні з усталеними, традиційними підходами.

Історично спадкове право існує протягом тривалого періоду часу та виникло на основі культурних, релігійних і правових традицій, які є усталеними, але цифровізація життя призводить до появи нових об'єктів цивільних прав (цифрових), щодо яких виникає право власності, права та обов'язки, можливість спадкування. Такі процеси вимагають постійної уваги до них як на доктринальному рівні, так і на рівні правотворчої та правозастосовної практики, зокрема, врегулювання національним законодавством, напрацювання судової

практики та врахування міжнародного досвіду.

В наше життя невпинно входять термінологічні сполуки «цифрова спадщина», «цифровий спадок», «електронна спадщина», «віртуальна спадщина» [2, с. 219], утім в спадковому праві відсутнє офіційне визначення «цифрова спадщина» та єдина термінологія з приводу зазначеного, в цілому. Є слушною думка про те, що тільки-но формується концепт електронного (цифрового) спадку [3, с.191].

Звернемо увагу на декілька термінів – «спадщина», «цифрова спадщина» та «цифровий спадок», та як вони співвідносяться між собою. Почнемо з того, що термін «спадщина» вказує на правовий статус особи, яка отримує спадщину від спадкодавця – це спадкоємець. В загальному сенсі спадкування (спадщина) – перехід прав та обов'язків від спадкодавця до спадкоємців (легальне поняття – стаття 1216 ЦК). Коли ми застосовуємо термін «цифрова спадщина», то нічого не змінюється в плані розуміння, що має відбуватися, тобто це теж перехід прав та обов'язків від спадкодавця до спадкоємців, але він повинен відбутися з урахуванням того, що не тільки об'єкт спадкування знаходиться у цифровому середовищі, але й сам об'єкт є специфічним.

Термін «цифровий» у словосполученні «цифрова спадщина» майже не викликає дискусій, оскільки вказує на носіїв інформації, спосіб зберігання та передачу даних та інформаційних технологій. В Законі України «Про Національну програму інформатизації» процес впровадження цифрових технологій у всі сфери суспільного життя визначається як цифровізація. За допомогою терміносполуки «цифрова спадщина» підкреслюється відмінність від загальноновизнаного в спадковому праві терміна «спадщина». Отже, термін «цифрова спадщина» вужчий аніж термін «спадщина»,

входить в структуру поняття «спадщина» з підкресленням специфічної сфери застосування. Обидва терміна вказують на два різні аспекти передачі спадщини спадкоємцям, можуть використовуватися одночасно в спадковому праві або окремо, в залежності від об'єкта спадкування та волі спадкодавця. З урахуванням зазначеного пропонуємо частину 1 статті 1216 ЦК доповнити словами «у тому числі цифрової спадщини».

Терміни «спадок» і «спадщина» використовуються в правовому полі та мають спільне коріння, але вказують на різні аспекти правових відносин, пов'язаних з переходом спадщини. Лексикографічний довідник роз'яснює, що «спадок» – добро, майно, а «спадщина» – дістати спадок, бути спадкоємцем [4, с. 387]. Таким чином, термін «спадщина», як ми вже зазначили раніше, вказує на правовий статус особи.

В нашому дослідженні звернемо увагу на «цифровий спадок» (об'єкт (ти) спадкування). Питання цифрового спадку є наразі складним, оскільки фрагментарні роботи науковців у межах цієї проблеми не створюють об'єктивної характеристики. Відсутність серед дослідників єдиного підходу щодо термінології, також не спрощує завдання. Так, автори пишуть про віртуальні об'єкти спадкування в ІТ-сфері [5], про цифрові об'єкти [2, с. 220]; в одній роботі автор може використовувати різні терміни, зокрема: «цифрові об'єкти», «віртуальні об'єкти», електронні об'єкти, ІТ-об'єкти, «цифрові активи» [3, с. 187; 6; 7], електронні об'єкти у вигляді матеріальних і нематеріальних благ [8], цифрове майно – об'єкти, які не мають матеріалізації та існують лише в цифровому просторі – Інтернеті [9]. Наведені приклади лише підкреслюють складність у визначенні з термінологією у науковому середовищі щодо досліджуваного питання. Як відомо, і на цю особливість звертають увагу науковці у галузі

загальної теорії права, розуміння всіх термінів і терміносполук «в юридичній практиці, у різноманітних юридичних актах та документах має бути однозначним, аби відповідати принципам насамперед рівності всіх громадян перед законом і судом, недискримінації, правової визначеності [10, с. 32]. Отже, досліджуючи цифрові об'єкти в аспекті спадщини, потрібно враховувати контекст використання та мету дослідження (наприклад, проаналізувати виключно віртуальні об'єкти або цифровий контент, або цифрові активи).

Розглянемо деякі питання, пов'язані з цифровими активами та цифровими об'єктами. Термін «цифрові активи» застосовується в різних галузях, наприклад, фінанси, економіка, мистецтво, право, ІТ-сфера тощо. Деякі вчені, досліджуючи тему про цифрові активи та їх правове регулювання, зазначають, що «... цифровий актив є цифровим відображенням структурованої та впорядкованої інформації про об'єкт, котра набуває цінності в середовищі свого обертання» [11, с. 172]. З часом автор уточнює зазначене поняття обґрунтовуючи свій підхід економічною, правовою, інформаційною та ціннісною характеристиками. З урахуванням цього, цифровий актив – інформаційний ресурс, похідний від права на цінність і такий, що обертається у розподіленому реєстрі у вигляді унікального ідентифікатора [12, с. 38]. Таким чином, ключовим поняттям у цьому випадку є *інформаційний ресурс* (курсив наш – Л.З., І.З.), який має унікальні ознаки, що відрізняє його від інших об'єктів. Зокрема, інформація структурована; фіксується на цифровому носії; її можна зберігати, передавати, обмінювати, використовувати тощо; інформація про цінність формується власником цієї цінності [12, с. 34).

Цифровий актив – похідний від права на цінність, оскільки він, як зазначають

науковці, є свого роду гарантованим правом претендувати на цінність, закладену в цьому активі, виражену у цифровому вигляді [12, с. 27, 36, 37], існує у цифровому середовищі, тож має чітко визначені правила та умови знаходження там. Такий підхід є аргументованим.

Не менш складним є питання, що відносити до цифрових активів. В науковому середовищі склалося декілька підходів до цієї проблематики, зокрема, криптовалюта – це різновид цифрового актива [13]; ототожнення цифрового актива та криптовалюти [14]; це різні поняття, оскільки між ними є принципові відмінності [15]. На думку деяких вчених, термін «криптовалюта» взагалі доречно замінити на «віртуальні активи» [16, с. 48]. Такий підхід є спірним і не зовсім враховує ті наукові розробки, які вже склалися у цій сфері. Слід зазначити, що в першу чергу, використання терміна «цифрові активи» було пов'язано з виникненням технології блокчейн та криптовалютою, токенами, але, вважаємо, об'єктивно цифрові активи не зводяться до них, оскільки це поняття ширше, так як останні є різновидами цифрових активів.

Можливо з метою розуміння змісту цифрового активу, доцільно звернутися до міжнародного досвіду, який, також, може бути орієнтиром для подальших досліджень цього питання. Так, наприклад, у *Fiduciary Access to Digital Assets and Digital Accounts Act* (Закон від 12.08.2014, штат Оклахома, США) поняття «цифрового активу» – це дані, текст, електронні листи, документи, аудіо-, відеозображення, звуки, контент соціальних мереж, коди, записи про медичне обслуговування, записи медичного страхування, вихідні коди комп'ютерів, комп'ютерні програми, програмне забезпечення, програмне забезпечення ліцензій, баз даних та ін., включно з іменами користувачів і паролями, створеними,

генерованими, надісланими, переданими, такими, що передаються, отриманими або такими, що зберігаються електронними засобами на цифровому пристрої [17]. Вітчизняні науковці, досліджуючи питання щодо цифрового спадкування певних об'єктів або правового регулювання цифрових активів тощо, звертають увагу на цей нормативно-правовий акт. Утім, слід наголосити, законодавство України поки що, не вживає терміносполук «цифровий актив», доступ до цифрових активів та їх зміст, хоча міжнародний досвід в питанні правового регулювання цифрових активів, цифрової спадщини можна й враховувати, пристосовуючи його до національного законодавства.

Проте, поступово відбуваються певні зрушення в сфері законодавчого врегулювання деяких питань, пов'язаних з цифровим середовищем. Так, з прийняттям Закону України «Про віртуальні активи» від 17 лютого 2022 року (ще не набрав чинності) в правове поле вводиться термін «віртуальний актив» – нематеріальне благо, що є об'єктом цивільних прав, має вартість та виражене сукупністю даних в електронній формі [18]. Це позитивний крок, але питання щодо цифрових активів поки що не отримало законодавчого визнання.

З'ясуємо, чи є у термінологічному значенні відмінності між поняттями «цифровий» та «віртуальний». Щодо терміна «цифровий» вже було зазначено, але нагадаємо, що Великий тлумачний словник сучасної української мови трактує поняття «цифровий» як позначений цифрами, виражений у цифрах [19]. Таким чином, інформація, яка розміщується в цифровому середовищі (дані, текст, електронні листи, документи, аудіо-, відеозображення, звуки, контент соціальних мереж, коди, вихідні коди комп'ютерів, комп'ютерні програми тощо) подається цифрами. Щодо слова

«віртуальний», то Словник іншомовних слів тлумачить його як умовний; який немає фізичного втілення; створений засобами комп'ютерної графіки [20], тобто віртуальний об'єкт створюється цифровим інструментарієм. З урахуванням вказаного, не занурюючись в складні теоретичні розвідки цих питань (*тут є дисертаційні дослідження*), зазначимо, що терміни «цифровий актив» та «віртуальний актив» мають відносно широке та різноманітне використання, їхні визначення можуть відрізнятися в різних сферах. У загальному розумінні можна погодитись з тим, що цифровий актив може включати в себе віртуальний актив (*має свою структуру, розмір, якісні характеристики, вимірювання тощо*), і тому є ширшим терміном, може розширювати свою сферу на інші форми цифрових ресурсів, що існують в цифровому середовищі.

Цифровий актив охоплює будь-який актив, який існує у цифровій, електронній формі, незалежно від його характеру та призначення. Це може включати й криптовалюти, токени, цифрові права на певну власність, електронні гроші, файли, дані та інше. Однак, цифрові активи можуть бути іншими, ніж віртуальні активи, і мати різні технічні та правові характеристики.

Віртуальний актив, зазвичай пов'язаний із віртуальними середовищами, спроектованими програмами чи ігровими світами, які імітують реальність. Це може включати в себе віртуальні об'єкти (у тому числі речі), валюти у віртуальних іграх, віртуальні світи, децентралізовані аватари тощо.

Щодо співвідношення термінів «цифровий актив» та «цифрові об'єкти» зазначимо, що обидві терміносполуки вказують на об'єкти або ресурси, що існують у цифровому середовищі. Цифрові об'єкти можуть входити до складу цифрових активів

у різних формах і на різних підставах, наприклад, це електронні документи (контракти, договори, ліцензії тощо). Власник цифрового активу може мати права на цифрові медіафайли, такі як аудіо- та відеозаписи, фотографії, ілюстрації тощо. У сфері криптовалют і блокчейн-технологій цифровий актив може включати в себе смарт-контракти, які визначають та автоматизують умови угод. Також це можуть бути віртуальні активи в іграх, валюта у віртуальному світі тощо, права на використання та обробку даних, аналітичні звіти й результати наукових досліджень та інше. Отже, в загальному форматі до складу цифрових активів, входять різні об'єкти залежно від сфери застосування та правових аспектів. На основі такого підходу зазначимо, що цифрова спадщина так само має специфічні цифрові об'єкти спадкування.

З цифровими активами також тісно пов'язано питання цифрових речей. Вони вказують на об'єкти, що існують у цифровій формі (*файли, медіафайли, програми, електронні документи, бази даних тощо*), тобто це загальний термін, що охоплює різноманітні об'єкти, незалежно від їхньої вартості чи власності, приналежності комусь.

Отже, з урахуванням викладених вище думок, цифровий актив вказує на об'єкти або ресурси, які мають вартість або власника (або все разом) в цифровому середовищі. Це може включати й цифрові речі, які також мають вартість або власника (або все разом), зокрема й криптовалюти, смарт-контракти, право власності на об'єкти інтелектуальної власності тощо.

Таким чином, в різних галузях та в конкретних випадках визначення цих термінів може відрізнятися, з огляду на що, складно однозначно встановити, яке поняття є ширшим. Ми вважаємо, що до складу цифрових речей може входити й цифровий актив. Такий інтерес до вказаних питань

обумовлений змінами в ЦК, які було зроблено у серпні 2023 року. Так, до статті 177 ЦК внесено зміни шляхом доповнення переліку новим об'єктом - цифрові речі. У статті 179-1 визначено поняття цифрових речей (*«цифрова річ»*), під яким розуміється благо, що створюється та існує виключно у цифровому середовищі та має майнову цінність. До виокремлених ознак цифрових речей закон відносить: існування виключно у цифровому середовищі; майнову цінність, а також вказує на види цифрових речей – віртуальні активи, цифровий контент та інші блага, якщо вони існують у цифровому середовищі та мають майнову цінність.

Таким чином, в ЦК України вперше закріплено термін «цифрове середовище» як сфера цивільних правовідносин щодо цифрових об'єктів. Вважаємо, що це є позитивним кроком в регулюванні питань, пов'язаних із цифровим середовищем, утім такий підхід, потребує уточнення, оскільки в переліку видів цифрових речей (стаття 179-1 ЦК) не враховані цифрові активи. З урахуванням зазначеного, на нашу думку, доцільно розширити перелік видів цифрових речей шляхом внесення доповнення до абзацу першого частини 1 статті 179-1 ЦК словами «цифрові активи». Відповідно на них (*цифрові активи*) поширюється правовий режим речей, право власності. Це цифрове оборотоздатне благо, до якого має бути забезпечена можливість доступу. На нашу думку такі нововведення сприятимуть чіткому врегулюванню питання щодо цифрового спадкування.

Отже, викладені вище думки дають підстави до попереднього висновку, що цифрові речі можуть бути об'єктом цифрового спадкування і, якщо взяти це за основу, то цілком обґрунтованою буде пропозиція нормативного врегулювання цього питання. В ЦК є усталена практика враховувати особливості об'єктів

спадкування та фіксувати це окремими правилами. Так, для усунення правової невизначеності та з урахуванням притаманних певним об'єктам спадкування особливостей в окремих статтях у кодексі закріплено правило спадкування земельної ділянки; право на одержання сум заробітної плати, пенсії, стипендії, аліментів, інших соціальних виплат, які належали спадкодавцеві; спадкування права на вклад у банку (фінансовій установі); на одержання страхових виплат (відшкодування); на відшкодування збитків, моральної шкоди, сплату неустойки, отримання компенсації тощо. На підставі існуючого підходу за аналогією, доречно було б розширити перелік окремих об'єктів спадкування, на які виникає право спадкоємця, доповнивши ЦК статтею 1230-1. «Спадкування права на цифрові речі».

Деякі вчені пропонують створити спеціальний розділ в ЦК, який би регламентував особливості спадкування окремих об'єктів спадкового майна (підприємств, земельних ділянок, об'єктів інтелектуальної власності тощо) розпорочених сьогодні в окремих законах і підзаконних нормативних актах [21]. Така думка є слушною за можливості розміщення в цьому розділі статті «спадкування права на цифрові речі».

Для того, щоб мати можливість спадкувати, потрібно встановити статус об'єкта та особливості спадкування. В спадковому праві ці питання поки що не врегульовані і цей процес суттєво відрізняється від практики в цифровому середовищі де виявляється формування моделі цифрової спадщини і вона складається по-різному. Звернемо увагу на декілька прикладів. Так, Apple запровадила нову функцію – Digital Legacy (в перекладі «Цифрова спадщина») для iPhone, iPad і Mac. За допомогою вказаної програми можна передати Apple ID померлої особи, але

йдеться тільки про надання доступу до iCloud померлої особи, тобто це дані, які там зберігаються, а до самого пристрою доступу не буде. Доступ зможуть отримати тільки ті особи (їх називають *цифровими спадкоємцями*), яких власник вказав за життя (призначив до 5-ти осіб контактами Legacy). Для цього потрібно отримати QR-код, його можна роздрукувати або переслати обраним особам (перелік осіб можна змінювати), які отримують доступ до даних та особистої інформації померлого [22]. Дані, які збереглися на iCloud за умови, що померла особа цим сервером користувалась, називають по-різному, зокрема «цифрова спадщина» [22] або право на виживання.

Передбачено декілька важливих вимог: дані та особиста інформація повинні зберігатися на iCloud; цифровий спадкоємець має бути старше 13 років, наявність свідоцтво про смерть, ключ доступу або QR-код. Іншими словами, такий порядок є спрощеною процедурою доступу даних користувача. За її відсутності зацікавленим особам потрібно було звертатися до суду для підтвердження права на спадщину.

Доступ до облікового запису надається на три роки, потім видаляється без можливості відновлення. Окрім Apple і Google, і Facebook також мають програми для надання можливості надавати доступ до цифрових даних померлого іншим зацікавленим особам, так званим «спадкоємцям» [22].

Facebook пропонує ще за життя передбачити осіб, які матимуть доступ до сторінки у разі смерті її володільця. Такий «хранитель» сторінки зможе нею керувати, відповідати на запити додавання у друзі, а також змінювати фото. Якщо користувач не обрав «хранителя» за життя, то, надавши документи, що підтверджують смерть володільця, Facebook може видалити сторінку або перевести її у «меморіальний режим».

Подібні послуги пропонує Google для поштових акаунтів. Twitter не передбачає можливості посмертного використання акаунтів, а допускає лише видалення сторінки [23].

Акаунт – це веб-сторінка і тільки власник сайту має на неї права. Отже, передати акаунт спадкоємцю неможливо, а ігровий акаунт більшість ігрових платформ забороняють взагалі передавати будь-якій іншій особі незалежно від способу передачі. Ці правила поширюються й на сервіси, які забезпечують доступ до фільмів, музики, книг тощо. Користувач отримує право користування сторінкою, що регулюється правилами користування сайтом. З позиції цивільного права зазначене право користування є майновим правом через те, що воно надає власнику або ліцензіату контенту контроль над способами використання цього контенту з певною метою, зокрема, для отримання прибутку. Право на користування контентом може бути надане ексклюзивно. Це означає, що тільки одна особа має право використовувати цей контент протягом, наприклад, певного часу або в конкретній сфері. Такий підхід збільшує його комерційну цінність. Таким чином, користувач, по-перше, має право розміщувати контент, тобто цифрові об'єкти, які потенційно можуть бути цифровим спадком. По-друге, право користування як майнове право може передаватися у цифровий спадок.

З урахуванням вищевикладеного, можна виокремити ще декілька проблем, зокрема, – пошук об'єктів цифрового спадку. Це складне питання на яке немає однозначної відповіді, оскільки користувач (потенційний спадкодавець) має право існувати у цифровому середовищі анонімно, під вигаданим нікнеймом. Крім того, цифровий об'єкт може знаходитись будь-де (в країні проживання, за її межами, в декількох країнах), тому постає питання щодо

правового регулювання такої цифрової спадщини, її місця знаходження, правил оформлення тощо.

До пошуку об'єктів цифрової спадщини мають бути залучені: адвокати, можливо, які спеціалізуються на наданні правової допомоги у сфері цифрових правовідносин, оскільки вони мають право отримувати доступ до різних баз даних; нотаріуси та самі спадкоємці (самостійно або за допомогою адвоката, нотаріуса). Практика у цій сфері тільки починає складатися.

Не менш важливим для цифрового спадкування є питання збереження інформації (наприклад, бази даних, файли, програмне забезпечення), оскільки цінна цифрова інформація, якщо вона не була збережена на дисках CD-ROM чи інших носіях цифрової інформації для тривалого зберігання, може бути легко втрачена, і це реальна загроза, яку не слід ігнорувати. Уявім собі ситуацію, коли спадкоємці знайшли цифрову спадщину, але вона на таких носіях, використання яких з часом стає майже недоступним або неможливим технічно. З метою збереження цінних архівних, музейних зібрань і бібліотечних колекцій, а також надання допомоги в забезпеченні загального доступу до документальної спадщини у 2003 р. було ухвалено Хартію про збереження цифрової спадщини (UNESCO Charter on the Preservation of the Digital Heritage) [24]. Отож, визнання країнами відповідальності за власну цифрову спадщину і розроблення комплексу заходів, що запобігатимуть її втраті водночас є важливим питанням і щодо забезпечення цифрової спадщини у сфері цивільно-правових відносин.

Швидкість розвитку цифрового світу впливає на зміну сталих методів зберігання інформації та звужування часових меж зберігання. Ця проблема потребує пошуку шляхів вирішення. У 1996 році був створений безкоштовний онлайн-архів некомерційної

бібліотеки «Архів Інтернету». За допомогою програми Wayback Machine збираються наявні у вільному доступі віб-сторінки зі всього світу. У жовтні 2001 року ця організація запустила програму Wayback Machine, що забезпечує вільний доступ до архівів всесвітньої мережі [24]. Більш активніше просувається робота щодо збереження у публічній сфері, зокрема в Україні створено національний інформаційний фонд – інформаційні ресурси держави, як-то: архівний, бібліотечний, стандартів, архів друку, фонд фільмів, патентний та інші фонди.

Загалом, збереження цифрових об'єктів ускладнюється технічними питаннями (фізичний знос або псування носія, наявність застарілих програм тощо), однак це не знімає питання законодавчого урегулювання означеної ділянки суспільних відносин.

Висновки. Підбиваючи підсумок, зробимо висновок про те, що в питанні цифрової спадщини пересікається декілька вимірів – теоретичний, що характеризується відсутністю єдиних підходів до розв'язання цього питання, неусталеною, різноманітною термінологією, а в деяких випадках і підміною понять. Нормативний вимір, в якому відсутнє офіційне санкціонування понять «цифрова спадщина», «цифровий спадок» та правове регулювання у цій царині. Практичний вимір, що перебуває на стадії формування моделі цифрової спадщини, але вони поки що різні і не завжди враховують чинне законодавство щодо спадкування.

Також необхідно розуміти наявність тонкої межі між цифровим спадкуванням та захистом прав особистості, нерозголошенням персональних даних.

Вважаємо доцільним знаходження балансу між механізмами саморегулювання цих відносин в цифровому середовищі інтернет-компаніями і необхідністю системного цивільно-правового регулювання.

Внесенням доповнень в ЦК України юридичних визначень стосовно понять цифрової спадщини та гарантій її реалізації, ми просуватимемось в напрямку поступового врегулювання питання щодо цифрової спадщини, оскільки нормативне регулювання є базовим, у порівнянні з іншими, забезпечує позитивний правовий режим для розвитку й вдосконалення цифрового спадкування.

Рекомендації мають загальний характер, а конкретизація потребує більш детального дослідження з урахуванням наявних наукових здобутків.

Література:

1. Воронкова В. Г. Філософія цифрової людини і цифрового суспільства: теорія і практика : монографія / В. Г. Воронкова, В. О. Нікітенко. Запоріжжя : Видавничий дім «Гельветика», 2022. 460 с.
2. Ясечко С.В. Цифровий спадок в епоху діджиталізації. Проблеми цивільного права та процесу: тези доп. учасників наук.-практ. конф., присвяч. 97-й річниці від дня народження О. А. Пушкіна (Харків, 20 травня 2022 р.). С. 218-221. URL: <https://dspace.univd.edu.ua>.
3. Аліна С.С. Огляд досвіду впровадження електронного заповіту в умовах формування концепту електронного (цифрового) спадку. *Право та державне управління*. 2023. № 3. С. 187-192. URL: http://pdu-journal.kpu.zp.ua/archive/3_2023/29.pdf.
4. Караванський С. Практичний словник синонімів української мови. Київ. «Українська книга», 2000. 480 с. С. 387. URL: <http://kropivnitsky.maup.com.ua> (дата звернення: 29.03.2024).
5. Фомічова Н. В. До питання правового регулювання спадкування у ІТ сфері. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку України в умовах європейської інтеграції* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 18 травня 2018 р.) У 2-х т. Т. 2 / відп. ред. Г.О. Ульянова. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 504-506. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/11180>.
6. Гузь Д. Спадкування віртуального майна. *Інтернет право*. URL: <https://ilaw.center/spadkuvannya-virtualnoho-majna/> (дата звернення: 02.04.2024).

7. Некіт К.Г. Деякі проблеми акаунтів у соціальних мережах як об'єктів цивільного обігу. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2018. № 16. С. 91-97.

8. Правове регулювання інноваційних відносин: монографія / С. М. Прилипка, А. П. Гетьман, Ю. Є. Атаманова та ін. Харків: Юрайт, 2013. 688 с.

9. Дворнікова П.А., Бровченко Т. І. Сучасний стан правового регулювання успадкування акаунтів у соціальних мережах. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 10. С. 151-153. URL: http://lsej.org.ua/10_2022/34.pdf.

10. Петро Рабінович. Правовість антропосоціальних явищ: філософські засади ідентифікації. *Філософія права і загальна теорія права*. Харків : Право, 2019. № 1. С. 32-40.

11. Кудь А.А. Цифрові активи та їх правове регулювання у світлі розвитку технології блокчейн : монографія /А.А. Кудь, М.П. Кучерявенко, Є.М. Смичок. Харків: Право, 2019. 216 с.

12. Прогнозування впливу цифрових активів на соціально-економічний розвиток підприємства: метод. посіб. / Кудь А. А. та ін. Харків: ХОГОКЗ, 2020. 76 с. URL: https://culturehealth.org/hogokz_knigi/Kn_produkc/Metod/Kud_1.pdf.

13. Ефіріум новини. У чому причина краху ETH. *BitStat: веб-сайт*. URL: <http://bitstat.top>

14. Lenz D. M. Afterlife on the cloud: creating a heavenly plan for electronic assets. *Bar Journal*. 2012. URL: https://www.sssblaw.com/media/1104/afterlife_on_the_cloud.pdf. Latham & Watkins discusses SEC official's analysis of digital assets as securities / Wink S. P. and others. The CLS Blue Sky Blog: web-portal. Last updated: 02.07.2018. URL: http://clsbluesky.law.columbia.edu/2018/07/02/latham-watkinsdiscusses-sec-officials-analysis-of-digital-assets-as-securities/#_edn4.

15. Buntinx J. P. Digital assets vs cryptocurrencies. *The Merkle: website*. URL: <https://themerke.com>.

16. Бондаренко О.В. Адміністративно-правове регулювання обігу віртуальних активів : дис. ... на здобут. наукового ступеня к.ю.н. : 12.00.07 / Запорізький національний університет, Запоріжжя, 2023. 178 с.

17. Fiduciary Access to Digital Assets and Digital Accounts: Act of 12.08.2014. *Delaware Code Online*. URL:

<https://www.uniformlaws.org/committees/community-home?CommunityKey=f72> (дата звернення: 12.04.2024).

18. Про віртуальні активи : Закон України від 17 лютого 2022 року № 2074-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2074-20#Text> (дата звернення: 12.04.2024).

19. Великий тлумачний словник сучасної української мови. URL: <https://slovyk.me/dict/vts/>

20. Биби́к С. П. Словник іншомовних слів. Тлумачення, словотворення та словосполучення : близько 35000 слів і словосполучень / С. П. Биби́к, Г. М. Сюта; за ред. С. Я. Єрмоленко. Харків: Фоліо, 2005. 623 с. (Бібліотека державної мови). URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0001384>.

21. Заїка Ю. О. Н. Напрямки вдосконалення спадкового законодавства в контексті його рекодифікації. *Цивільне право України: нові виклики і перспективи розвитку : матеріали XVIII міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 98-й річниці з дня народж. д-ра юрид. наук, проф., чл.-кор. АН УРСР В. П. Маслова* (Харків, 28 лютого 2020 р.). Харків : Право, 2020. 480 с. С. 229-232. URL: <https://archer.chnu.edu.ua/>.

22. «Цифрова спадщина» Apple – нова функція, яка дозволяє заповідати свої дані на iPhone близьким людям. *iSpace| Blog* 02.02.2022. URL: <https://ispace.ua/blog/tsifrova-spadshhina-apple-nova-funktsiya-yaka-dozvolvaye-zapovidati-svoji-dani-na-iphone-blizkim-lyudyam/>.

23. Місько С. Заповіт мілєніала. *Юридична газета online*. № 2-3 (656-657). URL: <https://yur-gazeta.com>.

24. UNESCO Charter on the Preservation of the Digital Heritage. UNESCO. URL: https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf00002_29034 (дата звернення: 22.04.2024).

References:

1. Voronkova, V. H. (2022) *Filosofiiia tsyfrovoyi liudyny i tsyfrovoho suspilstva: teoriia i praktyka : monohrafiia* / V. H. Voronkova, V. O. Nikitenko. Zaporizhzhia: Vydavnychiy dim «Helvetyka». [in Ukrainian].

2. Yasechko, S. V. (2022) *Tsyfrovyyi spadok v epokhu didzhitalizatsii. Problemy tsyvilnoho prava ta protsesu: tezy dop. uchashnykiv nauk.-prakt. konf., prysviach. 97-i richnytsi vid dnia narodzhennia O. A. Pushkina* (Kharkiv, 20 travnia 2022 r.). - *Problemy tsyvilnoho prava ta protsesu: tezy dop. uchashnykiv nauk.-prakt. konf., prysviach. 97-i richnytsi vid dnia narodzhennia O. A. Pushkina* (Kharkiv, 20 travnia

2022), 218-221. URL: <https://dspace.univd.edu.ua>. [in Ukrainian].

3. Alina, S. S. (2023) Ohliad dosvidu vprovadzhenia elektronnoho zapovitu v umovakh formuvannia kontseptu elektronnoho (tsyfrovoho) spadku. *Pravo ta derzhavne upravlinnia - Law and public administration*, 3, 187-192. URL: http://pdu-journal.kpu.zp.ua/archive/3_2023/29.pdf. [in Ukrainian].

4. Karavanskyi, S. (2000) Praktychnyi slovnyk synonimiv ukrainskoi movy. Kyiv. «Ukrainska knyha», 387. URL: <http://kropivnitsky.maup.com.ua>. [in Ukrainian].

5. Fomichova, N. V. (2018) Do pytannia pravovoho rehuliuвання spadkuvannia u IT sferi. *Pravovi ta instytutsiini mekhanizmy zabezpechennia rozvytku Ukrainy v umovakh yevropeiskoi intehtratsii: materialy Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (m. Odesa, 18 travnia 2018 r.) U 2-kh t. T. 2 - Legal and institutional mechanisms for ensuring the development of Ukraine in the conditions of European integration: materials of the International scientific and practical conference (Odesa, April 18, 2018) (Vol. 1-2; Vol. 2, 504-506.)* vidp. red. H. O. Ulianov (Ed.). Odesa: Vydavnychi dim «Helvetyka». URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/11180>. [in Ukrainian].

6. Huz, D. (N. d.) Spadkuvannia virtualnoho maina. *Internet pravo*. N. p. URL: <https://ilaw.center/spadkuvannya-virtualnoho-majna/>. [in Ukrainian].

7. Nekit, K. H. (2018) Deiaki problemy akauntiv u sotsialnykh merezhakh yak obektiv tsyvilnoho obihu. *Visnyk Pivdennoho rehionalnoho tsentru Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy - Bulletin of the Southern Regional Center of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 16, 91-97. [in Ukrainian].

8. Pravove rehuliuвання innovatsiinykh vidnosyn: monohrafiia (2013) / S.M. Prylypko, A.P. Hetman, Yu.Ye. Atamanova (Eds.) et al. Kharkiv: Yuraŷt. [in Ukrainian].

9. Dvornikova, P. A., Brovchenko, T. I. (2022) Suchasnyi stan pravovoho rehuliuвання uspadkuvannia akauntiv u sotsialnykh merezhakh. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal - Legal scientific electronic journal*, 10, 151-153. URL: http://lsej.org.ua/10_2022/34.pdf. [in Ukrainian].

10. Petro Rabinovych. Pravovist antroposotsialnykh yavyshech: filosofski zasady identyfikatsii (2019) *Filosofii prava i zahalna teoriia prava - Philosophy of law and general theory of law*, 1, 32-40. Kharkiv: Pravo. [in Ukrainian].

11. Kud, A. A. (2019) Tsyfrovi aktyvy ta yikh pravove rehuliuвання u svitli rozvytku tekhnologii blokchein : monohrafiia /A. A. Kud, M. P. Kucheriavenko, Ye. . Smychok (Eds.) Kharkiv: Pravo. [in Ukrainian].

12. Prohnozuvannia vplyvu tsyfrovyykh aktyviv na sotsialno-ekonomichni rozvytok pidpriemstva: metod. posib. (2020) / Kud A. A. (Ed.) et al. Kharkiv: KhOHOKZ. URL: https://culturehealth.org/hogokz_knigi/Kn_produkci/Metod/Kud_1.pdf. [in Ukrainian].

13. Efirium novyny. U chomu prychna krakhu ETN. (N. d.) *BitStat: veb-sait*. N. p. URL: <http://bitstat.top>. [in Ukrainian].

14. Lenz, D. M. (2012) Afterlife on the cloud: creating a heavenly plan for electronic assets. *Bar Journal*. N. p. URL: https://www.sssblaw.com/media/1104/afterlife_on_the_cloud.pdf (data zvernennia: 03.02.2024). Latham & Watkins discusses SEC official's analysis of digital assets as securities/Wink S. P. and others. The CLS Blue Sky Blog: web portal. Last updated: 02.07.2018. URL: http://clsbluesky.law.columbia.edu/2018/07/02/latham-watkinsdiscusses-sec-officials-analysis-of-digital-assets-as-securities/#_edn4 (data zvernennia: 10.04.2024). [in English].

15. Buntinx, J. P. (N. d.) Digital assets vs cryptocurrencies. *The Merkle: website*. N. p. URL: <https://themerkle.com>. [in English].

16. Bondarenko, O. V. (2023) Administratyvno-pravove rehuliuвання obihu virtualnykh aktyviv. *Doctor's thesis*. Zaporizkyi natsionalnyi universytet, Zaporizhzhia. [in Ukrainian].

17. Fiduciary Access to Digital Assets and Digital Accounts: Act of 12.08.2014. (2014) *Delaware Code Online*. N. p. URL: <https://www.uniformlaws.org/committees/community-home?CommunityKey=f72>. [in Ukrainian].

18. Pro virtualni aktyvy: Zakon Ukrainy vid 17 liutoho 2022 roku № 2074-IX. (2022) N. p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2074-20#Text>. [in Ukrainian].

19. Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy. (N. d.) N. p. URL: <https://slovnym.me/dict/vts/> [in Ukrainian].

20. Bybyk, S. P. (2005) Slovnyk inshomovnykh sliv. Tlumachennia, slovotvorennia ta slovovzhyvannia: blyzko 35000 sliv i slovopoluchen / S. P. Bybyk, H. M. Siuta (Eds.); za red. S. Ya. Yermolenko (Ed.). Kharkiv: Folio. (Biblioteka derzhavnoi movy). URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0001384>. [in Ukrainian].

21. Zaika, Yu. O. (2020) Napriamky vdoskonalennia spadkovoho zakonodavstva v konteksti yoho rekodyfikatsii. *Tsyvilne pravo Ukrainy: novi vyklyky i perspektyvy rozvytku : materialy KhVIII mizhnar. nauk.-prakt. konf., prysviach. 98-i richnytsi z dnia narodzh. d-ra yuryd. nauk, prof., chl.-kor. AN URSR V. P. Maslova (Kharkiv, 28 liutoho 2020 r.) - Civil law of Ukraine: new challenges and promising development: materials of the XVIII international science and practice conf., dedication 98th anniversary from the day of birth. Dr. Yurid. of science, prof., phil.-cor. Academy of Sciences of the Ukrainian SSR V.P. Maslova (Kharkov, July 28, 2020), 229-232. Kharkiv: Pravo. URL: [https:// archer.chnu.edu.ua/](https://archer.chnu.edu.ua/). [in Ukrainian].*

22. «Tsyfrova spadshchyna» Apple – nova funktsiia, yaka dozvoliaie zapovidaty svoi dani na iPhone blyzkym liudiam. *iSpace| Blog* 02.02.2022. (2022) N. p. URL: <https://ispace.ua/blog/tsifrova-spadshhina-apple-nova-funktsiya-yaka-dozvoliyaye-zapovidati-svoyi-dani-na-iphone-blizkim-lyudyam/>. [in Ukrainian].

23. Misko, S. (N. d.) Zapovit mileniala. *Yurydychna hazeta online - Legal newspaper online*, 2-3 (656-657). N. p. URL: <https://yur-gazeta.com>. [in Ukrainian].

24. UNESCO Charter on the Preservation of the Digital Heritage. (N. d.) *UNESCO*. N. p. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000229034>. [in Ukrainian].

Zagoruy L. M., Zagoruy I. S. Digital legacy: problems of formation and perspectives – Article.

This article investigates the issues of digital legacy. The authors note that as a result of the intensive use of digital platforms, social networks, and other online services, there is a growing number of digital objects that may have material and spiritual value to heirs. Accordingly, the issues of inheriting digital legacy are becoming more acute. This represents discussions and changes in perspective

regarding objects of inheritance compared to established, traditional approaches. To resolve legal issues regarding digital legacy in civil law, appropriate changes in the Civil Code of Ukraine and in the regulatory mechanism that defines the rights and duties of heirs, taking into account the peculiarities of inheriting certain objects, including digital ones, are required. Thus, it is about correcting the traditional visions and improving the methods of legal regulation of inheritance legal relations, expanding the scope of application of the concept of inheritance and objects of inheritance.

It is concluded that in the matter of digital legacy, several aspects intersect: theoretical, normative, and practical. The theoretical aspect is characterized by the absence of uniform approaches to solving this issue, unstable and varied terminology, and in some cases even the substitution of concepts. The normative aspect of national legislation, although represented by separate concepts of digital things, still does not contain official sanctioning of terminologies related to digital legacy, digital inheritance, and legal regulation in this area of social relations. The practical aspect of this problem is at the stage of forming a model of digital legacy; however, these models are still diverse and not always based on the legislative base regarding inheritance.

Keywords: inheritance, digital legacy, digital inheritance, digital technologies, heirs' rights, virtual assets, digital objects.

Авторська довідка:

Загоруй Людмила Миколаївна – кандидат юридичних наук, доцент кафедри правознавства Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. <https://orcid.org/0000-0002-7374-4137>

Загоруй Іван Семенович – кандидат історичних наук, доцент кафедри господарського права Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. <https://orcid.org/0000-0002-7043-1645>

Стаття надійшла до редакції 21 квітня 2024р.

УДК 349.2

DOI: <https://doi.org/10.33216/2218-5461/2024-47-1-83-91>

ДОСТУП ДО СУДУ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ У ПРАКТИЦІ ЄСПЛ

Івчук Ю.Ю.

ACCESS TO THE COURT IN CRIMINAL PROCEEDINGS IN THE PRACTICE OF THE ECtHR

Ivchuk Yu. Yu.

У науковій роботі на підставі аналізу вітчизняної правової доктрини та практики Європейського суду з прав людини визначено особливості поняття доступу до суду та відмінність його від інших суміжних категорій. Досліджено правові позиції Європейського суду з прав людини, у яких втілюється змістовне значення категорії «доступ до суду» та випадки його обмеження.

З урахуванням вітчизняних наукових підходів виокремлено такі основні значення категорії «доступ до суду»: 1) доступ до суду як елемент права на справедливий суд; 2) доступ до суду як суб'єктивне право особи. Зроблено висновок про змістовну взаємопов'язаність доступу до суду з іншими складовими права на справедливий суд, такими як публічність, гласність і відкритість судового провадження, забезпечення права на захист та рівність перед законом і судом.

З урахуванням особливостей кримінального процесуального законодавства, надано визначення права доступу до суду як можливості звернення особи до суду у класичному розумінні, як до державної інституції, встановленої законом.

Автором досліджено зміст поняття права доступу до правосуддя, під як ім розуміють як формальну можливість звернення до суду як до інституції, так і можливість особи брати активну участь під час судового розгляду у кримінальному провадженні.

На підставі аналізу практики ЄСПЛ досліджені найбільш поширені види обмежень права на доступ до суду, серед яких процесуальні обмеження, які полягають у закріпленні у національному процесуальному законодавстві обмежень щодо строку звернення до суду, а також підстав для перегляду справи судами вищої інстанції.

Проаналізовано актуальні судові справи, у яких заявники скаржились на порушення права на доступ до суду у кримінальному провадженні, серед яких: «Карт проти Туреччини», «Дорадо Баульде проти Іспанії», «Герен проти Франції», «Пуатрімоль проти Франції», «Маресті проти Хорватії».

Автором досліджено найбільш поширені випадки процесуальних обмежень права на доступ до суду у практиці ЄСПЛ, серед яких зокрема: відмова у касаційному перегляді з підстав невиконання заявником ордеру на його арешт, відмова у перегляді рішення з підстав пропущення заявником строків, законодавче обмеження підстав перегляду рішення нижчої інстанції.

Ключові слова: *доступ до правосуддя, доступ до суду, право на справедливий судовий розгляд, легітимні обмеження, практика ЄСПЛ, правова доктрина.*

Постановка проблеми. З моменту ратифікації Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод держава Україна взяла на себе ряд зобов'язань у сфері забезпечення доступності правосуддя. З метою гармонізації національного законодавства у чинній редакції Кримінального процесуального кодексу України було закріплено засаду доступу до правосуддя, відповідно до якої кожному гарантується право на справедливий розгляд та вирішення справи в розумні строки незалежним і неупередженим судом, створеним на підставі закону [1]. Поряд із загальновживаним терміном «доступ до правосуддя» у вітчизняній судовій практиці та практиці ЄСПЛ зустрічаються випадки вживання поняття «доступ до суду». Дослідження сутнісного наповнення категорії «доступ до суду» має актуальне теоретичне значення для його розмежування з суміжними категоріями та подальших наукових розробок у галузі кримінального процесу.

Стан дослідження. У кримінальному процесі питання доступу до правосуддя було предметом численних наукових досліджень таких вітчизняних вчених, як І.В. Гловюк, Ю.М. Грошевий, О.М. Дроздов, О.М. Овчаренко, О.Г. Шило, О.П. Кучинської, О.В. Бойка та ін. Окремі питання розгляду доступу до суду як елемента права на справедливий суд досліджувались у працях О.С. Ткачука та О.Б. Прокопенка. Водночас, сутнісне категорії «доступ до суду» та особливості його розмежування з іншими суміжними категоріями не були предметом широких наукових дискусій.

З огляду на вищевикладене, **метою наукової роботи** є дослідження сучасних наукових підходів та правових позицій Європейського суду з прав людини, у яких втілюється змістовне значення категорії «доступ до суду» та випадки його обмеження.

Виклад основного матеріалу Доступ до правосуддя є загальновизнаним стандартом міжгалузевого характеру, зміст якого закріплений у низці міжнародно-правових актів. Відповідно до п.14 ч.1 ст. 7 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) доступ до правосуддя є загальною засадою кримінального провадження [1].

На противагу загальновживаному у національному законодавстві терміну «доступ до правосуддя», зміст категорії «доступ до суду» не віднайшов свого нормативного закріплення. Проблема з визначенням поняття «доступ до суду» пов'язана з існуванням таких суміжних категорій як «доступ до правосуддя», «доступність правосуддя», «право на справедливий судовий розгляд», зміст яких у наукових працях та практиці судів часто розкривається у синонімічному значенні.

Кучинська О.П. вважає, що з огляду на прецедентну практику Європейського суду з прав людини доступ до суду ототожнюється з правом на доступ до правосуддя та є одним із багатьох елементів права на справедливий суд, передбаченого статтею 6 Європейської Конвенції [2]. Гловюк І.В. визначає доступ до суду як наявність можливості розгляду та вирішення по суті кримінально-правового та кримінально-процесуального спору судом як на досудових (доступ до судового контролю), так і судових (доступ до правосуддя) стадіях. У зв'язку з цим, на думку автора, право на доступ до правосуддя є елементом права на доступ до суду та права на справедливий судовий розгляд [3].

Кожен із вищезазначених підходів вітчизняних науковців у певній мірі відображає зміст поняття «доступ до суду». Водночас, на нашу думку, найбільш повне з'ясування обсягу категорії «доступ до суду» можливе виключно за умови аналізу та узагальнення правових позицій ЄСПЛ.

Варто зазначити, що положення статті 6 ЄКПЛ прямо не закріплюють поняття «доступ до суду». Водночас, за результатами правозастосовної діяльності ЄСПЛ з тлумачення положень Конвенції видається можливим надати характеристику «доступу до суду» як окремого елементу «права на справедливий судовий розгляд», передбаченого ст. 6 ЄКПЛ.

Засновуючись на предметі та цілях Конвенції у справі «Голдер проти Сполученого Королівства» ЄСПЛ зазначає, що «право доступу до правосуддя є одним із невід'ємних складових права, гарантованого статтею 6 п. 1 Конвенції». На думку Суду, «...було б немисливо, щоб стаття 6 п. 1 містила докладний опис наданих сторонам процесуальних гарантій і не захищала насамперед того, що дає можливість практично користуватися такими гарантіями - доступу до суду» [4]. ЄСПЛ одночасно з використанням поняття «право доступу до правосуддя», у подальшому також використовує у рішенні таку категорію як «доступ до суду». Незважаючи на схожість цих двох понять, на нашу думку, категорії «право доступу до правосуддя» та «доступ до суду» мають відмінне значення в аспекті їх застосування у сфері кримінального процесу.

З урахуванням вітчизняних наукових підходів можна виокремити такі основні значення категорії «доступ до суду»:

1) доступ до суду як елемент права на справедливий суд. Більшість вітчизняних науковців вважають, що доступ до суду, з огляду на його складний зміст та першочергове значення для п. 1 ст. 6 ЄКПЛ, варто виділяти як окремий структурний елемент цього комплексного права [5]. О.С. Ткачук розглядає доступ до суду як прелімінарний елемент права на справедливий суд, тобто такий що є передумовою реалізації інших елементів (публічність, розумність строків тощо) [6].

О.Б. Прокопенко класифікує доступ до суду як органічний елемент права на справедливий суду, відокремлюючи його від інших груп елементів (інституційних та процесуальних) [7]. Погоджуючись з думкою науковців зазначимо, що змістовно доступ до суду тісно пов'язаний з іншими складовими права на справедливий суд, і у більшості випадків визнане порушення права на доступ до суду одночасно констатується ЄСПЛ поряд з порушенням інших елементів права, передбаченого статтею 6 ЄКПЛ.

2) доступ до суду як суб'єктивне право особи. Право на доступ до суду полягає у можливості звернення особи до суду як до інституції, встановленої законом. При цьому, згідно з існуючою практикою ЄСПЛ орган влади, який не є судом держави, для виконання статті 6 § 1, може розглядатися як «суд» у змістовному значенні цього терміну. Водночас, згідно положень ст. 124 Конституції України правосуддя в Україні здійснюють виключно суди. Відповідно до ч. 1 ст.30 КПК України «у кримінальному провадженні правосуддя здійснюється лише судом згідно з правилами, передбаченими цим Кодексом»[1]. З урахуванням особливостей кримінального провадження, під правом доступу до суду варто розуміти можливість звернення особи до суду у класичному розумінні, як до державної інституції, встановленої законом, оскільки здійснення правосуддя у кримінальному провадженні іншими органами виключається. Водночас, під правом доступу до правосуддя варто розуміти не лише формальну можливість звернення до суду як до інституції, а й можливість особи брати активну участь під час судового розгляду у кримінальному провадженні. Як зазначає Кучинська О.П. у найбільш загальному вигляді доступ до правосуддя – це можливість особи вільно та безперешкодно ініціювати процесуальну діяльність суду або вступити у

вже розпочатий процес і брати в ньому участь для забезпечення ефективного захисту і поновлення своїх порушених прав, а також досягнення справедливості[2]. У такому значенні право доступу до правосуддя є більш широким за змістом та включає у себе право доступу до суду, та має тісний взаємозв'язок з такими засадами кримінального провадження як публічність, гласність і відкритість судового провадження, забезпечення права на захист та рівність перед законом і судом.

ЄСПЛ приділяє особливу увагу питанню доступу до суду та легітимності обмежень права на доступ до суду. Зокрема, ЄСПЛ у справі «Карт проти Туреччини» зазначає, що «...право кожного обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення на розгляд його справи судом не є абсолютним, а підлягає непрямим обмеженням...»[8]. Водночас, на думку Суду «...ці обмеження не повинні обмежувати здійснення права таким чином або до такої міри, щоб порушити саму суть права. Вони повинні переслідувати законну мету, і має бути розумна пропорційність між використаними засобами та метою, яку потрібно досягти»[8].

На підставі аналізу практики ЄСПЛ можна зробити висновок, що найбільш поширеним видом обмежень права на доступ до суду є процесуальні обмеження, які полягають у закріпленні у національному процесуальному законодавстві обмежень щодо строку звернення до суду, а також підстав для перегляду справи судами вищої інстанції. Так, у справі «Дорадо Баульде проти Іспанії» заявник стверджував, що його право на перегляд вироку судом вищої інстанції було порушено, оскільки рішення апеляційного суду підлягало судовому перегляду Верховним Судом (шляхом касаційної апеляції) на дуже обмежених правових підставах, коли не було можливості переоцінки доказів, оскільки всі фактичні

висновки суду нижчої інстанції вважались остаточними. ЄСПЛ, визнаючи скаргу заявника явно необґрунтованою, зазначив, що «...Договірні Держави володіють широкою свободою розсуду для визначення того, як має здійснюватися право, гарантоване статтею 2 Протоколу № 7 до Конвенції, яка визначає обсяг права на апеляцію у кримінальних справах. Таким чином, перегляд судом вищої інстанції обвинувального вироку може стосуватися як фактів, так і питань права або обмежуватися виключно питаннями права»[9].

Про порушення національними судами положень п.1 ст.6 Конвенції ЄСПЛ дійшов висновку у справі «Герен проти Франції», у якій заявник стверджував, що рішення про визнання його апеляційної скарги з питань права неприйнятною на тій підставі, що він не виконав ордер на його арешт, порушило його право на доступ до суду. Згідно з обставинами справи, касаційний суд визнав апеляційну скаргу з питань права неприйнятною на тій підставі, що «із загальних принципів кримінального процесу випливає, що засуджена особа, яка не виконала ухвалу суду, не має права діяти через представника для подання апеляційної скарги з питань права»[10]. Відповідно до параграфу 43 рішення «...Суд може лише зазначити, що, коли апеляційна скарга з питань права визнається неприйнятною лише тому, що апелянт не здався під варту відповідно до ухвали, оскаржуваної в апеляційній скарзі, ця ухвала змушує апелянта заздалегідь піддати себе позбавленню волі, призначеного за рішенням, що не є остаточним. Це порушує саму суть права на апеляцію, покладаючи непропорційний тягар на апелянта, тим самим порушуючи справедливий баланс, який має бути досягнутий між законною турботою про забезпечення виконання судових рішень, з одного боку, та правом доступу до касаційного суду та реалізації прав захисту, з

іншого»[10]. У справі «Омар проти Франції», визнаючи з цих же підстав дії національних судів Франції такими, що порушують права особи на доступ до суду, ЄСПЛ додатково зазначив, що «рішення при розгляді апеляції з питань права оголосити її неприйнятною за умови, що обвинувачений не здався під варту протягом п'ятиденного строку, є неприпустимим та заснованим на презумпції того, що він винен, тоді як його вина ще не доведена. У зв'язку з цим Суд наголошує на вирішальній ролі касаційного провадження, яке утворює особливу стадію кримінального судочинства, наслідки якої можуть виявитися вирішальними для обвинуваченого» [11].

До аналогічного висновку ЄСПЛ дійшов також у справі «Пуатрімоль проти Франції», у якій заявник також скаржився на відмову у доступі до касаційного суду через свого адвоката на тій підставі, що він не виконав ордер про арешт. Суд зазначив, що «право кожного обвинуваченого у вчиненні кримінального злочину на ефективний захист адвокатом, який призначається у разі потреби офіційно, є однією з основних особливостей справедливого судового розгляду. Особа, яка звинувачується у скоєнні кримінального злочину, не втрачає цього права просто тому, що не присутня на судовому засіданні»[12]. Дійшовши висновку про непропорційність обмеження права на доступ до суду, ЄСПЛ зазначив, що «відмова у доступі позбавила пана Пуатрімолья, який не мав права звертатися через адвоката до апеляційного суду з проханням скасувати його рішення та переглянути справу, єдиного шансу на те, щоб аргументи права та фактів були подані у другій інстанції щодо висунутого проти нього звинувачення»[12].

Про взаємопов'язаність засади ефективного захисту адвокатом та правом особи на доступ до суду ЄСПЛ нагадав у справі «Куликовський проти Польщі», у якій заявник стверджував, що відмова адвоката

підготувати касаційну скаргу та подальша відмова суду призначити нового адвоката призвели до позбавлення його права доступу до Верховного суду та розгляду справи в касаційному порядку. Суд зазначив, що «держава при виконанні свого обов'язку щодо надання юридичної допомоги сторонам кримінального процесу, якщо така допомога гарантована положеннями національного законодавства, має виявити належну обачність у забезпеченні реалізації громадянином прав, гарантованих ст. 6 Конвенції. Саме по собі призначення адвоката для подання сторони в судовому розгляді не є рівнозначним забезпеченню ефективної юридичної допомоги»[13].

Легітимність обмеження доступу до суду у зв'язку з пропуском засудженим строків на перегляд вироку була предметом розгляду ЄСПЛ у справі «Маресті проти Хорватії». Заявник стверджував, що рішення національного суду, яким було відхилено його клопотання про перегляд остаточного судового рішення з підстав пропуску строків перегляду, були помилковими, оскільки апеляційна скарга фактично була подана у відповідний строк. На думку заявника, суддя, який вирішив відхилити апеляцію, повинен був взяти до уваги дату вручення оскаржуваного рішення захиснику заявника, а не дату, коли воно було вручено його матері, у якої діагностовано шизофренію. Дійшовши висновку про порушення права особи на доступ до суду, ЄСПЛ звернув увагу, що «...хоча строки в принципі є законними обмеженнями права на суд, спосіб, у який вони були застосовані в конкретній справі, може призвести до порушення пункту 1 статті 6 Конвенції». Суд зазначив, що «національні суди зробили свої висновки, не заслухавши жодних свідчень матері заявника та не оцінивши її психічний стан. З огляду на характер її хвороби, Суд вважає, що необхідно було довести її здатність розуміти

характер судового рішення, яке вона отримала від імені заявника, та необхідність передати його заявнику» [14].

Про порушення державою ст. 6 ЄСПЛ дійшов до висновку також у справі «Давран проти Туреччини», у якій заявник стверджував, що відмова надати йому дозвіл на апеляцію у зв'язку із закінченням процесуального строку порушила передбачене ч. 1 ст. 6 Конвенції про право на доступ до суду. Суд нагадав, що у разі утворення державою касаційних судів – органів, які відіграють вирішальну роль у кримінальному судочинстві, держава має забезпечити особам, які звертатимуться до них, реалізацію основних гарантій, передбачених ст. 6 Конвенції. ЄСПЛ визнав, що заявник, безумовно, сприяв ускладненню застосування закону про повідомлення, ховаючись протягом чотирьох місяців після ухвалення рішення, яке він мав намір оскаржити. Однак Суд зазначає, що, оскільки він перебував під вартою, національна влада мала мати можливість його знайти [15]. Вказавши на недоліки в національному законодавстві з питань процедури опублікування рішень судів, а також давши оцінку поданим органами держави поясненням, ЄСПЛ нагадав, що обов'язком держави є ефективна організація своєї судової системи таким чином, щоб реалізувати права, передбачені статтею 6 Конвенції.

У справі «Йохансен проти Німеччини» заявниця стверджувала, що рішення національних судів про відмову у прийнятті скарги на рішення про покарання, яке вона так і не отримала, позбавило її можливості бути заслуханою судом та захистити себе у кримінальному розгляді проти неї. Законодавчі вимоги, які були витлумачені національними судами, були настільки суворими, що їх фактично неможливо було виконати. ЄСПЛ у свою чергу зазначив, що

«право на доступ до суду тягне за собою право на отримання належного повідомлення про судові рішення, особливо у випадках, коли апеляція може бути подана протягом певного терміну» [16]. У даній справі, у зв'язку з доведеністю факту вручення заявниці кур'єром рішення про покарання, Суд дійшов до висновку, що інтерпретація національними судами застосованих процесуальних правил у цій справі є пропорційним обмеженням права заявника на доступ до суду, яке не підриває саму суть цього права.

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, можна зробити висновок, що доступ до суду є комплексною категорією, зміст якої органічно взаємопов'язаний з іншими елементами права на справедливий суд. З урахуванням вітчизняних наукових підходів можна виокремити наступні значення категорії «доступ до суду»: 1) як структурного елемента права на справедливий суд; 2) як суб'єктивного права особи, яке полягає у можливості звернення особи до суду як до інституції, встановленої законом. З урахуванням особливостей кримінального провадження, під правом доступу до суду варто розуміти можливість звернення особи до суду у класичному розумінні, як до державної інституції, встановленої законом, оскільки здійснення правосуддя у кримінальному провадженні іншими органами виключається.

ЄСПЛ приділяє значну увагу поняттю «право на доступ до суду», яке, на нашу думку, є вужчим за змістом та частково відображає сутність ідеї доступу до правосуддя, яка включає у себе право доступу до суду, та має тісний взаємозв'язок з такими засадами кримінального провадження як публічність, гласність і відкритість судового провадження, забезпечення права на захист та рівність перед законом і суд. Право на доступ до суду не є абсолютним та може бути

обмеженим, засновуючись на принципі пропорційності. Дослідження практики ЄСПЛ дають змогу виокремити серед найбільш поширених процесуальні обмеження права на доступ до суду, які полягають у закріпленні у національному процесуальному законодавстві обмежень щодо строку звернення до суду, а також підстав для перегляду справи судами вищої інстанції. Серед найбільш поширених випадків процесуальних обмежень права на доступ до суду у практиці ЄСПЛ можна виокремити: відмову у касаційному перегляді з підставі невиконання заявником ордеру на його арешт, відмову у перегляді рішення з підстав пропущення заявником строків, законодавче обмеження підстав перегляду рішення нижчої інстанції тощо.

Література:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: Кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI: станом на 28 берез. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 23.03.2024).
2. Кучинська О., Щиголь О. Поняття та зміст доступу до правосуддя в кримінальному процесі України. *Вісник кримінального судочинства*. 2019. № 3. С. 20-30. URL: <https://doi.org/10.17721/2413-5372.2019.3/20-30> (дата звернення: 20.03.2024).
3. Гловюк І. В. Доступ до суду у кримінальному процесі: проблеми теорії. *Часопис Академії адвокатури України*. 2011. Т 4. № 2 (11). С. 1-7. URL: <http://epub.aau.edu.ua/index.php/chasopys/article/view/466/486> (дата звернення: 20.03.2024).
4. CASE OF GOLDER V. THE UNITED KINGDOM (Application no. 4451/70). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57496> (дата звернення: 20.03.2024).
5. Бойко О. Право на справедливий судовий розгляд у кримінальному судочинстві України: дис. ... д-ра філософії в галузі права. Київ, 2021. 269 с.
6. Ткачук О. С. Класифікація елементів права на справедливий суд: національна теорія та

- практика Європейського Суду з прав людини. Прикарпатський юридичний вісник. 2016. Вип. 1. С. 71–77. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pjv_2016_1_16
7. Прокопенко О. Б. Право на справедливий суд: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10. Харків, 2011. 20 с.
 8. CASE OF KART V. TURKEY (Application no. 8917/05). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-96007> (дата звернення: 20.03.2024).
 9. DORADO BAÚLDE V. SPAIN (Application no. 23486/12). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-157557> (дата звернення: 20.03.2024).
 10. CASE OF GUÉRIN V. FRANCE (Application no. 25201/94). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58204> (дата звернення: 20.03.2024).
 11. CASE OF OMAR V. FRANCE (Application no. (43/1997/827/1033)) URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-58203> (дата звернення: 20.03.2024).
 12. CASE OF POITRIMOL V. FRANCE (Application no. 25201/94). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-57858> (дата звернення: 20.03.2024).
 13. CASE OF KULIKOWSKI v. POLAND (Application no. 18353/03). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-125148> (дата звернення: 20.03.2024).
 14. CASE OF MARESTI V. CROATIA (Application no. 55759/07). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-93260> (дата звернення: 20.03.2024).
 15. CASE OF DAVRAN v. TURKEY (Application no. 18342/03) URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-95568> (дата звернення: 20.03.2024).
 16. CASE OF JOHANSEN v. GERMANY (Application no. 17914/10) URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-166689> (дата звернення: 20.03.2024)

References:

1. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: Kodeks Ukrainy vid 13.04.2012 r. № 4651-VI: stanom na 28 berez. 2024 r. URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (data zvernennia: 23.03.2024).

2. Kuchynska O., Shchyhol O. Poniattia ta zmist dostupu do pravosudiva v kryminalnomu protsesi Ukrainy. Visnyk kryminalnogo sudochynstva. 2019. № 3. S. 20-30. URL: <https://doi.org/10.17721/2413-5372.2019.3/20-30> (data zvernennia: 20.03.2024).

3. Hloviuk I. V. Dostup do sudu u kryminalnomu protsesi: problemy teorii. Chasopys Akademii advokatury Ukrainy. 2011. T 4. № 2 (11). S. 1-7. URL: <http://epub.aau.edu.ua/index.php/chasopys/article/view/466/486> (data zvernennia: 20.03.2024).

4. Case of Golder v. The United Kingdom (Application no. 4451/70). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57496> (data zvernennia: 20.03.2024).

5. Boiko O. Pravo na spravedlyvyi sudovy rozghliad u kryminalnomu sudochynstvi Ukrainy : dys. ... d-ra filosofii v haluzi prava. Kyiv, 2021. 269 s.

6. Tkachuk O. S. Klasyfikatsiia elementiv prava na spravedlyvyi sud: natsionalna teoriia ta praktyka Yevropeiskoho Sudu z prav liudyny. Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk. 2016. Vyp. 1. S. 71–77. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pjuv_2016_1_16

7. Prokopenko O. B. Pravo na spravedlyvyi sud : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.10. Kharkiv, 2011. 20 s.

8. CASE OF KART V. TURKEY (Application no. 8917/05). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-96007> (data zvernennia: 20.03.2024).

9. DORADO BAÚLDE V. SPAIN (Application no. 23486/12). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-157557> (data zvernennia: 20.03.2024).

10. CASE OF GUÉRIN V. FRANCE (Application no. 25201/94). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58204> (data zvernennia: 20.03.2024).

11. CASE OF OMAR V. FRANCE (Application no. (43/1997/827/1033)) URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-58203> (data zvernennia: 20.03.2024)

12. CASE OF POITRIMOL V. FRANCE (Application no. 25201/94). URL:

<https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-57858> (data zvernennia: 20.03.2024).

13. CASE OF KULIKOWSKI v. POLAND (Application no. 18353/03). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-125148> (data zvernennia: 20.03.2024).

14. CASE OF MARESTI V. CROATIA (Application no. 55759/07). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-93260> (data zvernennia: 20.03.2024).

15. CASE OF DAVRAN v. TURKEY (Application no. 18342/03) URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-95568> (data zvernennia: 20.03.2024).

16. CASE OF JOHANSEN v. GERMANY (Application no. 17914/10) URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-166689> (data zvernennia: 20.03.2024).

Ivchuk Yu. Access to the court in criminal proceedings in the practice of the ECtHR. – Article.

In the scientific work, based on the analysis of the domestic legal doctrine and the practice of the European Court of Human Rights, the peculiarities of the concept of access to the court and its difference from other related categories are determined. The legal positions of the European Court of Human Rights, which embody the substantive meaning of the "access to court" category and cases of its limitation, have been studied.

Taking into account domestic scientific approaches, the following main meanings of the "access to court" category are distinguished: 1) access to court as an element of the right to a fair trial; 2) access to court as a subjective right of a person. It was concluded that access to the court is meaningfully interconnected with other components of the right to a fair trial, such as publicity, openness and openness of the court proceedings, ensuring the right to defense and equality before the law and the court.

Taking into account the specifics of criminal procedural legislation, the definition of the right of access to the court is given as the possibility of a person to apply to the court in the classical sense, as to a state institution established by law.

The author researched the meaning of the concept of the right of access to justice, under which it is understood both the formal possibility of applying to the court, both to the institution, and the possibility

of a person to take an active part during the trial in criminal proceedings.

On the basis of the analysis of the practice of the ECtHR, the most common types of restrictions on the right to access to the court were studied, including procedural restrictions, which consist in enshrining in the national procedural legislation restrictions on the term of appeal to the court, as well as grounds for review of the case by higher courts.

Current court cases were analyzed in which the applicants complained about the violation of the right of access to the court in criminal proceedings, including: "Cart v. Turkey", "Dorado Baulde v. Spain", "Guerin v. France", "Poitrimole v. France", "Maresti against Croatia".

The author researched the most common cases of procedural restrictions on the right to access to the court in the practice of the ECtHR, including in

particular: refusal of cassation review on the basis of the applicant's failure to comply with the warrant for his arrest, refusal to review the decision on the grounds of the applicant missing deadlines, legislative limitation of the grounds for reviewing the decision of a lower instance .

Key words: access to justice, access to court, right to a fair trial, legitimate restrictions, ECtHR practice, legal doctrine.

Авторська довідка:

Івчук Юлія Юрїївна – докторка юридичних наук, професорка, професорка кафедри правознавства Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, +380506569824, ivchuk@snu.edu.ua

Стаття надійшла до редакції: 18 квітня 2024р.

УДК 347.65

DOI: <https://doi.org/10.33216/2218-5461/2024-47-1-92-102>

ПРЕЦЕДЕНТНА ПРАКТИКА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ ЯК ЧИННИК ЄВРОАДАПТАЦІЇ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА В УКРАЇНІ

Капліна Г.

PRECEDENT PRACTICE OF THE EUROPEAN COURT AS A FACTOR FOR EUROPEAN ADAPTATION OF CIVIL JUDICIARY IN UKRAINE

Kaplina H.

У публікації розглядаються питання використання прецедентної практики Європейського суду в цивільному судочинстві України. Наголошено на ролі та значному впливі на процес євроадаптації правової практики в Україні, проаналізовано тлумачення в рішеннях Європейського суду норм Європейської Конвенції з прав людини.

Відмічено, що саме у рішеннях ЄСПЛ відбувається тлумачення більшості положень Конвенції. Застосування рішень в практиці українського судочинства одночасно й відображає застосування норм та принципів Конвенції. Тому це дуже важливий процес, який наближає євроадаптацію судочинства, зокрема цивільного, до стандартів європейської спільноти.

Виокремлено основні принципи, що керують використанням прецедентів Європейського суду в українському цивільному судочинстві, такі як принцип пріоритету міжнародних норм права, принцип єдності тлумачення, принцип врахування контексту, принцип відповідності, принцип уникнення протиріч тощо. Висловлено думку, що відступлення від норм Конвенції, які Україна подає у вигляді застережень до Ради Європи, може мати вплив на судову вітчизняну практику і приводити до протиріч та колізій між рішеннями Європейського суду та власними рішеннями, а також порушувати консистентність у вирішенні справ.

Акцентовано, що застосування рішень ЄСПЛ з позиції належності судового розгляду сьогодні вже відбувається на різних стадіях судового процесу, включаючи відкриття справи, розгляд справи, оцінка доказів, виконавче провадження тощо. Це є підтвердженням того, що прецедентна практика ЄСПЛ дійсно стала чинником євроадаптації процесу судочинства.

Вказано на проблеми застосування прецедентів - судових рішень Європейського Суду з прав людини в процесі прийняття рішень українськими суддями: розбіжність між національним законодавством та міжнародними стандартами, недостатня підготовка суддів до застосування конвенції та прецедентів Європейського Суду, недостатня свідомість про права людини серед суддів .

Доведено, що використання прецедентів Європейського Суду допомагає українським судам та правозастосувальникам вирішувати складні справи, які стосуються прав людини, на основі уже існуючої практики та прецедентів. Це сприяє консолідації правової системи України та підвищенню її авторитету.

Ключові слова: *прецедент, практика Європейського суду з прав людини, цивільне судочинство, євроадаптація, принципи використання прецедентів Європейського суду з прав людини.*

Постановка проблеми. На сьогодні вже є неоспорюваним фактом, що практика Європейського суду (ЄСПЛ) з прав людини виступає важливим джерелом для розвитку цивільного судочинства в Україні. Україна зобов'язалася дотримуватися стандартів та принципів Європейської конвенції з прав людини, які встановлюються Європейським судом з прав людини.

Відмітимо, що рішення ЄСПЛ сьогодні при розгляді цивільної справи в Україні вже використовуються в якості сталого та звичайного інструментарію. Тобто доєднання до тексту будь-якого процесуального документу витягу з конкретного, дотичного до фактичних обставин справи, рішення ЄСПЛ – це вже норма. Таке посилання підсилює юридичну значимість та доказовість клопотання, позову, заяви, скарги тощо. Суддя неодмінно звертає на це увагу. Це якраз й доводить, що прецеденти рішень ЄСПЛ мають неабиякий вплив на національну практику. Аналогічно, будь-яке судові рішення, в тексті якого є посилання на практику Європейського суду, набуває більшої обґрунтованості для суду вищої інстанції і більшої вірогідності.

Практика Європейського суду може впливати і впливає на розвиток цивільного судочинства в Україні, сприяючи вдосконаленню законодавства та практики захисту прав людини. Тому виконання вимог щодо імплементації практики ЄСПЛ є чи й не головною умовою євроадаптації цивільного судочинства, яка буде сприяти підвищенню довіри громадян до судової системи та забезпеченню доступу до справедливого судового процесу, що є важливим завданням на шляху створення демократичного та правового суспільства. Але проблема застосування прецедентів - судових рішень Європейського Суду з прав людини в процесі прийняття рішень українськими судьями може включати такі аспекти, як

неоднозначність або розбіжність між національним законодавством та міжнародними стандартами, недостатня підготовка суддів до застосування конвенції та прецедентів Європейського Суду, а також недостатня свідомість про права людини серед суддів та їх недостатнє врахування у процесі прийняття рішень.

Стан дослідження. Дослідження напрямків та проблем використання судових рішень ЄСПЛ у вітчизняній судовій практиці в процесі євроадаптації знаходилось в зоні наукових інтересів багатьох правників. Це Ю.Ю. Попов, Д.Д. Луспеник, Р.А. Майданик, Ю.Ю. Рябченко, О.Д. Святоцький, Р.О. Стефанчук, С.В. Шевчук, М.М. Ясинок та інші. Однак попри достатню увагу наукової спільноти до цього питання, зазначене на сьогодні потребує подальших наукових розвідок.

Метою дослідження автор бачить аналіз практики використання прецедентів Європейського Суду з прав людини в національному судочинстві та наголошення ролі та значного впливу на процес євроадаптації правової практики в Україні.

Виклад основного матеріалу. Пунктом 1 статті 6 Конвенції про захист прав і основоположних свобод, ратифікованої Законом України від 17 липня 1997 року № 475/97-ВР «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції», визначено, що кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру[1,2].

Таким чином, Європейська конвенція з прав людини підлягає застосуванню в Україні як частина її національного законодавства згідно із статтею 9 Конституції України[3].

Вона має вищу юридичну силу по відношенню до всіх актів національного законодавства, за винятком знову ж Конституції України. Відповідно до статті 46 Конвенції держави-учасниці зобов'язуються виконувати остаточні рішення Суду у будь-яких справах в яких вони є сторонами. Аналогічне положення міститься в частині 1 статті 2 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» [4]. Тож для виконання безумовно обов'язковими є рішення Європейського суду з прав людини, ухвалені у конкретній справі щодо даної країни. А всі інші рішення стосовно інших країн використовуються як такі, що тлумачать та роз'яснюють норми Конвенції для правозастосування.

Під євроадаптацією судочинства слід розуміти створення в Україні однорідної судової практики, зкорельованої з європейською правовою системою у схожих правовідносинах. Якщо говорити про євроадаптацію законодавства, то цей процес триває з початку підписання Угоди Україна – ЄС(Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони) з 2014 року[5]. Зближення та уніфікація судової практики України з прецедентною практикою ЄСПЛ триває і на сьогодні і цей процес ще триває. Процес базується на тому факті, що практика відіграє вирішальну роль у тлумаченні та розвитку правових принципів, і що українські правознавці та судді поступово знайомляться з правовою практикою ЄСПЛ, яка допомагає сформувати правову доктрину, що узгоджується з прецедентами ЄСПЛ. Крім цього, цьому процесу сприяє членство України в міжнародних організаціях, таких як Рада Європи, Міжнародний суд ООН тощо.

Процес євроадаптації особливо актуальний у цивільних справах, де українські суди можуть зіткнутися з питаннями, подібними до тих, що вирішував ЄСПЛ. У таких випадках українські суди можуть посилатися на рішення ЄСПЛ, щоб керувати своїми рішеннями та гарантувати, що вони відповідають встановленим принципам прав людини. Це може допомогти зменшити суперечки та зміцнити верховенство права в Україні. Таким чином, наближення та євроадаптація правової практики України до правової практики ЄСПЛ є постійним процесом із залученням суддів, науковців та фахівців в галузі права. Цьому процесу сприяє прецедентна практика ЄСПЛ, яка є основою для формування сучасної правової доктрини та забезпечення верховенства права в сфері цивільного судочинства.

Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» встановлює, що суди застосовують практику ЄСПЛ як джерело права [4]. В свою чергу, саме в рішеннях ЄСПЛ відбувається і тлумачення більшості положень Конвенції. Водночас, застосування рішень в практиці українського судочинства одночасно й відображає застосування норм та принципів Конвенції. Тому це дуже важливий процес, який наближає євроадаптацію судочинства, зокрема цивільного, до стандартів європейської спільноти.

Водночас, гарантування прав, передбачених Конвенцією, неможливе без використання тлумачення Конвенції, що надає ЄСПЛ в його справах. Так, відповідно до статті 17 Закону України "Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини", суди застосовують при розгляді справ Конвенцію та практику Суду як джерело права[4]. У відповідності до статті 10 Цивільного процесуального кодексу України, суд

застосовує принцип верховенства права з урахуванням судової практики Європейського суду з прав людини шляхом аналізування рішень цього суду та врахування їх у своїх власних рішеннях, забезпечуючи відповідність національного законодавства міжнародним стандартам прав людини[6]. Такі прецеденти є джерелом права для судочинства у цивільних справах.

Конвенція та рішення ЄСПЛ в обов'язковому порядку мають враховуватися органами влади, а факти ігнорування процедурних вимог, якщо буде їх встановлено, можуть послугувати підставою для висновку про порушення конвенційних зобов'язань.

Основні принципи, що керують використанням прецедентів Європейського суду в українському цивільному судочинстві включають:

1. Принцип пріоритету міжнародних норм права. Відповідно до цього принципу рішення Європейського суду відіграють важливу роль у вирішенні спорів українськими судами, оскільки вони є авторитетними джерелами міжнародного права.

2. Принцип єдності тлумачення. Згідно з цим принципом, українські суди повинні використовувати рішення Європейського суду для тлумачення та застосування норм права відповідно до загальних принципів та цілей правосуддя.

3. Принцип врахування контексту. Українські суди повинні враховувати специфіку справи, що розглядається, а також умови та обставини, які можуть вплинути на застосування рішення Європейського суду.

4. Принцип відповідності. Українські суди повинні враховувати рішення Європейського суду, але при цьому вони мають забезпечити відповідність таких рішень українському законодавству та національним нормам права.

5. Принцип уникнення протиріч. Українські суди повинні уникати протиріччя між рішеннями Європейського суду та власними рішеннями, а також забезпечувати консистентність у вирішенні справ.

Ці принципи допомагають забезпечити правильне та послідовне застосування рішень Європейського суду в українському цивільному судочинстві.

Найбільш часто використовувані випадки з практики Європейського суду з прав людини у судовій практиці України включають такі питання, як порушення прав людини, недотримання процедурних гарантій у кримінальних справах, порушення права на справедливий судовий процес, недостатні умови утримання в установах виконання покарань, порушення права на свободу вираження думки та інші. Такі випадки допомагають українським судам у вирішенні подібних справ і врахуванні міжнародних стандартів прав людини.

Українські суди повинні враховувати практику та рішення ЄСПЛ при вирішенні справ, пов'язаних з правами людини. Одним з прикладів цього може бути рішення Європейського суду з прав людини у справі "Ілляшенко проти України", де суд визнав порушення права на справедливий суд в зв'язку з тривалою затримкою у розгляді справи [7]. Це рішення може бути використане і вже використовується українськими судами як приклад порушення прав людини та як настанова для вирішення подібних справ.

Відповідно до ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, яка відповідно до ст.9 Конституції України є частиною правової системи України, кожна особа має право на справедливий судовий розгляд справи. Це право включає в себе доступність до правосуддя. Також стаття 17 Закону України "Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з

прав людини" у системному поєднанні з частини 1 статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод передбачає, що «право особи на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку кореспондується з обов'язком добросовісно користуватися процесуальними правами, утримуватись від дій, що зумовлюють затягування судового процесу, та вживати надані процесуальним законом заходи для скорочення періоду судового провадження (п.35 рішення від 07.07.1989р. Європейського суду з прав людини у справі "Юніон Еліментарія Сандерс проти Іспанії" (Alimentaria Sanders S.A.v.Spain)[8]. Обов'язок швидкого здійснення правосуддя покладається, в першу чергу, на відповідні державні судові органи.

Розумність тривалості судового провадження оцінюється в залежності від обставин справи та з огляду на складність справи, поведінки сторін, предмету спору. У рішенні від 03.04.2008 у справі "Пономарьов проти України" Європейський суд з прав людини зробив, зокрема, висновок про те, що сторони в розумні інтервали часу мають вживати заходів, щоб дізнатись про стан відомого їм судового провадження[9]. Тому особа, яка добросовісно користується наданими законом процесуальними правами, зобов'язана слідкувати за перебігом розгляду своєї заяви. Така правова позиція ЄСПЛ спонукає учасників судових процесів до дисциплінованості та порядності, і це суттєво впливає на якість судочинства.

Щодо застосування принципу належного здійснення правосуддя, то логіка Європейського суду з прав наступна. Стаття шоста Конвенції серед інших вимог до суду, вимагає обґрунтування рішень. У рішенні суду треба предметно зазначити підстави винесення саме такого рішення, тобто достатнє та належне обґрунтування є умовою правочинності конкретного рішення. Ступінь

обґрунтування повинна бути достатньою та не вимагається перевищено деталізоване з'ясування кожного аргументу та чинника, тому що це може затягувати розгляд справи та винесення рішення. Тобто це пов'язане та залежить саме від характеру рішень. Конкретним прикладом такої ситуації є рішення по справі Серявін та інші проти України від 10 лютого 2010 року[10].

Застосування рішень ЄСПЛ сьогодні відбувається на різних стадіях судового процесу. Наприклад в Рішенні про стягнення заборгованості Шумський районний суд Тернопільської області від 25.04.2024 року для обґрунтування обов'язку відповідача щодо обізнаності про відкриття справи, суддя процитувала позицію ЄСПЛ: «В той же час, як наголошує у своїх рішеннях Європейський суд з прав людини, кожна сторона, яка задіяна в ході судового розгляду, зобов'язана з розумним інтервалом часу сама цікавитись провадженням у справі за його участю, добросовісно користуватися належними йому процесуальними правами та неухильно виконувати процесуальні обов'язки»[11].

Згідно із практикою Європейського суду з прав людини за своєю природою змагальність судочинства засновується на диференціації процесуальних функцій і відповідно – правомочностей головних суб'єктів процесуальної діяльності цивільного судочинства - суду та сторін (позивача та відповідача). Диференціація процесуальних функцій об'єктивно призводить до того, що принцип змагальності відбиває властивості цивільного судочинства у площині лише прав та обов'язків сторін. Це дає можливість констатувати, що принцип змагальності у такому розумінні урівноважується з принципом диспозитивності та, що необхідно особливо підкреслити, - із принципом незалежності суду. Він знівельовує можливість суду втручатися у взаємовідносини сторін завдяки

збору доказів самим судом. У процесі, побудованому за принципом змагальності, збір і підготовка усього фактичного матеріалу для вирішення спору між сторонами покладається законом на сторони. Принцип змагальності впливає на розгляд цивільних справ шляхом стимулювання обох сторін до представлення найкращих аргументів і доказів у судовому процесі. Це сприяє забезпеченню об'єктивності та справедливості при вирішенні спорів між сторонами. Суд тільки оцінює надані сторонам матеріали, але сам жодних фактичних матеріалів і доказів не збирає.[12].

Треба вказати, що суд сьогодні використовує практику ЄСПЛ як в процесі прийняття рішення, так і в процесі контролю виконання рішень, тобто при здійсненні виконавчого провадження. І це цілком логічно. «Європейський суд з прав людини вказує, що «право на суд» було б ілюзорним, якби правова система держави допускала, щоб остаточне судове рішення, яке має обов'язкову силу, не виконувалося на шкоду одній зі сторін. Важко уявити, щоб ст.6 детально описувала процесуальні гарантії, які надаються сторонам у спорі, а саме: справедливий, публічний і швидкий розгляді водночас не передбачала виконання судових рішень. Якщо вбачати у ст.6 тільки проголошення доступу до судового органу та права на судове провадження, то це могло б породжувати ситуації, що суперечать принципу верховенства права, який держави зобов'язалися поважати, ратифікуючи конвенцію. Отже, для цілей статті 6 виконання рішення, ухваленого будь-яким судом, має розцінюватися як складова частина «судового розгляду» (рішення від 19.03.97 у справі «Hornsby v. Greece», п.40) [13].

Згідно практики Європейського суду з прав людини (рішення у справі "Білуха проти України", у справі "Ветшттайн проти

Швейцарії") важливим питанням є довіра, яку суди повинні мати у демократичному суспільстві. Судді зобов'язані викликати довіру в учасників судового розгляду, а тому будь-який суддя, стосовно якого є підстави для підозри у недостатній неупередженості, повинен брати самовідвід[14]. Значення цього принципу виходить далеко за конкретні інтереси визначеної сторони в якому-небудь спорі. Судова влада повинна користуватися довір'ям не тільки зі сторони сторін в конкретному розгляді, але і зі сторони суспільства в цілому. І суддя повинен бути не тільки реально вільним від будь-якого невідповідного зв'язку, упередженості або впливу, але він повинен бути вільним від цього і в очах розумного спостерігача. Інакше довір'я до незалежної судової влади буде підірвано.

Інститут відводу (самовідводу) є однією з найважливіших гарантій здійснення правосуддя неупередженим та справедливим судом. Відвід (самовідвід) дозволяє виключити найменшу підозру в зацікавленості судді в результатах розгляду конкретної справи, навіть якщо насправді такої зацікавленості немає, оскільки пріоритетною тут є суспільна довіра до суду [15].

Конвенція та рішення ЄСПЛ в обов'язковому порядку мають враховуватися органами влади, а факти ігнорування процедурних вимог, якщо буде їх встановлено, можуть послугувати підставою для висновку про порушення конвенційних зобов'язань. Окремо треба вказати на випадки та застереження щодо відступу від норм Конвенції, що можуть робити держави, які ратифікували її у власних парламентах за встановленою процедурою. Це може бути пов'язано з конкретними політичними, соціальними або культурними обставинами в країні, які не дозволяють повністю втілити всі положення Конвенції.

Застереження можуть бути використані для того, щоб обмежити обов'язки держави за певними положеннями Конвенції або виключити їх застосування у конкретних випадках. Однак важливо, щоб застереження не були суперечливими з метою та цілями Конвенції та не підривали її загальну ефективність.

Деякі держави можуть також обирати відступи від певних норм Конвенції через внутрішні політичні обставини або обмеження. Проте, вони повинні повідомити про такі обставини Раду Європи. Справедливості заради треба сказати, що інформування про відступи від зобов'язань за Конвенцією неодноразово подавалася й іншими країнами у зв'язку із введенням воєнного стану в країні, зокрема, Вірменією та Азербайджаном в 2020 році, Туреччиною у 1980 році.

Для прикладу можна навести загальновідому сьогодні ситуацію, яка склалася з тим, що Україна повідомила про відступ від деяких положень Конвенції. При таких умовах звичайно суди змушені будуть теж відступати від положень Конвенції при розгляді окремих категорій справ- про захист права власності, про виборчі права, свободу пересування тощо. Це призведе до колізій правового регулювання захисту прав та свобод людини. І, звісно, це пригальмує євроадаптаційні процеси в цивільному судочинстві.

Європейський суд з прав людини вказав, що згідно з його усталеною практикою, яка відображає принцип, пов'язаний з належним здійсненням правосуддя, у рішеннях судів та інших органів з вирішення спорів мають бути належним чином зазначені підстави, на яких вони ґрунтуються. Хоча пункт 1 статті 6 Конвенції зобов'язує суди обґрунтовувати свої рішення, його не можна тлумачити як такий, що вимагає детальної відповіді на кожен аргумент. Міра, до якої суд має

виконати обов'язок щодо обґрунтування рішення, може бути різною в залежності від характеру рішення (Серявін та інші проти України, № 4909/04, § 58, ЄСПЛ, від 10 лютого 2010 року).

Дослідивши всі вищезазначені питання, можна запропонувати кілька можливих шляхів покращення використання прецедентів Європейського суду в українському цивільному судочинстві:

1. Проведення навчань та семінарів для суддів і адвокатів щодо використання прецедентів Європейського суду в практиці цивільного судочинства.

2. Створення спеціалізованих підрозділів або комісій, які будуть відповідальні за аналіз та застосування прецедентів Європейського суду.

3. Розробка посібників та довідкових матеріалів з прецедентами Європейського суду для зручного доступу та використання.

4. Залучення експертів з правової сфери для консультацій та підтримки суддів у вирішенні справ на основі прецедентів.

Ці шляхи можуть сприяти ефективнішому використанню прецедентів Європейського суду в українському цивільному судочинстві.

Використання прецедентів Європейського суду може сприяти гармонізації та євроадаптації українського цивільного судочинства з європейськими стандартами, забезпечуючи більшу юридичну впевненість та прозорість у судовій практиці. Однак, це також може призвести до втрати суверенітету в прийнятті рішень та може викликати конфлікти з національним законодавством. При цьому використання прецедентів Європейського суду для євроадаптації цивільного судочинства в Україні може мати такі наступні наслідки як: підвищення якості судочинства, уніфікація підходів до розгляду цивільних справ в Україні, що сприятиме підвищенню якості

судочинства і забезпечить більш справедливе розглядання справ та допоможе забезпечити дотримання прав людини в цивільних справах в Україні, оскільки Європейський суд здебільшого вирішує справи, пов'язані з порушенням прав людини.

Залучення іноземних інвесторів також є результатом використання прецедентної практики Європейського суду. З огляду на те, що використання прецедентів Європейського суду може сприяти створенню більш прозорого та передбачуваного правового середовища в Україні, можна стверджувати, що це залучить іноземних інвесторів та сприятиме економічному розвитку країни.

Використання прецедентів Європейського суду беззаперечно може сприяти підвищенню довіри громадян до судової системи в Україні, оскільки це дозволить уникнути проявів корупції та політичного впливу на судові рішення.

Українські суди можуть мати кілька переваг від використання європейських прецедентів у своїй практиці. По-перше, вони можуть скористатися вже встановленими стандартами та рішеннями Європейського Суду з прав людини, що допоможе забезпечити більшу юридичну стабільність і прозорість. По-друге, це може сприяти підвищенню якості судових рішень в Україні шляхом використання передового європейського досвіду. Також, це може сприяти зближенню українського правового простору з європейськими стандартами та цінностями.

Висновок. У дослідженні запропоновано кілька можливих шляхів вирішення проблем з використання рішень Європейського суду в Україні:

а). Зміцнення механізмів внутрішнього виконання рішень ЄСПЛ. Це може включати в себе покращення моніторингу виконання рішень, забезпечення відповідних ресурсів для виконання рішень та посилення

відповідальності державних органів за виконання рішень.

б). Запровадження реформ в судовій системі для забезпечення ефективного вирішення скарг на порушення прав людини. Це може включати в себе підвищення кваліфікації суддів, забезпечення незалежності судів та забезпечення доступності правосуддя для всіх громадян.

в). Залучення громадськості та громадських організацій до моніторингу виконання рішень ЄСПЛ. Це може сприяти підвищенню тиску на державні органи для виконання рішень та забезпечення дотримання прав людини.

г). Посилення співпраці з міжнародними організаціями та партнерами для підтримки виконання рішень ЄСПЛ. Це може включати в себе обмін досвідом та кращими практиками з іншими країнами, які також мають досвід у виконанні рішень ЄСПЛ.

Основні висновки полягають у тому, що існують проблеми з ефективністю використання рішень Європейського суду в Україні, зокрема у забезпеченні їх виконання та впровадження в національне законодавство. Перш за все, це сприяє підвищенню рівня захисту прав людини в країні, оскільки рішення Європейського Суду встановлюють стандарти, які повинні бути дотримані українськими органами влади.

Крім того, використання прецедентів Європейського Суду допомагає українським судам та правозастосувальникам вирішувати складні справи, які стосуються прав людини, на основі уже існуючої практики та прецедентів. Це сприяє консолідації правової системи України та підвищенню її авторитету. Таким чином, використання прецедентів Європейського Суду з прав людини сприяє гармонізації українського законодавства з міжнародними стандартами прав людини та покращенню євроадаптації правової системи країни в цілому.

У процесі виконання рішень Європейського суду в Україні виникають труднощі, які пропонуємо сгрупувати наступним чином: а). недостатня здатність української влади виконувати рішення Європейського суду через відсутність відповідних механізмів та процедур; б). відсутність ефективного механізму контролю за виконанням рішень Європейського суду з боку громадськості та міжнародних партнерів; в). недостатня увага та ресурси, які виділяються національними органами для виконання рішень Європейського суду; г). політичний тиск та втручання у виконання рішень Європейського суду з боку українських чиновників або інших зацікавлених сторін; д). відсутність внутрішнього механізму для вирішення суперечок між рішеннями Європейського суду та українським законодавством; е). складність і тривалість процедури виконання рішень Європейського суду через бюрократичні перешкоди та відсутність швидких механізмів.

Пропонується кілька можливих шляхів вирішення проблем з використання рішень Європейського суду в Україні, а саме:

1. Зміцнення механізмів внутрішнього виконання рішень ЄСПЛ. Це може включати в себе покращення моніторингу виконання рішень, забезпечення відповідних ресурсів для виконання рішень та посилення відповідальності державних органів за виконання рішень.

2. Запровадження реформ в судовій системі для забезпечення ефективного вирішення скарг на порушення прав людини. Це може включати в себе підвищення кваліфікації суддів, забезпечення незалежності судів та забезпечення доступності правосуддя для всіх громадян.

3. Залучення громадськості та громадських організацій до моніторингу виконання рішень ЄСПЛ. Це може сприяти

підвищенню тиску на державні органи для виконання рішень та забезпечення дотримання прав людини.

4. Посилення співпраці з міжнародними організаціями та партнерами для підтримки виконання рішень ЄСПЛ. Це може включати в себе обмін досвідом та кращими практиками з іншими країнами, які також мають досвід у виконанні рішень ЄСПЛ.

Література:

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. 1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення 13.04.2024).

2. Закон України від 17 липня 1997 року № 475/97-ВР «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/475/97-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 15.04.2024).

3. Конституція України від 28 червня 1996 р. Відомості Верховної Ради України. 1996. №30. Ст. 141 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.

4. Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text> (дата звернення 16.04.2024).

5. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (дата звернення 15.04.2024).

6. Цивільний процесуальний кодекс України: Кодекс України від 18.03.2004 р. № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 03.04.2024).

7. Справа «Ілляшенко проти України» / . 22 квітня 2021 року.. Рішення. Європейський суд з прав людини (Заява № 8562/13). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_g87#Text (дата звернення: 03.04.2024).

8. Справа "Юніон Еліментарія Сандерс проти Іспанії" (Alimentaria Sanders S.A.v.Spain). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22case%22%3A%22%22%2C%22date%22%3A%2203%2F%2015%22%2C%22document%22%3A%22%22%2C%22party%22%3A%22%22%2C%22reference%22%3A%22%22%2C%22year%22%3A%222015%22%7D>

22itemid%22:[%22001-57618%22]}(дата звернення: 03.04.2024).

9. Справа «Пономарьов проти України» Заява № 3236/03 від 3 квітня 2008 року. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_434#Text (дата звернення: 03.04.2024).

10. Справа "Серявін та інші проти України", № 4909/04, § 58, ЄСПЛ, від 10 лютого 2010 року. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_672#Text(дата звернення: 03.04.2024).

11. Рішення про стягнення заборгованості від 25 квітня 2024 року. Шумський районний суд Тернопільської області. Справа № 609/315/24. URL:<https://reyestr.court.gov.ua/Review/118606353> (дата звернення: 03.04.2024).

12. Рішення про стягнення заборгованості .Справа № 206/966/24/. URL:<https://reyestr.court.gov.ua/Review/118607688>(дата звернення: 03.04.2024).

13. Справа "Hornsby проти Греції" (Case of Hornsby v. Greece).URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_079#Text(дата звернення: 03.04.2024).

14. Ухвала від 25 квітня 2024 року. Справа № 357/2999/24 Провадження № 2/941/257/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118609137>(дата звернення: 03.04.2024).

15. Марченко А.А. Прецедентний характер рішень європейського суду з прав людини в правовій системі України/Митна справа.2013.№ 6.с.23-28.URL:http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ms_2013_6_5(дата звернення: 03.04.2024).

References:

1. Konvetsiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod.1950. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (data zvernennia 13.04.2024).

2. Zakon Ukrainy vid 17 lypnia 1997 roku № 475/97-VR «Pro ratyfikatsiiu Konvetsiï pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod 1950 roku, Pershoho protokolu ta protokoliv № 2, 4, 7 ta 11 do Konvetsiï». URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/475/97-%D0%B2%D1%80#Text> (data zvernennia 15.04.2024).

3. Konstytutsiia Ukrainy vid 28 chervnia 1996 r. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 1996. №30. St. 141 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr>.

4. Zakon Ukrainy «Pro vykonannia rishen ta zastosuvannia praktyky Yevropeiskoho sudu z prav liudyny».

URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text>(data zvernennia 16.04.2024).

5. Uhoda pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu, z odniiei storony, ta Yevropeiskym Soiuzom, Yevropeiskym spivtovarystvom z atomnoi enerhii i yikhnimy derzhavamy-chlenamy, z inshoi storony. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (data zvernennia 15.04.2024).

6. Tsyvilnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy : Kodeks Ukrainy vid 18.03.2004 r. № 1618-IV.URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (data zvernennia: 03.04.2024).

7. Sправа «Illiashenko proty Ukrainy»/ . 22 kvitnia 2021 roku.. Rishennia. Yevropeiskyi sud z prav liudyny (Zaiava № 8562/13). URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_g87#Text(data zvernennia: 03.04.2024).

8. Sправа "Union Elimentariia Sanders proty Ispanii" (Alimentaria Sanders S.A.v.Spain).URL:[https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:\[%22001-57618%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:[%22001-57618%22]})(data zvernennia: 03.04.2024).

9. Sправа «Ponomarov proty Ukrainy» Zaiava № 3236/03 vid 3 kvitnia 2008 roku. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_434#Text (data zvernennia: 03.04.2024).

10. Sправа "Seriavin ta inshi proty Ukrainy", № 4909/04, § 58, YeSPL, vid 10 liutoho 2010 roku. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_672#Text(data zvernennia: 03.04.2024).

11. Rishennia pro stiahnennia zaborhovanosti vid 25 kvitnia 2024 roku. Shumskiy raionnyi sud Ternopilskoi oblasti. Sправа № 609/315/24. URL:<https://reyestr.court.gov.ua/Review/118606353> (data zvernennia: 03.04.2024).

12. Rishennia pro stiahnennia zaborhovanosti .Sправа № 206/966/24/. URL:<https://reyestr.court.gov.ua/Review/118607688>(data zvernennia: 03.04.2024).

13. Sправа "Hornsby proty Hretsii" (Case of Hornsby v. Greece). URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_079#Text(data zvernennia: 03.04.2024).

14. Ukhvala vid 25 kvitnia 2024 roku. Sправа № 357/2999/24 Provadzhenia № 2/941/257/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118609137>(data zvernennia: 03.04.2024).

15. Marchenko A.A. Precedentnyi kharakter rishen yevopeiskoho sudu z prav liudyny v pravovii systemi Ukrainy/Mytna sprava.2013.№ 6.c.23-28.URL:http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ms_2013_6_5(dat a zvernennia: 03.04.2024).

Kaplina H. Precedent practice of the European court as a factor for european adaptation of civil judiciary in Ukraine – Article .

The publication examines the use of precedent practice of the European Court in the civil proceedings of Ukraine. The role and significant influence on the process of European adaptation of legal practice in Ukraine is emphasized, the interpretation of the norms of the European Convention on Human Rights in the decisions of the European Court is analyzed.

It was noted that most of the provisions of the Convention are interpreted in the decisions of the ECtHR. The application of decisions in the practice of the Ukrainian judiciary simultaneously reflects the application of the norms and principles of the Convention. Therefore, this is a very important process that brings the European adaptation of the judiciary, in particular the civil one, closer to the standards of the European community.

The main principles governing the use of precedents of the European Court in Ukrainian civil proceedings are highlighted, such as the principle of priority of international legal norms, the principle of unity of interpretation, the principle of taking into account the context, the principle of conformity, the principle of avoiding contradictions, etc. The opinion is expressed that the deviation from the norms of the Convention, which Ukraine submits in the form of reservations to the Council of Europe, can have an impact on domestic judicial practice and lead to contradictions and collisions between the decisions of

the European Court and its own decisions, as well as violate the consistency in the resolution of cases.

It is emphasized that the application of the decisions of the ECtHR from the point of view of the propriety of judicial proceedings today already takes place at various stages of the judicial process, including the opening of the case, consideration of the case, evaluation of evidence, executive proceedings, etc. This is a confirmation that the precedent practice of the ECtHR really became a factor in the European adaptation of the judicial process.

Problems of applying precedents - court decisions of the European Court of Human Rights in the process of decision-making by Ukrainian judges are pointed out: the discrepancy between national legislation and international standards, insufficient preparation of judges for the application of the convention and precedents of the European Court, insufficient awareness of human rights among judges.

It has been proven that the use of precedents of the European Court helps Ukrainian courts and law enforcers to solve complex cases related to human rights, based on already existing practice and precedents. This contributes to the consolidation of the legal system of Ukraine and increasing its authority.

Key words: *precedent, practice of the European Court of Human Rights, civil procedure, European adaptation. principles of using precedents of the European Court of Human Rights.*

Авторська довідка:

Капліна Галина Анатоліївна – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри правознавства Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, +380950527278, kaplina@snu.edu.ua.

Стаття надійшла до редакції: 10 квітня 2024р.

УДК 341.123

DOI: <https://doi.org/10.33216/2218-5461/2024-47-1-103-119>

ПРАВО НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУД ТА ЕФЕКТИВНИЙ ЗАСІБ ЮРИДИЧНОГО ЗАХИСТУ В ПРАКТИЦІ ЄСПЛ

Карпенко М.В., Котова Л.В.

RIGHT TO AN EFFECTIVE REMEDY AND TO A FAIR TRIAL IN THE PRACTICE OF THE ECHR

Karpenko M.V., Kotova L.V.

У статті з'ясована сутність та визначені основні структурні елементи права на справедливий суд. Проаналізовано сучасне розуміння права на справедливий суд у практиці Європейського суду з прав людини. Визначено концептуальні засади удосконалення процесу імплементації в національну правову систему практики Європейського суду з прав людини щодо застосування статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. Розкрито основні недоліки та проблеми практичного забезпечення права на справедливий суд у національному судочинстві. Визначено шляхи вирішення виявлених проблем та механізми удосконалення національної правової системи.

Ключові слова: *Європейський суд з прав людини, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, практика ЄСПЛ, правосуддя, справедливий суд, право на справедливий суд.*

Постановка проблеми. Україна є правовою державою, яка визнає та забезпечує дію принципу верховенства права згідно зі ст.ст. 1 та 8 Конституції України. Як одна з найважливіших ознак правової держави, право на справедливий суд та ефективний засіб юридичного захисту закріплено в ст. 55 Конституції України, що гарантує кожному право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб, а також право звернення із конституційною скаргою до Конституційного Суду України з підстав, установлених цією Конституцією, та у порядку, визначеному законом [1].

Право на справедливий суд, як невід'ємна складова принципу верховенства

права, є фундаментальною правовою цінністю демократичного суспільства. Під час ратифікації Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. (далі – Конвенції) Україна взяла на себе зобов'язання відповідно до цього міжнародно-правового документу, що вимагають від держави організації правової системи так, щоб дійсно гарантувати передбачені Конвенцією права на справедливий судовий розгляд та ефективний засіб юридичного захисту [2]. Це право є одним з найвагоміших серед інших прав людини, адже його зміст та сутність вказують на те, що якщо право порушене, то воно може бути відновлене за допомогою справедливої процедури. За відсутності в державі такої ефективної та справедливої процедури

захисту та відновлення порушених прав, будь-які інші права, гарантовані цією державою, є декларативними.

Потреба визнання обов'язковості положень Конвенції та практики Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) законодавчо закріплена в п. 1 Закону України «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції» від 17 липня 1997 р., відповідно до якого Україна забезпечує на своїй території дію ст. 46 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року щодо обов'язковості без укладення спеціальних угод юрисдикції Європейського суду з прав людини щодо усіх питань, які стосуються тлумачення та застосування Конвенції [3], а також ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 р., де зазначається, що суди застосовують при розгляді справ Конвенцію та практику Суду як джерело права [4]. Зазначимо, що на сьогодні для України є всі підстави застосування положень Конвенції та практики ЄСПЛ усіма юрисдикційними органами держави з моменту оприлюднення.

Так, Очільник Верховного Суду Станіслав Кравченко під час круглого столу з обговорення актуальної практики Європейського суду з прав людини у справах проти України та інших держав – членів Ради Європи поінформував, що з аналізу порушень Конвенції, які ЄСПЛ констатував у рішеннях проти України у 2023 році (ухвалено 130 рішень ЄСПЛ проти України) впливають наступні системні проблеми, у тому числі щодо порушення ст. 6 Конвенції у справах проти України, що полягали в: – надмірній тривалості кримінальних / цивільних проваджень (наприклад, «Вербова та інші проти України», «Шапошніков та інші проти

України»); – незабезпеченні безсторонності суду з огляду на відсутність сторони обвинувачення у справі про адміністративне правопорушення («Глушенко та Пустовий проти України»); – порушенні права на правову допомогу, відсутності можливості для підготовки захисту («Клоков проти України»); – визнанні допустимим доказом показань свідка, які, як стверджувалося, отримані під примусом / у результаті жорстокого поводження («Трачук проти України»); – необґрунтованості або недостатній вмотивованості судового рішення («Леонт'єв та інші проти України»); – порушенні принципу рівності сторін унаслідок неповідомлення заявників про апеляційні скарги, подані у їхніх справах («Яковлева проти України», «ТОВ «БУДВЕСТ» проти України»); – необґрунтованому поновленні строку для подання апеляційної скарги у справі підприємства-заявника («ВАТ «Сквирасільрибгосп» проти України»); – не розгляді судом важливих аргументів заявника у його справі («Коргун проти України») [5]. Усі ці системні проблеми вказують на необхідність забезпечення належного рівня правового захисту прав людини та громадянина.

В умовах сьогодення, саме рівень правового захисту прав та свобод людини та громадянина стає найвагомим показником демократичного суспільства і держави. У демократичній, правовій державі кожне право особи, має бути закріпленим належним чином та забезпечуватися на рівні держави через повноту влади, у тому числі, судової. В розрізі того, що забезпечення цього права є ключовою метою судової реформи, у 2015 році Верховна Рада України ухвалила спеціальний Закон «Про забезпечення права на справедливий суд» [6].

В розрізі цього постає підвищена увага до вивчення проблемних аспектів права на

справедливий суд та ефективний засіб юридичного захисту та його реалізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різним аспектам реалізації права на справедливий судовий розгляд приділяли увагу у своїх працях такі науковці: Г. Бережанський, В. Городовенко, І. Гриценко, Н. Грень, В. Комаров, У. Коруц, О. Кучинська, В. Михайленко, М. Погорецький, О. Прокопенко, Н. Сакара, Н. Сиза, Е. Трегубов, Т. Цувіна, та інші. Однак, незважаючи на значний обсяг наукових робіт, присвячених досліджуваній темі, серед науковців відсутній сталий та однозначний підхід щодо змісту, класифікації та характеристики структурних елементів права на справедливий судовий розгляд. Відповідно, на сьогодні ця тема є доволі актуальною для обговорення серед науковців та юристів-практиків.

Метою статті є дослідження змісту права на справедливий судовий розгляд, класифікація структурних елементів цього права та їхня детальна характеристика з урахуванням норм Конвенції про захист прав та основоположних свобод, практики Європейського суду з прав людини та імплементації відповідних норм у національне законодавство.

Виклад основного матеріалу дослідження. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04 листопада 1950 р. є найголовнішим міжнародно-правовим актом, що закріплює механізм захисту прав та свобод людини. Згідно із ч. 1 ст. 6 Конвенції кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення. Судове

рішення проголошується публічно, але преса і публіка можуть бути не допущені в зал засідань протягом усього судового розгляду або його частини в інтересах моралі, громадського порядку чи національної безпеки в демократичному суспільстві, якщо того вимагають інтереси неповнолітніх або захист приватного життя сторін, або тією мірою, що визнана судом суворо необхідною, коли за особливих обставин публічність розгляду може зашкодити інтересам правосуддя [2].

Чинне законодавство України не розкриває змісту та сутності права на справедливий судовий розгляд та ефективний засіб юридичного захисту в певній правовій нормі, проте закріплює значення його окремих складників у різних нормативно-правових актах. Разом з тим, поняття права на доступ до правосуддя розкриває Конституційний Суд України в своєму рішенні від 12.04.2012 № 9-рп/2012, зазначаючи, що таке право включає можливість особи ініціювати судовий розгляд і брати безпосередню участь у судовому процесі. Суд наголошує, що ніхто не може бути обмежений у відповідному праві чи його позбавлений [18], а надаючи тлумачення нормі ч. 1 ст. 55 Конституції, Конституційний Суд України право на судовий захист розуміє як право особи на звернення до суду (право на правосуддя, на доступ до нього, право на судовий розгляд, право на сам процес).

Доречною є думка В. Городовенка, який зазначає, що Конституція України, прямо не визнавши принципу справедливості, втілила численні його складники у розділах I «Загальні засади» і II «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина» [7, с. 23]. Забезпечення невід'ємних прав і свобод людини покладається на суд, що регламентується в нормах Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та процесуальному законодавстві. Зокрема, у ст.

7 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» закріплено, що справедливий і неупереджений розгляд справ у розумні строки, встановлені законом, є складником права на судовий захист [8].

Проаналізувавши ч. 1 ст. 6 Конвенції, можемо виокремити певне коло об'єктів, ефективний засіб юридичного захисту яких повинен відбуватися у зв'язку з додержанням вимог справедливого судового розгляду. Зазначеними об'єктами є права і обов'язки, які мають цивільно-правовий характер. Практика Європейського суду з прав людини свідчить, що окрім позовів, які безпосередньо впливають із відносин приватного права, права та обов'язки «цивільного характеру» також є будь-якими іншими позовами, наслідки яких можуть вплинути на приватні права та обов'язки. Європейський суд з прав людини встановив наявність спору про «цивільні права та обов'язки» у справі «Ле Конт, Ван Льовен і Де Меєр проти Бельгії». Відповідно до обставин справи, Рада Ордену лікарів визнала винними лікарів у дисциплінарних правопорушеннях і наклала санкції у вигляді позбавлення права займатися професійною діяльністю. У рішенні ЄСПЛ зазначалось, що лікарі, які здійснюють свою діяльність як особи вільної професії, реалізують право займатись лікарняною практикою в приватних правовідносинах із клієнтами та пацієнтами. Згідно з нормами права Бельгії, зазначені відносини мають форму договірних чи квазідоговірних, тому в будь-якому разі мають встановлюватись безпосередньо між окремими особами. Публічна влада в цій ситуації не може втручатися в процес здійснення лікарями професійної діяльності. Як вже зазначалось, йдеться про права, які мають приватний характер, незважаючи на специфіку професії лікаря, її суспільне значення й ті особливі обов'язки, що з нею пов'язані [9, с. 10].

Отже, хибним є враження, що гарантії статті 6 Конвенції поширюються лише на справи, які розглядаються судами за правилами цивільного процесу чи в судах цивільної юрисдикції. Як свідчить практика ЄСПЛ, формальна кваліфікація права у внутрішньому праві держав-членів чи розгляд справи в суді іншої юрисдикції (наприклад, адміністративної чи господарської) не є перешкодою для визнання заяви прийнятною за зазначеною статтею [10, с. 48].

Задля того, щоб дія ст. 6 Конвенції поширювалась на певну справу, мають дотримуватись наступні критерії: оспорювані права та обов'язки передбачаються національним законодавством; наявність спору про право; справа стосується визначення цивільних прав та обов'язків; право та обов'язок тлумачиться практикою ЄСПЛ як цивільні [11, с. 992].

В розрізі цього ст. 6 Конвенції потребує аналізу справедливості розгляду в цілому, враховуючи всі стадії та можливості, надані заявнику, а не оцінку окремого процесуального недоліку. Відповідна стаття Конвенції є складним комплексом прав та покладає на державу зобов'язання щодо забезпечення мінімальних гарантій доступу особи до системи справедливого правосуддя. Стандарти ЄСПЛ викладені в його рішеннях щодо гарантій, закріплених у ст. 6 Конвенції, є імплементаційними заходами, які потребують здійснення Україною цілої низки дій, враховуючи всі правові форми діяльності держави. Держави-учасниці без цього не можуть виконувати зобов'язання за Конвенцією, і відповідно забезпечувати фундаментальні права та свободи.

Право на справедливий суд та ефективний засіб юридичного захисту необхідно розглядати в широкому й вузькому значеннях, справедливо вважають В.В. Комаров, В.А. Бігун, В.В. Баранков. У широкому розумінні право, закріплене в п. 1

ст. 6 Конвенції, ототожнюється із правом на доступ до суду з дотриманням низки вимог, що втілені у відповідній статті. У вузькому значенні право на справедливий суд часто розуміється лише як «справедлива судова процедура», а також вимога незалежності й безсторонності суду, публічності й розумності строків судового розгляду [12, с. 71].

Проаналізувавши конструкцію п. 1 ст. 6 Конвенції можемо виокремити такі основні елементи права на суд та ефективний засіб юридичного захисту, як: право на розгляд справи; справедливість розгляду справи; публічність судового розгляду і проголошення рішення; розумний строк розгляду справи; незалежність і безсторонність суду; розгляд справи судом, встановленим законом.

На нашу думку, право на справедливий суд та ефективний засіб юридичного захисту є комплексним поняттям, що складається з сукупності елементів, а саме: необтяжений юридичними та економічними перешкодами доступ до судової установи; належна (справедлива) судова процедура; публічний судовий розгляд; розумний строк судового розгляду; розгляд справи незалежним і безстороннім судом, встановленим законом. Саме ці елементи вироблені практикою ЄСПЛ.

Зокрема, аналіз певного масиву рішень ЄСПЛ, дозволяє здійснити класифікацію елементів права на справедливий судовий розгляд та ефективний засіб юридичного захисту через виокремлення інституційних та процедурних вимог. До інституційних вимог, які висуваються до суду як певного інституту демократичного суспільства та складу суду для розгляду справи, можемо зарахувати: право на доступ до суду, незалежність і безсторонність суду, створення суду на основі закону. До процедурних вимог, що висуваються до порядку здійснення

правосуддя у справах, входять: належна (справедлива) судова процедура, публічний судовий розгляд, розумний строк розгляду справ.

Згідно з позицією ЄСПЛ право на справедливий суд є сукупністю інституційних і процедурних елементів, як-то: необтяжений юридичними та економічними перешкодами доступ до судової установи, належна (справедлива) судова процедура, публічний судовий розгляд, розумний строк судового розгляду, розгляд справи незалежним і безстороннім судом, встановленим законом.

Основною складовою права на справедливий суд та ефективний засіб юридичного захисту є безпосередньо право на доступ до суду, що передбачає забезпечення можливості звернення особи до суду задля вирішення певних питань. При цьому, з боку держави не можуть створюватись правові або практичні перешкоди для реалізації цього права.

У Конституції України не закріплено визначення терміну «право на доступ до суду» чи «право на доступ до правосуддя». Водночас зазначені поняття досить часто застосовуються в судових рішеннях й правовій доктрині.

Так, під доступом до правосуддя слід розуміти здатність особи безперешкодно отримувати судовий захист, доступ до незалежного й безстороннього вирішення спорів за встановленою процедурою, ґрунтуючись на засадах верховенства права. З аналізу юридичної літератури, можемо дійти висновку, що науковці визначають декілька основних проблем, що стосуються права на доступ до правосуддя:

а) відсутність або недостатня правоздатність заявника для подання цивільного позову (*Golder v. the United Kingdom*), апеляційного оскарження в кримінальній справі (*Papon v. France*), отримання судового рішення (*Ganci v. Italy*);

б) процесуальні перешкоди доступу у вигляді обмежених строків (Hadjianastassiou v. Greece) й судові витрати (Kreuz v. Poland);

в) практичні перешкоди доступу, як-от: недостатня правова допомога (Airey v. Ireland);

г) непідсудність відповідачів у цивільних справах (Osman v. United Kingdom) [13, с. 39-40].

Розглядаючи зазначені аспекти, найбільшу увагу необхідно приділити процесуальним та практичним перешкодам доступу до правосуддя, оскільки ці умови є реалізацією права держави накладати певні обмеження на потенційних учасників судового розгляду, що не залежать від їхньої волі.

Зауважимо, що забезпечення справедливого доступу до правосуддя ґрунтується на принципі рівності, що, на думку О.В. Лемака, в цьому контексті має бути гарантією однакових масштабів доступу до судового захисту, незважаючи на його диференціацію, з точки зору недопущення різного ставлення за однакових чи подібних обставин, який посягає на сутність та зміст права на суд та ефективний засіб юридичного захисту [14, с. 10].

Водночас, важливим аспектом права на суд є необтяжений юридичними та економічними перешкодами доступ до судової установи. На нашу думку, справедливий судовий розгляд може відбуватись, тільки якщо особа має реальний доступ до судової установи, що не обмежується юридичними та економічними перешкодами. Під юридичними перешкодами розуміють норми національного законодавства, що не передбачають можливість розгляду справи з юрисдикції певного суду, а також норми, що дають змогу відкрити провадження у справі (наприклад, додержання вимог позовної давності,

необхідність подання справи до суду, до юрисдикції якого вона належить тощо).

Право на доступ до суду не є абсолютним та може обмежуватись. Зважаючи на це, ЄСПЛ зазначає, що обмеження, які запроваджує держава, не можуть повністю позбавити особу права на захист, тобто мають залишатися певні альтернативні способи захисту. Також при обмеженні повинна зберігатись правомірна мета та пропорційність між засобами й досягнутою метою. Згідно із ч. 2 ст. 124 Конституції України, юрисдикція судів поширюється на будь-який юридичний спір та будь-яке кримінальне обвинувачення [1], тобто закріплюється необмеженість судової юрисдикції, коли кожна особа може звернутися саме до суду для захисту свого права. А втім, цілком правомірним є встановлення національним законодавством обмежень строків звернення до суду за захистом, форми й змісту позовних заяв тощо.

Економічні перешкоди включають сплату судових витрат, внесення грошей на депозит суду, оплата правничої допомоги, обов'язкова участь адвоката в справах тощо. ЄСПЛ наголошує, що норми, якими закріплюються економічні перешкоди, не потрібно скасовувати, звертаючи увагу при цьому на необхідності закріплення розумних розмірів коштів. Відповідний розмір витрат повинен бути пропорційним праву, що захищається.

Відповідно до економічних перешкод, які ЄСПЛ виявив під час розгляду справи «Ейрі проти Ірландії», особисте представництво у справі не надає заявнику ефективного доступу до суду, а тому не є засобом захисту порушеного права [13, с. 19]. До юридичних перешкод, які ЄСПЛ розглянув у справі «Вінтерверп проти Нідерландів», в розрізі позбавлення дієздатності особи, що має психічну хворобу щодо управління власним майном, суд

акцентував на необхідності забезпечення гарантій, які закріплені в п. 1 ст. 6 Конвенції. Водночас зауважив, що психічна хвороба може створювати певні обмеження при здійсненні права на суд та ефективний засіб юридичного захисту, проте це не може виправдовувати цілковиту відсутність забезпечення зазначеної гарантії, як передбачено в п. 1 ст. 6 Конвенції [13, с. 14].

У справі «Голдер проти Великої Британії» щодо захисту права на доступ до суду, ЄСПЛ ще у 1975 році наголошував, що право на справедливість є багатограним поняттям, що перш за все має надавати людям доступ до суду як безперешкодну можливість захисту свого права без проходження спеціальних оплатних процедур, отримання спеціальних дозволів на оплатній основі або іншого обтяження для позивача [15]. В розрізі цього слід наголосити також на правовій позиції ЄСПЛ у справі «Ейрі проти Ірландії» [16], де суд констатував наявність як фактичних так і юридичних перешкод, що можуть порушити право на справедливий суд. ЄСПЛ зазначив, що Конвенція гарантує права не тільки теоретично, тобто шляхом їх нормативного закріплення, а й практично через наявні ефективні засоби захисту прав людини, а тому для дієвого забезпечення права на доступ до правосуддя як складової частини права на справедливий суд потрібні такі елементи, як безпосередньо фізичні можливості особи на звернення до суду, а також процесуальні, встановлені відповідним законодавством.

Практичною перешкодою в доступі до суду може бути відсутність чи недостатність правової допомоги. Водночас зазначимо, що право на отримання безоплатної правничої допомоги при розгляді цивільних справ відсутнє, а вимога надати правничу допомогу може виникати лише у ситуації, коли: національне процесуальне законодавство змушує заявника звернутися за допомогою до

адвоката для представництва інтересів на певній стадії процесу, наприклад в суді касаційної інстанції або є складність у порядку судочинства чи справи.

На наш погляд, вирішенням цієї проблематики може слугувати система надання безоплатної правничої допомоги. Зазначимо, що п. «с» ч. 3 ст. 6 Конвенції гарантує право на безоплатну правничу допомогу особам за браком достатніх коштів для оплати юридичної допомоги захисника лише обвинуваченому у вчиненні кримінального правопорушення. Разом з тим, ЄСПЛ у справі «Airey v. Ireland» зауважив, що незважаючи на відсутність відповідної норми в цивільному процесі, п. 1 ст. 6 Конвенції може спонукати держави до забезпечення правової допомоги захисника, коли допомога необхідна задля реального доступу до суду. В розрізі цього, зазначимо, що в Україні це право забезпечується Законом «Про безоплатну правничу допомогу» від 2 червня 2011 р. № 3460-VI [17]. Зокрема, за цим законом надано визначення таким поняттям як безоплатна первинна та вторинна правничі допомоги. Безоплатна первинна допомога як вид державної гарантії, полягає в інформуванні особи про її права і свободи та обов'язки, порядок їх реалізації та виконання, відновлення прав у випадку їх порушення та порядок оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб (ст.7). Вона надається шляхом консультацій і роз'яснень з правових питань; складення заяв, скарг та інших документів правового характеру (крім документів процесуального характеру); допомоги в забезпеченні доступу особи до вторинної правничої допомоги та медіації. В свою чергу, безоплатна вторинна правова допомога полягає у створенні рівних можливостей для доступу осіб до правосуддя (ст.13), зокрема: захист; здійснення

представництва інтересів осіб, що мають право на безоплатну вторинну правничу допомогу, в судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами; складення документів процесуального характеру.

ЄСПЛ у своїй практиці неодноразово зауважував, що право на розгляд справи передбачає право особи на звернення до суду та вирішення справи безпосередньо судом, а реалізація цих прав має бути забезпечена без будь-яких перепон чи ускладнень. Безперешкодне отримання судового захисту за висновком суду і становить зміст поняття «доступу до суду», тоді як перешкоди в такому доступі можуть виникати лише через особливості національного процесуального та матеріального законодавства.

Ще одним важливим елементом права на справедливий суд, на якому акцентує увагу ЄСПЛ в своїх рішеннях є розгляд справи незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, тобто судом, до юрисдикції який діє в межах своєї предметної, територіальної та функціональної юрисдикції у законному складі суду. Відповідно до прецедентної практики ЄСПЛ дефініція «встановлений законом» у ст. 6 Конвенції спрямовується на гарантію того, «що судова гілка влади у демократичному суспільстві не залежить від органів виконавчої влади, але керується законом, що приймається парламентом» (рішення у справі *Zand v. Austria*, app. no. No 7360/76).

Із встановленим законом судом тісно пов'язано поняття незалежності суду. На наше переконання, виключно незалежний і неупереджений суд може викликати довіру у демократичному суспільстві, адже це формує принцип верховенства права. «Незалежність» суду – це врахування багатьох аспектів, в тому числі способу призначення членів суду, строків перебування на посадах, наявності гарантій відмежування від зовнішнього

впливу. Щодо вимог «неупередженості» суду ЄСПЛ виокремлює два аспекти:

- суб'єктивна безсторонність, що означає відсутність особистої зацікавленості чи упередженості;

- об'єктивна безсторонність, тобто наявність достатніх гарантій, які виключають законні сумніви щодо цього [20, с. 78].

Незалежність суду передбачає також наявність процесуальних механізмів, які відокремлюють судову владу від інших гілок, насамперед, від виконавчої (*Clarke v. the United Kingdom*, app. no. 23695/02). Критеріями незалежності суд визначив (*Findlay v. the United Kingdom*, app. no. 22107/93): порядок призначення його членів і тривалість терміну їх повноважень; гарантії від зовнішнього тиску; зовнішні ознаки незалежності.

Прикладом для нас слугує рішення ЄСПЛ у справі «Олександр Волков проти України», в якому визнано порушення ст. 6 Конвенції щодо розгляду справи незалежним та безстороннім судом, встановленим законом, незважаючи на те, що справа заявника розглядалася спочатку Вищою радою юстиції України, а потім Вищим Адміністративним Судом України [21]. На наш погляд це рішення є прикладом вагомості практики ЄСПЛ стосовно тлумачення та роз'яснення положень Конвенції, деталізації й розкриття їхнього змісту.

У рішенні ЄСПЛ по справі «Буюкдаг проти Туреччини» розглядаючи право заявника на слухання його справи «незалежним та безстороннім судом», що гарантується п. 1 ст. 6 Конвенції, в якому такий розгляд здійснював суд державної безпеки із трьох членів, включаючи військового суддю, суд зауважив на рисах, що ставлять під сумнів їхню незалежність та безсторонність. Аргументом на підтвердження цього слугували належність військового судді до збройних сил, що

підпорядковані виконавчій владі, і не звільнення від обов'язку додержуватися військової дисципліни [9, с. 37].

Безсторонність суду як важливий елемент права на справедливий суд передбачає перевірку незалежності суду від впливу сторін у конкретній справі (*Piersack v. Belgium*, арр. по. 8692/79). Зокрема, ЄСПЛ виділив суб'єктивну перевірку безсторонності, що передбачає з'ясування особистих переконань конкретних суддів у відповідних справах, а також об'єктивну - встановлення обставин надання суддям достатніх гарантії для виключення будь-яких обґрунтованих сумнівів.

Необхідним елементом права на справедливий судовий розгляд є розгляд справ судом, встановленим законом. Суд, що є встановленим законом, має правову основу функціонування, а також діє в межах своєї предметної, територіальної та функціональної юрисдикції у законному складі суду.

В значенні ст. 6 Конвенції справедливість судового розгляду стосується також судової процедури в цілому та залежить від того, чи були надані заявнику достатні можливості для обґрунтування своєї позиції в справі та спростування доказів, а не від того, якою мірою правильними або неправильними були рішення національних судів (*Karalevius v. Lithuania*, арр. по. 53254/99).

Як доцільно зазначає О. Ткачук, ЄСПЛ виробив дуальний підхід щодо усвідомлення значення справедливості в контексті п. 1 ст. 6 Конвенції: у широкому значенні, що включає всі елементи; у вузькому – виключно вимога «справедливості» разом із процесуальними вимогами публічності й розумності строку судового розгляду [22, с. 190-191]. Водночас, вузьке розуміння справедливості включає в себе також вимоги до судового процесу, втому числі змагальність, рівність сторін, особиста присутність тощо.

У першому елементі належної судової процедури виокремлюється група вимог: обґрунтованість рішення, належне сповіщення й слухання, прийняття доказів, що отримані законним шляхом. Так, ЄСПЛ у справі «Стрижак проти України» виявив порушення щодо відмови національних органів здійснити повідомлення заявника про дату та час слухання справи [13, с. 11].

У другому елементі належної судової процедури містяться принципи рівності та змагальності. Відповідно до принципу рівності сторонам надаються однакові можливості представляти свою справу за умови відсутності переваг перед опонентами, а принцип змагальності передбачає рівні можливості сторін у висловленні своїх пояснень та міркувань по справі, наданні доказів і заперечень, висловленні їх змісту та достовірності тощо.

Третій елемент передбачає невтручання органів держави в судовий процес. У справі «Грецькі нафтопереробні заводи Стрен і Стратіс Андреадіс проти Греції» ЄСПЛ констатував порушенням шляхом виявлення втручання в процес здійснення правосуддя прийняттям Парламентом Закону № 1701/1987, який регламентував, що арбітражні рішення, винесені за преференційними контрактами, укладеними під час воєнного режиму, не діють після того, як справа заявників знаходиться на розгляді в касаційному суді та суддя-доповідач направляє сторонам висновки, що були на користь позивачів, оскільки вказаний закон передбачав сприятливий для держави результат судового розгляду, в якому вона є однією із сторін [13, с. 18].

Щодо вимог публічності судового розгляду слід зазначити, що вони передбачають здійснення захисту сторін у цивільному процесі, а також підсудних у кримінальному процесі при відправленні правосуддя у відкритому судовому засіданні,

чим забезпечується прозорість судової влади в очах громадськості. Звісно, що це право також не є абсолютним і має винятки, за яких допускається обмеження цього аспекту. Однак, при цьому завжди потрібно виходити з презумпції на користь публічного слухання, а винятки мають бути зумовлені конкретними обставинами справи на підставі перевірки їх необхідності. Суди не зобов'язані проголошувати повні тексти рішень у ході відкритого засідання, однак текст рішення має бути доступним для ознайомлення (*Pretto and Others v. Italy*, app. no. 7984/77) [23].

В Україні принцип гласності судового процесу закріплено в п. 6 ст. 129 Конституції України, що дає змогу розглядати його як одну з гарантій реалізації права особи на судовий захист [1]. Відповідні положення містяться також у ч. 3 ст. 11 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 р., згідно з яким розгляд справи у суді відбувається відкрито, окрім випадків, установлених законом [8]. Публічний характер судового рішення передбачено також в Законі України «Про доступ до судових рішень» від 22 грудня 2005 р., відповідно до якого усі судові рішення є відкритими й підлягають оприлюдненню в електронній формі не пізніше наступного дня після їхнього виготовлення та підписання [24].

В той же час, важливою вимогою публічності є відкритість судового засідання, коли у судові засідання допускаються сторони, їхні представники, а також вільні слухачі. Цей аспект передбачає належне повідомлення сторін по дату та час слухання справи. Можемо констатувати, що п. 1 ст. 6 Конвенції не перешкоджає проведенню закритих судових засідань, якщо це передбачено законодавством. Вимогою публічності є також змога сторін висловлювати свої думки, обмінюватися міркуваннями, надавати пояснення суду

тощо. Найважливішим аспектом розглядається публічне проголошення рішення суду, незалежно від того, чи це відкритий чи закритий судовий розгляд справи. Наприклад, у справі «Претто та інші проти Італії» касаційний суд ухвалив рішення після проведення відкритого слухання, однак рішення про відхилення скарги з питань права не оголошувалось у відкритому засіданні суду, оскільки кожна особа мала змогу ознайомитися з ним або ж отримати його копію, звернувшись до канцелярії суду. ЄСПЛ з огляду на це зазначив у своєму рішенні, що мета п. 1 ст. 6 Конвенції щодо забезпечення публічного контролю за судовою владою з метою гарантування права на справедливий судовий розгляд досягається також внаслідок передачі рішення на зберігання до канцелярії суду, завдяки чому повний текст судового рішення стає доступним для всіх [13, с. 55].

На нашу думку, проблеми публічності судового розгляду є досить дискусійними, адже, підлягає врахуванню те, хто є стороною процесу, наприклад якщо це представник політичної влади, то має місце зловживання, переконливим прикладом чого є справа ЄСПЛ «Лінгенс проти Австрії» [25], в якій ЄСПЛ констатує, що вимоги плюралізму, толерантності і лібералізму, на яких ґрунтується демократичне суспільство, набувають особливого значення в тому, що стосується преси, на яку покладена місія щодо поширення інформації. Також ЄСПЛ зазначив, що межі допустимої критики щодо політиків є ширшими, аніж стосовно приватних осіб, оскільки представники політичної влади мають проявляти терпимість до пильної уваги журналістів і всього суспільства до їхньої діяльності та висловлювань, зокрема під час судового процесу. І це, на наш погляд, є виправданим з огляду на вплив політичного лідера, його слів

і вчинків на суспільство, що відсутнє у приватних осіб.

Щодо розумності строку розгляду справи, ЄСПЛ констатує, що «в цивільному процесі перебіг розумного терміну зазвичай починається з моменту, коли справа була розпочата перед судом, однак, що в деяких випадках перебіг часу може починатися раніше» (Erkner and Hofauer v. Austria, app. no. № 9616/81) [26]. ЄСПЛ, як правило, виключає з цього строку періоди часу, коли має місце зволікання розгляду з ініціативи приватної особи, зокрема: вивчення клопотання, заміни адвоката; невмотивовані відсутності сторін у судовому процесі тощо. З перебігу строків також виключаються терміни проведення експертизи, якщо вони виконувались у розумні терміни, невиправдані дії державних органів щодо зволікання розгляду скарг, а також суддів в частині відмови у прийнятті позовних заяв, невиправданих об'єднань справ, заміни суддів, зупинення розгляду тощо. Водночас відсутність належних кадрів, велике навантаження суддів тощо, не приймається ЄСПЛ аргументом для зміни цих строків. ЄСПЛ враховує початок та кінець розгляду справи і встановлює факт порушення або не порушення розумних строків, виходячи із таких критеріїв: а) складність справи; б) наслідки недотримання розумного строку для заявників; в) оперативність роботи відповідних органів (суду); г) власна поведінка заявників [27, с. 30-31].

Вирішуючи питання дотримання розумних строків, ЄСПЛ має відповісти на два питання: який період береться до уваги, та чи був такий період розумним відповідно до п. 1 ст. 6 Конвенції. При цьому, початок відповідного терміну зазвичай розпочинається з моменту подачі заяви до компетентного суду, якщо подання заяви не є передумовою для початку проваджень, оскільки у цьому випадку терміни

провадження можуть включати обов'язковий попередній розгляд (Рішення ЄСПЛ у справі «Кьоніг проти Німеччини») [13, с. 57].

Щодо закінчення зазначеного строку, то ЄСПЛ у справі «Нуутінен проти Фінляндії» констатував, що цей період триває аж до закінчення виконання судового рішення у певній справі [13, с. 61].

В цілому для визначення критеріїв розумності тривалості судового провадження, ЄСПЛ виробив певні критерії:

1) складність справи (предмет доказування, обсяг фактів предмета доказування, кількість доказів), у справі «Претто проти Італії» ЄСПЛ не визнав порушенням критерію «розумності строку» розгляду справи через складність юридичної проблеми [13, с. 58];

2) поведінка заявника, у справі «Юніон Еліментарія Сандерс проти Іспанії» ЄСПЛ зазначив, що заявник зобов'язаний лише демонструвати готовність брати участь на всіх етапах розгляду, що мають безпосереднє відношення до нього і утримуватися від використання прийомів по зволіканню справи [13, с. 59];

3) дії відповідних органів влади (рішення ЄСПЛ у справі «Buchholz проти Німеччини») [13, с. 59], інколи затримка розгляду справи може бути викликана перевантаженістю судової системи, що не може бути підставою для відповідальності договірних сторін;

4) значущість питання для заявника чи особливе становище сторони у справі. ЄСПЛ зауважує, що без зволікань мають розглядатися справи щодо піклування про дітей («Нуутінен проти Фінляндії»), трудові спори («Карнаушенко проти України») та справи, пов'язані з травматизмом («Дульський проти України»), а також інші справи, при розгляді яких важлива терміновість [13, с. 61].

Зазначені елементи є важливими складовими права на справедливий суд та ефективний засіб юридичного захисту в розрізі ч. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод і виступають гарантіями, передбаченими Конвенцією та практикою ЄСПЛ для ефективного захисту прав людини міжнародною системою захисту [14, с. 11].

Зазначимо, що національні суди застосовують практику ЄСПЛ й положення Конвенції в більшості ситуацій за відсутності конкретного нормативного припису національного законодавства, на підставі якого вирішується справа по суті. Проте, відповідні органи мають також докладати значні зусилля з метою широкого застосування національними судами норм міжнародних конвенцій з прав людини. ЄСПЛ багато разів наголошував на тому, «Конвенція є правовою основою, на яку посилатиметься особа, тому вона має робити це і в національному суді, чи навіть сам національний суд має посилатись на необхідну норму Конвенції» [28, с. 452].

Як підсумок, погодимось із думкою І. Кретової, яка переконливо зазначає, що «ефективне впровадження правових позицій ЄСПЛ щодо змісту гарантованих Конвенцією прав і свобод, зокрема й права на справедливий суд, може бути досягнуто тільки за умови їх врахування під час тлумачення положень про права людини у процесах нормотворчості й правозастосування, а також під час правотлумачення як самостійної форми діяльності держави (передусім, у конституційній юриспруденції)» [29, с. 18]. Водночас, аналіз сучасного стану імплементації Конвенції разом із практикою ЄСПЛ, дозволяє висувати про несистемний рівень звернення до практики ЄСПЛ, з огляду на що вбачається доцільним надання більш детальних роз'яснень вищої гілки судової

влади щодо формування підходів в застосуванні практики ЄСПЛ.

Висновки. Право на справедливий суд та ефективний засіб юридичного захисту є одним із найголовніших елементів верховенства права, адже без нього всі інші права залишаються незахищеними. Здійснивши аналіз ч. 1 ст. 6 Конвенції, можемо підсумувати, що судовий захист має відбуватися з додержанням вимог справедливого судового розгляду.

В розрізі цього ст. 6 Конвенції потребує аналізу справедливості розгляду в цілому, враховуючи всі стадії та можливості, надані заявнику, а не оцінку окремого процесуального недоліку. Відповідна стаття Конвенції є складним комплексом прав та покладає на державу зобов'язання щодо забезпечення мінімальних гарантій доступу особи до системи справедливого правосуддя. Стандарти ЄСПЛ викладені в його рішеннях щодо гарантій, закріплених у ст. 6 Конвенції, є імплементаційними і потребують здійснення Україною цілої низки дій. Держави-учасниці без цього не можуть виконувати зобов'язання за Конвенцією, і відповідно забезпечувати фундаментальні прав та свободи.

За практикою ЄСПЛ право на справедливий суд є сукупністю таких елементів, як: необтяжений юридичними та економічними перешкодами доступ до судової установи, належна (справедлива) судова процедура, публічний судовий розгляд, розумний строк судового розгляду, розгляд справи незалежним і безстороннім судом, встановленим законом.

Національні суди керуються дефініцією ЄСПЛ, що визначає право доступу до суду в розрізі реальної можливості реалізації низки процесуальних прав: звернення до суду з цивільними скаргами (рішення у справі «Голдер проти Великої Британії») [15];

виконання рішень (справа «Аннонні ді Гюссоль та інші проти Франції») [19] тощо.

ЄСПЛ у своїй практиці констатує, що право на розгляд справи передбачає право осіб звертатись до суду, щоб їхня справа розглядалась та вирішувалась судом. Водночас особам має надаватись можливість реалізувати зазначені права без будь-якої перепони або ускладнення. Можливість безперешкодно отримувати судовий захист є змістом поняття доступу до суду. Ускладнення в доступі до правосуддя можуть виникати у зв'язку з особливостями внутрішнього процесуального законодавства або передбаченими матеріальним правом обмеженнями. Тому для ЄСПЛ природа та сутність перешкод під час реалізації права на доступ до суду не має принципового значення.

Розгляд справи незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, передбачає, що суд повинен діяти на підставі закону, у межах своєї юрисдикції та у законному складі. Відповідно до стандартів ЄСПЛ суди мають бути незалежними з урахуванням способу їх призначення, строків перебування на посаді, гарантій відсутності зовнішнього впливу та наявності у суду інших зовнішніх ознак незалежності, а також неупередженіми, безстороннім як суб'єктивно, так і об'єктивно.

Належна судова процедура охоплює обґрунтованість рішення, належне сповіщення й слухання справи, прийняття доказів, що отримані законним шляхом, принцип рівності можливостей та принцип змагальності, невтручання органів держави у судовий процес, принцип правової визначеності.

Водночас, здійснюючи аналіз сучасного стану імплементації Конвенції, а також розглядаючи практику ЄСПЛ, можемо відзначити її не системний рівень. В розрізі цього доречним є надання більш детальних

рекомендаційних роз'яснень вищих судових установ щодо формування підходів в застосуванні практики ЄСПЛ.

Право на справедливий судовий розгляд є комплексним поняттям, яке характеризується складністю та взаємопов'язаністю його елементів. Публічність судового розгляду передбачає відкритий розгляд справи, усність процесу та публічність рішення. Розумний строк судового розгляду передбачає критерії розумності тривалості судового провадження через складність справи, поведінку заявника, дії відповідних органів влади, значущість питання для заявника або особливе становище сторони у справі.

Розглянуті елементи права на справедливий судовий розгляд характеризуються складністю й взаємопов'язаністю, які є спрямованими на здійснення належного судового розгляду задля захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав та свобод людини. Національні суди застосовують практику ЄСПЛ й положення Конвенції в більшості випадків за відсутності конкретного нормативного припису національного законодавства, на підставі якого вирішується справа по суті. Проте, як констатує практика міжнародних судових установ захисту прав людини, відповідні органи докладають багато зусиль для того, щоб ініціювати широке застосування національними судами норм міжнародних конвенцій з прав людини.

Ефективне впровадження правових позицій ЄСПЛ щодо змісту гарантованих Конвенцією прав і свобод, зокрема й права на справедливий суд, може бути досягнуто тільки за умови їх врахування під час тлумачення положень про права людини у процесах нормотворчості й правозастосування, а також під час правотлумачення як самостійної форми діяльності держави (передусім, у конституційній юриспруденції).

Література:

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: підписана членами Ради Європи від 04.11.1950 р. База даних «Законодавство України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004. (дата звернення: 24.04.2024 р.).
3. Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції: Закон України від 17 липня 1997 р. № 475/97-ВР. База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/475/97-вр>. (дата звернення: 24.04.2024 р.).
4. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23 лютого 2006 р. № № 3477-IV. База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15>. (дата звернення: 24.04.2024 р.).
5. Практика ЄСПЛ у справах проти України та інших держав – членів Ради Європи: відбувся круглий стіл URL: <https://sud.ua/uk/news/sud-info/298864-praktika-espch-po-delam-protiv-ukrainy-i-drugikh-gosudarstv-chlenov-soveta-evropy-sostoyalsya-kruglyy-stol> (дата звернення: 26.04.2024 р.).
6. Про забезпечення права на справедливий суд: Закон України від 12 лютого 2015 р. № 192-VIII / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради. 2015. № 18. Ст. 132.
7. Городовенко В.В. Принципи справедливості судової влади: загальнотеоретичні аспекти. Адвокат. 2012. № 2. С. 20–24.
8. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02 червня 2016 року № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>. (дата звернення: 24.04.2024 р.).
9. Комаров В.В., Сакара Н.Ю. Право на справедливий судовий розгляд: навчальний посібник. Харків: Національна юридична академія України, 2007. 42 с.
10. Права людини у міжнародному праві: підручник. Харків: ООО «Планета-Принт», 2021. 404 с.
11. Цувіна Т.А. Право на суд в цивільному судочинстві. Форум права. 2012. № 4. С. 990–999.
12. Курс цивільного процесу: підручник / В.В. Комаров, В.А. Бігун, В.В. Баранкова та ін. ; за ред. В.В. Комарова. Харків: Право, 2011. 1352 с.
13. Посібник зі ст. 6 «Право на справедливий суд» (цивільна частина) / Рада Європи; Європейський суд із прав людини. 2013. 77 с. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_6_UKR.pdf. (дата звернення: 24.04.2024 р.).
14. Лемак О.В. Право на судовий захист: конституційно-правовий аспект : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.02 «Конституційне право; муніципальне право». Харків, 2014. 20 с.
15. Справа «Голдер (Golder) проти Об'єднаного Королівства»: Рішення Європейського Суду з прав людини від 21 лютого 1975 року. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/rus/?i=001-57496>. (дата звернення: 24.04.2024 р.).
16. Справа «Сйрі проти Ірландії»: Рішення Європейського Суду з прав людини від 09 жовтня 1979 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_332. (дата звернення: 24.04.2024 р.).
17. Про безоплатну правничу допомогу: Закон України від 02 червня 2011 року № 3460-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17>. (дата звернення: 24.04.2024 р.).
18. Справа за конституційним зверненням громадянина Трояна Антона Павловича щодо офіційного тлумачення положень статті 24 Конституції України (справа про рівність сторін судового процесу): Рішення Конституційного Суду України від 12 квітня 2012 року № 9-рп/2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-12>. (дата звернення: 24.04.2024 р.).
19. Справа «Аннонні ді Гюссоль та інші проти Франції»: Рішення Європейського Суду з прав людини від 09 жовтня 1979 року. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/library=ECHR&id=001-113002&filename=CASE%20OF%20ANNONI%20DI%20GUSSOLA%20%20AND%20OTHERS%20v.%20FRANCE%20-%20%5BUkrainian%20Translation%5D.pdf>. (дата звернення: 24.04.2024 р.).
20. В.В. Комаров, В.А. Бігун, В.В. Баранкова та ін. Курс цивільного процесу: підручник. Харків: Право, 2011. 1352 с.

21.Справа «Олександр Волков проти України»: Рішення Європейського Суду з прав людини від 09 січня 2013 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_947. (дата звернення: 24.04.2024 р.).

22. Ткачук О. Витоки сучасного розуміння права на справедливий суд. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2016. № 1/2. С. 188-193.

23.Справа «Претто та інші проти Італії»: Рішення Європейського Суду з прав людини від 8 грудня 1983 року. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/docx/?library=ECHR&id=001-57561&filename=CASE%20OF%20PRETTO%20AND%20OTHERS%20v.%20ITALY.docx&logEvent=False>. (дата звернення: 24.04.2024 р.).

24. Про доступ до судових рішень: Закон України від 22 грудня 2005 року № 3262-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3262-15>. (дата звернення: 24.04.2024 р.).

25. Справа «Лінгенс проти Австрії». Рішення Європейського Суду з прав людини від 08 липня 1986 року. URL: <https://cedem.org.ua/library/spravalingens-protuy-avstriyi>. (дата звернення: 24.04.2024 р.).

26. Справа «Еркнер і Гофауер проти Австрії». Рішення Європейського Суду з прав людини від 23 квітня 1987 року. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?library=ECHR&id=001-73470&filename=ERKNER%20AND%20HOFAUER%20V.%20AUSTRIA.pdf>. (дата звернення: 24.04.2024 р.).

27. Паліюк В.П. Застосування судами України Конвенції про захист прав людини та основних свобод. К.: Фенікс, 2004. 264 с.

28. Дженіс М. Європейське право у галузі прав людини: джерела і практика застосування. К.: АртЕк, 1997. 624 с.

29. Кретьова І.Ю. Тлумачення права: доктрини, розвинуті Європейським судом з прав людини : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень». Харків, 2015. 23 с.

References:

1. Konstytutsiia Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 28 chervnia 1996 r. № 254k/96-VR / Verkhovna Rada Ukrainy. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 1996. № 30. St. 141.

2. Konventsiiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod: pidpysana chlenamy

Rady Yevropy vid 04.11.1950 r. Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004. (data zvernennia: 24.04.2024 r.).

3. Pro ratyfikatsiiu Konventsii pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod 1950 roku, Pershoho protokolu ta protokoliv № 2, 4, 7 ta 11 do Konventsii: Zakon Ukrainy vid 17 lypnia 1997 r. № 475/97-VR. Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/475/97-vr>. (data zvernennia: 24.04.2024 r.).

4. Pro vykonannia rishen ta zastosuvannia praktyky Yevropeiskoho sudu z prav liudyny: Zakon Ukrainy vid 23 liutoho 2006 r. № № 3477-IV. Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15>. (data zvernennia: 24.04.2024 r.).

5. Praktyka YeSPL u spravakh proty Ukrainy ta inshykh derzhav – chleniv Rady Yevropy: vidbuvsia kruhlyi stil URL: <https://sud.ua/uk/news/sud-info/298864-praktika-espch-po-delam-protiv-ukrainy-i-drugikh-gosudarstv-chlenov-soveta-evropy-sostoyalsya-kruglyy-stol> (data zvernennia: 26.04.2024 r.).

6. Pro zabezpechennia prava na spravedlyvyi sud: Zakon Ukrainy vid 12 liutoho 2015 r. № 192-VIII / Verkhovna Rada Ukrainy. Vidomosti Verkhovnoi Rady. 2015. № 18. St. 132.

7. Horodovenko V.V. Pryntsyipy spravedlyvosti sudovoi vlady: zahalnoteoretychni aspekty. Advokat. 2012. № 2. S. 20–24.

8. Pro sudoustrii i status suddiv: Zakon Ukrainy vid 02 chervnia 2016 roku № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>. (data zvernennia: 24.04.2024 r.).

9. Komarov V.V., Sakara N.Iu. Pravo na spravedlyvyi sudovyi rozghliad: navchalnyi posibnyk. Kharkiv: Natsionalna yurydychna akademiia Ukrainy, 2007. 42 s.

10.Prava liudyny u mizhnarodnomu pravi: pidruchnyk. Kharkiv: OOO «Planeta-Prynt», 2021. 404 s.

11.Tsuvina T.A. Pravo na sud v tsyvilnomu sudochynstvi. Forum prava. 2012. № 4. S. 990–999.

12.Kurs tsyvilnoho protsesu: pidruchnyk / V.V. Komarov, V.A. Bihun, V.V. Barankova ta in. ; za red. V.V. Komarova. Kharkiv: Pravo, 2011. 1352 s.

13.Posibnyk zi st. 6 «Pravo na spravedlyvyi sud» (tsyvilna chastyna) / Rada Yevropy; Yevropeyskyi sud iz prav liudyny. 2013. 77 s. URL:

https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_6_UKR.pdf. (data zvernennia: 24.04.2024 r.).

14.Lemak O.V. Pravo na sudovyi zakhyst: konstytutsiino-pravovyi aspekt : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: spets. 12.00.02 «Konstytutsiine pravo; munitsypalne pravo». Kharkiv, 2014. 20 s.

15.Sprava «Holder (Golder) proty Obiednanoho Korolivstva»: Rishennia Yevropeiskoho Sudu z prav liudyny vid 21 liutoho 1975 roku. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/rus/?i=001-57496>. (data zvernennia: 24.04.2024 r.).

16.Sprava «Ieiri proty Irlandii»: Rishennia Yevropeiskoho Sudu z prav liudyny vid 09 zhovtnia 1979 roku. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_332. (data zvernennia: 24.04.2024 r.).

17.Pro bezoplatnu pravnychu dopomohu: Zakon Ukrainy vid 02 chervnia 2011 roku № 3460-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17>. (data zvernennia: 24.04.2024 r.).

18.Sprava za konstytutsiinym zvernenniam hromadianyna Troiana Antona Pavlovycha shchodo ofitsiinoho tлумachennia polozhen statti 24 Konstytutsii Ukrainy (sprava pro rivnist storin sudovoho protsesu): Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 12 kvitnia 2012 roku № 9-rp/2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-12>. (data zvernennia: 24.04.2024 r.).

19.Sprava «Annonni di Giussol ta inshi proty Frantsii»: Rishennia Yevropeiskoho Sudu z prav liudyny vid 09 zhovtnia 1979 roku. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/library=ECHR&id=001-113002&filename=CASE%20OF%20ANNONI%20DI%20GUSSOLA%20AND%20OTHERS%20v.%20FRANCE%20-%20%205BUkrainian%20Translation%5D.pdf>. (data zvernennia: 24.04.2024 r.).

20.V.V. Komarov, V.A. Bihun, V.V. Barankova ta in. Kurs tsyvilnoho protsesu: pidruchnyk. Kharkiv: Pravo, 2011. 1352 s.

21.Okrema dumka suddi Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy Melnyka M.I. stosovno Vysnovku Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 20 sichnia 2016 roku № 1-v/2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/na03d710-18>. (data zvernennia: 24.04.2024 r.).

22.22. Tkachuk O. Vytoky suchasnoho rozuminnia prava na spravedlyvyi sud. Visegrad Journal on Human Rights. 2016. № 1/2. S. 188-193.

23.Sprava «Pretto ta inshi proty Italii»: Rishennia Yevropeiskoho Sudu z prav liudyny vid 8 hrudnia 1983 roku. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/docx/?library=ECHR&id=001-57561&filename=CASE%20OF%20PRETTO%20AND%20OTHERS%20v.%20ITALY.docx&logEvent=False>. (data zvernennia: 24.04.2024 r.).

24. Pro dostup do sudovykh rishen: Zakon Ukrainy vid 22 hrudnia 2005 roku № 3262-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3262-15>. (data zvernennia: 24.04.2024 r.).

25.Sprava «Linhens proty Avstrii». Rishennia Yevropeiskoho Sudu z prav liudyny vid 08 lypnia 1986 roku. URL: <https://cedem.org.ua/library/spravalingens-proty-avstriyi>. (data zvernennia: 24.04.2024 r.).

26.Sprava «Erkner i Hofauer proty Avstrii». Rishennia Yevropeiskoho Sudu z prav liudyny vid 23 kvitnia 1987 roku. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?library=ECHR&id=001-73470&filename=ERKNER%20AND%20HOFAUER%20V.%20AUSTRIA.pdf>. (data zvernennia: 24.04.2024 r.).

27.Paliuk V.P. Zastosuvannia sudamy Ukrainy Konventsii pro zakhyst prav liudyny ta osnovnykh svobod. K.: Feniks, 2004. 264 s.

28. Dzhenis M. Yevropeiske pravo u haluzi prav liudyny: dzhherela i praktyka zastosuvannia. K.: ArtEk, 1997. 624 s.

29.Kretova I.Iu. Tлумachennia prava: doktryny, rozvynuti Yevropeiskym sudom z prav liudyny : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : spets. 12.00.01 «Teoriia ta istoriia derzhavy i prava; istoriia politychnykh i pravovykh uchen». Kharkiv, 2015. 23 s.

Karpenko M.V., Kotova L.V. Right to an effective remedy and to a fair trial in the practice of the echr - Article.

The article clarifies the essence and defines the main structural elements of the right to a fair trial. The modern understanding of the right to a fair trial in the practice of the European Court of Human Rights is analyzed. The conceptual principles of improving the process of implementation into the national legal system of the practice of the European Court of Human Rights regarding the application of Article 6 of the Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of 1950 have been identified. The main shortcomings and problems of

practical implementation of the right to a fair trial in the national judiciary have been revealed. Ways to solve identified problems and mechanisms for improving the national legal system are defined.

Key words: *European Court of Human Rights, Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, ECtHR practice, justice, fair trial, right to a fair trial.*

Авторська довідка:

Карпенко М.В. – студентка 4 курсу освітнього ступеня бакалавр спеціальності 081 «Право» Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, Київ, Україна; <https://orcid.org/0009-0007-5812-3221>

Котова Л.В. – к.ю.н., професорка, в.о. завідувача кафедри правознавства Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, Київ, Україна; <https://orcid.org/0000-0002-2437-3624>

Стаття надійшла до редакції 25 квітня 2024р.

УДК343.3/.7

DOI: <https://doi.org/10.33216/2218-5461/2024-47-1-120-129>

ОСНОВНІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ В УКРАЇНІ¹

Карчевський М.

THE MAIN PROBLEMS OF CRIMINAL-LEGAL PROTECTION OF INFORMATION SECURITY IN UKRAINE

Karchevskiyi M.

Досліджуються проблеми кримінально-правової охорони елементів інформаційної безпеки. Інформаційна безпека визначається як сукупність суспільних відносин, в межах яких забезпечується реалізація інформаційних потреб громадян, суспільства держави. Ця система включає: 1) відносини щодо забезпечення доступу до інформаційних ресурсів; 2) відносини щодо формування інформаційного ресурсу; 3) відносини щодо забезпечення функціонування інформаційних технологій як засобів доступу до інформаційного ресурсу та його формування.

Суб'єкт перебуває в стані інформаційної безпеки тоді, коли його діяльність забезпечена повною, правдивою та достатньою для прийняття рішень інформацією.

До проблем інформаційної безпеки у сфері використання інформаційних технологій віднесені: примітивізація протидії кримінальним правопорушенням; неготовність протидії злочинному використанню віртуальних активів; слабкість протидії злочинному використанню технологій штучного інтелекту й неповноцінна робота щодо використання нових технологій для протидії злочинності.

Проблемою кримінально-правової охорони інформаційної безпеки у сфері забезпечення доступу до інформації визначено надмірну кількість кримінально-правових заборон.

Ключова проблема кримінально-правової охорони інформаційної безпеки у сфері формування інформаційного ресурсу полягає у чіткому визначенні меж ефективного кримінально-правового впливу.

В умовах, коли війна рф проти нашої країни має більше ніж значну інформаційну складову, існування означених проблем кримінально-правового регулювання у сфері інформаційної безпеки створює додаткові небезпеки та потребує якнайшвидшого реагування.

Ключові слова: *кримінальне право, ефективність протидії кримінальним правопорушенням, інформаційна безпека*

Постановка проблеми. Війна рф проти України ставить підвищені вимоги до правового регулювання. Протидія агресору вимагає ефективного використання всіх наявних ресурсів. Більше ніж значна частина

агресії відбувається в інформаційному просторі. Кримінальне право, як *ultima ratio*, фокусується на найбільш небезпечних посяганнях. Воно використовує найбільш суворі засоби реагування на винних осіб та,

¹ Статтю підготовлено в межах фундаментальної теми «Теоретичні, законодавчі та правозастосовні проблеми кримінально-правової охорони інформаційної безпеки в Україні» (номер державної реєстрації 0121U114324).

відповідно, потребує значних соціальних ресурсів для реалізації. Названі чинники зумовлюють необхідність аналізу ефективності кримінально-правової охорони інформаційної безпеки в Україні.

Стан дослідження. Інформаційна безпека розглядалася в межах багатьох контекстів соціальної науки. Вона була предметом досліджень у сфері теорії права [7], основ національної безпеки [8;9], адміністративного права [10;11;12], політології [13], міжнародних відносин [14] тощо. Зрозуміло, що предметне поле певної наукової галузі визначає особливості змісту інформаційної безпеки. Для кримінально-правового виміру проблеми так специфіка визначається наступним чином.

По-перше, розглядається як система суспільних відносин, а не певний стан або захищеність. Саме суспільні відносини є предметом правового регулювання, це аксіома. Право регулює не стани, а відносини.

По-друге, кримінально-правове регулювання інформаційної безпеки відбувається за допомогою норм, що передбачають посягання на різноманітні родові об'єкти. Це відбувається тому, що норми, які регулюють отримання, передачу, поширення або захист інформації присутні у великій кількості регулятивних галузей права.

По-третє, для визначення інформаційної безпеки в межах кримінально-правового регулювання необхідним є встановлення соціальних потреб, які зумовлюють необхідність кримінально-правової охорони. Йдеться про інформаційну потребу, яка є чинником появи та функціонування суспільних відносин інформаційної безпеки [15,с.8].

Отже, інформаційна безпека розуміється нами як система суспільних відносин, що забезпечує можливість реалізації інформаційної потреби громадян, суспільства, держави. Інформаційна потреба реалізується, коли отримано доступ до необхідної інформації. Технічною базою

реалізації інформаційної потреби є використання інформаційних технологій. Формування інформаційного ресурсу забезпечує реалізацію інформаційної потреби. Таким чином, інформаційна безпека – «система суспільних відносин щодо забезпечення реалізації інформаційних потреб громадян, суспільства, держави, яка включає: 1) відносини щодо забезпечення доступу до інформаційних ресурсів; 2) відносини щодо формування інформаційного ресурсу; 3) відносини щодо забезпечення функціонування інформаційних технологій як засобів доступу до інформаційного ресурсу та його формування» [15,с.9].

Про перебування суб'єкта в стані інформаційної безпеки ми говоримо тоді, коли прийняття ним рішень забезпечено інформацією, яка достатньо повно характеризує предмет діяльності, є правдивою та достатньою для прийняття ефективних рішень. Елементами інформаційної безпеки є суспільні відносини: у сфері використання інформаційних технологій, у сфері забезпечення доступу до інформаційного ресурсу й у сфері формування інформаційного простору. «У межах першої групи забезпечується функціонування ефективних засобів інформаційної діяльності, у межах другої – забезпечується можливість суб'єктів отримувати доступ до необхідних інформаційних ресурсів, у межах третьої – формується інформаційний ресурс, що відповідає потребам суб'єктів. Серед означених суспільних відносин ті, які охороняються законом про кримінальну відповідальність, і складають зміст інформаційної безпеки як об'єкта кримінально-правової охорони» [15,с.9].

Систематизуємо проблеми кримінально-правової охорони інформаційної безпеки з урахуванням визначених елементів. Для використання інформаційних технологій це примітивізація та неготовність до використання злочинцями новітніх

технологій, в першу чергу віртуальних активів та штучного інтелекту. Проблемою кримінально-правової охорони відносин інформаційної безпеки у сфері забезпечення доступу до інформації є надмірна розгалуженість та розбалансованість заборон. Визначення меж використання засобів кримінально-правового впливу є основною проблемою для відносин у сфері формування інформаційного простору.

Метою статті є: аналіз названих проблем кримінально-правової охорони інформаційної безпеки в Україні.

Виклад основного матеріалу: Дані офіційної статистики за останні одинадцять років (2013-2023) свідчать про те, що кількість проваджень, облікованих за ознаками кримінальних правопорушень, передбачених Розділом XVI Особливої частини КК, зросла від половини тисячі до майже чотирьох тисяч на рік, тоді як кількість засуджених осіб змінилася від 72 до 126 на рік (рис. 1). Реальні покарання у випадках

засудження за ці кримінальні правопорушення застосовувалися у 50% випадків (середній показник для всіх випадків засудження – 58%). Як правило за «комп'ютерні» кримінальні правопорушення суди призначали штраф (75%). Позбавлення волі призначалося кожному п'ятому засудженому (21%). Порівняння цих показників із практикою призначення покарань в означений період за всі кримінальні правопорушення також свідчить, що до «комп'ютерних» злочинців судді ставилися більш поблагливо. За період з 2013 по 2023 серед засуджених за всі кримінальні правопорушення, штраф було призначено 39%, позбавлення волі – 36%.

Таким чином кримінально-правовий вплив на осіб, що вчинили «комп'ютерні» кримінальні правопорушення (ст.ст. 361 – 363-1 КК) є менш інтенсивним, характеризується рідшим застосуванням реальних покарань та частішим використан-

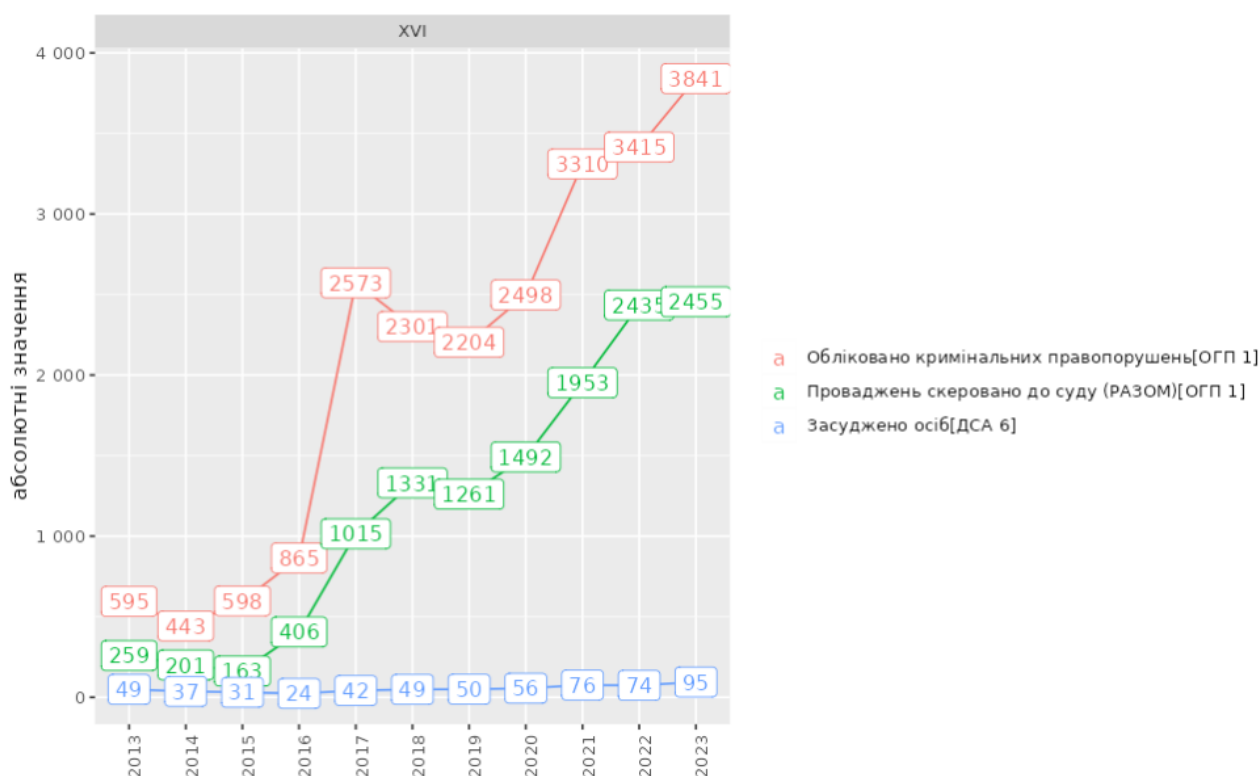

Рис. 1.

ням більш м'яких покарань. Все це відбувається в умовах подальшого розширення сфери застосування інформаційних технологій та, відповідно, збільшення уразливості суспільних відносин від посягань у вигляді «зламів» інформаційних систем, так званих атак відмов від обслуговування тощо. Вважаємо, що це може свідчити про те, що у поле зору кримінальної юстиції потрапляють переважно найпростіші та найменш небезпечні форми відповідних кримінальних правопорушень [4]. Таку проблему ми називаємо примітивізацією правозастосовчого рівня кримінально-правового регулювання. Вона не є новою. За результатами дослідження судової практики по Розділу XVI Особливої частини КК ще у 2012 році ми зробили наступний висновок: практика національних судів містить рішення, у яких застосування кримінальної відповідальності до осіб, які вчиняли комп'ютерні злочини, було пов'язане з посяганнями, які дійсно є суспільно небезпечними (43,71%); разом із тим, більш ніж половина судових рішень досліджуваної категорії (56,29%) пов'язані з кваліфікацією таких діянь, віднесення яких до суспільно небезпечних є досить спірним [6, с.221]. Впевнені, що аналогічна проблема існує і зараз. Для її виявлення достатньо провести контент-аналіз вироків відповідної категорії, представлених у Єдиному державному реєстрі судових рішень.

У цьому контексті не можна не звернути уваги на Закон України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо підвищення ефективності боротьби з кіберзлочинністю в умовах дії воєнного стану» від 24.03.2022 № 2149-IX. Закон передбачав зміни до Розділу XVI. Зокрема здійснено самостійну криміналізацію несанкціонованого втручання в роботу інформаційних (автоматизованих), електронних комунікаційних, інформаційно-комунікаційних систем, електронних

комунікаційних мереж (ч.1 ст. 361). Дії які раніше вважалися основним складом кримінального правопорушення передбаченого цією нормою стали його особливо кваліфікованим складом (ч.3 ст. 361) і отримали більш сувору санкцію. В умовах встановлених тенденцій примітивізації протидії «комп'ютерним» кримінальним правопорушенням, названі зміни законодавства про кримінальну відповідальність мають негативний потенціал. Вони можуть стати причиною появи у сфері дії кримінальної юстиції ще більшої кількості діянь, які характеризуються спірною суспільною небезпечністю та не потребують заходів кримінально-правового впливу.

Позначена раніше проблема тисяч матеріалів, надісланих до національних судів з обвинуваченням осіб у вчиненні кримінальних правопорушень, передбачених Розділом XVI Особливої частини КК, та близько однієї сотні засуджених (рис. 1), може бути частково пояснена особливостями статистичного обліку, який здійснює Державна судова адміністрація України (ДСА). Судові рішення фіксуються у звітах за найтяжчим обвинуваченням. Можливо звинувачення в незаконних діях з інформаційними технологіями у переважній більшості супроводжуються звинуваченнями в більш серйозних злочинах (шахрайство, вимагання тощо). Тому в статистичних звітах Офісу Генерального Прокурора відповідні обвинувальні матеріали фіксуються, а у звітах ДСА – ні. Така гіпотеза потребує подальшої перевірки, але якщо вона підтвердиться, цілком слушним буде провокаційне, але лише на перший погляд, питання: «Може, настав час замислитися, чи існують насправді «комп'ютерні» злочини?». Якщо переважна більшість випадків супроводжується звинуваченням у вчиненні більш тяжких кримінальних правопорушень, якщо

«самостійні» звинувачення характеризуються переважно звільненням від покарання та застосуванням штрафів, чи не буде правильним розглядати «комп'ютерні» кримінальні правопорушення просто як спосіб старої, добре відомої крадіжки або вимагання чи шахрайства? Зрозуміло порушені питання потребують самостійного дослідження, однак їх актуальність є значною, особливо в контексті проблеми ефективного використання соціальних ресурсів для протидії злочинності.

Наступна проблема, готовність до використання віртуальних активів для вчинення кримінальних правопорушень. Головний аспект у даному питанні - незавершеність правового регулювання використання віртуальних активів на національному рівні (прийнято відповідний закон, але він набере чинності після внесення змін до Податкового кодексу). За умови, що «розмітку» правового поля не завершено, відбувається фактичне використання віртуальних активів для вчинення кримінальних правопорушень.

Існує певний вакуум щодо визначеності дій правоохоронців у випадку вилучення віртуальних активів, визначення їх вартості в національній валюті, збереження після вилучення тощо. Організаційно-технічне забезпечення вказаних процесів за нашою оцінкою є недостатнім. Тому факти злочинного використання криптовалюти з великою ймовірністю не отримують належного реагування. Наприклад, вилучення криптовалюти доцільно організувати як транзакцію на електронний гаманець, що контролюється правоохоронним органом. Водночас порядок створення таких гаманців, документування цього процесу дотепер не отримали нормативного регулювання.

Міжнародні експерти зазначають, що розширення сфери застосування віртуальних активів меншою мірою потребує змін

кримінального законодавства, але актуалізує завдання правового регулювання обігу віртуальних активів на національному рівні[2]. Це справедливо і для України.

Істотні зміни «комп'ютерної» злочинності пов'язують з розповсюдженням технологій *штучного інтелекту* [3]. Обґрунтованим є прогноз їх широкого використання для злочинних цілей [1]. Сучасна міжнародна дискусія щодо правового регулювання соціалізації штучного інтелекту характеризується більшою увагою до практичних та прикладних проблем. Правове регулювання використання технологій ШІ розглядається одночасно як засіб мінімізації ризиків та засіб стимулювання позитивних економічних трансформацій.

Існує потреба правового регулювання використання систем ШІ в Україні. В першу чергу, для обмеження сфери нормативного впливу та структурування національного юридичного та технічного дискурсів, необхідне нормативне визначення систем штучного інтелекту. Далі, наслідуючи європейський підхід, доцільним буде здійснення класифікації систем штучного інтелекту за ступенем ризику, формулювання для кожного виду пропорційних можливим небезпекам нормативних вимог до розробки та використання. Регулювання використання систем ШІ національними правоохоронними має відбуватися у спосіб формулювання спеціальних норм до загальних правил, які названі вище. Водночас використання технологій ШІ національними правоохоронними органами без чітких та зрозумілих законодавчих положень про можливі обмеження приватності громадян, створює реальну небезпеку визнання діяльності правоохоронців незаконною навіть за формальною ознакою (не «відповідно до закону») [3].

Основна проблема кримінально-правової охорони відносин інформаційної безпеки у сфері забезпечення доступу до інформації полягає у надмірній кількості кримінально-правових заборон у даній сфері. Предметом значної кількості кримінальних правопорушень, передбачених чинним КК, є інформація з обмеженим доступом, об'єктивна сторона таких посягань полягає у різноманітних формах порушення обмеженого доступу до такої інформації. До таких кримінальних правопорушень можна віднести: державну зраду (ст. 111); шпигунство (ст. 114); розголошення відомостей про проведення медичного огляду на виявлення зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби (ст. 132); незаконне розголошення лікарської таємниці (ст. 145); порушення таємниці голосування (ст. 159); порушення таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної чи іншої кореспонденції, що передаються засобами зв'язку або через комп'ютер (ст. 163); розголошення таємниці усиновлення (удочеріння) (ст. 168); порушення недоторканності приватного життя (ст. 182); незаконне збирання з метою використання або використання відомостей, що становлять комерційну або банківську таємницю (ст. 231); розголошення комерційної, банківської таємниці або професійної таємниці на ринках капіталу та організованих товарних ринках (ст. 232); незаконне використання інсайдерської інформації (ст. 233); розголошення державної таємниці (ст. 328); несанкціоновані збут або розповсюдження інформації з обмеженим доступом, яка зберігається в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах, комп'ютерних мережах або на носіях такої інформації (ст. 361-2) тощо.

Існування такої кількості окремих норм для різних видів інформації з обмеженим

доступом є невиправданим і таким, що потребує оптимізації. Способом розв'язання даної проблеми може стати заміна наявних у КК спеціальних заборон однією спеціальною. Інтенсивність покарання в такому випадку доцільно визначати не за видом інформації з обмеженим доступом, а за спричиненою шкодою. Наприклад, цілком очевидно, що шкода навіть від розголошення відомостей, що складають державну таємницю, далеко не завжди є значно більшою ніж шкода від розголошення таємниці усиновлення або удочеріння.

Основним питанням кримінально-правової охорони відносин у сфері формування інформаційного простору є визначення меж та оцінка ефективності заходів кримінально-правового впливу. Ризики й небезпеки інформаційних впливів широко обговорюються у юридичному дискурсі. Не викликає сумнівів небезпечність інформаційного простору позбавленого правового регулювання. Разом з цим, традиційне доповнення КК новими заборонами тут видається найменш ефективним. Глобалізація інформаційних процесів та добре відомий «ефект Стрейзанд» найкраще підтверджують цю тезу [15,с.16].

Розширення засобів кримінально-правової охорони в інформаційній сфері обов'язково має враховувати соціально негативний вплив заборон. Коли мінімізація ризиків використання інформаційних технологій можлива шляхом застосування інших, не кримінально-правових інструментів, доцільно використовувати саме їх. У складі команди з реалізації проєкту «Кримінально-правові та кримінологічні засади протидії глорифікації збройної агресії рф в Україні» (реєстраційний номер 2022.01/0060), що виконується за підтримки Національного фонду досліджень України, ми здійснили комплексне дослідження питань відповідальності за глорифікацію дій ворога

(ст. 436-2 КК). Було встановлено невідповідність цілей та прогнозів соціальних ефектів криміналізації. Суди у переважній більшості розглядали справи найменш небезпечних проявів виправдовування ворога («лайки» у соціальних медіа). За умови активних дій противника в інформаційній сфері, такий прояв примітивізації кримінально-правового регулювання є небезпечним. Навряд чи така сукупність судових рішень забезпечує досягнення задекларованих цілей криміналізації виправдовування дій агресора [4].

Подальша практика протидії переважно менш небезпечним формам глорифікації приведе до спрощеного розуміння глорифікації у публічному соціально-політичному дискурсу. Своєю чергою, «девальвація безпеки» спростить використання глорифікації агресором для досягнення військових цілей. Цього не можна допускати. Необхідним є фокусування протидії на дійсно небезпечних проявах глорифікації (адміністрація каналів соціальних медіа, створення та підтримання мереж та званих «ботів» тощо). Також є сенс використовувати позитивний інформаційний вплив, більш активно використовувати суспільну комунікацію, інформувати громадськість про безпеку глорифікації та ефективні дії правоохоронців.

Висновки. Розгляд інформаційної безпеки як об'єкта кримінально-правової охорони та визначення її в цьому контексті як сукупності суспільних відносин в межах яких забезпечується реалізація інформаційних потреб громадян, суспільства держави, є методологічно послідовним та дозволяє якісно організувати науковий аналіз проблем кримінально-правової охорони інформаційної безпеки.

До проблем інформаційної безпеки у сфері використання інформаційних технологій віднесені: примітивізація протидії

кримінальним правопорушенням; неготовність протидії злочинному використанню віртуальних активів; слабкість протидії злочинному використанню технологій штучного інтелекту й неповноцінна робота щодо використання нових технологій для протидії злочинності.

Проблемою кримінально-правової охорони інформаційної безпеки у сфері забезпечення доступу до інформації є надмірна кількість кримінально-правових заборон, є потреба оптимізації.

Ключова проблема кримінально-правової охорони інформаційної безпеки у сфері формування інформаційного ресурсу полягає у необхідності чіткого визначення меж ефективного кримінально-правового впливу.

В умовах, коли війна рф проти нашої країни має більше ніж значну інформаційну складову, існування означених проблем кримінально-правового регулювання у сфері інформаційної безпеки створює додаткові небезпеки та потребує якнайшвидшого реагування.

Література:

1. Dupont B., Stevens Y., Westermann H., Joyce M. Artificial Intelligence in the Context of Crime and Criminal Justice. Korean Institute of Criminology. Canada : Université de Montréal, 2019. P. 33-37. URL: https://www.researchgate.net/publication/337402608_Artificial_Intelligence_in_the_Context_of_Crime_and_Criminal_Justice (дата звернення: 09.05.2024).
2. Seizing the opportunity: 5 recommendations for crypto assets-related crime and money laundering. 6th Global Conference on Criminal Finances and Cryptocurrencies on 1–2 September 2022. URL: <https://baselgovernance.org/publications/seizing-opportunity-5-recommendations-crypto-assets-related-crime-and-money-laundering> (дата звернення: 12.05.2024).
3. Карчевський М.В., Куковинець Д.О. Використання технологій штучного інтелекту

правоохоронними та судовими органами: світовий досвід та напрями розвитку національного законодавства. *Питання боротьби зі злочинністю*: зб. наук. пр. / редкол.: В.С. Батиргарєєва (голов. ред.) та ін. Харків : Право. 2023. Вип. 46. С. 21-31.

4. Карчевський М.В. Протидія виправдовуванню, визнанню правомірною, запереченню збройної агресії російської федерації проти України, глорифікації її учасників: очікування та реальність. *Законодавчі аспекти протидії особливо небезпечним злочинам в Україні*. Матеріали міжнародного науково-практичного круглого столу 14-15 березня 2024 року, м. Київ. Київ : Алерта, 2024. С. 122–126. URL:

<https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/20022/1/ZAPONZU.pdf> (дата звернення: 19.05.2024).

5. Карчевський М.В. Протидія кримінальним правопорушенням у сфері використання інформаційних технологій в Україні. *Актуальні питання теорії та практики в галузі права, освіти, соціально-гуманітарних та поведінкових наук в умовах воєнного стану*. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції м. Чернігів, 25–26 квітня 2023 року: у двох томах / голов. ред. В. Ф. Пузирний. Чернігів : Академія ДПтС, 2023. С. 125-131. URL: https://academysps.edu.ua/wp-content/uploads/2023/06/Konferenciya-Tom-1-_25-26-kvitnya_2023.pdf (дата звернення: 07.05.2024).

6. Карчевський М. В. Кримінально-правова охорона інформаційної безпеки України : монографія. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2012. 528 с.

7. Тихомиров О.О. Забезпечення інформаційної безпеки як функція держави : автореф. дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.01. К., 2011. 19 с.

8. Горбулін В.П. Биченок М.М. Проблеми захисту інформаційного простору України : монографія; Інститут проблем національної безпеки. К. : Інтертехнологія. 2009. 136 с.

9. Конах В.К. Забезпечення інформаційної безпеки держави як складової системи національної безпеки (приклад США) : автореф. дис. ... кандидата політ. наук: 21.01.01. К., 2005. 20 с.

10. Кормич Б.А. Інформаційна безпека: організаційно правові основи : навч. посібник. К. : Кондор, 2004. 384 с.

11. Марущак А.І. Інформаційне право: доступ до інформації : навч. посіб. для студ. ВНЗ. К. : КНТ, 2007. 531 с.

12. Ліпкан В.А. Адміністративно-правові основи забезпечення національної безпеки України : автореф. дис... доктора юрид. наук : 12.00.07. К., 2008. 34 с.

13. Сащук Г.М. Безпеківі імперативи телевізійного простору України : автореф. дис. ... кандидата політ.наук: 23.00.03. К., 2005. 16 с.

14. Скляренко О.А. Сучасні проблеми інформаційної безпеки України в умовах внутрішніх трансформацій. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2006. Випуск 64 (Частина І). С. 125–131.

15. Міжнародні стандарти та національна кримінально-правова політика у сфері охорони інформаційної безпеки: монографія : електрон. наук. вид. / за заг. ред. В. І. Борисова, М. В. Карчевського, М. В. Шепітька ; Нац. акад. прав. наук України ; НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України. Харків : Право, 2023. 152 с. URL: https://ivpz.kh.ua/wp-content/uploads/2024/03/%D0%9C%D0%BE%D0%BD%D0%BE_%D0%86%D0%BD%D1%84%D0%BE%D0%B1%D0%B5%D0%B7%D0%BF%D0%B5%D0%BA%D0%B0_2023_%D0%9D%D0%94%D0%86-%D0%92%D0%9F%D0%97_%D0%B0%D0%B2%D1%82_compressed.pdf (дата звернення: 17.05.2024).

References:

1. Dupont B., Stevens Y., Westermann H., Joyce M. (2019). Artificial Intelligence in the Context of Crime and Criminal Justice. Korean Institute of Criminology. Canada : Université de Montréal. P. 33-37 (in English).

2. Seizing the opportunity: 5 recommendations for crypto assets-related crime and money laundering. (2022). *6th Global Conference on Criminal Finances and Cryptocurrencies* on 1–2 September (in English).

3. Karchevskiy, M.V., Kukovynets, D.O. (2023). *Vykorystannia tekhnolohii shuchnoho intelektu pravookhoronnymy ta sudovymy orhanamy:*

svitovyi dosvid ta napriamy rozvytku natsionalnogo zakonodavstva. *Pytannia borotby zi zlochynnistiu*: zb. nauk. pr. / redkol.: V.S. Batoryhareieva (holov. red.) ta in. Kharkiv : Pravo. Vyp. 46. S. 21-31 (in Ukrainian).

4. Karchevskiy, M.V. (2024). Protydiia vypravdovuvanni, vyznanni pravomirnoiu, zaperechenni zbroinoi ahresii rosiiskoi federatsii proty Ukrainy, hloryfikatsii yii uchasykiv: ochikuvannia ta realnist. *Zakonodavchi aspekty protydii osoblyvo nebezpechnym zlochynom v Ukraini*. Materialy mizhnarodnogo naukovopraktychnogo kruhloho stolu 14-15 bereznia 2024 roku, m. Kyiv. Kyiv : Alerta. S. 122–126 (in Ukrainian).

5. Karchevskiy, M.V. (2023). Protydiia kryminalnym pravoporushenniam u sferi vykorystannia informatsiinykh tekhnolohii v Ukraini. *Aktualni pytannia teorii ta praktyky v haluzi prava, osvity, sotsialno-humanitarnykh ta povedinkovykh nauk v umovakh voiennoho stanu*. Materialy mizhnarodnoi naukovopraktychnoi konferentsii m. Chernihiv, 25–26 kvitnia 2023 roku: u dvokh tomakh / holov. red. V. F. Puzyrnyi. Chernihiv : Akademiia DPtS. S. 125-131 (in Ukrainian).

6. Karchevskiy, M.V. (2012). Kryminalnopravova okhorona informatsiinoi bezpeky Ukrainy : monohrafiia. Luhansk : RVV LDUVS im. E. O. Didorenka. 528 s. (in Ukrainian).

7. Tykhomyrov, O.O. (2011). Zabezpechennia informatsiinoi bezpeky yak funktsiia derzhavy : avtoref. dys. ... kandydata yuryd. nauk : 12.00.01. 19 s. (in Ukrainian).

8. Horbulin, V.P., Bychenok M.M. (2009). Problemy zakhystu informatsiinoho prostoru Ukrainy : monohrafiia; Instytut problem natsionalnoi bezpeky. K. : Intertekhnolohiia. 136 s. (in Ukrainian).

9. Konakh, V.K. (2005). Zabezpechennia informatsiinoi bezpeky derzhavy yak skladovoi systemy natsionalnoi bezpeky (pryklad SSHA) : avtoref. dys. ... kandydata polit. nauk: 21.01.01. K. 20 s. (in Ukrainian).

10. Kormych, B.A. (2004). Informatsiina bezpeka: orhanizatsiino pravovi osnovy: navch. posibnyk. K. : Kondor. 384 s. (in Ukrainian).

11. Marushchak, A.I. (2007). Informatsiine pravo: dostup do informatsii: navch. posib. dlia stud. VNZ. K. : KNT. 531 s. (in Ukrainian).

12. Lipkan, V.A. (2008). Administratyvno-pravovi osnovy zabezpechennia natsionalnoi bezpeky

Ukrainy : avtoref. dys... doktora yuryd. nauk: 12.00.07. K. 34 s.

13. Sashchuk, H.M. (2005). Bezpekovi imperatyvy televiziinoho prostoru Ukrainy: avtoref. dys. ... kandydata polit.nauk: 23.00.03. K. 16 s. (in Ukrainian).

14. Skliarenko, O.A. (2006). Suchasni problemy informatsiinoi bezpeky Ukrainy v umovakh vnutrishnikh transformatsii. *Aktualni problemy mizhnarodnykh vidnosyn*. Vypusk 64 (Chastyna I). S. 125–131 (in Ukrainian).

15. Mizhnarodni standarty ta natsionalna kryminalnopravova polityka u sferi okhorony informatsiinoi bezpeky: monohrafiia : elektron. nauk. vyd. / za zah. red. V. I. Borysova, M. V. Karchevskoho, M. V. Shepitka ; Nats. akad. prav. nauk Ukrainy ; NDI vyvch. problem zlochynnosti im. akad. V. V. Stashysa NAPrN Ukrainy. Kharkiv : Pravo, 2023. 152 s. (in Ukrainian).

Karchevskiy M. The main problems of criminal-legal protection of information security in Ukraine - Article.

Problems of criminal protection of elements of information security are determined. Information security is defined as a set of social relations within which the information needs of citizens, society and the state are realized. This system includes: 1) relations to ensure access to information resources; 2) relations regarding the formation of an information resource; 3) relations regarding ensuring the functioning of information technologies as a means of access to the information resource and its formation.

The entity is in a state of information security when its activities are provided with complete, reliable and sufficient information for decision-making.

The problems of information security in the field of the use of information technologies include: primitiveization of combating criminal offenses; unpreparedness to combat the criminal use of virtual assets; unpreparedness for the criminal use of artificial intelligence technologies and unpreparedness for their full use to combat crime.

The problem of criminal law protection of information security in the field of ensuring access to information is defined as an excessive number of criminal law prohibitions.

The key problem of criminal law protection of information security in the field of information resource formation is the clear definition of the limits of effective criminal law influence.

In the conditions when the war of the Russian Federation against our country has more than a significant informational component, the existence of certain problems of criminal law regulation in the field of information security creates additional dangers and requires the fastest possible response.

Keywords: *criminal law, effectiveness of combating criminal offenses, information security*

Авторська довідка.

Карчевський Микола Віталійович – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри кримінального права і кримінології Львівського державного університету внутрішніх справ, головний науковий співробітник відділу дослідження проблем кримінального права Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В.В. Сташиса НАПрН України. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2693-3592>

Стаття надійшла до редакції 18 квітня 2024р.

УДК 349.2

DOI: <https://doi.org/10.33216/2218-5461/2024-47-1-130-143>

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТРУДОВИХ ВІДНОСИН ПІД ВПЛИВОМ ПРОЦЕСІВ ЦИФРОВІЗАЦІЇ

Котлярова І.Ю.

SOME ASPECTS OF LEGAL REGULATION OF LABOR RELATIONS UNDER THE INFLUENCE OF DIGITALIZATION PROCESSES

Kotliarova I. Yu.

У статті з'ясовано, що динаміка цифрової трансформації становить складну, глибоку та многогранну задачу, яка впливає на різні сфери суспільства, у тому числі на регулювання трудових відносин. Цей процес, у свою чергу, впливає й на регулювання трудових відносин, шляхом перетворення традиційних форм організації праці за допомогою інформаційних технологій. Зазначено, що введення електронних трудових книжок є одним із позитивних наслідків цифровізації, що сприяє полегшенню обліку трудової діяльності працівників. Додатково відзначено, що впровадження дистанційної форми організації роботи має ряд переваг, таких як швидкий доступ до праці, полегшення працевлаштування осіб з особливими потребами та інших соціальних груп, а також забезпечення часової та просторової гнучкості. Вказується, що серед перспективних напрямів цифровізації у сфері трудових відносин можна визначити запровадження віддаленої (електронної) професійної атестації працівників. У той же час, наявні ризики, пов'язані з можливим негативним впливом комп'ютерної техніки на здоров'я працівників, що вимагає врегулювання робочого режиму та забезпечення балансу між працею та відпочинком. Вказується також на ризики незаконного втручання в особисте та сімейне життя працівника, що вимагає встановлення певних принципів на правових норм, зокрема, щодо захисту персональних даних працівника.

Ключові слова: цифровізація, трудова діяльність, трудове законодавство, трудові права, працівник, дистанційний працівник, право на відключення, право на забуття, дистанційна робота, захист прав, персональні дані, роботодавець.

Постановка проблеми. Цифрова економіка змінює та модернізує зміст суспільних відносин, у тому числі трудових зсередини, зокрема, завдяки інформаційному впливу, розвитку технологій, автоматизації та зростаючому ступеню роботизації виробництва тощо. На сьогодні вже можна казати, що є десь більш 50 відсотків цифровізованих підприємств у світовому

ВВП. Саме поняття «цифрова економіка» охоплює усю економічну діяльність, яка забезпечується використанням інформаційно-комунікаційних та інших цифрових технологій. Проте трудове законодавство, що виникло в період індустріального суспільства, не готове до повного регулювання змін, які відбуваються в економіці, бізнес-процесах, трудовій та

соціальної сфері внаслідок процесів цифрової трансформації в сучасний період, та потребує удосконалення.

Наразі актуалізуються дослідження впливу цифровізації на усі сфери суспільного життя, у тому числі, щодо регулювання відносин в сфері праці. Маємо як позитивні елементи, як-то пріоритет інтелектуальної праці, поява новітніх форм організації сучасної праці і трудових відносин, гнучкість регулювання, розвиток електронної самозайнятості тощо, так і негативні – по-перше, недосконалість правових норм: регулювання трудових відносин відбувається КЗпП України, який приймався ще у радянські часи, по-друге, доступність працівника та вплив на його гідність, втручання в особистий простір.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню впливу інновацій та цифрових технологій на ринок праці, процеси зайнятості й регулювання трудових відносин присвятили свої праці науковці правники та економісти, зокрема: В.П. Антонюк [1], Р.Я. Бутинська [2], С.В. Вишновецька [3], О.О. Герасіменко [5], О.С. Гиляка [35], С.М. Гусаров [34], Л.М. Ільч [4], А.М. Колот [5], К. Маркевич [6], К.Ю. Мельник [34], О.Ф. Мельничук [7], Т.В. Обелець [8], О.В. Петришин [35], В.В. Сандугей [9], Д.І. Сіроха [11], О.Г. Серета [10], О.М. Ярошенко [11] та ін. Дослідження у цій сфері є актуальними з огляду на сучасний етап воєнного стану та подальшого повоєнного відновлення, коли цифровізація може бути як позитивом, так і певним ризиком, загрозою для працівника. **Метою статті** є дослідження окремих аспектів правового регулювання трудових відносин під впливом процесів цифровізації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Під час Всеукраїнського форуму «Україна 30. Трудові ресурси» вказувалось на необхідність «переходу на

основи цифровізації на ризикоорієнтований підхід». Вказувалося, що саме цифровізація трудових відносин є тією концепцією та платформою, яка дозволить зменшити кількість обов'язкових кадрових документів [12]. «Регуляція трудових відносин існує в усіх цивілізованих країнах світу. Держава має забезпечити захист соціально-трудова прав працівників, зокрема, це право на нормований робочий день та безпечні умови праці, право на лікарняні та відпустку, і ще багато питань взаємодії роботодавця і працівника. Водночас чинне трудове законодавство в Україні потребує оновлення та лібералізації. Цифровізація дозволяє провести якісну та ефективну дерегуляцію трудових відносин, скасувати надмірну бюрократизацію та зменшити навантаження на бізнес» [13].

Цифрова трансформація є завданням держави, яке поступово виконується і в сфері регулювання трудових відносин. Так, серед останніх позитивних зрушень можна відзначити вплив цифровізації на порядок обліку трудової діяльності працівників шляхом введення електронних трудових книжок [14]. Саме трудова книжка є головним джерелом інформації про трудову діяльність людини. Стаття 48 КЗпП України у ч. 2 закріплює, що «на вимогу працівника, який вперше приймається на роботу, трудова книжка оформляється роботодавцем в обов'язковому порядку не пізніше п'яти днів після прийняття на роботу». В ч. 3 зазначається, що «роботодавець на вимогу працівника зобов'язаний вносити до трудової книжки, що зберігається у працівника, записи про прийняття на роботу, переведення та звільнення, заохочення та нагороди за успіхи в роботі» [15]. Шлях відмови від паперових трудових книжок та врахування сучасних тенденцій обліку трудової діяльності – є позитивним зрушенням як для працівника (зменшується ризик втрати трудової книжки, відбувається економія часу працівника, є

доступ до даних), так і для роботодавця (спрощуються правила обліку та зберігання порівняно з паперовими, спрощується процедура та зменшується час при обробці запитів про нарахування виплат, особливо в умовах воєнного стану). Так, відповідно до змін, облік трудової діяльності працівника здійснюється в електронній формі в реєстрі застрахованих осіб Державного реєстру загальнообов'язкового державного соціального страхування у порядку, визначеному Законом України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування». Також позитивним є економія ресурсів. За даними неурядової організації EasyBusiness скасування трудових книжок дасть змогу заощаджувати роботодавцям близько 500 млн грн щороку [16]. Цифрова форма ведення трудової книжки знімає відповідальність і усуває складнощі роботодавця, пов'язані з обов'язкою своєчасної та у належній формі передачі паперової трудової книжки працівникові після припинення трудових відносин.

Серед перспективних напрямів цифровізації у сфері трудових відносин також можна визначити запровадження віддаленої (електронної) професійної атестації працівників, наприклад – державних службовців, суддів, працівників правоохоронних органів тощо. Електронна атестація спроможна скоротити бюджети на навчання/перенавчання персоналу, автоматизувати процес відбору кадрів та їх переміщення/переведення тощо. В цілому атестація допомагає підвищити кваліфікацію працівників, адаптувати їх знання та навички до мінливих вимог ринку, тому що атестація вимагає від працівника підготовки, підвищення знань та удосконалення навичок.

Особливо доречною є електронна атестація персоналу у кризовий час, коли роботодавець повинен підвищувати

ефективність та знижувати витрати робочого процесу. І «інвестувати» у розвиток співробітників буде вигідно саме у періоди криз – у підсумку роботодавець отримає кваліфікованого фахівця, який підвищить ефективність роботи завдяки новим навичкам, а працівник підвищить власну конкурентоздатність що буде сприяти його подальшій кар'єрі та надасть переваги при зміні роботи.

Водночас, враховуючи позитивні тенденції та переваги впливу цифровізації на трудові відносини, слід зважити на виклики, які постають перед працівниками як наслідки цифрової революції, які можуть загострюватися в сучасних умовах.

По-перше, сучасне трудове законодавство виникло та розвивалось тривалий час в іншому історичному контексті, що вимагає швидких концептуальних змін щодо правового регулювання прав та обов'язків суб'єктів трудових відносин у цифровому середовищі, враховуючи необхідність забезпечення захисту працівників у нових умовах праці.

На нашу думку, прийняття нового Трудового кодексу України – є тим кодифікованим актом, який врахує нові концепції та принципи правового регулювання. Зокрема, людиноцентризм (у центрі фігура працівника та спрямування регулювання на забезпечення як захисту його прав, так і балансу інтересів з роботодавцем). Людиноцентризм, з огляду на сучасні погляди, є явищем, яке характеризується як гуманістично орієнтований підхід до формування нової людини – активної, енергійної, розум і душа якої знаходяться в злагоді [17, с. 10] або як практичний і світоглядний орієнтир, який повинен стати основним виміром державної політики у новітній історії України [18, с. 156]. Саме людиноцентризм – є світоглядним орієнтиром і державної соціальної політики, яка

спрямована на узгодження цілей соціального характеру із цілями економічного зростання України шляхом проведення правових, організаційних та інших державних заходів.

Певні зміни в регулюванні, на нашу думку, відбулися під впливом таких загроз, як: пандемія Covid-19 2020-2021 років, повномасштабне вторгнення РФ у 2022 році, які, по-перше, призвели до масового переходу працівників на дистанційну (віддалену) роботу, а, по-друге, вплинуло на розвиток національного трудового законодавства та пришвидшення руху у напрямку нормативізації та сталості регулювання дистанційних процесів. Так, Законом України від 30.03.2020 № 540-IX [19] було внесено зміни до низки законодавчих актів України, у тому числі КЗпП України щодо унормування питань дистанційної роботи. Постанова Кабінету Міністрів України від 12.04.2022 № 440 «Деякі питання організації роботи державних службовців та працівників державних органів у період воєнного стану» [20] та Закон України від 19.07.2020 № 2136-IX «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» [21] передбачають можливість працювати дистанційно.

Перевагами цієї форми організації роботи є швидкий доступ до роботи, вирішення проблеми працевлаштування людей з інвалідністю, жінок та молоді, часова та просторова гнучкість, гнучкість у регулюванні тощо.

Водночас необхідно звернути увагу на негативні моменти, у тому числі, достатньо швидкий розвиток поляризації в суспільстві, що призводить до нерівності між працівниками, створює соціальні та економічні розбіжності, пов'язані з суттєвою різницею в умовах праці, оплаті праці, безпеці тощо, що у свою чергу може мати серйозні соціальні наслідки, як-то зростання соціальної нерівності, конфлікти між

робочими групами і втрата довіри до системи праці.

Також широке застосування цифрових технологій відкриває занепокоєння, пов'язане з негативним впливом комп'ютерної техніки на здоров'я людини, що вимагає чіткого врегулювання режиму роботи та встановлення балансу між робочим часом та часом відпочинку при дистанційній роботі.

Ще один аспект, це надмірний вплив роботодавця, навантаження на працівника через недотримання режиму робочого часу, постійне листування, надання завдань через електронну пошту, тобто постійне включення працівника до роботи тощо. Хоча ми пам'ятаємо, що на рівні Конституції України зазначено: «Кожен, хто працює, має право на відпочинок» [22, ст. 45]. Тобто у позаробочий час людина має відпочивати, а не працювати та бути постійно включеною.

Право на відключення вперше з'явилося у трудовому законодавстві України у зв'язку з доповненням КЗпП України статтею 60-2, яка у частині 9 закріплює: «Працівнику, який виконує дистанційну роботу, гарантується період вільного часу для відпочинку (період відключення), під час якого працівник може переривати будь-який інформаційно-телекомунікаційний зв'язок з роботодавцем, і це не вважається порушенням умов трудового договору або трудової дисципліни. Період вільного часу для відпочинку (період відключення) визначається у трудовому договорі про дистанційну роботу» [15, ст. 60-2].

Право на відключення (*right to disconnect*) відноситься до права працівника мати можливість відсторонитися від роботи та утримуватися від пов'язаних з роботою електронних комунікацій, таких як електронні листи чи інші повідомлення, у неробочий час, - зазначається в європейському словнику промислових відносин [23]. Регулювання права на

відключення за своєю суттю має встановити три основні моменти: 1) обмеження робочого часу (на рівні трудового законодавства – нового Трудового кодексу, який має обмежувати встановлення щоденної/тижневої тривалості робочого часу та обмежувати понаднормові години); 2) право на відпочинок (перерви, щоденні та щотижневі відпочинки, щорічна відпустка - у новому ТКУ); 3) право на приватність (як на рівні конституційного так і трудового права).

На думку юриста Ярослава Жукровського ще одним важливим правом працівника, окрім «права на відключення» є ще одне пов'язане право - «право на забуття». На його думку: «Право на забуття дає людині можливість упродовж всієї відпустки не мати жодного контакту із роботою. Адже у сучасному цифровому світі людині просто необхідно якісно відпочивати для того, аби, відповідно, якісно працювати» [24]. Підтримуючи цю позицію, вважаємо, що необхідним є чітке прописування на рівні трудового договору меж робочого часу. Тому що у статті 31 чинного КЗпП України встановлена заборона вимагати виконання роботи, не обумовленої трудовим договором [15, ст. 31].

Саме в такому комплексному підході має відобразитися та бути закріплено право працівника відірватися від роботи та утримуватися від пов'язаних з роботою електронних комунікацій у неробочий час у новому Трудовому кодексі України, що дозволить зберегти необхідний баланс між робочим та особистим часом та сформулювати безпечно, здорове й адаптоване під цифрові виклики робоче середовище.

Продовжуючи досліджувати питання щодо встановлення балансу між роботою та особистим життям працівника важливим є аналіз досвіду інших країн. Так, європейські країни використовують різні підходи до реалізації права на відключення. В деяких,

зокрема, у Франції, Бельгії, Італії право на відключення закріплено на законодавчому рівні як окреме трудове право.

Франція стала першою у запровадженні права на відключення (*le droit à la déconnexion*) під час перегляду французького Трудового кодексу, який було введено в дію у 2017 році (Стаття L2242-17 Трудового Кодекса, 2020). Ця норма передбачає обов'язок роботодавців та працівників кожної компанії з 50 або більше працівниками вести переговори щодо "використання ІКТ" з метою забезпечення дотримання часу відпочинку та відпустки працівників, а також їхнього особистого та сімейного життя [25].

Статті з 15 по 17 Закону Бельгії «Про зміцнення економічного зростання та соціальної згуртованості» від 26 березня 2018 року встановлюють, що питання щодо відключення та використання цифрових комунікацій повинні обговорюватися Комітетом із запобігання та захисту (КЗЗ), представницьким органом працівників, який має бути обраний на підприємствах із понад 50 співробітниками [25].

Закон Італії 81/2017, який гарантує право на відключення, поширюється на так званих «розумних працівників» за індивідуальною угодою. Це працівники, які поєднують роботу в офісі з дистанційною/віддаленою роботою, щоб забезпечити баланс між роботою та особистим життям, виконанням сімейних обов'язків. Право на відключення встановлюється шляхом індивідуальних угод (договорів) [25].

В деяких країнах право на відключення було включено до актів, які регулюють дистанційну роботу більш широко.

Так, у статті 5 Закону про дистанційну роботу Аргентини (№ 27,555) і Нормативному Указі № 27/202 (набрав чинності з 1 квітня 2021 року), дистанційні працівники матимуть право не зв'язуватися з роботодавцями та від'єднатися від цифрових

пристроїв та/або інформаційно-комунікаційних технологій після свого робочого дня та під час відпусток [25].

Закон Чилі №21220 - Кодекс про віддалену роботу (2020) встановлює, що роботодавець повинен поважати їх право на відключення, гарантуючи час, протягом якого працівники не будуть зобов'язані відповідати на повідомлення, накази чи інші вимоги роботодавця. Час відключення повинен становити не менше дванадцяти безперервних годин протягом двадцяти чотирьох годин. Так само ні в якому разі не можна роботодавцю встановлювати зв'язок або формулювати накази чи інші вимоги в дні відпочинку або щорічної відпустки працівників [25].

Деякі країни закріплюють право дистанційного працівника на відключення на рівні правил захисту персональних даних.

Так, Іспанія має Закон 3/2018 від 5 грудня про захист персональних даних і гарантії цифрових прав. Стаття 88(1) Закону Іспанії 3/2018. Право на цифрове відключення на робочому місці. Забезпечує, що робітники та службовці мають право на цифрове відключення з метою гарантії поза законодавчо або конвенційно встановленим робочим часом, на повагу до їхнього часу відпочинку, дозвілля і відпусток, а також на їх особисту і сімейну приватність [25].

Необхідно зазначити, що право на конфіденційність і захист персональних даних є також результатом різноспрямованості та складності розвитку, включаючи технологічну революцію та цифровізацію, а також соціально-політичні і правові зміни. Це робить підходи до конфіденційності частково універсальними, частково культурними. Хоча конфіденційність і захист даних, як поняття, вперше виникли в західних правових системах, вони розвивалися та вже застосовуються по всьому світу. Поняття

приватності вперше з'явилося в правовій системі США, але пізніше воно було концептуально імпортовано, розроблено та адаптовано в Європі, де підходи до людської гідності та особистих прав існували раніше.

Звісно, питання конфіденційності та захисту персональних даних тісно пов'язане із правами людини, що визнається численними міжнародними документами. Право на приватність (приватність) гарантується статтею 12 Загальної декларації прав людини [26] та статтею 17 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права [27]. Більшість регіонів світу також визнають право на конфіденційність та/або захист даних. Найважливішими європейськими документами в цьому контексті є Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (ЄКПЛ) [28] та Хартія основоположних прав Європейського Союзу (ХОПЕС) [29]. Стаття 8 ЄКПЛ гарантує право на повагу до приватного і сімейного життя. Статті 7 та 8 Хартії основоположних прав Європейського Союзу гарантують право на приватне життя та право на захист даних відповідно. Пояснення до цих статей 8 Хартії основоположних прав Європейського Союзу зазначають, що права, гарантовані цією статтею, відповідають правам, гарантованим ЄКПЛ. Існує також величезна кількість прецедентного права Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) щодо Статті 8 ЄКПЛ.

Також, Радою Європи 28.01.1981 р. було прийнято Конвенцію про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних [30], а 08.11.2001 р. Додатковий протокол до Конвенції про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних стосовно органів нагляду та транскордонних потоків даних [31]. Україна у 2010 р. ратифікувала ці документи (Закон України «Про ратифікацію Конвенції

про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних та Додаткового протоколу до Конвенції про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних стосовно органів нагляду та транскордонних потоків даних» від 06.07.2010 р. № 2438 –VI) [32]. На національному рівні також було прийнято Закон України «Про захист персональних даних» (01.06.2010 р. № 2297-VI) [33].

Вчені наголошують на тому, що цифрові трансформації безпосередньо впливають на реалізацію основних прав людини, сприяють появі нових, так званих, цифрових прав людини і громадянина. С.М. Гусаров та К.Ю. Мельник вказують, що «результати цифровізації вимагають осмислення й адекватного формулювання правового механізму регулювання, реалізації, захисту вже наявних та нових прав людини з метою сталого соціально-економічного розвитку держави та суспільства» [34, с. 136]. О.В. Петришин та О.С. Гиляка наголошують, що «сучасні цифрові технології сформували новий спосіб виробництва, створили передумови для переходу до нової формації, до цифровізації суспільних відносин, і саме право має надійно регулювати ці відносини» [35].

В.Я. Бурак конкретизує та вказує на такий напрям впливу цифрових технологій, як можливість роботодавця здійснювати контроль за працівником, що підсилює і пов'язане з цим питання захисту персональних даних працівника [36].

На нашу думку, важливим, є те, що на сьогодні встановлені загальні принципи захисту персональних даних працівників:

1) Законність, добросовісність та прозорість обробки персональних даних (обов'язок роботодавця повідомити працівників про: мету обробки їх персональних даних; категорії персональних даних, що обробляються; джерела отримання

персональних даних; права суб'єктів персональних даних; строки зберігання персональних даних).

2) Згода працівника.

3) Мета обробки (тільки законні/легітимні цілі обробки персональних даних, які визначені у Законі України «Про захист персональних даних». Обробка персональних даних має бути необхідною та пропорційною меті, для якої вона здійснюється).

4) Мінімально необхідний обсяг персональних даних (пропорційність персональних даних, тобто вимога щодо мінімізації даних, вимога щодо ненадмірної обробки або вимога відповідності меті).

5) Точність та актуальність даних (роботодавець має вживати заходів для оновлення та виправлення персональних даних працівників).

6) Зберігання даних (мають зберігатися протягом строку, не більшого, ніж це необхідно для мети, для якої персональні дані були зібрані).

7) Безпека даних (роботодавець має вживати заходів для захисту персональних даних працівників від несанкціонованого доступу, використання, розкриття, зміни, знищення або втрати).

8) Права суб'єктів персональних даних (працівники мають право на доступ до своїх персональних даних, виправлення їх, видалення, обмеження обробки, перенесення та заперечення проти обробки їх персональних даних).

9) Контроль за обробкою даних (до 2014 року контроль за обробкою персональних даних роботодавцями здійснювала Державна служба України з питань захисту персональних даних [37], після 2014 року функції із контролю за дотримання законодавства у цій сфері, в т. ч. щодо отримання повідомлень про обробку

персональних даних, були передані Омбудсмену).

10) Відповідальність (роботодавець несе відповідальність за шкоду, завдану працівникам внаслідок незаконної обробки їх персональних даних).

Вважаємо, що на національному рівні простежується певне відображення зазначених принципів у нормативно-правових актах. Так, зокрема, у Законі України «Про захист персональних даних». Стаття 6 зазначеного Закону встановлює загальні вимоги до обробки персональних даних (мета обробки, правила здійснення обробки, пропорційність, тощо), а стаття 7 – особливі вимоги, включаючи заборону обробки персональних даних про расове або етнічне походження, політичні, релігійні або світоглядні переконання, членство в політичних партіях та професійних спілках, засудження до кримінального покарання, а також даних, що стосуються здоров'я, статевого життя, біометричних або генетичних даних [33, ст. 6-7].

Також у цьому Законі встановлено виключний перелік підстав виникнення права на обробку персональних даних, що є одним з елементів захисту персональних даних [33, ст. 11]. На сьогодні, згода працівника на обробку персональних даних – є самою застосовною та найпоширенішою підставою виникнення права на обробку персональних даних.

В аспекті захисту персональних даних важливого значення набуває належна реалізація, передбачених у статті 8 Закона, прав суб'єкта персональних даних. Зокрема, знати про джерела збирання, місцезнаходження своїх персональних даних, мету їх обробки, місцезнаходження або місце проживання (перебування) володільця чи розпорядника персональних даних або дати відповідне доручення щодо отримання цієї інформації уповноваженим ним особам, крім

випадків, встановлених законом; отримувати інформацію про умови надання доступу до персональних даних, зокрема інформацію про третіх осіб, яким передаються його персональні дані; на доступ до своїх персональних даних; тощо [33, ст. 11].

Дослідженню загальних принципів захисту персональних даних приділяють увагу вчені. Так, Френк Хендрікс досліджує тенденції, принципи та передову практику захисту персональних даних, виокремлює загальні принципи [38]. Автором було проаналізовано десять регіональних або глобальних стандартів, включаючи, Керівні принципи конфіденційності ОЕСР, Конвенцію конфіденційності АТЕС, Конвенцію Ради Європи (РЄ) 108 і Конвенцію 108+, Стандарти захисту персональних даних для Іbero-американських держав Конвенція Африканського Союзу про кібербезпеку та захист персональних даних, Закон ECOWAS про захист персональних даних, стандарти захисту даних ЄС (GDPR) і Керівні принципи ООН щодо регулювання комп'ютеризованих файлів персональних даних. З порівняння цих інструментів Френк Хендрікс виокремлює такі глобальні ключові принципи [38]:

1. Справедливість: особисті дані повинні оброблятися чесно (з посиланнями на недискримінацію, прозорість, відсутність шахрайства).

2. Легітимність: (або законність) персональні дані повинні оброблятися в законних цілях або повинні оброблятися законно.

3. Специфікація призначення: персональні дані повинні оброблятися лише для визначених, чітко визначених і законних цілей.

4. Пропорційність: персональні дані повинні оброблятися з урахуванням загальних вимог пропорційності, вимог щодо мінімізації даних, вимог щодо ненадмірної обробки або вимог відповідності меті.

5. Якість даних: особисті дані повинні бути точними, повними та актуальними.

6. Відкритість/прозорість: включення певного ступеня відкритості або прозорості можна знайти в усіх структурах. Ступені варіюються від загальних вимог до прозорої політики та забезпечення доступу до інформації про обробку персональних даних до конкретних списків інформації, які необхідно надавати безпосередньо суб'єктам даних.

7. Безпека: мають бути відповідні (або достатні) заходи для захисту (обробки) персональних даних.

8. Зберігання даних: особисті дані не повинні зберігатися довше, ніж це необхідно для цілей обробки.

9. Відповідальність: (дещо менш загальноприйнятий принцип), який вимагає, щоб контролери даних (і, де це можливо, обробники) несли відповідальність за персональні дані, які вони обробляють.

10. Доступ: суб'єкти даних мають право на доступ до своїх особистих даних і мають право на виправлення та/або видалення чи стирання цих даних із (для деяких інструментів) додатковими гарантіями заперечення чи оскарження обробки даних.

Висновки. Поява цифрової форми трудових відносин потребує унормування її змісту та внесення суттєвих змін до існуючих класичних правовідносин між роботодавцями та працівниками, що закріплені діючим трудовим законодавством. Вважаємо за необхідне чітко сформулювати та закріпити цифрові трудові права працівників та їх гарантії, а також закріпити, нарівні з нормами, які вже застосовуються – регулювання електронних трудових книжок, дистанційні трудові відносини, електронний кадровий документообіг – нові права, зокрема право на відключення від роботи та право на забуття. Ці права є новими для українського правового поля, але вони активно реалізуються

працівниками у європейських країнах, досвід яких має бути цікавим та корисним для вітчизняної практики. Також вважаємо, що новий Трудовий Кодекс України має містити окремий розділ, який стосується захисту персональних даних працівника. Цей розділ має включати основні принципи захисту персональних даних, закріплювати права суб'єкта персональних даних, визначення основних понять (зокрема, «персональні дані», «захист персональних даних», тощо), питання відповідальності у разі порушення законодавства про захист персональних даних. Перспективним напрямом удосконалення трудових правовідносин є застосування електронної атестації працівників, яка може позитивно вплинути на підвищення кваліфікації працівника та трудову мобільність.

Література:

1. Антонюк В.П. Трансформація зайнятості населення: методологічні засади дослідження та європейські тренди / В. П. Антонюк, Л.В. Щетініна. Соціально-трудова відносина: теорія та практика. - 2018. № 1. С. 77-91. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/stvttp_2018_1_8 (дата звернення: 26.04.2024)

2. Бутинська Р.Я. Вплив цифрових технологій на трудові відносини: виклики та завдання URL: <https://chasprava.com.ua/index.php/journal/article/download/69/66/> (дата звернення: 26.04.2024).

3. Вишневецька С.В. Проблеми трудового законодавства в умовах прекарізації та цифровізації зайнятості. Актуальні проблеми трудового законодавства, законодавства про державну службу та службу в правоохоронних органах: матер. VII Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 16 листоп. 2018 р.) / за заг. ред. К.Ю. Мельника. Харків: Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2018. С. 57–60.

4. Ільч Л.М. Структурні трансформації транзитивного ринку праці України: монографія. Київ: Алерта, 2017. 608 с.

5. Колот А.М. Новітні глобальні тенденції у сфері зайнятості і доходів та їх вплив на соціальну нерівність / А. М. Колот, О. О. Герасименко.

Соціально-трудові відносини: теорія та практика. 2018. № 1. С. 8-35. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/stvtpp_2018_1_3 (дата звернення: 26.04.2024).

6. Маркевич К. Цифровізація: переваги та шляхи подолання викликів. Центр Разумкова. URL: <https://razumkov.org.ua/statti/tsyvrovizatsiia-perevagy-ta-shliakhy-podolannia-vyklykiv> (дата звернення: 26.04.2024).

7. Мельничук О. Ф. Право на відключення (right to disconnect) в трудовому законодавстві України та зарубіжних країн. Забезпечення прав людини: національний та міжнародний виміри. Збірник матеріалів I-ї Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Вінниця, 10 грудня 2021 р.). Вінниця, 2022. С. 87-92.

8. Обелець Т. В. Сучасні тенденції трансформації ринку праці Електронне фахове видання «Ефективна економіка» URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/5_2020/106.pdf (дата звернення: 26.04.2024).

9. Сандугей, В.В. Формування інноваційного типу зайнятості у вітчизняній економіці. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 18: Економіка і право : зб. наук. праць. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2015. Вип. 30. С. 22-28.

10. Sereda O. G., Galkina N. M. (2021). Current problems of legal regulation of remote employees' rest time. *Social Law*, (4), 30-37. Retrieved from URL: <https://soclaw.com.ua/index.php/journal/article/view/547> (дата звернення: 26.04.2024).

11. Yaroshenko, O.M., Sirokha, D.I., Velychko, L.Y., Kotova, L.V., Sobchenko, V.V. (2022) Current problems of legal regulation of remote work in the context of the introduction of restrictive measures caused by the spread of COVID-19 in Ukraine and the EU. *Relacoes Internacionais no Mundo Atual*, 1(34), pp. 1-16. URL: <https://revista.unicuritiba.edu.br/index.php/RIMA/article/view/5575/0> (дата звернення: 27.04.2024).

12. Цифровізація трудових відносин має зменшити бюрократичне навантаження на бізнес і захистити його від необґрунтованих перевірок та штрафів URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3284576-cifrovizacia-trudovih-vidnosin-zmensit-navantazenna-na-biznes-minekonomiki.html> (дата звернення: 26.04.2024).

13. Публікація Міністерства економіки України, від 21 липня 2021 року URL:

<https://www.kmu.gov.ua/news/same-cifrovizaciya-dozyvolyaye-zabezpechiti-shvidku-yakisnu-ta-efektivnu-deregulyaciyu-trudovih-vidnosin-igor-dyadyura> (дата звернення: 26.04.2024).

14. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обліку трудової діяльності працівника в електронній формі: Закон України від 05.02.2021 р. № 1217-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1217-20#Text> (дата звернення 26.04.2024).

15. Кодекс законів про працю України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> (дата звернення 26.04.2024).

16. Коломійчук В. Трудова книжка: архаїзм чи необхідність. Юридична газета online URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/trudove-pravo/trudova-knizhka-arhayizm-chi-neobhidnist.html> (дата звернення 26.04.2024).

17. Вишневський О. Людиноцентризм як педагогічна проблема на тлі сучасних цивілізаційних процесів / О. Вишневський // Освіта: всеукраїнський громадсько-політичний тижневик. 2008. № 32/33. С. 10-11.

18. Гончаренко С. Український педагогічний словник / С. Гончаренко. К.: Либідь, 1997. 376 с.

19. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на забезпечення додаткових соціальних та економічних гарантій у зв'язку з поширенням коронавірусної хвороби (COVID-19): Закон України від 30.03.2020 № 540-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/540-20#Text> (дата звернення 27.04.2024).

20. Деякі питання організації роботи державних службовців та працівників державних органів у період воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 12.04.2022 № 440 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/440-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення 27.04.2024).

21. Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану: Закон України від 19.07.2020 № 2136-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text> (дата звернення 27.04.2024).

22. Конституції України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 29.04.2024).

23. Eurofound (2021), *Right to disconnect*, European Industrial Relations Dictionary, Dublin

URL:

<https://www.eurofound.europa.eu/en/european-industrial-relations-dictionary/right-disconnect> (дата звернення 29.04.2024).

24. Право на забуття і право на відключення: що це таке і як воно працює URL: <https://radiopershe.com/news/pravo-na-zabuttia-i-pravo-na-vidkliuchennia-shcho-tse-take-i-iaak-vono-pratsiuiie> (дата звернення 29.04.2024).

25. Telework and The Right to Disconnect: International Experiences Teletrabalho e o direito a desligar: experiências internacionais Naj Ghosheh Inclusive Labour Markets, Labour Relations and Working Conditions Branch (INWORK) International Labour Organization Geneva, Switzerland URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---ilo-lisbon/documents/genericdocument/wcms_836190.pdf (дата звернення 29.04.2024).

26. Загальна декларація прав людини від 10.12.1948 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення 29.04.2024).

27. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16.12.1966 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення 29.04.2024).

28. Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (ЄКПЛ) від 04.11.1950 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення 29.04.2024).

29. Хартія основоположних прав Європейського Союзу (ХОПЕС) URL: <https://ccl.org.ua/posts/2021/11/hartiya-osnovnyh-prav-yevropejskogo-soyuzu/#:~:text=%D0%A5%D0%B0%D1%80%D1%82%D1%96%D1%8F%20%D0%BE%D1%81%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B6%D0%BD%D0%B8%D1%85%20%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%20%D0%84%D0%B2%D1%80%D0%BE%D0%BF%D0%B5%D0%B9%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D0%B3%D0%BE%20%D0%A1%D0%BE%D1%8E%D0%B7%D1%83,%D0%B4%D0%BE%D0%B3%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D1%80%D1%83%20%D0%B3%D1%80%D1%83%D0%B4%D0%BD%D1%8F%202009%20%D1%80%D0%BE%D0%BA%D1%83>. (дата звернення 29.04.2024).

30. Конвенція про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних від 28.01.1981 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_326#Text (дата звернення 29.04.2024).

31. Додатковий протокол до Конвенції про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних стосовно органів нагляду та транскордонних потоків даних від 08.11.2001 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_363#Text (дата звернення 29.04.2024).

32. Про ратифікацію Конвенції про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних та Додаткового протоколу до Конвенції про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних стосовно органів нагляду та транскордонних потоків даних: Закон України від 06.07.2010 р. № 2438 –VI) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2438-17#Text> (дата звернення 29.04.2024).

33. Про захист персональних даних: Закон України від 01.06.2010 р. № 2297-VI URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text> (дата звернення 29.04.2024).

34. Гусаров С.М., Мельник К.Ю. захист персональних даних працівника. Право і безпека. 2023. № 2 (89). С. 133-144. URL: <https://pb.univd.edu.ua/index.php/PB/article/view/716/555>

35. Petryshyn O. V., Huliaka O. S. Human rights in the digital age: Challenges, threats and prospects. Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine. 2021. №. 1, Vol. 28. Pp. 15–23. DOI: [https://doi.org/10.37635/jnalsu.28\(1\).2021.15-23](https://doi.org/10.37635/jnalsu.28(1).2021.15-23).

36. Бурак В. Я. Цифрові технології і основні напрямки розвитку трудового законодавства // Проблеми розвитку соціально-трудова прав та профспілкового руху в Україні : матеріали VIII Всеукр. наук. -практ. конф. (м. Харків, 28 трав. 2020 р.) / за заг. ред. К. Ю. Мельника. Харків : ХНУВС, 2020. С. 143-146.

37. Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади: Постанова КМУ від 10 вересня 2014 р. № 442 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/442-2014-%D0%BF#Text> (дата звернення 29.04.2024).

38. Frank Hendrickx Protection of workers' personal data: General principles URL:

<https://webapps.ilo.org/static/english/intserv/working-papers/wp062/index.html#ID0EYIAE> дата звернення 29.04.2024).

References:

1. Antoniuk V.P. Transformatsiia zainiatosti naselennia: metodolohichni zasady doslidzhennia ta yevropeyski trendy / V. P. Antoniuk, L.V. Shchetinina. Sotsialno-trudovi vidnosyny: teoriia ta praktyka. - 2018. № 1. S. 77-91. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/stvttp_2018_1_8 (data zvernennia: 26.04.2024)

2. Butynska R.Ia. Vplyv tsyfrovyykh tekhnolohii na trudovi vidnosyny: vyklyky ta zavdannia URL: <https://chasprava.com.ua/index.php/journal/article/download/69/66/> (data zvernennia: 26.04.2024).

3. Vyshnovetska S.V. Problemy trudovoho zakonodavstva v umovakh prekaryzatsii ta tsyfrovizatsii zainiatosti. Aktualni problemy trudovoho zakonodavstva, zakonodavstva pro derzhavnu sluzhbu ta sluzhbu v pravookhoronnykh orhanakh: mater. VII Vseukr. nauk.-prakt. konf. (m. Kharkiv, 16 lystop. 2018 r.) / za zah. red. K.Iu. Melnyka. Xarkiv: Kharkiv. nats. un-t vnutr. sprav, 2018. S. 57–60.

4. Ilich L.M. Strukturni transformatsii tranzhytynoho rynku pratsi Ukrainy: monohrafiia. Kyiv: Alerta, 2017. 608 s.

5. Kolot A.M. Novitni hlobalni tendentsii u sferi zainiatosti i dokhodiv ta yikh vplyv na sotsialnu nerivnist / A. M. Kolot, O. O. Herasymenko. Sotsialno-trudovi vidnosyny: teoriia ta praktyka. 2018. № 1. S. 8-35. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/stvttp_2018_1_3 (data zvernennia: 26.04.2024).

6. Markevych K. Tsyfrovizatsiia: perevahy ta shliakhy podolannia vyklykiv. Tsentrazumkova. URL: <https://razumkov.org.ua/statti/tsyfrovizatsiia-perevagy-ta-shliakhy-podolannia-vyklykiv> (data zvernennia: 26.04.2024).

7. Melnychuk O F. Pravo na vidkliuchennia (right to disconnect) v trudovomu zakonodavstvi Ukrainy ta zarubizhnykh krain. Zabezpechennia prav liudyny: natsionalnyi ta mizhnarodnyi vymiry. Zbirnyk materialiv I-i Vseukrainskoi naukovopraktychnoi konferentsii (m. Vinnytsia, 10 hrudnia 2021 r.). Vinnytsia, 2022. S. 87-92.

8. Obelets T. V. Suchasni tendentsii transformatsii rynku pratsi Elektronne fakhove vydannia «Efektyvna ekonomika» URL:

http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/5_2020/106.pdf (data zvernennia: 26.04.2024).

9. Sanduhei, V.V. Formuvannia innovatsiinoho typu zainiatosti u vitchyzniani ekonomitsi. Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova. Serii 18: Ekonomika i pravo : zb. nauk. prats. Kyiv : Vyd-vo NPU imeni M. P. Drahomanova, 2015. Vyp. 30. S. 22-28.

10. Sereda O. G., Galkina N. M. (2021). Current problems of legal regulation of remote employees rest time. Social Law , (4), 30-37. Retrieved from URL: <https://soclaw.com.ua/index.php/journal/article/view/547> (data zvernennia: 26.04.2024).

11. Yaroshenko, O.M., Sirokha, D.I., Velychko, L.Y., Kotova, L.V., Sobchenko, V.V. (2022) Current problems of legal regulation of remote work in the context of the introduction of restrictive measures caused by the spread of COVID-19 in Ukraine and the EU. Relacoes Internacionais no Mundo Atual, 1(34), pp. 1–16. URL: <https://revista.unicuritiba.edu.br/index.php/RIMA/article/view/5575/0> (data zvernennia: 27.04.2024).

12. Tsyfrovizatsiia trudovykh vidnosyn maie zmenshyty biurokratychno navantazhennia na biznes i zakhystyty yoho vid neobgruntovanykh perevirok ta shtrafiv URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3284576-cifrovizacia-trudovih-vidnosin-zmensit-navantazenna-na-biznes-minekonomiki.html> (data zvernennia: 26.04.2024).

13. Publikatsiia Ministerstva ekonomiky Ukrainy, vid 21 lypnia 2021 roku URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/same-cifrovizaciya-dozvolyye-zabezpechiti-shvidku-yakisnu-ta-efektivnu-deregulyaciyu-trudovih-vidnosin-igor-dyadyura> (data zvernennia: 26.04.2024).

14. Pro vnesennia zmin do deiakyykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo obliku trudovoi diialnosti pratsivnyka v elektronni formi: Zakon Ukrainy vid 05.02.2021 r. № 1217-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1217-20#Text> (data zvernennia 26.04.2024).

15. Kodeks zakoniv pro pratsiu Ukrainy URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> (data zvernennia 26.04.2024).

16. Kolomiichuk V. Trudova knyzhka: arkhayzm chy neobkhidnist. Yurydychna hazeta online URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/trudove-pravo/trudova-knyzhka-arhayizm-chi-neobhidnist.html> (data zvernennia 26.04.2024).

17. Vyshnevskiy O. Liudynotsentryzm yak pedahohichna problema na tli suchasnykh tsyvilizatsiinykh protsesiv / O. Vyshnevskiy // Osvita: vseukrainskyi hromadsko-politychnyi tyzhnevnyk. 2008. № 32/33. S. 10-11.

18. Honcharenko S. Ukrainskyi pedahohichnyi slovnyk / S. Honcharenko. K.: Lybid, 1997. 376 s.

19. Pro vnesennia zmin do deiakyykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy, spriamovanykh na zabezpechennia dodatkovykh sotsialnykh ta ekonomichnykh harantii u zviazku z poshyrenniam koronavirusnoi khvoroby (COVID-19): Zakon Ukrainy vid 30.03.2020 № 540-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/540-20#Text> (data zvernennia 27.04.2024).

20. Deiaki pytannia orhanizatsii roboty derzhavnykh sluzhbovtiv ta pratsivnykiv derzhavnykh orhaniv u period voiennoho stanu: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 12.04.2022 № 440 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/440-2022-%D0%BF#Text> (data zvernennia 27.04.2024).

21. Pro orhanizatsiiu trudovykh vidnosyn v umovakh voiennoho stanu: Zakon Ukrainy vid 19.07.2020 № 2136-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text> (data zvernennia 27.04.2024).

22. Konstytutsii Ukrainy vid 28.06.1996 № 254k/96-VR URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254-%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (data zvernennia 29.04.2024).

23. Eurofound (2021), Right to disconnect, European Industrial Relations Dictionary, Dublin URL: <https://www.eurofound.europa.eu/en/european-industrial-relations-dictionary/right-disconnect> (data zvernennia 29.04.2024).

24. Pravo na zabuttia i pravo na vidkliuchennia: shcho tse take i yak vono pratsiuie URL: <https://radiopershe.com/news/pravo-na-zabuttia-i-pravo-na-vidkliuchennia-shcho-tse-take-i-iaak-vono-pratsiuie> (data zvernennia 29.04.2024).

25. Telework and The Right to Disconnect: International Experiences Teletrabalho e o direito a desligar: experiências internacionais Naj Ghosheh Inclusive Labour Markets, Labour Relations and Working Conditions Branch (INWORK) International Labour Organization Geneva, Switzerland URL: <https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---ilo->

lisbon/documents/genericdocument/wcms_836190.pdf (data zvernennia 29.04.2024).

26. Zahalna deklaratsiia prav liudyny vid 10.12.1948 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (data zvernennia 29.04.2024).

27. Mizhnarodnyi pakt pro hromadianski i politychni prava vid 16.12.1966 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (data zvernennia 29.04.2024).

28. Ievropeiska konventsiiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod (IeKPL) vid 04.11.1950 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (data zvernennia 29.04.2024).

29. Khartiia osnovopolozhnykh prav Yevropeiskoho Soiuzu (KhOPES) URL: <https://ccl.org.ua/posts/2021/11/hartiya-osnovnyh-prav-yevropejskogo-soyuzu/#:~:text=%D0%A5%D0%B0%D1%80%D1%82%D1%96%D1%8F%20%D0%BE%D1%81%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B6%D0%BD%D0%B8%D1%85%20%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%20%D0%84%D0%B2%D1%80%D0%BE%D0%BF%D0%B5%D0%B9%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D0%B3%D0%BE%20%D0%A1%D0%BE%D1%8E%D0%B7%D1%83,%D0%B4%D0%BE%D0%B3%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D1%80%D1%83%201%20%D0%B3%D1%80%D1%83%D0%B4%D0%BD%D1%8F%202009%20%D1%80%D0%BE%D0%BA%D1%83>. (data zvernennia 29.04.2024).

30. Konventsiiia pro zakhyst osib u zviazku z avtomatyzovanoiu obrobkoiu personalnykh danykh vid 28.01.1981 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_326#Text (data zvernennia 29.04.2024).

31. Dodatkovyi protokol do Konventsii pro zakhyst osib u zviazku z avtomatyzovanoiu obrobkoiu personalnykh danykh stosovno orhaniv nahliadu ta transkordonnnykh potokiv danykh vid 08.11.2001 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_363#Text (data zvernennia 29.04.2024).

32. Pro ratyfikatsiiu Konventsii pro zakhyst osib u zviazku z avtomatyzovanoiu obrobkoiu personalnykh danykh ta Dodatkovoho protokolu do Konventsii pro zakhyst osib u zviazku z avtomatyzovanoiu obrobkoiu personalnykh danykh stosovno orhaniv nahliadu ta transkordonnnykh

potokiv danykh: Zakon Ukrainy vid 06.07.2010 r. № 2438 –VI) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2438-17#Text> (data zvernennia 29.04.2024).

33. Pro zakhyst personalnykh danykh: Zakon Ukrainy vid 01.06.2010 r. № 2297-VI URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text> (data zvernennia 29.04.2024).

34. Husarov S.M., Melnyk K.Iu. zakhyst personalnykh danykh pratsivnyka. Pravo i bezpeka. 2023. № 2 (89). S. 133-144. URL: <https://pb.univd.edu.ua/index.php/PB/article/view/716/555>

35. Petryshyn O. V., Hyliaka O. S. Human rights in the digital age: Challenges, threats and prospects. Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine. 2021. №. 1, Vol. 28. Pp. 15–23. DOI: [https://doi.org/10.37635/jnalsu.28\(1\).2021.15-23](https://doi.org/10.37635/jnalsu.28(1).2021.15-23).

36. Burak V. Ya. Tsyfrovi tekhnolohii i osnovni napriamky rozvytku trudovoho zakonodavstva // Problemy rozvytku sotsialno-trudovykh prav ta profspilkovoho rukhu v Ukraini : materialy VIII Vseukr. nauk. -prakt. konf. (m. Kharkiv, 28 trav. 2020 r.) / za zah. red. K. Yu. Melnyka. Xarkiv : KhNUVS, 2020. S. 143-146.

37. Pro optymizatsiiu systemy tsentralnykh orhaniv vykonavchoi vlady: Postanova KMU vid 10 veresnia 2014 r. № 442 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/442-2014-%D0%BF#Text> (data zvernennia 29.04.2024).

38. Frank Hendrickx Protection of workers personal data: General principles URL: <https://webapps.ilo.org/static/english/intserv/working-papers/wp062/index.html#ID0EYIAE> data zvernennia 29.04.2024).

Kotliarova I.Yu. Some aspects of legal regulation of labor relations under the influence of digitalization processes - Article.

The article shows that the dynamics of digital transformation is a complex, deep and multifaceted task that affects various spheres of society, including the regulation of labor relations. This transformation is characterized by the integration of information technologies into traditional forms of work organization. One positive outcome of this digitalization is the introduction of electronic labor books, which facilitate the record-keeping of employees' work activities. Additionally, the implementation of remote work arrangements offers several advantages, such as expedited access to employment opportunities, particularly for individuals with disabilities and other marginalized groups. Moreover, remote work provides both temporal and spatial flexibility for employees. Looking forward, the digitalization of labor relations holds promise for the implementation of remote (electronic) professional certifications for workers. However, alongside these advancements, potential risks associated with the negative impact of computer technology on employee health must be addressed. This necessitates the regulation of work schedules to ensure a healthy balance between work and leisure. Additionally, the risk of unlawful intrusion into employees' personal and family lives necessitates the establishment of clear legal principles, particularly regarding the protection of employees' personal data.

Keywords: digitalization, labor activity, labor law, labor rights, employee, remote worker, right to disconnect, right to be forgotten, remote work, protection of rights, personal data, employer

Авторська довідка

Котлярова І.Ю. – здобувачка третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти, Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля, <https://orcid.org/0009-0007-2097-8013>

Стаття надійшла до редакції 18 квітня 2024р.

УДК 349.2

DOI: <https://doi.org/10.33216/2218-5461/2024-47-1-144-151>

**ПРОБЛЕМИ ГЕНДЕРНОЇ ДИСКРИМІНАЦІЇ В КОНТЕКСТІ
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ПРАЦІВНИЦЬ КРИТИЧНОЇ
ІНФРАСТРУКТУРИ УКРАЇНИ**

Лубінець Д. В.

**PROBLEMS OF GENDER DISCRIMINATION IN THE CONTEXT
OF PROVIDING SOCIAL SECURITY FOR FEMALE WORKERS
OF CRITICAL INFRASTRUCTURE OF UKRAINE**

Lubinets D.V.

Стаття присвячена з'ясуванню переліку загальних проблемних питань забезпечення стану соціальної безпеки працівниць критичної інфраструктури України. Насамперед встановлюється, що працівниці у системі критичної інфраструктури, як і решта працюючих жінок, знаходяться в зоні ризику стати жертвами дискримінаційного відношення, яке може виявлятися в гендерному насильстві як психологічного, так і фізичного характеру. Відповідна проблема є спільною для всіх працюючих жінок і не обмежується лише роботою на підприємствах, які належать до критичної інфраструктури, а тому її рішення має мати комплексний характер. Ця проблема, що може виражатись у сексуальних домаганнях та інших типах гендерного насильства, є наслідком нормалізації гендерних стереотипів (упереджень), а тому запобігання такій практиці насамперед має ґрунтуватися на протидії гендерній дискримінації на робочому місці у цілому. Окремою проблемою працівниць системи критичної інфраструктури є те, що в цій системі професії, галузі та ін. часто диференціюються на гендерній стереотипній логіці, яка полягає у гендерному стереотипному поділі робіт (професій та ін.) на «чоловічі» та «жіночі». Ігнорування цього проблемного питання створює умови для появи низки інших проблем, які шкодять соціальній безпеці працівниць. Перша – потенційно кваліфіковані кадри не будуть залучені до ключових сфер виробництва та надання послуг, що знижує широту доступних (на ринку праці в цілому та системі критичної інфраструктури, зокрема) навичок та досвіду в критичних галузях інфраструктури. Друга – працівники, які опинилися в професіях, де вони відчувають дискримінацію або недооцінку їх професійних та особистісних якостей через усталені гендерні стереотипи у сфері праці та зайнятості, закономірним чином можуть відчувати низький рівень задоволеності працею, що знижує їхню (і також загальну) продуктивність і мотивацію далі належним чином виконувати свої трудові функції. Третя – такий підхід збільшує ймовірність посилення соціальної напруги та конфліктності на робочому місці, що додатково шкодитиме здоровому психологічному клімату на робочому місці та належній взаємодії між працівниками об'єкта критичної інфраструктури. Четверта – жінки, які працюють у переважно «чоловічих» професіях, можуть зіткнутися із соціальною ізоляцією та недостатньою підтримкою з боку колег, що збільшує їхню соціальну вразливість на робочому місці. П'ята – гендерні стереотипи можуть обмежувати доступ жінок до навчання, підвищення кваліфікації та кар'єрного зростання в системі критичної інфраструктури, що знижує їх трудовий потенціал та можливості для професійного розвитку. Шоста – жінки, обмежені у виборі професій, часто змушені опинятися в ситуаціях, за яких вони займатимуть менш оплачувані та менш соціально захищені посади, що збільшує їхню економічну

вразливість, що особливо соціально небезпечно у випадках економічної нестабільності або в період проживання особистих криз. У висновках статті узагальнюються результати проведеної наукової розвідки.

Ключові слова: *гендерна дискримінація, гендерна рівність, права жінок, працівниці, соціальна безпека, соціальна держава, соціальний захист, соціальні права.*

Постановка питання. У силу характеру роботи в сфері функціонування критичної інфраструктури, яка має вкрай важливе значення для кожного члена суспільства, працівники критичної інфраструктури часто змушені працювати в умовах підвищеного ризику для власного життя та здоров'я, а також в умовах, які позначаються на якості їх життя (певним чином – й на якості життя членів їх сімей). Той факт, що працівники критичної інфраструктури часто працюють в умовах підвищеного ризику, означає, що ці ризику (з огляду на те, що вони не можуть бути усунуті на поточному етапі науково-технічного прогресу) мають бути повністю компенсовані особливими заходами держави та суспільства, спрямованими на забезпечення соціальної безпеки таких працівників засобами соціального захисту. Також слід мати на увазі й те, що соціальний захист працівників критичної інфраструктури повинен ґрунтуватися на єдиних підходах щодо соціального захисту прав всіх працівників, однак також має враховувати й вимоги принципу соціальної справедливості, в силу якого держава і суспільство, плануючи, організовуючи та здійснюючи заходи соціального захисту щодо даного кола працівників, мають враховувати неоднотипність цих працівників (тобто паралельно повинен застосовуватись також диференціальний підхід, засоби позитивної дискримінації тощо). При цьому, враховуючи особливості роботи зазначених працівників вважаємо вкрай неприпустимим посилення їх соціальної вразливості за рахунок порушень їх соціальних прав на робочому місці. При цьому особливо гостро це питання наразі постає в контексті забезпечення гендерної

рівності працівників критичної інфраструктури, що є питанням, якому ще не приділялась увага українських учених. Вказане засвідчує потребу розгляду означеної проблеми крізь призму проблематики гендерної дискримінації працівниць критичної інфраструктури України.

Аналіз наукової літератури та невирішені раніше питання. Комплексний аналіз наукової літератури дозволяє дійти висновку, що на сьогоднішній день науковцями не робились спроби проаналізувати проблематику соціального захисту працівниць критичної інфраструктури України. Між тим, слід констатувати, що багатьма українськими ученими (серед яких: К.В. Бориченко [1], Г.О. Бочарова [2], А.І. Войтовська [3], Л.В. Леонтєва [4], С.І. Москаленко [5], О.В. Павліченко [6], Н.Л. Полішко [7], Д.В. Світовенко [8], Н.А. Сердюк [9], Р.Т. Чернега [10] та ін.) розкривались особливості змісту та проблематика забезпечення соціальної безпеки (соціального захисту) жінок загалом та працівниць, зокрема. Отже, доходимо думки про існування теоретичної можливості формування актуальної думки стосовно проблематики забезпечення соціальної безпеки працівниць критичної інфраструктури України.

Мета статті полягає у з'ясуванні актуальних проблемних питань забезпечення соціальної безпеки працівниць критичної інфраструктури України заходами соціального захисту. Для досягнення поставленої мети слід виконати такі *завдання*: 1) окреслити основні актуальні проблеми, що шкодять соціальної безпеки працівниць

об'єктів критичної інфраструктури; 2) проаналізувати вплив цих проблем на соціальну безпеку відповідного кола працівниць; 3) узагальнити результати наукової розвідки.

Виклад основного матеріалу. Українська складна і соціально ризикова робота працівниць критичної інфраструктури може в значній мірі посилити свій негативний вплив на їх соціальну безпеку ефект в тому разі, коли ця робота не буде узгоджена із засадами забезпечення гендерної рівності працівників. При цьому слід мати на увазі, що додатково специфічним для працівників критичної інфраструктури є те, що їх робота часто узгоджена із пануючими в суспільстві гендерними стереотипами та гендерно мотивованим упередженням до професій, пов'язаних із виконанням роботи в системі критичної інфраструктури. Так слід констатувати, що працездатні жінки, реалізуючи право на працю на підприємствах (в установах, організаціях), які віднесені до критичної інфраструктури, можуть з високою вірогідністю зазнавати дискримінаційного відношення щодо себе, а також сексуальних домагань.

Стосовно дискримінаційного відношення щодо себе, то з цього приводу слід мати на увазі, що жінки-працівниці з більшою ймовірністю (ніж чоловіки) стають жертвами дискримінаційного відношення, яке може виявлятися в гендерному насильстві психологічного чи фізичного характеру. Зокрема, щодо жінок можуть відпускатися неприпустимі жарти (т. зв. «гендерні жарти»), недоречні компліменти та коментарі, що ґрунтуються на гендерних упередженнях, стереотипах, й підривають професійний авторитет та гідність працівниць. Результатом такої неприпустимої дискримінаційної поведінки щодо жінок стає створення та підтримка некомфортного та ворожого робочого середовища, яке кидає виклик

професійній рівності та значущості жінок, що може позначатися на психофізіологічному благополуччі жінок (зважаючи на стресовий характер таких умов роботи), а отже – на якості їх життя, фактичної спроможності дотримуватися балансу між роботою та особистим життям (оскільки ці негативні емоції можуть переноситися також і на особисте життя працівниці), будувати кар'єру тощо. У наслідок цього жінки, котрі працюють у критичній інфраструктурі, котрі стають жертвами такого неприпустимого відношення, можуть постійно намагатися довести свою компетентність і професійну цінність, що перешкоджає їх здатності повноцінно реалізувати свій трудовий потенціал.

Що ж стосується такої неприпустимої та протиправної поведінки на робочому місці, як сексуальні домагання, то в цьому контексті важливо наголосити, що міра ризикованості виникнення такої практики може спостерігатися на тих підприємствах (в установах, організаціях), у яких не спостерігається паритет кадрів (зокрема, серед керівництва), а має місце домінування працівників-чоловіків (хоча, звичайно ж, це зовсім не означає, що переважно чоловічий колектив є ключовою причиною сексуальних домагань на робочому місці). Розглядаючи цю проблему, зазначимо, що сексуальні домагання щодо жінок є протиправними діями, які можуть виражатися в різній формі: починаючи від «погладжувань», закінчуючи крайніми формами сексуального насильства, включаючи зґвалтування. Така поведінка створює надзвичайно вороже та небезпечне для жінок робоче середовище, й тому цілком зрозуміло, що жертви сексуальних домагань перебувають у складному життєвому становищі та потребують соціального захисту, а держава повинна реалізувати соціальну функцію таким чином, щоби

подібна практика не могла бути здійснена (особливо тоді, коли наявні ризики для цього).

У зв'язку з викладеним слід наголосити на наступних трьох обставинах описаної проблеми. По-перше, дана проблема є спільною і не обмежується лише роботою на підприємствах (в установах, організаціях), які належать до критичної інфраструктури, а тому її рішення має мати комплексний характер. По-друге, сексуальні домагання, як надзвичайно соціально небезпечна форма людської взаємодії на робочому місці, є наслідком нормалізації гендерних стереотипів (упереджень), а тому запобігання такій практиці насамперед має ґрунтуватися на протидії гендерній дискримінації на робочому місці у цілому (причому не лише щодо жінок, але також і чоловіків, що дозволить підвищити нетолерантне ставлення до дискримінації за ознакою статі загалом, а також до дискримінації в сфері праці та зайнятості загалом). По-третє, державі, котра ефективним чином реалізує соціальну функцію, належить вирішальна роль у запобіганні практиці гендерного насильства на об'єктах критичної інфраструктури, адже саме вона несе основну відповідальність за забезпечення того, щоб робочі місця були соціально безпечними для всіх працівників, незалежно від їхньої статі. Це закономірним чином тягне за собою не лише покладання на державу обов'язку переслідувати осіб, винних у гендерній дискримінації та гендерному насильстві, а й здійснювати різноманітні профілактичні заходи запобігання такого виду насильства та дискримінації (зокрема, інформаційні кампанії, програми навчання гендерно-чутливій взаємодії на робочому місці, встановлення і забезпечення існування доступних процедур та каналів повідомлень і реагування на випадки гендерних утисків та дискримінації).

При цьому обов'язки держави не повинні нівелювати вимоги принципів соціальної солідарності та соціальної відповідальності, якими стверджується, що досягнення мети соціального захисту прав працівників критичної інфраструктури є предметом загальної відповідальності (не тільки держави, а й працівників, і роботодавців, і суб'єктів громадянського суспільства). Важливість цього обумовлена також тим фактом, що ризики гендерної дискримінації та сексуальних домагань на робочому місці також одночасно є індивідуальною та системною проблемою, котра потребує: по-перше, створення та реалізації комплексних стратегій щодо запобігання та своєчасного і адекватного реагування на гендерні правопорушення. Також у цьому плані важливо розуміти, що крім суто правових заходів існує необхідність здійснення культурних змін на робочих місцях, яка виражається в культивуванні нетолерантності до дискримінації, передбачає просування ідей гендерної рівності, поваги людської гідності кожного працівника, незалежно від його статі. По-друге, означена проблема потребує участі також працівників, керівництва, а також суб'єктів громадянського суспільства у запобіганні та протидії гендерній дискримінації та насильству.

Окремо слід звернути увагу також і на ту проблему, що в системі критичної інфраструктури (професії, галузі та ін.) часто здійснюється на гендерно-стереотипному поділі робіт на «чоловічі» та «жіночі». Важливо відзначити, що під «гендерним стереотипним поділом праці» ми розуміємо розподіл професій та посад між чоловіками та жінками на основі суспільно накладених уявлень про те, які саме види професійної та загальносоціальної діяльності вважаються підходящими чи суспільно прийнятними для кожної конкретної статі. У той самий час необхідно підкреслити, що означений

дискримінаційний поділ часто взагалі не відбиває реальні здібності чи інтереси індивідів і підтримується культурними нормами, традиціями й упередженими переконаннями, які виключають чи обмежують участь окремих гендерних груп у певних сферах праці. Крім того, важливо наголосити, що гендерний стереотипний поділ праці в цілому суперечить чинному законодавству України.

Наголошуючи на тому, що гендерний стереотипний поділ праці в системі критичної інфраструктури України негативно позначається на соціальній безпеці жінок (часто також і чоловіків, навіть тоді, коли це безпосередньо не усвідомлюється суспільством), а також може серйозно підривати ефективність та стійкість системи критичної інфраструктури України, слід брати до уваги те, що в рамках такої дискримінаційної практики:

1) потенційно кваліфіковані кадри не будуть залучені до ключових сфер виробництва та надання послуг, що знижує широту доступних (на ринку праці в цілому та системі критичної інфраструктури, зокрема) навичок та досвіду в критичних галузях інфраструктури. Зокрема, такий поділ праці штучно (оскільки мотивований виключно на підставі статі, а не компетенцій чи здібностей працівника) обмежує коло потенційних талановитих професіоналів, оскільки виключає осіб, які могли б зробити значний внесок у розвиток відповідної галузі;

2) працівники, які опинилися в професіях, де вони відчувають дискримінацію або недооцінку їх професійних та особистісних якостей через усталені гендерні стереотипи у сфері праці та зайнятості, закономірним чином можуть відчувати низький рівень задоволеності працею, що знижує їхню (і також загальну) продуктивність і мотивацію далі належним чином виконувати свої трудові функції. Це

зумовлено тими обставинами, що працівники, які зазнають гендерної дискримінації, відповідним чином стикаються з неприпустимо дискомфортною робочою атмосферою, що призводить до критичного зниження психологічного комфорту в колективі, а також до підвищеного рівня стресу у жертви дискримінації;

3) збільшує ймовірність посилення соціальної напруги та конфліктності на робочому місці, що додатково шкодитиме здоровому психологічному клімату на робочому місці та належній взаємодії між працівниками об'єкта критичної інфраструктури. З приводу цього аргументу слід насамперед зазначити, що гендерні стереотипи можуть посилити конкретні стереотипні очікування від поведінки чоловіків і жінок на робочому місці, що створюватиме ґрунт для конфліктів, особливо якщо поведінка працівника принципово не відповідатиме таким очікуванням. Крім того, у трудових колективах, в яких спостерігається суворий поділ гендерних ролей, будь-які правомірні спроби змінити встановлений порядок можуть зустріти опір, який може виявлятися у вигляді соціального тиску, знущань або навіть відкритої ворожості до тих, хто порушує традиційні гендерні очікування. Також збільшенню можливої ворожості у трудовому колективі може сприяти зниження відкритого, професійного та продуктивного спілкування між працівниками та робітницями, заснованого на продуктивній співпраці та обміні ідеями, що додатково знижуватиме загальну продуктивність, здатність колективу до вирішення завдань (особливо в кризових умовах функціонування підприємства);

4) жінки, які працюють у переважно «чоловічих» професіях (так само, як і чоловіки, які працюють у «жіночих» професіях), можуть зіткнутися із соціальною ізоляцією та недостатньою підтримкою з боку

колег, що збільшує їхню соціальну вразливість на робочому місці. При цьому важливо розуміти, що соціальна ізоляція виявляється у соціальній уразливості робітниць через те, що така ізоляція: по-перше, може призвести до підвищеного рівня стресу та тривожності, що негативним чином також може позначатися на загальному психофізіологічному здоров'ї робітниці (включаючи серцево-судинні захворювання та погіршення імунної системи, що робить працівників більш уразливими до ряду хвороб) та, відповідно, її соціальному благополуччю; по-друге, може відбиватися на можливості повноцінно реалізувати свій соціальний потенціал, за допомогою чого можуть здійснюватися також і соціальні права працівника;

5) гендерні стереотипи можуть обмежувати доступ жінок до навчання, підвищення кваліфікації та кар'єрного зростання в системі критичної інфраструктури, що знижує їх трудовий потенціал та можливості для професійного розвитку, в результаті якого, як правило, збільшується рівень та обсяг соціальної безпеки працівника;

б) жінки, обмежені у виборі професій, часто змушені опинитися в ситуаціях, за яких вони займатимуть менш оплачувані та менш соціально захищені посади, що збільшує їхню економічну вразливість, що особливо соціально небезпечно у випадках економічної нестабільності або в період проживання особистих криз.

Висновки. Узагальнюючи викладене, можемо дійти висновку, що наразі існує сукупність загальних проблем забезпечення гендерної рівності в системі критичної інфраструктури, що негативним чином позначаються на соціальному захисті працівниць об'єктів критичної інфраструктури, мінімізуючи спроможність працівниць у повній мірі та соціально

безпечним чином реалізувати свій трудовий потенціал. По-перше, серед таких проблем слід виокремити проблематику гендерних утисків і насильства на робочому місці, які можуть виражатись у гендерній дискримінації у цілому та в сексуальних домаганнях (наруги, насильства), зокрема. По-друге, важливою проблемою також є проблема гендерного стереотипного поділу праці в системі критичної інфраструктури на «чоловічу» та «жіночу» роботу (професію, галузь та ін.). Слід зауважити, що поділ праці за гендерною ознакою насправді не лише шкодить окремим працівникам, а й послаблює загальну структуру та ефективність системи критичної інфраструктури. Воно перешкоджає створенню інклюзивного робочого простору, де кожен працівник може робити максимальний внесок у виробничий процес, незалежно від статі.

Література:

1. Бориченко К.В. Окремі аспекти здійснення соціального захисту вагітних жінок в Україні в умовах воєнного стану. *Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 червня 2022 р.): у 2 т. Одеса: ВД «Гельветика», 2022. Т. 1. С. 518-520.
2. Бочарова Г.О. Соціальний і правовий захист жінок-військовослужбовиць. *Часопис Київського університету права*. 2023. № 1. С. 91-94. doi:10.36695/2219-5521.1.2023.19.
3. Войтовська А.І., Кравченко А.А. Нормативно-правові аспекти соціального захисту жінок-військовослужбовців. *Актуальні проблеми соціальної педагогіки та соціальної роботи*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Умань, 12 жовтня 2018 р.). Умань: ВПЦ «Візаві», 2018. С. 15-18.
4. Леонтьєва Л.В. Соціальні права жінок та юридичні гарантії їх захисту в Україні. *Форум права*. 2010. № 4. С. 572-575.

5. Москаленко С.І., Солдатенко А.О. Захист прав жінок-військовослужбовців. *Модернізація вітчизняної правової системи в умовах світової інтеграції*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Кропивницький, 22-23 березня 2023 р.) / за заг. ред. О.Р. Антонова, С.І. Москаленко. Кропивницький: ЛА НАУ, 2023. С. 234-236.

6. Павліченко О.В. Система гарантій соціального захисту жінок. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2020. № 39. С. 98-109.

7. Полішко Н.Л. Соціальний захист жінок, які проходять службу в Національній поліції України. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2021. Вип. 5, Т. 1. С. 37-42.

8. Світовенко Д.В. Сутність способів реалізації принципу гендерної рівності працівників. *Інтернаука: міжнародний науковий журнал. Серія: Юридичні науки*. 2023. № 1 (59). С. 95-100. doi:10.25313/2520-2308-2023-1-8573.

9. Сердюк Н.А. Вплив рівня соціального захисту жінки на становлення сучасної правової соціальної держави. *Ірпінський юридичний часопис*. 2019. Вип. 1. С. 13-20. doi:10.33244/2617-4154.1.2019.13-20.

10. Чернега Р.Т. Проблема соціального захисту жінок в умовах дії Закону України «Про очищення влади». *Evropský politický a právní diskurz*. 2014. № 1 (6). С. 482-490.

References:

1. Borychenko K.V. Certain aspects of social protection of pregnant women in Ukraine under martial law. The European choice of Ukraine, the development of science and national security in the realities of large-scale military aggression and global challenges of the 21st century: materials of the International. science and practice conf. (Odessa, June 17, 2022): in 2 volumes. Odesa: VD "Helvetyka", 2022. Vol. 1. P. 518-520.

2. Bocharova G.O. Social and legal protection of female military personnel. *Journal of the Kyiv University of Law*. 2023. No. 1. P. 91-94. doi:10.36695/2219-5521.1.2023.19.

3. Voitovska A.I., Kravchenko A.A. Normative and legal aspects of social protection of female military personnel. Actual problems of social pedagogy and social work: materials of the All-Ukr. science and practice conf. (Uman, October 12, 2018). Uman: VOC "Vizavi", 2018. P. 15-18.

4. Leontieva L.V. Social rights of women and legal guarantees of their protection in Ukraine. *Law forum*. 2010. No. 4. P. 572-575.

5. Moskalenko S.I., Soldatenko A.O. Protection of the rights of female military personnel. Modernization of the domestic legal system in the conditions of global integration: materials of the International. science and practice conf. (Kropyvnytskyi, March 22-23, 2023) / for general ed. O.R. Antonova, S.I. Moskalenko. Kropyvnytskyi: LA NAU, 2023. P. 234-236.

6. Pavlichenko O.V. System of guarantees of social protection of women. Actual problems of law: theory and practice. 2020. No. 39. P. 98-109.

7. Polishko N.L. Social protection of women serving in the National Police of Ukraine. *Scientific Bulletin of Public and Private Law*. 2021. Issue 5, T. 1. P. 37-42.

8. Svitovenko D.V. The essence of ways to implement the principle of gender equality of employees. *Internauka: an international scientific journal. Series: Legal sciences*. 2023. No. 1 (59). P. 95-100. doi:10.25313/2520-2308-2023-1-8573.

9. Serdyuk N.A. The influence of the level of social protection of women on the formation of a modern legal welfare state. *Irpin Legal Journal*. 2019. Issue 1. P. 13-20. doi:10.33244/2617-4154.1.2019.13-20.

10. Chernega R.T. The problem of social protection of women in the conditions of the Law of Ukraine "On Purification of Power". *European political and legal discourse*. 2014. No. 1 (6). P. 482-490.

Lubinets D. Problems of gender discrimination in the context of ensuring the social security of women workers in critical infrastructure in Ukraine - Article.

The article aims to delineate the broad range of issues related to ensuring the social security of critical infrastructure for women workers in Ukraine. It first establishes that women workers in the critical infrastructure sector, like their counterparts across other sectors, are susceptible to discriminatory attitudes. These can manifest as gender-based violence, both psychological and physical. This issue, prevalent among all working women's, is not confined to those employed in critical infrastructure enterprises (institutions, organizations); thus, its resolution requires a comprehensive approach. This issue, which manifests as sexual harassment and other forms of

gender-based violence, stems from the normalization of gender stereotypes and prejudices. Therefore, prevention must begin by addressing gender discrimination in the workplace at large. A specific challenge for women workers in the critical infrastructure sector is the stereotypical division of roles into "male" and "female" categories, prevalent across professions and industries. Overlooking this issue perpetuates a cycle of problems that undermine the social security of female workers. A primary concern is that ignoring these stereotypes prevents the integration of qualified personnel into key areas of production and service provision. This exclusion narrows the range of skills and experiences available in the labor market, particularly within critical infrastructure sectors. The second problem arises when workers placed in professions where they face discrimination or undervaluation of their professional and personal qualities, due to entrenched gender stereotypes in the workplace, may consequently experience low job satisfaction. This dissatisfaction diminishes their productivity and motivation, affecting both individual and overall workplace performance. The third issue is that such discriminatory practices heighten the likelihood of escalating social tension and conflict at work. This escalation adversely affects the psychological well-being of the workplace and hampers effective interactions among employees at a

critical infrastructure facility. The fourth problem is that women working in male-dominated professions – and men in female-dominated ones – may face social isolation and a lack of support from colleagues, heightening their social vulnerability in the workplace. The fifth issue concerns how gender stereotypes can restrict women's access to training, further education, and career progression within the critical infrastructure system, thereby diminishing their labor potential and opportunities for professional growth. The sixth problem arises when women, limited in their professional choices, often find themselves in roles that are less well-paid and offer weaker social protections, increasing their economic vulnerability. This is particularly perilous during periods of economic instability or personal crises. The article concludes by summarizing the findings of the study.

Keywords: *gender discrimination, gender equality, social protection, social rights, social security, welfare state, women's rights, workers.*

Авторська довідка

Лубінець Дмитро Валерійович – доктор філософії, <https://orcid.org/0009-0009-8544-1561>

Стаття надійшла до редакції 29 квітня 2024р.

УДК 349.2

DOI: <https://doi.org/10.33216/2218-5461/2024-47-1-152-160>

ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ КАДРОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАЦІ НОТАРІУСІВ В УКРАЇНІ

Меркулов П. Ю.

DIFFERENTIATION OF PERSONNEL SECURITY OF WORK OF NOTARIES IN UKRAINE

Merkulov P.Iu.

У статті здійснено детальний розгляд правовідносин, які стосуються питання кадрового забезпечення праці нотаріусів. Зроблено висновок про те, що кадрове забезпечення нотаріусів передбачає особливий порядок здійснення підбору кадрів, їх розстановку та характеризується підвищеними кваліфікаційними вимогами до роботи нотаріусом, як з точки зору професійності, так і людяності та моральності. У статті надано власне розуміння поняття «кадрове забезпечення нотаріусів в Україні», наголошено на її важливості та вчасності формування. В рамках дослідження охарактеризовано основні нормативно-правові акти у вказаній сфері.

Особливу увагу приділено порядку здійснення власне кадрового підбору осіб для роботи нотаріусами та на основі цього здійснено виділення основних особливостей, серед яких названо: 1) чітке визначення кола суб'єктів, які за своїм адміністративно-правовим статусом можуть реалізувати своє право на отримання свідоцтва на зайняття нотаріальною діяльністю; 2) професійний добір здійснюється у чіткій відповідності до прийнятих у сфері нотаріальної діяльності нормативно-правових актів, які деталізують аспекти не тільки допуску до професії нотаріуса, а й чітко регламентують здійснення кадрового добору до системи нотаріату; 3) встановлення особливих умов для отримання права на складення кваліфікаційного іспиту та отримання свідоцтва про право на зайняття нотаріальною діяльністю; 4) підставою для призначення на посаду державного нотаріуса або для реєстрації приватної нотаріальної діяльності є отримання свідоцтва про право на зайняття нотаріальною діяльністю; 5) кадрове забезпечення нотаріусів здійснюється у відповідності до конкретного нотаріального округу; 6) диференціації праці державного та приватного нотаріуса та забезпечення їх діяльності, в тому числі й через здійснення кадрового добору для роботи в нотаріальних конторах; 7) встановлений особливий порядок підтвердження кваліфікації особою, яка не здійснювала приватну нотаріальну діяльність; 8) при формуванні кадрового забезпечення нотаріусів також варто окрему увагу звертати не тільки на професійні вимоги до нотаріуса, а й на моральні; 9) встановлення особливих особистісних вимог до кадрового забезпечення нотаріусів та, так званого дрес-коду нотаріуса у взаємовідносинах із фізичними та юридичними особами, які звертаються за вчиненням нотаріальних дій.

Ключові слова: *нотаріус, нотаріальна діяльність, кадри, кадрове забезпечення, кваліфікаційні вимоги.*

Вступ. Досліджуючи питання кадрового чи приватного сектору варто відзначити, що забезпечення будь-якого державного органу кадрове забезпечення є однією із

першочергових запорук успішного функціонування органу та виконання тих завдань, які для нього визначені. Кадрове забезпечення передбачає собою формування кадрів, шляхом здійснення відповідного добору осіб професіоналів, які наділені конкретною освітою, професійними якостями, кваліфікацією, досвідом та навичками, можуть та бажають працювати у відповідному органі. Від ефективності здійснення кадрової політики часто залежить й ефективність роботи органу, оскільки цей взаємозв'язок є досить тісним та взаємообумовленим. Формування кадрової політики того чи іншого органу державної влади здійснюється виходячи із тих завдань та функцій, які є притаманними для відповідного органу влади, проте все ж відзначимо, що основи такої кадрової політики формуються в більшості на єдиних засадах та принципах. Погодимося із думкою Т.С. Кагановської, яка наголошує на тому, що від правильного та ефективно сформованого кадрового складу органу державної влади залежить не лише його ефективність, а й функціонування держави в цілому, дотримання прав та свобод громадян, регіональний розвиток тощо [1, с. 88].

Варто відзначити, що кадрове забезпечення нотаріусів, на відміну від значної кількості інших юридичних професій, передбачає особливий порядок здійснення підбору кадрів, їх розстановкою та підвищеними кваліфікаційними вимогами до роботи нотаріусом, як з точки зору професійності, так і людяності та моральності. Кадрове забезпечення є досить тривалий та складний процес, який складається з великої кількості добре спланованих та узгоджених дій, що здійснюються виключно у відповідності до норм законів чи нормативно-правових актів. Основною його метою є формування високопрофесійного корпусу нотаріусів, які

здатні в повному обсязі забезпечувати населення якісними нотаріальними послугами.

Загальні аспекти єдності та диференціації були предметом розгляду значної кількості вчених, серед яких варто назвати роботи: Н.Б. Болотіної, М. І. Іншина, В. П. Мельника, Н. О. Мельничук, В.І. Прокопенка, О.І. Процевського, Д. І. Сірохи, Г. І. Чанишевої, В.І. Щербини, О.М. Ярошенка та інших. Відзначимо, що за загальним правилом кадрове забезпечення праці нотаріусів здійснюється на основі норм загального трудового законодавства, проте із певними особливостями регулювання їх праці, що деталізується у відповідних підзаконних нормативно-правових актах, прийнятих у сфері нотаріальної діяльності. І такі особливості, на сьогодні, на жаль є мало дослідженими.

Постановка завдання. Метою статті є розгляд та дослідження диференціації кадрового забезпечення праці нотаріусів в Україні, визначення особливостей такого кадрового забезпечення. Для досягнення поставленої мети у статті надано власне термінологічне розуміння поняття «кадрове забезпечення нотаріусів в Україні», здійснюється розгляд формування кадрової політики у сфері нотаріату, досліджено норми профільного закону України «Про нотаріат», а також ряду інших важливих підзаконних нормативно-правових актів, які стосуються питання кадрового забезпечення у сфері нотаріату.

Результати дослідження. Загалом, під поняттям кадрове забезпечення нотаріусів в Україні варто розуміти особливий напрямок державної кадрової політики у системі органів нотаріату, який включає в себе напрямки реалізації державної політики щодо формування високопрофесійних кадрів у системі нотаріату, здатного забезпечувати населення якісними нотаріальними

послугами, характеризується особливими суб'єктом (державний та приватний нотаріус) і об'єктом (надання нотаріальних послуг) у межах відповідної адміністративно-територіальної одиниці (нотаріального округу). Основною метою кадрового забезпечення нотаріусів варто назвати забезпечення сталості функціонування системи нотаріату, безперервності, стабільності та ефективності надання нотаріальних послуг, а також посилення соціального захисту населення, дотримання їх прав та гарантій, що забезпечується у позасудовому порядку саме органами нотаріату, сталість розвитку права у державі та суспільстві, підтримання належного рівня правопорядку, що також забезпечується органами нотаріату.

Диференціація кадрового забезпечення праці нотаріусів виражається в особливому порядку здійснення власне кадрового підбору осіб для роботи нотаріусами. Загалом, під поняттям професійного підбору кадрів у науковій літературі розуміють сукупність нормативно визначених процедур виявлення, вивчення та оцінки професійних та особистих якостей і здібностей кандидатів на ці посади, визначення їх відповідності вимогам, встановлених законодавством, з метою комплектування органів нотаріату висококваліфікованими, високопрофесійними та високоморальними кадрами для забезпечення якісного й ефективного надання нотаріальних послуг [2, с. 16], що, на нашу думку, виражається в наступному:

1) чітко визначення кола суб'єктів, які за своїм адміністративно-правовим статусом можуть реалізувати своє право на отримання свідоцтва на зайняття нотаріальною діяльністю. Так у відповідності до Порядку видачі свідоцтва про право на зайняття нотаріальною діяльністю, затвердженого наказом Міністерства юстиції України від 11.07.2012 № 1043/5 свідоцтво про право на

зайняття нотаріальною діяльністю (далі - свідоцтво) може бути видане громадянину України, який має повну вищу юридичну освіту зі ступенем не нижче, магістра, володіє державною мовою відповідно до рівня, визначеного Законом України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», має стаж роботи у сфері права не менш як шість років, з них помічником нотаріуса або консультантом державної нотаріальної контори - не менш як три роки, або у передбаченому Законом України «Про нотаріат» випадку успішно пройшов стажування протягом одного року в державній нотаріальній конторі або у приватного нотаріуса та склав кваліфікаційний іспит [3]. Тобто, професія нотаріуса відноситься до юридичних професій, де наявність юридичної освіти та кваліфікаційного ступеня не нижче магістра є ключовою вимогою для отримання доступу до професії. Проте, поряд із наявністю освіти та кваліфікаційного рівня для отримання права на зайняття нотаріальною діяльністю встановлено й ряд інших досить суттєвих умов, серед яких як загальні для службовців умови - володіння державною мовою відповідно до рівня, визначеного Законом України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», так і спеціальні – наявність відповідного стажу роботи, виміряного в кількості років, проходження стажування та складання кваліфікаційного іспиту.

2) професійний добір здійснюється у чіткій відповідності до прийнятих у сфері нотаріальною діяльністю нормативно-правових актів, які деталізують аспекти не тільки допуску до професії нотаріуса, а й чітко регламентують здійснення кадрового добору до системи нотаріату. Так, рішення про допуск або відмову в допуску до складання кваліфікаційного іспиту для осіб, які бажають скласти кваліфікаційний іспит на право на

заняття нотаріальною діяльністю приймається Вищою кваліфікаційною комісією нотаріату у відповідності до спеціально прийнятого у цій сфері нормативно-правового акту – Порядку допуску осіб до складання кваліфікаційного іспиту та проведення кваліфікаційного іспиту Вищою кваліфікаційною комісією нотаріату, затвердженого наказом Міністерства юстиції України 28.07.2011 № 1905/5, яким визначено процес складання особами кваліфікаційного іспиту на право на заняття нотаріальною діяльністю (далі - кваліфікаційний іспит) у Вищій кваліфікаційній комісії нотаріату та проведення кваліфікаційного іспиту Вищою кваліфікаційною комісією нотаріату [4]. Цим актом закріплено, вимоги для осіб, які можуть бути допущені до складання кваліфікаційного іспиту та власне й самі вимоги до проведення кваліфікаційного іспиту. У відповідності до наведеного вище Порядку «для складання кваліфікаційного іспиту використовується електронна система для проведення електронного анонімного тестування. Формою проведення кваліфікаційного іспиту є електронне анонімне тестування, яке складається з теоретичної та практичної частин. Формування екзаменаційних завдань здійснюється системою для кожної особи індивідуально шляхом генерування у довільній формі переліку тестових питань та завдань [4]. Отже, проведення кваліфікаційного іспиту характеризується рівними для всіх осіб умовами щодо доступу до інформації стосовно процедури проведення іспиту; за затвердженим графіком проведення кваліфікаційного іспиту із зазначенням дати та часу його складання допущеними особами; із дотриманням конкретних часових проміжків його проведення – з 08:00 до 22:00 години; із встановленням особливого місця проведення кваліфікаційного іспиту - окреме

приміщення, в якому розміщуються автоматизовані робочі місця та відсутністю доступу до інформаційних ресурсів мережі Інтернет; особливим порядком залишення місця проведення іспиту – до закінчення іспиту виключно в супроводі члена Комісії: за встановленою формою – у формі електронного анонімного тестування; часом проведення - чотири години тридцять хвилин; кількістю теоретичних питань – сто питань за години часу; особливим порядком допуску до практичної частини – набрання не мене 80 балів за результатами теоретичного тесту; іншими умовами – публічністю та об'єктивністю, а також особливим порядком оприлюднення результатів електронного анонімного тестування тощо.

3) встановлення особливих умов для отримання права на складання кваліфікаційного іспиту та отримання свідоцтва про право на зайняття нотаріальною діяльністю. Такими особливими умовами, на нашу думку, варто назвати проходження стажування у протягом одного року в державній нотаріальній конторі або у приватного нотаріуса з метою отримання подальшого доступу до нотаріальної діяльності у самостійному порядку. Це, на нашу думку, говорить про особливість кадрового забезпечення роботи нотаріусом, особливим підходом до формування високопрофесійного корпусу нотаріусів в Україні. Основним завданням стажування осіб, які мають намір займатися нотаріальною практикою, полягає у: 1) вивченні специфіки роботи, набутті практичних навичок і освоєнні досвіду організації праці нотаріуса; 2) вивчення принципів роботи нотаріуса, роботи нотаріусів у складі відповідної нотаріальної контори та принципів організації роботи нотаріуса, що здійснює нотаріальну діяльність одноособово; 3) вивчення аспектів практичного застосування професійних знань, отриманих у результаті

теоретичної підготовки особи, необхідних для заняття нотаріальною діяльністю самостійно; 4) поступове набуття знань щодо здійснення професійної підготовки необхідних нотаріальних документів, оформлення різноманітних документів, вивчення визначених на законодавчому рівні вимог до документів, ознайомлення з аспектами їх формування та зберігання, вивчення документообігу у сфері нотаріальної діяльності загалом тощо; 5) розвиток тих моральних якостей, які є необхідними для роботи нотаріусом: морально-етичних, особистісних, професійних; 6) накопичення відповідного професійного та особистого досвіду для подальшої роботи у сфері нотаріату; 7) вивчення принципів взаємовідношення нотаріуса з особами, які звертаються за вчиненням нотаріальних дій, в тому числі й принципів побудови захисту їх прав, свобод та законних інтересів тощо. Фактично, етап проходження стажування особи, яка претендує в подальшому займатися нотаріальною діяльністю побудований на основі формування не тільки професійних, моральних та ділових якостей особи, а й на формування відповідної юридичної практики у цій сфері.

4) підставою для призначення на посаду державного нотаріуса або для реєстрації приватної нотаріальної діяльності є отримання свідоцтва про право на зайняття нотаріальною діяльністю. Видача такого свідоцтва здійснюється виключно після успішного проходження кваліфікаційного іспиту та є підставою для призначення на посаду державного нотаріуса або для реєстрації приватної нотаріальної діяльності. У відповідності до Порядку видачі свідоцтва про право на зайняття нотаріальною діяльністю, затвердженого наказом Міністерства юстиції України від 11.07.2012 № 1043/5, «свідоцтво видається Міністерством юстиції України на підставі

рішення Вищої кваліфікаційної комісії нотаріату при Міністерстві юстиції України, що зберігається у справах департаменту відповідно до повноважень. Свідоцтво видається на підставі направлення визначеного цим порядком пакету документів, згідно з поданою заявою особисто заявнику або його представнику за довіреністю або надсилається заявнику рекомендованим листом протягом трьох робочих днів з дня реєстрації наказу про видачу свідоцтва [3]. Отже, для призначення на посаду державного нотаріуса або для реєстрації приватної нотаріальної діяльності, окрім успішного проходження кваліфікаційного іспиту необхідним є отримання свідоцтва про право на зайняття нотаріальною діяльністю, видача якого здійснюється Міністерство юстиції України у визначеному порядку.

5) кадрове забезпечення нотаріусів здійснюється у відповідності до конкретного нотаріального округу. Тобто, при формуванні кадрового забезпечення нотаріусів враховується територіальна компетенція нотаріальних органів України. Це одна із тих особливих ознак, яка не є притаманною для праці більшості інших працівників у сфері права. Саме праця нотаріусів здійснюється у відповідності до певного нотаріального округу, яким чітко окреслюються межі роботи та межі здійснення нотаріальних дій конкретним нотаріусом. С. Я. Фурса та Є. І. Фурса визначають територіальну компетенцію нотаріусів як розмежування кола дій між нотаріусами та іншими посадовими особами, уповноваженими на вчинення нотаріальних дій, з урахуванням території їх діяльності або з урахуванням винятків, які передбачені у Законі щодо місця вчинення конкретної нотаріальної дії [5, с. 347].

У відповідності до статті 13¹ під нотаріальним округом розуміється

територіальна одиниця, в межах якої нотаріус здійснює нотаріальну діяльність і в межах якого знаходиться державна нотаріальна контора, в якій працює державний нотаріус, або робоче місце (контора) приватного нотаріуса. Нотаріус не вправі здійснювати нотаріальну діяльність за межами свого нотаріального округу за винятком, тих випадків, які чітко окреслені у вказаній статті [6]. М. М. Дякович, вважає, що встановлення законом нотаріального округу, тобто меж нотаріальної діяльності нотаріуса, дає можливість не тільки рівномірно розподілити навантаження нотаріусів, але й ефективно здійснювати керівництво державними нотаріальними конторами та контроль за здійсненням нотаріальної діяльності, узагальнювати нотаріальну практику, вести нотаріальну статистику, впорядковувати архіви, забезпечити ефективну охорону прав та інтересів осіб, які звертаються до нотаріуса [7, с. 72].

б) диференціації праці державного та приватного нотаріуса та забезпечення їх діяльності, в тому числі й через здійснення кадрового добору для роботи в нотаріальних конторах. Тобто, в даному випадку мова йде про здійснення добору саме найманих працівників для роботи в нотаріальній конторі. Так, приватний нотаріус уповноважений на самостійне здійснення добору працівників для роботи в своїй нотаріальній конторі, тобто самостійно формує штат своїх працівників, що здійснюється шляхом укладення з такими особами цивільно-правових чи трудових договорів. Із помічником приватного нотаріуса укладається саме трудовий договір і в такому аспекті приватний нотаріус виступає в якості роботодавця. У випадку необхідності та нагальності приватний нотаріус може укласти й цивільно-правові договори, якщо приватному нотаріусу необхідно виконати певну роботу за певний

час (наприклад, прошити документи у справі, систематизувати справи, упорядкувати архів). Тобто при здійсненні разової, тобто не систематичної роботи можуть укладатися цивільно-правові угоди, а якщо виникає необхідність у здійсненні постійної роботи, приватний нотаріус має укласти із таким працівником саме трудовий договір з підляганням такого працівника правилам внутрішнього трудового розпорядку. Окремо наголосимо й на тому, що добір персоналу для роботи в нотаріаті також пов'язується з певними вимогами щодо особистості таких працівників, рівня їх освіти, наявності українського громадянства, володіння державною мовою, відповідним стажем роботи саме в галузі права та відсутністю судимості. Враховуються також ряд особистісних якостей помічника та його знатність до професійного виконання покладених на нього обов'язків. Крім того, досліджуючи сутність кадрового забезпечення роботи приватного нотаріуса погодимся із думкою І. Г. Саяпіною, яка наголошує на тому, що «належне забезпечення прав найманих працівників - обов'язок кожного роботодавця. Законодавством України передбачено посилені режим охорони праці та забезпечення прав найманих працівників на підприємствах, в установах і організаціях усіх форм власності, а також державний нагляд (статті 259-260 КЗпП). Їх дотримання суворо контролюється відповідними державними органами» [8, с. 41].

7) встановлений особливий порядок підтвердження кваліфікації особою, яка не здійснювала приватну нотаріальну діяльність протягом трьох років після отримання свідоцтва про право на заняття нотаріальною діяльністю, яка не працювала державним нотаріусом державної нотаріальної контори, державним нотаріусом державного нотаріального архіву, консультантом

державної нотаріальної контори чи помічником приватного нотаріуса, не була посадовою особою, яка здійснює керівництво та контроль за діяльністю нотаріату, не працювала на виборній або іншій посаді в Нотаріальній палаті України протягом трьох років до подання заяви про реєстрацію нотаріальної діяльності чи призначення на посаду державного нотаріуса державної нотаріальної контори. На сьогодні такий порядок чітко регламентовано наказом Міністерства юстиції України від 28.07.2011 № 1905/5 «Про затвердження Порядку допуску осіб до складання кваліфікаційного іспиту та проведення кваліфікаційного іспиту Вищою кваліфікаційною комісією нотаріату» [4], яким передбачено, що таке підтвердження здійснюється Вищою кваліфікаційною комісією нотаріату на підставі результатів складеного кваліфікаційного іспиту.

8) при формуванні кадрового забезпечення нотаріусів також варто окрему увагу звертати не тільки на професійні, але й на моральні вимоги до нотаріуса. Відзначимо, що нотаріус має бути морально стійким та морально витривалим, оскільки його професія не просто передбачає спілкування з людьми, а й працю з людьми, які нещодавно втратили своїх близьких (при вчиненні нотаріальних дій щодо оформлення спадщини), працю з людьми, які часто не обізнані із певними юридичними термінами, юридичними процедурами та поняттями, а отже це ті люди, яким варто все детально пояснювати, роз'яснювати, можливо повторно повторювати тощо. Особа має бути відповідальною, сумлінно ставитись до своєї професії, бути уважною та мати бажання розвиватись та весь час вдосконалюватись, а також бути мобільною, оскільки робота нотаріусом передбачає роботу із значною кількістю законодавчих та підзаконних актів, які постійно змінюються, до який постійно

вносяться зміни та доповнення, а також акти, які скасовуються. Погодимось із позицією В.В. Комарова та В.В. Баранкової відносно того, що до нотаріуса встановлюються доволі високі вимоги і як до професійного юриста, і як до людини з точки зору її особистих якостей [9, с. 52].

Крім того, на нотаріуса покладено досить важливий обов'язок не просто збереження конфіденційної інформації, а й дотримання нотаріальної таємниці. На жодного іншого державного службовця та жодну іншу особу, яка займається приватною діяльністю на такому рівні не покладається обов'язок щодо дотримання таємниці, яка визнається як нотаріальна. Погодимось із думкою В.В. Черниш, який говорить про те, що: «Збереження професійної таємниці є фундаментальним обов'язком нотаріуса. Її дотримання забезпечує довіру до нотаріуса зацікавлених в юридичному оформленні волевиявлення і, одночасно, є умовою такої довіри. Порушення нотаріальної таємниці є не лише порушенням законності, а й аморальним вчинком нотаріуса, бо особи, які звернулися до нотаріуса, часто відкривають йому найпотаємніше, заповітне, впевнені в тому, що таємницю їхньої бесіди буде дотримано» [10, с. 84, 85].

9) встановлення особливих особистісних вимог до кадрового забезпечення нотаріусів та, так званого дрес-коду нотаріуса у взаємовідносинах із фізичними та юридичними особами, які звертаються за вчиненням нотаріальних дій, а саме: встановлення вимог щодо моральності, доброчесності, порядності, людяності майбутнього нотаріуса, відсутності судимостей за тяжкі злочини або злочини, пов'язані з шахрайством або обманом. У майбутнього нотаріуса має бути бездоганним все: професійні дії, зовнішній вигляд, поведінка повинна відповідати нормам суспільної моралі та професійним етичним

стандартам не тільки у процесі професійної діяльності, а й у звичайному суспільному житті, взаємовідносини із колегами мають базуватися у душі поваги і доброзичливого співробітництва. Нотаріус не має виявляти неповагу до особистості, гідності та прав відвідувачів, вчиняти по відношенню до них певних дій аморального чи іншого характеру тощо.

Висновки. Підсумовуючи зазначимо, що навіть у період активної фази війни не можна нехтувати формуванням кадрової політики у сфері нотаріату, а, навпаки, варто більш цілеспрямовано та відповідально підходити до створення високопрофесійного та добросовісного корпусу нотаріусів в Україні, посилювати заходи їх як особистої, так і професійної безпеки, вчиняти інші важливі дії для залучення у сферу нотаріату професійних та відповідальних кадрів із високими професійними можливостями, прагненням до професійного розвитку та високими моральними цінностями.

Література:

1. Кагановська Т.Є. Характеристика вимог, що висуваються до персоналу органів державного управління. *Юридичний журнал*. 2008. № 10 (76). С. 88-93
2. Когутич І.І. Адміністративно-правові гарантії нотаріальної діяльності в Україні: автореф. Дис...канд.юрид.наук: 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» Київ, 2018. 22 с.
3. Про затвердження Порядку видачі свідоцтва про право на зайняття нотаріальною діяльністю: наказ Міністерства юстиції України від 11.07.2012 № 1043/5. *Офіційний вісник України*. 2012. № 54. Стор. 194. Стаття 2193
4. Про затвердження Порядку допуску осіб до складання кваліфікаційного іспиту та проведення кваліфікаційного іспиту Вищою кваліфікаційною комісією нотаріату: наказ Міністерства юстиції України від 28.07.2011 № 1905/5. *Офіційний вісник України*. 2011. № 60. Стор. 157. Стаття 2421

5. Фурса С. Я., Фурса Є. І., Фурса Є. Є., Нікітюк О. М. Нотаріат України. Книга 1. Організація нотаріату з практикумом: підручник у трьох книгах / за заг. ред. С. Я. Фурси. К.: Алерта, 2015. 484 с

6. Про нотаріат: Закон України від 02.09.1993 № 3425-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 39. Стаття 383.

7. Дякович М. М. Нотаріальне право України : навч. посіб. / М. М. Дякович. К. : Алерта ; КНТ ; ЦУЛ, 2009. 686 с.

8. Саяпіна І.Г. Найманий працівник приватного нотаріуса: деякі аспекти трудових відносин. *Мала енциклопедія нотаріуса*. 2017 (лютий). № 1 (91). С. 34-64

9. Комаров В. В. Нотаріат в Україні: підручник / В. В. Комаров, В. В. Баранкова. Х.: Право, 2011. 384 с.

10. Черниш В.В. Нотаріальна таємниця: поняття і кордони. *Юридичний журнал*. 2011. № 3 (105). С. 84–85.

References:

- 1.Kaganovska T.E. Characteristics of the requirements for the personnel of state administration bodies. *Legal journal*. 2008. No. 10 (76). P. 88-93
2. Kogutych I.I. Administrative and legal guarantees of notary activity in Ukraine: autoref. Doctor of Laws: 12.00.07 "Administrative law and process; finance law; information law" Kyiv, 2018. 22 p.
3. On the approval of the Procedure for Issuing a Certificate of the Right to Engage in Notarial Activities: Order of the Ministry of Justice of Ukraine dated July 11, 2012 No. 1043/5. *Official Gazette of Ukraine*. 2012. No. 54. Page 194. Article 2193
4. On the approval of the Procedure for the admission of persons to take the qualification exam and conduct the qualification exam by the Higher Qualification Commission of the Notary: order of the Ministry of Justice of Ukraine dated 07/28/2011 No. 1905/5. *Official Gazette of Ukraine*. 2011. No. 60. Page. 157. Article 2421
5. Fursa S. Ya., Fursa E. I., Fursa E. Ye., Nikityuk O. M. Notary of Ukraine. Book 1. Organization of the notary office with a workshop: a textbook in three books / by General. ed. S. Ya. Fursy. K.: Alerta, 2015. 484 p
6. About the notary: Law of Ukraine dated September 2, 1993 No. 3425-XII. Information of the

Verkhovna Rada of Ukraine. 1993. No. 39. Article 383.

7. Dyakovych M.M. Notarial law of Ukraine: academic. manual / M. M. Dyakovych. K.: Alerta; CNT; TsUL, 2009. 686 p.

8. Sayapina I.G. An employee of a private notary: some aspects of labor relations. Small notary encyclopedia. 2017 (February). No. 1 (91). P. 34-64

9. Komarov V. V. Notary in Ukraine: textbook / V. V. Komarov, V. V. Barankova. Kh.: Pravo, 2011. 384 p.

10. Chernysh V.V. Notarial secrecy: concepts and boundaries. Legal journal. 2011. No. 3 (105). P. 84-85.

Merkulov P.Iu. Differentiation of staff support for the work of notaries in Ukraine. – Article.

The article provides a detailed review of legal relations that relate to the issue of staffing notaries. It was concluded that the staffing of notaries involves a special procedure for the selection of personnel, their placement and is characterized by increased qualification requirements for the work of a notary, both from the point of view of professionalism and humanity and morality. The article provides its own understanding of the concept of "staffing of notaries in Ukraine", emphasizes its importance and timeliness of formation. Within the framework of the study, the main legal acts in the specified area were characterized.

Special attention was paid to the procedure for the actual personnel selection of persons to work as notaries, and on the basis of this, the main features were highlighted, among which were named: 1) a clear definition of the circle of subjects who, according to their administrative and legal status, can exercise their right to receive an employment certificate notary activity; 2) professional selection is

carried out in strict accordance with the normative legal acts adopted in the field of notarial activity, which detail aspects not only of admission to the profession of notary, but also clearly regulate the implementation of personnel selection for the notary system; 3) establishment of special conditions for obtaining the right to pass a qualifying exam and obtaining a certificate of the right to engage in notarial activity; 4) the basis for appointment to the post of state notary or for registration of private notarial activity is obtaining a certificate of the right to engage in notarial activity; 5) staffing of notaries is carried out in accordance with a specific notary district; 6) differentiating the work of public and private notaries and ensuring their activities, including through personnel selection for work in notary offices; 7) a special procedure for confirmation of qualification by a person who did not perform private notarial activity is established; 8) when forming personnel support for notaries, special attention should also be paid not only to professional requirements for notaries, but also to moral ones; 9) establishment of special personal requirements for staffing of notaries and the so-called notary dress code in relations with individuals and legal entities applying for the performance of notarial acts.

Keywords: notary public, notarial activity, personnel, personnel support, qualification requirements.

Авторська довідка

Меркулов Павло Юрійович – аспірант Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, <https://orcid.org/0000-0002-7393-2103>

Стаття надійшла до редакції 30 квітня 2024р.

УДК 346.3

DOI: <https://doi.org/10.33216/2218-5461/2024-47-1-161-180>

СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕНЬ ДОГОВІРНИХ ВІДНОСИН

Мирославський С.В.

STATUS AND PROSPECTS OF CONTRACTUAL RELATIONS RESEARCH

Myroslavskiy S. V.

Ціллю статті є: дослідження і виявлення на основі аналізу наукових праць українських юристів актуальних напрямів наукових досліджень договірних відносин, їх систематизація за предметною ознакою, визначення найбільш важливих для дослідження аспектів, пропозиція нових напрямів наукових досліджень договірних відносин з урахуванням сучасних соціально-економічних реалій та рівня розвитку науково-технічного прогресу. **Методи дослідження.** Під час проведення цього дослідження було застосовано метод аналізу, за допомогою якого визначено основні групи наукових робіт, які з допомогою інших методів систематизовано. Метод порівняння дозволив виокремити потрібні роботи і їх зміст серед усього масиву правових досліджень. Системно-структурний метод також сприяв формуванню стрункої системи напрямів наукових досліджень і безпосередніх наукових робіт у галузі договірного права. Застосування порівняльно-правового й історично-правового методів дозволило розширити світогляд і пропонувати вихід на якісно новий рівень наукових досліджень договірних відносин у найближчій перспективі. **Висновки і пропозиції.** На основі проведеного аналізу виявлено і систематизовано актуальні напрями наукових досліджень договірних відносин: I. Дослідження загальнотеоретичних положень про договори та господарські договори; II. Дослідження стану забезпечення дії принципу свободи договору; III. Дослідження особливостей господарських договорів, що різняться за способами укладення; IV. Дослідження загальних положень про істотні умови договору; V. Дослідження безпосередньо окремих істотних умов договору: - дослідження предмета договору; - дослідження об'єкта договору; - дослідження формування і визначення ціни договору; - дослідження строку договору; VI. Дослідження відносин, що впливають із «майнових» договорів – договорів із володіння, користування і розпорядження майном, управління ним, надання майна чи майнових прав в оренду, лізинг, концесію; VII. Дослідження договорів, що укладаються у сфері транспорту; VIII. Дослідження акціонерних і корпоративних договорів; IX. Дослідження інвестиційних договорів; X. Дослідження договорів про спільну господарську діяльність (договорів простого товариства); XI. Дослідження договорів, що укладаються в агропромисловому комплексі; XII. Дослідження медичних договорів; XIII. Дослідження договорів про надання послуг, договорів у сфері господарсько-торговельної діяльності та інших договорів у сфері підприємницької діяльності; XIV. Дослідження електронних договорів і суміжних із ними цифрових договорів, смарт-договорів, «e-contracts». Зроблено висновок про прогресивність дослідження відносин між учасниками електронних договорів і суміжних із ними цифрових договорів, смарт-договорів, «e-contracts», широке використання яких у сфері господарювання сприятиме економії часу, фінансових і матеріальних ресурсів.

Ключові слова: господарський договір, принцип свободи договору, істотні умови договору, предмет договору, ціна договору, «майновий» договір, транспортний договір, корпоративний договір, електронний договір, смарт-договір, «e-contract».

Вступ. Господарська діяльність з'явилася одразу із появою у людей органів влади, надлишків виробництва, розділення землеробства і скотарства, виділення ремесла, тобто у найдавніші часи. І одночасно із цим різноманітні відносини із обміну продукцією, наймом працівників, зберіганням насіння й урожаю, орендою засобів виробництва, складських приміщень, перевезення урожаю тощо опосередковувалися укладенням перших примітивних господарських договорів. Очевидно, що такі договори укладалися в усній формі. Із розвитком людства і технологій договори почали знаходити матеріальний відбиток. А ще пізніше до самих договорів різних видів почали застосовуватися певні правила і вимоги, які спочатку закріплювалися на рівні правових звичаїв, а згодом отримали закріплення на паперових носіях. Із надстрімким розвитком світової економіки протягом двох минулих століть з'явилася велика група нових договорів і значно розвинулися й ускладнилися договори, відомі раніше. Ними узгоджувалися і визначалися різноманітні різногалузеві зобов'язальні правовідносини. Сьогодні в Україні господарські зобов'язання за різними критеріями поділяються на однібічні і взаємні; однооб'єктні й альтернативні; головні і додаткові; прості і складні; двосторонні і з іншою кількістю осіб [1, с. 453] та інші. Підставою виникнення більшості зобов'язань є господарські договори. Великі промислові підприємства та їх об'єднання щоденно укладають сотні, а то й тисячі господарських договорів. Полегшенню процесів укладення договорів та економії часу і ресурсів може сприяти використання новітніх комп'ютерних технологій, можливість обирати право певної країни при укладенні зовнішньоекономічних договорів, використання різноманітних пропозицій щодо спрощеної форми договорів

тощо. Загалом уточнення та оновлення основних засад договірного права, удосконалення законодавства можливе після систематизації й аналізу напрямів дослідження договірних правовідносин, виявлення і систематизації основних проблем у договірному праві та напрямів їх подолання.

Формулювання цілі роботи. Ціллю статті є: дослідження і виявлення на основі аналізу наукових праць українських юристів актуальних напрямів наукових досліджень договірних відносин, їх систематизація за предметною ознакою, визначення найбільш важливих для дослідження аспектів, пропозиція нових напрямів наукових досліджень договірних відносин з урахуванням сучасних соціально-економічних реалій та рівня розвитку науково-технічного прогресу.

Методи дослідження. Під час проведення цього дослідження було застосовано метод аналізу, за допомогою якого визначено основні групи наукових робіт, які з допомогою інших методів систематизовано. Метод порівняння дозволив виокремити потрібні роботи і їх зміст серед усього масиву правових досліджень. Системно-структурний метод також сприяв формуванню стрункої системи напрямів наукових досліджень і безпосередніх наукових робіт у галузі договірного права. Застосування порівняльно-правового й історично-правового методів дозволило розширити світогляд і пропонувати вихід на якісно новий рівень наукових досліджень договірних відносин у найближчій перспективі.

Основний текст. Як вказувалося вище, договірні відносини є складними і комплексними, можуть мати галузевий та міжгалузевий характер, розвиватися і змінюватися у часі і просторі, набувати нових форм і способів укладення. Через свою поширеність і щоденну затребуваність

господарські договори є економічною і правовою категорією (окремим правовим інститутом), яка динамічно розвивається і частіше за інші правові інститути змінюється з урахуванням потреб економіки і суспільства. Видається, що для виявлення проблем сучасного договірної права не потрібен змістовний аналіз його тисячолітньої історії. Основні проблеми, що можуть виникати між сторонами різних господарських договорів, та не були на нормативному чи теоретичному рівні подолані до сьогодні, з'явилися або актуалізувалися протягом новітнього часу розвитку української та світової економіки – приблизно з рубежу XX і XXI століть. І саме аналіз сучасних досліджень вчених, еволюція їх поглядів у сфері договірної права дозволять визначити напрями досліджень, систематизувати їх, виявити неподолані проблеми і намітити можливі шляхи щодо їх подолання.

Серед новітніх досліджень договірних відносин виділяються роботи, **1) присвячені дослідженню загальнотеоретичних положень про договори та господарські договори.** Ці дослідження проводили такі вчені, як: А. Апаров [2], О. Беяневич [3-13], С. Бервено [14], Ж. Білоус [15], Т. Бондар [16], І. Бочкова [17], С. Вавженчук [18], А. Жирун [19], Ж. Завальна [20], Н. Загрішева [21], А. Замрига [22], В. Косак [23], В. Мамутов [24], В. Мілаш [25; 26], Г. Сербова [27], А. Ткачук [28], В. Черешнюк [29; 30], А. Чучковська [31], З. Юдін [32] та ін. Наявність такої кількості робіт вчених-юристів із загально правової проблематики вказує на відсутність єдиних поглядів на побудову головних засад договірної права. З іншого боку, це не можна вважати негативом. Така ситуація є об'єктивною і вказує на перманентність розвитку теоретичних положень договірної права і, відповідно, про

перманентність дослідження й уточнення чи удосконалення цих теоретичних положень.

Протягом останніх десятиліть українськими вченими було проведено достатньо глибокі дослідження, **2) присвячені різним аспектам забезпечення дії принципу свободи договору.** Виявлення і порівняння особливостей принципу свободи договору, які впливають із норм Цивільного та Господарського кодексів України, виконували О. Беяневич [33] та О. Подцерковний [34], аналіз дії принципу свободи договору у площині здійснення зовнішньоекономічної діяльності та укладання відповідних контрактів був наведений у роботі А. Беяєвої [35]. Особливості дії принципу свободи договору у площині корпоративних відносин виявила і дослідила Л. Дорошенко [36], а в площині підприємницького комерційного договору – В. Мілаш [37]. Співвідношення добросовісності (певного поведінкового стандарту суб'єкта господарювання, що полягає у постійній його орієнтації на загальноправові правила поведінки під час реалізації своїх прав та виконанні своїх обов'язків у процесі здійснення вказаним суб'єктом господарської діяльності) та свободи договору було предметом дослідження П. Бітюк [38]. Очевидно, що класичний принцип свободи договору до сьогодні не знайшов однакового трактування і розуміння серед українських вчених і практиків. Такий стан речей, як і з попереднім видом наукових досліджень, не можна вважати негативним. Скоріше це просто об'єктивна реальність сьогодення. Проведення подальших досліджень дії цього принципу з виявленням можливих тонкощів і нюансів має збагатити правову науку та сприяти подоланню практичних проблем.

Значну кількість наукових досліджень було присвячено аналізу аспектів

3) господарських договорів, що різняться за способами укладення.

С. Кирилов розглядав особливості попереднього договору [39], Я. Кицик – типового договору [40], окремі риси і правову природу договорів приєднання досліджували О. Беляневич [41; 42], О. Лехкар [43], О. Яворська [44] та ін. В. Мілаш досліджувала правовідносини за наслідками укладення рамкового (генерального) договору [45], В. Олюха приділяв увагу суб'єктам публічного договору [46], а Р. Лідовець – особливостям виконання змішаного договору [47]. Способи укладення господарських договорів з більшою чи меншою часткою впливу на їх істотні умови також змінюються, зокрема у бік спрощення і скорочення у часі.

Безумовно важливим як з теоретичної, так і з практичної точки зору, є

4) дослідження істотних умов договору.

Загальні положення про істотні умови договору досліджували Ж. Білоус [48], С. Вавженчук [49], О. Войчишин [50], В. Мілаш [51], О. Таран [52], Ж. Чорна [53] та інші вчені і практики. Та крім загальних положень про істотні умови договорів значну кількість досліджень було присвячено розгляду

5) безпосередньо окремих істотних умов договору.

5.1) Предмет договору досліджувала О. Сурженко [54], С. Шимон [55] та В. Цікало, який з приводу договору між учасниками (акціонерами) господарського товариства зазначав, що його предметом є не зобов'язання сторін, і навіть не права, що їм належать, а способи здійснення прав учасників господарського товариства [56], С. Сліпченко досліджував предмет корпоративного договору [57], А. Мартинюк – предмет договору контрактації сільськогосподарської продукції [58], Р. Колосов – предмет агентського договору [59], П. Лютікова – предмет договору на надання інформаційних послуг [60] та ін.

5.2) Об'єкт договору досліджували названі А. Мартинюк [58], С. Шимон [55], В. Мілаш [61] та ін.

Дослідженню **5.3) формування і визначення ціни у договорі** приділяли увагу А. Герц [62], Г. Джумагельдієва [63], О. Круглова [64], О. Подцерковний [65], Н. Федорченко [66] та ін.

5.4) Строки договору були предметом дослідження С. Панченко [67-70].

Оскільки «майнові відносини», тобто відносини з володіння, користування і розпорядження майном, здійсненням його правової охорони, передачею майна в оренду, лізинг чи концесію, є центральними в економіці, то вони не могли пройти повз дослідження вчених, які аналізують положення та умови договорів. Загалом дослідженню особливостей укладення, зміни і припинення **6) «майнових» договорів – договорів із володіння, користування і розпорядження майном, управління ним, надання майна чи майнових прав в оренду, лізинг, концесію** присвячували увагу такі дослідники, як: О. Ашихміна [71], Р. Бойчук [72], Е. Вакулович [73], Б. Деревянко [74], А. Макаренко [75], З. Опейда [76], Л. Рябко [77], Ю. Серебрякова [78] та ін.

Велика кількість досліджень відносин, що виникають на основі договорів, розподілена за галузевою та професійною ознакою. Таких договорів можна поділити на декілька груп.

Значного поширення отримали дослідження різноманітних відносин у сфері транспорту, які закріплюються, змінюються і припиняються на основі договорів, які умовно можна вважати **7) транспортними договорами.** Проблеми, що виникають у транспортній сфері між різними суб'єктами з використанням різних видів транспорту досліджувалися такими вченими, як: І. Безлюдько [79; 80], І. Булгакова [81; 82], Е. Вакулович [73], І. Голенко [83],

Б. Деревянко [74], І. Діковська [84], О. Дозорець [85], В. Ломака [86], І. Лукасевич-Крутник [87-98], М. Луцик [99; 100], А. Мінченко [101], О. Полтавський [102], Г. Самоїленко [103], Є. Стрельцова [104; 105], О. Сурженко [106] та ін.

Протягом новітнього часу посилилися дослідження корпоративних відносин. Підставою корпоративних відносин часто виступають господарські договори, які носять умовну назву **8) акціонерні або корпоративні договори**. Дослідження відносин за наслідками таких договорів здійснювали такі дослідники, як: Е. Бондарев [107], О. Вінник [108], Л. Дорошенко [109-111], М. Оприско [112], М. Сигидин [113], І. Спасибо-Фатеева [114], Ю. Юркевич [115] та ін.

Значного поширення останніми роками отримали **9) інвестиційні договори**, тобто договори, за якими в українську економіку вкладалися внутрішні і зовнішні матеріальні, технічні, технологічні, фінансові та інші ресурси. Особливості правовідносин, що впливають із інвестиційних договорів, досліджувалися такими вченими, як: О. Вінник [116], Б. Деревянко [117], П. Матвеев [118], В. Мілаш [119], О. Сімсон [120], М. Шмаровоз [121], І. Якубівський [122; 123] та ін.

Дослідженню правових проблем укладення та виконання **10) договорів про спільну діяльність (договорів простого товариства)** приділяла увагу В. Резнікова [124-126] та інші дослідники.

Правовому регулюванню відносин в агропромисловому комплексі України за допомогою **11) договорів в АПК** присвячував увагу А. Статівка [127-129] та інші дослідники.

Відносинам, що виникають **12) у сфері медицини на основі договорів**, присвячували увагу С. Булеца [130], А. Герц [62], Р. Майданик [131], Г. Миронова [132],

В. Пашков [133], І. Сенюта [134] та інші дослідники.

Достатнього поширення отримали дослідження правового регулювання відносин, що виникають, змінюються і припиняються на основі **13) договорів про надання послуг, договорів у сфері господарсько-торговельної діяльності та інших договорів у сфері підприємницької діяльності**.

Відповідні відносини були предметом дослідження у роботах таких вчених, як: О. Герасименко [135], О. Голіна [136; 137], Б. Деревянко [138-140], Р. Колосов [141], С. Лепех [142], В. Малиновська [143; 144], В. Мілаш [145-149], А. Мірзоян [150], О. Сукманова [151; 152], А. Телестакова [153], Н. Філатова [154], Г. Цірат [155] та ін.

Протягом декількох попередніх років почали з'являтися дослідження відносин, пов'язаних із укладенням, зміною та розірванням **14) електронних договорів і суміжних із ними цифрових договорів, смарт-договорів, «e-contracts»**. Спроби з'ясувати сутність таких договорів, особливості їх укладання та розірвання робилися такими вченими, як: О. Баранов [156], І. Верес [157], О. Вінник [158], Б. Деревянко [159], Н. Кучаковська [160], Л. Мамчур [161], Я. Петруненко [162], Л. Попова [163], І. Руденко [164], І. Слобовська [165; 166], В. Мілаш [167], А. Чучковська [31] та ін. Проте таких досліджень було зроблено відносно небагато.

Висновки. Отже, на основі аналізу наукових праць українських юристів було проведено дослідження і виявлено актуальні напрями наукових досліджень договірних відносин. За предметною ознакою їх було систематизовано на умовні 14 груп:

І. Дослідження загальнотеоретичних положень про договори та господарські договори;

II. Дослідження стану забезпечення дії принципу свободи договору;

III. Дослідження особливостей господарських договорів, що різняться за способами укладення;

IV. Дослідження загальних положень про істотні умови договору;

V. Дослідження безпосередньо окремих істотних умов договору:

- дослідження предмета договору;
- дослідження об'єкта договору;
- дослідження формування і визначення ціни договору;
- дослідження строку договору;

VI. Дослідження відносин, що впливають із «майнових» договорів – договорів із володіння, користування і розпорядження майном, управління ним, надання майна чи майнових прав в оренду, лізинг, концесію;

VII. Дослідження договорів, що укладаються у сфері транспорту;

VIII. Дослідження акціонерних і корпоративних договорів;

IX. Дослідження інвестиційних договорів;

X. Дослідження договорів про спільну господарську діяльність (договорів простого товариства);

XI. Дослідження договорів, що укладаються в агропромисловому комплексі;

XII. Дослідження медичних договорів;

XIII. Дослідження договорів про надання послуг, договорів у сфері господарсько-торгівельної діяльності та інших договорів у сфері підприємницької діяльності;

XIV. Дослідження електронних договорів і суміжних із ними цифрових договорів, смарт-договорів, «e-contracts».

Очевидно, що наведені 14 груп напрямів наукових досліджень правовідносин у сфері договірної права визначають найбільш важливі для дослідження аспекти, адже за ними досі або не вироблено єдине остаточне

трактування положень законодавства, або розвиток науково-технічного прогресу, глобалізація світової економіки призводять до появи нових відносин і нових договорів, нових способів їх укладання, що їм відповідають. Вважаємо, що за кожним із наведених 14 груп напрямків найближчим часом мають бути продовжені дослідження. Проте найбільш прогресивним сьогодні виглядає дослідження відносин між учасниками електронних договорів і суміжних із ними цифрових договорів, смарт-договорів, «e-contracts», широке використання яких у сфері господарювання сприятиме економії часу, фінансових і матеріальних ресурсів.

Перспективи подальших розвідок. Зрозуміло, що наступні наукові розвідки мають спрямовуватися на пошук варіантів спрощення порядку укладання господарських договорів. У першу чергу таке спрощення має здійснюватися за допомогою сучасних цифрових технологій із застосуванням переваг електронних договорів.

Література:

1. Господарське право: навч. посібник у схемах і таблицях. За заг. ред. канд. юрид. наук, доц. Шелухіна М.Л. К.: Центр навчальної літератури, 2006. 616 с.
2. Апаров А., Онищенко О. Юридична природа поняття господарського договору: огляд наукових і нормативних підходів. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 10. С. 42–46.
3. Беяневич О.А. Господарський договір та способи його укладення: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.04. Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. К., 1999. 180 с.
4. Беяневич О.А. Теоретичні проблеми господарського договірної права: дис. ... д-ра юрид. наук. К., 2006. 569 с.
5. Беяневич О. Договори у сфері господарювання. *Право України*. 2012. № 9. С. 197–205.
6. Беяневич О.А. «Публічний порядок» як оціночна категорія договірної права: спроба

тлумачення. *Вісник господарського судочинства*. 2004. № 1. С. 331–338.

7. Беяневич О.А. Господарське договірне право України (теоретичні аспекти): монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2006. 592 с.

8. Беяневич О.А. Деонтичні характеристики господарського договірної права України як нормативної підсистеми. *Підприємництво, господарство і право*. 2005. № 12. С. 70–73.

9. Беяневич О.А. Дія в часі норм про господарські договори. *Підприємництво, господарство і право*. 2006. № 3. С. 24–27.

10. Беяневич О.А. До питання про недійсність господарських договорів. *Вісник господарського судочинства*. 2004. № 2. С. 200–207.

11. Беяневич О.А. Концептуальні засади розвитку господарського договірної права України. *Хозяйственное законодательство Украины: практика применения и перспективы развития в контексте европейского выбора*: Сб. науч. тр. НАН Украины. Ин-т экономико-правовых исследований; Редкол.: Мамутов В.К. (отв. ред.) и др. Донецк: ООО «Юго-Восток, Лтд», 2005. С. 58–62.

12. Беяневич О.А. Спеціалізація норм права у сфері регулювання господарських договірних відносин. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2005. Вип. 67. С. 19–22.

13. Беяневич О.А. Судова практика як засіб забезпечення деонтичної повноти господарського договірної права. *Підприємництво, господарство і право*. 2006. № 2. С. 81–84.

14. Бервено С.М. Проблеми договірної права України: Монографія. К.: Юрінком Інтер, 2006. 392 с.

15. Білоус Ж.А. Дійсність господарських договорів: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. К., 2005. 20 с.

16. Боднар Т. Суб'єкти виконання договірної зобов'язання. *Підприємництво, господарство і право*. 2004. № 6. С. 28–31.

17. Бочкова І. Концепція, ознаки та значення господарського договору за законодавством України. *Форум права*. 2011. № 2. С. 111–115.

18. Вавженчук С.Я. Договірне право: навч. посібник. Київ: КНЕУ, 2011. 584 с.

19. Жирун А.В. Правові засади визначення умов господарського договору: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2016. 20 с.

20. Завальна Ж.В. Договірні форми регулювання відносин у публічній сфері: теоретико-правовий аспект: монографія. Суми: Мрія, 2009. 132 с.

21. Загрішева Н.В. Господарський договір у сфері трансферу технологій: дис. ... канд. юрид. наук. К., 2018. 249 с.

22. Замрига А. Господарське договірне право як правовий інститут. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 12. С. 94–97.

23. Коссак В.М. Співвідношення категорій «розірвання» та «припинення» договірних зобов'язань. *Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. Науковий часопис*. 2002. С. 34–36.

24. Мамутов В.К. К вопросу о понятии и видах хозяйственного договора. *Экономика и право*. 2003. С. 423–432.

25. Мілаш В. Теоретичні аспекти тлумачення господарського договору: історія та сучасність. *Підприємництво, господарство і право*. 2004. № 5. С. 31–35.

26. Мілаш В.С. Теоретико-правові засади договірної регулювання господарських відносин. *Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого*. 2010. № 1. С. 203–212.

27. Сербова Г.В. Способи укладання договору газопостачання споживачів. *Часопис Київського університету права*. 2011. № 1. С. 200–203.

28. Ткачук А.Л. Значення вини у відносинах відповідальності за порушення договірних зобов'язань: дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2002. 236 с.

29. Черешнюк В.М. Правове регулювання укладання і виконання господарських договорів: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. К., 2007. 19 с.

30. Черешнюк В.М. Історичний розвиток правового регулювання укладання господарських договорів. *Правове регулювання економіки*. 2006. Вип. 6. С. 248–256.

31. Чучковська А.В. Правове регулювання господарських договорів, що вчиняються через мережі електрозв'язку: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. К.: 2004. 20 с.

32. Юдін З.М. Тлумачення договору: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2004. 19 с.

33. Беяневич О.А. Принцип свободи договору за Цивільним та Господарським

кодексами України. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2004. Випуск 61. С. 64–68.

34. Подцерковний О.П. Недоліки норм про свободу договору в новому Цивільному кодексі України. *Вісник Академії правових наук України*. 2004. № 3. С. 77–90.

35. Беляєва А.П. Принцип свободи договору в правовому регулюванні зовнішньоекономічного контракту: дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2005. 199 с.

36. Дорошенко Л.М. Свобода договору в корпоративному праві та її обмеження. *Право України*. 2023. № 1. С. 99–121.

37. Мілаш В. Принцип свободи підприємницького комерційного договору. *Право України*. 2005. № 2. С. 36–40.

38. Бітюк П. До питання про співвідношення добросовісності та свободи договору. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 8. С. 65–70.

39. Кирилов С. Попередній договір. *Податки та бухгалтерський облік*. 23 травня 2005 р. № 41 (808). С. 48–52.

40. Кицик Я.Р. Типовий договір в системі господарських договорів. *Приватне право і підприємництво*. 2014. Вип. 13. С. 164–167.

41. Белянєвич О.А. Договори приєднання. *Вісник господарського судочинства*. 2004. № 3. С. 172–179.

42. Белянєвич О.А. Питання недійсності умов договору приєднання. *Вісник господарського судочинства*. 2005. № 1. С. 224–230.

43. Лехкар О. Правова природа договору приєднання. *Право України*. 2007. № 8. С. 43–46.

44. Яворська О. Договори приєднання: проблеми правового регулювання. *Підприємництво, господарство і право*. 2009. № 10. С. 93–95.

45. Мілаш В. Рамковий (генеральний) договір у сфері господарювання. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2011. № 2. С. 132–140.

46. Олюха В.Г. Суб'єкти публічного договору. *Підприємництво, господарство і право*. 2004. № 8. С. 88–90.

47. Лідовець Р. Особливості виконання змішаного договору. *Підприємництво, господарство і право*. 2004. № 6. С. 53–56.

48. Білоус Ж. Деякі проблеми визначення умов господарського договору. *Підприємництво, господарство і право*. 2000. № 5. С. 15–19.

49. Вавженчук С. Істотні умови договору будівельного підяду. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 8. С. 9–13.

50. Войчишин О.В. Щодо істотних умов корпоративного договору в товариствах з обмеженою відповідальністю. *Часопис цивілістики*. 2020. Вип. 38. С. 58–62.

51. Мілаш В. Істотні умови договору і диспозитивність їх правового регулювання. *Підприємництво, господарство і право*. 2004. № 7. С. 36–39.

52. Таран О.С. Істотні умови багатостороннього договору. *Вісник Академії адвокатури України*. 2013. Вип. 2. С. 39–44.

53. Чорна Ж.Л. До питання про істотні умови ліцензійного договору. *Університетські наукові записки*. 2017. № 63. С. 106–116. URL: <http://old.univer.km.ua/visnyk/1649.pdf>

54. Сурженко О.А. К вопросу о предмете договора в гражданском праве. *Проблеми законності: респ. міжвідом. наук. зб. Х.*: Нац. юрид. акад. України, 2002. Вип. 53. С. 132–136.

55. Шимон С.І. Об'єкт та предмет договору і цивільного правовідношення: нотатки для наукової дискусії. *Юридична Україна*. 2011. № 4. С. 58–63.

56. Цікало В. Предмет договору про здійснення прав учасників господарського товариства. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 2. С. 68–73.

57. Сліпченко С.О. Деякі питання визначення предмета корпоративних правочинів. *Корпоративні правочини: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції*. 27-28 вересня 2013 року. Івано-Франківськ: Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2013. С. 41–45.

58. Мартинюк А. Об'єкт та предмет договору контрактиції сільськогосподарської продукції. *Jurnalul Juridic National: Teorie Si Practica*. 2016. Februarie. С. 81–85.

59. Колосов Р.В. Визначення предмета та юридична характеристика агентського договору. *Держава і право*. 2002. Вип. 17. С. 234–236.

60. Лютікова П. До питання про предмет договору на надання інформаційних послуг. *Підприємництво, господарство і право*. 2003. № 9. С. 29–31.

61. Мілаш В.С. До питання про об'єкт договору про надання послуг. *Вісник господарського судочинства*. 2008. № 4. С. 72–77.
62. Герц А. Ціна як істотна умова договору про надання платних медичних послуг. *Юридичний вісник*. 2015. № 1. С. 115–118.
63. Джумагельдієва Г.Д. К вопросу о правовой природе цены как существенного условия договора. *Підприємництво, господарство і право*. 2002. № 3. С. 58–61.
64. Круглова О.О. Ціна як істотна умова цивільно-правових договорів. *Форум права*. 2011. № 2. С. 468–471. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2011_2_73
65. Подцерковний О.П. Ціна як умова господарського договору. *Вісник господарського судочинства*. 2005. № 6. С. 144–151.
66. Федорченко Н.В. Ціна як звичайна умова договору про надання послуг. *Часопис Київського університету права*. 2014. № 2. С. 199–203. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chkup_2014_2_46
67. Панченко С.С. Строк цивільно-правового договору: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Тернопіль, 2017. 20 с.
68. Панченко С.С. Строк дії договору і строк виконання договірних зобов'язань в цивільному праві: питання взаємозв'язку й розмежування. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2015. Вип. 6. Том 1. С. 107–110.
69. Панченко С.С. Строк як істотна умова цивільно-правового договору. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. № 4. С. 92–94.
70. Панченко С.С. Невизначений строк дії договору та його вплив на цивільно-правові зобов'язання. *Університетські наукові записки*. 2016. № 1. С. 130–140.
71. Ашихміна О.В. Договір управління комунальним майном. *Економіка та право*. 2011. № 3 (31). С. 268–172.
72. Бойчук Р.П. Договір лізингу: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Х., 1997. 22 с.
73. Вакулович Е.В. Договір оренди транспортних засобів: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Х., 2002. 19 с.
74. Деревянко Б.В., Луканін О.В. До питання застосування договору концесії в авіаційній галузі. *Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності*. 2011. № 2 (45). С. 197–202.
75. Макаренко А.В. Правове регулювання концесійно-договірних відносин: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2015. 17 с.
76. Опейда З. Розкриття інформації про комплекс прав, що передаються за договором комерційної концесії. *Правничий часопис Донецького університету*. 2003. № 1. С. 34–40.
77. Рябко Л. Правова природа договору лізингу. *Право України*. 2000. № 1. С. 70–72.
78. Серебрякова Ю.О. Договір оренди державного та комунального нерухомого майна: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Донецьк, 2008. 23 с.
79. Безлюдько І. Система договорів перевезення за новим законодавством України. *Право України*. 2005. № 9. С. 46–50.
80. Безлюдько І.О. Правовий статус перевізника за договором перевезення вантажу повітряним транспортом за чинним законодавством України. *Підприємництво, господарство і право*. 2004. № 11. С. 31–32.
81. Булгакова І.В. Поняття та значення договору залізничного перевезення вантажів за законодавством України. *Вісник господарського судочинства*. 2001. № 1. С. 167–171.
82. Булгакова І.В. Особливості відповідальності сторін за договором залізничного перевезення вантажів. *Вісник господарського судочинства*. 2002. № 4. С. 207–212.
83. Голенко І.П. Договір перевезення пасажирів автомобільним транспортом. *Юридичний вісник*. 2014. № 2 (31). С. 109–114.
84. Діковська І.А. Договір повітряного чартеру у міжнародному приватному праві: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. К., 2002. 19 с.
85. Дозорець О. Договір перевезення вантажу різними видами транспорту: правова характеристика. *Підприємництво, господарство і право*. 2001. № 7. С. 21–23.
86. Ломака В. Обсяг відповідальності за невиконання та неналежне виконання обов'язків за договорами перевезень вантажів залізничним транспортом. *Підприємництво, господарство і право*. 2009. № 10. С. 101–105.
87. Лукасевич-Крутник І.С. Види договорів перевезення за Цивільним кодексом України. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки*. 2016. Вип. 4(1). С. 64–67. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvkhdu_jur_2016_4\(1\)_1_6](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvkhdu_jur_2016_4(1)_1_6)
88. Лукасевич-Крутник І.С. Генеза правового регулювання відносин за договором перевезення в актах кодифікації цивільного законодавства на

українських землях. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2016. № 1. С. 118–122. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npnau_2016_1_20

89. Лукасевич-Крутник І.С. Довгостроковий договір у системі договорів перевезення. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2017. Вип. 30(2). С. 4–7. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_jur_2017_30\(2\)_3](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_jur_2017_30(2)_3)

90. Лукасевич-Крутник І.С. Договірні зобов'язання з надання транспортних послуг у системі цивільно-правових зобов'язань. *Часопис Київського університету права*. 2018. № 2. С. 155–159. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chkup_2018_2_33

91. Лукасевич-Крутник І.С. Елементи виконання зобов'язань з надання транспортних послуг. *Приватне право і підприємництво*. 2019. Вип. 19. С. 129–134. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ppip_2019_19_29

92. Лукасевич-Крутник І.С. Перевізник як суб'єкт договірних зобов'язань з надання транспортних послуг. *Актуальні проблеми правознавства*. 2020. Вип. 3. С. 137–145. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/aprpr_2020_3_23

93. Лукасевич-Крутник І.С. Поняття та особливості допоміжних транспортних договорів. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2017. Вип. 6(1). С. 102–105. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pjuv_2017_6\(1\)_25](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pjuv_2017_6(1)_25)

94. Лукасевич-Крутник І.С. Порушення договірних зобов'язань із надання транспортних послуг: поняття та види. *Право України*. 2019. № 1. С. 278–294. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/prukr_2019_1_23

95. Лукасевич-Крутник І.С. Правове регулювання договірних відносин перевезення в Україні протягом ХХ століття. *Актуальні проблеми правознавства*. 2017. Вип. 4. С. 207–211. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/aprpr_2017_4_37

96. Лукасевич-Крутник І.С. Розмежування договорів з надання транспортних послуг та договорів підяду. *Часопис цивілістики*. 2018. Вип. 30. С. 32–37. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chac_2018_30_9

97. Лукасевич-Крутник І.С. Способи гармонізації приватноправового законодавства України в сфері надання транспортних послуг із законодавством Європейського Союзу. *Вісник Національної академії правових наук України*.

2020. Т. 27. № 2. С. 118–140. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vapny_2020_27_2_8

98. Лукасевич-Крутник І.С. Якість надання транспортних послуг в умовах євроінтеграційних процесів. *Актуальні проблеми правознавства*. 2019. Вип. 2. С. 127–132. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/aprpr_2019_2_24

99. Луцик М. Відмова від договору транспортного експедирування. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2009. Вип. 49. С. 124–129.

100. Луцик М. Сторони договору транспортного експедирування. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2006. Вип. 43. С. 196–202.

101. Мінченко А.О. Деякі проблеми припинення договору перевезення пасажирів та багажу залізничним транспортом. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2010. № 3 (50). URL: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/vkhnuvs/20_10_50/50/33.pdf

102. Полтавський О.В. Договір морського агентування у світлі поділу норм Кодексу торговельного мореплавства України на приватні та публічні. *Вісник Національного університету внутрішніх справ*. 2004. Вип. 26. С. 250–254.

103. Самойленко Г. Сутність договору перевезення вантажів річковим транспортом: правові питання. *Право України*. 2000. № 12. С. 101–104.

104. Стрельцова Є.Д. Договір морського перевезення вантажу (порівняльний аналіз): дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2002. 199 с.

105. Стрельцова Є.Д. Особливості суб'єктного складу договору морського перевезення вантажу. *Правова держава*. 2002. № 4. С. 25–29.

106. Сурженко О. Юридическая природа договора на транспортно-экспедиционное обслуживание. *Підприємництво, господарство і право*. 2002. № 7. С. 34–36.

107. Бондарев Е.М. Акціонерний договір як форма саморегулювання корпоративних відносин в акціонерних товариствах: дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2020. 238 с.

108. Вінник О.М. Договірні відносини акціонерних товариств як суб'єктів підприємницької діяльності. *Розробка механізму правового регулювання договірних відносин у підприємницькій діяльності* / за ред. академіка

АПрН України В.В. Луця. К.: НДІ приватного права і підприємництва АПрН України, 2009. С. 164–179.

109. Дорошенко Л.М. Поняття та сутність корпоративного договору. *Часопис Київського університету права*. 2018. № 2. С. 150–155.

110. Дорошенко Л.М. Корпоративний договір як правовий засіб запобігання корпоративним конфліктам. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 10. С. 256–259. URL: http://www.lsej.org.ua/10_2022/61.pdf

111. Дорошенко Л.М. Договори в корпоративному праві: проблеми теорії та практики: Монографія, Київ: Юрінком Інтер, 2023. 542 с.

112. Оприско М.В. Договори про відчуження корпоративних прав: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2014. 20 с.

113. Сигидин М.М. Корпоративний договір: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Івано-Франківськ, 2016. 20 с.

114. Спасибо-Фатєєва І. Проблемні аспекти недійсних правочинів (на прикладі договору міні акцій). *Підприємництво, господарство і право*. 2002. № 7. С. 29–33.

115. Юркевич Ю.М. Договір про реалізацію прав та виконання обов'язків між засновниками (учасниками) господарських товариств. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 1. С. 88–91.

116. Вінник О.М. Інвестиційне право: навч. посіб. К.: Юридична думка, 2005. 568 с.

117. Дерев'яно Б.В. Правове регулювання інвестиційної та інноваційної діяльності: навч. посібник; МВС України, Донецький юридичний інститут. Донецьк: Видавничий дім «Кальміус», 2012. С. 63–79.

118. Матвеев П.С. Інвестиційний договір як складова інноваційної діяльності на сучасному етапі розвитку України. *Наше право*. 2014. № 10. С. 129–132.

119. Мілаш В. До питання про характер співвідношення категорій «інвестиційний договір» та «підприємницький (комерційний) договір». *Підприємництво, господарство і право*. 2005. № 1. С. 75–79.

120. Сімсон О.Е. Правові особливості договорів інвестиційного характеру: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Х. 2001. 24 с.

121. Шмаровоз М. Деякі особливості інвестиційних договорів, укладених у сфері дії

спеціального режиму інвестиційної діяльності. *Підприємництво, господарство і право*. 2001. № 1. С. 19–21.

122. Якубівський І. Співвідношення договору фінансового лізингу і кредитного договору. *Підприємництво, господарство і право*. 2001. № 8. С. 41–42.

123. Якубівський І.Є. Договір фінансового лізингу: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2003. 17 с.

124. Резнікова В. Укладення господарського договору про спільну діяльність: проблемні аспекти правового регулювання. *Підприємництво, господарство і право*. 2005. № 9. С. 100–104.

125. Резнікова В.В. Договір про спільну господарську діяльність: поняття, ознаки та види. *Економіка та право*. 2013. № 2. С. 35–39.

126. Резнікова В.В. Договір простого товариства: господарсько-правовий аспект. *Університетські наукові записки*. 2013. № 3. С. 248–253.

127. Статівка А. Договори на реалізацію сільськогосподарської продукції. *Предпринимательство, хозяйство и право*. 1997. № 2. С. 17–23.

128. Статівка А.Н. Новые виды договорных отношений с участием аграрных товаропроизводителей. Х.: Право, 1999. 122 с.

129. Статівка А.М. Договори в системі агропромислового комплексу України в умовах ринкових відносин: автореф. дис. ... докт. юрид. наук. Х., 1998. 32 с.

130. Булеца С.Б. Поняття договору про надання медичних послуг. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Право»*. 2009. Випуск 12. С. 220–224.

131. Майданик Р.А. Договір об оказании медицинских услуг. *Личные неимущественные права: проблемы теории и практики применения: Сб. статей и иных материалов*. Под ред. Р.А. Стефанчука. К: Юрінком Інтер, 2010. С. 390–424.

132. Миронова Г.А. Представительство пациента за довіреністю: цивільно-правова характеристика правочинів. *Вісник Академії правових наук України*. 2011. № 3. С. 117–128.

133. Пашков В. Проблеми визначення учасників господарсько-договірних відносин у галузі охорони здоров'я. *Підприємництво, господарство і право*. 2006. № 5. С. 34–38.

134. Сенюта І. Правочин як підстава виникнення цивільних правовідносин у сфері надання медичної допомоги. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 6. С. 66–70.
135. Герасименко О.О. Забезпечення виконання господарських договорів з реалізації продукції: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Донецьк, 2004. 20 с.
136. Голіна О.В. Господарсько-правова інституціоналізація договорів про надання послуг: дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2016. 212 с.
137. Голіна О.В. Договори про надання послуг у сфері господарювання: монографія. Харків: Право. 2019. 197 с.
138. Деревянко Б.В. Відмежування договору міжнародної купівлі-продажу від інших договорів. *Вісник Інституту економіко-правових досліджень НАН України*. 2010. № 1. С. 53–57.
139. Деревянко Б.В. Щодо поняття договору міжнародної купівлі-продажу. *Судова практика*. 2009. № 2. С. 22–28.
140. Деревянко Б.В. Питання невиконання договору міжнародної купівлі-продажу товарів. *Порівняльно-аналітичне право*. 2014. № 1. С. 106–108.
141. Колосов Р.В. Договір комісії і агентський договір у цивільному праві: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. К., 2004. 21 с.
142. Лепех С.М. Кредитний договір: дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2004. 204 с.
143. Малиновська В. До питання про специфіку договорів у сфері підприємницької діяльності. *Підприємництво господарство і право*. 2001. № 7. С. 53–56.
144. Малиновська В. Договори у сфері підприємницької діяльності та їх ознаки. *Право України*. 2001. № 11. С. 103–105.
145. Мілаш В. До питання про підприємницькі комерційні договори з посиленням публічним інтересом. *Підприємництво, господарство і право*. 2005. № 10. С. 45–50.
146. Мілаш В. Підприємницький (комерційний) договір у системі господарських договорів: постановка проблеми. *Підприємництво, господарство і право*. 2004. № 12. С. 73–76.
147. Мілаш В. Проблема визначення кола учасників підприємницьких комерційних договірних відносин. *Підприємництво, господарство і право*. 2005. № 12. С. 7–13.
148. Мілаш В. Функції підприємницького комерційного договору. *Право України*. 2006. № 2. С. 50–54.
149. Мілаш В.С. Комерційний договір у господарському праві: теоретичні проблеми становлення та розвитку: дис. ... докт. юрид. наук. Х., 2008. 430 с.
150. Мірзоян А.А. Деякі питання систематизації договорів про надання послуг. *Університетські наукові записки*. 2007. № 4 (24). С. 229–233.
151. Сукманова Е. Порядок заключення и исполнения хозяйственных договоров на оказание консультационных услуг. *Підприємництво, господарство і право*. 2002. № 10. С. 27–29.
152. Сукманова О.В. Господарський договір про надання консультаційних послуг: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Донецьк, 2005. 20 с.
153. Телестакова А.А. Окремі питання визначення критеріїв класифікації договорів про надання послуг. *Часопис Київського університету права*. 2011. № 1. С. 172–175.
154. Філатова Н.Ю., Логойко О.О. Порівняльний аналіз особливостей укладення електронних договорів в Україні і Німеччині: правові аспекти. *Правова держава*. 2020. № 38. С. 92–99.
155. Цірат Г.В. Договори франчайзингу: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2003. 22 с.
156. Баранов О.А. Интернет речей (IoT): правові проблеми застосування розумних контрактів. *Інформація і право*. 2017. № 4(23). С. 26–40. URL: http://ippi.org.ua/sites/default/files/5_7.pdf
157. Верес І. Правова природа смарт-договору. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 9. С. 15–18.
158. Вінник О.М. Нормативно-правове регулювання відносин у сфері цифрової економіки. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2018. № 2. С. 124–135. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/uazt_2018_2_15
159. Деревянко Б.В. Ризики здійснення операцій з криптовалютою (біткойнами) громадян і суб'єктів господарювання України. *Форум права*. 2017. № 3. С. 33–39.
160. Кучаковська Н. Правове регулювання укладення електронних господарських договорів. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2016. № 6. С. 62–74. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/uazt_2016_6_9

161. Мамчур Л., Недибалюк О. Цивільно-правові реалії допустимості використання смартконтракту у договірних відносинах. *Історико-правовий часопис*. 2018. № 2 (12). С. 90–94. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipch_2018_2_20

162. Петруненко Я.В., Сиротко М.В., Тройніков В.В. Правове регулювання електронної комерції в умовах розвитку цифрової економіки в Україні. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія Право*. 2023. Випуск 79: Ч. 1. С. 278–285.

163. Попова Л.В. Сучасні тенденції розвитку цифрових технологій у страхуванні. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: економіка та управління*. 2022. № 5. DOI: <https://doi.org/10.54929/2786-5738-2022-5-08-02>

164. Руденко І. Заключення договорів посередством Інтернету. *Юридическа практика*. 10 октября 2001 г. № 41. С. 11.

165. Слобовська І.А., Процько В.М. Правове забезпечення електронних договорів в Україні. *Юридичний вісник*. 2023. № 2 (67). С. 189–195.

166. Слободська І.А., Ткаченко В.В. Smart-contract: інновація договірної права чи вигадка цифрового середовища? *Юридичний вісник*. 2021. № 4 (61). С. 137–143. URL: <https://doi.org/10.18372/2307-9061.61.16361>

167. Черкашин С.В., Мілаш В.С. Окремі аспекти укладення електронного договору. *Право і суспільство*. 2016. № 3. Ч. 2. С. 87–91.

References:

1. *Hospodarske pravo: navch. posibnyk u skhemakh i tablytsiakh*. Za zah. red. kand. yuryd. nauk, dots. Shelukhina M.L. K.: Tsentri navchalnoi literatury, 2006. 616 s.

2. Aparov A., Onyshchenko O. Yurydychna pryroda poniattia hospodarskoho dohovoru: ohliad naukovykh i normatyvnykh pidkhodiv. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. 2016. № 10. S. 42–46.

3. Belianevych O.A. Hospodarskyi dohovor ta sposoby yoho ukladennia: dys. ... kand. yuryd. nauk. Kyiv. nats. un-t im. Tarasa Shevchenka. K., 1999. 180 s.

4. Belianevych O.A. Teoretychni problemy hospodarskoho dohovirnoho prava: dys. ... d-ra yuryd. nauk. K., 2006. 569 s.

5. Belianevych O. Dohovory u sferi hospodariuvannia. *Pravo Ukrainy*. 2012. № 9. S. 197–205.

6. Belianevych O.A. «Publichnyi poriadok» yak otsinochna katehoriia dohovirnoho prava: sprobа tлумachennia. *Visnyk hospodarskoho sudochynstva*. 2004. № 1. S. 331–338.

7. Belianevych O.A. Hospodarske dohvirne pravo Ukrainy (teoretychni aspekty): monohrafiia. Kyiv: Yurinkom Inter, 2006. 592 c.

8. Belianevych O.A. Deontychni kharakterystyky hospodarskoho dohovirnoho prava Ukrainy yak normatyvnoi pidsystemy. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. 2005. № 12. S. 70–73.

9. Belianevych O.A. Diia v chasi norm pro hospodarski dohovory. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. 2006. № 3. S. 24–27.

10. Belianevych O.A. Do pytannia pro nediiisnist hospodarskykh dohovoriv. *Visnyk hospodarskoho sudochynstva*. 2004. № 2. S. 200–207.

11. Belianevych O.A. Kontseptualni zasady rozvytku hospodarskoho dohovirnoho prava Ukrainy. *Khozyaystvennoye zakonodatel'stvo Ukrainy: praktika primeneniya i perspektivy razvitiya v kontekste yevropeyskogo vybora: Sb. nauch. tr. NAN Ukrainy*. In-t ekonomiko-pravovykh issledovaniy; Redkol.: Mamutov V.K. (otv. red.) i dr. Donetsk: OOO «Yugo-Vostok, Ltd», 2005. S. 58–62.

12. Belianevych O.A. Spetsializatsiia norm prava u sferi rehuliuвання hospodarskykh dohovirnykh vidnosyn. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka*. 2005. Vyp. 67. S. 19–22.

13. Belianevych O.A. Sudova praktyka yak zasib zabezpechennia deontychnoi povnoty hospodarskoho dohovirnoho prava. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. 2006. № 2. S. 81–84.

14. Berven S.M. Problemy dohovirnoho prava Ukrainy: Monohrafiia. K.: Yurinkom Inter, 2006. 392 s.

15. Bilous Zh.A. Diisnist hospodarskykh dohovoriv: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk. K., 2005. 20 s.

16. Bodnar T. Subiekty vykonannia dohovirnoho zoboviazannia. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. 2004. № 6. S. 28–31.

17. Bochkova I. Kontseptsii, oznaky ta znachennia hospodarskoho dohovoru za zakonodavstvom Ukrainy. *Forum prava*. 2011. № 2. S. 111–115.

18. Vavzhenchuk S. Ia. Dohovirne pravo: navch. posibnyk. Kyiv: KNEU, 2011. 584 s.
19. Zhyrun A. V. Pravovi zasady vyznachennia umov hospodarskoho dohovoru: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk. Kyiv, 2016. 20 s.
20. Zavalna Zh. V. Dohovirni formy rehuliuвання vidnosyn u publichnii sferi: teoretyko-pravovi aspekt: monohrafiia. Sumy: Mriia, 2009. 132 s.
21. Zahrisheva N. V. Hospodarskyi dohovor u sferi transferu tekhnolohii: dys. ... kand. yuryd. nauk. K., 2018. 249 s.
22. Zamryha A. Hospodarske dohovirne pravo yak pravovi instytut. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. 2017. № 12. S. 94–97.
23. Kossak V. M. Spivvidnoshennia katehorii «rozirvannia» ta «prypynennia» dohovirnykh zoboviazan. *Visnyk Khmelnytskoho instytutu rehionalnoho upravlinnia ta prava. Naukovyi chasopys*. 2002. S. 34–36.
24. Mamutov V. K. K voprosu o ponyatii i vidakh khozyaystvennogo dogovora. *Ekonomika i pravo*. 2003. S. 423–432.
25. Milash V. Teoretychni aspekty tлумachennia hospodarskoho dohovoru: istoriia ta suchasnist. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. 2004. № 5. S. 31–35.
26. Milash V. S. Teoretyko-pravovi zasady dohovirnoho rehuliuвання hospodarskykh vidnosyn. *Visnyk Natsionalnoi yurydychnoi akademii Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho*. 2010. № 1. S. 203–212.
27. Serbova H. V. Sposoby ukladannia dohovoru hazopostachannia spozhyvachiv. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*. 2011. № 1. S. 200–203.
28. Tkachuk A. L. Znachennia vyny u vidnosynakh vidpovidalnosti za porushennia dohovirnykh zoboviazan: dys. ... kand. yuryd. nauk. Odesa, 2002. 236 s.
29. Cheresniuk V. M. Pravove rehuliuвання ukladennia i vykonannia hospodarskykh dohovoriv: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk. K., 2007. 19 s.
30. Cheresniuk V. M. Istorychnyi rozvytok pravovoho rehuliuвання ukladennia hospodarskykh dohovoriv. *Pravove rehuliuвання ekonomiky*. 2006. Vyp. 6. S. 248–256.
31. Chuchkovska A. V. Pravove rehuliuвання hospodarskykh dohovoriv, shcho vchyniaiuetsia cherez merezhi elektrozviazku: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk. K.: 2004. 20 s.
32. Iudin Z. M. Tлумachennia dohovoru: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk. Odesa, 2004. 19 s.
33. Belianevych O. A. Pryntsyp svobody dohovoru za Tsyvilnym ta Hospodarskym kodeksamy Ukrainy. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Yurydychni nauky*. 2004. Vypusk 61. S. 64–68.
34. Podtserkovnyi O. P. Nedoliky norm pro svobodu dohovoru v novomu Tsyvilnomu kodeksi Ukrainy. *Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy*. 2004. № 3. S. 77–90.
35. Bieliaieva A. P. Pryntsyp svobody dohovoru v pravovomu rehuliuванні zovnishnoekonomichnogo kontraktu: dys. ... kand. yuryd. nauk. Kharkiv, 2005. 199 s.
36. Doroshenko L. M. Svoboda dohovoru v korporatyvnomu pravi ta yii obmezhenia. *Pravo Ukrainy*. 2023. № 1. S. 99–121.
37. Milash V. Pryntsyp svobody pidpriemnytskoho komertsii dohovoru. *Pravo Ukrainy*. 2005. № 2. S. 36–40.
38. Bitiuk P. Do pytannia pro spivvidnoshennia dobrosovisnosti ta svobody dohovoru. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. 2017. № 8. S. 65–70.
39. Kyrylov S. Poperednii dohovor. Podatky ta bukhhalterskyi oblik. 23 travnia 2005 r. № 41 (808). S. 48–52.
40. Kytsyk Ya. R. Typovi dohovoriv v systemi hospodarskykh dohovoriv. *Pryvatne pravo i pidpriemnytstvo*. 2014. Vyp. 13. S. 164–167.
41. Belianevych O. A. Dohovory pryiednannia. *Visnyk hospodarskoho sudochynstva*. 2004. № 3. S. 172–179.
42. Belianevych O. A. Pytannia nediisnosti umov dohovoru pryiednannia. *Visnyk hospodarskoho sudochynstva*. 2005. № 1. S. 224–230.
43. Lekhkar O. Pravova pryroda dohovoru pryiednannia. *Pravo Ukrainy*. 2007. № 8. S. 43–46.
44. Iavorska O. Dohovory pryiednannia: problemy pravovoho rehuliuвання. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. 2009. № 10. S. 93–95.
45. Milash V. Ramkovi (heneralnyi) dohovor u sferi hospodariuvannia. *Visnyk Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy*. 2011. № 2. S. 132–140.
46. Oliukha V. H. Subiekty publichnogo dohovoru. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. 2004. № 8. S. 88–90.
47. Lidovets R. Osoblyvosti vykonannia zmishanoho dohovoru. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. 2004. № 6. S. 53–56.

48. Bilous Zh. Deiaki problemy vyznachennia umov hospodarskoho dohovoru. *Pidpryemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. 2000. № 5. S. 15–19.
49. Vavzhenchuk S. Istotni umovy dohovoru budivelnogo pidriadu. *Pidpryemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. 2018. № 8. S. 9–13.
50. Voichyshyn O.V. Shchodo istotnykh umov korporatyvnoho dohovoru v tovarystvakh z obmezhenoiu vidpovidalnistiu. *Chasopys tsyvilistyky*. 2020. Vyp. 38. S. 58–62.
51. Milash V. Istotni umovy dohovoru i dyspozytyvnist yikh pravovoho rehuliuвання. *Pidpryemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. 2004. № 7. S. 36–39.
52. Taran O.S. Istotni umovy bahatoronnoho dohovoru. *Visnyk Akademii advokatury Ukrainy*. 2013. Vyp. 2. S. 39–44.
53. Chorna Zh.L. Do pytannia pro istotni umovy litsenziinoho dohovoru. *Universytetski naukovyi zapysky*. 2017. № 63. S. 106–116. URL: <http://old.univer.km.ua/visnyk/1649.pdf>
54. Surzhenko O.A. K voprosu o predmete dogovora v grazhdanskom prave. *Problemy zakonnosti: resp. mizhvidom. nauk. zb.* Kh.: Nats. yuryd. akad. Ukrainy, 2002. Vyp. 53. S. 132–136.
55. Shymon S.I. Ob'iekt ta predmet dohovoru i tsyvilnoho pravovidnoshennia: notatky dlia naukovoï dyskusii. *Yurydychna Ukraina*. 2011. № 4. S. 58–63.
56. Tsikalo V. Predmet dohovoru pro zdiisnennia prav uchasyukiv hospodarskoho tovarystva. *Pidpryemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. 2017. № 2. S. 68–73.
57. Slipchenko S.O. Deiaki pytannia vyznachennia predmeta korporatyvnykh pravochyniv. *Korporatyvni pravochyny: materialy Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii. 27-28 veresnia 2013 roku*. Ivano-Frankivsk: Prykarpatskyi natsionalnyi universytet imeni Vasylia Stefanyka, 2013. S. 41–45.
58. Martyniuk A. Ob'iekt ta predmet dohovoru kontraktatsii silskohospodarskoi produktsii. *Jurnalul Juridic National: Teorie Si Practica*. 2016. Februarie. C. 81–85.
59. Kolosov R.V. Vyznachennia predmeta ta yurydychna kharakterystyka ahentskoho dohovoru. *Derzhava i pravo*. 2002. Vyp. 17. S. 234–236.
60. Liutikova P. Do pytannia pro predmet dohovoru na nadannia informatsiinykh posluh. *Pidpryemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. 2003. № 9. S. 29–31.
61. Milash V.S. Do pytannia pro obiekt dohovoru pro nadannia posluh. *Visnyk hospodarskoho sudochynstva*. 2008. № 4. S. 72–77.
62. Herts A. Tsina yak istotna umova dohovoru pro nadannia platnykh medychnykh posluh. *Yurydychnyi visnyk*. 2015. № 1. S. 115–118.
63. Dzhumagel'diyeva G.D. K voprosu o pravovoy prirode tseny kak sushchestvennoho usloviya dogovora. *Pidpryemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. 2002. № 3. S. 58–61.
64. Kruhlova O.O. Tsina yak istotna umova tsyvilno-pravovykh dohovoriv. *Forum prava*. 2011. № 2. S. 468–471. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2011_2_73
65. Podtserkovnyi O.P. Tsina yak umova hospodarskoho dohovoru. *Visnyk hospodarskoho sudochynstva*. 2005. № 6. S. 144–151.
66. Fedorchenko N.V. Tsina yak zvychaina umova dohovoru pro nadannia posluh. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*. 2014. № 2. S. 199–203. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chkup_2014_2_46
67. Panchenko S.S. Strok tsyvilno-pravovoho dohovoru: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk. Ternopil, 2017. 20 s.
68. Panchenko S.S. Strok dii dohovoru i strok vykonannia dohovirnoho zoboviazannia v tsyvilnomu pravi: pytannia vzaiemozviazku y rozmezhuвання. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu*. 2015. Vyp. 6. Tom 1. S. 107–110.
69. Panchenko S.S. Strok yak istotna umova tsyvilno-pravovoho dohovoru. *Porivnialno-analitychne pravo*. 2016. № 4. S. 92–94.
70. Panchenko S.S. Nevyznachenyi strok dii dohovoru ta yoho vplyv na tsyvilno-pravovi zoboviazannia. *Universytetski naukovyi zapysky*. 2016. № 1. S. 130–140.
71. Ashykhmina O.V. Dohovir upravlinnia komunalnym mainom. *Ekonomika ta pravo*. 2011. № 3 (31). S. 268–272.
72. Boichuk R.P. Dohovir lizynhu: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk. Kh., 1997. 22 s.
73. Vakulovych E.V. Dohovir orendy transportnykh zasobiv: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk. Kh., 2002. 19 s.
74. Derevianko B.V., Lukanin O.V. Do pytannia zastosuvannia dohovoru kontsesii v aviatsiinii haluzi. *Problemy pravoznavstva ta pravookhoronnoi diialnosti*. 2011. № 2 (45). S. 197–202.

75. Makarenko A.V. Pravove rehuliuвання kontsesiino-dohovirnykh vidnosyn: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk. Kyiv, 2015. 17 s.

76. Opeida Z. Rozkryttia informatsii pro kompleks prav, shcho peredaiutsia za dohovorum komertsiiinoi kontsesii. *Pravnychi chasopys Donetskoho universytetu*. 2003. № 1. S. 34–40.

77. Riabko L. Pravova pryroda dohovoru lizynhu. *Pravo Ukrainy*. 2000. № 1. S. 70–72.

78. Serebriakova Yu.O. Dohovir orendy derzhavnogo ta komunalnogo nerukhomoho maina: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk. Donetsk, 2008. 23 s.

79. Bezliudko I. Systema dohovoriv perevezennia za novym zakonodavstvom Ukrainy. *Pravo Ukrainy*. 2005. № 9. S. 46–50.

80. Bezliudko I.O. Pravovy status pereviznyka za dohovorum perevezennia vantazhu povitrianyim transportom za chynnym zakonodavstvom Ukrainy. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. 2004. № 11. S. 31–32.

81. Bulhakova I.V. Poniattia ta znachennia dohovoru zaliznychnoho perevezennia vantazhiv za zakonodavstvom Ukrainy. *Visnyk hospodarskoho sudochynstva*. 2001. № 1. S. 167–171.

82. Bulhakova I.V. Osoblyvosti vidpovidalnosti storin za dohovorum zaliznychnoho perevezennia vantazhiv. *Visnyk hospodarskoho sudochynstva*. 2002. № 4. S. 207–212.

83. Holenko I.P. Dohovir perevezennia pasazhyriv avtomobilnym transportom. *Yurydychnyi visnyk*. 2014. № 2 (31). S. 109–114.

84. Dikovska I.A. Dohovir povitrianooho charteru u mizhnarodnomu pryvatnomu pravi: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk. K., 2002. 19 s.

85. Dozorets O. Dohovir perevezennia vantazhu riznymi vydamy transportu: pravova kharakterystyka. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. 2001. № 7. S. 21–23.

86. Lomaka V. Obsiah vidpovidalnosti za nevykonannia ta nenalezhne vykonannia oboviazkiv za dohovoramy perevezen vantazhiv zaliznychnym transportom. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. 2009. № 10. S. 101–105.

87. Lukasevych-Krutnyk I.S. Vydy dohovoriv perevezennia za Tsyvilnym kodeksom Ukrainy. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seria: Yurydychni nauky*. 2016. Vyp. 4 (1). S. 64–67. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvkhdu_jur_2016_4\(1\)_1_6](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvkhdu_jur_2016_4(1)_1_6)

88. Lukasevych-Krutnyk I.S. Heneza pravovoho rehuliuвання vidnosyn za dohovorum perevezennia v aktakh kodyfikatsii tsyvilnoho zakonodavstva na ukrainskykh zemliakh. *Yurydychnyi visnyk. Povitriane i kosmichne pravo*. 2016. № 1. S. 118–122. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npnau_2016_1_20

89. Lukasevych-Krutnyk I.S. Dovhostrokovyi dohovir u systemi dohovoriv perevezennia. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seria: Yurydsprudentsiia*. 2017. Vyp. 30 (2). S. 4–7. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_jur_2017_30\(2\)_3](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_jur_2017_30(2)_3)

90. Lukasevych-Krutnyk I.S. Dohovimi zobov'iazannia z nadannia transportnykh posluh u systemi tsyvilno-pravovykh zobov'iazan. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*. 2018. № 2. S. 155–159. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chkup_2018_2_33

91. Lukasevych-Krutnyk I.S. Elementy vykonannia zoboviazan z nadannia transportnykh posluh. *Pryvatne pravo i pidpriemnytstvo*. 2019. Vyp. 19. S. 129–134. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ppip_2019_19_29

92. Lukasevych-Krutnyk I.S. Pereviznyk yak subiekt dohovirnykh zoboviazan z nadannia transportnykh posluh. *Aktualni problemy pravoznnavstva*. 2020. Vyp. 3. S. 137–145. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/aprpr_2020_3_23

93. Lukasevych-Krutnyk I.S. Poniattia ta osoblyvosti dopomizhnykh transportnykh dohovoriv. *Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk*. 2017. Vyp. 6 (1). S. 102–105. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pjjuv_2017_6\(1\)_25](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pjjuv_2017_6(1)_25)

94. Lukasevych-Krutnyk I.S. Porushennia dohovirnykh zobov'iazan iz nadannia transportnykh posluh: poniattia ta vydy. *Pravo Ukrainy*. 2019. № 1. S. 278–294. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/prukr_2019_1_23

95. Lukasevych-Krutnyk I.S. Pravove rehuliuвання dohovirnykh vidnosyn perevezennia v Ukraini protiahom KhKh stolittia. *Aktualni problemy pravoznnavstva*. 2017. Vyp. 4. S. 207–211. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/aprpr_2017_4_37

96. Lukasevych-Krutnyk I.S. Rozmezhuвання dohovoriv z nadannia transportnykh posluh ta dohovoriv pidriadu. *Chasopys tsyvilistyky*. 2018. Vyp. 30. S. 32–37. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chac_2018_30_9

97. Lukasevych-Krutnyk I.S. Sposoby harmonizatsii pryvatnopravovoho zakonodavstva

України в сфері надання транспортних послуг із законодавством Європейського Союзу. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2020. Т. 27. № 2. С. 118–140. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vapny_2020_27_2_8

98. Lukasevych-Krutnyk I.S. Yakist nadannia transportnykh poslug v umovakh yevrointehratsiinykh protsesiv. *Aktualni problemy pravoznavstva*. 2019. Vyp. 2. С. 127–132. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/aprpr_2019_2_24

99. Lutsyk M. Vidmova vid dohovoru transportnoho ekspedyruvannia. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2009. Vyp. 49. С. 124–129.

100. Lutsyk M. Storony dohovoru transportnoho ekspedyruvannia. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2006. Vyp. 43. С. 196–202.

101. Minchenko A.O. Deiaki problemy prypynnennia dohovoru perevezennia pasazhyra ta bahazhu zaliznychnym transportom. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2010. № 3 (50). URL: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/vkhnuvs/2010_50/50/33.pdf

102. Poltavskiy O.V. Dohovir morskoho ahentuvannia u svitli podilu norm Kodeksu torhovelnogo moreplavstva Ukrainy na pryvatni ta publichni. *Вісник Національного університету внутрішніх справ*. 2004. Vyp. 26. С. 250–254.

103. Samoilenko H. Sutnist dohovoru perevozky vantazhiv richkovym transportom: pravovi pytannia. *Pravo Ukrainy*. 2000. № 12. С. 101–104.

104. Streltsova Ye.D. Dohovir morskoho perevezennia vantazhu (porivnialnyi analiz): dys. ... kand. yuryd. nauk. Odesa, 2002. 199 s.

105. Streltsova Ye.D. Osoblyvosti subiektnoho skladu dohovoru morskoho perevezennia vantazhu. *Pravova derzhava*. 2002. № 4. С. 25–29.

106. Surzhenko O. Yuridicheskaya priroda dogovora na transportno-ekspeditsionnoye obsluzhivaniye. *Pidpryemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. 2002. № 7. С. 34–36.

107. Bondariev E.M. Aktsionernyi dohovir yak forma samorehulivannia korporatyvnykh vidnosyn v aktsionernykh tovarystvakh: dys. ... kand. yuryd. nauk. Kharkiv, 2020. 238 s.

108. Vinnyk O.M. Dohovirni vidnosyny aktsionernykh tovarystv yak subiektiv pidpryemnytskoi diialnosti. *Rozrobka mekhanizmu pravovoho rehulivannia dohovirnykh vidnosyn u pidpryemnytskii diialnosti*. za red. akademika APrN

України V.V. Lutsia. K.: NDI pryvatnoho prava i pidpryemnytstva APrN Ukrainy, 2009. С. 164–179.

109. Doroshenko L.M. Poniattia ta sutnist korporatyvnoho dohovoru. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*. 2018. № 2. С. 150–155.

110. Doroshenko L.M. Korporatyvnyi dohovir yak pravovyi zasib zapobihannia korporatyvnym konfliktam. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. 2022. № 10. С. 256–259. URL: http://www.lsej.org.ua/10_2022/61.pdf

111. Doroshenko L.M. Dohovory v korporatyvnomu pravi: problemy teorii ta praktyky: Monohrafiia, Kyiv: Yurinkom Inter, 2023. 542 s.

112. Oprysko M.V. Dohovory pro vidchuzhennia korporatyvnykh prav: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk. Kyiv, 2014. 20 s.

113. Syhydyn M.M. Korporatyvnyi dohovir: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk. Ivano-Frankivsk, 2016. 20 s.

114. Spasybo-Fatieieva I. Problemni aspekty nediiisnykh pravochyniv (na prykladi dohovoru miny aktsii). *Pidpryemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. 2002. № 7. С. 29–33.

115. Iurkevych Yu.M. Dohovir pro realizatsiiu prav ta vykonannia oboviazkiv mizh zasnovnykamy (uchasnykamy) hospodarskykh tovarystv. *Pidpryemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. 2017. № 1. С. 88–91.

116. Vinnyk O.M. Investytsiine pravo: navch. posib. K.: Yurydychna dumka, 2005. 568 s.

117. Derevianko B.V. Pravove rehulivannia investytsiinoi ta innovatsiinoi diialnosti: navch. posibnyk; MVS Ukrainy, Donetskyy yurydychnyi instytut. Donetsk: Vydavnychiy dim «Kalmius», 2012. С. 63–79.

118. Matveiev P.S. Investytsiinyi dohovir yak skladova innovatsiinoi diialnosti na suchasnomu etapi rozvytku Ukrainy. *Nashe pravo*. 2014. № 10. С. 129–132.

119. Milash V. Do pytannia pro kharakter spivvidnoshennia katehorii «investytsiinyi dohovir» ta «pidpryemnytskyi (komertsiiinyi) dohovir». *Pidpryemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. 2005. № 1. С. 75–79.

120. Simson O.E. Pravovi osoblyvosti dohovoriv investytsiinoho kharakteru: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk. Kh. 2001. 24 s.

121. Shmarovoz M. Deiaki osoblyvosti investytsiinykh dohovoriv, ukhadenykh u sferi dii spetsialnoho rezhymu investytsiinoi diialnosti.

Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo. 2001. № 1. S. 19–21.

122. Iakubivskyi I. Spivvidnoshennia dohovoru finansovoho lizynhu i kredytnoho dohovoru. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. 2001. № 8. S. 41–42.

123. Iakubivskyi I. Ie. Dohovir finansovoho lizynhu: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk. Lviv, 2003. 17 s.

124. Rieznikova V. Ukladennia hospodarskoho dohovoru pro spilnu diialnist: problemni aspekty pravovoho rehuliuвання. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. 2005. № 9. S. 100–104.

125. Rieznikova V.V. Dohovir pro spilnu hospodarsku diialnist: poniattia, oznaky ta vydy. *Ekonomika ta pravo*. 2013. № 2. S. 35–39.

126. Rieznikova V.V. Dohovir prostoho tovarystva: hospodarsko-pravovyi aspekt. *Universytetski naukovyi zapysky*. 2013. № 3. S. 248–253.

127. Stativka A. Dogovory na realizatsiyu sel'skokhozyaystvennoy produktsii. *Predprinimatel'stvo, khozyaystvo i pravo*. 1997. № 2. S. 17–23.

128. Stativka A.N. Novyye vidy dogovornykh otnosheniy s uchastiyem agrarnykh tovaroproizvoditeley. Kh.: Pravo, 1999. 122 s.

129. Stativka A.M. Dohovory v systemi ahropromyslovoho kompleksu Ukrainy v umovakh rynkovykh vidnosyn: avtoref. dys. ... dokt. yuryd. nauk. Kh., 1998. 32 s.

130. Buletsa S.B. Poniattia dohovoru pro nadannia medychnykh posluh. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Serii «Pravo»*. 2009. Vypusk 12. S. 220–224.

131. Maydanik R.A. Dogovor ob okazanii meditsynskikh uslug. *Lichnyye neimushchestvennyye prava: problemy teorii i praktiki primeneniya: Sb. statey i inykh materialov*. Pod red. R.A. Stefanchuka. K: Yurinkom Inter, 2010. S. 390–424.

132. Myronova H.A. Predstavnytstvo patsiienta za dovirenistiu: tsyvilno-pravova kharakterystyka pravochyniv. *Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy*. 2011. № 3. S. 117–128.

133. Pashkov V. Problemy vyznachennia uchasnykiv hospodarsko-dohovirnykh vidnosyn u haluzi okhorony zdorovia. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. 2006. № 5. S. 34–38.

134. Seniuta I. Pravochny yak pidstava vynyknennia tsyvilnykh pravovidnosyn u sferi

nadannia medychnoi dopomohy. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. 2018. № 6. S. 66–70.

135. Herasymenko O.O. Zabezpechennia vykonannia hospodarskykh dohovoriv z realizatsii produktsii: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk. Donetsk, 2004. 20 s.

136. Holina O.V. Hospodarsko-pravova instytutsializatsiia dohovoriv pro nadannia posluh: dys. ... kand. yuryd. nauk. Kharkiv, 2016. 212 s.

137. Holina O.V. Dohovory pro nadannia posluh u sferi hospodariuvannia: monohrafiia. Kharkiv: Pravo. 2019. 197 s.

138. Derevianko B.V. Vidmezhuвання dohovoru mizhnarodnoi kupivli-prodazhu vid inshykh dohovoriv. *Visnyk Instytutu ekonomiko-pravovykh doslidzhen NAN Ukrainy*. 2010. № 1. S. 53–57.

139. Derevianko B.V. Shchodo poniattia dohovoru mizhnarodnoi kupivli-prodazhu. *Sudova praktyka*. 2009. № 2. S. 22–28.

140. Derevianko B.V. Pytannia nevykonannia dohovoru mizhnarodnoi kupivli-prodazhu tovariv. *Porivnialno-analitychne pravo*. 2014. № 1. S. 106–108.

141. Kolosov R.V. Dohovir komisii i ahentskyi dohovir u tsyvilnomu pravi: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk. K., 2004. 21 s.

142. Lepekh S.M. Kredytnyi dohovir: dys. ... kand. yuryd. nauk. Lviv, 2004. 204 s.

143. Malynovska V. Do pytannia pro spetsyfyku dohovoriv u sferi pidpriemnytskoi diialnosti. *Pidpriemnytstvo hospodarstvo i pravo*. 2001. № 7. S. 53–56.

144. Malynovska V. Dohovory u sferi pidpriemnytskoi diialnosti ta yikh oznaky. *Pravo Ukrainy*. 2001. № 11. S. 103–105.

145. Milash V. Do pytannia pro pidpriemnytski komertsii dohovory z posylenym publichnym interesom. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. 2005. № 10. S. 45–50.

146. Milash V. Pidpriemnytskyi (komertsii) dohovir u systemi hospodarskykh dohovoriv: postanovka problemy. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. 2004. № 12. S. 73–76.

147. Milash V. Problema vyznachennia kola uchasnykiv pidpriemnytskykh komertsiiykh dohovirnykh vidnosyn. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. 2005. № 12. S. 7–13.

148. Milash V. Funktsii pidpriemnytskoho komertsiiinoho dohovoru. *Pravo Ukrainy*. 2006. № 2. S. 50–54.

149. Milash V.S. Komertsiiinyi dohovor u hospodarskomu pravi: teoretychni problemy stanovlennia ta rozvytku: dys. ... dokt. yuryd. nauk. Kh., 2008. 430 s.
150. Mirzoiian A.A. Deiaki pytannia systematyzatsii dohovoriv pro nadannia posluh. *Universytetski naukovy zapysky*. 2007. № 4 (24). S. 229–233.
151. Sukmanova Ye. Poryadok zaklyucheniya i ispolneniya khozyaystvennykh dogovorov na okazaniye konsultatsionnykh uslug. *Pidpryemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. 2002. № 10. S. 27–29.
152. Sukmanova O.V. Hospodarskyi dohovor pro nadannia konsultatsiinykh posluh: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk. Donetsk, 2005. 20 s.
153. Telestakova A.A. Okremi pytannia vyznachennia kryteriiv klasyfikatsii dohovoriv pro nadannia posluh. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*. 2011. № 1. S. 172–175.
154. Filatova N.Iu., Lohoiko O.O. Porivnialnyi analiz osoblyvosti ukladennia elektronnykh dohovoriv v Ukraini i Nimechchyni: pravovi aspekty. *Pravova derzhava*. 2020. № 38. S. 92–99.
155. Tsirat H.V. Dohovory franchaizynhu: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk. Kyiv, 2003. 22 s.
156. Baranov O.A. Internet rechei (IoT): pravovi problemy zastosuvannia rozumnykh kontraktiv. *Informatsiia i pravo*. 2017. № 4 (23). S. 26–40. URL: http://ippi.org.ua/sites/default/files/5_7.pdf
157. Veres I. Pravova pryroda smart-dohovoru. *Pidpryemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. 2020. № 9. S. 15–18.
158. Vinnyk O.M. Normatyvno-pravove rehuliuвання vidnosyn u sferi tsyfrovoy ekonomiky. *Zovnishnia torhivlia: ekonomika, finansy, pravo*. 2018. № 2. S. 124–135. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/uazt_2018_2_15
159. Derevianko B.V. Ryzkyk zdiisnennia operatsii z kryptovaliutoiu (bitkoinamy) hromadian i subiektiv hospodariuvannia Ukrainy. *Forum prava*. 2017. № 3. S. 33–39.
160. Kuchakovska N. Pravove rehuliuвання ukladennia elektronnykh hospodarskykh dohovoriv. *Zovnishnia torhivlia: ekonomika, finansy, pravo*. 2016. № 6. S. 62–74. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/uazt_2016_6_9
161. Mamchur L., Nedybaliuk O. Tsyvilno-pravovi realii dopustymosti vykorystannia smartkontraktu u dohovirnykh vidnosynakh. *Istoryko-pravovi chasopys*. 2018. № 2 (12). S. 90–94. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipch_2018_2_20
162. Petrunenko Ya.V., Syrotko M.V., Troinikov V.V. Pravove rehuliuвання elektronnoi komertsii v umovakh rozvytku tsyfrovoy ekonomiky v Ukraini. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu. Serii Pravo*. 2023. Vypusk 79: Ch. 1. S. 278–285.
163. Popova L.V. Suchasni tendentsii rozvytku tsyfrovyykh tekhnolohii u strakhuvanni. *Problemy suchasnykh transformatsii. Serii: ekonomika ta upravlinnia*. 2022. № 5. DOI: <https://doi.org/10.54929/2786-5738-2022-5-08-02>
164. Rudenko I. Zaklyucheniye dogovorov posredstvom Interneta. *Yuridicheskaya praktika*. 10 oktyabrya 2001 g. № 41. S. 11.
165. Slobovska I.A., Protsko V.M. Pravove zabezpechennia elektronnykh dohovoriv v Ukraini. *Yurydychnyi visnyk*. 2023. № 2 (67). S. 189–195.
166. Slobodska I.A., Tkachenko V.V. Smart-contract: innovatsiia dohovirnoho prava chy vyhadka tsyfrovoho seredovyscha? *Yurydychnyi visnyk*. 2021. № 4 (61). S. 137–143. URL: <https://doi.org/10.18372/2307-9061.61.16361>
167. Cherkashyn S.V., Milash V.S. Okremi aspekty ukladennia elektronnoho dohovoru. *Pravo i suspilstvo*. 2016. № 3. Ch. 2. S. 87–91.

Myroslavskiy S.V. Status and prospects of contractual relations research - Article.

The purpose of the article is the research and identification, based on the analysis of scientific works of Ukrainian lawyers, of current areas of scientific research on contractual relations, their systematization by subject, identification of the most important aspects for research, proposal of new areas of scientific research on contractual relations, taking into account modern socio-economic realities and the level of development of scientific and technical progress. **Research methods.** During the conduct of this study, the method of analysis was applied, with the help of which the main groups of scientific works were determined and systematized with the help of other methods. The method of comparison made it possible to single out the required works and their content among the entire array of legal studies. The system-structural method also contributed to the formation of a coherent system of directions of scientific research and actual scientific works in the field of contract law. The application of comparative-legal and historical-legal methods made it possible to expand the

worldview and offer a way to a qualitatively new level of scientific research of contractual relations in the near future. **Conclusions and suggestions.** On the basis of the conducted analysis, the relevant directions of scientific research of contractual relations were identified and systematized: I. Research of general theoretical provisions on contracts and business contracts; II. Research of the state of ensuring the principle of freedom of contract; III. Research of the peculiarities of business contracts, which differ in the methods of conclusion; IV. Research of the general provisions on the essential terms of the contract; V. Direct research of individual essential terms of the contract: - research of the subject of the contract; - research of the object of the contract; - research on the formation and determination of the price of the contract; - research of the term of the contract; VI. Research of relations arising from "property" contracts - contracts for ownership, use and disposal of property, its management, provision of property or property rights for rent, finance leasing, concession; VII. Research of contracts concluded in the field of transport; VIII. Research of shareholders' and corporate agreements; IX. Research of investment contracts; X. Research of agreements on joint economic activity (agreements of a simple partnership); XI. Research of contracts concluded in the field of agro-industrial complex; XII. Research of healthcare contracts; XIII. Research of service

agreements, contracts in the field of economic and commercial activity and other contracts in the field of entrepreneurial activity; XIV. Research of electronic contracts and related digital contracts, smart contracts, "e-contracts". A conclusion was made about the progressiveness of the research of relations between the participants of electronic contracts and related digital contracts, smart contracts, "e-contracts", the wide use of which in the field of business will contribute to saving time, financial and material resources.

Keywords: business contract, principle of freedom of contract, essential terms of the contract, subject of the contract, price of the contract, "property" contract, transport contract, corporate contract, electronic contract, smart contract, "e-contract".

Авторська довідка

Мирославський Сергій Володимирович – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри права та публічного управління Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренка, м. Суми, Україна, +380508360621, advocate.sumy@gmail.com, orcid.org/0009-0009-0855-8504

Стаття надійшла до редакції 9 березня 2024р.

УДК 346.3(477)

DOI: <https://doi.org/10.33216/2218-5461/2024-47-1-181-195>

**FOREIGN ECONOMIC ACTIVITY AND FOREIGN ECONOMIC CONTRACT:
PROBLEMS OF LEGISLATIVE REGULATION**

Milash V. S., Matvieieva A. V.

**ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ТА ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНИЙ
КОНТРАКТ: ПРОБЛЕМИ ЗАКОНОДАВЧОГО РЕГУЛЮВАННЯ**

Мілаш В. С., Матвєєва А. В.

An important task of the state and, above all, of its legislative body is the improvement and further development of the conceptual and categorical apparatus of economic legislation in accordance with the modern realities of economic development. This task acquires special urgency and urgency in the conditions of the strengthening of the European integration processes of Ukraine.

The vast majority of normative legal acts in the field of regulation of economic relations contain separate articles, which provide a list of definitions of the terms used in this normative legal act. This significantly simplifies the problem of law enforcement. However, only if, with the help of the norms of legislative technique, the definitions of terms and concepts are written correctly and do not contradict the definition of similar concepts already contained in other normative legal acts.

There are a number of factors that negatively affect the uniform interpretation of legislative norms and the formation of a uniform law enforcement practice, as well as the final results of law enforcement and, as a result, the possibility of effective protection of the rights and freedoms of business entities. These include violations of the rules for constructing legislative definitions, as well as the legislator's use of imprecise, abstract, ambiguous terms (categories), which actually nullifies the implementation of their instrumental function. Making changes to the content of legislative definitions (concepts) that are basic for the relevant field of regulation significantly affects the general vector of its regulation, in some cases - radically changes it, and sometimes, unfortunately, creates numerous collisions in the regulation of this field.

The results of the study were the identification of problematic aspects of the qualification of foreign economic activities and foreign economic contracts, related to the defects of the legislative definitions of the specified terms, as well as the provision of some proposals for their elimination.

An important issue is the development of unified approaches regarding the understanding of the essence and legal nature of economic activity with a foreign element (foreign economic activity) for the correct application of the norms of foreign law in the event that they are determined as applicable law by the conflict of laws provisions of the relevant agreements or by the parties themselves in accordance with the principle of the autonomy of the will of the parties.

Keywords: legislative definition (term); foreign economic activity; foreign economic agreement; commercial enterprise; compensation (offset) contracts.

Coverage of the problem in general and its connection with important scientific and practical tasks. The creation of an effective mechanism for the regulation of any type of legal relationship requires the establishment of a position of legal certainty. This is especially relevant for the field of legal support of economic relations. This is due to that the implementation of economic activity is closely interconnected with various spheres of the economy: trade, transportation, financial markets, agricultural production, construction, etc. Of course, each sector of the economy contains its own specific terms that reflect its features. And accordingly, the adequacy of legal regulation of one or another sphere depends on whether the legislator coped with the task of accurately conveying the essence of legal relations. In addition, today the issue of defining unified approaches to the understanding of certain terms is quite relevant not only at the level of Ukrainian legislation, but also their understanding in EU legislation and certain international acts of a universal nature.

Analysis of recent studies and publications which initiated the solution to this problem and which the author relies on. Almost every economic and legal study analyzes the legislative approach to the definition of certain terms and provides their author's definitions. Scientific research on economic and legal support of foreign economic activity is no exception. In this area, it is worth mentioning the scientific works of O. Belyanevych, A. Bobkova, D. Zadykhailo, O. Vinnik, H. Znamenskyi, V. Mamutov, O. Podtserkovnyi, V. Reznikova, V. V. Reznikova, V. A. Ustyomenko, V. S. Shcherbyna, etc.

To identify the previously unresolved parts of the general problem to which this article is devoted. A number of scholars have studied the content of certain economic and legal definitions, their features, and comparative legal analysis of certain similar concepts. However, today the problems of terminology unification in

the field of economic relations regulation are coming to the fore, and this is a rather difficult task due to the large number of economic regulations and the ambiguity of their interpretation by both legislators and scholars.

Formulation of the article's aims and objectives. The purpose of the article is to study the content of the legislative definitions of the terms "foreign economic activity" and "foreign economic agreement" with due regard for the approaches to the international (foreign economic) nature of contractual relations contained in international conventions and agreements, and also for the latest amendments to the current legislation on foreign economic activity in terms of expanding the subject matter of such activity.

Presentation of the main research material with full justification of the scientific results obtained. Foreign economic relations are the subject of foreign economic activity, which, in accordance with the provisions of Art. 18 of the Constitution of Ukraine, aimed at ensuring its national interests and security by maintaining peaceful and mutually beneficial cooperation with members of the international community according to generally recognized principles and norms of international law. This relationship, like any other, requires settlement, which is carried out using a set of prescribed measures and methods. The international level of legal regulation of foreign economic relations is formed by norms of various directions, which cover trade, labor, and production, financial and other legal relations.

These norms find their formation within the functional activity of international organizations and receive a corresponding potential perspective of integration into the norms of national legal systems. The interdependence of such processes creates the need for a theoretical study of separate groups of norms that are formed within international organizations and their correlation with the national legislation of Ukraine

A significant complication, and sometimes the complete impossibility of personal meetings for signing contracts, as well as some difficulties in the work of the post office and courier services, should not become an obstacle to their conclusion. For most enterprises, electronic document management has become an indispensable part of work, especially in recent years of the pandemic. Many services provide this opportunity simply and safely. In addition, international customs of commerce are much more loyal to forms of concluding contracts, including international ones. You can literally reach an agreement on all the essential terms of the agreement on a napkin.

Article 2.1. The Principles of International Commercial Contracts (the UNIDROIT Principles) stipulates that a contract can be concluded by accepting an offer or as a result of the parties' conduct that sufficiently indicates agreement. By the way, the most popular written form of contract in Ukraine according to the same Principles is defined as any - any kind of message that preserves a record of the information contained in it and can be reproduced in a visual form. And therefore, in fact, even the exchange of electronic messages in which the parties agree on the essential terms of the contract is sufficient for its conclusion.

However, it is still necessary to present the content of contracts, the implementation of which is somewhat delayed in time, in the classic form of a single document. This will avoid difficulties with the controlling bodies in Ukraine, the activities and interaction with which may be complicated in the conditions of a special period. And signing contracts using an electronic digital signature will significantly reduce the likelihood of further disputes regarding the fact of their conclusion.

The conclusion of a foreign economic agreement (contract) is the most important element of a foreign economic transaction, it depends on the fact that the contract itself

regulates the terms of the foreign economic transaction, its rights and obligations of the parties, as well as their responsibility in case of non-fulfillment of the contractual terms. Provisions on the conclusion, essential terms and forms of the contract are defined in Articles 638–647 of the Civil Code of Ukraine.

A foreign economic agreement (contract) is concluded by a subject of foreign economic activity or its representative in a simple written or electronic form, unless otherwise stipulated by an international agreement of Ukraine or the law. In the case of export of services (except for transport), a foreign economic agreement (contract) can be concluded by accepting a public proposal for an agreement (offer) or by exchanging electronic messages, or in another way, in particular by issuing an invoice, including in electronic form, for services rendered (Part 2 of Article 6 of the Law of Ukraine "On Foreign Economic Activity").

The adoption of a large number of regulatory legal acts in the field of economic activity, as well as amendments and additions to economic legislation, necessitate the actualization of the issue of conceptual and terminological unity related to the use of the same legislative terms, their correct understanding and unambiguous interpretation. Experts in terminology consider a mandatory feature of a legislative term (from the Latin terminus – boundary, border) to be its clearly defined content in the form of a legislative definition, which is considered to be a legally institutionalized (codified) term. The legislative definition should be formulated taking into account all potential questions and conflicts that may arise during the interpretation and practical application of the provisions of the legislative act(s). This requires the identification of the most essential features of the concept (definition) and their arrangement in a logical sequence (from general to specific, from the main / primary / to less important / secondary /), which is important

for law enforcement practice [1, p. 39-44]. At the same time, discrepancies in the terminology of the text of both one normative act and general and special laws are considered unacceptable. As I. I. Onyshchuk rightly states, in laws regulating a single area of legal relations or bound by blanket rules, the unity of terminology is mandatory; in bylaws, the terms are used within the terminology of laws regulating the relevant area [2, P. 155].

For the sphere of economic and legal regulation of foreign economic relations, the basic (systemic) term is "foreign economic activity", the legislative definitions of which are simultaneously contained in the Commercial Code of Ukraine and the Law of Ukraine "On Foreign Economic Activity". According to the analysis of legislative definitions, both of the above legislative acts define foreign economic activity (hereinafter - FEA) as a type of economic activity, but distinguish different criteria (signs) for its qualification as foreign economic activity.

According to Part 1 of Art. 377 of the Economic Code of Ukraine [3], the main qualification criterion for foreign economic activity as a type of economic activity is territorial, associated with the mandatory crossing of the customs border by the property specified in Part 1 of Art. 139 of this Code and/or labor. According to Articles 9, 10 of the Customs Code of Ukraine [4], the customs border of Ukraine is the boundaries of the customs territory of Ukraine occupied by land, as well as the territorial sea, inland waters and airspace, territories of free customs zones, artificial islands, installations and structures created in the exclusive (maritime) economic zone of Ukraine, which are subject to the exclusive jurisdiction of Ukraine.

According to the provisions of the Commercial Code of Ukraine, the absence of crossing the customs border of Ukraine by the property specified in part 1 of Article 139 of the Commercial Code of Ukraine and/or labor force in the course of business activities makes it

impossible to qualify it as foreign economic activity, regardless of whether its entities are business entities of different countries, etc.

Article 139 of the Commercial Code of Ukraine lists property in the field of business depending on the economic form it acquires and defines property values related to fixed assets, current assets, funds, goods, including manufactured products (inventory), performed works and services, and does not contain any mention of digital goods. Today, however, one of the directions of development of modern business relations is their universal digitalization and development of the digital economy. In the classical sense, the term "digital economy" means an activity in which the main means (factors) of production are digital (electronic, virtual) data (both numerical and textual).

The digital economy is based on information, communication and digital technologies, the rapid development and spread of which is already affecting the traditional (physical-analog) economy. Data is the key resource of the digital economy; it is generated and ensures electronic communication interaction through the functioning of electronic and digital devices, tools and systems [5]. The result of digital production is digital goods (multimedia content; programs; files in the form of texts for reading or data for use in any information and reference systems) that can be delivered to customers only via the Internet (received by e-mail or downloaded from the relevant websites).

In contrast to domestic legislation, in EU e-commerce, "digital goods" ("e-goods") is a general term used to refer to any goods and services that are provided, stored, delivered and used in electronic form. Examples of digital goods include webinars, videos, training programs, e-books, music files, text information (PINs, codes for online games), internet radio, internet television and streaming media; software, fonts and graphics; digital

subscriptions; online advertising, online ads (paid for by the advertiser); online coupons; e-tickets; online casino tokens; financial instruments in electronic form; downloadable software (Digital Distribution) and mobile applications; social media accounts; cloud-based applications and online games; virtual goods used in the virtual economy of online games and communities; tutorials; worksheets; membership programs; desktop wallpapers, mobile phone backgrounds; online organizers; e-learning (online courses); interviews; blog posts; internet maps; labels; patterns; printed materials; clip art (sets of graphic design elements); gift tags; website themes; photo galleries; web graphics; web templates and any other element that may be in electronic form (stored in a file or several files) [6].

However, when providing electronic services and/or selling electronic goods, there is no crossing of the customs border, since the Internet is an information space. Therefore, the question arises as to whether economic activities carried out exclusively on the Internet can be qualified as foreign economic activity, given the fundamental architectural feature of the Internet - the absence of geographical boundaries.

At present, the current legislation in the field of foreign economic activity proceeds only from the possibility of concluding foreign economic agreements in electronic form and/or through the exchange of electronic messages (see: Article 6 of the Law of Ukraine "On Foreign Economic Activity"), but does not raise issues related to the implementation of foreign economic activity on the Internet and, accordingly, the execution of agreements that mediate it within the virtual space.

According to Art. 1 of the Law of Ukraine "On Electronic Commerce" [7] The provisions of this Law shall apply to the activities of foreign e-commerce entities in terms of their sale of goods, work performed, and provision of services to buyers (customers, consumers) in Ukraine. If one

of the parties to an electronic transaction is a foreigner, stateless person or foreign legal entity, the provisions of this Law shall be applied subject to the provisions of the Law of Ukraine "On Private International Law".

However, Section VI of the Law of Ukraine "On Private International Law", which defines conflict-of-laws rules regarding contractual obligations (in particular in the field of foreign economic activity), does not contain any special conflict-of-laws provisions regarding the choice of law as a regulator of rights and obligations of the parties to an agreement concluded on the Internet in the absence of the parties' agreement to choose such law. The CIS Model Law on the Basics of Internet Regulation [8] "grounds" virtual interaction of participants in Internet relations, which does not mean that the subject or object of relations crosses the customs border.

Thus, according to Art. 11 of the CIS Model Law on the Basics of Internet Regulation, legally significant actions performed using the Internet are recognized as performed on the territory of a state if the action that caused legal consequences was performed by a person during his/her stay on the territory of that state.

In contrast to the Civil Code of Ukraine, the Law of Ukraine "On Foreign Economic Activity" names the main criterion of this type of activity as its subject composition in the form of the mandatory presence of the so-called "foreign element" on the part of one of the participants in foreign economic activity, and considers the crossing of the customs border by goods and/or labor as a possible additional feature. According to Art. 1 of the Law of Ukraine "On Foreign Economic Activity" [9], foreign economic activity is the activity of economic entities and foreign economic entities, as well as the activity of state customers for defense procurement in cases determined by the laws of the country, based on the relationship between them, which takes place both on the territory of Ukraine and abroad.

Similarly, a foreign economic agreement is defined as an agreement between two or more foreign economic entities and their foreign counterparties aimed at establishing, changing or terminating their mutual rights and obligations in foreign economic activity. The Law defines the moment of export (import) as either the crossing of the customs border of Ukraine or the transfer of ownership of the exported or imported goods from the seller to the buyer.

Pursuant to Article 334 of the Civil Code of Ukraine [10], the right of ownership of the acquirer of property under the contract arises from the moment of transfer of the property, unless otherwise provided by the contract or law. The transfer of property is considered to be the delivery of the property to the transferee or to a carrier, communication organization, etc. for shipment, forwarding to the transferee of property alienated without the obligation to deliver. Delivery of a bill of lading or other document of title to property is equivalent to the transfer of property. Ownership of property under an agreement subject to notarization shall be acquired by the acquirer from the date of such notarization or from the date of entry into force of a court decision recognizing an agreement not notarized as valid. Rights to real estate subject to state registration arise from the date of such registration in accordance with the law. The above provisions indicate the variability of the sign of crossing the customs border by goods during both the qualification of export-import operations and foreign economic activity and the commercial agreement that mediates it as international (foreign economic).

It is also worth noting that the list of subjects of foreign economic activity contained in the Law of Ukraine "On Foreign Economic Activity" is wider than in the Civil Code of Ukraine due to the inclusion of, firstly, associations of individuals, legal entities, individuals and legal entities that are not legal entities under the laws of Ukraine, but which have a permanent location

in Ukraine and are not prohibited from conducting economic activity by the civil laws of Ukraine; secondly, structural units of foreign economic entities that are not legal entities under the Civil Code of Ukraine.

At the same time, Article 5 of the said Law establishes the right to conduct foreign economic activity only by individuals and legal entities, and does not mention the right of other entities to conduct foreign economic activity at all. Individuals have the right to engage in foreign economic activity from the moment they acquire civil capacity in accordance with the laws of Ukraine. Individuals with permanent residence in Ukraine have this right if they are registered as entrepreneurs. Individuals who do not have a permanent place of residence in Ukraine have the said right if they are business entities under the law of the state in which they have a permanent place of residence or of which they are citizens. Legal entities have the right to engage in foreign economic activity in accordance with their statutory documents from the moment they acquire the status of a legal entity. Pursuant to the same article, all foreign economic operators of Ukraine have the right to open their representative offices in other states in accordance with the laws of those states, and foreign economic operators engaged in foreign economic activity in Ukraine have the right to open their representative offices in Ukraine.

Part 3 of Article 68 of the Commercial Code of Ukraine provides for the right of a company engaged in foreign economic activity to open representative offices, branches and production units outside Ukraine, which are maintained at its expense. Article 95 of the Civil Code of Ukraine defines a branch as a separate subdivision of a legal entity located outside its location and performing all or part of its functions, and a representative office as a separate subdivision of a legal entity located outside its location and representing and protecting the interests of the legal entity. According to this article, branches

and representative offices are not legal entities, they are endowed with the property of the legal entity that established them and act on the basis of the regulations approved by it. The heads of branches and representative offices are appointed by the legal entity and act on the basis of a power of attorney issued by it. The Instruction on the Procedure for Registration of Representative Offices of Foreign Economic Entities in Ukraine [11] uses the term "representative office" ("permanent establishment") for separate subdivisions of foreign economic entities.

Pursuant to the Instruction, a representative office of a business entity is not a legal entity and does not carry out business activities independently; in all cases, it acts on behalf of and on behalf of the foreign business entity specified in the registration certificate and performs its functions in accordance with the laws of Ukraine. A representative office of a foreign business entity in Ukraine may perform functions related to the provision of representative services only in the interests of the foreign business entity specified in the Certificate. If a representative office carries out business activities in Ukraine, such a representative office must be registered with the tax authority at its location in accordance with the procedure established by the central tax authority of Ukraine and acquire the status of a permanent establishment, or, in the terminology of the Civil Code of Ukraine, a branch of a foreign business entity.

The Tax Code of Ukraine [12] (Article 14.1.193) defines a permanent establishment as a permanent place of business through which a non-resident's business activities in Ukraine are carried out in whole or in part, in particular:

- a place of management;
- branch;
- office;
- factory;
- workshop;

installation or structure for the exploration of natural resources;

mine, oil/gas well, quarry or any other place of extraction of natural resources;

warehouse or premises used for the delivery of goods;

server.

This approach is fully consistent with the provisions of the Association Agreement between Ukraine and the European Union, according to clause 8 of Article 86 of which the term "branch" of a legal entity means a place of business without legal personality, which has signs of permanent organization, i.e. is a continuation of the parent company, has a management structure and is adapted for economic cooperation with third parties in such a way that the latter, although they know that, if necessary, there may be a legal connection with the parent company whose head office is located abroad, should not deal directly with such parent company. Thus, as a general rule, when concluding foreign economic agreements and applying the provisions of international conventions (agreements) to the relevant contractual relations, separate subdivisions are not foreign economic entities (respectively, not parties to a foreign economic agreement), but one of the regular places of conducting foreign economic activity of the business entity to which they belong.

It is worth noting that many international conventions (treaties, agreements), including those with the participation of Ukraine, provide that one of the qualifying features (criteria) of the "internationality" (foreign economic nature) of commercial contracts is the different location of commercial enterprises - parties to such a contract, which determines the use of sources of conventional regulation of contractual relations. For the first time, the term "place of business of the parties in different countries" appeared in the Hague Conventions of 1964 (Convention on Uniform Law on the International Sale of Goods,

Convention on Uniform Law on Contracts for the International Sale of Goods). However, in addition to the main criterion, these international acts required one of three additional criteria: crossing the border, making an offer and acceptance in different countries, transfer of goods in a country other than the place of offer and acceptance.

According to experts in private international law, the application of these criteria is unjustified, as it does not allow qualifying some agreements (contracts) as foreign economic. Therefore, in the following international conventions, it is sufficient to qualify a sales contract as an international (foreign economic) contract if it meets a single criterion - the location of the commercial enterprises of the parties to the contract in different countries.

This criterion (feature) is enshrined in the New York Convention on the Limitation Period in the International Sale of Goods of 1974, the Vienna Convention on Contracts for the International Sale of Goods of 1980, the Hague Convention on the Law Applicable to Contracts for the International Sale of Goods (1986), the Ottawa Convention on International Financial Leasing (1988), the Ottawa Convention on International Factoring (1988), the Inter-American Convention on the Law Applicable to International Contracts of 1994, the UN Convention on the Use of Electronic Communications in International Contracts of 2005, etc. However, most conventions that use the concept of "commercial enterprise" do not disclose its essential content, but their content and/or official comments to them allow us to assert that it is the place of commercial activity (business relations) of the parties to the contract.

Analysis of the works of scholars gives grounds to assert that one foreign economic operator may have several "commercial enterprises" (places of business), one of which is the main one (the place of registration of the business entity and location of its supreme

management body), while others are regular places of business of the party, which in most cases are separate subdivisions of a legal entity located in other countries. At the same time, the conclusion of a commercial agreement between business entities of different countries through their commercial enterprises (including representative offices and branches) located in the same country excludes the application of the provisions of the relevant conventions and makes it impossible to qualify such an agreement as a foreign economic agreement.

The concept of "commercial enterprise" can also be used in relation to individuals - business entities, since an individual - a business entity - may also have representatives who perform representative functions on the territory of other states on a contractual basis for a long period of time. Pursuant to Part 2 of Article 6 of the Law of Ukraine "On Foreign Economic Activity", actions performed on behalf of a foreign entity by a duly authorized Ukrainian entity shall be considered to be the actions of that foreign entity. In addition, at the doctrinal level, there is a view on the possibility of creating structural subdivisions also by individuals - individual entrepreneurs. Thus, M. P. Rudenko [14, p. 11] argues that individual entrepreneurs are not deprived of the right to create their own management and production structure. At the same time, this feature is not mandatory for individual entrepreneurs and has a variable nature, which makes it possible to distinguish two categories of individual entrepreneurs by the criterion of the internal structure:

a) those who do not have an internal structure;

b) those who have such a structure.

The activities of a sole proprietorship may be carried out in several countries, and its property base may be geographically dispersed. As already mentioned, tax legislation defines an office, workshop, warehouse or premises used for the delivery of goods, etc. as a permanent place of

business through which business activities, in particular of an individual entrepreneur, are fully or partially conducted and is his "commercial enterprise" in the context of understanding the applicable international acts, including those with the participation of Ukraine.

Recently, the Law of Ukraine "On Foreign Economic Activity" and the Commercial Code of Ukraine have been amended in terms of understanding foreign economic activity and its subjects (see The Law of Ukraine "On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on the Procurement of Defense Products, Works and Services by Import" No. 2672-VIII dated January 17, 2019). In particular, this refers to the recognition of defense procurement activities of state customers as foreign economic activity in cases specified by the laws of the country. Part 1 of Art. 139 of the Commercial Code of Ukraine defines foreign economic activity of business entities and qualifies it as economic activity. At the same time, the legislator (Article 378 of the Commercial Code of Ukraine) classifies (but does not equate) state defense contracting authorities as foreign economic entities along with business entities. The following questions arise: why did the legislator not reformat the definition of foreign economic activity in view of the changes in its subject composition and what is the nature of foreign economic activity of state customers for the state defense order, taking into account the following factors. Firstly, according to the Law of Ukraine "On State Defense Order", the central executive authorities designated by the Cabinet of Ministers of Ukraine (CMU), other state bodies as the main spending units of budget funds, and military formations established in accordance with the laws of Ukraine are state defense order customers. The Commercial Code of Ukraine expressly stipulates that the state, state authorities and local self-government bodies are not business entities (Article 8(1) of the Commercial Code of Ukraine) and establishes a direct prohibition on these bodies to carry out

both commercial and non-commercial economic activities (Article 43(4) of the Commercial Code of Ukraine, Article 52(3) of the Commercial Code of Ukraine). Secondly, the content of foreign economic activity as a type of economic activity is active actions in the form of manufacturing and sale of products, performance of works or provision of services of a costly nature that have price certainty, and not individual economic transactions, including those related to government procurement. Thirdly, commercial legislation includes the state order in the list of the main means of regulatory influence of the state on the activities of business entities (Article 12 of the Commercial Code of Ukraine, Article 1 of the Law of Ukraine "On the State Defense Order") by forming the composition and volume of products (works, services), necessary for priority state needs, placement of state contracts for the supply (purchase) of these products (performance of works, provision of services) among business entities (Article 13 of the Civil Code of Ukraine).

At the same time, the state contract for the defense order and the offset agreement are represented by domestic legislation as satellite contracts. Yes, according to Part 3 of Art. 8 of the Law "On State Defense Order" [15] in case of purchase of defense products from a foreign legal entity (manufacturer or supplier of such products, works and services) for the amount, exceeding five million euros, a mandatory condition for such a purchase is that Ukraine, in the person of the offset beneficiary, receives the corresponding compensations. The offset beneficiary receiving compensation can be a state customer or another subject of state-owned relations, chosen by the offset commission at the request of the state customer.

The procedure for concluding compensation (offset) contracts and types of compensation are determined by the CMU. In order to resolve issues related to the organization and coordination of activities related to conducting

negotiations with a foreign legal entity on the receipt of compensation by Ukraine, the conclusion and execution of compensation (offset) agreements, the CMU forms a permanent offset commission in the composition of representatives of state customers, other state bodies, enterprises, institutions, organizations. The following types of compensation can be provided under compensation (offset) contracts: performance of works related to maintenance and repair of military and special equipment and military property; provision of services, in particular for the improvement of the qualifications of specialists in the field of defense and security; provision of investments; transfer of intellectual property rights; conducting scientific applied research and design developments in Ukraine; purchase of goods or services from economic entities of Ukraine for an amount corresponding to the partial or full value of the exported goods (reciprocal trade); providing Ukrainian industrial enterprises with additional export opportunities; provision of technical assistance for reforming the defense and security sector, etc. Obtaining the above-mentioned compensations is carried out by concluding and executing a compensation (offset) contract, which the current legislation defines as a foreign economic contract. At the same time, the offset agreement cannot be concluded earlier than the date of conclusion of the state contract and without the approval of the offset commission, which will monitor the implementation of such an offset agreement in the future.

The offset beneficiary prepares a report on the fulfillment of the terms of the offset agreement once every six months and submits it to the offset commission. The offset agreement is considered fulfilled from the date of confirmation by the offset beneficiary of the fulfillment of the offset obligation by the foreign legal entity. All the above-mentioned legal features of the compensation (offset) contract, in our opinion, call into question its foreign economic nature and

allow it to be considered as one of the contractual forms of public-private partnership.

In national legislation, in relation to foreign economic agreements, such a concept as "contract" is used (Articles 382-383 of the Civil Code of Ukraine; Article 1 of the Law "On Foreign Economic Activities"). Usually, this term is most often applied to contracts for which the written form of conclusion is mandatory. According to the norms of Ukrainian legislation, the signs of international commercial contracts as a separate type of economic contract are:

1. The system of Ukrainian legislation, which determines the terms of international commercial contracts. In connection with the fact that the foreign economic agreement/contract belongs to the group of economic contracts, which in turn are a type of civil law contracts, their settlement is carried out on the basis of civil, economic legislation and separate, specialized contracts (in particular, the Law of Ukraine "On foreign economic activity", the Law of Ukraine "On private international law" and "other normative legal acts of national legislation, as well as international treaties, agreements, conventions, etc., consent to the bindingness of which has been given by the Verkhovna Rada of Ukraine" (Article 9 of the Constitution of Ukraine).

2. Special scope of foreign economic agreements/contracts. The scope of foreign economic agreements/contracts is foreign economic activity. According to Article 1 of the Law of Ukraine "On Foreign Economic Activity", foreign economic activity is "the economic activity of economic entities of residents and non-residents of Ukraine";

3. Special subject composition of contractual relations of international commercial contracts. Subjects of contractual relations of international commercial contracts include subjects of foreign economic activity and foreign counterparties. The Economic Code (Article 378) established the following range of subjects of

economic activity: "economic organizations with the status of a legal entity, created in accordance with the legislation of Ukraine and citizens of Ukraine, foreigners and stateless persons who carry out economic activities and are registered in accordance with the law as entrepreneurs". On the basis of this provision, the following are not included in the FEE subjects:

- industrial and financial group;
- share investment fund;
- branch, representative office, other separate subdivisions;
- non-resident economic organizations.

4. Specific requirements regarding the form of the contract of international commercial contracts. Written form is mandatory when concluding international commercial contracts, because this form allows you to avoid mistakes when checking the powers of future counterparties, concluding the contract, making changes and additions to it, as well as during its execution.

5. Features of the content of the contract. According to Part 1 of Art. 628 of the Civil Code of Ukraine "the content of the contract consists of conditions (clauses) determined at the discretion of the parties and agreed upon by them, and conditions that are mandatory in accordance with acts of civil legislation. At the same time, the contract is concluded if the parties have reached agreement on all essential terms of the contract in the proper form". A foreign economic agreement must contain the following elements:

- name of the agreement, its number, date and place of conclusion;
- the names of the parties and the powers of their representatives if they enter into relations;
- the subject of the contract (including its name, assortment, nomenclature, characteristics of the quality and quantity of the goods);
- volume of works and services;
- term of validity of the contract itself;
- the total amount and price of the contract;
- settlement conditions;

- order of acceptance and delivery of goods;
- responsibilities of the parties;
- force majeure;
- arbitration clause;
- legal address of the parties, their payment and postal details.

The theory and practice of concluding foreign economic contracts pays special attention to the procedure and content of the arbitration agreement, which are defined in the New York Convention, the European Convention on Foreign Trade Arbitration, the UNCITRAL Model Law on International Commercial Arbitration, and the Law of Ukraine "On International Commercial Arbitration". These legal acts establish the following types of arbitration agreements: a separate arbitration agreement and an arbitration clause defined in the contract.

6. Special requirements for applicable law. Regarding the determination of the law of the country under which the contract is concluded, the law is chosen during the determination of the content of the contract (including the rights and obligations of the parties to the contract) by the parties during its conclusion and/or during its subsequent agreement. Art. 4 of the Law of Ukraine "On Private International Law" defines that "on the basis of the sources of law named in it, it is impossible to determine the law that is subject to application to private law relations with a foreign element, then the gap that arises in the conflict of laws regulation is supposed to be filled with the help of an appeal to the conflict of laws norms referring to the law of the country with which the relevant relationship is most closely connected".

In the conflict regulation of foreign economic agreements, the rule of "the closest connection" ("the most significant connection", "the strongest connection", "the most reasonable connection") is applied, which is expressed in the following way: "the law of the state with which a more closely related deed, unless otherwise stipulated or does not follow from the conditions,

the essence of the deed or the totality of the circumstances of the case, the law of the state in which the party that must carry out the performance, which is of decisive importance for the content of the deed, has its place of residence or location". In the event that the parties did not reach an agreement on the definition of the country's law, which will be applied when concluding a foreign economic agreement, Art. 44 of the Law of Ukraine "On Private International Law", which defines the law applicable to the contract in the absence of agreement of the parties on the choice of law.

7. Special procedure for consideration of contractual disputes. The procedure for consideration of contractual disputes from foreign economic agreements is determined by the agreement of the parties, with the corresponding confirmation in the contract or a separate agreement of the jurisdictional body. The dispute can be considered in the following judicial bodies:

- state courts of Ukraine or another state;
- international commercial/arbitration, which was established on the territory of Ukraine or another state: a) institutional permanent arbitration; b) ad hoc arbitration. International commercial arbitration in accordance with Art. 28 of the Law of Ukraine "On International Commercial Arbitration" must resolve the dispute "in accordance with such rules of law that the parties have chosen as applicable to the substance of the dispute." The law of the country chosen by the parties to resolve the dispute must be substantive, in the event that the parties have not determined such a law, then the international commercial arbitration shall apply conflict of law bindings in accordance with the circumstances of the case.

As we noted above, the foreign economic agreement belongs to the group of economic agreements. This thesis presupposes the application of the general legal conditions

inherent in these contracts, namely, the rules of law regulate:

- 1) which legislation determines the terms of validity of international commercial contracts;
- 2) foreign economic activity as the scope of foreign economic agreements/contracts;
- 3) special subject structure;
- 4) a special form of foreign economic agreements/contracts as a general rule;
- 5) content of the contract;
- 6) requirements for the law applicable to the contract;
- 7) the procedure for consideration of disputes in the field of foreign economic activity.

The qualification of economic activity as foreign economic and the contracts mediating it as foreign economic has important legal consequences related to:

the application of the appropriate legal regime for its implementation, the basis of which are the principles (main principles) of the legal regulation of foreign trade;

the presence and priority value during the legal regulation of relations that arise in connection with the implementation of FTAs of the convention level of regulation (we are talking about international conventions, treaties and agreements);

using, along with the material and legal method of regulating contractual relations in the field of foreign trade, the collision method;

by the effect of the principle of the autonomy of the will of the parties to the foreign economic agreement, related to the possible choice of foreign law as the regulator of the rights and obligations of the parties to the foreign economic agreement;

the possibility of selection for making calculations under a foreign currency foreign economic contract;

the possibility of consideration of disputes in international commercial arbitrations, etc.

The lack of a single legal basis for defining the terms "foreign economic activity" and

"foreign economic contract" causes problems in law enforcement. The formation of such a basis should take place taking into account the general principles of legal regulation of relations in the field of foreign trade, provisions of acts of international legal unification in this area, as well as modern trends in its development. Thus, the rapid development of e-commerce and all-encompassing digitalization require a clear answer from the legislator to the question of the possibility of qualifying economic activity as foreign economic, provided that the only place of business contacts of one or both counterparties is the Internet (multinational segments of such a network and/or business partners are by business entities of different countries), while there is no crossing of the customs border.

We see as doubtful the protection of the domestic defense-industrial complex from corruption schemes and embezzlement due to the expansion at the expense of state customers from the state defense order of the subject composition of foreign economic activity, the legislative concepts of which have been the subject of discussions for a long time and give rise to many questions.

Prospects for further exploration in this direction. The most important issue for the implementation of legal regulation of any sphere of legal relations is the availability of general approaches to the understanding of certain concepts, their unified definitions in various normative legal acts. At the same time, such an understanding of one or another concept must meet the requirements of today.

Economic activity and, accordingly, economic legislation is one of the most dynamic branches of legislation. Therefore, the development of an effective mechanism for the unification of the definition of basic concepts is an urgent issue of our time.

It should be important for further scientific research to focus on European legislation, to develop joint approaches to the definition of

certain concepts. Also, the issue of harmonizing the definitions of the same concepts contained in various normative legal acts is still a very relevant problem.

References:

1. Hospodarskyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy [Law of Ukraine] vid 16 sichnia 2003 r. № 436-IV. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2003. № 18, № 19-20, № 21-22 (02.05.2003). St. 144. (in Ukrainian).
2. Mytnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy [Law of Ukraine] vid 13 bereznia 2012 r. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2012. № 44 - 45, № 46 - 47, № 48 (09.11.2012). St. 552. (in Ukrainian).
3. Kontseptsiiia rozvytku tsyvrovoi ekonomiky ta suspilstva Ukrainy na 2018, skhvalena rozporiadzhenniam Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 17 sichnia 2018 r. № 67-r. Ofitsiinyi visnyk Ukrainy. 2018. № 16 (23.02.2018). St. 560. – S. 70. (in Ukrainian).
4. Pro elektronnu komertsiiu: Zakon Ukrainy vid 3 veresnia 2015 r. № 675-VIII. Vidomosti Verkhovnoi Rady. 2015. № 45 (06.11.2015). St. 410. (in Ukrainian).
5. Modelnyi zakon SND pro osnovy rehuliuвання Internetu. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_o14 (accessed: 10.05.2019).
6. Pro zovnishnoekonomichnu diialnist: Zakon Ukrainy [Law of Ukraine] vid 16 kvitnia 1991 r. № 959-XII. Vidomosti Verkhovnoi Rady URSR. 1991. № 29 (16.07.1991). St. 377. (in Ukrainian).
7. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy [Law of Ukraine] vid 16 sichnia 2003 r. № 435-IV. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2003. №№ 40-44 (03.10.2003). St. 356. (in Ukrainian).
8. Instruksiia pro poriadok reiestratsii predstavnytstv inozemnykh subiektiv hospodarskoi diialnosti v Ukraini, zatv. Nakazom Ministerstva zovnishnikh ekonomichnykh zviazkiv i torhivli Ukrainy vid 18.01.96 № 30 (u red. nakazu Ministerstva ekonomiky Ukrainy vid 15.06.2007 № 179. URL: // <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0034-96> (accessed: 10.04.2024) (in Ukrainian).
9. Podatkovi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy [Law of Ukraine] vid 2 hrudnia 2010 r. № 2755-VI.

Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2011. № 13-14, № 15-16, № 17 (08.04.2011). Ст. 112. (in Ukrainian).

10. Uhoda pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu, z odniei storony, ta Yevropeiskym Soiuzom, Yevropeiskym spivtovarystvom z atomnoi enerhii i yikhnimy derzhavamy-chlenamy, z inshoi storony. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011 (accessed: 10.06.2019).

11. Pro derzhavne oboronne zamovlennia: Zakon Ukrainy [Law of Ukraine] vid 3 bereznia 1999 r. v red. ZU vid 23 veresnia 2010 r. № 464-XIV. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2011. № 6 (30.04.1999). Ст. 45. (in Ukrainian).

12. Velyka ukrainska yurydychna entsyklopediia: u 20 t. – Т. 15: Hospodarske pravo. Kharkiv: Pravo, 2019. 784 s. (in Ukrainian).

13. Artykutsa N. V. Zakonodavchi terminy ta yikh vyznachennia. Naukovi zapysky. – Tom 90. Yurydychni nauky. 2009. S. 39 - 44. (in Ukrainian).

14. Onyshchuk I. I. Terminolohiia ta zakonodavchi definitsii u normatyvno-pravovykh aktakh. Naukovo-informatsiinyi visnyk. Seriia Pravo. 2012. № 6. S. 154 -160. (in Ukrainian).

15. Rudenko M. P. Pravove rehuliuвання vnutrishnohospodarskykh vidnosyn: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.04. Kharkiv, 2017. 20 s. (in Ukrainian).

Література:

1. Господарський кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. № 436-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 18, № 19-20, № 21-22 (02.05.2003). 144. (укр.).

2. Митний кодекс України: Закон України від 13 березня 2012 р. Відомості Верховної Ради України. 2012. № 44 - 45, № 46 - 47, № 48 (09.11.2012). Ст. 552. (укр.).

3. Концепція розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018 рік, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17 січня 2018 року. № 67-р. Офіційний вісник України. 2018. № 16 (23.02.2018). 560. – С. 70. (укр.).

4. Про електронну комерцію: Закон України від 3 вересня 2015 р. № 675-VIII. Відомості Верховної Ради. 2015. № 45 (06.11.2015). Ст. 410. (укр.).

5. Модельний закон СНД про основи регулювання Інтернету. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_o14 (дата звернення: 10.04.2024).

6. Про зовнішньоекономічну діяльність: Закон України від 16 квітня 1991 року. № 959-XII. Відомості Верховної Ради УРСР. 1991. № 29 (16.07.1991). Ст. 377. (укр.).

7. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. №№ 40-44 (03.10.2003). 356. (укр.).

8. Інструкція про порядок реєстрації представництв іноземних суб'єктів господарської діяльності в Україні, затв. Наказом Міністерства зовнішніх економічних зв'язків і торгівлі України від 18.01.96 № 30 (у ред. наказу Міністерства економіки України від 15.06.2007 № 179. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0034_-96 (дата звернення: 10.04.2024) (укр.).

9. Податковий кодекс України: Закон України від 2 грудня 2010 р. № 2755-VI. Відомості Верховної Ради України. 2011. № 13-14, № 15-16, № 17 (08.04.2011). 112. (укр.).

10. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і її державами-членами, з іншої сторони. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011 (дата звернення: 10.06.2019).

11. Про державне оборонне замовлення: Закон України від 3 березня 1999 р. в червоній. ЗУ від 23 вересня 2010 р. № 464-XIV. Відомості Верховної Ради України. 2011. № 6 (30.04.1999). 45. (укр.).

12. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. / ред. – Т. 15 : Господарське право. Харків: Право, 2019. 784 с. (українською мовою).

13. Артикуца Н. В. Законодавчі терміни та їх визначення. Наукові записки. – Том 90. Юридичні науки. 2009. С. 39 - 44. (укр. мовою).

14. Онищук І. І. Термінологія та законодавчі дефініції у нормативно-правових актах. Науково-інформаційний вісник. Серія Право. 2012. № 6. С. 154 -160. (українською мовою).

15. Руденко М. П. Правове регулювання внутрішньогосподарських відносин : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.04. Харків, 2017. 20 с. (українською мовою).

**Мілаш В. С., Матвєєва А. В.,
Зовнішньоекономічна діяльність та
зовнішньоекономічний контракт: проблеми
законодавчого регулювання.- Стаття.**

Важливим завданням держави і передусім її законодавчого органу є удосконалення й подальший розвиток поняттєво-категоріального апарату господарського законодавства відповідно до сучасних реалій економічного розвитку. Особливої гостроти та актуальності це завдання набуває в умовах посилення євроінтеграційних процесів України.

Переважає більшість нормативно-правових актів у сфері регулювання господарських відносин містить окремі статті, в яких надано перелік визначень термінів, що використовуються в цьому нормативно-правовому акті. Це суттєво спрощує проблему правозастосування. Проте лише у тому разі, коли за допомогою норм законодавчої техніки визначення термінів та понять прописані коректно та не суперечать визначенню аналогічних понять, що вже містяться у інших нормативно-правових актах.

Є ціла низка факторів, які негативно впливають на одноманітне тлумачення законодавчих норм та формування єдиної правозастосовчої практики, а також на остаточні результати правозастосування і, як наслідок, можливість ефективного захисту прав і свобод суб'єктів господарювання. До них відносяться порушення правил побудови законодавчих дефініцій, а також використання законодавцем неточних, абстрактних, двозначних термінів (категорій), що фактично зводить нанівець реалізацію їхньої інструментальної функції. Внесення змін до змісту законодавчих визначень (понять), які є базовими для відповідної сфери регулювання,

значним чином впливає на загальний вектор її регулювання, у деяких випадках – кардинально змінює його, а інколи, на жаль, породжує численні колізії в регулюванні цієї сфери.

Результатами дослідження стало виявлення проблемних аспектів кваліфікації зовнішньоекономічної діяльності й зовнішньоекономічних договорів, пов'язаних з вадами законодавчих дефініцій указаних термінів, а також надання деяких пропозицій щодо їх усунення.

Важливим питанням є вироблення єдиних підходів щодо розуміння сутності та правової природи господарської діяльності з іноземним елементом (зовнішньоекономічної діяльності) для коректного застосування норм іноземного права у разі визначення їх як застосовного права колізійними нормами відповідних угод або ж самими сторонами відповідно до принципу автономії волі сторін.

Ключові слова: законодавча дефініція (термін); зовнішньоекономічна діяльність; зовнішньоекономічний договір; комерційне підприємство; компенсаційні (офсетні) договори.

Авторська довідка:

Мілаш В. С. – д.ю.н., доцент, професорка кафедри господарського права Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, mvss150510@gmail.com

Матвєєва А. В. – к.ю.н., с.н.с., доцент кафедри цивільного судочинства, арбітражу та міжнародного приватного права Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, avmatveeva2016@gmail.com

Стаття надійшла до редакції 22 березня 2024р.

УДК 347.7

DOI: <https://doi.org/10.33216/2218-5461/2024-47-1-196-210>

ПИТАННЯ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ ІНДУСТРІЇ МОДИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Новіков О.Ю.

ISSUES OF LEGAL SUPPORT FOR THE DEVELOPMENT OF THE FASHION INDUSTRY IN MODERN CONDITIONS

Novikov O. Yu.

Наукова стаття присвячена особливостям правового регулювання індустрії моди в сучасних умовах. Приділено увагу проблематиці забезпечення прав інтелектуальної власності у сфері моди, а також специфіці міжнародно-правового забезпечення прав суб'єктів модної індустрії.

Упорядкування українського законодавства є однією з важливих передумов прийняття нашої держави до ЄС. І важливу роль у процесі адаптації українського законодавства до законодавства ЄС відіграє також і законодавство у сфері інтелектуальної власності. Незважаючи на стрімкий розвиток цієї підгалузі цивільного права після проголошення незалежності України, прийняття низки нормативно-правових актів, спрямованих на впорядкування таких відносин, варто зазначити, що сучасний світ настільки стрімко розвивається, будучи глобалізованим, що потрібно постійно «тримати руку на пульсі». Особливо швидко змінюються ті види правовідносин, де закладена інтелектуальна складова.

Досить кардинально змінюються правовідносини у сфері модної індустрії не лише на міжнародному рівні, а й в Україні потребує створення ефективного механізму. Розвиток ринку дизайнерських товарів, формування міжнародного модного іміджу України та інтеграції у глобальний світовий бізнес у сфері моди породжує необхідність забезпечення правових аспектів діяльності модної індустрії в Україні.

Продукти творчої діяльності, такі як дизайнерські рішення у сфері моди, що виражені у товарах, можуть отримувати охорону як об'єкти права інтелектуальної власності. Дизайнерське рішення, втілене у певному товарі, може діставати охорону одним або декількома інститутами інтелектуальної власності. Дизайнерські рішення у сфері моди в законодавстві прямо не визначені, однак їхні властивості знаходять відображення в ознаках різних об'єктів права інтелектуальної власності. У цій статті наведено приклади того, яким дизайнерським рішенням у сфері моди кореспондують які об'єкти права інтелектуальної власності.

Автором виокремлено основні виклики та негативні фактори, що впливають на розвиток та розповсюдження модної індустрії. Також детально проаналізовано окремі судові справи у сфері індустрії моди. Проведено порівняльно-правовий аналіз законодавства України, європейських нормативно-правових актів у сфері захисту прав учасників ринку модної продукції, а також окремих держав світу, як-то США та Індія.

Визначено, що зародження та перспективи розвитку ринку моди в Україні демонструють схожий процес потреби в новій галузі права – модного права. Обґрунтовано важливість декларації модного права як комплексної галузі права. Також окремо приділено увагу такій глобальній проблемі у сфері модної індустрії як культурне привласнення.

Ключові слова: мода, модна індустрія, механізм правового регулювання, право інтелектуальної власності, авторське право, право моди.

Висвітлення проблеми в загальному вигляді і її зв'язок із важливими науковими практичними завданнями. Індустрія моди є тією багатогранною галуззю з трильйонним оборотом, яка потребує дуже специфічного юридичного захисту для забезпечення її гармонійного існування з огляду на особливості самого об'єкта правового регулювання у сфері модної індустрії. Індустрія моди отримала визнання зовсім недавно, тому масив нормативно-правової бази є не до кінця сформованим і тільки з'являються окремі норми, які регулюють саме цей вид підприємницької діяльності. При цьому такі норми є поодинокими, відсутня їхня системність, загальна спрямованість та мета регулювання.

Аналіз сфери креативних індустрій дає всі підстави стверджувати, що вони засновані на постійному розвитку й активному застосуванні інноваційних технологій і новаторських ідей, що дають змогу поєднувати в одязі, взутті та аксесуарах досягнення промисловості та елементи мистецтва. І тут варто зважати на те, що велика кількість товарів на ринку неминуче призводить до конкуренції і спонукає виробників не тільки максимально скорочувати терміни просування новинок до споживача, а й приділяти особливу увагу зовнішньому вигляду (дизайну) виробу, що допомагає виділити товар конкретного виробника. Ця мета досягається творчою працею багатьох фахівців, які спочатку розробляють ідею (проект) зовнішнього вигляду (форма, колірна гама, елементи декору тощо) нового виробу, здатного привернути увагу потенційного споживача, викликати інтерес до товару, сформувані у нього думку про товар

Модне право (Fashion Law), або, як його ще називають, законодавство про одяг (Apparel Law), є однією з нових галузей у правовому полі. При цьому вже з самого

початку її зародження виникає ціла низка питань, які потребують правового регулювання. Так, у сфері моди існує безліч ситуацій, коли права інтелектуальної власності можуть бути використані не за призначенням. Основою моди є ексклюзивність і творчість, які, якщо їх не захистити, можуть призвести до неетичного підходу в індустрії. Підробка дизайну модних брендів на місцевому рівні є однією з найбільш актуальних проблем, з якою необхідно боротися. Мода – це не лише створення бренду та продаж продукції, але для того, щоб продати цю продукцію, вам часто потрібна модель, і захист прав моделі – це ще один аспект, який також необхідно враховувати. Широке розповсюдження підробинок в індустрії свідчить про те, що не існує універсального рішення або захисту, який би давав відповіді на всі питання в цій галузі.

Завданням науковців є визначення оптимальних правових засобів правового регулювання для цього специфічного та неординарного сектору національної економіки. Завдання законодавця – створити правові передумови для розвитку цієї галузі в Україні, а також механізми правового забезпечення ефективного захисту прав та законних інтересів учасників ринку модної індустрії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано вирішення даної проблеми та на які спирається автор. У вітчизняній юридичній науці відсутні комплексні дослідження питання правового положення дизайнерських рішень у сфері моди. Водночас серед практикуючих юристів це питання стоїть гостро і породжує жваву дискусію.

Вивченням інституту права інтелектуальної власності та правового положення дизайнерських рішень займалися: А. Берестовська, Т. Бегова, М. Бичковська, О.

Бондаренко, М. Буковинська, В. Вірченко, В. Гаврилов, А. Генейман, Є. Кібець, Л. Кучинська, В. Макода, Л. Марчук, О. Нечаєв, О. Осіпова, В. Рудика, Д. Томас, А. Федоров, Н. Халаїв, О. Харитоновна, І. Шуміло, А. Юрченко.

Однак на сьогодні ні на законодавчому, ні на науково-теоретичному рівнях немає розуміння основних підходів до правового регулювання індустрії моди, не визначені базові правові засоби, якими б регулювались правовідносини учасників індустрії моди з урахуванням специфіки її об'єкту.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Незважаючи на існуючі наукові здобутки та публікації щодо впровадження та розвитку креативних індустрій в Україні, багато питань щодо їх ефективного функціонування залишаються актуальними та потребують постійної уваги науковців та практиків. Потребує уваги вивчення креативних індустрій, як особливого виду підприємницької діяльності. Важливими питаннями є забезпечення захисту прав інтелектуальної власності, зважаючи на особливості «продукту» цього сектору економічної системи. Не менш важливою є розробка дієвих інструментів їх ефективного впровадження та використання, а також належного нормативно-правового та інституційного забезпечення.

Формулювання цілей та завдань статті. Метою цієї статті є аналіз системи правового регулювання ринку моди в Україні та за кордоном, а також розробка пропозицій щодо внесення змін та доповнень до законодавства України у сфері розвитку креативної індустрії. До основних завдань цієї статті слід віднести: аналіз наукових досліджень у сфері модної індустрії, вивчення досвіду іноземних держав у сфері забезпечення прав та законних інтересів

учасників ринку модної індустрії, формулювання пропозицій щодо удосконалення захисту інтелектуальних прав особливих учасників правовідносин у сфері індустрії моди (наприклад, дизайнерів), визначення правових засобів протидії культурному запозиченню в індустрії моди.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів.

Повсякчас ми чуємо досить знайомі нам слова: мода, модна індустрія, моделі, модний показ, дизайнерське рішення, тренд, модні кольори тощо. І при цьому навіть не розуміємо, який масив роботи стоїть за кожною одиницею одягу, аксесуару або взуття. Також не розуміємо, яка кількість правових проблем виникає у зв'язку з тим, що мода завжди присутня в нашому житті, незалежно від того, чи зважаємо ми на неї, чи ні. Кожна кофтинка, взуття, розмір та висота підборів, палітра кольорів – хтось вже обрав за нас, що ми будемо носити в тому чи іншому сезоні. Під модельєрів, дизайнерів одягу завжди підлаштовується мас маркет: виникає ціла низка питань щодо плагіату, порушення авторських прав, ввезення контрафактної продукції або ж контрабанди, відбувається повсякчасне порушення прав моделей, дизайнерів, виробників одягу, митних прав, трудового законодавства, законодавства про захист прав інтелектуальної власності, спекулювання на традиціях та звичаях того чи іншого народу і т.д.

Мода була присутня з початку існування людства і з того часу перебуває в постійному процесі еволюції. Перш за все, теза про те, що мода легковажна чи тривіальна повинна бути відхилена. Крім значущості моди як індустрії з неоспорюваним глобальним зростанням і мільярдами річних продажів, мода породжує і впливає на культурне сприйняття і є одним із факторів соціальних і міжособистісних стосунків [1, с. 541]. До того ж мода впливає і

на зручність, практичність одягу, оскільки безпосередньо дизайнери та модельєри вирішують цілу купу питань при створенні того чи іншого виробу: зовсім різною, навіть протилежною є мода у сфері спортивного одягу, де головним акцентом є комфорт, зносостійкість, зручність, швидке прання, висихання тощо. І зовсім інші критерії для вибору ділового костюму або ж вечірнього вбрання. Тут потрібна вишуканість, стиль, обов'язкова неповторність образу (особливо для вечірнього вбрання), а також одяг повинен підкреслювати сильні сторони та згладжувати особливості тієї чи іншої фігури. Також є цілий список вимог споживачів і до аксесуарів та взуття.

Креативне підприємництво в Україні та світі останнім часом набуває все більшого розмаху: засновується все більше підприємств малого та середнього бізнесу у сфері реклами, дизайну, моди, кіно, музики, архітектури, виникають стартапи у цьому секторі економіки, з'являються окремі напрямки в ІТ тощо. Такий активний розвиток порівняно незвичних та досить таки специфічних сфер підприємництва зумовлює появу також і цілої низки проблем, пов'язаних із провадженням господарської діяльності у цих галузях економіки. Причому індустрія моди розвивається в умовах постійних викликів та нестабільності самої економічної системи: відсутній доступ до фінансування, обмежена інфраструктура, нагальна потреба в цілому у розумінні та визнанні тих цінностей, які несе в собі креативна індустрія для економіки будь-якої держави. Звісно, суттєвий негативний вплив на цей особливий вид підприємницької діяльності здійснила тривала пандемія COVID-19, а також повномасштабна російсько-українська війна.

Варто зауважити, що будь-які здавалось би негативні ситуації мають і свої позитивні сторони. Так, саме через повномасштабне

вторгнення рф в Україну з'явилися і нові можливості для розвитку та процвітання саме українського бізнесу у цих галузях креативного підприємництва через те, що досить багато людей у світі стали більше дізнаватись про Україну в цілому, про її культуру, почали підтримувати як пересічних громадян, так і український бізнес. До того ж сьогодні мода – це один із способів заявити світові про себе, про свою культуру, ідентичність, подекуди – навіть національну ідею. Тому слід погодитись з думкою К. В. Тимошенко щодо того, що хоча креативне підприємництво в Україні все ще має проблеми, перспективи на майбутнє є багатообіцяючими. За належної підтримки та інвестицій креативні індустрії України мають потенціал стати головним рушієм економічного зростання та інновацій у країні [2, с. 2].

З одного боку здається, що в Україні питання щодо розвитку модної індустрії повинно бути повністю закрите, як мінімум, до кінця війни. Також може виникнути враження, що індустрію дизайну та моди в Європі та, наприклад, США важко порівняти із ситуацією в Україні. І так дійсно було ще років 10-15 тому, але реалії докорінно почали змінюватися починаючи з 2014 р., коли ринок легкої промисловості зазнав стрімкого розвитку. Цьому посприяла агресія з боку рф, оскільки національна ідея та патріотизм відродила в українцях почуття поваги та солідарності до вітчизняного виробника, а вказівка на «made in Ukraine» (з англ. «зроблено в Україні») лише додавала значущості й актуальності такому продукту. До того ж, одним із факторів послугувало ще й подорожчання імпорту та підвищення курсу валюти [3, с. 7]. І звісно ж на сьогодні є досить проблемним транспортування готового одягу/взуття з інших країн до України через постійні загрози обстрілів та неможливості забезпечити безпечну доставку товарів. Усе

це в сукупності стало рушійною силою для утворення економічного середовища функціонування індустрії моди, що, у свою чергу, потребує чіткої правової регламентації.

Якщо вести мову про мету роботи модної індустрії, то варто зазначити, що основне «покликання» модної індустрії – це щодня створювати нові ідеї дизайну та інновації. Через досить високий рівень конкуренції в цій галузі бізнесмена у сфері моди потрібно бути завжди напоготові, щоб довести, що вони гідні залишатися на цьому ринку. Отже, з майбутніми інноваціями, як-то: одяг, що змінює колір, сорочки з автоматичним регулюванням і куртки з автоматичним висиханням, база споживачів досить часто досліджується в контексті її вибору. Інший бік креативності індустрії моди – це її доступність, саме тому на ринку з'являються підроблені оригінальні продукти.

Як Індія, так і Україна є державами, в яких розповсюджені ринки «третьої копії», поширене піратство, коли бізнес робиться на так званих дублюючих продуктах. Саме тому необхідно у даному разі брати приклад з більш високорозвинених держав, наприклад, Франції, де діють досить такі суворі закони щодо захисту прав інтелектуальної власності: зокрема, до відповідальності може бути притягнуто не тільки продавців контрафактної продукції, але й покупця дублікатів товарів (в Україні їх іноді називають «репліками»).

В цілому Францію можна сміливо називати тією державою, яка першою звернула увагу на проблему захисту прав дизайнерів і модельєрів та законодавчо закріпила право моди. Відповідно до п. 14 Кодексу промислової власності, який включає перелік об'єктів охорони авторських прав на модні вироби, сезонні товари галузей, що спеціалізуються на виробництві та реалізації одягу та біжутерії, виступають інтелектуальними творами. Ключовим

елементом цієї норми є аспект сезонності, оскільки для моди характерний змінний характер. Зокрема, до таких об'єктів авторських прав на модні вироби належать хутряні вироби, білизна, взуття, вироби зі шкіри, кутюр, меблі, дизайнерські рішення у сфері інтер'єру та ін. Судова практика Франції цілком відповідає такому законодавчому ставленню до сфери правової охорони об'єктів у індустрії моди. Наприклад, відомим є рішення Кримінального суду № 07-8137 (05 лютого 2008 р.), яким показам мод було надано статусу об'єкта авторського права. Позивачем був організатор показу колекції Chanel, під час якого відвідувачі здійснили його відеозапис і розповсюдили в мережі Інтернет без їхнього дозволу. Справа стала вирашною та резонансною, а надалі такої ж позиції дотримався і Верховний суд Франції [4, с. 35].

Підприємництво, пов'язане з модою, це відносно новий напрямок господарської діяльності. Тому він є ще недостатньо вивченим та врегульованим законодавчо. У більш вузькому значенні креативне підприємництво стосується компаній, які активно працюють у культурній та творчій індустрії. У різних країнах ці сфери мають різне визначення, але головне, що креативне підприємництво включає сфери, засновані на культурній творчості та отриманні вигоди від інтелектуальної власності. Творче підприємництво включає дизайн і моду, архітектуру, аудіовізуальний сектор (промисловість, радіомовлення), видавництво, ЗМІ, візуальне мистецтво, музична індустрія, культурна спадщина (музеї, бібліотеки, архіви), рекламу та комп'ютерні розваги (ігри, програми) [5, с. 63].

Звісно, що однією з найбільших проблем сьогодення для індустрії моди як одного з досить перспективних напрямів креативної індустрії, є механізм правового забезпечення

цього виду бізнесу. Проте він є досить незвичним для врегулювання: до нього не завжди можна застосувати звичні правові засоби та механізми. Так, переважна більшість підприємств у сфері креативної індустрії невеликі або навіть маленькі мікропідприємства, високо мобільні, часто сезонні, пов'язані з проектами. Фактично модна індустрія живе за своїми власними законами: від одного модного показу до іншого. Тому певним чином можна говорити про те, що підприємницька діяльність у сфері модної індустрії дуже схожа на проектний метод роботи, а частково – і на сезонні роботи.

Досить влучно в цьому контексті зазначають Буковинська М. П., Нечаєв О. Л., праця у сфері модної індустрії дуже відрізняється від старої моделі виробництва, яка була побудованою на роботі з 8 до 17, де люди проводять більшу частину свого життя. Творче підприємництво вимагає різних навичок і використання різних методів роботи. І найскладніше те, що на даний момент ще не розроблені хороші моделі [6, с. 23]. Саме тому варто переглянути не лише господарське законодавство у сфері здійснення господарської діяльності на ринку моди, законодавство у сфері інтелектуальної власності у сфері захисту прав моделей, дизайнерів, модельєрів і т.д., але і трудове законодавство. Кодекс законів про працю України очевидно не враховує особливості діяльності в індустрії моди. Саме тому необхідна розробка інших підходів до врегулювання праці окремих суб'єктів модної індустрії.

При цьому варто звернути увагу як на зовнішні, так і на внутрішні виклики для індустрії моди, які гальмують або навіть унеможливають її розвиток. Так, видається цілком обґрунтованою позиція окремих науковців, що галузі моди довелось пережити нелегкі часи. Звісно, що мода все ж таки

переважно той вид бізнесу, який мав би працювати в офлайн. Особливо коли мова йде про преміум сегмент індустрії моди. Це зумовлене самою специфікою відносин та об'єктів ринку моди. Так, в період пандемії ковіду кількість одягу, що випускався, значно скоротилась, покази нових колекцій, або відмінялись, або в негайному порядку переносились в онлайн-формат. Більшість модних будинків зазнали величезних фінансових втрат. В зв'язку з масовим локдауном закривались не тільки магазини, а й цілі фабрики, більшість з яких так і залишаються закритими. Бруно Павловські, президент відділу моди Chanel, в інтерв'ю для журналу VOGUE зазначає, що за всю історію існування бренду вони ще не відчували такого спустошливого впливу світової ситуації. За лічені тижні бренди від сегменту luxury до fast fashion були змушені звільнити співробітників та згорнути значну частину виробництва [7].

Варто зауважити, що будь-які виклики, особливо зовнішні, такі як обставини форс-мажору цілком логічно, що потребують втручання держави для вирівнювання дисбалансів в економічній системі. А також необхідний адекватний та достатній рівень правового забезпечення. Викликає досить серйозні занепокоєння та здивування той факт, що хоча модна індустрія зростає в щорічних оборотах та кількості нових брендів, проте критично мало є юридичних компаній, які спеціалізуються на цій галузі. Так, однією з нечисленних фірм є "Fox Rothschild", американська юридична компанія заснована у Філадельфії в 1907 році. Вона є єдиною компанією із повним спектром послуг, яка має практику у сфері правової підтримки індустрії моди.

Варто зауважити, що той вал проблем, які були та й досі є у зв'язку із здійсненням господарської діяльності у сфері індустрії моди, зумовлює пошук нових правових

інструментів та засобів регулювання відносин у сфері моди.

І однією з найбільших проблем, яка потребує нагального врегулювання, перешкоджає повноцінному розвитку індустрії моди є забезпечення правової охорони прав інтелектуальної власності в модній сфері. Справедливо вважається, що авторське право захищає творчу складову дизайну, однак воно не допомагає досягти монополії на продукт. Це є стримуючим фактором для більшості дизайнерів, які живуть за рахунок економії на масштабах, оскільки захист дизайну також закінчується після відтворення 50 разів. Досить гарним ілюстраційним прикладом у цьому плані є розробка дизайну та виготовлення речей за допомогою 3-D принтера. З виходом на ринок 3D-носіїв виникає безліч нових юридичних питань, які впливають на звичайну практику в ПМІ. Наприклад, у сфері трудового права виникає одразу проблема масового звільнення працівників, проте, водночас, створить нові робочі місця: працівника, який розробляє макет та готує його до друку на 3D-принтері; людину, яка перетворює метал або іншу сировину для 3D-друку; наглядача та менеджера 3D-принтера; розробник програмного забезпечення, який буде писати код для дизайну одягу [8].

У сфері права інтелектуальної власності також виникне ціла низка проблемних моментів. Так, 3D-друк спрощує індивідуалізацію одягу, дозволяючи підбирати його відповідно до точних пропорцій тіла. Проте виникають такі питання: якщо покупець налаштовує предмет одягу з веб-сайту компанії, хто є власником дизайну, якщо клієнт описує дизайн розробнику програмного забезпечення, який буде писати код для дизайну одягу, хто буде власником дизайну, якщо одяг не підходить, хто несе відповідальність: розробник програмного забезпечення, виробник,

постачальник чи кінцевий користувач тощо. Якщо покупець купує 3D-сукню, а потім використовує свій домашній 3D-принтер, щоб відтворити її – це піратство чи підробка? [8].

Іншою досить великою проблемою є охорона незареєстрованих дизайнів в індустрії моди. Така проблема зумовлена тим, що дизайни у сфері моди, як правило, не охороняються патентним правом. При цьому досить частою є ситуація, коли тільки великі компанії захищають дизайн торговельними марками, оскільки це досить фінансово складно. Що стосується невеликих компаній (яких немало у цьому бізнесі), то вони неспроможні вкладати такі великі кошти у охорону дизайнів. Ось і виникає проблема, який інший шлях для захисту незареєстрованих дизайнів та яким чином можна припинити порушення прав винахідників дизайну у разі його виявлення. Досить слушною у цьому контексті видається пропозиція Бичковської М. Є. щодо того, що у даному випадку авторське право може розглядатися як вигідний, економічно виправданий засіб правової охорони, який можна застосовувати до виробів індустрії моди, оскільки в цьому разі тривалість прав є найдовшою порівняно з усіма іншими видами охорони прав інтелектуальної власності, а відсутність необхідності реєстрації прав сприяє економії часу та фінансових ресурсів [9, с. 31].

Тут варто згадати про відому справу Ritika Pvt. Ltd проти VIBA Apparels Pvt. Ltd [10] у Високому суді Делі, яка висвітлює законність порушення прав інтелектуальної власності та є знаковою справою в розмежуванні дизайнів, які підлягають захисту авторських прав відповідно до Закону про авторське право Індії 1957 року, та зразків, придатних для захисту авторських прав відповідно до Закону про зразки 2000 року., де позивач звинуватив відповідача у копіюванні, відтворенні та подальшому

продажі промислового зразка під своїм ім'ям «Viba». Відповідач послався на статтю 15 (2) Закону про авторське право 1957 року, стверджуючи, що позивач виготовив понад 50 екземплярів товару і втратив усі права на порушення авторських прав.

У цій справі 2016 року Позивач, компанія Ritika Private Limited, стверджувала, що є першим власником авторських прав на різні ескізи та малюнки, надруковані на одязі для суконь, які продаються під торговою маркою «RITU KUMAR». Він послався на те, що малюнки та ескізи були характерними та оригінальними. Щоб гарантувати, що їхній продукт був справжнім, вони зберігали цифрові записи всіх дизайнів і прикріплювали ідентифікаційні номери. Позивач також надав вичерпну інформацію про те, як роботи були виконані з використанням його бренду.

Позивач подав позов проти відповідача, ВІВА, за порушення авторських прав. Позивач домагався скасування судової заборони, що забороняє ВІВА відтворювати, друкувати, публікувати або продавати одяг, на якому були принти та дизайни Позивача.

Відповідач рішуче заперечував проти твердження Позивача про те, що він є справжнім власником авторських прав, і закликав відхилити позови, відповівши на розділ 15 Закону про авторське право Індії 1957 року. Так, Розділ 15(2) Індійського закону про авторське право 1957 р. «Авторське право на будь-який дизайн, який можна зареєструвати відповідно до Закону про зразки 2000 р., але який не було так зареєстровано, припиняється, як тільки будь-яка стаття, на яку застосований дизайн був відтворений більше п'ятдесяти разів у промисловому процесі власником авторського права або, за його ліцензією, будь-якою іншою особою». Якщо будь-який матеріал вважається художнім твором згідно із законом про авторське право, він не має

автоматичного захисту відповідно до Закону про зразки 2000 року.

Відповідач стверджував, що оскільки авторське право на дизайн було застосовано до виробу в промисловому процесі Позивачем більше 50 разів, право власності на авторське право припинило своє існування. Крім того, оскільки жоден із зразків не був зареєстрований відповідно до Закону про зразки 2000 року, вони не охороняються.

Суд постановив, що авторське право позивача не було порушено відповідно до Закону про авторське право Індії 1957 року, і оскільки позивач використовував його для виробництва понад п'ятдесяти елементів за допомогою промислового процесу з комерційною метою, захист авторського права припинив своє існування. Він постановив, що Позивач не мав права на охорону зразків. Очевидно, що законодавець мав намір надати менший період захисту авторським правам, коли дизайн створюється на основі авторського права та застосовується для комерційного використання через промислові процеси.

Основним аргументом, висунутим Високим судом у цьому випадку, було те, що відповідно до розділу 15(2) статуту дизайн втрачає захист авторського права, якщо його було скопійовано понад 50 разів. Така позиція також підтримує здорову конкуренцію в модному бізнесі, запобігає ринковій монополії одного виробника та задовольняє численні потреби клієнтів за розумними цінами. Таким чином, авторське право зберігається до тих пір, поки не буде використано для промислових цілей, тим самим обмежуючи права, якими користується авторське право [11].

Є ще один показовий випадок, який відносно нещодавно (у 2018 році) стався з брендом «Christian Dior», звинуваченим у копіюванні дизайну молодого стартапу під назвою «People tree» [12]. People Tree після

довгих роздумів і зусиль співпрацювали з групою ремісників з Раджастану над дизайном блок-принтів, які в кінцевому підсумку будуть спроектовані на їхній одяг, який вони збиралися випускати на ринок. На жаль, з часом Крістіан Діор скопіював цей дизайн, який згодом навіть з'явився на обкладинках відомих журналів у виконанні актрис. Ця справа про інтелектуальну власність є досить показовою в контексті захисту прав інтелектуальної власності дизайнерів одягу. People Tree виграли спір і змогли зберегти свої художні роботи відповідно до Закону про авторське право 1957 року. People Tree зуміли досягти позасудової угоди з міжнародним брендом Christian Dior щодо використання «виготовленого мистецтва Йога», які були нетиповими для індійської організації.

Директива № 98/71/ЄС Європейського парламенту і Ради Європейського Союзу «Про правову охорону промислових зразків» [13], що встановлює особливий правовий режим для промислових зразків, які користуються сезонним попитом, регулює також права та інтереси дизайнерів і модельєрів. Цим результатам творчості, що стали загальнодоступними на території ЄС, надається правова охорона без виконання будь-яких формальностей, а також без сплати мита одночасно на території всіх країн ЄС. За однієї умови – перше розкриття інформації про промисловий зразок має відбуватися в межах території Європейського союзу.

Такий підхід до охорони прав фахівців fashion-дизайну поза всяким сумнівом заслуговує на увагу та аналіз з боку цивілістів. Звичайно охороні документи (патенти, свідоцтва) не захищають повністю права дизайнерів від підробок та плагіату, що є найрозповсюджене порушення прав інтелектуальної власності в сфері індустрії моди. Посягання на дизайнерські ідеї, копіювання зовнішнього вигляду виробу

порушує авторські права творців таких об'єктів.

Відповідно до п. 3 ст. 7 закону України «Про авторське право і суміжні права» правова охорона поширюється тільки на форму вираження твору, а не поширюється на технології створення та вираження твору, на ідеї, теорії, принципи, методи, процедури, процеси, системи, способи, концепції, відкриття, навіть якщо вони у творі виражені, описані, пояснені, проілюстровані [14].

Авторське право у fashion-індустрії може охороняти ескізи одягу, викройки як твори образотворчого та ужиткового мистецтва, проте не сам одяг. Історично відомо, що у 1787 році орнаменти тканин набули охорону авторського права, одними з перших серед інших об'єктів авторського права.

Така концепція домінує в США, де одяг будь-якого дизайну авторським правом не захищений. Наприклад у США, де одяг не захищається авторським правом, оскільки не вважається предметом творчості, також без спеціальної реєстрації охороняється дизайн тканин, ювелірних виробів і пряжок.

Ще одним варіантом захистити інтелектуальну складову модного бізнесу є використання моделі захисту інтелектуальної власності, розповсюдженої в Європейському союзі. Відповідно до нормативного акта Community Design Protection Regulation [15] з 2002 року охорону на європейському рівні можуть отримати як зареєстровані, так і не зареєстровані дизайнерські об'єкти, також охороняється дизайн одягу, галантереї та аксесуарів за замовчуванням.

Директива Європейського Парламенту та Ради про правову охорону дизайну надає таке визначення терміна «дизайн» – зовнішній вигляд цілого чи частини продукту за допомогою індивідуальних і специфічних поєднань кольорів, ліній, фактур, форм та /або матеріалів продукту й орнаменту. Згаданий нормативно-правовий акт закріплює

обов'язок членів Європейського Союзу захищати права дизайнерів, коли їхній дизайн, що втілений у конкретному продукті, є новим і має індивідуальний характер, тому конструкція не є ідентичною (відрізняється суттєвими деталями), а загальне враження, яке воно справляє на інформованого користувача, відрізняється від загального враження, яке отримує такий користувач від будь-якого дизайну, представленого громадськості до дати подання заявки на реєстрацію. Тобто дизайн має індивідуалізувати автора, щоб у майбутньому він асоціювався з ним і не вводив в оману споживачів [16, с. 45].

Будь-яке дизайнерське рішення завжди виражає форму елементів предметного середовища і виражається малюнком (кресленням або ескізом). Отже, можна зробити висновки, що практично всі промислові зразки є дизайнерськими рішеннями, але не всі дизайнерські рішення можуть стати промисловим зразком. Промисловим зразком можуть стати лише ті дизайнерські рішення, які відображають вигляд промислового виробу.

Якщо ж звернутись до такої умови, як новизна, то фактично промисловий зразок визнається новим, якщо сукупність його суттєвих ознак не стала загальнодоступною у світі до дати подання заявки до Установи або якщо заявлено пріоритет до дати її пріоритету. Крім того, у процесі встановлення новизни промислового зразка береться до уваги зміст усіх раніше одержаних Установою заявок, за винятком тих, що на зазначену дату вважаються відкликаними або за ними Установою прийняті рішення про відмову у видачі патентів і вичерпані можливості оскарження таких рішень (ч. 2 ст. 6 Закону України «Про охорону прав на промислові зразки») [17]. Звісно, це значно звужує коло дизайнерських рішень, які можуть бути зареєстровані як промисловий

зразок через те, що мода існує стільки ж скільки і живе саме людство. Тому зовсім нелегко дизайнерам створити нову та оригінальну модель.

Ще справа і у тому, що мода є циклічною, в колекціях дизайнерів час від часу виникають ті самі мотиви. Саме тому особливістю цієї індустрії є недовготривалий строк експлуатації виробів. Зазвичай дизайнерська річ є актуальною один-три сезони, тому немає сенсу отримувати патент зі строком охорони 5 років на річ, що за півтора року вже не буде використовуватися патенто власником у виробництві. Саме це зумовлює застосування патентів у сфері моди лише для охорони тих дизайнерських рішень, які стали класичними та знаковими для цього бренду і випускаються майже у кожній колекції з різними незначними змінами. Так, французький будинок моди Hermès в 2010 р. отримав патент на промисловий зразок в Україні на сумку, а Chanel у 2020 р. – на поясну сумку [18].

Державний реєстр патентів України на промислові зразки налічує: близько 70 патентів на сумки, близько 90 на підшву для взуття та 404 на хутрянні пальто.

В Україні, аби захистити свої авторські права на малюнок чи ескіз виробу, дизайнеру не обов'язково їх реєструвати, варто подбати про підтвердження факту та дати їх створення. Таке копіювання об'єктів інтелектуальної власності, як дизайн, з метою в майбутньому продажу є доволі поширеною практика не тільки в нашій країні, а й в усьому світі, що може призвести до втрати довіри клієнтів та партнерів, а також втратити прибутку творців таких творів.

В той же час, реєстрація авторського права не надає виключного права на дизайн самого виробу, в такому випадку потрібно обирати реєстрацію як промисловий зразок, тому що ідея зробити ескіз нової сукні не охороняється, будь-яка особа може це

зробити, а от права на малюнки нової моделі, зроблені в програмі чи на папері вами – належить тільки автору, наприклад авторка ескізів «Little black dress» Coco Chanel. У кожного фото, відео, ескізу, каталогу є автор, якому крім особистих немайнових прав належать і виключні майнові.

В 2016 році відомий дизайнер Andre Tan зареєстрував унікальний принт для тканини в стилі національних кольорів під назвою «Діамантова Україна». Тобто зареєструвати промисловий зразок відносно кропіткий процес та має свої переваги, коли якась частина дизайнерський задум потенційно здатні принести комерційний успіх маючи новизну та індивідуальний характер. Відповідати таким вимогам, особливо в індустрії моди, може далеко не кожен виріб.

Відповідно до закону України «Про охорону прав на промислові зразки» промисловий зразок може бути як зовнішній вигляд виробу, так і його окрема частина, наприклад гудзик, візерунок, ювелірні прикраси чи частина взуття. Так, наприклад, у 2011 році Christian Louboutin захищав свої права у судовому процесі проти іншого французького будинку моди Yves Saint Laurent підставою звернення до суду був випуск монохромної колекції взуття «червона підощва».

В Україні залишаються законодавчо не закріпленими поняття «дизайн» і «бренд». Вітчизняні правники розділилися на декілька таборів із приводу визначення поняття «бренд» і його місця в системі права інтелектуальної власності. Деякі вважають його синонімічним торговельній марці, тоді як інші вважають, що бренд є специфічним засобом індивідуалізації, якому, окрім ознак торговельної марки, ще притаманна репутація, яка асоціюється у споживача з певною якістю. Саме тому одним із напрямів удосконалення державної політики у сфері захисту авторського права в індустрії моди є внесення

змін до Цивільного кодексу та Закону України «Про авторське право та суміжні права», котрі мають закріпити визначення на законодавчому рівні таких понять, як «мода», «дизайн» і «бренд» [3, с. 9].

Зовнішнє обрамлення конкретного товару, а особливо таких елементів, як логотип, колір, назва, відповідаючи критеріям правової охорони, може бути захищений свідоцтвом на знак для товарів і послуг, патентом на промисловий зразок та авторським правом.

Проте важливо зауважити, що відповідно до українського законодавства у сфері права інтелектуальної власності лише форма, об'єктивне вираження твору отримує правову охорону, на відміну від ідей, концепцій, методів і процесів.

Інша проблема, яка триває вже десятиліттями, – це «культурне привласнення» або «культурне присвоєння», адже часто трапляється так, що дизайнери не знають, де межа між повагою та експлуатацією культури. Мода використовує невідомую культуру в манері, коли не віддає достатньої поваги первісному значенню і не віддає належного джерелу. Наприклад, Gucci продає тюрбани за 800 доларів Кім Кардаш'ян, так званий «екзотичний вибір моди», який останнім часом викликає великі сумніви.

Аналіз історії розвитку людства дозволяє констатувати, що існує чимало випадків обмеження носіння певних елементів одягу – обмеження вводяться щодо кольорової гамми, зображень на одязі (у тому числі візерунків), типу тканини, форми одягу (крою) та інші, що закріплювались на законодавчому рівні. Більшість з цих обмежень застосовувались у період Середньовіччя у європейських державах з метою розмежування вищих та нижчих верств населення, укріплення національної ідентичності, зміцнення диктатури щодо

одягу, зачісок, які можна або не можна було носити тим чи іншим категоріям населення.

Існує багато розкішних брендів, які використовують культурні надбання меншин для своїх тижнів моди. Коли Гуссі продавав тюрбан як абсолютно новий аксесуар на своєму сайті, це розчарувало багатьох сикхів, які протестували, заявляючи, що тюрбан є символом віри для тих, хто сповідує цю релігію, а не новим модним аксесуаром, який можна виставити на продаж [19].

У 2016 році відбувся знаменитий показ Road Ahead, на якому дизайнер черпав натхнення в традиційних китайських принтах і створив струмливі накидки, накидки на шию, ювелірні прикраси, куртки великих розмірів. Це обурило китайців, і їхній гнів розійшовся по всіх соціальних мережах, оскільки використання їхніх традиційних принтів для дизайну нижньої білизни – це не круто. Крім того, навколо тулуба Ельзи Хоск був зображений повністю оперений дракон, який у китайській культурі уособлює удачу, силу та багатство.

Завдяки індустріальній революції рух Свадеші був започаткований нашими національними лідерами, які були нічим іншим, як стовпами цього руху. Це був бунт нашої нації проти британців, в якому виділявся тканий одяг ручної роботи «хаді», який досі асоціюється з Індією.

Цей список можна продовжувати, і на тлі цих незліченних звинувачень надзвичайно важливо, щоб індустрія моди зазнала глибоких трансформацій. Не можна заперечувати, що саме розмаїття культур дозволяє моді розвиватися, але не ціною спотворення і неповаги до почуттів суспільства. Нагальною потребою сьогодення є наявність надійних законів, які допоможуть нам захистити культурне привласнення в індустрії, оскільки закони про інтелектуальну власність виключили його зі своєї

компетенції, вважаючи, що воно є суспільним надбанням.

Висновки. Насамкінець варто зазначити, що сфера індустрії моди є динамічною, гнучкою, потребує нових підходів до захисту прав її суб'єктів. Не всі питання доцільно врегульовувати законодавчо, проте надавати захист винахідникам, творчим особистостям, які працюють в індустрії моди, з метою стимулювати розвиток такої діяльності очевидно потрібно та важливо.

Слід констатувати, що система правового забезпечення роботи модної індустрії ще знаходиться на стадії становлення. Ні в Україні, ні в світі ще немає цілісних нормативно-правових баз для врегулювання всіх правовідносин у цій сфері, ще не винайдено спільних концептуальних підходів до правового забезпечення підприємницької діяльності у сфері індустрії моди, оскільки правовідносини, які виникають у цій сфері відносяться до різних галузей законодавства: цивільне законодавство регулює питання захисту прав інтелектуальної власності учасників цих правовідносин, господарське законодавство регулює підприємницьку діяльність у сфері модної індустрії, трудове законодавство регулює особливості та режими роботи на ринку моди тощо.

Варто акцентувати увагу на тому, що індустрія моди існує, і ця індустрія за роки свого існування досягла величезного розквіту та змінила динаміку розвитку економіки країни. І звісно ж потребує вирішення правових проблем її успішного функціонування, з урахуванням масштабів розмаху цієї індустрії та численні виклики та загрози, з якими вона стикається протягом багатьох років. Звісно досить таки важливим для ефективного правового регулювання індустрії моди є створення передумов для її розвитку у різних державах світу, тобто важливо забезпечити уніфікацію

законодавства у цій сфері на міжнародному рівні.

Перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Індустрія моди розвивалась досить довгий час, проте все ще немає належного (і одноманітного) захисту об'єктів, що втілюють творчість, нестандартність ідей їхніх творців, а також і досі тривають дискусії та сумніви щодо вибору ефективних правових засобів для захисту учасників ринку моди в Україні та світі. Міжнародні компанії, що спеціалізуються на цій темі, фактично лише нещодавно почали публічно проголошувати про свою компетенцію в питаннях моди та краси, моди та люксових речей, товарів та моди, бізнесу у сфері моди тощо. Провідні Європейські університети відкривають окремі факультети та навіть інститути, які надають можливість здобути знання й отримати ступінь магістра у сфері права моди.

Очевидно, що потребує доопрацювання як на концептуальному, так і на законодавчому рівні проблема визначення місця Fashion Law в системі права та системі законодавства. До того ж нагальним та актуальним питанням є вироблення єдиної термінології у сфері індустрії моди, а також розширення об'єктів права інтелектуальної власності та впровадження поняття сезонності у сфері дизайну одягу та захисту творчих спрямувань виробників.

Необхідно розробити додаткові механізми захисту таких специфічних об'єктів права інтелектуальної власності, як «дизайн», «бренд», «викрійка» та інших об'єктів з урахуванням їх обігу саме в індустрії моди. Перспективними напрямками подальших наукових розвідок можуть стати як визначення самого предмету правового регулювання права моди, так і визначення тих сфер модної індустрії, які у жодному разі не потребують юридичного врегулювання.

Література:

1. Simmel G. Fashion. American Journal of Sociology, 62(6), May 1957, pp. 541-558.
2. Тимошенко К. В. Креативне підприємництво в Україні: поточний стан та перспективи. Ефективна економіка. 2023. №5. С. 1-15.
3. Бегова Т. І., Рудика В. Правова охорона об'єктів інтелектуальної власності в індустрії моди. Підприємництво, господарство і право. 2020. № 10. С.6-10.
4. Генейман А.А. Право в індустрії моди. Видавництво Проспект. № 4. 2020. С. 30-70.
5. Марчук Л. П. Механізм управління творчою активністю персоналу підприємства як засіб інноваційної трансформації виробництва. Актуальні проблеми економіки. Київ, 2019. № 1(151). С. 359-367.
6. Буковинська М. П., Нечаєв О. Л. Креативність персоналу як необхідна якість формування соціального капіталу. Наукові праці Національного університету харчових технологій. Київ, 2019. № 51. С. 122-128.
7. Томас Д. Як модна індустрія адаптується до нової реальності. VOGUE. 2709. URL: <https://vogue.ua/ua/article/fashion/tendencii/chtonuzh-no-chtoby-vosstanovit-modnuyu-industriyu.html>
8. Richard L. Hermann Law... After a Fashion URL: <http://legalcareerview.com/lawafter-a-fashion/> (2017) (дата звернення: 18.04.2024)
9. Бичковська М.Є. Охорона авторським правом незареєстрованих дизайнів у сфері індустрії моди. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2018. № 6. С.29-33.
10. Ritika Private Limited vs Biba Apparels Private Limited on 23 March, 2016. URL: <https://indiankanoon.org/doc/20292476/> (дата звернення: 18.04.2024)
11. Iina Devadhar Ritika Pvt. Ltd. V. Biba Apparels Pvt. Ltd. - Case Analysis. URL: <https://fashionlawjournal.com/ritika-pvt-ltd-v-biba-apparels-pvt-ltd-case-analysis/> (дата звернення: 18.04.2024)
12. Saloni Thapa, (2020, September 2) Decoding Fashion Industry: Need for Fashion law. URL: <https://legal-wires.com/columns/decoding-fashion-industry-need-for-fashion-law/> (дата звернення: 18.04.2024)

13. Директива № 98/71/ЄС Європейського Парламенту і Ради ЄС про правову охорону промислових зразків. № 98/71/ЄС(1998). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a88/sp:wid. (дата звернення: 18.04.2024)

14. Про авторське право і суміжні права: Закон України від 23 грудня 1993 р. № 3792-ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#Text> (дата звернення: 18.04.2024)

15. Council Regulation (EC) No. 6/2002 of 12 December 2001 on Community designs, European Union (EU) <https://www.wipo.int/wipolex/en/legislation/details/6414> (дата звернення: 18.04.2024)

16. Mgr. Anna Krčmářová Fashion Law. Rigorous Thesis. Thesis Advisor: JUDr. Tomáš Dobřichovský, Ph.D. Institute of Copyright, Industrial Property and Competition Law Rigorous thesis is up-to-date: 31 July 2017 (дата звернення: 18.04.2024)

17. Про охорону прав на промислові зразки: Закон України від 15 грудня 1993 р. № 3688-ХІІ / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3688-12> (дата звернення: 18.04.2024).

18. Спеціальна інформаційна система Укрпатенту. URL: <https://sis.ukrpatent.org/uk> (дата звернення: 18.04.2024)

19. Brigitte Vezina (2019, August) Curbing Cultural Appropriation in Fashion Industry with Intellectual Property, WIPO MAGAZINE. URL: https://www.wipo.int/wipo_magazine/en/2019/04/article_0002.html (дата звернення: 18.04.2024)

References:

1. Simmel' H. Fashion. Ameritsan Zhurnal of Sotsiologiyi, 62(sh), May 1957, pp. 541-558. (дата звернення: 18.04.2024).

2. Tymoshenko K. V. Kreatyvne pidpryyemnytstvo v Ukraini: potochnyy stan ta perspektyvy. Efektyvna ekonomika. 2023. №5. S. 1-15.

3. Byehova T. I., Rudyka V. Pravova okhrona ob"yektiv intelektual'noyi vlasnosti v industriyi mody. Pidpryyemnytstvo, gospodarstvo i pravo. 2020. № 10. S.6-10.

4. Heneyman A.A. Pravo v industriyi mody. Vydavnytstvo Prospekt. № 4. 2020. S. 30-70.

5. Marchuk L. P. Mekhanizm upravlinnya tvorchoyu aktyvnisty personalu pidpryyemstva yak zasib innovatsiyanoi transformatsiyi vyrobnytstva. Aktual'ni problemy ekonomiky. Kyiv, 2019. № 1(151). S. 359-367.

6. Bukovyns'ka M. P., Nechayev O. L. Kreatyvnist' personalu yak neobkhidna yakist' formuvannya sotsial'noho kapitalu. Naukovi pratsi Natsional'noho universytetu kharchovykh tekhnolohiy. Kyiv, 2019. № 51. S. 122-128.

7. Tomas D. Yak modna industriya adaptuyet'sya do novoyi real'nosti. VOGUE. 2709. URL: <https://vogue.ua/ua/article/fashion/tendencii/chtonuzh-no-chtoby-vosstanovit-modnyu-industriyu.html>

8. Richard L. Hermann Law... After a Fashion URL: <http://legalcareerview.com/lawafter-a-fashion/> (2017) (дата звернення: 18.04.2024)

9. Bychkovs'ka M.YE. Okhrona avtors'kym pravom nezareyestrovanykh dyzayniv u sferi industriyi mody. Aktual'ni problemy vitchyznyanoi yurysprudentsiyi. 2018. № 6. S.29-33.

10. Ritika Private Limited proty Biba Apparels Private Limited 23 bereznya 2016 r. URL: <https://indiankanoon.org/doc/20292476/> (дата звернення: 18.04.2024)

11. Ilina Devadkhar Ritika Pvt. Ltd. V. Biba Apparels Pvt. TOV - Rozbir sprav. URL: <https://fashionlawjournal.com/ritika-pvt-ltd-v-biba-apparels-pvt-ltd-case-analysis/> (дата звернення: 18.04.2024)

12. Saloni Tapa, (2020, 2 veresnya) Dekoduvannya industriyi mody: potreba v zakoni pro modu. URL: <https://legal-wires.com/columns/decoding-fashion-industry-need-for-fashion-law/> (дата звернення: 18.04.2024)

13. Dyrektyva № 98/71/YES Yevropeys'koho Parlamentu i Rady YES pro pravovu okhronu promyslovykh zrazkiv. № 98/71/YES(1998). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a88/sp:wid. (дата звернення: 18.04.2024)

14. Pro avtors'ke pravo i sumizhni prava: Zakon Ukrayiny vid 23 hrudnya 1993 r. № 3792-KHII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#Text> (дата звернення: 18.04.2024)

15. Rehlament Tsuntsil (YES) № sh/2002 vid 12 hrudnya 2001 r. pro zrazky spil'noty, Yevropeys'kyy Soyuz (E)

<http://vvv.vipo.int/vipolekh/en/legislation/details/6414> (data zvernennya: 18.04.2024)

16.Mgr. Anna Krčmárová Fashion Law. Rigorosum Thesis. Thesis Advisor: JUDr. Tomáš Dobřichovský, Ph.D. Institute of Copyright, Industrial Property and Competition Law Rigorosum thesis is up-to-date: 31 July 2017. (data zvernennya: 18.04.2024)

17.Pro okhoronu prav na promyslovi zrazky : Zakon Ukrayiny vid 15 hrudnya 1993 r. № 3688-XII / Verkhovna Rada Ukrayiny. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3688-12> (data zvernennya: 18.04.2024).

18.Spetsial'na informatsiyana systema Ukrpatentu. URL: <https://sis.ukrpatent.org/uk> (data zvernennya: 18.04.2024)

19.Britte Vezina (2019, August) Curbing Cultural Appropriation in Fashion Industry with Intellectual Property, WIPO MAGAZINE. URL: https://www.wipo.int/wipo_magazine/en/2019/04/article_0002.html (data zvernennya: 18.04.2024)

Novikov O. Yu. Issues of legal support for the development of the fashion industry in modern conditions.

The harmonization of Ukrainian legislation is one of the important prerequisites for Ukraine's accession to the EU. And intellectual property law also plays an important role in the process of adapting Ukrainian legislation to EU law. Despite the rapid development of this sub-branch of civil law after Ukraine's independence and the adoption of a number of regulations aimed at streamlining such relations, it should be noted that the modern world is developing so rapidly, being globalized, that it is necessary to constantly "keep your finger on the pulse". Those types of legal relations that involve an intellectual component are changing particularly rapidly.

Legal relations in the fashion industry are changing quite dramatically, not only at the international level, but also in Ukraine, which requires the creation of an effective mechanism. The development of the market for designer goods, the formation of Ukraine's international fashion image and integration into the global fashion business

necessitates ensuring the legal aspects of the fashion industry in Ukraine.

The products of creative activity, such as design solutions in the field of fashion, which are expressed in goods, may be protected as objects of intellectual property rights. A design solution embodied in a particular product may be protected by one or more intellectual property institutions.

Design solutions in the field of fashion are not directly defined in the legislation, but their properties are reflected in the characteristics of various intellectual property rights. This article provides examples of which design solutions in the fashion sector correspond to which intellectual property rights.

The author identifies the main challenges and negative factors affecting the development and distribution of the fashion industry. The author also analyzes in detail certain court cases in the fashion industry. A comparative legal analysis of Ukrainian legislation, European regulations in the field of protection of the rights of fashion market participants, as well as of certain countries of the world, such as the USA and India, is carried out.

It is determined that the emergence and prospects for the development of the fashion market in Ukraine demonstrate a similar process of need for a new branch of law - fashion law. The author substantiates the importance of the declaration of fashion law as a comprehensive branch of law. Special attention is also paid to such a global problem in the fashion industry as cultural appropriation.

Keywords: *fashion, fashion industry, legal regulation mechanism, intellectual property law, copyright, fashion law.*

Авторська довідка:

Новіков Олексій Юрійович – аспірант кафедри цивільного судочинства, арбітражу та міжнародного Приватного Права Національного юридичного університету ім. Я. Мудрого ORCID 0009-0002-3012-2167

Стаття надійшла до редакції 13 квітня 2024р.

УДК: 349.2

DOI: <https://doi.org/10.33216/2218-5461/2024-47-1-211-217>

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ НЕСТАНДАРТНИХ РЕЖИМІВ РОБОЧОГО ЧАСУ

Олексієнко О.С.

INTERNATIONAL LEGAL REGULATION OF NON-STANDARD WORKING TIME REGIMES

Oleksienko O.S.

У даній статті автор аналізує нормативно-правове регулювання нестандартних режимів робочого часу на міжнародному рівні. Звертається увага, що в Україні діє пріоритет норм міжнародного права над національним. Відповідно, якщо певний договір чи акт визнаний або ж ратифікований у порядку, встановленому законом, то він стає частиною нашого законодавства і може застосовуватися для регулювання відповідних правовідносин. При цьому, якщо наявна колізія між нормами міжнародного акту та національного, то перевагу будуть мати саме норми міжнародного акту. За відсутності потрібних норм у національному законодавстві варто звертатися до міжнародних актів, зокрема конвенцій та рекомендацій МОП та Директив ЄС. Таким чином в статті аналізуються акти МОП, які регламентують надомну працю, дистанційну роботу, роботу на умовах неповного робочого часу, нічний режим робочого часу. Окрім того, автором також опрацьовані акти ЄС з даних питань. Особливо звертається увага на Директиву № 90/270/ЄС про мінімальні вимоги безпеки та здоров'я при роботі з екранними пристроями. Подібні норми відсутні у чинному законодавстві, але автором наголошується на необхідності дотримання вимог охорони праці, адже за нестандартних режимів даними вимогами можуть нехтувати. При цьому, надмірне проведення часу працівником перед екраном може негативно вплинути на його здоров'я.

Автором звертається увага, що питання адаптації чинного законодавства до вимог ЄС також набуло ще більшої актуальності у зв'язку із євроінтеграційними процесами нашої країни. Акцентується увага також на положенні ст. 420 Угоди про асоціацію з ЄС, відповідно до якої Україна зобов'язується сприяти створенню на ринку праці таких умов, які б поєднували гнучкість та захищеність.

За результатом проведеного аналізу встановлено, що нормами, передбаченими у актах МОП та законодавстві ЄС щодо деяких питань нестандартних режимів робочого часу, врегульовано зазначені правовідносини краще, ніж в українському законодавстві. З огляду на це, законодавець має провести роботу щодо приведення у відповідність чинного законодавства України із положеннями міжнародних актів.

Ключові слова: *нестандартний режим робочого часу, дистанційна робота, надомна робота, гнучка форма зайнятості, адаптація, систематизація.*

Вступ. Сучасний світ стрімко змінюється у сфері праці. Цифрові технології діджиталізуються, і це несе з собою значні загрози та захоплюють ринок праці та наше повсякденне

життя, натомість трудове законодавство, як в Україні, так і в світі загалом, не встигає за цими змінами. Без перегляду та оновлення трудового законодавства адаптувати його до нових умов буде неможливо. Особливістю реалізації нестандартних режимів робочого часу в Україні є те, що їх права регламентація відбулась значно пізніше, ніж на міжнародному рівні.

Останнім часом в Україні спостерігається значне зростання законодавчої активності щодо нестандартних форм зайнятості. Хоча прийняті закони вносять лише «точкові» зміни до трудового законодавства, вони все ж таки дозволяють заповнити прогалини в правовому регулюванні деяких форм нестандартної зайнятості. З одного боку, цим змінам бракує комплексності, і вони не здатні повністю вирішити всі проблемні питання у цій сфері. З іншого боку, вони створюють певне підґрунтя для подальшого вдосконалення трудових норм, що регулюють нестандартні форми зайнятості. Таким чином, маємо динамічний процес, який свідчить про прагнення українського законодавства йти в ногу з часом та адаптуватися до потреб сучасного ринку праці.

За відсутності потрібних норм у національному законодавстві варто звертатися до міжнародних актів, зокрема конвенцій та рекомендацій МОП та Директив ЄС. Щоправда, і там існують проблеми із детальним викладом особливостей усіх ймовірних нестандартних режимів робочого часу. Але все ж ратифікація конвенцій МОП дозволяє осучаснити національне трудове право і привести у відповідність у форму міжнародних стандартів.

Наразі існує безліч міжнародних нормативно-правових актів, які є джерелами трудового права. Відповідно до ст. 9 Конституції України частиною національного законодавства України є чинні міжнародні

договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Українське законодавство визнає пріоритетність міжнародного права над національним. Відповідно до ч. 2 ст. 19 Закону «Про міжнародні договори України», якщо міжнародним договором України, який набрав чинності в установленому порядку, встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені у відповідному акті законодавства України, то застосовуються правила міжнародного договору. Аналогічне положення міститься і у КЗпП України. З огляду на зазначене, можемо констатувати актуальність аналізу положень міжнародних актів, що регламентують виконання працівниками трудової функції з нестандартним режимом робочого часу.

Виклад основного матеріалу. Серед найважливіших джерел захисту прав та законних інтересів людей у сфері трудових відносин, пов'язаних з нестандартними режимами робочого часу, переважно можна виокремити міжнародно-правові акти, які прийняті Міжнародною організацією праці (МОП) та Організацією Об'єднаних Націй (ООН), а також акти, прийняті Радою Європи та Європейським Союзом. Ці документи визначають основні принципи, що регулюють відносини між працівниками та роботодавцями при нестандартних графіках роботи. Вони виступають гарантом ефективного захисту прав та законних інтересів працівників, сприяючи створенню справедливих та збалансованих умов праці.

Найбільшу кількість норм міжнародного трудового права створює Міжнародна організація праці (МОП). При цьому можемо констатувати, що жодної публікації конвенцій МОП українською мовою до 1990-их років не було, хоча організація була заснована ще в 1919 році.

На думку Єрмоєнка В.В., аналіз конвенцій МОП свідчить про наявність

певних колізій між ними та актами законодавства про працю України. Само по собі це не має істотного значення, оскільки ратифіковані Україною конвенції МОП підлягають переважному застосуванню перед актами законодавства України про працю [1]. Водночас, все-таки даний факт може свідчити про недосконалість чинного законодавства України, наявність колізій, а отже необхідність удосконалення.

Визначення надомної праці в законодавстві України знайшло своє відображення лише у 2021 році. Однак, Конвенція МОП №177 регламентувала це ще у 1996 році і закріпила, що «надомна праця» - це робота, яку особа (надомний працівник) виконує за місцем її проживання або в інших приміщеннях за її вибором, але не у виробничих приміщеннях роботодавця, за винагороду, з метою виробництва товарів або послуг [2]. На даний момент, Україна не ратифікувала цей документ, проте ми можемо розглядати його як рекомендаційний. Отож, працівник зобов'язаний виконувати вказівки роботодавця, незалежно від того, хто надає обладнання, матеріали або інші ресурси, що використовуються. На наш погляд, останні зміни до КЗпП України з цього питання були впроваджені доречно. Багато ознак надомної роботи у цьому міжнародному приписі співпадає із ознаками, передбаченими ст. 60-1 КЗпП України.

Сьогодні на міжнародному рівні немає спеціальної конвенції чи іншого документа щодо дистанційної роботи. Однак аналіз деяких стандартів МОП дає підстави дійти висновку, що вони є актуальними для такого виду організації праці. Зокрема, йдеться про тривалість робочого часу, щотижневого відпочинку та гарантії для працівників із сімейними обов'язками.

Частково поняття і особливості дистанційної роботи знайшли своє закріплені у Конвенції МОП № 189 про гідну працю

надомних працівників та однойменній Рекомендації № 201, прийнятій у 2011 році [3]. Ці нормативно-правові акти декларують, що дистанційні працівники повинні користуватися тими ж трудовими правами, як і звичайні працівники, зокрема стосовно тривалості робочого часу та відпочинку, свободи на об'єднання, укладення колективних договорів, гарантій мінімальної оплати праці, охорони їхньої праці тощо.

Не зважаючи на попередні прийняті акти, що стосуються дистанційної роботи, існували певні неточності щодо використання такого режиму робочого часу. У зв'язку цим, МОП прийняла Рекомендацію №198 «Про трудові правовідносини», яка містить рекомендації для держав-членів про те, як розробити необхідні закони та вдосконалити політику у сфері використання гнучких форм зайнятості, яка гарантує працівникам захист трудових відносин на практиці [4]. Тобто, для підтвердження виникнення правовідносин, у тому числі щодо дистанційної роботи, нічної зміни, неповної зайнятості тощо, достатньо буде встановити основні факти, що підтверджують виконання роботи та виплати винагороди за результат діяльності працівника.

Аналізуючи акти МОП, ми взяли до уваги положення щодо неповного робочого часу. Конвенція МОП № 175 «Про роботу на умовах неповного робочого часу» від 24 червня 1994 року зазначає, що держави-учасниці Конвенції вживають заходів для забезпечення того, щоб працівники, зайняті неповний робочий час, користувалися таким самим захистом, як і працівники, які знаходяться у порівнянній ситуації, зайняті повний робочий час [5]. Це стосується права на безпеку та гігієну праці, неприпустимості дискримінації в галузі праці, права на організацію, ведення колективних переговорів та права на діяльність як представників працівників.

На наш погляд, Міжнародна організація праці успішно виконує свою мету щодо встановлення стандартів умов праці у різних сферах, щоб забезпечити гідну працю для всіх людей, адже прийняті Конвенції намагаються врегулювати проблемні питання абсолютно різних режимів роботи, навіть мало популярних. До речі, у національних актах такі положення можуть бути відсутні.

У своїй праці «Міжнародно-правове регулювання дистанційної роботи як однієї із форм нестандартної зайнятості» Плехов Д.О., при розкритті значення Конвенцій та Рекомендацій МОП, наголосив про важливість імплементації міжнародних актів в національне законодавство [6]. Автор зазначає, що варто не лише ратифікувати міжнародно-правові документи, а й адекватно відобразити в законодавстві найважливіші їх положення, урахувавши відповідні рекомендації. Зокрема, науковець звертав увагу на забезпечення рівності трудових прав дистанційних працівників порівняно з традиційними працівниками і захисту їх від дискримінації.

Отже, конвенції МОП мають велике значення як для захисту прав працівників, так і для підтримки соціального прогресу та розвитку на міжнародному рівні. Протягом усього часу МОП надавала і продовжує надавати допомогу Уряду України в експертній оцінці законопроектів, ознайомленні урядовців, представників профспілок і роботодавців з міжнародними стандартами праці та її національною систематизацією, що досить добре впливає на розвиток українського законодавства.

Європейський Союз також активно сприяє розвитку нових форм зайнятості та гнучких робочих умов у своїх державах-членах та кандидатах. Це робиться шляхом впровадження Директив чи інших нормативних актів та різноманітних ініціатив, програм та політик, спрямованих на

створення умов для розвитку таких форм працевлаштування, як дистанційна робота, робота на частковий робочий день, фріланс та інші.

Як відомо, Україна підписала Угоду про асоціацію з ЄС. Чинності цей документ набрав 1 вересня 2017 року. У ст. 420 даної Угоди передбачається співробітництво для досягнення визначених цілей у сфері зайнятості та соціальної політики. Зокрема, у пункті «е» ціль виражається так: «сприяння створенню на ринку праці таких умов, які б поєднували гнучкість та захищеність» [7]. Це означає, що система працевлаштування має бути гнучкою, щоб враховувати потреби як працівників, так і роботодавців, та бути адаптивною до змін у суспільстві та економіці. Одночасно вона повинна забезпечувати високий рівень захисту прав працівників, включаючи права на безпеку та гідні умови праці, а також гарантувати соціальні права та соціальний захист. Такий підхід сприяє забезпеченню справедливого та стабільного ринку праці, який приведе до економічного розвитку та соціального зростання в країні.

Директиви – це вид законодавчого акту ЄС. Вони запроваджуються через національне законодавство, зобов'язують державу-члена у певний термін вжити заходів, спрямованих на досягнення визначених у ній цілей. Директиви ЄС, так само як і договори, мають верховенство над національним правом.

Зокрема, Директивою Ради № 97/81/ЄС від 15.12.1997 про рамкову угоду про неповну зайнятість, укладеної СКПРС (Спілка конфедерацій підприємців і роботодавців Європи), ЄЦРП (Європейський центр роботодавців і підприємств) та ЄКПС (Європейська конфедерація профспілок) вводиться в дію Рамкова Угода про неповну зайнятість, яка була укладена 6 червня 1997 року між основними міжпрофесійними

організаціями (UNICE, CEEP та ETUC) [8]. Укладаючи Директиву, європейські законотворці опиралися на рішення Європейської Комісії, висновки Європейської Ради в Гессені, листи від загальних міжпрофесійних організацій та Хартію Співтовариства про основні соціальні права працівників. У ст. 7 вищезазначеної Хартії говориться, що завершення створення внутрішнього ринку має призвести до поліпшення життєвих та робочих умов працівників у Європейському Співтоваристві. Цей процес має бути результатом зближення таких умов, продовжуючи водночас їхнє поліпшення, зокрема стосовно тривалості й організації робочого часу та форм зайнятості, крім безстрокових контрактів, таких, як термінові контракти, робота на умовах неповної зайнятості, тимчасова та сезонна робота [9].

Сама ж Рамкова угода ставить собі за мету вдосконалити якість неповної зайнятості; сприяти розвитку неповної зайнятості та гнучкої організації робочого часу у спосіб, який зважає на потреби роботодавців та робітників; визначає принципи недискримінації; розкриває можливості неповної зайнятості для працівників і роботодавців.

Рамкова угода визначає основні засади здійснення дистанційної роботи: 1) принцип добровільності як для працівника, так і для роботодавця; 2) гідні умови зайнятості; 3) гарантування зі сторони роботодавця захисту даних працівника (вжиття відповідних заходів, зокрема, щодо програмного забезпечення, спрямованих на забезпечення захисту даних, які використовуються та обробляються дистанційним працівником для професійних цілей); 4) принцип приватності; 5) охорона здоров'я та безпеки працівників; 6) заборона обмеження колективних прав.

На думку європейських експертів, Рамкова угода про дистанційну роботу за

більш як 20 років свого існування демонструє свій ефект. Вона надала широке визначення дистанційної роботи, яке здатне витримати швидку цифровізацію та інші кардинальні зміни у світі праці [10]. Принципи, які закладені в Угоду є актуальними і будуть важливі ще протягом багатьох років.

Деякі форми нестандартних режимів робочого часу вимагають виконання завдань перед монітором. У 1990 році було ухвалено Директиву Ради № 90/270/ЄЕС від 29.05.1990 про мінімальні вимоги безпеки та здоров'я при роботі з екранними пристроями (п'ята окрема Директива у значенні статті 16(1) Директиви № 89/391/ЄЕС). У ст. 7 ця Директива визначає обов'язок роботодавця планувати діяльність виконавця таким чином, щоб щоденна робота за екраном періодично призупинялася на перерви або замінювалася іншою роботою, з метою скорочення робочого навантаження біля екрану [8]. На нашу думку, цієї норми не вистачає в українському законодавстві, адже проведення часу людиною перед екраном годинами без відпочинку може негативно впливати на здоров'я.

Звертаємо увагу на необхідність імплементації норм щодо нічної та позмінної роботи в національне законодавство, адже це дасть можливість працівникам розуміти допустиму норму фізичного чи розумового навантаження та надані гарантії, зменшити ризики шкоди здоров'ю та покладе обов'язок влаштовувати профілактичні медичні огляди на державу, а не на самого працівника за власний рахунок. З огляду на зазначене, важливою для опрацювання є Директива № 2003/88/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 4.11.2003 про деякі аспекти організації робочого часу. В ст. 1 даної Директиви зазначається, що вона застосовується до деяких аспектів нічної роботи, позмінної роботи та трудового розпорядку.

Висновки. Підсумовуючи викладене, варто визнати, що норми, передбачені у актах МОП та законодавстві ЄС щодо деяких питань нестандартних режимів робочого часу, врегульовані краще, ніж в українському законодавстві. Тому, по-перше, законодавець має провести роботу щодо приведення у відповідність чинного законодавства України із положеннями міжнародних актів, а, по-друге, роботодавці мають користуватися приписами міжнародних актів, які ратифіковані у встановленому законом порядку в Україні, і застосовувати їх під час укладання трудового договору, який передбачає нестандартний режим робочого часу.

Література:

1. Єрьоменко В. В. Колізії між актами міжнародного права та нормативно-правовими актами України про працю. Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. 2010. Т. 23, № 1. С. 115–128. URL: <https://doi.org/file:///C:/Users/Адмін/Downloads/koliziyi-mizh-aktami-mizhnarodnogo-pravata-normativno-pravovimi-aktami-ukrayini-pro-pratsyu.pdf>
2. Конвенція про надомну працю N 177 (укр/рос): Конвенція Міжнародної організації праці від 20.06.1996. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_327#Text
3. Рекомендація щодо загальних умов стимулювання створення робочих місць на малих та середніх підприємствах N 189: Рек. Міжнародної організації праці від 17.06.1998 № 189. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_293#Text
4. Рекомендація про трудове праввідношення N 198: Рек. Міжнародної організації праці від 31.05.2006 № 198. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_529#Text
5. Конвенція про роботу на умовах неповного робочого часу № 175 (укр/рос): Конвенція Міжнародної організації праці від 24.06.1994 № 175. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_040#Text

6. Плехов Д.О. Міжнародно-правове регулювання дистанційної роботи як однієї із форм нестандартної зайнятості. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. 2021. № 65. С. 180–184. URL: <https://DOI.ORG/10.24144/2307-3322.2021.65.33>

7. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: Угода Україна від 27.06.2014 р.: станом на 30 листопада 2023 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text

8. Угода про асоціацію між Україною та ЄС: соціально-трудовий вимір. Книга перша: збірник актів законодавства України та *acquis communautaire*. Упорядник З. Я. Козак. Львів: Ресурсно-аналітичний центр «Суспільство і довкілля», 2015. URL: https://www.rac.org.ua/uploads/content/59/files/soci_aldimeuuacompendium.pdf

9. Хартія Співтовариства про основні соціальні права працівників (укр/рос): Хартія Європейського співтовариства від 09.12.1989. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_044#Text

10. Huybrechts S. 20 years Framework Agreement on Telework: looking back to move forward. URL: <http://global-workplace-law-and-policy.kluwerlawonline.com/2022/07/18/20-years-framework-agreement-on-telework-looking-back-to-move-forward/>

References:

1. Yeryomenko V.V. Conflicts between acts of international law and normative legal acts of Ukraine on labor. Scientific notes of the Tavria National University named after V. I. Vernadskyi. 2010. Vol. 23, No. 1. P. 115–128. URL: <https://doi.org/file:///C:/Users/Адмін/Downloads/koliziyi-mizh-aktami-mizhnarodnogo-pravata-normativno-pravovimi-aktami-ukrayini-pro-pratsyu.pdf>
2. Convention on Homework N 177 (Ukrainian/Russian): Convention of the International Labor Organization of June 20, 1996. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_327#Text
3. Recommendation on general conditions for stimulating the creation of jobs in small and medium-

sized enterprises N 189: Rec. of the International Labor Organization dated 17.06.1998 No. 189. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_293#Text

4. Recommendation on the employment relationship N 198: Rec. of the International Labor Organization dated May 31, 2006 No. 198. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_529#Text

5. Convention on part-time work No. 175 (Ukrainian/Russian): International Labor Organization Convention No. 175 of June 24, 1994. URL:

https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_040#Text

6. Plekhov D.O. International legal regulation of remote work as one of the forms of non-standard employment. Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University. 2021. No. 65. P. 180–184. URL: <https://DOI.ORG/10.24144/2307-3322.2021.65.33>

7. Association Agreement between Ukraine, on the one hand, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their member states, on the other hand: Ukraine Agreement dated 06/27/2014: as of November 30, 2023. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text

8. Association Agreement between Ukraine and the EU: social and labor dimension. Book one: collection of acts of legislation of Ukraine and *acquis communautaire*. Compiled by Z. Ya. Kozak. Lviv: Resource and Analytical Center "Society and Environment", 2015. URL: <https://www.rac.org.ua/uploads/content/59/files/socialdimeuuacompendium.pdf>

9. Charter of the Community on basic social rights of workers (Ukrainian/Russian): Charter of the European Community dated 09.12.1989. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_044#Text

10. Huybrechts S. 20 years Framework Agreement on Telework: looking back to move forward. URL: <http://global-workplace-law-and-policy.kluwerlawonline.com/2022/07/18/20-years-framework-agreement-on-telework-looking-back-to-move-forward/>

Oleksienko O.S. International legal regulation of non-standard working time regimes – Article.

In this article, the author analyzes the legal regulation of non-standard working hours at the international level. Attention is drawn to the fact that in Ukraine the priority of norms of international law prevails over national law. Accordingly, if a certain contract or act is recognized or ratified in accordance

with the procedure established by law, it becomes part of our legislation and can be used to regulate the relevant legal relations. At the same time, if there is a conflict between the norms of the international act and the national one, the norms of the international act will prevail. In the absence of the necessary norms in the national legislation, it is worth referring to international acts, in particular, conventions and recommendations of the ILO and EU Directives. Thus, the article analyzes the acts of the International Labor Organization that regulate home work, remote work, part-time work, and night working hours. In addition, the author also elaborated EU acts on these issues. Particular attention is drawn to Directive No. 90/270/EC on minimum safety and health requirements when working with screen devices. There are no such norms in the current legislation, but the author emphasizes the need to comply with labor protection requirements, because under non-standard regimes these requirements may be neglected. At the same time, excessive time spent by the employee in front of the screen can negatively affect his health.

The author draws attention to the fact that the issue of adapting the current legislation to EU requirements has also become even more relevant in connection with the European integration processes of our country. Attention is also focused on the provision of Art. 420 of the Association Agreement with the EU, according to which Ukraine undertakes to contribute to the creation of such conditions on the labor market that would combine flexibility and security.

Based on the results of the analysis, it was found that the norms provided for in the ILO acts and the EU legislation regarding some issues of non-standard working time regimes regulate the mentioned legal relations better than in the Ukrainian legislation. Based on this, the legislator should carry out work on bringing the current legislation of Ukraine into line with the provisions of international acts.

Keywords: non-standard mode of working hours, remote work, home work, flexible form of employment, adaptation, systematization.

Авторська довідка

Олексієнко Олександр Сергійович – здобувач Східноукраїнського національного університету ім. Володимира Даля

Стаття надійшла до редакції 30 квітня 2024р.

УДК 342:347.72:334.7

DOI: <https://doi.org/10.33216/2218-5461/2024-47-1-218-224>

КОРПОРАТИВНІ ПРАВА ДЕРЖАВИ ЯК ОБ'ЄКТ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Омельчук В.М.

CORPORATE RIGHTS OF THE STATE AS AN OBJECT OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION

Omel'chuk V.M.

В даній науковій статті висвітлено проблематику щодо визначення поняття корпоративних прав держави. Проблематичним у даному контексті є віднесення даного поняття до об'єкта певних видів правовідносин, оскільки держава виступає політико-правовою організацією, яка водночас може мати певну частку у суб'єкті господарювання та здійснювати через свою систему органів володіння, користування та розпорядження ними. В статті акцентується увага на необхідності законодавчого закріплення даного визначення з метою усунення розбіжностей в трактуванні та розумінні. Автор наголошує на необхідності внесення змін безпосередньо в Закон України «Про управління об'єктами державної власності», оскільки він не відповідає повністю вимогам сьогодення. Так, корпоративні права держави лише зазначено як один з об'єктів державної власності, визначено органи, що здійснюють управління даним об'єктом, їхні функції, але не дано чіткої дефініції самому поняттю.

Також поняття «корпоративні права держави» аналізуються з точки зору адміністративного та господарського права, адже складність природи та наявність великих розбіжностей у теоретичних напрацюваннях вітчизняних науковців потребували чіткого розуміння сутності цих двох досить різних видів правовідносин. Автор даної статті приходить до висновку, що корпоративні права держави є саме об'єктом адміністративно-правового регулювання. Зокрема, таку тезу підтверджують дослідження питання розуміння сутності даного поняття, його основних властивостей, наявності великого суспільного інтересу у його ефективному використанні, його публічній природі (оскільки мова йде про публічне майно) та особливостей щодо управління ними. Наголошується, що нормативні зміни також потребують паралельних змін в доктрині, зокрема в усуненні розбіжностей в розумінні сутності корпоративних прав держави та встановленні уніфікованого розуміння, що в свою чергу має також відповідати теперішньому розвитку суспільних відносин.

Ключові слова: корпоративні права держави, господарські правовідносини, адміністративні правовідносини, метод правового регулювання, об'єкт правового регулювання.

Вступ. В умовах сьогодення доволі дискусійним у науці залишається питання розуміння поняття корпоративних прав держави та його нормативного закріплення. Більше того, проблематичним у даному

контексті є віднесення даного поняття до об'єкта певних видів правовідносин, оскільки держава виступає політико-правовою організацією, яка водночас може мати певну частку у суб'єкті господарювання

та здійснювати через свою систему органів володіння, користування та розпорядження ними.

Зважаючи на багатоаспектність питання, досить багато наукових досліджень та напрацювань присвячено саме розумінню корпоративних прав держави та управлінню ними. Так дані дослідження були проведені наступними вченими: Ю. Баранюком, Д. Баурою, О. Вінник, В. Жабським, Н. Задиракою, О. Іващенко, О. Кібенко, Н. Кобецькою, В. Кругловим, А. Смітюхом, І. Спасибо-Фатєєвою та інші. При цьому, можемо зазначити, що існує чимало теоретичних та практичних проблем щодо здійснення корпоративних прав державою, на дослідженні яких пропонуємо сконцентрувати увагу.

Виклад основного матеріалу.

Різноманітність у поглядах відображається у різному підході до розуміння сутності корпоративних прав. Так, якщо розглядати корпоративні права держави як об'єкт адміністративно-правових відносин, то розуміємо, що вони собою являють досить складну систему суспільних відносин, що виникають у контексті здійснення організаційно-розпорядчих повноважень центральними органами виконавчої влади та уповноваженими особами відповідно до законодавства стосовно забезпечення реалізації суб'єктами господарювання їхньої правосуб'єктності.

При цьому, якщо розглядати думку В. Жабського, який в свої роботах розглядає корпоративні права держави як об'єкт корпоративних правовідносин, то зустрінемо наступне визначення: корпоративні права держави – це сукупність майнових і немайнових прав держави-власника частки в статутному фонді (капіталі) товариства, які впливають з права власності на частку в статутному фонді (капіталі) товариства, що

включають право на участь в управлінні товариством, отримання дивідендів та активів товариства у разі його ліквідації відповідно до закону, а також інші права та правомочності, передбачені законом чи статутними документами [1].

Аналізуючи Конституцію, Цивільний кодекс України, Господарський кодекс України та профільні закони ми не зустрінемо конкретного визначення поняття «корпоративні права держави». У Законі України «Про управління об'єктами державної власності» від 21 вересня 2006 № 46, корпоративні права держави лише зазначено як один з об'єктів державної власності, визначено органи, що здійснюють управління даним об'єктом, їхні функції, але не дано чіткої дефініції самому поняттю. Єдиний законодавчий акт, який містить визначення даного поняття є постанова Кабінету Міністрів України від 11 лютого 2004 року № 155 «Про затвердження Основних концептуальних підходів до підвищення ефективності управління корпоративними правами держави» і хоча вона чинна, актуальність наведеного в ній визначення ставиться деякими науковцями під сумнів.

Так, відповідно до ч. 2 вказаного акту, корпоративні права держави – це право держави, частка якої визначається в статутному капіталі господарського товариства, що включає право на управління цим товариством, отримання певної частки його прибутку (дивідендів), активів у разі ліквідації відповідно до законодавства, а також інші права, передбачені законом та установчими документами [2]. Таке визначення максимально схоже до того, що було наведено у Законі України «Про акціонерні товариства» № 50-51 від 17 вересня 2008 року, що минулого року втратив чинність.

Звертаючись до теоретичних напрацювань варто звернути увагу на дисертацію О. Іващенко на тему «Адміністративно-правове регулювання корпоративних прав держави», де науковиця проводить історичний екскурс розвитку даного поняття та виокремлює притаманні йому ознаки, серед яких: 1) визначення стратегічних напрямків державного впливу на сферу корпоратизації; 2) органічне поєднання організаційно-розпорядчих (прямих) методів регулювання та заходів економічного (непрямого) впливу на діяльність господарської організації, відносно якої здійснюються корпоративні права держави; 3) наявність центральних органів виконавчої влади та уповноважених осіб із визначеними законодавством управлінськими функціями та повноваженнями щодо діяльності господарської організації, відносно якої здійснюються корпоративні права держави; 4) вдосконалення адміністративно-правових основ регулювання корпоративних прав держави з метою забезпечення ефективності діяльності господарської організації, відносно якої здійснюються корпоративні права держави, а також реалізації державних інтересів у сфері економіки у напрямку забезпечення її економічної безпеки [3].

Дані ознаки підкреслюють значущість корпоративних прав як об'єкта державної власності для виконання її основних функцій, зокрема, стосовно забезпечення функціонування ключових сфер економіки та просування національних інтересів вцілому.

Комплексне висвітлення визначеної проблематики вимагає окреслення розуміння та розмежування між господарськими та адміністративними правовідносинами. Так, відповідно до ч. 1 ст. 1 Господарського кодексу України, господарські відносини – це відносини, що виникають у процесі організації та здійснення господарської діяльності між суб'єктами господарювання, а

також між цими суб'єктами та іншими учасниками відносин у сфері господарювання [4].

Якщо розглядати адміністративно-правові відносини в широкому розумінні – це форма соціальної взаємодії публічної адміністрації та приватних осіб, що виникає на підставі адміністративно-правових норм із метою забезпечення прав та свобод людини і громадянина, нормального функціонування громадянського суспільства й держави, учасники якої мають суб'єктивні права і несуть юридичні обов'язки [5]. Для кожного виду зазначених правовідносин характерний свій методи правового регулювання. Для господарських відносин – це переважно метод дозволу (диспозитивний), а для адміністративних – це метод зобов'язань та заборон (імперативний).

Відносини у сфері управління корпоративними правами держави варто розподілити на дві групи: організаційно-розпорядчі та організаційно-господарські. При цьому науковці наголошують, що стосовно розпорядчого характеру методу адміністративного права обумовлює доцільність віднесення до організаційно-розпорядчих відносини ведення реєстру державних корпоративних прав та контролю. Також саме сюди варто відносити відносини щодо стандартизації, сертифікації, цінової політики. На стратегічному рівні сюди також включають відносини, пов'язані із визначенням сфер економіки, які підлягають корпоратизації державою.

О. Іващенко наголошує, що необхідно враховувати головну особливість діяльності держави у сфері здійснення її корпоративних прав. Вона полягає у тому, що така діяльність є зовнішньою цілеспрямованою діяльністю уповноважених законом центральних органів виконавчої влади щодо організації, упорядкування економіки шляхом створення відповідних до закону господарських

організацій з метою забезпечення економічної безпеки держави та реалізації суспільних, державних потреб [3].

Саме в такому розумінні корпоративні права держави ми можемо розглядати як об'єкт адміністративно-правового регулювання і детальніше для розуміння варто розглянути законодавче закріплення положень щодо управління корпоративними правами держави.

У Законі України «Про управління об'єктами державної власності» від 21 вересня 2006 № 46 корпоративні права держави лише зазначено як один з об'єктів державної власності, визначено органи, що здійснюють управління даним об'єктом, їхні функції, але не дано чіткої дефініції самому поняттю.

Корпоративні права держави та активи суб'єктів господарювання, у статутному капіталі яких визначено частку держави, підлягають оцінці за Методикою оцінки державних корпоративних прав, затвердженою постановою Кабінету Міністрів від 2 серпня 1999 року № 1406.

Також відповідно до пп. а п. 3 ч. 1 ст. 7 Закону України «Про управління об'єктами державної власності» передбачено, що Фонд державного майна України створює і веде реєстр корпоративних прав держави, який є складовою Єдиного реєстру об'єктів державної власності – це автоматизована система збирання, обліку, накопичення, оброблення, захисту та надання інформації про нерухоме майно, у тому числі передане в оренду (лізинг), концесію або заставу, державних підприємств, установ та організацій, а також про корпоративні права держави та державне майно, що не увійшло до статутного капіталу господарських структур.

Роль управління корпоративними правами держави полягає саме в тому, щоб забезпечити участь суб'єктів господарювання у здійсненні заходів, пов'язаних з виконанням

державних функцій (економічна безпека, оборона, державні резерви, соціальні програми, державна монополія тощо), а також щоб досягнути результатів у визначених державою напрямках діяльності, реалізувати стратегії тощо. Така діяльність зокрема і спрямована на збільшення податкових надходжень та збільшення суми, отриманої зі зборів, оскільки при ефективному управлінні фінансові показники державних комерційних підприємств чи суб'єктів господарювання у яких відповідна частка належить державі збільшуються. Таке збільшення веде до того, що надходження обов'язкових платежів (внесків) до державних цільових фондів чи надходження у вигляді дивідендів (доходів), нарахованих на акції (частки, паї) вказаних господарських товариств також зростають.

Вищезазначена діяльність також дає змогу державі контролювати наявне майно та розподіл наявних основних чи оборотних активів, що забезпечується її представництвом в органах управління суб'єкта господарювання.

В даному контексті також варто звернути увагу і на ключових суб'єктів у такому правовому регулюванні, до яких належать Кабінет Міністрів України, Міністерство економіки України та Фонд державного майна України.

Конституційними повноваженнями Кабінету Міністрів України є здійснення управління об'єктами державної власності, а відповідно до аналізованого у даному підрозділі Закону він також визначає об'єкти управління державної власності, які можуть бути передані уповноваженим особам та порядок передачі таких об'єктів. Також Кабінет Міністрів України зобов'язаний вживати заходів для захисту й охорони корпоративних прав держави шляхом, зокрема, видачі підзаконних нормативно-правових актів з питань передачі повноважень управління уповноваженим

особам. Саме даний суб'єкт здійснює контроль за ефективністю управління об'єктами державної власності, контроль за виконанням функцій з управління, а також визначає критерії утворення та функціонування наглядових рад тощо.

Аналізуючи повноваження Міністерство економіки України варто зазначити, що саме дане міністерство є центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері управління об'єктами державної власності та фактично здійснює управління тими об'єктами, що віднесені до його сфери (в які в свою чергу можуть входити і корпоративні права держави). Даний орган здійснює контроль за виконанням функцій з управління об'єктами державної власності суб'єктами управління шляхом проведення єдиного моніторингу ефективності такого управління, тобто оцінює ефективність управління, показників фінансово-господарської діяльності, стану виконання фінансових планів та їх платоспроможності, додержання законності щодо використання та збереження державного майна, виконання суб'єктами управління обов'язків відповідно до законодавства.

Фонд державного майна України є органом державної влади, що реалізує державну політику у сфері управління корпоративними правами держави, як об'єкта державної власності. Фактично, мова йде саме про ті об'єкти, що внесені в Реєстр корпоративних прав держави.

Тому, з проведеного аналізу наявних органів управління можна чітко спостерігати розвіювання концепції того, що корпоративні права держави є виключно об'єктом приватноправових відносин, оскільки їх особливість водночас полягає в тому, що вони виступають і об'єктом адміністративно-правового регулювання.

Висновки. Аналіз теоретичної, нормативної та практичної складової вказує на відсутність загального уніфікованого розуміння поняття «корпоративні права держави». Така ситуація виникає через відсутність як мінімум нормативної дефініції даного поняття.

В межах даного дослідження наводиться позиція щодо належності корпоративних прав держави до об'єкта саме адміністративно-правового регулювання. Зокрема, таку тезу підтверджують дослідження питання розуміння сутності даного поняття, його основних властивостей, наявності великого суспільного інтересу у його ефективному використанні, його публічній природі (оскільки мова йде про публічне майно) та особливостей щодо управління ними.

Також проведено розмежування між адміністративно-правовими та господарськими відносинами, адже складність природи та наявність великих розбіжностей у теоретичних напрацюваннях вітчизняних науковців потребували чіткого розуміння сутності цих двох досить різних видів правовідносин.

Стосовно практичного аспекту слід зазначити, що він вкотре підкреслює важливість наявності одного підходу до розуміння корпоративних прав держави.

Тому, виокремлюючи шляхи вдосконалення чинного законодавства, можемо виокремити такі основних моменти:

1) Необхідність чіткого визначення сутності корпоративних прав держави, закріплення дефініції, яка б поклала кінець різним тлумаченням. Це в свою чергу досить допомогло і в практичному розумінні.

2) Слід внести зміни безпосередньо в Закон України «Про управління об'єктами державної власності», оскільки він не відповідає повністю вимогам сьогодення. Мова йде про оголошені малі та великі приватизації державного майна, у тому числі

це стосується і корпоративних прав. Важливо правильно врегулювати питання з нормативної точки зору, оскільки вказані приватизації більшою мірою спрямовані і на залучення іноземних інвесторів, а певна неясність може вплинути не тільки на збільшення кількості інвестиційних спорів проти України, а й на її інвестиційну привабливість.

3) Нормативні зміни потребують паралельних змін в доктрині, зокрема в розумінні для того, щоб усунути наявні розбіжності та дійти до більш уніфікованого розуміння корпоративних прав держави, що в свою чергу мають також відповідати теперішньому розвитку суспільних відносин.

Література:

1. Жабський В. І. Корпоративні права держави як об'єкт корпоративних правовідносин. *Наше право*. 2013. № 10. С. 16-22. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Nashp_2013_10_5.pdf (дата звернення: 20.03.2024)

2. Постанова Кабінету Міністрів України від 11 лютого 2004 р. № 155 «Про затвердження Основних концептуальних підходів до підвищення ефективності управління корпоративними правами держави». *Офіційний вісник України*. 2004. № 6. Ст. 327

3. Іващенко О.М. Адміністративно-правове регулювання корпоративних прав держави : дис. канд. наук : 12.00.07, 2008.

4. Господарський кодекс України № 436-IV від 16 січня 2003 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> (дата звернення: 20.03.2024)

5. Адміністративне право України. Повний курс: підручник. За ред. В. Галуцька, О. Правоторової. Видання третє. Київ: Академія адміністративно-правових наук, 2020. 466 с.

References:

1. V.I. Zhabskyi. *Corporate rights of the state as an object of corporate legal relations. Our right*. 2013. No. 10. P. 16-22. URL: <http://nbuv.gov.ua/j->

[pdf/Nashp_2013_10_5.pdf](http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Nashp_2013_10_5.pdf) (date of application: 20.03.2024)

2. Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated February 11, 2004 No. 155 "On the approval of the Basic Conceptual Approaches to Increasing the Efficiency of State Corporate Rights Management." *Official Gazette of Ukraine*. 2004. No. 6. Art. 327

3. Ivashchenko O.M. *Administrative and legal regulation of corporate rights of the state: diss. Ph.D. Sciences: 12.00.07, 2008.*

4. Economic Code of Ukraine No. 436-IV of January 16, 2003. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> (date of application: 20.03.2024)

5. *Administrative law of Ukraine. Full course: textbook. Under the editorship V. Galunka, O. Pravotorova. The third edition. Kyiv: Academy of Administrative and Legal Sciences, 2020. 466 p.*

Omel'chuk V.M. Corporate rights of the state as an object of administrative and legal regulation – Article

This scientific article highlights the problem of defining the concept of corporate rights of the state. It is problematic in this context to attribute this concept to the object of certain types of legal relations, since the state acts as a political and legal organization, which at the same time can have a certain share in a business entity and, through its system of bodies, own, use and dispose of them. The article focuses attention on the need for legislative consolidation of this definition in order to eliminate differences in interpretation and understanding. The author emphasizes the need to make changes directly to the Law of Ukraine "On the Management of State-Owned Objects", as it does not fully meet today's requirements. Thus, the corporate rights of the state are only indicated as one of the objects of state property, the bodies that manage this object and their functions are defined, but no clear definition of the concept itself is given.

Also, the concept of "corporate rights of the state" is analyzed from the point of view of administrative and economic law, because the complexity of nature and the presence of large differences in the theoretical work of domestic scientists required a clear understanding of the essence of these two quite different types of legal relations. The author of this article comes to the

conclusion that the corporate rights of the state are precisely the object of administrative and legal regulation. In particular, this thesis is confirmed by research on the issue of understanding the essence of this concept, its main properties, the presence of a great public interest in its effective use, its public nature (since we are talking about public property) and the peculiarities of their management. It is emphasized that normative changes also require parallel changes in the doctrine, in particular, in the elimination of differences in the understanding of the essence of the corporate rights of the state and the establishment of a unified understanding, which in

turn should also correspond to the current development of social relations.

Keywords: *corporate rights of the state, economic legal relations, administrative legal relations, method of legal regulation, object of legal regulation.*

Авторська довідка

Омельчук Валерій Михайлович – аспірант кафедри юриспруденції Чернівецького інституту Міжнародного гуманітарного університету

Стаття надійшла до редакції 30 квітня 2024р.

УДК 330.342.

DOI: <https://doi.org/10.33216/2218-5461/2024-47-1-225-235>

THE ROLE OF LOCAL SELF-GOVERNMENT BODIES IN PROVIDING SOCIAL SERVICES IN CONDITIONS OF ARMED CONFLICT

Panov I. V.

РОЛЬ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В ЗАБЕЗПЕЧЕННІ СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ В УМОВАХ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ

Панов І.В.

Today, the armed aggression of the Russian Federation is the greatest threat to the security of our country, its regions and territorial communities. It is in this direction that the efforts of state and local authorities and military administrations must be concentrated. Despite all the urgent issues that have arisen due to the armed conflict, local governments must respond to unforeseen challenges in a timely manner by decentralizing social services, providing social services to the population, creating jobs for people who have been forced to leave their homeland, attracting investment, etc. The Law of Ukraine "On the Legal Regime of Martial Law" defines the modes of functioning of local governments and their interaction with military administrations. During the armed conflict, military administrations exercise the powers of local state administrations and, partially, local self-government bodies as defined by the current legislation.

The article analyzes the main measures for social protection of the population at the level of territorial communities. It is noted that local authorities are making efforts to provide social services to the population. In the context of the armed conflict, decentralization allows strengthening the potential of territorial communities and enhancing the initiative of citizens in addressing social development issues. On this path, international partnership between communities, new subventions, and additional sources of local budget revenues are of great importance. The article emphasizes that communities demonstrate their ability to effectively increase and manage the financial resources they receive. At the same time, funds have been received from international donors and grants for the decentralization of social services and the provision of social services to the population.

Keywords: decentralization, local self-government, social protection, social service, territorial community

Problem setting. In today's conditions, when in a significant territory of our state there are hostilities, and some regions are still under occupation, the issue of decentralization of services of the social sphere in conditions of martial law at the level of local self-government acquires a new meaning. Already now, in the conditions of forced displacement of communities, the processes of ensuring the

opportunity to receive timely social services are particularly relevant. In this context, local authorities introduce the necessary changes,

build and strengthen the institutions necessary for the normal functioning of the life of territorial communities.

State of research. Among the current issues of finding mechanisms for providing social

services to the population and ensuring regional development through the development of territorial communities, it is advisable to distinguish the research of such authors as: H. de Bruin, O. Vlasyuk, I. Hrynchyshyn, K. Dubych, M. Kravchenko, p. Kraulih, E. Libanova, L. Logachova, O. Makarov, V. Novikov, O. Novikova, G. Ryland, W. Sadova, I. Semigulina, V. Skurativsky, M. Stadnyk, I. Khozhylo, S. Schulz, I. Yaroshenko and others. However, the issues of the role of hromadas and local self-government bodies in the decentralization of services in the social sphere and the search for effective mechanisms for the provision of social services in the conditions of martial law remain unresolved.

The article is aimed at defining the powers of local self-government bodies in the process of decentralization of services in the social sphere and providing social services to the population.

Presentation of the main material. Due to the implementation of the decentralization reform, new challenges have emerged for the system of social services formed in Ukraine. There are urgent questions about how exactly the system participants should interact in new conditions, how to distinguish between the powers of different levels of territorial organizations in the provision of services, how the development of the social services market should take place. Since January 1, 2020, the Law of Ukraine "on Social Services" is in force, which is considered one of the components of the administrative-territorial reform in Ukraine, because it is aimed, in particular, at delimitation of powers in the socio-economic sphere between local self-government bodies of different levels. At the same time, many aspects related to the provision of social services are still at the stage of legal uncertainty, especially in conditions of martial law.

Yes, according to part 1 of Art. 23 of the Law of Ukraine "on Social Services" - "...Social services are provided urgently (crisis)

(counseling, asylum, care, supported accommodation, short-term residence, natural assistance, transport services, etc.) in case of a threat to the life or health of a person and in case of introduction of a state of emergency or martial law in Ukraine or its separate areas" [1].

According to paragraph 5-1, part 5 of Art. 11 of the Law "On Social Services..." "to the powers of the district, district in the cities of Kyiv and Sevastopol state administrations, executive bodies of city councils of cities of regional significance, councils of united territorial communities shall determine the peculiarities of the provision of social services on the territory of the relevant administrative-territorial unit/territorial community in the event of a state of emergency or martial law in Ukraine or its individual areas "[1]. And also Art. 21 of the Law "On Social Services" allows, in the case of... "the introduction of a state of emergency or martial law in Ukraine or its individual areas, for the urgent provision of social services, a structural unit on social protection of the population of authorized bodies of the system of providing social services, provided for in paragraphs 2 and 3 of part one of Article 11 of this Law, may grant the right to social service providers of state/communal property to make decisions on the provision of social services urgently (crisis) (counselling, asylum, care, supported accommodation, short term accommodation, in-kind assistance, transport services, etc.) persons/families who find themselves in difficult life circumstances due to damage caused by fire, natural disaster, disaster, hostilities, terrorist act, armed conflict, temporary occupation "[1]. Despite the long and destructive nature of the armed conflict, the state is taking steps to provide timely and effective social services within the country, regions and communities. Local self-government bodies need to develop and implement sustainable projects to develop competencies in the provision of social services. In the implementation of projects on

decentralization of services in the social sphere, the state counts on the help of territorial communities and their effective cooperation with international partners in the implementation of joint action projects, the use of digitalization tools and elements of e-governance. Success in the development of this direction depends on how hromadas themselves will unite and determine priorities. According to many researchers, "the involvement of citizens is a complex of means and technologies that allows to involve members of the territorial community in decision-making within the competence of the community and the implementation of real self-government guaranteed by law" [2, p. 14]. The implementation of competence in the provision of social services by local governments should be based on the principles of integrity, accessibility, individuality. Compliance with these principles forms mutual trust between the state, local authorities and the population. The level of trust today forms a strong basis for the unity of the regions of our state in an armed conflict. The formation of a system of relations between local self-government bodies on the residents of the community allows timely responding to the needs of the community, predicting problems, forming a system of joint measures to prevent and solve problems, including social ones. Factors influencing the formation of trust on the part of the community to local self-government bodies are a real opportunity for residents to participate in solving community problems, openness of communication channels, and the availability of experience in partnerships, for example, in the field of project interaction. Of course, all hromadas are different and have their own priority directions of development and problem direction. Communities in the rear provide the socio-economic basis for the future victory of Ukraine, and communities that find themselves in temporary occupation demonstrate a high level of stability in the conditions of armed aggression of the Russian Federation, while maintaining the

potential for resistance and the ability to recover after liberation. According to the analytical report of the National Institute for Strategic Studies, "the stability shown by hromadas of different types proves the correctness of the idea of decentralization and the need to deepen it. Local self-government bodies continue to exercise their powers aimed at resolving issues of local importance, taking into account the specifics of functioning under martial law" [3].

At the same time, there are no restrictions in powers during the introduction of martial law. Local governments (village, settlement, city council; its executive bodies and the chairman) continue to exercise the powers vested in them by the Law of Ukraine "On Local Self-Government in Ukraine." Also, in addition to this normative legal act, the exercise of powers of local self-government bodies is regulated in the provisions of the Law of Ukraine No. 389-VIII "On the legal regime of martial law" [4]. In circumstances where local governments (village, town, city councils and/or their executive bodies) do not exercise or are not able to exercise the powers assigned to them by the Constitution and laws of Ukraine, then, according to the Law of Ukraine "On the Legal Regime of Martial Law," temporary state bodies are formed - military administrations of settlements within the territories of territorial communities. During an armed conflict, military administrations exercise delegated powers of local self-government bodies in accordance with the provisions of the Law of Ukraine "On Local Self-Government in Ukraine."

Today, territorial communities demonstrate that increasing the scope of competence of local self-government by delegating part of state powers to its bodies is a justified and reasonable step. Decree of the President of Ukraine of February 24, 2022 No. 68/2022, within the entire territory of Ukraine, on the basis of local state administrations, regional and district military administrations were created, which should

exercise powers for the period of martial law in order to ensure the operation of the Constitution and laws of Ukraine (Article 4, Article 8 of the Law of Ukraine "On the legal regime of martial law"). According to Art. 17 of the Law of Ukraine "On the Legal Regime of Martial Law," local governments are obliged to assist the activities of military administrations in introducing and implementing measures of the legal regime of martial law. Management at the local level in cooperation with state authorities, namely military administrations, provides for the following modes of their interaction:

- 1) local authorities replace military administrations;
- 2) jointly manage the community;
- 3) the powers of local self-government bodies are expanded with partial subordination to military administrations of the highest level.

Local self-government in Ukraine has repeatedly confirmed its effectiveness. During martial law, local authorities work, provide services to the population and help the army. Territorial communities have become a fundamental link that provides stability of the rear, in conditions of armed conflict. Hromadas with their joint activities not only strengthened their own potential, but also played an important role in improving the economic and social potential of the country. From the very beginning of the Russian aggression, territorial communities have been providing significant support to the Armed Forces of Ukraine, providing vital activity of the community (in particular in the conditions of hostilities); facilitate evacuation and placement of the population in relatively safe communities; contribute to the relocation of enterprises, and most importantly - maintain stability in society.

In the process of providing social services in the process of decentralization, the global goal of service providers is the need to ensure the effective development of the social sphere. Communities that are core participants in this

process have the right to decide and plan processes for providing social services in accordance with their own priorities. At the same time, local authorities should promote quality public participation by participating in decision-making through public discussions/hearings, creating working groups in various areas (for example, treatment, psychological and physical rehabilitation, prosthetics, etc.).

After the adoption of Law No. 2259-IX of May 12, 2022 "On Amendments to Certain Laws of Ukraine on the Functioning of the Civil Service and Local Self-Government during the Period of Martial Law" [6] are subject to expansion of the powers of the heads of communities, for example, they can decide on the following issues: transfer of funds from the relevant local budget to the needs of the Armed Forces of Ukraine and/or to ensure measures of the legal regime of martial law; establishment of institutions for the provision of free primary legal aid, appointment and dismissal of heads of such institutions, involvement of individuals or legal entities of private law in the provision of free primary legal aid, etc.

The adoption of this project allows to ensure bringing the provisions of the State Strategy for Regional Development for 2021-2027 in line with the requirements of the Law of Ukraine "On the Principles of State Regional Policy," taking into account the amendments made by the Law of Ukraine dated 09.07.2022 No. 2389-IX "On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on the Principles of State Regional Policy and Policy for the Restoration of Regions and Territories," in terms of deepening understanding of state regional policy, focusing on the restoration of regions and communities, expanding European integration processes and continuing the decentralization reform taking into account new challenges [7].

The implementation of the state regional policy for the period until 2027 will be carried out on the basis of an integrated territorial approach,

which assumes that the object within the framework of regional policy is a territory characterized by a specific set of social, spatial, security, environmental and economic features.

The strategic goal of the state regional policy until 2027 is to strengthen the socio-humanitarian, economic, spatial cohesion of Ukraine, increase the level of security and well-being of its citizens by ensuring the needs of regions and territorial communities in restoring infrastructure and modernizing the economy on the principle of "better than it was," effective use of the internal potential of territories, development of a system of democratic, decentralized and inclusive multi-level governance.

The strategic goal of the state regional policy until 2027 is achieved on the basis of three strategic goals:

I. Formation of a cohesive state in social, humanitarian, economic, environmental, security and spatial dimensions.

II. Increasing the level of competitiveness of the regions.

III. Development of effective multi-level governance [8].

The process of distribution and use of all available resources of territorial communities should take place according to procedures open for research and analysis, according to the principles fairness and priority of market conditions. That is, even with the financing of state programs and social projects, preference should be given to those projects that create greater additional benefits for communities and society, and also take into account how the population of the community suffered from the armed aggression of the Russian Federation. These aspects should be taken into account by local authorities, developing strategies and programs for the provision of social services for the long term for the qualitative decentralization of the social sphere, both territorial communities and regions in general.

Financial decentralization and administrative-territorial reform ensured the strengthening of the capacity of regions and territorial communities, created the basis for activating the processes of territorial development based on their own socio-economic and resource potential. In the conditions of full-scale military aggression of the Russian Federation, the territory of temporary occupation was expanded, territorial communities faced with the loss of property, destruction of infrastructure, mass migration of the population, reduced economic activity, loss of economic and export potential, etc. This directly affected the capacity of territorial communities, and led to an increase in the number of territories in need of state support.

At the same time, in accordance with the State Strategy for Regional Development for 2021-2027, due to the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine, the risks of falling incomes and increasing poverty increase: the share of people forced to save on food this year has doubled, the scale of destruction of residential buildings exceeds the volume of all new housing commissioned over the past seven years; from bombing and shelling suffered educational institutions and здоров'я protection. The war also deepens social inequality due to the difficulty of access of residents of different territories to public services [8].

Also, on February 1, 2024, the results of a study on the key priorities of legislative regulation of the reform of local self-government and territorial organization of power for 2023-2024 were published. This study was conducted by the Kyiv International Institute of Sociology (KIIS) at the request of the public organization "DESPRO" with the support of the USAID GOVERLA Project. The goal was to find out the position of the leadership of local self-government bodies on the main legislative initiatives, the adoption of which in 2024 will ensure further strengthening of the local self-

government system in Ukraine. Representatives of local self-government bodies of territorial communities of all regions of Ukraine took part in the survey and expressed their position on the legislative agenda.

According to this survey, 85% of local self-government bodies face the problem of motivating qualified personnel due to low official salaries. 10% of respondents indicated that they did not have such a problem and 5% could not answer this question.

At the same time, according to the results of the study, 31% of respondents claim that they are faced with the problem of creating and functioning of self-organization bodies of the population in their communities. The majority - 54% - have no such problems, 15% - could not answer.

Among the reasons that lead to a shortage of jobs, 63% named the difficulty of attracting competent personnel, 51% - the lack of local resources and 44% - the low investment attractiveness of the territory [9].

Community participation in major social service initiatives is key. Active participation in the provision of social services can be traced on the example of the work of the Severodonetsk community, which is currently relayed due to the almost complete occupation of the territory of the Luhansk region by Russian invaders. Which was emphasized by the head of the Severodonetsk city military administration, Alexander Stryuk: "Society has been living in the conditions of the" great war "for a year and a half. Every day the best sons and daughters of Ukraine oppose the imperial ambitions of Russia on the battlefield. Many of our defenders, defenders and the population of Luhansk region are injured and seriously injured in this struggle. In such circumstances, there was a need to create a medical institution at the Severodonetsk city territorial community, which would provide universal rehabilitation assistance to victims of hostilities "[10]. The municipal non-profit

enterprise "Ukrainian Rehabilitation Center" of the Severodonetsk City Council (hereinafter – KNP "Ukrainian Rehabilitation Center") was organized on July 25, 2023.

In accordance with the statutory tasks of the KNP "Ukrainian Rehabilitation Center" was created and operates in order to integrate and effectively use resources to achieve the best results in providing medical care to the population. The main task of the Enterprise is to meet the needs of all categories of the population and military personnel in qualified and affordable primary, secondary (specialized) and tertiary (highly specialized) medical care.

The subject of activity of KNP "Ukrainian Rehabilitation Center" is: the activities of hospital institutions; medical practice; providing secondary (specialized) and tertiary (highly specialized) medical care and medical services in outpatient or inpatient conditions to any persons who seek medical help, including participants in the liquidation of the consequences of the Chernobyl accident, victims of the Chernobyl disaster (categories 1, 2 and 3), disabled war veterans and combatants (including ATO participants) who are registered in the Luhansk region and other categories as defined by the Owner in accordance with the current legislation of Ukraine; carrying out activities related to the release, use, acquisition, storage, transportation, destruction of narcotic drugs, psychotropic substances, potent agents and precursors in the manner prescribed by the legislation of Ukraine; development, implementation of progressive methods of treatment; implementation of educational, methodological, research work in the field of health; preparation, conducting and participation in seminars, symposia, etc.; examination of temporary disability of patients, issuance, extension of disability sheets, provision of labor recommendations to patients requiring transfer to other areas of work, timely referral of patients to the medical and social expert commission; training, retraining and maintaining

the proper qualification level of the Company's medical personnel; implementation of foreign economic activity in accordance with the legislation of Ukraine; provision of paid medical services to the population in accordance with the legislation of Ukraine; participation in conducting information and educational work among the population on the formation of a healthy lifestyle; participation in state and regional programs for the organization of preferential provision of medicines to the population, in accordance with the procedure established by law, and in accordance with the financial budgetary provision of the health care industry; participation in state and regional programs for screening examinations, prevention, diagnosis and treatment of certain diseases, in the manner determined by the relevant programs and legislation, participation in the determination of problematic issues; determination of the needs of the structural subdivisions of the Enterprise and the population in medicines, medical devices, medical equipment and vehicles to provide the population with affordable, timely and high-quality medical care; monitoring the provision and rational use of medicines, medical devices, medical equipment and vehicles; purchase, storage and use of resources necessary for the provision of medical services, in particular medicines (including narcotic drugs and precursors), equipment and inventory; providing elements of palliative care to patients in the last stages of the course of incurable diseases, which includes a set of measures aimed at alleviating the physical and emotional suffering of patients, moral support for their family members.

Also, the charter of the KNP "Ukrainian Rehabilitation Center" provides that the enterprise can be a clinical base of higher medical, pharmaceutical educational and research institutions (institutions) of all levels of accreditation and postgraduate institutions education.

In order to establish the functioning of the communal non-profit enterprise, it is primarily planned to purchase the necessary non-residential building that will meet the requirements and standards in the field of health care, provide for barrier-free accessibility of persons with disabilities and other people with limited mobility to objects of social and engineering and transport infrastructure.

To date, an acute need is the creation of a specialized medical center with a rehabilitation center to provide medical highly qualified assistance to the population, temporarily displaced persons who suffered during the hostilities unleashed by the Russian Federation against Ukraine, war veterans, wounded servicemen, socially vulnerable segments of the population, including being members of the Severodonetsk city territorial community, lack or insufficiency of medical care, material insecurity, difficult financial situation. In particular, there is an urgent need for targeted free assistance in any form or assistance in the form of providing medical services on modern equipment, using innovative methods of treatment and modern world experience in the treatment of certain diseases.

KNP "Ukrainian Rehabilitation Center" in the process of its activity also plans to make its contribution to the development, modernization, innovation of Ukrainian medicine on the basis of the newly created medical institution using modern achievements of world medical science and practice, preservation, support, enhancement of the medical industry in Ukraine.

The company will also direct its activities to solving medical issues, orthopedic and neuropsychiatric rehabilitation of combatants, persons affected by hostilities, including residents of the Severodonetsk city territorial community, and victims on its territory during protection from military aggression of the Russian Federation, if necessary, their prosthetics, assistance in measures to establish

ties for interaction with the state, private institutions, public associations, including international ones, engaged in the rehabilitation of injured combatants, participating in the anti-terrorist operation and measures to ensure national security and defense, repulse and deter the armed aggression of the Russian Federation in Ukraine.

KNP "Ukrainian Rehabilitation Center" aims to coordinate efforts and joint cooperation between the medical community and state structures, which is realized by preparing and organizing joint events, projects and training, comprehensive support, development of medicine and rehabilitation in Ukraine.

Thus, in order to achieve these goals and solve the tasks, it is planned to relocate the KNP "Ukrainian Rehabilitation Center" to the city of Kyiv, to a building that will meet the requirements for placing a medical institution and providing medical services to the population of the Severodonetsk city territorial community.

Placement of all specialists of KNP "Ukrainian Rehabilitation Center" in one place geographically, will accelerate the provision of high-quality professional medical services to patients.

KNP "Ukrainian Rehabilitation Center" plans to involve in its work medical specialists who were forced to leave the city of Severodonetsk due to the beginning of active hostilities on its territory and direct their professional potential to help the inhabitants of the Luhansk region.

In the context of the importance of providing social services to the population, an important event in the field of здоров'я protection of Ukraine took place on January 23, 2024 - the presentation of a new working platform for telemedicine. The team of KNP "Ukrainian Rehabilitation Center" took part and represents Luhansk region in the implementation of a new practical and effective platform. Collaboration with the Dutch company Spectator

Healthcare Technology, demonstrates how modern technologies can facilitate and improve the availability of medical services for everyone. Stolytsya TeleMed App is a telemedicine application that provides the opportunity to get a doctor's consultation online quality medical care directly from a smartphone.

With Stolytsya TeleMed App, users can schedule a virtual consultation with qualified doctors of various specialties, such as general practice, pediatrics, gynecology, dermatology and others. The application provides an opportunity to choose a convenient time and date of consultation, as well as choose a doctor from the list of available specialists.

During the consultation through the Stolytsya TeleMed App, doctors can diagnose, recognize symptoms, provide treatment recommendations, and write prescriptions for necessary medications. In some cases, with the help of the app, doctors can provide individual treatment plans and a healthy lifestyle.

Stolytsya TeleMed App also ensures the security and confidentiality of users' medical information. All data transmitted during consultations is protected by encryption and stored in a secure environment.

Thus, the innovative application allows you to receive medical care without having to visit hospitals or clinics. It provides convenient and quick access to medical services, reducing the time and effort required to obtain quality professional care [11].

Consequently, territorial communities are at the very center of the processes of implementing measures and planning the decentralization of the social sphere. The role of territorial communities is crucial in formulating the needs of citizens and developing projects for the provision of social services adapted to these requests. Therefore, territorial communities should independently solve the issues of local development, namely: creating new jobs, increasing employment,

attracting investment, increasing local budget revenues, improving the quality of life, etc.

Conclusion. In today's conditions, the greatest threat to the security of our country, its regions and territorial communities is the armed aggression of the Russian Federation. It is in this direction requires the concentration of efforts of state and local authorities and military administrations. Despite all the urgent issues that ambassadors have to deal with due to the armed conflict, local self-government bodies must respond in a timely manner to unpredictable challenges by decentralizing services in the social sphere, providing social services to the population, creating jobs for people who have been forced to leave their native land, attracting investments, etc. The Law of Ukraine "On the Legal Regime of Martial Law" defines the modes of functioning of local self-government bodies and their interaction with military administrations. During the armed conflict, military administrations fulfill the powers of local state administrations and, in part, local self-government bodies determined by the current legislation.

In accordance with the changes in the legislation, the powers of military administrations to provide and ensure social services, as well as the implementation of decentralization of the social sphere, have been increased; the procedure for the free provision of social services has been established, in particular, these services should be provided to persons who have been damaged by fire, natural disaster, disaster, hostilities, terrorist act, armed conflict, temporary occupation. It is established that social services provided during the martial law in Ukraine or in some of its areas to persons who carry out social services of state or communal ownership, internally displaced persons at their new place of residence or stay, who find themselves in difficult life circumstances due to damage caused by hostilities, terrorist act, armed conflict, temporary occupation. Financing of

such services is carried out in accordance with the procedure established by the Cabinet of Ministers of Ukraine.

Programs for the provision of social services should focus primarily on supporting the population. Even despite the difficult tests in connection with the armed aggression of the Russian Federation, the trust of Ukrainians in state and social institutions should grow. No international and public organizations should replace or duplicate the functions of state institutions, take over the work of local authorities.

Territorial communities and the public are able to take an active and effective part in making decisions on the provision of social services and monitoring their activities in the process of decentralization of the social sphere. Quality social services should be provided as soon as possible, now, without waiting for the end of the armed conflict. In order to achieve this goal, it is also necessary to attract financial assistance in any form or assistance in the form of work, the provision of services provided by foreign and domestic donors (providing humanitarian assistance, medical equipment, medicines), any recipients of humanitarian assistance in Ukraine who should be provided in connection with social insecurity, lack or insufficiency of medical care, material insecurity, difficult financial situation.

Literature:

1. On Social Services: Law of Ukraine of January 17, 2019 № 2671-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19>
2. Council and community or how to involve citizens in local self-government. Manual for employees of local self-government bodies/N. Ilkov, O. Kary, O. Kushnarenko and others. K.: Akadempres, 2003. 132 p.
3. National Institute for Strategic Studies: analytical report. URL:

https://niss.gov.ua/sites/default/files/2023-01/ad-stiykist-gromad_1_gotove_0.pdf.

4. On the legal regime of martial law: the Law of Ukraine of 12.05.2015 № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19>.

5. Constitution of Ukraine: Law of Ukraine of 28.06.1996 No. 254k/96-VR. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vp>.

6. On Amendments to Certain Laws of Ukraine on the Functioning of Civil Service and Local Self-Government during the Period of Martial Law. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2259-20>.

7. Information message on the publication of the draft resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On Amendments to the State Strategy for Regional Development for 2021-2027": website. URL: <https://mtu.gov.ua/news/35001.html>.

8. State Strategy for Regional Development for 2021-2027 Years, approved by the Cabinet of Ministers of Ukraine on August 05, 2020 № 695. URL:

https://mtu.gov.ua/files/1.1.0._%D0%94%D0%B5%D1%80%D0%B6%D0%B0%D0%B2%D0%BD%0%B0_%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%B3%D1%96%D1%8F_%D1%80%D0%B5%D0%B3%D1%96%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE_%D1%80%D0%BE%D0%B7%D0%B2%D0%B8%D1%82%D0%BA%D1%83_%D0%BD%D0%B0_2021-2027_%D1%80%D0%BE%D0%BA%D0%B8.docx

9. Decentralization - 2024: presentation of a study on the priorities of the reform of CHI: website. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-presshall/3817738-decentralizacia-2024-prezentaciadoslidzenna-sodo-prioritetiv-reformuvanna-oms.html>

10. Oleksandr Stryuk: The newly created Severodonetsk "Ukrainian Rehabilitation Center" will provide medical, orthopedic, neuropsychiatric care and prosthetics services: website. URL: https://sed-rada.gov.ua/novini-mista/oleksandr-stryuk-novostvoreniy-sievierodoneckiy-ukrayinskiy-reabilitaciy-niy-centr-nadavatime-poslugi-z-medichnoyi-ortopedichnoyi-psihonevrologichnoyi-dopomogi-ta-protezuвання_28-08-2023?fbclid=IwAR31Ny6RnhTARunL8ub3264Wmz_fVGDMKXvWk1IO_N1p0f1VokCX-z_MrFGw_aem_AYCMjK7E9tfH2Lkcr5x7cp0ihmvICJdWk7co7gcHskZ_aj1-WzOIVJ35zV8uOeIrGzO

11. Presentation of the Innovation Platform of Telemedicine in the Clinic "CAPITAL": website. URL: https://media.ukraine-inform.com/news-sport-sport-news/131650-prezentac-ya-nnovac-yno-platформи-telemedicini-v-kl-n-c-stolicya.html?fbclid=IwAR31hoQYgHWz0RvkbG_n0Sh3V2uBPM560yy4BD4gJrB-IYxJJQES115Kopo_aem_AaWOVYgosqk69Wpg4cx7PQVMROs-QsuUKL7iADEzJ3dnuMI_SS-t2aBPTn46T5V2rU

Reference:

1. Pro sotsialni posluhy: Zakon Ukrainy vid 17 sichnia 2019 r. № 2671-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19>

2. Rada ta hromada abo yak zaluchaty hromadian do mistsevoho samovriaduvannia. Posibnyk dlia pratsivnykiv orhaniv mistsevoho samovriaduvannia / N. Ilkiv, O. Karyi, O. Kushnarenko ta in.. K.: Akadempres, 2003. 132 s.

3. Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen: analitychna dopovid. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2023-01/ad-stiykist-gromad_1_gotove_0.pdf.

4. Pro pravovyi rezhym voiennoho stanu: Zakon Ukrainy vid 12.05.2015 r. № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19>.

5. Konstytutsiia Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 28.06.1996 № 254k/96-VR. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vp>.

6. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakoniv Ukrainy shchodo funktsionuvannia derzhavnoi sluzhby ta mistsevoho samovriaduvannia u period dii voiennoho stanu. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2259-20>.

7. Informatsiine povidomlennia pro opryliudnennia proiektu postanovy Kabinetu Ministriv Ukrainy «Pro vnesennia zmin do Derzhavnoi stratehii rehionalnoho rozvytku na 2021-2027 roky»: veb-sait. URL: <https://mtu.gov.ua/news/35001.html>.

8. Derzhavna stratehiia rehionalnoho rozvytku na 2021-2027 roky, zatverdzhena postanovoiu Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 05 serpnia 2020 r. № 695. URL: https://mtu.gov.ua/files/1.1.0._%D0%94%D0%B5%D1%80%D0%B6%D0%B0%D0%B2%D0%BD%D0%B0_%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%B3%D1%96%D1%8F_%D1%80%D0%B5%D0%B3%D1%96%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE_%D1%80%D0%BE%D0%B7%D0%B2%D0%B8%D1%82%D0%BA%D1%83_%D0%BD%D0%B0_2021-2027_%D1%80%D0%BE%D0%BA%D0%B8.docx

80%D0%B5%D0%B3%D1%96%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE_%D1%80%D0%BE%D0%B7%D0%B2%D0%B8%D1%82%D0%BA%D1%83_%D0%BD%D0%B0_2021-

2027_%D1%80%D0%BE%D0%BA%D0%B8.docx
9. Detsentralizatsiia - 2024: prezentatsiia doslidzhennia shchodo priorytetiv reformuvannia OMS: veb-sait. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-preshshall/3817738-decentralizacia-2024-prezentacia-doslidzenna-sodo-priorytetiv-reformuvanna-oms.html>

10. Oleksandr Striuk: Novostvorenyi Sievierodonetskyi «Ukrainskyi reabilitatsiinyi tsentr» nadavatyme posluhy z medychnoi, ortopedychnoi, psyhonevrolohichnoi dopomohy ta protezuvannia: veb-sait. URL: https://sed-rada.gov.ua/novini-mista/oleksandr-stryuk-novostvoreniy-sievierodoneckiy-ukrayinskiy-reabilitatsiyniy-centr-nadavatime-poslugi-z-medichnoyi-ortopedichnoyi-psihonevrologichnoyi-dopomogi-ta-protezuvannya_28-08-2023?fbclid=IwAR31Ny6RnhTARunL8ub3264Wmz_fVGDMKXvWk1IO_N1p0f1VokCX-MrFGw_aem_AYCMjK7E9tfH2Lkcr5x7cp0ihmvICJdWk7co7gcHskZ_aj1-WzOivJ35zV8uOeIrGZo

11. Prezentatsiia Innovatsiinoi Platformy Telemedytsyny v Klinitsi "STOLYTsIa": veb-sait. URL: https://media.ukraine-inform.com/news-sport-sport-news/131650-prezentac-ya-nnovac-yno-platformi-telemedicini-v-kl-n-c-stolicya.html?fbclid=IwAR31hoQYgHWz0RvkbG_n0Sh3V2uBPM560yy4BD4gJrB-IYxJJQES115Kopo_aem_AaWOVYgosqk69Wpg4cx7PQVMROs-QsuUKL7iADEzJ3dnuMI_SS-t2aBPTtn46T5V2rU

Панов І.В. Роль органів місцевого самоврядування в забезпеченні соціальних послуг в умовах збройного конфлікту - Стаття

Наразі найбільшою загрозою для безпеки нашої країни, її регіонів та територіальних громад є збройна агресія російської федерації. Саме в цьому напрямі вимагається зосередження зусиль державних і місцевих органів влади. Попри усі нагальні питання, що постали через збройний конфлікт, органи місцевого самоврядування мають своєчасно реагувати на непередбачувані

виклики, у тому числі здійснюючи надання соціальних послуг населенню, створюючи робочі місця для осіб, що вимушено покинули рідний край, докладаючи зусиль щодо залучення інвестицій тощо. Закон України «Про правовий режим воєнного стану» визначає режими функціонування органів місцевого самоврядування та їхню взаємодію з військовими адміністраціями. Під час збройного конфлікту військові адміністрації виконують визначені чинним законодавством повноваження місцевих державних адміністрацій та, частково, органів місцевого самоврядування.

У статті проаналізовано основні заходи щодо соціального захисту населення на рівні територіальних громад, зокрема щодо надання низки соціальних послуг населенню, новою редакцією Закону «Про соціальні послуги» як власні повноваження громад. За умов збройного конфлікту, децентралізація дозволяє зміцнювати потенціал територіальних громад, посилювати ініціативу громадян під час вирішення питань соціального розвитку. На цьому шляху великого значення набуває міжнародне партнерство між громадами, нові субвенції, додаткові джерела надходжень до місцевого бюджету. У статті наголошено, що громади демонструють свою здатність ефективно нараощувати та розпоряджатися отриманими фінансовими ресурсами. Водночас отримані кошти від міжнародних донорів та грантів на здійснення децентралізації послуг у соціальній сфері, а також надання соціальних послуг населенню.

Ключові слова: децентралізація, місцеве самоврядування, соціальна послуга, соціальний захист, територіальна громада, збройний конфлікт, військовий стан, військові адміністрації.

Авторська довідка

Панов Ігор Вікторович – аспірант кафедри правознавства Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, <https://orcid.org/0000-0002-6209-6138>

Стаття надійшла до редакції 10 березня 2024р.

УДК: 349.2

DOI: <https://doi.org/10.33216/2218-5461/2024-47-1-236-242>

СУТНІСТЬ ЄДНОСТІ ТА ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТРУДОВИХ ВІДНОСИН ПРАЦІВНИКІВ БУДІВЕЛЬНОЇ ГАЛУЗІ

Петрусьок Р. М.

THE ESSENCE OF UNITY AND DIFFERENTIATION OF THE LEGAL REGULATION OF LABOR RELATIONS OF EMPLOYEES IN THE CONSTRUCTION INDUSTRY

Petrusiuk R.M.

Дослідження єдності та диференціації правового регулювання трудових відносин слід віднести до однієї із найбільш фундаментальних теоретико-практичних проблем трудового права. Не є винятком також і дослідження єдності та диференціації правового регулювання трудових відносин працівників будівельної галузі, адже воно дозволить висвітлити зазначений класичний принцип правового регулювання трудових відносин у його конкретному прикладному вимірі, виявити специфічні риси його прояву саме у зазначеній сфері, таким чином, удосконаливши розуміння його сутності та призначення.

Метою статті є з'ясування сутності єдності та диференціації правового регулювання трудових відносин працівників будівельної галузі.

У статті розкрито особливості науково-теоретичних підходів до визначення сутності єдності та диференціації правового регулювання трудових відносин як загального принципу трудового права. Зроблено висновок про те, що принцип єдності та диференціації правового регулювання трудових відносин як ніякий інший відіграє важливу роль у забезпеченні рівності прав і свобод громадян. Надалі запропоновано розглядати сутність єдності та диференціації правового регулювання трудових відносин працівників будівельної галузі як: правовий принцип (ключову засаду, відправну ідею) трудового права, а також правового регулювання; як напрям (тенденцію) конструювання правового матеріалу, яким забезпечується правове регулювання трудових відносин працівників будівельної галузі; як сукупність засобів та прийомів упорядкування нормативного матеріалу, яким регулюється трудові відносини працівників будівельної галузі; інструмент підвищення гарантій реалізації трудових прав працівників будівельної галузі. Зауважено, що найбільш загальноприйнятим та універсальним є перший із запропонованих підходів, за яким єдність та диференціацію правового регулювання трудових відносин працівників будівельної галузі слід визначити як відправна ідея та керівна засада, незаперечна вимога до правового регулювання трудових відносин працівників будівельної галузі.

***Ключові слова:** трудові відносини, працівники будівельної галузі, принцип правового регулювання, єдність та диференціація, засоби та прийоми правового регулювання, принцип рівності*

Постановка проблеми. Дослідження до однієї із найбільш фундаментальних єдності та диференціації правового теоретико-практичних проблем трудового регулювання трудових відносин слід віднести права. Проникненням у сутність зазначених

двох різноспрямованих, проте нерозривно пов'язаних у діалектичній єдності, тенденцій правового регулювання займалася ціла низка дослідників у галузі трудового права та права соціального забезпечення. У ході усіх досліджень науковці постійно поглиблюють усвідомлення важливості застосування зазначеного принципу правового регулювання у трудовому праві, доповнюють визначення змісту та особливостей єдності та диференціації правового регулювання трудових відносин різних категорій працівників.

Попри те, що висвітлення зазначеного питання є досить давньою теоретичною традицією у трудовому праві, та щодо вирішення наведеного правового завдання сформувалася усталена теоретична дискусія, в якій висловлено чіткі та узгоджені правові висновки, все ж дослідження особливостей єдності та диференціації правового регулювання трудових відносин за різними спеціальними категоріями працівників щоразу дозволяє виокремити нові та важливі положення з наведеного питання. Не є винятком також і дослідження єдності та диференціації правового регулювання трудових відносин працівників будівельної галузі, адже воно дозволить висвітлити зазначений класичний принцип правового регулювання трудових відносин у його конкретному прикладному вимірі, виявити специфічні риси його прояву саме у зазначеній сфері, таким чином, удосконаливши розуміння його сутності та призначення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Чимало напрацювань щодо висвітлення сутності єдності та диференціації як загального принципу трудового права здійснили такі вчені, як Н. Б. Болотіна, С. В. Венедіктов, В. А. Глуховець, В. В. Жернаков, М. І. Іншин, С. С. Лукаш, О. В. Петришин, С. П. Погребняк, С. М. Прилипко, Н. М.

Хуторян, Г. І. Чанишева, О. М. Ярошенко та інші.

Невирішені раніше проблеми. Проте на сьогодні бракує спеціальних досліджень висвітлення сутності єдності та диференціації правового регулювання трудових відносин працівників будівельної галузі.

Метою даної статті є з'ясування сутності єдності та диференціації правового регулювання трудових відносин працівників будівельної галузі.

Виклад основного матеріалу. Переходячи до безпосереднього дослідження обраної проблематики, зауважимо, що слід окреслити уже наявні тези, що напрацьовані стосовно сутності єдності та диференціації правового регулювання трудових відносин.

О. А. Волосенко звертає увагу на загальне розуміння змісту досліджуваних понять та наголошує на тому, що «під «єдністю» розуміється поєднання в одному цілому, нерозривність зв'язку окремих частин; стійке поєднання окремих елементів в одному цілому, яке характеризується тісним зв'язком, цілісністю і неподільністю» [1, с. 655]. «Диференціація» - це поділ чого-небудь на окремі елементи» [1, с. 548; 2, с.122].

О. М. Ярошенко зауважує, що «правове регламентування праці характеризується нерозривним зв'язком двох його сторін — диференціації й єдності. Перша сприяє єдності правового регулювання трудових відносин, а друга створює умови для диференціації правового регулювання праці. Такий зв'язок не тільки передбачає взаємне протиставлення, а й вимагає забезпечення єдності за допомогою диференціації, а диференціації — за допомогою єдності» [3, с.236-237].

Як впливає із наведених тверджень, поняття «єдність» та «диференціація» самостійно поодинокі один від одного позначають чіткі та конкретні тенденції у правовому регулюванні будь-якої галузі

права. Єдність у сфері правової науки відображає такий принцип правового регулювання, за якого усі правові норми, положення, інститути поєднані спільними вихідними ідеями, керівними засадами, правовідносини складаються та підпорядковуються виходячи з єдиних підходів до їх формування, стандартів у переліку прав та обов'язків, що надаються їхнім учасникам тощо. Поряд з тим, диференціація у правовій науці є протилежною засадою, яка проявляється, як принцип та водночас, тенденція правового регулювання, за якого стає можливим підкреслити унікальність та особливість окремих груп однорідних правовідносин, сфер правового регулювання, врахувати їхню специфіку, забезпечити поглибленість підходу до врегулювання спеціальних правовідносин, особливостей правового статусу їх учасників.

Проте найбільш важливим у з'ясуванні сутності окреслених категорій є усвідомлення необхідності вжиття їх у стійкому взаємозв'язку. У такому контексті погодимося із О. М. Ярошенком та іншими науковцями, та наголосимо, що поєднання єдності та диференціації у правовому регулюванні загалом та у правовому регулюванні трудових правовідносин є класичним проявом філософської проблеми єдності та боротьбі протилежностей. Також поєднання єдності та диференціації відображає довічний взаєморозвиток двох засад: загального та конкретного: конкретне не може існувати без загального, в той же час загальне удосконалюється та верифікується за допомогою конкретного (спеціального), доповнюючи його, а у певних випадках спеціальне стає загальним. Таким чином, єдність та диференціація правового регулювання трудових відносин нерозривно пов'язані між собою. Та вжиття зазначених категорій саме у їх взаємозв'язку забезпечує комплексність бачення предмету та методу

правового регулювання досліджуваної галузі права. А застосування зазначеного принципу права та методу правового регулювання у трудових правовідносинах дозволяє найбільш оптимізовано підійти до врахування особливостей трудових відносин у різних сферах суспільного життя.

У свою чергу, Г. І. Чанишева та Н. Б. Болотіна, досліджуючи питання диференційованого регулювання правовідносин, констатують, що «в співвідношенні загальних та спеціальних норм виражається єдність, а диференціація — в спеціальних. Вчені доводять, що загальні норми обов'язкові для усіх учасників суспільно-трудова відносин і можуть змінюватися лише в сторону поліпшення стану працівників порівняно з чинним законодавством. Спеціальні норми конкретизують загальні, доповнюють їх, а в деяких випадках встановлюють винятки із загальних норм» [4, с.55].

«Єдність свідчить про внутрішній нерозривний зв'язок усієї сукупності норм, що впорядковують відносини у сфері праці. Загальність принципів, вихідних положень у регламентуванні відносин цієї царини на всій території України, взаємозв'язок основних трудових прав та обов'язків сторін трудових правовідносин – працівників і роботодавців визначають єдність правового регулювання праці. Диференціація правового регламентування праці об'єктивно зумовлена розвитком її суспільної організації, розподілом у ній робіт з різним ступенем механізації, наявністю шкідливих і небезпечних умов праці, а також залученням у виробництво працівників, які вимагають особливого захисту від його шкідливих чинників (жінок, неповнолітніх, інвалідів та ін.), і загальною тенденцією посилення гуманізації праці» [5, с.33].

Погодимося із наведеними висловлюваннями вчених, адже вони

продовжують і доповнюють попередні міркування щодо нерозривності єдності та диференціації у правовому регулюванні трудових відносин. Необхідно продовжити, зауважуючи те, що передумови для розвитку єдності та диференціації у правовому регулюванні трудових відносин закладені ще у Конституції України. Адже стаття 43 Конституції України закріплює, що «кожен має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується» [6]. Отже, закріплюючи таке право кожного на вибір виду і роду діяльності з огляду на власні здібності, навички та бажання, держава визнає різноманітність сфер та видів діяльності, у яких можуть складатися трудові відносини. Та, відповідно, визнаючи наведене, держава бере на себе зобов'язання забезпечити гідні умови праці за різними наведеними сферами, враховуючи як загальні засади організації такої діяльності, так і специфіку трудової діяльності у кожній із наведених сфер.

Подібну позицію займає і В. В. Жернаков, зауважуючи, що «для трудового права України є характерними поєднання загальних норм, що мають загальну схему дії, і правових норм, дія яких обмежена певним колом осіб або відносин. У цьому виявляється єдність та диференціація. Усе трудове право складає єдину систему, але всередині усієї системи є відмінності» [7, с.42].

Така позиція підтримується Т. А. Колядою. Вчена зазначає, що «для забезпечення мети права, для забезпечення належного правового регулювання необхідні єдність і диференціація. Як єдність не може існувати без диференціації, так і диференціація втрачає зміст без єдності» [8, с.306].

То ж необхідно підбити певний підсумок під тими міркуваннями, що єдність та диференціація є важливим принципом

правового регулювання трудових відносин, що виражається у двох взаємопов'язаних проте різнонаправлених тенденціях, які існують у тісному взаємозв'язку та забезпечують динаміку та ефективність правового регулювання праці. Продовжуючи дослідження, варто також розкрити і такий аспект сутності принципу єдності і диференціації правового регулювання трудових відносин, як його тісний взаємозв'язок та важлива роль у забезпеченні дотримання конституційного принципу рівності прав та обов'язків громадян.

З цього приводу М. І. Іншин висловлює думку, що «диференціація дозволяє досягти більш реальної рівності у порівнянні з тією, що встановлюється загальним законодавством про працю, яке поширюється на всіх працівників. Більш того, за деякими винятками сама диференціація виправдана саме тому, що вона спрямована на встановлення такої соціальної рівності, яка вище за рівень, визначений принципом рівноправ'я» [9, с.170]. Схожі твердження щодо забезпечення єдності та диференціації правового регулювання у трудовому праві, наводить і В. І. Прокопенко, який «розкриває ці положення як складові принципу рівності трудових прав» [10, с. 81]. На думку О. А. Волосенко, «єдність і диференціація праці розглядаються як засіб забезпечення цього принципу, що обумовлено об'єктивними і суб'єктивними чинниками, які визначають різноманітність суспільних відносин предмету трудового права» [2, с.122].

Ми підтримуємо ті положення, що принцип єдності та диференціації правового регулювання трудових відносин як ніякий інший відіграє важливу роль у забезпеченні рівності прав і свобод громадян. Адже до усвідомлення наведеного постулату насамперед приводить розуміння сутності принципу рівності. За останньою, реальна рівність кожного – це справедлива рівність,

надання учасникам суспільних відносин не однакового за кількістю, а такого обсягу прав та гарантій, за яких буде забезпечена рівноправність можливостей доступу до одного і того ж суспільного блага, тобто буде забезпечена рівність можливостей та справедливість конкуренції. Саме ідея справедливої, а не формальної, рівності людей, сьогодні є провідною інтерпретацією зазначеного принципу. Відтак, саме за допомогою засобів збалансування єдності та диференціації правового регулювання трудових відносин найбільш ефективно досягається рівність працівників, що вступають у трудові відносини у різних галузях суспільного виробництва. Такі працівники об'єктивно першопочатково потрапляють у різні фактичні обставини, обумовлені особливістю їх трудової функції, іншими особливостями, за якими реалізація усіх закріплених гарантій у сфері трудових відносин (за єдністю правового регулювання) є може бути досягнута у різній мірі та за допомогою застосування різного комплексу заходів. Отже, у зазначеному випадку саме за допомогою диференціації (встановлення додаткових умов, гарантій, норм, які враховують усю специфіку трудової діяльності та особисто працівника) може бути досягнута рівність у реалізації трудових прав працівників. А також у даному випадку за допомогою диференціації досягається можливість реалізації загальних норм трудового права та єдності його засад.

Отже, підсумовуючи наведене вище, вважаємо за необхідне насамперед зауважити, що єдність та диференціація правового регулювання трудових відносин працівників будівельної галузі доцільно розглядати у декількох площинах (за кількома аспектами). Саме такий підхід забезпечить найбільш об'ємне пізнання сутності зазначеної категорії. Відтак, пропонуємо розглядати єдність та диференціацію правового

регулювання трудових відносин працівників будівельної галузі як:

1) правовий принцип (ключову засаду, відправну ідею) трудового права, а також правового регулювання;

2) як напрям (тенденцію) конструювання правового матеріалу, яким забезпечується правове регулювання трудових відносин працівників будівельної галузі;

3) як сукупність засобів та прийомів упорядкування нормативного матеріалу, яким регулюється трудові відносини працівників будівельної галузі;

4) інструмент підвищення гарантій реалізації трудових прав працівників будівельної галузі.

Наступні запропоновані нами аспекти доповнюють перший аспект розгляду категорії «єдність та диференціація правового регулювання трудових відносин працівників будівельної галузі», розкривають її інструментальний характер.

Відтак, якщо розглянути єдність та диференціацію правового регулювання трудових відносин працівників будівельної галузі як тенденцію конструювання правового матеріалу, слід зауважити, що вона вказує на необхідність збалансованого та оптимізованого дотримання двох різноспрямованих напрямів конструювання правового матеріалу: 1) посилення внутрішньої узгодженості правового регулювання трудових відносин працівників будівельної галузі, її розвиток у рамках єдиних правових стандартів забезпечення прав працівників в цілому, поширення загальних положень трудового законодавства на регулювання трудових відносин працівників будівельної галузі, забезпечення дотримання у ній єдиних принципів, вимог, процедур; 2) закріплення додаткових спеціальних гарантій для реалізації прав працівників будівельної галузі у трудових

відносинах з огляду на специфіку умов праці, режиму роботи, суб'єктивні фактори тощо.

Як сукупність засобів та прийомів упорядкування нормативного матеріалу, яким регулюється трудові відносини працівників будівельної галузі, єдність та диференціація виявляється у чітких та конкретних прийомах юридичної техніки, засобах нормопроекування, за якими закріплюються як загальні стандарти забезпечення прав працівників в цілому, так і забезпечується специфікація положень трудового законодавства із врахуванням умов праці та суб'єктивних факторів працівників будівельної галузі (прийняття спеціальних нормативно-правових актів, доповнення наявних нормативно-правових актів спеціальними нормами тощо).

В той же час, єдність та диференціація є інструментом підвищення гарантій реалізації трудових прав працівників будівельної галузі, оскільки надає конкретний теоретичний, юридичний та практичний інструментарій для врахування специфіки трудових відносин працівників будівельної галузі у процесі забезпечення правового регулювання таких трудових відносин, надання додаткових гарантій для реалізації трудових прав зазначеної категорії працівників.

Висновки. Враховуючи наведене, найбільш загальноприйнятим та універсальним є перший із запропонованих підходів, за яким єдність та диференціацію правового регулювання трудових відносин працівників будівельної галузі слід визначити як відправна ідея та керівна засада, незаперечна вимога до правового регулювання трудових відносин працівників будівельної галузі, що полягає у забезпеченні збалансованого поєднання двох взаємопов'язаних проте різнонаправлених тенденцій правового регулювання: забезпечення дотримання єдиних стандартів у правовому регулюванні трудових відносин

зазначеної категорії працівників, його розвиток та формування у межах єдиного правового поля, за єдиними уніфікованими підходами, та водночас із врахуванням особливостей правового статусу кожного працівника та специфіки умов праці, встановлення додаткових гарантій реалізації прав працівників з огляду на об'єктивні та суб'єктивні фактори, що здійснюється у рамках дотримання принципу рівності та недискримінації.

Література:

1. *Новий тлумачний словник української мови. У 3-х т. уклад. В. В. Яременко, О. М. Сліпушко. Київ.: Аконт, 2005. 863 с.*
2. *Волосенко О. А. Щодо питання про єдність і диференціацію в правовому регулюванні праці. Актуальні проблеми права: теорія і практика. 2014. № 29. С. 122 – 126.*
3. *Ярошенко О. М. Теоретичні та практичні проблеми джерел трудового права України : монографія. Харків: СПД ФО Вапнярчук Н.М., 2006. 456 с.*
4. *Чанишева Г. І., Болотіна Н. Б. Трудове право України. Харків: Одиссей, 1999. 480 с.*
5. *Трудове право України: підручник (за ред. проф. О. М. Ярошенко). Харків: Вид-во 2022. 376 с.*
6. *Конституція України : офіц. текст: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР із змінами і доповненнями. URL : <http://zakon.rada.gov.ua>*
7. *Трудове право в запитаннях та відповідях: навч. посіб / під ред. Жернакова В.В. Харків: Одисей, 2000. 624 с.*
8. *Коляда Т. А. Сучасні підходи до визначення єдності та диференціації правового регулювання суспільних відносин. Кодифікація трудового законодавства України: стан та перспективи: матеріали наук.- практ. конф. (м. Запоріжжя, 25-26 червня 2004 р.) / за ред. д-ра юрид. наук, проф. Венедиктова В.С. Харків: НУВС, 2004. С. 305-308*
9. *Іншин М. І. Правове регулювання службово-трудова відносин в Україні. Харків: НУВС, 2004. 337 с.*
10. *Прокопенко В. І. Трудове право України: Підручник. Харків: Консум, 1998. 480 с.*

References:

1. *New explanatory dictionary of the Ukrainian language. In 3 vols. V. V. Yaremenko, O. M. Slipushko. Kyiv.: Aconite, 2005. 863 p.*
2. *Volosenko O. A. Regarding the issue of unity and differentiation in legal regulation of labor. Actual problems of law: theory and practice. 2014. No. 29. P. 122-126.*
3. *Yaroshenko O. M. Theoretical and practical problems of sources of labor law of Ukraine: monograph. Kharkiv: SPD Federal District N.M. Vapnyarchuk, 2006. 456 p.*
4. *Chanysheva G.I., Bolotina N.B. Labor law of Ukraine. Kharkiv: Odyssey, 1999. 480 p.*
5. *Labor law of Ukraine: textbook (edited by Prof. O. M. Yaroshenko). Kharkiv: Edition 2022.376 P.*
6. *Constitution of Ukraine: official. text: adopted at the fifth session of the Verkhovna Rada of Ukraine dated June 28, 1996 No. 254к/96-BP with changes and additions. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>*
7. *Labor law in questions and answers: education. manual / under the editorship Zhernakova V.V. Kharkiv: Odyssey, 2000. 624 p.*
8. *Kolyada T. A. Modern approaches to determining the unity and differentiation of legal regulation of social relations. Codification of the labor legislation of Ukraine: state and prospects: scientific and practical materials. conf. (Zaporizhia, June 25-26, 2004) / edited by Doctor of Law Sciences, Prof. Venediktova V.S. Kharkiv: NUVS, 2004. P. 305-308*
9. *Inshin M. I. Legal regulation of service-labor relations in Ukraine. Kharkiv: NUVS, 2004. 337 p.*
10. *Prokopenko V. I. Labor Law of Ukraine: Textbook. Kharkiv: Konsum, 1998. 480 p.*

Petrusiuk R.M. The essence of unity and differentiation of the legal regulation of labor relations of employees in the construction industry – Article.

The study of the unity and differentiation of the legal regulation of labor relations should be considered one of the most fundamental theoretical and practical problems of labor law. The study of the unity and differentiation of the legal regulation of labor relations of workers in the construction industry is no exception, because it will allow to highlight the specified classical principle of legal regulation of

labor relations in its specific applied dimension, to reveal specific features of its manifestation in the specified field, thus improving the understanding of its essence and purpose.

The purpose of the article is to clarify the essence of unity and differentiation of the legal regulation of labor relations of workers in the construction industry.

The article reveals the peculiarities of scientific and theoretical approaches to determining the essence of unity and differentiation of legal regulation of labor relations as a general principle of labor law. It was concluded that the principle of unity and differentiation of the legal regulation of labor relations plays an important role in ensuring the equality of rights and freedoms of citizens like no other. In the future, it is proposed to consider the essence of unity and differentiation of legal regulation of labor relations of workers in the construction industry as: legal principle (key principle, starting idea) of labor law, as well as legal regulation; as a direction (tendency) in the construction of legal material, which provides legal regulation of labor relations of workers in the construction industry; as a set of means and methods of organizing regulatory material that regulates the labor relations of workers in the construction industry; a tool for increasing the guarantees of the implementation of the labor rights of workers in the construction industry. It is noted that the most generally accepted and universal is the first of the proposed approaches, according to which the unity and differentiation of the legal regulation of labor relations of workers in the construction industry should be defined as the starting idea and guiding principle, an undeniable requirement for the legal regulation of labor relations of workers in the construction industry.

Keywords: *labor relations, workers in the construction industry, the principle of legal regulation, unity and differentiation, means and methods of legal regulation, the principle of equality*

Авторська довідка

Петрусюк Роман Миколайович – аспірант кафедри трудового права та права соціального забезпечення Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Стаття надійшла до редакції 30 квітня 2024р.

УДК: 349.2

DOI: <https://doi.org/10.33216/2218-5461/2024-47-1-243-250>

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРИНЦИПІВ ЗАОХОЧЕННЯ ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ В СИСТЕМІ ТРУДО-ПРАВОВИХ МЕТОДІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СЛУЖБОВОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Пивоваров О. В.

GENERAL CHARACTERISTICS OF THE PRINCIPLES OF ENCOURAGEMENT OF CIVIL SERVANTS IN THE SYSTEM OF LABOR-LEGAL METHODS OF ENSURING SERVICE DISCIPLINE

Pivovarov O. V.

У цій статті проаналізовано поняття трудової дисципліни, що є основним елементом трудового права та визначає взаємовідносини між працівниками та роботодавцями. Підкреслюється, що це поняття має важливе значення для правильного функціонування організацій та підприємств, оскільки воно визначає порядок і дисципліну в робочому середовищі. Особлива увага приділяється відмінностям між трудовою та службовою дисципліною, а також їхньому застосуванню в контексті державної служби. Зазначається, що в сфері державної служби вимоги до дисципліни можуть бути більш жорсткими через особливості функціонування та вимог до діяльності державних установ.

Далі стаття аналізує принципи застосування заохочень до державних службовців, розглядаючи такі аспекти, як законність, обґрунтованість, соціальна справедливість, добровільність, індивідуалізація, відкритість, багатоманітність та шанс. Кожен з цих принципів важливий для забезпечення справедливого та ефективного використання заохочень в системі державної служби. Зазначається, що врахування цих принципів дозволяє уникнути помилок у розподілі заохочень та стимулює державних службовців до більшого професійного зростання та результативної діяльності.

Автор підкреслює важливість дотримання цих принципів для підвищення ефективності та справедливості у сфері державної служби. Він приходить до висновку, що правильне застосування цих принципів дозволить уникнути недоліків у системі заохочень та забезпечить адекватне визнання та винагородження державних службовців за їхню працю. Такий аналітичний підхід допомагає краще зрозуміти значення правової регуляції у сфері державної служби та її вплив на ефективність та справедливість у цій сфері. Така комплексна аналітика може стати основою для подальшого вдосконалення системи державної служби та підвищення її ефективності.

Ключові слова: державні службовці, заохочення, трудова дисципліна, службова дисципліна, принципи.

Вступ. Виконання працівниками своїх трудових функцій повинно відбуватися із неухильним додержанням вимог національного трудового законодавства та

спрямовуватися на виконання своїх трудових функцій не лише номінально, перебуваючи на своєму робочому місці, а саме ефективно, що спрямовано на досягнення основних

стратегічних результатів та високих показників. Особливо нагальним видається питання дотримання ефективності реалізації трудових функцій державними службовцями як особами, що виконують функції держави, відтак репрезентують її інтереси, що в умовах воєнного стану мають займати первинну ланку у цілісній системі державної взаємодії. Таким чином, вважаємо, що особливо актуальним видається дослідження проблематики принципів заохочення державних службовців в системі трудо-правових методів забезпечення службової дисципліни.

Виклад основного матеріалу. Переходячи до дослідження обраної проблематики по суті, вважаємо за доцільне перш за все сконцентрувати увагу на аналізі поняття службова дисципліна. Беззаперечно погоджуємось із позицією вченого П.Д. Пилипенка, який зазначає, що успішна організація трудового процесу, досягнення високого рівня продуктивності праці незалежно від галузі економіки, форми організації праці та соціально-економічних відносин неможливі без дотримання учасниками трудового процесу певного розпорядку, координації діяльності та злагодженості в роботі [1, с. 349]. Проблематика дотримання трудової, у тому числі й службової дисципліни, на сьогодні регулюється положеннями КЗпП України та Закону України «Про державну службу». Разом із тим, до сьогодні у національній правовій доктрині немає єдиного підходу щодо розуміння того, що є трудовою, а що є службовою дисципліною, та як ці поняття співвідносяться між собою. Складність у формуванні консолідованої позиції обумовлюється зокрема і тим, що національний законодавець не надає легального визначення вказаних понять, відтак визначення того, що є трудовою та

службовою дисципліною віднесено до відання правової доктрини.

Вважаємо, що трудова дисципліна – це самостійний інститут трудового права, що репрезентується сукупністю правових норм, які регулюють внутрішній трудовий розпорядок і встановлюють трудові права та обов'язки працівника та роботодавців, а також заохочення за успіхи в роботі та відповідальність за невиконання трудових обов'язків.

У продовження дослідження окресленої проблематики, встановимо, що трудова дисципліна є загальною категорією по відношенню до категорії «службова дисципліна». Відзначимо, що вчений В.І. Щербина зазначає, що доречно виділяти дві науково-правові категорії — «трудова дисципліна» та «службова дисципліна». На його думку, службова дисципліна є різновидом дисципліни праці й складається в особливій сфері службово-трудоких відносин, суб'єктами яких є державні службовці. Науковець вказує, що диференціація названих видів дисципліни пов'язується, перш за все, з роботою цієї категорії працівників в органах держави на посадах, пов'язаних з виконанням організаційно-розпорядчих або консультативно-дорадчих функцій [2, с. 45]. Підтримуючи дану позицію вважаємо, що службова дисципліна – це різновид трудової дисципліни, суть котрої полягає у тому, що останньою регулюються внутрішній трудовий розпорядок і встановлюють трудові права та обов'язки, зокрема державних службовців, а також заохочення за успіхи в роботі та відповідальність за невиконання трудових обов'язків. Таким чином, складовою частиною службової дисципліни є заходи заохочення за ефективність виконання трудових обов'язків, а також досягнення очікуваних стратегічних результатів, які були встановлені на конкретний суб'єкт

публічного адміністрування, а також на конкретного державного службовця.

Відзначимо, що заохочення сприяє підвищенню ефективності реалізації працівником своїх трудових функцій, а також бажанню використовувати свій робочий час за безпосереднім призначенням. Не останню роль заохочення виконують і у підвищенні ефективності та результативності виконання своїх трудових обов'язків державними службовцями.

З аналізу доктринальних позицій до тлумачення категорії «заохочення» у трудовому праві, можемо констатувати, що, на наше переконання, заохочення державних службовців – це позитивний інструмент службової дисципліни, що застосовується роботодавцем за бездоганне виконання трудових функцій та особливі заслуги і полягає у наданні працівнику засобів матеріального та морального стимулювання. При цьому матеріальне стимулювання зводиться до надання працівнику додаткових матеріальних благ, окрім виплати заробітної плати, до прикладу, у формі премії, додаткових платежів чи наданні працівнику інших матеріальних активів. У свою чергу, моральне стимулювання полягає у заохоченні працівника всіма нематеріальними засобами стимулювання, зокрема шляхом оголошення подяки, наданні грамоти, іменних подарунків, тощо.

Застосування заходів заохочення опосередковуються особливими принципами, на дослідженні яких пропонуємо сконцентрувати увагу нижче. Відзначимо, що принципи застосування заохочень до державних службовців в системі трудових правових методів забезпечення службової дисципліни належать до особливого різновиду функціональних правових принципів. Як слушно зазначає вчений Борисенко М.О., призначення правових принципів полягає в забезпеченні

ідеологічної єдності правотворчості, правореалізації і правопорядку в цілому [3, с. 32]. Відтак, виокремлення правових принципів застосування заохочень до державних службовців спрямоване на конкретизацію дійсного змісту профільної правової норми, виокремлення коректного шляху її застосування, а також безпосереднього її застосування. Таким чином, принципи сприяють правильному пізнанню і застосуванню норм права, створюють основу єдиного розуміння нормативно-правових приписів, сприяють усвідомленню права і тим самим дають можливість однакового тлумачення цих приписів [4, с. 123].

Проблематика дослідження принципів застосування заохочень до державних службовців обумовлюється тим, що у національній правовій доктрині останні не виокремлюються. З урахуванням вимог національного законодавства, а також практики його застосування, вважаємо, що серед основних принципів застосування заохочень до державних службовців варто виокремлювати такі, як: принцип законності, обґрунтованості, соціальної справедливості, добровільності, індивідуалізації, відкритості та багатоманітності. Нижче пропонуємо дослідити кожен із вказаних принципів застосування заохочень до державних службовців.

Принцип законності застосування заохочень до державних службовців полягає у тому, що останні надаються державним службовцям виключно на основі та із дотриманням положень КЗпП України та Закону України «Про державну службу». Вчений Рабіновича П.М. визначає законність як режим відповідності суспільних відносин законам, підзаконним нормативно-правовим актам держави, який утворюється в результаті їх неухильного здійснення всіма суб'єктами права [5, с. 104].

Таким чином, принцип законності у контексті застосування заходів заохочення до державних службовців полягає у необхідності чіткого дотримання норм національного законодавства при визначенні виду, а також правил застосування конкретного заохочення. Застосування заохочення не може бути довільним, а завжди має бути об'єктивно доцільним та обґрунтованим.

Принагідно відзначимо, що наступним принципом застосування заохочень до державних службовців є *принцип обґрунтованості*. Сутність принципу обґрунтованості полягає у тому, що роботодавець, вирішуючи питання про застосування певного різновиду заохочення до державного службовця, має об'єктивно оцінювати результати його діяльності, а також чітко розуміти підстави, що обумовлюють собою його застосування. Відтак, застосування заохочення має бути аргументованим та достатньо переконливим. У контексті застосування заходів заохочення до державних службовців вважаємо, що принцип обґрунтованості доцільно розглядати в контексті фактичної та формальної обґрунтованості. Принцип формальної обґрунтованості зводиться до того, що застосування заходів заохочення до державного службовця повинно відбуватися із дотриманням формальних підстав, які визначені в нормативно-правових актах. Фактично формальна обґрунтованість полягає у внутрішній складовій застосування заходів заохочення, яка не будучи вираженою ззовні, відіграє одну із ключових ролей в їх практичній реалізації. Принцип фактичної обґрунтованості зводиться до того, що застосування заходів заохочення має ґрунтуватися на об'єктивних та достовірних фактах, що обумовлюють зовнішню складову застосування аналізованих нами механізмів. Відтак, принцип обґрунтованості застосування заохочень до державних

службовців буде практично реалізованим виключно у тому випадку, якщо поєднуюватимуться форма та зміст обґрунтованості як такої. Відтак остання реалізовуватиметься в формальному та фактичному розумінні.

У продовження дослідження принципів застосування заохочень до державних службовців вважаємо за необхідне зосередити увагу на такому *принципі як соціальна справедливість*. Відзначимо, що справедливість є наскрізною правовою категорією, яка пронизує собою всю сферу суспільної взаємодії. Очевидно, що не останню роль справедливість відіграє і у правовому регулюванні трудових відносин, зокрема і правовідносин, які пов'язані із застосуванням заохочень до державних службовців. Надання особі конкретного матеріального чи морального блага має прямо корелюватися вчинку особи. Іншими словами, надання заохочення має бути об'єктивно заслуженим, адже лише у цьому випадку справедливість загалом та соціальна справедливість, зокрема буде вважатися реалізованою. Відтак, можемо погодитися із підходом вченої Сабадухи М.В., яка встановлює, що соціальна справедливість поширюється на всі сфери суспільного життя, має соціально-політичний, етичний, філософський та релігійний виміри. Сутність справедливості полягає, з одного боку, в пошуках рівноваги між різними суб'єктами діяльності, яка охоплює економічний, політичний, правовий, моральний, світоглядний аспекти суспільного буття, а, з другого, вона має органічно поєднувати принципи свободи, рівності, соціального захисту [6, с. 4].

Вочевидь, що надання особі заохочення розширює сферу застосування соціальних гарантій відносно неї (особливо, коли йде мова про матеріальні заходи заохочення). Разом із тим, останні мають застосовуватися

справедливо, із об'єктивним врахуванням та об'єктивною оцінкою всіх заслуг конкретного працівника та оцінкою показників ефективності його діяльності.

Наступним принципом застосування заохочень на дослідженні якого пропонуємо сконцентрувати увагу є *принцип добровільності*. Сутність принципу добровільності полягає у тому, що застосування заохочення до конкретного державного службовця має опосередковуватися вільним волевиявленням роботодавця, яке ґрунтується на результатах об'єктивної оцінки діяльності працівника. Особливості застосування заохочень до державних службовців об'єднуються зокрема і тим, що ключовим джерелом фінансування їх надання є державний бюджет України. Відтак, у випадку, якщо застосування заохочення буде необґрунтованим, або не відповідати реальним заслугам конкретного працівника, порушуватися будуть не лише трудові та соціальні гарантії інших державних службовців, але й інтереси держави в цілому. Таким чином, принцип добровільності застосування заохочення до державного службовця полягає у вільній можливості роботодавця здійснити вибір своєї соціально-значущої поведінки щодо надання чи не надання державному службовцю засобів матеріального чи морального стимулювання.

Наступним принципом на дослідженні якого вважаємо за необхідне сконцентрувати увагу є *принцип індивідуалізації*. Ключова суть принципу індивідуалізації полягає у відповідності та співмірності конкретного заходу заохочення суб'єкту, до якого такий захід заохочення буде застосовуватися. Вирішуючи питання про застосування заходу заохочення варто враховувати вклад конкретного працівника з урахуванням та здійснення оцінки його повноважень, функцій, а також реального стану та

можливості виконання покладених на нього завдань. Відтак, при вирішенні питання про застосування чи не застосування заходів заохочення має застосовуватися виключно індивідуалізований підхід, що продукує собою неможливість розроблення універсальних критеріїв застосування заохочень.

Таким чином аналізований нами принцип має два ключових аспекти, а саме персоналізації та персоніфікації. Сутність персоналізації зводиться до того, що при вирішенні питання про застосування заохочення варто враховувати особистісні характеристики заохочувального суб'єкта, в першу чергу його ключові заслуги, що були досягнуті під час виконання покладених трудових обов'язків, а також матеріальні та моральні потреби й інтереси. У свою чергу, сутність персоніфікації полягає у тому, що застосування заохочення завжди має бути адресним, відтак застосовуватися до конкретного визначеного суб'єкту, а не групи суб'єктів чи не персоніфікованих учасників трудових відносин. Відтак, принцип індивідуалізації застосування заохочень до державних службовців структурно складається із двох складових, а саме засад персоналізації та персоніфікації, кожна із яких рівною мірою має враховуватися роботодавцем при застосуванні конкретного заходу заохочення до державного службовця. Застосування засобів матеріального та морального заохочення до державних службовців відбувається відкрито з дотриманням засад гласності та публічності.

Відтак, наступним принципом застосування заохочень до державних службовців на дослідженні якого пропонуємо сконцентрувати увагу є принцип відкритості. В енциклопедичному словнику з державного управління термін «відкритість влади» пояснюється як прозорість, тобто перебування під публічним контролем;

доступність кожному у будь-який час всюди; чутливість до нових ідей та вимог, готовність оперативно реагувати [7]. Відкритість застосування роботодавцем заходів заохочення до державних службовців обумовлюється публічною, не прихованою, не заангажованою оцінкою результатів діяльності конкретного працівника, а також аналогічним наданням відповідних матеріальних та моральних стимулів.

Аналізуючи розуміння принципу відкритості при застосуванні заходів заохочення щодо державних службовців можемо констатувати, що суть останнього зводиться до того, що процедура надання матеріальних та моральних стимулів відносно державних службовців має бути зрозумілою всьому корпусу державних службовців, а застосування конкретного їх різновиду відносно певного працівника має бути максимально публічним та відкритим. Практична реалізація принципу відкритості має на меті забезпечити формування політики «відкритих дверей» у рамках всіх державницьких інституцій, а також підвищити рівень довірливих відносин між працівниками та роботодавцями.

Як нами визначалося вище, відповідно до національного законодавства, встановлюється диференційована система заходів заохочення, що можуть застосовуватися до державних службовців. Відтак, останні не є одноманітними, що надає можливість роботодавцю реалізувати право вибору щодо поширення конкретного різновиду заохочення до державного службовця. Таким чином, ще одним принципом застосування заохочень до державних службовців є *принцип багатоманітності*. Ключова сутність принципу багатоманітності в контексті застосування заохочень до державних службовців зводиться до можливості постійного підтримання потенціалу останніх

до ефективного виконання покладених на них функцій. Вочевидь, що багаторазове застосування одного і того ж заохочення до державного службовця не буде підвищувати у нього потенціал до ефективного виконання своїх обов'язків. Фактично працівник звикне до того, що за виконання ним певного різновиду трудової функції до нього застосовується конкретний різновид стимулюючих заходів, що з часом втраять свою стимулюючу природу. Таким чином, обираючи конкретний різновид заходу заохочення, що буде застосовуватися до конкретного державного службовця варто враховувати всю систему останніх, передбачену національним законодавцем, а також перспективу застосування того чи іншого заохочення у майбутньому.

Ще одним принципом застосування заохочень до державних службовців є *принцип шансу*. Відзначимо, що принцип шансу видається одним із найменш дослідженим у національній правовій доктрині, що обумовлюється його непересічністю та індивідуальністю. Ключове значення принципу шансу полягає у тому, що особа, яка перебуває у певній системі стимулів, повинна мати реальний шанс отримати принаймні один із таких стимулів. Таким чином, застосування заохочень до державних службовців має відбуватися із дотриманням принципу шансу, який надаватиме можливість кожному, хто ефективно виконує покладені на нього трудові обов'язки отримувати відповідні засоби матеріального чи морального заохочення.

Висновки. Відтак, застосування заохочення до державних службовців має відбуватися на основі цілісної системи правових принципів, що були виокремлені нами вище. У протилежному випадку, тобто без врахування останніх, існує високий ризик допущення помилок у застосування заходів

заохочення, а відтак, й надання матеріальних та моральних благ тим державним службовцям, виконання трудових функцій якими не було відзначено високими показниками ефективності та результативності.

Література:

1. Трудове право України: акад. курс: підруч. П.Д. Пилипенко, В.Я. Бурак, З.Я. Козак та ін.; за ред. П.Д. Пилипенка. 3-те вид., перероб. і доп. К.: Вид. дім «Ін Юре», 2007. 536 с.

2. Щербина В.І. Дисциплінарні санкції: проблеми ефективності в умовах ринкових відносин. Підприємство, господарство і право. 2006. № 10. С. 45-49

3. Борисенко М.О. Єдність судового правозастосування у контексті забезпечення верховенства права. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція. 2015. № 16. том 1. С. 29-32

4. Шмаленя С. В. Особливості застосування аналогії права при вирішенні юридичних справ: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Запоріжжя, 2008. 238 с.

5. Рабинович М.П. Основи загальної теорії права та держави. К., 1994. 104 с.

6. Сабадуха М.В. Соціальна справедливість як підґрунтя формування громадянського суспільства: соціально-філософський аналіз. Автореф. дис. док. юрид. наук: 09.00.03 «соціальна філософія та філософія історії». Житомир, 2019. 20 с.

7. Енциклопедичний словник з державного управління. Ю.П. Сурмін, В.Д. Бакуменко, А.М. Михненко, Ю.В. Ковбасюк. К.: НАДУ, 2010. 820 с.

References:

1. Labor law of Ukraine: Acad. course: understudy P.D. Pylypenko, V.Ya. Burak, Z.Ya. Kozak and others; under the editorship P.D. Pylypenka 3rd ed., revision. and additional K.: Ed. House "In Yure", 2007. 536 p.

2. Shcherbina V.I. Disciplinary sanctions: problems of efficiency in the conditions of market relations. Enterprise, economy and law. 2006. No. 10. P. 45-49

3. Borysenko M.O. The unity of judicial enforcement in the context of ensuring the rule of law. Scientific Bulletin of the International Humanitarian University. Ser.: Jurisprudence. 2015. No. 16. Volume 1. P. 29-32

4. Shmalenya S. V. Peculiarities of applying the analogy of law in solving legal cases: diss. ... candidate law Sciences: 12.00.01. Zaporizhzhia, 2008. 238 p.

5. Rabynovych M.P. Basics of the general theory of law and the state. K., 1994. 104 p.

6. Sabadukha M.V. Social justice as a basis for the formation of civil society: socio-philosophical analysis. Autoref. thesis dock. law Sciences: 09.00.03 "social philosophy and philosophy of history". Zhytomyr, 2019. 20 p.

7. Encyclopedic dictionary of public administration. Yu.P. Surmin, V.D. Bakumenko, A.M. Mykhnenko, Yu.V. Kovbasiuk K.: NADU, 2010. 820 p.

Pyvovarov O.V. General characteristics of the principles of ensurement of civil servants in the system of labor-legal methods of ensuring service discipline – Article.

This article deeply analyzes the concept of labor discipline, which is the main element of labor law and the relationship between employees and employers. It is emphasized that this concept is important for the proper functioning of organizations and enterprises, after which it creates order and discipline in the working environment. Particular attention is paid to the differences between labor and service discipline, as well as their competitive development in the context of public service. It is noted that in the field of public service, the requirements for discipline may be stricter due to the peculiarities of the functioning and requirements for the activities of state institutions.

The article then analyzes the principles of applying incentives to civil servants, considering aspects such as legitimacy, validity, social justice, voluntariness, individualization, openness, multifacetedness, and chance. Each of these principles is important to ensure fair and effective use of incentives in the civil service system. It is noted that taking these principles into account avoids errors in the distribution of incentives and stimulates civil servants to greater professional growth and productive activity.

The author emphasizes the importance of following these principles to increase efficiency and fairness in the field of civil service. He comes to the conclusion that the correct application of these principles makes it possible to avoid shortcomings in the system of incentives and to ensure adequate recognition and reward of civil servants for their work. Such an analytical approach better understands the importance of legal regulation in the field of civil service and its impact on efficiency and fairness in this field. Such complex analytics can become the basis for further improvement of the civil service system and increase of its efficiency.

Key words: *civil servants, encouragement, labor discipline, official discipline, principles.*

Авторська довідка

Пивоваров Олександр Володимирович – аспірант кафедри трудового права та права соціального забезпечення Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Стаття надійшла до редакції 30 квітня 2024р.

УДК 342.6

DOI: <https://doi.org/10.33216/2218-5461/2024-47-1-267-279>

ПРИНЦИПИ ДІЯЛЬНОСТІ ПРОКУРОРА СПЕЦІАЛІЗОВАНОЇ ПРОКУРАТУРИ У СФЕРІ ОБОРОНИ

Покора К. В.

PRINCIPLES OF ACTIVITY OF THE PROSECUTOR OF THE SPECIALIZED PROSECUTOR'S OFFICE IN THE SPHERE OF DEFENSE

Pokora K.V.

Належне функціонування Спеціалізованої прокуратури у сфері оборони, її ефективність та дієвість значною мірою залежать від неухильного дотримання визначених законодавством принципів її діяльності. У статті досліджуються ключові принципи, на яких ґрунтується робота прокурорів зазначеної спеціалізованої прокуратури. Особливу увагу приділено принципам верховенства права, законності, незалежності, політичної нейтральності, територіальності та інших базових засад організації та функціонування прокурорів Спеціалізованої прокуратури в сфері оборони.

Проаналізовано нормативно-правове закріплення цих принципів у законах України "Про прокуратуру", "Про національну безпеку України" та інших актах. Визначено їхній зміст, сутнісні ознаки та особливості реалізації у сфері оборони держави. Розглянуто практику застосування вказаних принципів прокурорами Спеціалізованої прокуратури під час виконання покладених на них функцій з наглядом за додержанням законів у Збройних Силах та інших військових формуваннях.

Висвітлено проблемні питання, які виникають у ході реалізації принципів діяльності військових прокурорів, зокрема забезпечення їхньої політичної нейтральності, територіальності та оперативності під час збройного конфлікту. Звернено увагу на особливості застосування низки принципів в умовах дії воєнного стану в Україні.

Здійснено порівняльний аналіз принципів організації та діяльності спеціалізованих прокуратур у сфері оборони в зарубіжних країнах. Запропоновано шляхи вдосконалення правового регулювання та практики реалізації принципів діяльності Спеціалізованої прокуратури в Україні з урахуванням кращого міжнародного досвіду.

У статті наголошується на фундаментальному значенні принципів діяльності для забезпечення ефективного функціонування Спеціалізованої прокуратури у сфері оборони. Належне дотримання таких засад, як верховенство права, законність, незалежність, неупередженість, єдність та централізоване керівництво, є необхідною передумовою для реалізації військовими прокурорами покладених на них повноважень.

Окремо висвітлюються питання забезпечення принципу політичної нейтральності діяльності прокурорів у воєнній сфері. Аналізуються виклики та загрози для неупередженості військових прокурорів в умовах збройного конфлікту, загострення суспільно-політичної ситуації та інформаційного протистояння.

Значну увагу приділено принципу територіальності реалізації функцій Спеціалізованої прокуратури. Досліджуються особливості його застосування під час здійснення нагляду за додержанням законності у районах ведення бойових дій, територіях, тимчасово окупованих противником тощо.

Ключові слова: *принцип, принцип діяльності, прокурор, прокурор Спеціалізованої прокуратури в сфері оборони, принцип діяльності прокурора.*

Ефективне функціонування органів прокуратури, належне виконання ними покладених функцій з утвердження верховенства права, захисту прав і свобод людини, інтересів держави значною мірою залежать від неухильного дотримання визначених законодавством принципів організації та діяльності прокурорів. Особливої ваги це питання набуває у сфері оборони держави, де забезпечення законності під час виконання завдань із захисту суверенітету, територіальної цілісності та національної безпеки України є критично важливим.

У Спеціалізованій прокуратурі у сфері оборони, яка є окремою самостійною структурою в системі органів прокуратури, працюють військові прокурори, наділені спеціалізованими функціями нагляду за додержанням законів у Збройних Силах України, інших військових формуваннях, на підприємствах оборонно-промислового комплексу. Специфіка їхньої діяльності вимагає чіткого визначення принципів організації та функціонування зазначеної спеціалізованої прокуратури.

Належне правове закріплення та неухильне дотримання базових засад діяльності військових прокурорів створює підґрунтя для забезпечення їхньої самостійності, незалежності, неупередженості, політичної нейтральності тощо. Це надзвичайно важливо в умовах триваючого протистояння агресії Російської Федерації проти України, ведення бойових дій та загострення суспільно-політичної ситуації в державі. Разом з тим, на практиці виникають проблеми з реалізацією низки

принципів, які й потребують ґрунтовного наукового аналізу.

Метою даної статті є комплексний аналіз принципів організації та діяльності Спеціалізованої прокуратури у сфері оборони.

Основна частина. Л. Давиденко, О. Лапкін, О. Толочко визначають, що принципи діяльності прокурора Спеціалізованої прокуратури в сфері оборони – це фундаментальне положення, основа, яка покладена в основу здійснення військовим прокурором своїх функцій, забезпечуючи її відповідність засадам законності та дотримання прав і свобод громадян у військовій сфері [1]. В. Бринцев зазначає, що принцип діяльності прокурора Спеціалізованої прокуратури в сфері оборони – це базисна ідея, основа, яка покладена в основу всієї діяльності військового прокурора та забезпечує дотримання ним стандартів правової держави [2].

Отже, можна визначити, що принципи діяльності прокурорів Спеціалізованої прокуратури в сфері оборони - це система основоположних, керівних ідей, засад та вимог, які відображають специфіку функціонування цього спеціалізованого відомства прокуратури у військовій сфері та сфері оборони держави, визначають зміст, характер, напрямки й методи діяльності військових прокурорів, їхні повноваження та обов'язки у сфері нагляду, досудового розслідування та підтримання державного обвинувачення.

В. Кравчук зазначає, що основні принципи діяльності прокуратури в Польщі є:

1. Принцип законності (обов'язок діяти виключно в межах закону, використовуючи

всі передбачені законом засоби у випадках порушення правових норм).

2. Принцип неупередженості (збереження об'єктивності під час виконання дій, рівне ставлення до всіх громадян, діяльність виключно на правовій основі та із застосуванням законних методів).

3. Принцип взаємодії з іншими державними органами.

4. Принцип субституції (можливість для вищого прокурора доручати підлеглим прокурорам здійснення дій, що належать до повноважень вищого прокурора).

5. Принцип деволуції (право вищого прокурора взяти на себе та провадити будь-яку діяльність, що відповідно до закону підпадає під компетенцію нижчого прокурора).

6. Принцип одноосібного виконання дій (здійснення різних процесуальних дій прокурором самостійно) [3].

На нашу думку, ці принципи в більшості співпадають з національними принципами діяльності прокурорів Спеціалізованої прокуратури в сфері оборони. На основі проведеного аналізу, пропонуємо виокремити наступні принципи діяльності прокурорів Спеціалізованої прокуратури в сфері оборони:

- верховенство права та законності у воєнній сфері фундаментальними засадами, які гарантують, що діяльність прокурорів Спеціалізованих прокуратур в сфері оборони буде спрямована виключно на утвердження законності, захист прав і свобод людини та інтересів держави у сфері оборони;

- незалежність та неупередженості прокурорів створюють необхідні правові гарантії для вільного від будь-якого незаконного впливу та упередженого ставлення здійснення прокурорами своїх службових обов'язків.,

- принцип єдності системи прокуратури, передбачає, що всі органи

прокуратури в державі функціонують як єдина ціла, централізована й ієрархічна система з чіткою структурою та розподілом повноважень

- легітимність та авторитет органів прокуратури суворе дотримання законодавчо визначених принципів організації та функціонування [4];

- військова дисципліна має чітку ієрархічну структуру та підпорядкування; дотримання субординації та статутів; висока відповідальність; зразкова поведінка; готовність до дій в екстремальних умовах; безумовне виконання наказів; єдиноначальність.

- захист інтересів держави у військовій сфері має пріоритет національних інтересів; забезпечення боєздатності військ; захист військового майна та ресурсів; захист від посягань на обороноздатність; забезпечення законності в діяльності військових формувань; захист прав військовослужбовців; сприяння виконанню бойових завдань [5].

- взаємодія з органами військового управління має тісну співпрацю та координацію дій; обмін інформацією; спільне планування операцій; надання правової допомоги; виїзди на місця; погодження рішень [4].

Особливу увагу хочемо приділити забезпечення принципу політичної нейтральності діяльності прокурорів у воєнній сфері. Ключовими аспектами забезпечення цього принципу є: незалежність від політичного тиску; об'єктивність та неупередженість; рівність перед законом; професійна етика; прозорість та підзвітність [6].

А також принцип територіальності реалізації функцій Спеціалізованої прокуратури. Ключові аспекти цього принципу: розмежування територіальної компетенції; чітке визначення повноважень; близькість до регіонів; оперативність

реагування; ефективне використання ресурсів; співпраця з місцевими органами [4].

У багатьох зарубіжних країнах діють спеціалізовані прокуратури чи окремі структурні підрозділи для здійснення нагляду за додержанням законів у воєнній сфері. Їхня організація та принципи діяльності мають як спільні, так і відмінні риси порівняно з українською моделлю.

Наприклад, у Сполучених Штатах Америки функції військової прокуратури виконує Судовий корпус армії (U.S. Army Judge Advocate General's Corps). Як зазначає Р. Кадрі, основними принципами його діяльності є верховенство права, незалежність, цивільний контроль над військовими та забезпечення дисципліни у збройних силах [7, с. 96]. При цьому військові прокурори підпорядковуються безпосередньо Міністру оборони.

У Франції в складі Міністерства оборони діє Корпус військових суддів (l'Auditorat militaire des armées), який здійснює функції військової прокуратури. Ключовими принципами його роботи є принципи територіальності, незалежності, політичної нейтральності та спеціалізації за видами Збройних Сил [8, с. 224].

В Італії військову прокуратуру представлено Військово-судовим корпусом (Corpo della Giustizia Militare), який підпорядковується Міністерству оборони. Його діяльність ґрунтується на принципах верховенства права, незалежності, неупередженості та захисту інтересів національної оборони [9].

Таким чином, для зарубіжних країн характерним є підпорядкування військових прокурорів відповідним структурам міністерств оборони чи збройних сил. Водночас зберігаються принципи незалежності, неупередженості та політичної нейтральності їхньої діяльності, а також спеціалізація за окремими видами військ.

Український досвід організації спеціалізованої військової прокуратури в системі органів прокуратури є певною мірою унікальним.

Позитивний зарубіжний досвід, зокрема країн НАТО, свідчить про доцільність запровадження спеціальних механізмів забезпечення принципів незалежності та неупередженості військових прокурорів, їх підпорядкування безпосередньо Генеральному прокурору поза відомчою системою військового управління.

Висновки. Принципи діяльності Спеціалізованої прокуратури у сфері оборони є фундаментальними засадами, від неухильного дотримання яких залежить ефективність виконання військовими прокурорами покладених на них функцій. Система принципів організації та діяльності Спеціалізованої прокуратури у сфері оборони сформована з урахуванням загальних засад функціонування органів прокуратури та специфіки військової сфери. До ключових принципів належать верховенство права, законність, незалежність, політична нейтральність, територіальність, єдність, процесуальна самостійність тощо.

Література:

1. Автореферати дисертацій з проблем прокурорської діяльності (2004–2014 роки): збірник / упоряд.: Л.М. Давиденко, О.В. Лапкін, О.М. Толочко. К.: Нац. акад. прокуратури України, 2014. 452 с.
2. Бринцев В.Д. Стандарти правової держави: втілення у законодавче регулювання організації та функціонування прокуратури: моногр. Х.: Право, 2010. 320 с.
3. Кравчук В. Засади (принципи) організації та діяльності прокуратури Польщі за реформою 2016 року: досвід для України. Підприємництво, господарство і право. 2017. № 1. С. 235–239.
4. Про прокуратуру: Закон України. Відомості Верховної Ради України. 2015. № 2-3. ст.12.

5. Дисциплінарний статут Збройних Сил України: Закон України. Відомості Верховної Ради України. 1999. № 22-23. ст.197

6. Про затвердження Кодексу професійної етики прокурора Рішення Ради прокурорів України від 27.04.2017 р. № 21.

7. Kadri R. The U.S. Army Judge Advocate General's Corps: Principles and Practices // Military Law Review. 2018. Vol. 226. P. 92-116.

8. Pradel J. La justice militaire en France: principes et organisation // Revue de science criminelle et de droit pénal comparé. 2015. №1. P. 219-238.

9. Norme sull'ordinamento giudiziario militare: Decreto Legislativo 28 luglio 1989, n. 271 // Gazzetta Ufficiale della Repubblica Italiana. 1989. №172.

References:

1. Abstracts of dissertations on the problems of prosecutorial activity (2004–2014): collection / editor: L.M. Davydenko, O.V. Lapkin, O.M. Tolochko K.: Nat. Acad. Prosecutor's Office of Ukraine, 2014. 452 p.

2. V.D. Bryntsev Standards of the rule of law: implementation in the legislative regulation of the organization and functioning of the prosecutor's office: monogr. Kh.: Pravo, 2010. 320 p.

3. Kravchuk V. Principles (principles) of the organization and activity of the Polish prosecutor's office under the 2016 reform: experience for Ukraine. Entrepreneurship, economy and law. 2017. No. 1. P. 235–239.

4. About the Prosecutor's Office: Law of Ukraine. Information of the Verkhovna Rada of Ukraine. 2015. No. 2-3. Article 12.

5. Disciplinary statute of the Armed Forces of Ukraine: Law of Ukraine. Information of the Verkhovna Rada of Ukraine. 1999. No. 22-23. Article 197

6. Decision of the Council of Prosecutors of Ukraine No. 21 of 04/27/2017 on the approval of the Code of Professional Ethics of the Prosecutor.

7. Kadri R. The U.S. Army Judge Advocate General's Corps: Principles and Practices // Military Law Review. 2018. Vol. 226. P. 92-116.

8. Pradel J. La justice militaire en France: principes et organization // Revue de science criminelle et de droit pénal comparé. 2015. No. 1. P. 219-238.

9. Norme sull'ordinamento giudiziario militare: Decreto Legislativo 28 luglio 1989, n. 271 // Gazzetta Ufficiale della Repubblica Italiana. 1989. No. 172.

Pokora K.V. Principles of activity of the prosecutor of the specialized prosecutor's office in the sphere of defense – Article.

The proper functioning of the Specialized Prosecutor's Office in the field of defense, its effectiveness and efficiency depend to a large extent on the strict observance of the principles of its activity defined by legislation. The article examines the key principles on which the work of the prosecutors of the specified specialized prosecutor's office is based. Particular attention is paid to the principles of the rule of law, legality, independence, political neutrality, territoriality and other basic principles of the organization and functioning of prosecutors of the Specialized Prosecutor's Office in the field of defense.

The normative and legal consolidation of these principles in the laws of Ukraine "On the Prosecutor's Office", "On the National Security of Ukraine" and other acts have been analyzed. Their content, essential features and peculiarities of implementation in the field of state defense are determined. The practice of applying the specified principles by the prosecutors of the Specialized Prosecutor's Office during the performance of their functions of supervising the observance of laws in the Armed Forces and other military formations was considered.

Problematic issues that arise in the course of implementing the principles of activity of military prosecutors, in particular, ensuring their political neutrality, territoriality and efficiency during an armed conflict, are highlighted. Attention is drawn to the peculiarities of the application of a number of principles in the conditions of martial law in Ukraine.

A comparative analysis of the principles of organization and activity of specialized prosecutor's offices in the field of defense in foreign countries was carried out. Ways to improve legal regulation and practice of implementing the principles of the Specialized Prosecutor's Office in Ukraine, taking into account the best international experience, are proposed.

The article emphasizes the fundamental importance of the principles of activity to ensure the effective functioning of the Specialized Prosecutor's Office in the field of defense. Adherence to principles such as the rule of law, legality, independence, impartiality, unity and centralized leadership is a

necessary prerequisite for military prosecutors to exercise their mandate.

The issue of ensuring the principle of political neutrality of prosecutors' activities in the military sphere is highlighted separately. Challenges and threats to the impartiality of military prosecutors in the conditions of armed conflict, aggravation of the socio-political situation and information confrontation are analyzed.

Considerable attention is paid to the principle of territoriality in the implementation of the functions of the Specialized Prosecutor's Office. Peculiarities of its application during the supervision of compliance with

the law in areas of hostilities, territories temporarily occupied by the enemy, etc. are being studied.

Key words: *principle, principle of activity, prosecutor, prosecutor of the Specialized Prosecutor's Office in the field of defense, principle of prosecutor's activity.*

Авторська довідка

Покора Костянтин Вікторович – аспірант кафедри правознавства Східноукраїнського національного університету ім. Володимира Даля

Стаття надійшла до редакції 30 квітня 2024р.

УДК: 349.2

DOI: <https://doi.org/10.33216/2218-5461/2024-47-1-257-266>

ОСНОВНІ МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ У СФЕРІ ПРАЦІ ПРАЦІВНИКІВ ТРАНСПОРТУ

Прокоп'єв Р. Є.

MAIN INTERNATIONAL STANDARDS IN THE FIELD OF WORK OF TRANSPORT EMPLOYEES

Prokopiev R.E.

У статті здійснено дослідження міжнародних стандартів у сфері праці працівників транспорту, які закріплені у міжнародних актах та міжнародних документах. Зроблено висновок про те, що для України є досить важливим наближення норм національного права до міжнародного, особливо у сфері забезпечення трудових прав працівників транспорту, оскільки транспортна галузь розвивається досить швидко і вже активно виходить за межі нашої держави. Вченим наголошено на важливості дослідження, міжнародних стандартів регулювання трудових відносин щодо працівників транспорту, оскільки такі міжнародні стандарти по відношенню до працівників транспорту комплексно практично не досліджувались, а загальні міжнародні стандарти, які застосовуються у сфері трудового права не завжди в повному обсязі можуть відобразити особливості регулювання праці працівників транспорту. Крім того, відсутність застосування в Україні спеціальних міжнародно-правових стандартів щодо регулювання праці працівників транспорту суттєво впливає на стан дотримання соціальних та трудових прав працівників транспорту. В статті здійснено детальний розгляд міжнародних стандартів праці працівників транспорту та міжнародних стандартів у сфері безпосередньої праці, тобто тих стандартів, які стосуються безпосереднього процесу праці працівників та є основними для безпечного процесу реалізації працівниками своєї трудової функції. В межах дослідження міжнародних стандартів у сфері безпосередньої праці розглянуто закріплення міжнародних стандартів та міжнародних норм у наступних правовідносинах: щодо юридичного оформлення трудових прав працівників; дотримання трудових та соціальних прав працівників транспорту; дотримання встановленого віку для прийняття на роботу до транспортних підприємств; дотримання належних та безпечних умов праці працівників; у сфері охорони праці та безпеки праці; щодо сприяння у здійсненні працевлаштування працівників транспорту.

Ключові слова: працівник, транспорт, міжнародно-правовий стандарт, праця, правове регулювання.

Вступ. Відзначимо, що формування міжнародно-правових стандартів – це практика багатьох країн, які шляхом теоретичного досвіду та практичних навиків досягли оптимального балансу у регулюванні певних правовідносин, сформувавши

синтетичні правила поведінки, які стали загальноприйнятими для більшості країн, ними ж дотримуються та виконуються. Міжнародні стандарти у сфері трудових відносин виконують наступну мету – забезпечують повагу до прав, свобод та

законних інтересів особи, її соціальних та трудових прав, рівне відношення до особи без різниці раси, статі, мови і релігії тощо. Зокрема, про такі завдання міжнародних стандартів висловлювався Є.В. Краснов, який наголошував на наступних принципових положеннях міжнародних стандартів: «1) трудові права працівника – невід’ємні та невідчужувані, базуються на принципах рівності, свободи, заборони дискримінації у трудових відносинах; 2) держава має створювати належні умови для реалізації людиною своїх прав та законних інтересів; 3) система трудових прав складається з індивідуальних та колективних трудових прав, носить динамічний характер, здатна змінюватись та розширюватись; 4) колективні та індивідуальні права є невід’ємними один від одного та не повинні суперечити один одному; 5) здійснення трудових прав та свобод має бути засновано на соціальному діалозі працівників, роботодавців за участю держави» [1, с. 60-61]. В цілому ми погоджуємося із виділенням саме таких міжнародних стандартів, проте все ж вважаємо, що вказаний перелік має включати в себе й розуміння єдиного підходу до правового регулювання трудових відносин та вирішення спорів, які пов’язані із працевлаштуванням на транспортних підприємствах. Тому, вважаємо, що особливо важливим наразі є забезпечення дотримання міжнародних стандартів регулювання саме трудових відносин працівників транспорту, оскільки такі трудові відносини порушуються досить часто, що призводить до недодержання законності прав людини, прав працівника та ставить його у невідгідне для нього соціальне становище. Зокрема, мова йде про порушення норм щодо робочого часу, часу відпочинку, норм охорони праці, оплати праці тощо. Питання міжнародно-правового регулювання та застосування міжнародних стандартів регулювання трудових відносин

щодо працівників транспорту є досить важливим, оскільки такі стандарти в Україні саме щодо працівників транспорту комплексно практично не досліджувались, а ті міжнародні норми, які застосовуються в Україні та є загальними для трудового права та трудових відносин не завжди в повному обсязі можуть відобразити особливості регулювання праці працівників транспорту. Тобто, має місце відсутність застосування в Україні спеціальних міжнародно-правових стандартів щодо регулювання праці працівників транспорту, а це, беззаперечно, впливає на стан дотримання трудових прав таких працівників у нашій державі, а також впливає й на розроблення пропозицій щодо вдосконалення правового регулювання праці працівників транспорту. Погодимось із думкою Г.М. Грабовської та С.В. Токар щодо того, що «міжнародне трудове право й внутрішньодержавне право, як дві самостійні системи не існують ізольовано одне від одного. Національні правові системи істотно впливають на нормоутворення в міжнародному трудовому праві, знаходячи своє відображення й закріплення в зовнішній політиці й дипломатії держав». Вчені зазначають, що «це можна пояснити тим, що як правило, в міжнародно-правових актах закріплюються найбільш доцільні та ефективні форми та види поведінки його суб’єктів, звичайно, із відповідним рівнем узагальнення, що має на меті зробити відповідні приписи доволі універсальними для застосування в країнах із різними правовими системами» [2, с. 77].

Загалом, окремі питання міжнародно-правових стандартів та їх імплементації у національне законодавство у своїх наукових працях розглядали наступні вчені: В.С. Венедиктова, В.В. Волинець Г.М. Грабовська, М.І. Іншин, В.Л. Костюк, В.М. Кравчук, С.С. Лукаш, Л.Р. Наливайко, О.Г. Середа, С.В. Токар, Ю.В. Чижмарь та інші. Проте,

поглибленого розгляду, на нашу думку, потребує дослідження впровадження та застосування міжнародних стандартів саме по відношенню до працівників транспортної сфери у трудових правовідносинах. Така необхідність обумовлена відсутністю належної державної політики у вказаній сфері, відсутністю інтересів вищих органів влади у формуванні ефективної соціальної політики працівників транспорту, дотриманні трудового законодавства відносно них.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження міжнародних стандартів праці працівників транспорту, які закріплені у міжнародних актах та міжнародних документах, а також стандартів у сфері безпосереднього процесу праці. Для досягнення поставленої мети у статті здійснюється розгляд основних міжнародних документів, які стосуються рівності праці працівників транспорту та реалізації працівниками транспорту трудової функції у розрізі конкретних правовідносин.

Результати дослідження. Дослідження сутності трудових відносин загалом та трудових відносин працівників транспортної сфери зокрема, ми пропонуємо розпочати із розгляду та аналізу міжнародних нормативно-правових актів, як загальних, так і спеціальних. Це обумовлено тим, що міжнародні акти, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною нашого національного законодавства, а отже, не повинні ігноруватися та мають бути враховані при здійсненні внутрішнього нормативно-правового регулювання відповідних трудових правовідносин, при прийнятті законів та підзаконних нормативно-правових актів. Крім того Основним законом нашої держави закріплено, що якщо міжнародним договором або міжнародною угодою, в яких бере участь Україна, встановлені інші правила, ніж ті, які містить законодавство України про працю, то

застосовуються правила міжнародного договору або міжнародної угоди (ст. 8-1 КЗпП України) [3]. Для України є досить важливим наближення норм національного права до міжнародного, особливо у сфері забезпечення трудових правовідносин працівників транспорту. Це пов'язано із тим, що транспортна галузь розвивається досить швидко і вже активно виходить за межі нашої держави, що й визначає певні кроки в розумінні не тільки внутрішнього законодавства, а й міжнародно-правових норм та стандартів.

Одними із першими стандартами, які на нашу думку, потребують розгляду в контексті нашого дослідження є міжнародні стандарти рівності праці працівників транспорту. Загальні принципи цього міжнародного стандарту закріплені у ряді загальних міжнародних актів, які є основоположними та мають універсальний характер. Такими актами варто назвати: Загальну декларацію прав людини 1948 року, яка закріплює: рівність та невід'ємність прав, які є основою свободи, справедливості та загального миру (преамбула); рівноправність чоловіків і жінок (преамбула); рівність у гідності та правах (стаття 1); рівність перед законом і рівний захист законом, в тому числі й на захист від будь-якої дискримінації (стаття 7); рівність в оплаті праці (ч. 2 статті 23) тощо [4]. Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації 1966 року зобов'язує «невідкладно всіма можливими способами проводити політику ліквідації всіх форм расової дискримінації і сприяти взаєморозумінню між усіма расами, а також вживати спеціальних і конкретних заходів у соціальній, економічній, культурній та інших галузях з метою забезпечення потрібного розвитку і захисту деяких расових груп чи осіб, що до них належать, з тим, щоб гарантувати їм повне і рівне використання прав людини та основних свобод» [5].

Конвенція закріплює «право на працю, вільний вибір роботи, справедливі і сприятливі умови праці, захист від безробіття, рівну плату за рівну працю, справедливу і задовільну винагороду».

Іншим актом у цій сфері варто назвати Конвенцію про ліквідацію усіх форм дискримінації по відношенню до жінок 1979 року, яка встановлює обов'язок для держав-сторін: «включити принцип рівноправності чоловіків і жінок у свої національні конституції або інше відповідне законодавство; вживати відповідних законодавчих та інших заходів, включаючи санкції там, де це необхідно, що забороняють будь-яку дискримінацію щодо жінок; встановити юридичний захист прав жінок на рівній основі з чоловіками; утримуватися від вчинення будь-яких дискримінаційних актів або дій щодо жінок та гарантувати, що державні органи та установи діятимуть відповідно до цього зобов'язання; вживати заходи щодо ліквідації дискримінації жінок, в тому числі й зміни або скасування чинних законів, постанов, звичаїв і практики, що являють собою дискримінацію щодо жінок; скасувати всі положення свого кримінального законодавства, що являють собою дискримінацію щодо жінок». Цією ж Конвенцією закріплено й право на «однакові умови для орієнтації у виборі професії або спеціальності, для доступу до освіти і одержання дипломів у навчальних закладах усіх категорій; права на працю як невід'ємного права всіх людей; права на однакові можливості при найманні на роботу; на вільний вибір професії чи роду роботи, на просування по службі та гарантію зайнятості; право на рівну винагороду, пільги та оцінку якості роботи; право на соціальне забезпечення; право на охорону здоров'я та безпечні умови праці тощо [6].

В контексті дослідження рівності праці варто говорити не тільки про рівність в праві

на працю чоловіків та жінок, а також у розрізі конкретних категорій осіб. З цього приводу варто згадати Міжнародну конвенцію про захист прав усіх трудящих-мігрантів та членів їх сімей 1990 року, якою у статті 6 закріплено право «трудящих-мігрантів користуватися на території приймаючої Сторони правами, які відповідно до законодавства надаються громадянам цієї Сторони». До таких прав віднесено: право на «безпечні умови праці; рівну винагороду за рівнозначну роботу, зокрема отримання доплат і компенсацій для осіб, які мають на них право; користування житлом на платній основі; соціальне забезпечення (соціальне страхування), крім пенсійного, відповідно до законодавства приймаючої Сторони; обов'язкове соціальне страхування від нещасних випадків на виробництві й професійних захворювань відповідно до законодавства приймаючої Сторони; відшкодування шкоди, заподіяної життю й здоров'ю в результаті нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання; доступ до іншої оплачуваної трудової діяльності у випадку її втрати з не залежних від трудящого-мігранта обставин, з урахуванням обмежень, передбачених статтею 4 цієї Конвенції» [7].

Наступною категорією варто виділити міжнародні стандарти у сфері безпосередньої праці, тобто це ті стандарти, які стосуються безпосереднього процесу праці працівників та є основними для безпечного процесу реалізації працівниками своєї трудової функції. Ними є:

а) стандарти щодо юридичного оформлення трудових прав працівників. До таких стандартів, перш за все, варто віднести укладання конкретних трудових договорів чи угод із працівниками транспорту. Так, наприклад, про укладання трудових договорів із моряками чітко вказано у Конвенції про трудові договори моряків № 22, де закріплено положення про необхідність підписання

договору про найм як судновласником чи його представником так і, власне, моряком [8]. Важливим аспектом, на нашу думку, є закріплене положення про необхідність не тільки підписання такого договору, а й забезпечення належних умов щодо його розуміння з боку моряка, тобто отримання повної та якісної інформації про умови найму, а також застереження про те, що договір не може містити будь-яке положення, що суперечить положенням національного законодавства чи цій Конвенції. Конвенцією чітко визначено, які умови мають бути прописані в договорі, його строковість, а також передбачене право моряка на його списання з судна та отримання від капітана судна на якому працювала особа окремого відгуку про якість своєї роботи чи принаймні про те, чи повністю моряк виконав свої зобов'язання згідно з договором.

Крім того, Конвенція про працю в морському судноплаванні від 23.02.2006 року в п. 4 стандарту А 2.1 встановлює перелік даних, які повинні міститися в трудовому контракті моряка, серед яких: - прізвище, ім'я та по батькові моряка, дата його народження або вік і місце його народження; - ім'я та адреса судновласника; - місце і дата укладення трудового договору моряка; - посада, на яку наймається моряк; - розмір заробітної плати моряка або, там, де це може бути застосовано – формулу, використовувану для її обчислення; - розмір оплати щорічної відпустки або, там, де це може бути застосовано – формулу, використовувану для її обчислення; - термін та умови припинення дії договору [9].

б) стандарти дотримання трудових та соціальних прав працівників транспорту. Досить чіткий перелік соціальних та трудових прав, на сьогодні, закріплено по відношенню до моряків. Так, Конвенцією про працю в морському судноплаванні від 23.02.2006 року закріплено ряд важливих прав, серед яких:

право на безпечне і надійне робоче місце, яке відповідає нормам техніки безпеки; право на справедливі умови зайнятості; право на гідні умови праці й життя на борту судна; право на охорону здоров'я, медичне обслуговування, соціально-побутове обслуговування та на інші форми соціального захисту [9]. Конвенцією про найм та працевлаштування моряків від 22.10.1996 року № 179 передбачено наступні трудові та соціальні гарантії для моряків: моряки не несуть ніяких фінансових витрат у зв'язку з наймом або наданням роботи прямо чи опосередковано, повністю або частково; право на невтручання в особисте життя та право на конфіденційність; чітке визначення умов за яких видача ліцензії, сертифікатів або аналогічних дозволів служб найму та працевлаштування може бути припинена чи відмінена; право на укладання трудового договору, який відповідає законам, правилам і колективним угодам; право на інформування про свої права та обов'язки, а також право на ознайомлення з своїм трудовим контрактом та можливості одержати його копію [10].

в) стандарти дотримання встановленого віку для прийняття на роботу. Загальні стандарти визначені у Конвенції про мінімальний вік для прийому на роботу № 138 від 26.06.1973, яка має на меті «забезпечення ефективної ліквідації дитячої праці й поступове підвищення мінімального віку для прийому на роботу до рівня, який відповідає найповнішому фізичному та розумовому розвитку підлітків, а також запобігання завданню шкоди здоров'ю, безпеці або моральності підлітка [11]. У вказаній конвенції є застереження щодо віку роботи саме на транспорті, як мінімуму для роботи в цій сфері (пункт 3 статті 5).

Враховуючи складність роботи на транспорті, міжнародними нормами також закріплюються вимоги щодо мінімального віку для допуску до окремих видів робіт на

транспорті та транспортних підприємствах. Так, наприклад, у Конвенції про визначення мінімального віку для допуску дітей на роботу в морі від 15.06.1920 N 7 Міжнародної організації праці, зазначено, що діти молодші чотирнадцяти років не допускаються до роботи на борту суден, крім суден, на яких зайняті тільки члени однієї сім'ї [12]. Отже, є важливий стандарт – недопущення для роботи на суднах особи, яка не досягла 14 років.

г) стандарти дотримання належних та безпечних умов праці працівників. Основні положення, на нашу думку, закріплені у Конвенції «Про безпеку та гігієну праці та виробниче середовище» № 155 від 22.06.1981, якою закріплено положення щодо того, що «від роботодавців повинно вимагатися настільки, наскільки це є обґрунтовано практично можливим, забезпечення безпечності робочих місць, механізмів, обладнання та процесів, які перебувають під їхнім контролем, і відсутності загрози здоров'ю з їхнього боку; забезпечення відсутності загрози здоров'ю з боку хімічних, фізичних та біологічних речовин й агентів, які перебувають під їхнім контролем, тоді, коли вжито відповідних захисних заходів» [13]. Закріплено також й положення відповідно до якого вжиття заходів щодо забезпечення безпеки та гігієни праці покладається як на державу, так і на підприємства, тобто на роботодавців. Окрему увагу звернуто на встановлення тісного співробітництва між керівництвом і працівниками та (або) їхніми представниками в рамках підприємства, а також наголошено на тому, що заходи з безпеки й гігієни праці не зумовлюють жодних витрат з боку працівників. Фактично основним стандартом безпеки праці працівників є те, що створення безпечних умов праці покладається, в першу чергу, на державу, шляхом створення відповідної законодавчої бази та механізму виконання

заходів з безпеки, на роботодавця, який є ключовим суб'єктом створення безпечних та надійних умов праці, дотримання умов гігієни праці на конкретному підприємстві та відсутності матеріальної участі самого працівника у здійсненні заходів з безпеки та гігієни праці.

При дослідженні дотримання належних та безпечних умов праці працівників транспорту варто згадати й окремі спеціальні Конвенції у вказаній сфері. Одним із прикладів є Конвенція Міжнародної організації праці про інспекцію умов праці та побуту моряків від 22.10.1996 року № 178, якою визначено необхідність інспектування умов побуту і праці моряків, тобто «умов, які стосуються стандартів утримання житлових і робочих приміщень на борту судна та підтримання в них чистоти, мінімального віку, трудових контрактів, їжі та її приготування, приміщень для членів екіпажу, найму, складу суднового екіпажу, рівня кваліфікації, робочого часу, медичного обстеження, запобігання професійного травматизму, медичної допомоги, видів допомоги у зв'язку із хворобою та травмуванням, соціального добробуту і пов'язаних з ним питань, репатріації, форм та умов зайнятості, що визначаються національним законодавством, та свободи асоціації, як вона визначається в Конвенції Міжнародної організації праці 1948 року про свободу асоціації та захист права на організацію» [14]. Повноваження щодо здійснення такого інспектування умов побуту і праці моряків покладено на центральний управлінський орган влади, що включає в себе «міністрів, урядові відомства та інші державні органи, які мають повноваження видавати та стежити за виконанням правил, наказів тощо».

Загалом, варто зазначити, що 01 грудня 2020 року Генеральна асамблея Організації Об'єднаних Націй прийняла Резолюцію 75/15,

якою було закликано держав членів ООН визнати моряків і інший морський персонал в якості ключових працівників. Це, в свою чергу, було спрямована на вчинення заходів для забезпечення гідних умов праці для моряків, захисту їх життя, прав, медичного забезпечення тощо. Такі заходи, беззаперечно, є й основою для формування політики щодо безпеки та соціального захисту моряків та інших працівників морського транспорту. Окремо зазначимо, що 21.01.2021 року було підписано Декларацію Нептуна про благополуччя моряків і заміну року екіпажів (The Neptune Declaration on Seafarer Wellbeing and Crew Change). Декларація є закликом до держав вирішити кризу заміни екіпажів та вимагає визнання моряків ключовими працівниками, співпраці перевізників і фрахтувальників заради здійснення змін екіпажів, а також забезпечення стабільного авіасполучення між основними портами, що представляють собою хаби для заміни екіпажів [15].

д) міжнародні стандарти у сфері охорони праці та безпеки праці. Міжнародні стандарти з безпеки праці — це норми, що регулюють відносини щодо забезпечення здорових та безпечних умов праці, що містяться в різних міжнародно-правових джерелах (в т.ч. конвенціях і рекомендаціях МОП) [16, с. 41-42]. Це є досить значною категорією стандартів, а тому ми назвемо лише деякі з них. Основні норми щодо охорони праці та безпеки праці закріплені у Загальній декларації прав людини 1948 року [4], Міжнародному пакті про економічні, соціальні й культурні права 1966 року [17]. Важливого значення має й Конвенція про безпеку та гігієну праці та виробниче середовище № 155 від 22.06.1981 року, якою закріплено основну мету її прийняття «запобігати нещасним випадкам і завданню шкоди здоров'ю, що виникають унаслідок роботи, пов'язані з нею або в ході неї,

мінімізуючи настільки, наскільки це є обґрунтовано практично можливим, причини небезпек, притаманних виробничому середовищу» [13].

Прикладами стандартів у сфері безпеки праці на транспорті ми можемо назвати: 1) стандарт QHSAS 38222 «Система управління безпекою праці», який визначає політику щодо професійної безпеки робочого місця, оцінювання ризиків на робочому місці та їх усунення; 2) стандарт ISO 45001:2018 – це такий міжнародний стандарт, який встановлює правила щодо здійснення менеджменту охорони здоров'я та безпеки праці працівників на підприємствах, установах, організаціях та є важливим для зменшення кількості негативних випадків заподіяння шкоди персоналом, зменшення матеріальних збитків, які можуть бути завдані. Це стандарт, який спрямований на створення інтегрованої системи управління якістю, екологією, здоров'ям та безпекою [18] тощо.

е) стандарти сприяння у здійсненні працевлаштування працівників транспорту. Тобто, мова йде про вчинення з боку компетентних органів влади кожної держави відповідних дій, спрямованих на врахування певних кадрових потреб на тому чи іншому транспортному підприємстві. Зокрема, про такі заходи зазначено у Рекомендаціях щодо найму і працевлаштування моряків від 22.10.1996 № 186, які прийняті Міжнародною організацією праці та передбачає налагодження співпраці між державними і приватними службами найму і працевлаштування моряків, визначення потреб морського сектору економіки, збір та аналіз всієї інформації, що стосується морського ринку праці, забезпечення наявності у персоналу відповідної професійної підготовки, здійснення контролю на засадах системи стандартів якості тощо [19]. Важливого значення має й Конвенція

про безперервність зайнятості моряків від 28.10.1976 № 145, якою закріплено, що «національною політикою кожної держави-члена, яка має морське пароплавство, є заохочення всіх зацікавлених сторін у забезпеченні, по можливості, безперервною або регулярною зайнятістю кваліфікованих моряків, що забезпечує одночасно власників суден стабільною і компетентною робочою силою» Крім того, закріплено, що «докладаються всі зусилля з метою забезпечення морякам мінімального періоду зайнятості або як мінімального прибутку, так і грошової допомоги, розмір і характер яких залежать від економічного і соціального стану цієї країни» [20]. Такі міжнародні стандарти є основою для формування кадрового потенціалу у транспортній сфері, розвитку того чи іншого транспорту саме на основі забезпечення трудової спроможності підприємства реалізовувати передбачену транспортну політику. Сприяння у здійсненні працевлаштування працівників транспорту є важливим для забезпечення безперервного процесу роботи транспортних підприємств, швидкого залучення відповідних кадрів на заміну тих, хто звільнився, пішов на пенсію чи з інших причин не може продовжувати виконувати свої трудові функції.

Висновки. Як висновок зазначимо, що міжнародно-правові стандарти у сфері трудових правовідносин як в загальному, так і по відношенню до працівників транспорту, відіграють досить важливе значення для формування національного законодавства на основі міжнародних норм. Україна розуміє необхідність трансформації трудових та соціальних відносин працівників транспорту, а тому незважаючи на воєнні дії все ж продовжує вивчати міжнародні стандарти трудових відносин та соціального захисту, розглядати міжнародний досвід їх імплементації, визначати можливості урахування набутого світового досвіду у

національне законодавство та національну соціальну політику.

Література:

1. Краснов Є.В. Основні трудові права: міжнародні стандарти і законодавство України. Дис. на здоб. наук. ступеня канд. юрид. наук. Спец: 12.00.05 - трудове право; право соціального забезпечення. Одеська націон. юрид. академія Одеса. 2008. 206 с.

2. Грабовська Г.М., Токар С.В. Міжнародно-правові стандарти регулювання праці. Право і суспільство. 2015. Ч. 2. № 4. С. 76-80

3. Конституція України від 28.06.1996 року № 254к/96-ВР. Офіційний вісник України. 2010. № 72/1 Спеціальний випуск. Стор. 15. Стаття 2598

4. Загальна Декларація прав людини від 10.12.1948. Організація Об'єднаних Націй. Офіційний вісник України. 2008. № 93. Стор. 89. Стаття 3103

5. Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації від 21.12.1966 року. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_105#Text

6. Конвенція про ліквідацію усіх форм дискримінації по відношенню до жінок від 18.12.1979 року. Бібліотечка голови профспілкового комітету. 2005. № 5

7. Конвенція про правовий статус трудящих-мігрантів і членів їхніх сімей держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав від 14.11.2008. Офіційний вісник України. 2012. № 22. № 4. 2012. Ст. 123. Стор. 554. Стаття 870

8. Конвенція про трудові договори моряків від 24.06.1926 № 22. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_193#Text

9. Конвенція про працю в морському суднопластві від 23.02.2006. URL : <https://ips.ligazakon.net/document/MU06257>

10. Конвенція про найм та працевлаштування моряків від 22.10.1996 року N 179: Міжнародна організація праці. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_048#Text

11. Конвенція про мінімальний вік для прийому на роботу N 138 від 26.06.1973: Міжнародна організація праці. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_054#Text

12. Конвенція про визначення мінімального віку для допуску дітей на роботу в морі від 15.06.1920 N 7: Міжнародна організація праці. URL :

https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_008#Text

13. Конвенція про безпеку й гігієну праці та виробниче середовище N 155 від 22.06.1981 року. Офіційний вісник України. 2013. № 5. № 92. 2011, ст. 3329. Стор. 204. Стаття 187

14. Конвенція про інспекцію умов праці та побуту моряків від 22.10.1996 року № 178: Міжнародної організації праці. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_047#Text

15. Сотні компаній підписали Декларацію Неפטуну. URL : <https://mtwtu.org.ua/news/sotni-kompanij-podpisali-deklaraciju-neptuna>

16. Андриєнко В.М. Стандарти безпеки праці: зарубіжний досвід. Агросвіт. 2014. № 6. С. 41-47.

17. Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права від 16.12.1966 року. Організація Об'єднаних Націй. Офіційний вісник України. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text

18. Впровадження міжнародного стандарту з охорони праці ISO 45001:2018. URL : <http://zapovidnyk.org.ua/files-prezentations/14.pdf>

19. Рекомендація щодо найму і працевлаштування моряків від 22.10.1996 року N 186: Міжнародна організація праці. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_289#Text

20. Конвенція про безперервність зайнятості моряків від 28.10.1976 № 145: Міжнародна організація праці. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_053#Text

References:

1. Krasnov E.V. Basic labor rights: international standards and legislation of Ukraine. Diss. on of science Cand. law of science Special: 12.00.05 - labor law; the right to social security. Odesa nation. law Odesa Academy. 2008. 206 p.

2. Grabovska H.M., Tokar S.V. International legal standards of labor regulation. Law and society. 2015. Part 2. No. 4. P. 76-80

3. Constitution of Ukraine dated June 28, 1996 No. 254k/96-VR. Official Gazette of Ukraine. 2010. No. 72/1 Special issue. Page 15. Article 2598

4. Universal Declaration of Human Rights dated 10.12.1948. United Nations. Official Gazette of Ukraine. 2008. No. 93. Page 89. Article 3103

5. The International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination dated December 21, 1966. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_105#Text

6. The Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women dated 18.12.1979. The library of the head of the trade union committee. 2005. No. 5

7. Convention on the legal status of migrant workers and members of their families of member states of the Commonwealth of Independent States dated November 14, 2008. Official Gazette of Ukraine. 2012. No. 22. No. 4. 2012. Art. 123. Page 554. Article 870

8. Convention on labor contracts of seamen dated 24.06.1926 No. 22. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_193#Text

9. Convention on labor in maritime shipping dated 23.02.2006. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU06257>

10. Convention on recruitment and employment of seafarers dated 22.10.1996 N 179: International Labor Organization. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_048#Text

11. Convention on the Minimum Age for Employment No. 138 of June 26, 1973: International Labor Organization. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_054#Text

12. Convention on determining the minimum age for the admission of children to work at sea dated 15.06.1920 N 7: International Labor Organization. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_008#Text

13. Convention on Occupational Safety and Health and the Industrial Environment No. 155 of June 22, 1981. Official Gazette of Ukraine. 2013. No. 5. No. 92. 2011, Art. 3329. Page 204. Article 187

14. Convention on inspection of working conditions and living conditions of seafarers dated 10.22.1996 No. 178: International Labor Organization. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_047#Text

15. Hundreds of companies have signed the Neptune Declaration. URL: <https://mtwtu.org.ua/news/sotni-kompanij-podpisali-deklaraciju-neptuna>

16. Andrienko V.M. Labor safety standards: foreign experience. Agroworld 2014. No. 6. P. 41-47.

17. International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights dated December 16, 1966. United Nations. Official Gazette of Ukraine. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text

18. Implementation of the international standard for occupational health and safety ISO 45001:2018. URL: <http://zapovidnyk.org.ua/files-presentations/14.pdf>

19. Recommendation on recruitment and employment of seafarers dated 22.10.1996 N 186: International Labor Organization. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_289#Text

20. Convention on continuity of employment of seafarers dated 28.10.1976 No. 145: International Labor Organization. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_053#Text

Prokopiev R. Main international standards in the field of work of transport employees – Article.

The article examines international standards in the field of labor of transport workers, which are enshrined in international acts and international documents. It was concluded that it is quite important for Ukraine to bring the norms of national law closer to international ones, especially in the field of ensuring the labor relations of transport workers, since the transport industry is developing quite quickly and is already actively going beyond the borders of our state. Scientists emphasized the importance of research, international standards for the regulation of labor relations in relation to transport workers, since such international standards in relation to transport workers have not been comprehensively studied, and

the general international standards that are applied in the field of labor law cannot always fully reflect the peculiarities of labor regulation transport workers. In addition, the lack of application in Ukraine of special international legal standards regarding the labor regulation of transport workers significantly affects the state of compliance with the social and labor rights of transport workers. The article provides a detailed review of the international labor standards of transport workers and international standards in the field of direct labor, that is, those standards that relate to the direct labor process of workers and are essential for the safe process of employees performing their labor function. Within the framework of the study of international standards in the field of direct labor, the consolidation of international standards and international norms in the following legal relations was considered: regarding the legal registration of labor rights of employees; observance of labor and social rights of transport workers; observance of the established age for employment at transport enterprises; observance of proper and safe working conditions of employees; in the field of occupational health and safety; regarding assistance in the implementation of employment of transport workers.

Key words: *employee, transport, international legal standard, labor, legal regulation.*

Авторська довідка

Прокоп'єв Роман Євгенович - кандидат юридичних наук, головний інженер регіональної філії «Південна залізниця» акціонерного товариства «Укрзалізниця».

Стаття надійшла до редакції 30 квітня 2024р.

УДК 332.2

DOI: <https://doi.org/10.33216/2218-5461/2024-47-1-267-279>

ОСОБЛИВОСТІ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ В РЕСПУБЛІЦІ ЄСТОНІЯ – ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ

Руденко М.В.

PARTICULARITIES OF DECENTRALISATION IN THE REPUBLIC OF ESTONIA - EXPERIENCE FOR UKRAINE

Rudenko M.V.

У роботі здійснено порівняльний аналіз окремих аспектів реформи децентралізації Республіки Естонія та в Україні, зокрема досліджені особливості реформування адміністративно-територіального устрою Естонії; компетенція самоврядувань щодо надання електронних послуг населенню, у тому числі соціальних послуг; історія і принципи впровадження електронного Уряду та цифровізації в Естонії; формування і удосконалення в умовах децентралізації функцій та завдань органів місцевого самоврядування; специфіку переговорного процесу між Асоціацією муніципалітетів та центральною владою Естонії; акцентовано увагу на деяких аспектах фінансової децентралізації та питань управління муніципальними фінансами; проведені паралелі та порівняння етапів реформ в Естонії та в Україні.

Ключові слова: децентралізація, органи місцевого самоврядування, електронний уряд, електронні послуги, соціальні послуги, муніципалітети, міждержавне співробітництво

Постановка проблеми. Децентралізація повноважень між органами центрального управління держави та органами місцевого самоврядування базується на сформованій системі адміністративно-територіального устрою, прозорій, сталій політиці фінансування та визначеному інституційному статусі та компетенції органів місцевого самоврядування. Важливою складовою децентралізації є здатність територіальних громад приймати рішення з питань місцевого значення та здійснювати контроль за їх виконанням. Успішна децентралізація передбачає ефективну спроможність органів місцевого самоврядування здійснювати повноваження щодо надання низки публічних послуг, зокрема в сфері соціального забезпечення та захисту, які завжди є гостро

актуальними для мешканців громади. Значення та результативність децентралізації яскраво проявилися під час збройного вторгнення РФ на територію України – як визначив Посол Європейського Союзу в Україні **Матті Маасікас** «...муніципалітети відіграли ключову роль у збереженні стійкості країни – їм вдалося мобілізувати підтримку населення, переналаштувати базові соціальні послуги, допомогти організувати добровільну територіальну оборону та прийняти велику кількість внутрішньо переміщених осіб» [1].

Ефективна децентралізація допоможе Україні, як країні-кандидату на вступ до ЄС, відповідати Копенгагенським критеріям, які є частиною оцінки Комісії в рамках щорічних звітів про розширення ЄС. Тому дослідження

досвіду інших країн ЄС процесів децентралізації влади, компетенції органів місцевого самоврядування, побудови взаємодій між централізованими та децентралізованими суб'єктами є важливим для України.

Мета дослідження - формування наукового обґрунтування напрямів реформи місцевого самоврядування в Україні відповідно до європейських принципів і стандартів на основі зіставлення позицій з цього питання представників влади, науковців та інститутів громадянського суспільства з урахуванням досвіду окремих країн ЄС.

Методи дослідження. Використання методів аналізу, порівняння, функціонального та структурного методів дало змогу визначити специфіку, етапи, причини та особливості запровадження реформ децентралізації в Естонії та Україні. В статті враховані особисті спостереження автора під час перебування в Естонії у 2023 році, зокрема у повітах Харьюмаа, Іда-Вірумаа, Відьяндимаа та Тартумаа

Стан дослідження. Серед науковців, які займалися вивченням проблем децентралізації влади, можна назвати В. Андрущенко, М. Баймуратова, Л. Василенко, І. Грицяка, М. Гриценко, А. Колодія, В. Котової, Н. Нижника, В. Погорілка, Л. Сус, О. Роговенко, М. Руденко, Г. Татаренко, А. Чиркіна, А. Янчук) та інших. Науковці приділяли увагу визначенню поняття «децентралізація», історії розвитку та формам децентралізації (М. Баймуратов, С. Глизнер, Т. Кулішенко, Г. Татаренко, І. Панов та ін.); особливостям правотворчості органів місцевого самоврядування в умовах децентралізації (О. Роговенко, А. Янчук); впливу децентралізації на окремі сфери управління – освіту, здоров'я, культуру (О. Дем'янчук, С. Слухай, А. Янчук та ін.). Проте варто відзначити, що не так багато

науковців приділяли увагу порівняльному дослідженню процесів децентралізації в країнах Європейського Союзу (А. Чиркін, І. Панов, Г. Татаренко), хоча такі дослідження є особливо актуальними з урахуванням євроінтеграційного руху України. Саме це й зумовило вибір теми даної статті.

Вступ. Перш ніж переходити до безпосереднього дослідження досвіду Естонії щодо проведення реформи децентралізації, вважаємо доцільним зупинитися на огляді стратегічних правових документів, які закладають основи міжнародного та регіонального співробітництва місцевого самоврядування та є невід'ємною складовою процесу євроінтеграції.

У січні 2024 р Комітет з питань організації державної влади, місцевого самоврядування, регіонального розвитку та містобудування рекомендував Верховній Раді України ухвалити в другому читанні та в цілому Законопроект № 9450 «Про міжнародне співробітництво місцевого самоврядування». Законопроект спрямований на реалізацію стратегії євроінтеграції та посилення співпраці між інституціями місцевого самоврядування України та країн-членів ЄС. Пропонується виділити три види співробітництва: міжтериторіальне (між регіонами і громадами України та їх закордонними партнерами), транскордонне (є державний кордон між країнами), транснаціональне (макрорегіони, або інші «глобальні» співробітництва, де державний кордон - не обов'язковий). Проект Закону розроблено для створення умов ефективного вирішення завдань місцевого та регіонального розвитку суб'єктів міжтериторіального і транскордонного співробітництва, якими є територіальні громади, їх представницькі органи та їх об'єднання, місцеві органи виконавчої влади України, що взаємодіють з територіальними громадами та відповідними органами влади

сусідніх держав у межах своєї компетенції, встановленої чинним законодавством України та угодами про міжтериторіальне або транскордонне співробітництво та учасників транскордонного співробітництва, якими є юридичні та фізичні особи, фізичні особи - підприємці, асоціації органів місцевого самоврядування та їх добровільні об'єднання, громадські об'єднання, громадські організації та інші особи, що беруть участь у міжтериторіальному і транскордонному співробітництві в межах своїх інтересів та прав, визначених Законом [2].

В подальшому передбачається запровадження «Державної програми розвитку міжнародного територіального співробітництва» - стратегічного документу, яким визначатиметься комплекс взаємопов'язаних завдань і заходів довгострокового характеру, спрямованих на розвиток територіального співробітництва.

В листопаді 2023 р. відбулося 18-ге пленарне засідання Європейського комітету з питань демократії та урядування Ради Європи (CDDG), на якому Україна презентувала план реалізації реформи з децентралізації влади до 2027 року. Представники українського уряду підкреслили, що, в незважаючи на умови воєнного стану, держава продовжує реформу місцевого самоврядування та територіальної організації влади. Серед заходів за допомогою яких планується досягти цілей реформи наступні: заходи з законодавчого забезпечення реформи; перетворення місцевих державних адміністрацій в органи префектурного типу; відновлення діяльності ОМС та органів виконавчої влади на деокупованих територіях; розмежування повноважень держави та місцевого самоврядування на основі принципу субсидіарності; посилення фінансової спроможності ОМС шляхом надання додаткових повноважень органам місцевого самоврядування з адміністрування місцевих

податків і зборів; формування професійної конкурентної служби в ОМС; розвиток форм прямої демократії шляхом лобіювання прийняття Закону України «Про місцевий референдум»; посилення значення та інституційної спроможності асоціацій ОМС; внесення змін до Конституції України з метою врегулювання окремих питань адміністративно-територіального устрою які в свою чергу передбачають створення інституту префектів та прийняття Муніципального кодексу [3]. Міністерство розвитку громад, територій та інфраструктури України представило «Операційний План реалізації проєкту Плану заходів з реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні на 2024 - 2027 роки» та «Дорожню карту децентралізації» в якій територіальна громада європейського рівня характеризується як спроможна, багата, інклюзивна, прозора та інтегрована [4].

З метою актуалізації чинної Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 05 серпня 2020 р. № 695, відповідно Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо засад державної регіональної політики та політики відновлення регіонів і територій» від 09 липня 2022 року № 2389-ІХ, з врахуванням актуальних викликів пов'язаних з триваючою збройною агресією проти України, її впливу на регіони і територій що постраждали від такої збройної агресії Міністерством розвитку громад, територій та інфраструктури України було внесено Проєкт постанови Кабінету Міністрів України «Про внесення змін до Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки», яким пропонується затвердити Державну стратегію регіонального розвитку на 2021-2027 роки в новій редакції. Проєкт Постанови приведено у відповідність до

вимог Порядку розроблення Державної стратегії регіонального розвитку України і плану заходів з її реалізації, а також проведення моніторингу реалізації зазначених Стратегії і плану заходів, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 04 серпня 2023 року № 817 [5].

Документальна рамка Державної стратегії регіонального розвитку, зокрема регіональні та місцеві стратегії, вже з 2024 року має бути представлена в новій системі — GiS моніторингу та оцінки регіонального розвитку.

Вищезазначені документи, поміж іншого, мають спільну мету – розбудову ефективних механізмів взаємодії центральної влади та органів місцевого самоврядування, які б відповідали європейським принципам децентралізації та належного врядування. Допомогу на цьому шляху Україні надає Європейський комітет з питань демократії та врядування. Серед основних завдань діяльності Європейського комітету з питань демократії та врядування - сприяння обміну досвідом і передовими практиками для розроблення спільних політичних заходів і стандартів. В контексті реалізації цього завдання у співпраці з Україною розроблено плани надання всебічної допомоги Україні у відновленні та відбудові демократичних інститутів і врядування, обміну досвідом, спільної роботи для зміцнення демократичних інституцій на усіх рівнях публічного управління. Важливими актами прийнятими CDDG, якими Україна буде користуватися при реалізації реформи місцевого самоврядування, зокрема при виконанні завдань Плану заходів з реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади до 2027 р. є Рекомендації CM/Rec(2023)5 Комітету міністрів державам-членам щодо принципів належного демократичного

врядування з пояснювальним меморандумом, Рекомендації CM/Rec(2023)6 Комітету міністрів державам-членам щодо дорадчої демократії; Рекомендацію CM/Rec(2018)4 щодо участі громадян у місцевому суспільному житті та Керівні принципи 2017 року щодо участі громадян у прийнятті рішень, Рекомендації CM/Rec (2017)5 щодо стандартів електронного голосування. Положення зазначених рекомендації мають апробацію при проведенні реформ з децентралізації країнами ЄС, досвід яких буде корисним для України. У грудні 2022 року Міністерство у партнерстві з Програмою Ради Європи «Децентралізація і реформа публічної адміністрації в Україні» розробили **Методичні рекомендації щодо міжнародного муніципального партнерства**, що базуються на методології Ради Європи City to City Cooperation.

Слід зазначити, що органи місцевого самоврядування та територіальної організації влади, не зважаючи на виклики збройного конфлікту, активно реалізують проекти міжнародної співпраці, зокрема, за даними Міністерства інфраструктури України станом на II квартал 2023 року, 356 територіальних громад уклали майже півтори тисячі договорів міжнародного партнерства з муніципалітетами із 62 країн світу. Найактивніше міжнародне партнерство розвивають громади Закарпатської та Львівської областей - територіальні громади цих областей уклали 257 та 226 договорів про побратимські відносини станом на липень 2023 р. [6].

Виклад основного матеріалу. У нашому дослідженні ми зупинимося на досвіді проведення реформи децентралізації Естонії – держави, яка надає Україні всебічну підтримку – гуманітарну, військову, фінансову тощо. Зокрема урядом Естонії на початку січня 2024 р. було схвалено довгострокову стратегію у сфері

співробітництва з метою розвитку, а також принципів та плану дій щодо відновлення України. Згідно стратегії щорічно Естонія виділятиме Україні 14 млн євро з метою розвитку в рамках співпраці, з цієї суми 12,8 млн євро буде виділено Естонському центру співпраці з метою розвитку (ESTDEV), 1 млн євро – на гуманітарну допомогу Україні та 200 000 євро – на підтримку співпраці з Україною естонського бізнесу, окремо - 0,25% свого внутрішнього валового продукту Естонія призначила на надання військової допомоги Україні. Планується, що довгостроковий внесок від Естонії на допомогу Україні до 2027 року буде становити 1,2 млрд євро [7].

Досвід Естонії є корисним з огляду на початок переговорів щодо вступу України в ЄС, отримання та використання субсидій із фондів ЄС, стратегування та формування принципів місцевого самоврядування.

Реформа децентралізації в Україні відноситься до числа найбільш успішних та доцільних реформ і роль ЄС та держав-членів Союзу у процесі її втілення важко переоцінити. Ще у 2016 році ЄС започаткував і профінансував проект EGOV4UKRAINE під егідою програми «U-LEAD з Європою», згодом в межах Угоди про асоціацію між Україною та ЄС було запущено проект-продовження - «Підтримка цифрової політики в Україні» (2021-2024 рр.) / EU4DigitalUA (2020-2024 рр.) з загальною вартістю проекту EGOV4UKRAINE - 5,7 млн євро. До Проекту долучилася і Естонія - 26 листопада 2019 р. Міністерство цифрової трансформації України та Міністерство економіки та зв'язку Естонської Республіки, в межах загального проекту EGOV4UKRAINE, підписали Меморандум про співпрацю у сфері цифрових трансформацій. Меморандум спрямований на покращення процесу надання

адміністративних послуг у місцевих громадах через інструменти е-урядування.

У 2016-2023 р.р. було реалізовано Програму «U-LEAD з Європою» у створення багаторівневої системи управління, яка є прозорою, підзвітною та реагує на потреби громадян України, з бюджетом 152,3 мільйона євро, Програма відбулася за підтримки Європейського Союзу та його країн-членів Німеччини, Швеції, Польщі, Данії, Естонії та Словенії. У 2019 р. відбувся великий форум «Досвід Естонії для сходу України: Е-управління, децентралізація, бізнес», організованому за підтримки Програми ООН із відновлення та розбудови миру та фінансування Європейського Союзу 2019 р. Наприклад, серед заходів співпраці можна навести вебінар для представників органів місцевого самоврядування та представників міжнародних організацій «Демократія в цифровому суспільстві» на Луганщині, що відбувся у липні 2020 року спільно з Академією електронного управління (eGA), Естонська Республіка метою заходу було вивчення позитивного досвіду Естонської Республіки у сфері електронного урядування, визначення електронних інструментів, що є найважливішими та найбільше відповідають інтересам мешканців Луганської області, а також обговорення подальших дій та спільних зусиль щодо цифровізації регіону. В рамках Програми розвитку Організації Об'єднаних Націй в Україні (ПРООН) з Відновлення та розбудови миру за проектом «Вивчення досвіду і процесів реформування влади і місцевого самоврядування, управління фінансами та економічним розвитком території, знайомство з сучасними рішеннями питань е-управління і е-демократії на прикладі Естонії» у 2019 року відбувалися взаємні візити представників Естонської республіки до Донецької та Луганської областей та навпаки, в ході яких учасники

здійснили обмін досвідом щодо розбудови об'єднаних громад, системи децентралізованого фінансування та надання соціальних послуг мешканцям громади. Наразі, на початок 2024 р., 17 громад в Україні мають партнерські відносини з містами-партнерами в Естонії [8].

Кожна держава стаючи на шлях реформи місцевого самоврядування має власні мотиви для проведення реформ – політичні або економічні. Мотивація до проведення реформи децентралізації в Естонії мала переважно демократичний/політичний характер. Конституція Естонської республіки містить Розділ XIV «Місцеве самоврядування» у статті 154-160 якого визначені засади місцевого самоврядування, його структурні одиниці - волості та міста, засади фінансування та підстави діяльності. Законодавче підґрунтя системи місцевого самоврядування в Естонії складають: Європейська хартія про місцеве самоврядування; Акт про організацію місцевого самоврядування (1993); Закон про волосний та міський бюджет (1993); Закон «Про сприяння співпраці муніципалітетів» (1994), в якому необхідність зміцнення потенціалу місцевого самоврядування на основі співробітництва та об'єднання визначалася як нагальна; Закон про адміністративно-територіальний устрій Естонії (1995); Закон про вибори до зборів місцевих самоврядувань; Закон про об'єднання територіальних громад (волостей) (2004). Реформа децентралізації тісно пов'язана з адміністративною реформою в Естонії, яка розпочалася у 2016 році з прийняттям Акту про адміністративну реформу в результаті якої територія Естонії була поділена на 15 повітів (мааконд), які є державними адміністративними одиницями без окремо обраних представницьких органів або будь-якої іншої значної автономії [9].

Реформа в Естонії відбувалася у чотири етапи, які є подібними до етапів адміністративної реформи в Україні: на першому етапі відбулася реорганізація моделі місцевого самоврядування у результаті об'єднання органів місцевого самоврядування; на другому етапі сталися зміни структури адміністрації регіонального рівня; на третьому етапі відбулися функціональні зміни в компетенції органів місцевого самоврядування; на четвертому етапі відбулася фіскальна децентралізація - зміни у фінансуванні органів місцевого самоврядування.

Після проведення адміністративної реформи в Естонії сформовано 79 громад, з них 15 міських (ест. linn) і 64 сільських громад - муніципалітетів (волості (ест. vald)). [10]. Територія місцевих самоврядувань, чи адміністративних одиниць, поділяється на поселення: міста, селища міського типу, селища сільського типу та села. Крім міст зі статусом місцевого самоврядування, в Естонії є ще 37 міст, які окремо не утворюють адміністративних одиниць. Загалом в Естонії нараховується 47 міст як одиниць поселення.

Відповідно до «Акту про організацію місцевого самоврядування», наявність місцевого самоврядування передбачає право та обов'язок демократичним чином сформованих місцевих органів влади самостійно здійснювати в рамках закону керівництво місцевим життям, виходячи з обґрунтованих інтересів та очікувань місцевих жителів та з урахуванням особливостей розвитку конкретного самоврядування [11].

Незалежно від розміру, громади повинні виконувати аналогічні завдання, надавати однакові послуги населенню по всій країні. і пропонувати населенню одні й самі послуги. У відповідності до параграфу 3 «Акту про організацію місцевого самоврядування» до принципів на яких ґрунтується система

місцевого самоврядування в Естонії належать: самостійного і остаточного вирішення та організації питань місцевого життя; обов'язкове забезпечення законних прав і свобод кожного в муніципалітеті і місті; дотримання законності при виконанні своїх обов'язків; право жителів селища і міста на участь у місцевому самоврядуванні; відповідальність за виконання своїх обов'язків; гласність діяльності; надання державних послуг на найвигідніших умовах.

Серед зазначених принципів перше місце недаремно посідає принцип самостійного і остаточного вирішення та організації питань місцевого життя – принцип автономії. Згідно з принципом автономії для місцевих самоврядувань має бути забезпечене достатнє фінансування для виконання своїх функцій, а також можливість членів місцевих зборів приймати рішення самостійно, незалежно від центральної державної влади, ставлячи на перше місце насамперед інтереси місцевої громади (за необхідності, навіть входячи у суперечність із органами державної влади). Законодавство Естонії встановлює механізм захисту автономії місцевих самоврядувань — у разі, якщо, на думку муніципалітету, будь-який закон чи постанова міністра чи уряду порушують конституційні гарантії місцевого самоврядування, то цей муніципалітет має право звернутися безпосередньо до Державного суду з клопотанням про визнання такого акту неконституційним. Також конституція забороняє змінювати межі муніципалітетів, не заслухавши попередньо думки відповідного муніципалітету.

Представницьким органом самоврядування в Естонії визначені муніципальна рада (ест. *volikogu*). Представники до муніципальної ради обираються постійними жителями самоврядування на чотирирічний термін в результаті вільних, прямих, загальних та

однакових виборів під час таємного голосування. Характерною особливістю місцевих виборів у Естонії, є те, що право голосу не ставиться у залежність від наявності громадянства Естонії, вирішуючи фактом для отримання права на голосування є факт постійного проживання на території муніципалітету. Участь у голосуванні мають право всі постійні жителі які досягли 16 років (включаючи осіб без громадянства та громадян інших держав). Проте виставляти свої кандидатури до обрання в муніципальну раду можуть лише громадяни Естонії або громадяни будь-якої іншої країни, що входить до Європейського Союзу.

У зв'язку зі збройною агресією РФ щодо України Міністерство юстиції Естонії підготувало проєкт закону, за яким громадянам країни-агресора буде тимчасово заборонено голосувати на місцевих виборах. У проєкті закону аргументують, що за нинішніх умов таке право росіян в Естонії створює загрози для внутрішнього спокою та національної безпеки, тому що Естонія не може гарантувати, що місцеві росіяни "вільні від впливу країни свого громадянства". Поправки пропонують тимчасово заборонити участь у голосуванні на місцевих виборах іноземцям – громадянам країн, яких Естонія або Європарламент визнали агресорами.

Кількість членів муніципальних рад коливається в залежності від кількості мешканців. Мінімальною кількістю членів муніципальної ради є 7 осіб. Керівництво роботою муніципальної ради здійснює голова, якого обирають члени ради (ест. *volikogu esimees*).

Поряд із муніципальними радами, у кожному місцевому самоврядуванні є виконавчий орган влади – муніципалітет (управа (ест. *valitsus*)). Очолює муніципалітет мер (ест. *linnapea*) - у містах, або волосний старійшина (ест. *vallavanem*) - у волостях, які призначаються муніципальною радою на

строк до чотирьох років. Глава муніципалітету представляє зборам муніципалітету на затвердження кандидатів на посади членів муніципалітету, організовує роботу муніципалітету, готує і проводить її засідання, видає накази в організацію роботи муніципалітету і підвідомчих їй органів прокуратури та установ, підписує розпорядження і постанови муніципалітету, і навіть виконує представницькі функції. Мери та волосні старійшини не можуть одночасно займати будь-яку іншу державну або муніципальну посаду або входити до ради комерційної компанії з муніципальною участю.

Кожен муніципалітет та кожне місто повинні мати план розвитку та бюджетну стратегію, зокрема план розвитку повинен містити такі позиції: довгострокові тенденції та потреби у розвитку економічного, соціального, культурного та навколишнього середовища; аналіз поточного стану проблем та можливостей за напрямками діяльності; стратегічні цілі для різних сфер разом із бажаним впливом до кінця періоду плану розвитку; заходи, необхідні досягнення стратегічних цілей остаточно періоду плану розвитку.

Естонія, як і Україна, стикнулася з певним спротивом, у тому числі пасивного характеру, при здійсненні об'єднання громад. З метою стимулювання добровільного об'єднання громадам було запропоновано «бонуси» – дотація із розрахунку 50 євро на одного мешканця, одноразова виплата від 150 до 400 тис. євро, та переваги при фінансуванні проектів ЄС. Для того щоб очільники волостей не чинили опір об'єднанню, їм надавали компенсації, після втрати посади вони ще 6 місяців отримували зарплату та могли 4 роки обіймати посади керівників структурних підрозділів у новостворених органах місцевої влади. Після спливу визначеного законом терміну на добровільне

об'єднання (до 1 січня 2017 р.) розпочався процес примусового об'єднання, при якому враховувалися такі чинники як наявність достатньої кількості кваліфікованих кадрів, рівень доступності до послуг, можливостей отримати власне фінансування до місцевих бюджетів. Процес об'єднання контролювався урядом Естонії і більшість об'єднань відбувалося навколо «центрів тяжіння», де люди працюють чи куди звертаються за послугами. Було визначено (Закон про адміністративну реформу від 01.07.2016) що дорога до цього центру автомобілем не може займати більше 30 хвилин, на території мають проживати щонайменше 1000 осіб, а об'єднуватися – щонайменше 5000 осіб. Критерій щодо мінімальної кількості мешканців був запропонований виходячи з таких важливих моментів: можливості наймати/обирати компетентних менеджерів; інвестиційної спроможності; складності функціонування представницької демократії з достатньою конкуренцією у малих місцевих самоврядуваннях.

Місцеві самоврядування Естонії мають право утворювати асоціації та спільні організації. Асоціація місцевого самоврядування може представляти місцеві самоврядування як єдину організацію у відносинах з державними органами, іншими особами та міжнародними організаціями. 27 лютого 2018 р. на основі об'єднання Спілки міст та Спілки волосних самоврядувань Естонії було утворено асоціацію загальнодержавного масштабу - *Асоціацію міст та муніципалітетів Естонії* - ELVL. Мета ELVL - представляти і захищати інтереси своїх членів як всередині країни, так і в усьому світі. Сфера її діяльності охоплює всю організацію місцевого самоврядування - від бюджетів до зовнішніх зв'язків. Виконання завдань Асоціації фінансується за рахунок членських внесків і, у випадках, передбачених законом, за рахунок коштів

державного бюджету. Умови створення та діяльності Асоціації легалізовані Законом про асоціації місцевого самоврядування (KOLS), на підставі якого статут Асоціації передбачає органи Асоціації та повноваження цих органів. До складу *Асоціації міст та муніципалітетів Естонії* складу входять 77 муніципальних утворень, у яких проживає 99,8% населення. *Асоціація міст та муніципалітетів Естонії* складається з Загальних зборів, Ради, Правління та Канцелярії. Вищим органом управління *Асоціації міст та муніципалітетів Естонії* є Загальні збори (230 членів). Рада *Асоціації міст та муніципалітетів Естонії* складається з 115 радників. Правління Асоціації є керівним органом (13 членів), адміністративну роботу виконує канцелярія, яка складається з 20 працівників та керівника.

У складі *Асоціації міст та муніципалітетів Естонії* діють шість комісій та п'ять експертних груп за такими напрямками: фінансова та податкова політика; освіта та робота з молоддю; соціальний захист, охорона здоров'я, зайнятість; транспорт та інфраструктура; культура та спорт; земельні ресурси та навколишнє середовище; експертна група з інформаційно-телекомунікаційних технологій; експертна група з інтеграції; робоча група з модернізації житлово-комунального господарства; робоча група щодо виконання стратегії ЄС-2021-2027; робоча група з навколишнього середовища Environment тощо.

Основним завданнями *Асоціації міст та муніципалітетів Естонії* є сприяння співпраці між представленими місцевими самоврядуваннями, захист та вираження спільних інтересів та прав; сприяння розвитку та зміцненню системи місцевих самоврядувань відповідно до принципів демократії та децентралізації влади, відповідно до виправданих очікувань та

інтересів населення та особливостей розвитку місцевих самоврядувань; співробітництво з повітовими асоціаціями місцевих самоврядувань; представлення членів Асоціації як єдиної організації у відносинах з органами державної влади, іншими установами та міжнародними організаціями; співробітництво з іншими спілками місцевих органів влади; тощо.

Асоціація міст та муніципалітетів Естонії відіграє важливу роль при здійсненні перемовин між Урядом республіки щодо державного бюджету. Згідно з параграфом 154 Конституції Естонії «Обов'язки на місцеве самоврядування можуть бути покладені лише на підставі закону або за згодою з місцевим самоврядуванням. Витрати, пов'язані із виконанням державних обов'язків, покладених законом на місцеве самоврядування, покриваються за рахунок державного бюджету». Параграф 157 Конституції встановлює, що «Місцеве самоврядування згідно із законом має право встановлювати та збирати податки, а також накладати повинності. Місцеве самоврядування має самостійний бюджет, основи та порядок формування якого встановлюються законом». Муніципалітети в Естонії мають власний бюджет і право встановлювати деякі місцеві податки та збори (податок на рекламу, на закриття вулиць та доріг, на домашніх тварин, на розважальні заклади та заходи, стягувати плату за паркування тощо). *Асоціація міст та муніципалітетів Естонії* при формуванні бюджетної політики на бюджетний рік представляє та захищає інтереси місцевих самоврядувань на державному рівні і веде перемовини щодо розмірів та принципів виплати коштів, які виділяються з державного бюджету місцевим самоврядуванням (прибутковий податок фізичних осіб, стабілізаційний фонд, податок на землю, плата за забруднення довкілля);

визначення умови та порядку відшкодування витрат на виконання обов'язків держави, покладених на одиницю місцевого самоврядування законом.

Процес бюджетних перемовин відбувається шляхом нарад Урядової комісії та діяльності секторальних робочих груп: робоча група з фінансової та податкової політики; робоча група у справах молоді та освіти; робоча група з питань зайнятості, соціальної сфери та охорони здоров'я; робоча група з питань транспорту та доріг; робоча група у справах культури та спорту; робоча група з питань довілля та земельних ресурсів; робоча група з питань інформаційно-телекомунікаційних технологій; робоча група у справах інтеграції. Результати перемовин подаються Парламенту разом із проектом державного бюджету та пояснювальною запискою.

В демократичному суспільстві місцеве самоврядування виконує функції самоорганізація, розвиток громади й демократії та надання публічних послуг, забезпечення господарської діяльності громади та її ефективності.

Наразі Естонія активно розвиває інституції е-демократії та електронного врядування (e-governance), зокрема щодо вирішення соціальних проблем (онлайн рішення питань). У 2007 р. в Естонії було прийнято Закон «Про доступ до публічної інформації», яким на усі державні відомства було покладено обов'язок створити цифрові сервіси. Безумовно, що створення таких сервісів не означає припинення оффлайн роботи муніципалітетів, до яких отримувач послуги може завітати та подати документи, отримати допомогу у заповненні електронної заявки тощо.

Система електронного врядування базується на принципі децентралізації відомостей – немає центральної бази даних, і кожна зацікавлена сторона, чи то державний

департамент, міністерство, самоврядування чи бізнес, обирає свою власну систему. Іншими принципами електронного врядування є взаємопов'язаність – всі елементи системи надійно обмінюються даними та працюють разом; цілісність; правова визначеність та стабільність; одноразовість збору даних – дані збираються лише один раз установою, в Естонії діє Централізована урядова система, що отримала назву X-Road, дозволяє отримати всю необхідну інформацію про людину, але при цьому відповідний урядовий підрозділ займається наданням прав доступу до інформації з урахуванням компетенції отримувача інформації; прозорість – громадяни мають право бачити свою особисту інформацію та перевірити, як вона використовується урядом через лог-файл. Про ефективність системи електронного врядування та інститутів електронної демократії свідчить наступна статистика: 99% виборців мають право дистанційно використовувати електронне голосування на виборах без відвідування виборчих дільниць; 46,7% естонських виборців зі 109 країн використали i-Voting на останніх виборах до Європейського парламенту; 99% банківських операцій проводяться он-лайн; 95% податкового адміністрування проводяться в он-лайн; 99% пацієнтів мають доступні цифрові записи по всій країні; 99% рецептів є цифровими; 2,3 мільйона електронних запитів від лікарів та 1,8 мільйона електронних запитів від пацієнтів надходять щомісяця; 99% державних послуг надається онлайн з доступом 24/7, що включає 2500 державних послуг; система електронної поліції, доступна на поліцейських машинах, об'єднує понад 15 баз даних, у тому числі бази Шенгену та Інтерполу.

Наразі Естонія надає 6000 електронних послуг, наприклад ІТ-компанія Andmevara створила декілька електронних рішень на

місцевому рівні: навчання та консультування громадянського сектора, чиновників та зацікавлених груп в сфері використання інформаційних та комунікаційних технологій, з метою поширення ефективного і прозорого державного управління та удосконалення демократичних процесів. Естонія є найбільш цифровізованою європейською країною, на другому місці після якої стоїть Україна, яка ретельно вивчала досвід Естонії.

Серед системи послуг які надаються на рівні місцевого самоврядування значний масив займають соціальні послуги. На підставі Закону про соціальне забезпечення муніципалітети в Естонії мають надавати 13 соціальних послуг, на додаток до яких можуть бути організовані й інші соціальні послуги [12]. Органи місцевого самоврядування встановлюють порядок надання допомоги у межах соціального забезпечення, який має містити як мінімум опис соціальних послуг та допомог, їх фінансування, а також умови та порядок клопотання про дані послуги та допомог. Органи місцевого самоврядування можуть організовувати соціальні послуги та сплачувати додаткову соціальну допомогу з місцевого бюджету.

Слід зазначити, що органи місцевого самоврядування Естонії надають широку підтримку громадянами України, що перебувають на території Естонії у наслідок збройного вторгнення РФ до України. Зокрема, на початок 2024 р 31 муніципалітет уклали з Департаментом соціального страхування Естонії адміністративний договір [13]. Згідно з договором, ці органи самоврядування зможуть приймати заяви про відшкодування витрат на укладення разового договору найму житла для українських біженців, які отримали тимчасовий захист. Компенсація виплачується або біженцю, або власнику житла, що орендується, що поніс витрати на його прибирання або меблювання. Компенсація покриття витрат на укладення

договору оренди житла біженцями виплачується одноразово. Максимально вона становить шість прожиткових мінімумів - 900 євро. Якщо з 1 червня прожитковий мінімум підвищиться до 200 євро, гранична сума відшкодування витратів на житло також збільшиться до 1200 євро. Мета компенсації полягає у тому, щоб підтримати початкову адаптацію одержувачів міжнародного захисту.

Удосконалення статусу та функціоналу органів місцевого самоврядування носить динамічний характер. У 2021 року було прийнято довгострокову стратегію розвитку держави «Естонія 2035». Стратегією «Естонія 2035» визначені стратегічні цілі для Естонської держави та народу на наступні п'ятнадцять років та окреслені зміни, необхідні для їх досягнення. Стратегія визначила п'ять стратегічних цілей [14]:

1. Людина - мисляча, діяльна, дбати про здоров'я жителі Естонії.
2. Суспільство - небайдуже, орієнтоване співробітництво, відкрите суспільство.
3. Економіка – сильна, відповідальна, новаторська економіка.
4. Життєве середовище - мисляче, діяльне, дбає про здоров'я жителі Естонії.
5. Державне управління - Естонська держава - новаторське, що заслуговує на довіру, орієнтоване на людину.

Реалізація стратегії «Естонія 2035» вестиметься через секторальні плани розвитку та програми. Використовувати програми як відправні точки для стратегічного планування можуть також місцеві самоврядування та організації державного, відкритого та приватного секторів економіки.

Висновки. Підсумовуючи можемо визначити, що досвід естонської муніципальної політики для українського місцевого самоврядування корисний щодо більш чіткого нормативно-правового

регулювання, закріплення прозорих та імперативних принципів децентралізації, функціонування електронного уряду, цифрових послуг. Реалізація реформ децентралізації в Естонії та в Україні має багато спільних особливостей: формування нової законодавчої бази для діяльності органів місцевого самоврядування; проведення адміністративно-територіальних змін, та закріплення їх на конституційному рівні; поєднання імперативного централізованого та добровільного методів при об'єднанні територіальних громад; широка цифровізація системи надання публічних послуг на місцевому рівні тощо. На нашу думку, на сьогоднішній день головною перешкодою для розвитку місцевого самоврядування в Україні виступає невідповідність повноважень органів місцевого самоврядування та фінансових можливостей для їх виконання. Тому виконання державою зобов'язань щодо забезпечення належних умов життя населення держави, підвищення добробуту тісно пов'язано з забезпеченням розвитку та підтримки місцевого самоврядування.

Література:

1. Конференція «Місьцеве самоврядування - основа європейської інтеграції та відновлення України» зібрала понад 500 учасників з України та світу [URL: https://auc.org.ua/novyna/konferenciya-misceve-samovryaduvannya-osnova-yevropeyskoyi-integraciyi-ta-vidnovlennya](https://auc.org.ua/novyna/konferenciya-misceve-samovryaduvannya-osnova-yevropeyskoyi-integraciyi-ta-vidnovlennya)

2. Проект Закону про внесення змін до деяких законів України щодо вдосконалення участі місцевого самоврядування у міжтериторіальному та транскордонному співробітництві [URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/42219](https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/42219).

3. План заходів з реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні на 2024 - 2027 роки [URL: http://surl.li/nbwks](http://surl.li/nbwks)

4. Дорожня карта децентралізації [URL:https://mtu.gov.ua/content/reforma-decentralizacii-dorozhnya-karta.html](https://mtu.gov.ua/content/reforma-decentralizacii-dorozhnya-karta.html)

5. Порядок розроблення Державної стратегії регіонального розвитку України і плану заходів з її реалізації, а також проведення моніторингу реалізації зазначених Стратегії і плану заходів: Постанова Кабінету Міністрів України від 04 серпня 2023 року № 817. [URL:https://mtu.gov.ua/news/35001.html](https://mtu.gov.ua/news/35001.html)

6. Міжнародне і міжмуніципальне співробітництво громад [URL:https://decentralization.ua/news/16923](https://decentralization.ua/news/16923).

7. Естонія виділятиме Україні щороку по €14 млн на розвиток [URL:https://suspilne.media/664924-estonia-vidilatiime-ukraini-soroku-po-14-mln-na-rozvitok/](https://suspilne.media/664924-estonia-vidilatiime-ukraini-soroku-po-14-mln-na-rozvitok/)

8. Естонія. Громади партнери [URL:https://decentralization.ua/countries/61](https://decentralization.ua/countries/61)

9. Закон про адміністративну реформу [URL:https://www.riigiteataja.ee/en/eli/514072016004/consolide](https://www.riigiteataja.ee/en/eli/514072016004/consolide).

10. Як адміністративна реформа в Естонії підсилює місцеве самоврядування [URL:https://decentralization.ua/news/13820](https://decentralization.ua/news/13820)

11. Акт про організацію місцевого самоврядування [URL: https://www.riigiteataja.ee/en/eli/509012014003/consolide](https://www.riigiteataja.ee/en/eli/509012014003/consolide).

12. Закон про соціальне забезпечення від 09.12.2015 RT I, 30.12.2015 [URL: http://surl.li/qghzn](http://surl.li/qghzn)

13. Sotsiaalkindlustusamet [URL: https://kriis.ee/ru/novosti/31-samoupravlenie-uzhezaklyuchilo-administrativnyy-dogovor-o-pokrytii-raskhodov-na-arendu](https://kriis.ee/ru/novosti/31-samoupravlenie-uzhezaklyuchilo-administrativnyy-dogovor-o-pokrytii-raskhodov-na-arendu)

14. Стратегія «Естонія 2035» [URL: https://valitsus.ee/media/4144/download](https://valitsus.ee/media/4144/download)

References:

1. Konferentsiia «Mistseve samovriaduvannya - osnova yevropeiskoi intehratsii ta vidnovlennia Ukrainy» zibrala ponad 500 uchasykyv z Ukrainy ta svitu [URL: https://auc.org.ua/novyna/konferenciya-misceve-samovryaduvannya-osnova-yevropeyskoyi-integraciyi-ta-vidnovlennya](https://auc.org.ua/novyna/konferenciya-misceve-samovryaduvannya-osnova-yevropeyskoyi-integraciyi-ta-vidnovlennya)

2. Proekt Zakonu pro vnesennia zmin do deiakykh zakoniv Ukrainy shhodo vdoskonalennia uchasti mistsevoho samovriaduvannya u mizhterytorialnomu ta transkordonomu

spivrobotnytstvi URL:
<https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/42219>.

3. Plan zakhodiv z reformuvannia mistsevoho samovriaduvannia ta terytorialnoi orhanizatsii vlady v Ukraini na 2024 - 2027 roky URL: <http://surl.li/nbws>

4. Dorozhnia karta detsentralizatsii URL:<https://mtu.gov.ua/content/reforma-decentralizacii-dorozhnya-karta.html>

5. Poriadok rozroblennia Derzhavnoi stratehii rehionalnoho rozvytku Ukrainy i planu zakhodiv z yii realizatsii, a takozh provedennia monitorynhu realizatsii zaznachenykh Stratehii i planu zakhodiv: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 04 serpnia 2023 roku № 817. URL:<https://mtu.gov.ua/news/35001.html>

6. Mizhnarodne i mizhmunitsypalne spivrobotnytstvo hromad URL:<https://decentralization.ua/news/16923>.

7. Estoniia vydiliatyme Ukraini shchoroku po €14 mln na rozvytok URL:<https://suspilne.media/664924-estonia-vidilatiime-ukraini-soroku-po-14-mln-na-rozvitok/>

8. Estoniia. Hromady partnery URL:<https://decentralization.ua/countries/61>

9. Zakon pro administratyvnu reformu URL:<https://www.riigiteataja.ee/en/eli/514072016004/consolide>.

10. Yak administratyvna reforma v Estonii pidsyliuie mistseve samovriaduvannia URL:<https://decentralization.ua/news/13820>

11. Akt pro orhanizatsiiu mistsevoho samovriaduvannia URL:
<https://www.riigiteataja.ee/en/eli/509012014003/consolide>.

12. Zakon pro sotsialne zabezpechennia vid 09.12.2015 RT I, 30.12.2015 URL: <http://surl.li/qghzn>

13. Sotsiaalkindlustusamet URL:
<https://kriis.ee/ru/novosti/31-samoupravlenie-uzhezaklyuchilo-administrativnyy-dogovor-o-pokrytii-raskhodov-na-arendu>

14. Stratehiia «Estoniia 2035» URL:
<https://valitsus.ee/media/4144/download>

Rudenko M.V. Particularities of decentralisation in the republic of Estonia - experience for Ukraine – Article.

The paper presents a comparative analysis of certain aspects of the decentralization reform in the

Republic of Estonia and in Ukraine, in particular, the peculiarities of reforming the administrative-territorial structure of Estonia; the competence of self-governments to provide electronic services to the population, including social services; the history and principles of e-Government and digitalization in Estonia; the formation and improvement of the functions and tasks of local self-government bodies in the context of decentralization; the specifics of the negotiation process between the Association of Municipalities and the Association of Ukrainian Municipalities. Decentralisation of functions between the central government and local governments is based on an established system of administrative and territorial structure, transparent and sustainable financing policy, and a defined institutional status and competence of local governments. An important component of decentralisation is the ability of territorial communities to make decisions on local issues and monitor their implementation. Successful decentralisation implies the effective ability of local governments to exercise their powers to provide a range of public services, including social welfare and protection, which are always of great relevance to community residents. The study of the experience of other EU countries in decentralising power, the competence of local governments, and building interactions between centralised and decentralised actors is important for Ukraine. The purpose of the study is to formulate a scientific basis for the directions of the local self-government reform in Ukraine in accordance with European principles and standards by comparing the positions of government officials, academics and civil society institutions on this issue, taking into account the experience of individual EU countries. .

Keywords: decentralisation, local self-government, e-government, e-services, social services, municipalities, intergovernmental cooperation

Авторська довідка:

Руденко Микола Васильович – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри конституційного права СНУ ім. В. Даля. <https://orcid.org/0000-0002-8461-7627>

Стаття надійшла до редакції 20 березня 2024р.

УДК 349.2

DOI: <https://doi.org/10.33216/2218-5461/2024-47-1-280-289>

ПОНЯТТЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ТРУДОВОГО ДОГОВОРУ ПРО ДИСТАНЦІЙНУ РОБОТУ

Севост'янов С.С.

CONCEPTS AND SIGNS OF AN EMPLOYMENT CONTRACT FOR DISTANCE WORK

Sevostyanov S. S.

У науковій роботі на підставі вітчизняних наукових підходів до розуміння загального поняття трудового договору з урахуванням особливих умов дистанційної роботи досліджено сутнісне наповнення категорії «трудоий договір про дистанційну роботу». На підставі багатоцільового значення трудовий договір про дистанційну роботу розглядається як: 1) підстава виникнення трудових відносин; 2) як субінститут трудового права; 3) як угода між працівником і роботодавцем в якості індивідуального регулятора дистанційних трудових відносин.

З метою виокремлення специфічних ознак трудового договору про дистанційну роботу досліджено загальні ознаки трудового договору, до яких належать: наявність угоди та виконання працівником роботи, визначеної трудовим договором; підпорядкування правилам внутрішнього розпорядку, забезпечення умов праці роботодавцем; виплата працівнику заробітної плати.

З урахуванням положень чинного трудового законодавства висвітлені наступні особливості дистанційної роботи: виконання роботи працівником поза робочим приміщенням роботодавця; використання інформаційно-комунікаційних технологій; вибір місця роботи працівником; організація місця роботи працівником за власним бажанням; відсутність підпорядкованості правилам внутрішнього трудового розпорядку; неможливість роботодавцем забезпечити безпечні та здорові умови праці.

На підставі досліджених особливостей дистанційної роботи виокремлені такі відмінні від звичайного трудового договору ознаки трудового договору про дистанційну роботу як: відсутність умови щодо підпорядкування працівників правилам внутрішнього розпорядку; виконання трудової функції поза робочим приміщенням роботодавця; можливість укладення трудового договору про дистанційну роботу в електронній формі, що прирівнюється до обов'язкової письмової та ін.

Грунтуючись на законодавчому та наукових підходах до визначення поняття «трудоий договір», з урахуванням досліджених у науковій роботі особливостей дистанційної роботи надано авторське визначення поняттю трудового договору про дистанційну роботу, яке відображає суть трудового договору як індивідуального регулятора дистанційних трудових відносин між працівником та роботодавцем.

Ключові слова: *дистанційна робота, трудове законодавство, трудовий договір, електронна форма, інформаційно-комунікаційні технології, воєнний стан.*

Постановка проблеми. Сфера правового регулювання зайнятості населення зазнала значних змін у зв'язку з пандемією COVID-19 та повномасштабним вторгненням РФ на територію України. Міграція трудових ресурсів та знищення матеріально-технічної бази підприємств, установ, організацій внаслідок збройної агресії РФ обумовили розвиток нетипових форм зайнятості, які відрізняються від стандартної особливими умовами організації праці. З метою удосконалення та уніфікації законодавчого врегулювання нетипових форм зайнятості у статті 60² Кодексу законів про працю передбачено поняття дистанційної роботи та особливості її виконання працівником. Відповідно до ч.1 ст. 60² КЗпП дистанційна робота - це форма організації праці, за якої робота виконується працівником поза робочими приміщеннями чи територією роботодавця, в будь-якому місці за вибором працівника та з використанням інформаційно-комунікаційних технологій [1]. Незважаючи на нормативне закріплення дистанційної роботи та затвердження Типової форми трудового договору про дистанційну роботу, чинне законодавство не містить поняття трудового договору про дистанційну роботу як окремого виду трудового договору. Визначення поняття трудового договору про дистанційну роботу з урахуванням його специфічних ознак має цінне теоретичне значення у галузі дослідження особливостей індивідуально-правового регулювання трудових відносин в умовах дистанційної зайнятості.

Стан дослідження. Поняття й ознаки трудового договору були об'єктом наукових досліджень у роботах таких вчених як О.М. Ярошенка, О.Г. Середи, Г.І. Чанишевої, Н.Б. Болотіної, І.І. Митрофанова, О.В. Плєскуна та ін. Окремим аспектам укладення трудового договору в умовах дистанційної зайнятості присвячені праці М.І. Наньєвої, С. Сільченка

та В.В. Юровської. Водночас, визначення поняття трудового договору про дистанційну роботу та його особливостей ще не були об'єктом наукових дискусій та потребують глибинного дослідження у зв'язку зі стрімким розвитком дистанційних трудових відносин в сучасних умовах.

З огляду на вищезазначене, **метою наукової роботи** є дослідження сутнісного наповнення категорії «трудоий договір про дистанційну роботу», спираючись на вітчизняні наукові підходи до розуміння загального поняття трудового договору з урахуванням особливих умов дистанційної роботи.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до положень ч.1 ст. 21 КЗпП трудовим договором є угода між працівником і роботодавцем (роботодавцем - фізичною особою), за якою працівник зобов'язується виконувати роботу, визначену цією угодою, а роботодавець (роботодавець - фізична особа) зобов'язується виплачувати працівникові заробітну плату і забезпечувати умови праці, необхідні для виконання роботи, передбачені законодавством про працю, колективним договором і угодою сторін [1].

Незважаючи на законодавче визначення поняття «трудоий договір», у вітчизняній науці існують різноманітні доктринальні підходи до визначення поняття трудового договору. Зокрема, представники харківської школи трудового права надають трудовому договору багатоцільове значення. По-перше, він є найважливішим інститутом трудового права, що посідає центральне місце в його системі та системі законодавства про працю. По-друге, він є важливою гарантією таких взаємопов'язаних трудових прав, як право на працю, право на обрання виду зайнятості та виключного права громадянина на розпорядження своїми здібностями до праці. По-третє, трудоий договір є умовою для застосування до працівника трудового

законодавства. По-четверте, трудовий договір є підставою виникнення трудових правовідносин і створює юридичну базу для їх функціонування. Договір є регулятором трудових та деяких пов'язаних із ними відносин [2]. Представники одеської правової школи також розглядають трудовий договір як багатозначне поняття. Так, Г.І. Чанишева визначає трудовий договір як: 1) угоду про працю; 2) форму реалізації конституційного права на вільну працю; 3) юридичний факт, що є підставою виникнення, існування та розвитку трудових правовідносин; 4) інститут трудового права; 5) правову форму реалізації принципу свободи праці; 6) юридичну форму підбору кадрів роботодавцем [3].

І.І. Митрофанов та О.В. Плєскун розглядають трудовий договір як «індивідуальний регулятор трудових відносин та визначають його як договір між працівником та роботодавцем, за яким працівник зобов'язується виконувати роботу за визначеною трудовим договором трудовою функцією з додержанням трудового законодавства, колективних договорів і угод, правил внутрішнього трудового розпорядку, а роботодавець зобов'язується надати відповідну роботу, обладнання, матеріали, сировину, забезпечити робоче місце працівника належними і безпечними санітарно-побутовими умовами, своєчасно виплачувати обумовлену заробітну плату та здійснювати соціальні відрахування у відповідні фонди» [4, с.112].

У проекті Трудового кодексу трудовий договір визначається як «угода між працівником і роботодавцем, за якою працівник зобов'язується в інтересах роботодавця особисто виконувати роботу, визначену такою угодою, а роботодавець зобов'язується надати працівникові роботу за такою угодою, своєчасно та у повному обсязі

виплачувати винагороду і забезпечувати належні умови праці» [5].

З урахуванням вітчизняних наукових поглядів, на підставі існуючого багатоцільового підходу до загального поняття «трудоий договір» можливо виокремити наступні сутнісні значення поняття «трудоий договір про дистанційну роботу»:

1) трудовий договір про дистанційну роботу як підстава виникнення трудових відносин. У цьому значенні трудовий договір розглядається як юридичний факт, на підставі якого виникають, існують та розвиваються дистанційні трудові відносини;

2) трудовий договір про дистанційну роботу як субінститут трудового права. У рамках основного інституту трудового договору субінститут трудового договору про дистанційну роботу об'єднує спеціальні правові норми, що визначають зміст, термін дії договору та регулюють відносини між роботодавцем та дистанційним працівником;

3) трудовий договір про дистанційну роботу як угода між працівником і роботодавцем. Однією з умов офіційного працевлаштування у сфері дистанційної зайнятості є укладення трудового договору, який виступає індивідуальним регулятором трудових відносин.

Розглядаючи трудовий договір про дистанційну роботу в якості індивідуального регулятора трудових відносин між працівником та роботодавцем, варто зазначити, що визначення його специфічних ознак можливе виключно на підставі аналізу загальних ознак трудового договору.

К.Ю. Мельник на підставі визначення поняття трудового договору наводить такі ознаки: 1) наявність домовленості на основі вільного волевиявлення працівника та роботодавця щодо умов трудового договору; 2) зобов'язання працівника

особисто виконувати роботу, визначену трудовим договором; 3) зобов'язання працівника підпорядковуватися в ході роботи правилам внутрішнього трудового розпорядку; 4) зобов'язання роботодавця виплачувати працівнику заробітну плату; 5) зобов'язання роботодавця забезпечувати умови праці, необхідні для виконання працівником роботи, передбачені законодавством про працю, колективним і трудовим договором [6].

Г.І. Чанишева визначає наступні ознаки трудової діяльності, яка здійснюється на підставі трудового договору: 1) працівник виконує роботу за обумовленою трудовою функцією; 2) укладення трудового договору передбачає інтеграцію працівника в організаційну структуру підприємства, включення працівника у сферу господарювання роботодавця; 3) робота виконується відповідно до вказівок і під контролем роботодавця з підляганням внутрішньому трудовому розпорядку; 6) робота виконується особисто працівником; 6) робота виконується на визначеному працівникові робочому місці, на якому вимагається його присутність, із наданням працівнику необхідних для роботи засобів та забезпеченням належних умов праці; 7) регламентується тривалість робочого часу та встановлюються норми праці; 8) працівнику періодично виплачується заробітна плата, яка є єдиним або основним джерелом його доходів та ін. [7]

Погоджуючись з думкою науковців, вважаємо за доцільне об'єднати зазначені ознаки у наступні групи: предметні (наявність угоди та виконання працівником роботи, визначеної трудовим договором); організаційні (підпорядкування правилам внутрішнього розпорядку, забезпечення умов праці роботодавцем); майнові (виплата працівнику заробітної плати).

Трудовому договору про дистанційну роботу притаманні такі загальні ознаки як особисте виконання працівником трудової функції, визначеної трудовим договором, та гарантована оплата праці з боку роботодавця. При цьому, організаційні ознаки трудового договору про дистанційну роботу є відмінними від загальних ознак, притаманних звичайному трудовому договору, у зв'язку з наступними особливостями дистанційної роботи:

1) виконання роботи працівником поза робочим приміщенням роботодавця. Одним із обов'язків роботодавця за трудовим договором є інформування працівника про місце роботи та визначене робоче місце, обладнане необхідними для роботи засобами. У разі виконання трудової функції за трудовим договором про дистанційну роботу працівник перебуває поза робочим приміщенням роботодавця, тобто місце роботи працівника не збігається з місцезнаходженням роботодавця. Роботодавець в рамках трудового договору про дистанційну роботу може надавати працівнику фінансові ресурси, обладнання та засоби, необхідні для виконання дистанційної роботи, однак працівник у процесі виконання роботи перебуває у окремому приміщенні, яке роботодавцю не належить;

2) використання інформаційно-комунікаційних технологій. Використання сучасних засобів і видів телекомунікацій (телефон, комп'ютер з виходом в Інтернет, електронна пошта тощо) надає учасникам трудових відносин можливість під час роботи спілкуватися з колегами, керівництвом, а також безпосередніми клієнтами, роботодавцем (замовниками робіт і послуг) в режимі реального часу;

3) вибір місця роботи працівником. Зазвичай, працівник самостійно обирає місце роботи, оскільки у більшості випадків специфіка виконання дистанційної роботи не

передбачає особливих умов та використання працівником спеціального обладнання, яке належить роботодавцю. Водночас, роботодавець під час укладення трудового договору про дистанційну роботу може висувати працівнику умови про географічну обмеженість вибору працівником місця роботи, обумовлену особливістю виконуваної роботи;

4) організація місця роботи працівником за власним бажанням. Відповідно до вимог чинного трудового законодавства забезпечення робочого місця працівника необхідними для роботи засобами є безпосереднім обов'язком роботодавця. Як було згадано вище, працівник може виконувати дистанційну роботу поза приміщенням роботодавця за вибраним на власний розсуд місцем роботи. При цьому, працівник для виконання дистанційної роботи, зазвичай використовує власні технічні засоби телекомунікації (телефон, стаціонарний комп'ютер, ноутбук, гарнітуру та ін.). Водночас, однією з умов трудового договору про дистанційну роботу може бути обов'язкове використання працівником технічних засобів, які належать роботодавцю. У даному випадку, у роботодавця виникає обов'язок забезпечити працівника необхідними засобами, а у працівника у свою чергу – обов'язок бережливо ставитися до майна роботодавця;

5) відсутність підпорядкованості правилам внутрішнього розпорядку. При дистанційній роботі працівник розподіляє робочий час на власний розсуд. Роботодавець фактично не може перевірити, скільки часу працівник присвятив дистанційній роботі, що у свою чергу може сприяти погіршенню особистої дисципліни працівника та якості роботи. Водночас, як свідчать зарубіжні дослідження, дистанційні працівники працюють понаднормово. За даними дослідження ЕСаТТ – Electronic Commerce

and Telework Trends, проведеного за підтримки комісії ЄС, серед звичайних співробітників тільки 50% працюють більше часу, узгодженого в договорі, тоді як серед телепрацівників цей показник наближається до 80 %. У той же час проведене у Швеції дослідження показало, що працюючі вдома виконують неформальну та додатково не оплачувану понаднормову роботу [8, с.29].

б) неможливість роботодавцем забезпечити безпечні та здорові умови праці у зв'язку із самостійним вибором працівником місця роботи. Відповідно до ч.2 ст. 153 КЗпП України забезпечення безпечних і нешкідливих умов праці покладається на роботодавця, крім випадків укладення між працівником та роботодавцем трудового договору про дистанційну роботу [1]. У зв'язку з самостійним вибором працівником місця та часу виконання дистанційної роботи роботодавець позбавлений можливості здійснювати контроль за безпечністю обладнання та за станом приміщення, у якому перебуває працівник. При цьому, положення ч.3 ст.60² КЗпП України містить вимогу щодо заборони укладення трудового договору про дистанційну роботу за наявності небезпечних і шкідливих виробничих (технологічних) факторів [1]. З метою убезпечення працівників від виробничих травм та нещасних випадків, у трудовому договорі можна передбачити умову про обов'язок працівника перед початком виконання роботи письмово повідомляти роботодавця про стан обладнання та робочого місця, а також про відсутність небезпечних факторів.

Зважаючи на особливості дистанційної роботи можна виокремити наступні відмінні від звичайного трудового договору ознаки трудового договору про дистанційну роботу:

1) відсутність умови щодо підпорядкування працівників правилам внутрішнього розпорядку. Як зазначає Д.О. Плехов, «дистанційний працівник не

перебуває під безпосереднім контролем роботодавця, режим робочого часу встановлює на свій власний розсуд: час початку і час закінчення роботи, порядок чергування часу роботи та часу відпочинку та їх тривалість, час перерв у роботі тощо» [8, с.22];

2) виконання трудової функції поза робочим приміщенням роботодавця;

3) організація місця роботи працівником за власним бажанням;

4) відсутність умови про зобов'язання роботодавця забезпечувати безпечні умови праці в момент виконання працівником трудової функції.

Однією з особливостей трудового договору про дистанційну роботу є також можливість укладення його в електронній формі. Дана риса не є специфічною, оскільки укладення трудового договору в електронній формі є також можливим у разі виникнення та розвитку трудових відносин в умовах класичної форми зайнятості. Водночас, у більшості випадків особливості виконання дистанційної роботи обумовлюють необхідність укладення трудового договору на відстані за допомогою засобів телекомунікації, що є особливо актуальним в умовах воєнного стану.

Відповідно до ч.1 ст. 24 КЗпП трудовий договір укладається, як правило, в письмовій формі [1]. При цьому, законодавцем визначений окремий перелік обставин, за яких додержання письмової форми трудового договору є обов'язковою, серед яких, зокрема, укладення трудового договору про дистанційну роботу. Імперативна вимога закону щодо письмової форми трудового договору з дистанційним працівником обумовлена специфікою виконання дистанційної роботи поза приміщенням роботодавця та спрямована на захист прав працівника під час доведення факту існування

трудових відносин у разі виникнення трудового спору.

Електронна форма трудового договору згадується лише у статті 49⁶ КЗпП, яка передбачає особливості укладення трудового договору в умовах спрощеного режиму регулювання трудових відносин. У сучасному проекті Трудового кодексу, представленому Спільним представницьким органом профспілок України, передбачена електронна форма трудового договору, яка прирівнюється до письмової [5]. При цьому, можливість укладення трудового договору в електронній формі закріплена у розділі про загальні положення трудового договору та передбачена для всіх трудових відносин, а не лише тих, які підпадають під дію спрощеного правового регулювання. Укладення трудового договору в електронній формі позбавляє працівника необхідності особисто приїжджати за місцезнаходженням роботодавця для обговорення умов та підписання трудового договору, що є особливо актуальним у випадку виконання працівником дистанційної роботи.

Спрощення процедури укладення трудового договору передбачається також Законом України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану», відповідно до ч.1. ст. 2 якого: «у період дії воєнного стану сторони за згодою визначають форму трудового договору» [9]. Акцент на диспозитивному врегулюванні сторонами питання щодо форми укладення трудового договору в умовах воєнного стану є підґрунтям для ширшого застосування електронної форми трудового договору про дистанційну роботу.

На думку Н. М. Швець, можливим видається укладення трудового договору шляхом оформлення його у формі електронного документа, який за дотримання необхідних умов, враховуючи загальні уявлення про зміст договору, буде вважатись

дійсним. Тобто структура трудового договору буде цілком збережена, основною відмінністю стане тільки спосіб закріплення прав та обов'язків сторін та істотних умов, без яких такий договір буде вважатись неукладеним [10]. У разі укладення трудового договору про дистанційну роботу в електронній формі його зміст може бути представлений у формі текстового файлу придатного для візуального сприйняття людиною, який на відміну від звичайної письмової форми не переводиться у паперовий формат, та почергово підписується електронними цифровими підписами (ЕЦП) роботодавця та працівника.

З урахуванням особливостей створення електронних документів, вважаємо за можливе виокремити такі етапи укладення трудового договору про дистанційну роботу в електронній формі:

1) досягнення роботодавцем та працівником домовленості про підписання трудового договору в електронному форматі;

2) створення працівником власного електронного цифрового підпису (у разі відсутності); створення роботодавцем електронного підпису юридичної особи або фізичної особи-підприємця (у разі відсутності);

3) узгодження сторонами умов остаточного проекту трудового договору (особисто під час зустрічі або за допомогою засобів електронної комунікації);

4) підписання роботодавцем файлу з текстом трудового договору за допомогою ЕЦП;

5) направлення підписаного трудового договору працівнику за допомогою засобів електронної комунікації з доказами підписання файлу;

6) підписання працівником за допомогою ЕЦП файлу з текстом трудового договору, який був попередньо підписаний роботодавцем (наприклад, за допомогою

«Дія.Підпис» або програми «Кваліфікований надавач електронних довірчих послуг»);

7) направлення працівником підписаного трудового договору за допомогою засобів електронної комунікації роботодавцю з доказами підписання (наприклад, протоколом створення та перевірки електронного підпису).

За умови проставлення сторонами власних електронних цифрових підписів на електронному документі, що містить текст трудового договору, договір про дистанційну роботу буде вважатись укладеним в електронній формі.

Вищезазначені специфічні ознаки у своїй сукупності дозволяють сформулювати визначення поняття трудового договору про дистанційну роботу як окремого виду трудового договору, що являє собою укладену у письмовій (електронній) формі угоду між працівником та роботодавцем, за якою працівник зобов'язується в інтересах роботодавця особисто виконувати роботу, визначену такою угодою поза робочим приміщенням роботодавця в будь-якому місці за вибором працівника без підпорядкування правилам внутрішнього розпорядку та з використанням інформаційно-комунікаційних технологій, а роботодавець у свою чергу зобов'язується своєчасно та у повному обсязі виплачувати винагороду за виконану роботу, визначену такою угодою. Надане визначення трудового договору про дистанційну роботу відображає суть трудового договору як індивідуального регулятора трудових відносин між працівником та роботодавцем та засноване на особливостях виконання дистанційної роботи.

Висновки. Динамічна трансформація ринку праці в Україні в умовах воєнного стану потребує модернізації трудових відносин. У вітчизняній правовій системі виникають нові нетипові форми зайнятості,

серед яких дистанційна робота, яка відрізняється від стандартної особливими умовами організації праці та потребує спеціального індивідуально-правового регулювання, яке полягає в укладенні між сторонами трудового договору.

Специфічні ознаки трудового договору про дистанційну роботу залежать від таких особливостей дистанційної зайнятості як:

- 1) виконання роботи працівником поза робочим приміщенням роботодавця;
- 2) використання інформаційно-комунікаційних технологій;
- 3) вибір місця роботи працівником;
- 4) організація місця роботи працівником за власним бажанням;
- 5) відсутність підпорядкованості правилам внутрішнього трудового розпорядку;
- 6) неможливість роботодавцем забезпечити безпечні та здорові умови праці.

На підставі досліджених особливостей дистанційної роботи видається можливим виокремити наступні відмінні від звичайного трудового договору ознаки трудового договору про дистанційну роботу:

- 1) відсутність умови щодо підпорядкування працівників правилам внутрішнього розпорядку;
- 2) виконання трудової функції поза робочим приміщенням роботодавця;
- 3) організація місця роботи працівником за власним бажанням;
- 4) відсутність умови про зобов'язання роботодавця забезпечувати безпечні умови праці в момент виконання працівником трудової функції;
- 5) можливість укладення трудового договору про дистанційну роботу в електронній формі, що прирівнюється до обов'язкової письмової.

Визначення поняття «трудоий договір про дистанційну роботу» базується на

загальнотеоретичних підходах науковців до розуміння сутності трудового договору. Засновуючись на багатоцільовому підході до загального поняття «трудоий договір» можливо виокремити такі сутнісні значення поняття «трудоий договір про дистанційну роботу», як: трудоий договір про дистанційну роботу як підстава виникнення трудових відносин; трудоий договір про дистанційну роботу як субінститут трудового права; трудоий договір про дистанційну роботу як угода між працівником і роботодавцем.

Грунтуючись на загальному визначенні поняття «трудоий договір» з урахуванням визначених особливостей дистанційної роботи, можна визначити трудоий договір про дистанційну роботу як окремий вид трудового договору, що являє собою укладену у письмовій (електронній) формі угоду між працівником та роботодавцем, за якою працівник зобов'язується в інтересах роботодавця особисто виконувати роботу, визначену такою угодою поза робочим приміщенням роботодавця в будь-якому місці за вибором працівника без підпорядкування правилам внутрішнього розпорядку та з використанням інформаційно-комунікаційних технологій, а роботодавець у свою чергу зобов'язується своєчасно та у повному обсязі виплачувати винагороду за виконану роботу, визначену такою угодою.

Література:

1. Кодекс законів про працю України : Кодекс України від 10.12.1971 р. № 322-VIII : станом на 24 груд. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> (дата звернення: 23.04.2024).
2. Трудове право України: підручник (за ред. проф. О. М. Ярошенко). Харків: Вид-во 2022. 376 с.
3. Чанишева Г.І., Римар Б.А. Види трудового договору за законодавством України / Г.І.

Чанишева, Б.А. Римар. О.: Фенікс, 2012. С. 150-151.

4. Трудовий договір як юридичний факт у трудовому праві : монографія / І. І. Митрофанов, О. В. Плєскун ; за заг. ред. І. І. Митрофанова. Одеса : Видавництво «Фенікс», 2014. 272 с.

5. Проект Трудового кодексу України – СПО Об'єднань Профспілок. СПО Об'єднань Профспілок – Спільний представницький орган репрезентативних всеукраїнських об'єднань профспілок. URL: <https://spo.fpsu.org.ua/laws/proekt-trudovogo-kodeksu-ukrayiny-78/> (дата звернення: 23.04.2024).

6. Мельник К.Ю. Трудове право України: підручник /К.Ю, Мельник. Харків: Діса плюс, 2015. С. 152.

7. Чанишева Г.І. Співвідношення трудового договору із цивільно-правовими договорами про працю. Наукові праці НУ ОЮА, 2012. С.207-208.

8. Плєхов Д. Правове регулювання дистанційної роботи : дис. ... д-ра філософії в галузі права. Харків, 2022. 209 с.

9. Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану : Закон України від 15.03.2022 р. № 2136-IX : станом на 24 груд. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text> (дата звернення: 01.05.2024).

10. Швец Н., Черняченко Д. Електронна форма трудового договору в контексті реформування законодавства про працю. Підприємництво, господарство і право. 2019. № 1. С. 84–89.

References:

1. Kodeks zakoniv pro pratsiu Ukrainy : Kodeks Ukrainy vid 10.12.1971 r. № 322-VIII : stanom na 24 hrud. 2023 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> (data zvernennia: 23.04.2024).

2. Trudove pravo Ukrainy: pidruchnyk (za red. prof. O. M. Yaroshenko). Kharkiv: Vyd-vo 2022. 376 s.

3. Chanyшева Н.І., Rymar В.А. Vydny trudovoho dohovoru za zakonodavstvom Ukrainy /Н.І. Chanyшева, В.А. Rymar. О.: Feniks, 2012. S. 150-151.

4. Trudovy dohovir yak yurydychnyi fakt u trudovomu pravi : monohrafiia / І. І. Mytrofanov, О.

V. Pleskun ; za zah. red. І. І. Mytrofanova. Odesa : Vydavnytstvo «Feniks», 2014. 272 s.

5. Proekt Trudovoho kodeksu Ukrainy – SPO Obiednan Profspilok. SPO Obiednan Profspilok – Spilnyi predstavnytskyi orhan reprezentatyvnykh vseukrainskykh obiednan profspilok. URL: <https://spo.fpsu.org.ua/laws/proekt-trudovogo-kodeksu-ukrayiny-78/> (data zvernennia: 23.04.2024).

6. Melnyk K.Iu. Trudove pravo Ukrainy: pidruchnyk /K.Iu, Melnyk. Kharkiv: Disa plus, 2015. S. 152.

7. Chanyшева Н.І. Spivvidnoshennia trudovoho dohovoru iz tsyvilno-pravovymy dohovoramy pro pratsiu. Naukovi pratsi NU OYuA, 2012. S.207-208.

8. Pliekhov D. Pravove rehuliuвання dystantsiinoi roboty : dys. ... d-ra filosofii v haluzi prava. Kharkiv, 2022. 209 s.

9. Pro orhanizatsiiu trudovykh vidnosyn v umovakh voiennoho stanu : Zakon Ukrainy vid 15.03.2022 r. № 2136-IX : stanom na 24 hrud. 2023 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text> (data zvernennia: 29.04.2024).

10. Shvets N., Cherniachenko D. Elektronna forma trudovoho dohovoru v konteksti reformuvannia zakonodavstva pro pratsiu. Pidpriemnytstvo, gospodarstvo i pravo. 2019. № 1. S. 84–89.

Sevostyanov S. Concepts and signs of an employment contract for distance work – Article.

In the scientific work, on the basis of domestic scientific approaches to understanding the general concept of an employment contract, taking into account the special conditions of remote work, the essential content of the category "employment contract on remote work" was investigated. On the basis of its multi-purpose meaning, the labor contract on remote work is considered as: 1) the basis for the emergence of labor relations; 2) as a sub-institute of labor law; 3) as an agreement between the employee and the employer as an individual regulator of remote labor relations.

In order to identify the specific features of an employment contract on remote work, the general features of an employment contract were investigated, which include: the existence of an agreement and the employee's performance of the work defined by the employment contract; compliance with the rules of the

internal procedure, provision of working conditions by the employer; payment of wages to the employee.

Taking into account the provisions of the current labor legislation, the following features of remote work are highlighted: performance of work by the employee outside the employer's workplace; use of information and communication technologies; the employee's choice of workplace; organization of the workplace by the employee at his own request; lack of compliance with internal labor regulations; inability of the employer to provide safe and healthy working conditions.

On the basis of the investigated features of remote work, the following features of the remote work contract, which are different from the usual labor contract, are singled out, such as: the absence of a condition regarding the subordination of employees to the rules of the internal procedure; performance of labor functions outside the employer's premises; the possibility of concluding an employment contract on remote work in electronic form, which is equivalent to a mandatory written one, etc.

Based on the legislative and scientific approaches to the definition of the concept of "employment contract", taking into account the features of remote work investigated in the scientific work, an author's definition of the concept of a remote work contract is given, which reflects the essence of the labor contract as an individual regulator of remote labor relations between the employee and the employer.

Key words: *remote work, labor legislation, labor contract, electronic form, information and communication technologies, martial law.*

Авторська довідка:

Севост'янов С. С. – здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти спеціальності 081 "Право, Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля, м. Київ, Україна, asp-081-22-476@snu.edu.ua

Стаття надійшла до редакції: 30 квітня 2024р.

УДК 349.2

DOI: <https://doi.org/10.33216/2218-5461/2024-47-1-290-304>

АКТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ПРАЦІВНИК» У СУЧАСНОМУ ТРУДОВОМУ ПРАВІ

Севост'янова К.А.

CURRENT APPROACHES TO THE DEFINITION OF “EMPLOYEE” IN MODERN LABOR LAW

Sevostyanova K.A.

У статті, на основі аналізу наукових поглядів вчених та національних нормативно-правових актів, досліджено визначення терміну «працівник» та з'ясовано питання його розвитку як в Україні, так і в закордонних країнах. Констатовано, що основна структура категорії «працівник» подібна в різних країнах, які хоча і відносяться до різних правових систем, однак закріпили певні важливі характеристики (які притаманні працівникам в усіх країнах) та які можна віднести до певних універсальних ознак. Авторкою з'ясовано, що найбільш застосовними є ознаки: а) працівник – це фізична особа, яка досягла встановленого законом віку; б) фізична особа, яка уклала трудовий договір або перебуває у трудових відносинах з роботодавцем на підставі трудового договору; в) працівник отримує систематичну оплату праці. В роботі сформульовані певні теоретичні пропозиції та вказується на необхідність нормативного закріплення поняття «працівник» у новому Трудовому кодексі України.

***Ключові слова:** працівник, трудове законодавство, найманий працівник, трудовий договір, трудові відносини, фізична особа, Трудовий кодекс України.*

Постановка проблеми. Історичний розвиток та еволюція трудового права та законодавства призвело до визнання працівника та роботодавця основними, головними суб'єктами у галузі трудового права, які реалізують свої трудові права, що закріплені в нормах трудового законодавства та гарантуються державою. Стаття 43 Основного Закону України [1, ст. 43] зазначає, що «кожен громадянин має невід'ємне право на працю, яке включає у себе можливість заробляти на своєму житті завдяки праці, яку він обирає на власний розсуд або згідно з власною волею». Практично це означає, що громадяни України мають велику свободу

вибору своєї професійної діяльності та місця роботи. Вони можуть укласти трудові договори з підприємствами, організаціями, установами або навіть з фізичними особами.

З цього випливає, що трудовий договір є найбільш поширеною та основною формою укладення трудових правовідносин в Україні. Працівник та роботодавець є сторонами трудового договору. Трудовий договір в свою чергу є юридичним фактом – тією підставою, з якою пов'язують виникнення, розвиток або ж припинення трудових правовідносин, учасники яких мають взаємопов'язані, кореспондуючі права та обов'язки. Тобто

працівник та роботодавець є основними сторонами трудових правовідносин.

Однак на сьогодні, всупереч загальноприйнятій практиці укладання трудового договору, існують інші цікаві способи здійснення професійної діяльності, такі як фріланс, самозайнятість або створення власного бізнесу. Це свідчить про різноманітність можливостей, які мають громадяни України для реалізації свого права на працю та самовираз на економічному ринку країни.

В сучасних умовах, є важлива думка вчених, що саме соціальна спрямованість є найголовнішою рисою трудового права, яка вирізняє її від інших галузей права. На думку професора Г.І. Чанишевої «в умовах воєнного стану трудове право залишається гарантом забезпечення трудових прав працівників і роботодавців і не змінює своєї сутності, суспільної значущості та соціального призначення» [2, с. 19].

У сучасних умовах, незалежно від наявності воєнного стану, головним завданням трудового права залишається створення ефективного механізму, який забезпечує трудові права, свободи та інтереси працівників відповідно до міжнародних і європейських стандартів. Це включає законодавче визначення основних трудових прав працівників, гарантії їх реалізації, а також засади та засоби їх захисту і охорони.

Саме сучасні загрози та ризики, у тому числі пандемія COVID-19 та запровадження воєнного стану, стали тими факторами, які підштовхнули до прийняття нових нормативно-правових актів в площині трудового права – етап масштабного реформування чинного трудового законодавства, що має завершитися прийняттям Трудового кодексу України. Тільки два із прийнятих останнім часом законодавчих актів втратять чинність з дня припинення або скасування воєнного стану.

Внесені зміни та доповнення до актів чинного законодавства спрямовані на вдосконалення правового регулювання трудових відносин не тільки в умовах воєнного стану, а й розвитку сфери праці в мирний період.

Стан дослідження. Дослідженням правового статусу суб'єктів трудового права, у тому числі, працівника, з'ясуванням сутності та ознак правової категорії «працівник» займалися такі вчені, як: А.Ю. Бабаскін, С.Я. Вавженчук, В.С. Венедіктов, С.В. Венедіктов, Д. Гаррісон, С.В. Дріжчана, М.І. Іншин, В.Л. Костюк, Л.В. Котова, В.П. Мельник, Д. Паркер, Т.С. Прокопова, Г.О. Спіцина, М.П. Стадник, Н.М. Хуторян, Г.І. Чанишева, О.М. Ярошенко та інші. Вони зробили вагомий внесок у розвиток наукових підходів в цій площині, однак наука трудового права не стоїть на місці, а має певний розвиток під впливом сучасних реалій, а тому питання, зокрема, категоріального визначення поняття «працівник» потребує подальшого аналізу.

Тому **метою цієї статті** є дослідження наукових та законодавчих підходів щодо визначення поняття «працівник» в сучасному трудовому праві та аналіз перспективного закріплення цього поняття на національному рівні у новому Трудовому кодексі України.

Виклад матеріалу. Слід відзначити, що термін «працівник» був введений у трудове законодавство України ще 20.03.1991р. Законом № 871-12 замінивши термін радянських часів «робочий і службовець» [3]. Водночас, Закон № 871-12 хоча і вводив нове поняття в КЗпП, але не дав його нормативного, легального визначення. Пізніше, в інших нормативно-правових актах трудового законодавства визначення терміну «працівник» з'являється, але з різним його змістовним наповненням та трактуванням.

Перша редакція Закону України «Про охорону праці» містила у статті 2 вказівку, що «працівниками є усі громадяни, які

працюють, а також залучені до праці на підприємствах, установах, організаціях незалежно від форм власності та видів їх діяльності» [4, ст. 2]. Пізніше, у 2002 р. редакція Закону «Про охорону праці» вже містить визначення терміну працівник як «особи, яка працює на підприємстві, в організації, установі та виконує обов'язки або функції згідно з трудовим договором (контрактом)» [5].

Працівником, відповідно до ст. 1 Закону України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» від 15 вересня 1999 є «фізична особа, яка працює на підставі трудового договору на підприємстві, в установі, організації чи у фізичної особи, яка використовує найману працю» [6].

Визначення категорії «працівник» закріплено й у Податковому кодексі України. Так, відповідно до п. 14.1.195. ст. 14 Податкового кодексу України «працівник – це фізична особа, яка безпосередньо власною працею виконує трудову функцію згідно з укладеним із роботодавцем трудовим договором (контрактом) відповідно до закону» [7]. На думку С. Вавженчука, з огляду на сферу дії Податкового кодексу України, наведену нормативну дефініцію можна використовувати лише у відповідному галузевому аспекті [8, с. 56].

Так, у ст. 1 Закону України «Про професійний розвиток працівників» від 12.01.2012 р. працівник визначається як «фізична особа, яка працює за трудовим договором (контрактом) на підприємстві, в установі та організації незалежно від форми власності та виду діяльності або у фізичної особи, яка відповідно до законодавства використовує найману працю» [9, ст. 1].

Застосування методу контент-аналізу дозволило дослідити 275508 документів бази даних «Законодавство України» (станом на 19 квітня 2024 р.) та виявити широке застосування терміну «працівник» як в

назвах так і по тексту чинних нормативно-правових актів. А саме: а) пошук в назві НПА терміну «працівник» виявив його в більш ніж 5000 документах; б) пошук в тексті НПА також виявив його більш ніж в 5000 документах [10].

Важливо зазначити, що при аналізі цих актів, ми бачимо, що законодавець використовує категорію «працівник» в конкретизацією в аспекті сучасних реалій. А саме, наприклад, у Постанові КМУ від 02.04.2024 № 375 «Про внесення змін до Порядку призначення і виплати одноразової грошової допомоги за шкоду життю та здоров'ю, завдану працівникам об'єктів критичної інфраструктури, державним службовцям, посадовим особам місцевого самоврядування внаслідок військової агресії РФ проти України», або Законі України «Про одноразову грошову допомогу за шкоду життю та здоров'ю, завдану працівникам об'єктів критичної інфраструктури, державним службовцям, посадовим особам місцевого самоврядування внаслідок військової агресії Російської Федерації проти України» від 20.03.2023 № 2980-IX [11] Використання термінів «працівники об'єктів критичної інфраструктури» або «деякі категорії осіб, які стали особами з інвалідністю у зв'язку з пораненням, каліцтвом, контузією або внаслідок захворювання, пов'язаних з виконанням посадових (службових, професійних) обов'язків у період військової агресії Російської Федерації проти України в районах проведення воєнних (бойових) дій або в районах, що піддавалися бомбардуванням, авіаударам та іншим збройним нападам» вказує на те, що термін «працівник» є загальним поняттям, а його характеристики мають визначаються у відповідному законодавстві.

Якщо звернутися до перспективного трудового законодавства, то у розробленому

проекті Трудового кодексу України (від 20.05.2015 р., № 1658) міститься визначення терміну «працівник». Згідно зі статтею 20 проекту «працівник – фізична особа, яка вступила у трудові відносини з роботодавцем на підставі трудового договору» [12].

За проектом ТК України (ст. 19) від 08.11.2019 р., № 2410 «працівником є фізична особа, яка уклала з роботодавцем трудовий договір та перебуває в трудових відносинах з ним [13]. Інші частини статті 19 законопроекту прописують віковий ценз працівника та особливості праці молоді.

Аналіз законодавства вказує на достатньо широке застосування терміну «працівник» в нормативно-правових актах, однак, законодавець не надає чіткого та однозначного визначення поняттю «працівник» в результаті чого існують розбіжності при його тлумачення як серед науковців, так і правників-практиків. Оскільки новий Трудовий кодекс України ще не прийнятий, а у сучасних умовах стрімко розвивається правова категорія «працівник» вважаю за необхідне, дослідити наукову літературу спостерігаючи різноманітні погляди на юридичне значення та визначення поняття «працівник».

Як бачимо з наведеного у нормативно-правових актах у сфері праці не існує єдиного формулювання поняття «працівник», проте на основі аналізу положень Кодексу законів про працю можна виявити його характеристики. Зокрема, В.Л. Костюк вказує на такі ключові ознаки працівника: фізична особа, яка досягла віку, встановленого законом, та уклала трудовий договір [14].

Такі вчені як, Н.М. Хуторян, М.П. Стадник, С.В. Дріжчана, А.Ю. Бабаскін та Т.С. Прокопова вважають, що працівник (робочий і службовець) – це особа, яка має здатність до праці, продає свою робочу силу на певних умовах за винагороду [15, с.20].

Однак, існують і інші наукові погляди на це питання. Так, деякі вчені вважають, що потрібно використовувати у термінологічному арсеналі трудового права поняття «найманий працівник». Професорка Г.І. Чанишева вказує, що у трудових правовідносинах доцільно вирізнити три категорії працюючих осіб: найманих працівників, працюючих власників і осіб, подібних найманим працівникам [2, с. 14]. На думку вченої «дія норм трудового права повністю поширюється на найманих працівників (тобто фізичних осіб, які працюють за трудовим договором (контрактом) на підприємстві, в установі, організації або у фізичної особи, яка використовує найману працю) без будь-яких обмежень та виключень» [2, с. 14].

Л.В. Котова зазначає, що найманий працівник – це залежний працівник, який здійснює в інтересах і на засоби виробництва роботодавця певну міру праці за певну плату з підпорядкуванням трудовому розпорядку [16, с. 67].

Слід відзначити, що багато вчених висловлюють зауваження стосовно включення суддів, державних службовців, працівників правоохоронних органів та інших подібних суб'єктів до категорії найманих працівників. Проте М.І. Іншин наголошує, що оскільки ці працівники здійснюють свою професійну діяльність на основі трудового договору, вони безперечно вважаються суб'єктами трудового права [17, с. 136].

Вважаємо, представлену позицію достатньо переконливою та адаптивною, тому що на цих працівників розповсюджуються норми трудового законодавства, хоча і не в першу чергу, а лише за відсутності норм спеціального регулювання.

На позначення таких працівників у науці трудового права професором В.С. Венедіктовим запропоноване поняття «працівники «подібні» найманим» [18, с.11].

Г.І. Чанишева підкреслює, що особами, подібними до найманих працівників, є державні службовці, судді, прокурори та ін. Трудові відносини за участю цих осіб регулюються спеціальними законами (законами «Про державну службу, «Про судоустрій і статус суддів», «Про прокуратуру») і лише в частині, не врегульованій цими законами, - законодавством про працю [2, с. 15]. Підтримуючи позицію вчених, вважаємо необхідним використовувати поняття «працівники «подібні» найманим» зважаючи на особливість правового статусу та регулювання трудової діяльності цих працівників, зокрема, в частині по-перше, регулювання спеціальними нормами законодавства, а, по-друге, вже нормами трудового законодавства в частині відсутності спеціального регулювання з певних питань.

Переконливою є також думка вчених-трудоваків щодо того, що поняття «працівник» є узагальнюючим правовим явищем (включає, наприклад, робітників, службовців, посадових осіб тощо) [19, с. 99]. Працівником слід вважати особу, що реалізує природну здатність до праці на підставі трудового договору. На думку М.І. Іншина, В.Л. Костюка та В.П. Мельника, працівник – це фізична особа, яка уклала трудовий договір з роботодавцем та приступила до його виконання. Вчені вказують на основними ознаки працівника: «а) отримання статусу фізичної особи, незалежно від громадянства; б) досягнення встановленого віку та інших умов вступу в трудові відносини; в) володіння правосуб'єктністю, що дозволяє вступати в трудові правовідносини; г) наявність факту реалізації природної здатності до праці шляхом здійснення права на працю; г) укладення трудового договору та набрання ним чинності; д) наявність факту виконання трудової функції та інших обов'язків за

трудоим договором; е) як правило, особиста участь у трудових правовідносинах за трудовим договором» [19, с. 100].

Якщо провести класифікацію, то працівник – це індивідуальний суб'єкт трудового права, якщо підставою взяти кількісну ознаку суб'єктів [20, с. 38].

Якщо звернутися до досвіду визначення цього поняття в трудовому законодавстві закордонних країн, то можемо побачити наступне.

Так, французьке законодавство не містить визначення поняття «працівник». Однак французька судова практика визначає його через визначення поняття «трудоий договір», що є достатньо логічним саме для романо-германської правової системи. «Трудоий договір - це угода, за якою особа виконує роботу на іншу особу (фізичну чи юридичну) у підпорядкуванні останньої, за що вона отримує винагороду».

А також розрізняється категорія «працівник» та «незалежний підрядник». Так, стаття L.8221-6-1 Трудового кодексу Франції визначає незалежних підрядників наступним чином: *«незалежним підрядником вважається будь-яка особа, чії умови праці визначаються виключно нею самою або в контракті разом із замовником»*. Трудовий кодекс Франції також передбачає, що особи, які зареєстровані як самозайняті постачальники послуг, вважаються такими, що не пов'язані зі своїм клієнтом трудовим договором під час виконання своєї діяльності. Однак це є спростованою презумпцією, оскільки та сама стаття передбачає, що існування трудового договору може бути встановлено, коли та сама зареєстрована особа надає послуги на умовах, які ставлять її у постійні відносини підпорядкування щодо свого клієнта [21].

В законодавстві Словаччини вказано, що «працівник – це фізична особа, що виконує роботу за наймом для працедавця в рамках

трудовах відносин, а у виняткових випадках – також у подібних трудових відносинах» [22]. Працівником може бути особа, яка має права та обов'язки у трудових відносинах. Здатність фізичної особи власними правовими діями набувати прав та брати на себе обов'язки у трудових відносинах виникає з дня досягнення фізичною особою 15-річного віку (якщо не передбачено інше). Проте дату початку роботи працедавець не може встановити на день, що передує дню закінчення фізичною особою обов'язкового відвідування школи. Правоздатність працівника укласти договір про матеріальну відповідальність виникає не раніше досягнення ним віку 18 років. Термін «працівник» визначено у § 11 Кодексу законів про працю [23].

Закон США про справедливі трудові стандарти (FLSA, 1938 р.) поширюється лише на працівників та встановлює положення, які розмежовують справедливу та несправливу працю. В Законі закріплено три основних моменти [24]:

1) Заборона найгірших, гнітючих форм дитячої праці (наприклад, важких робіт, або робіт зі шкідливими або небезпечними умовами праці).

FLSA встановлює, що для несільськогосподарських робіт мінімальний вік становить 14 років. Проте існують винятки: діти до 14 років можуть займатися доставкою газет, доглядати за дітьми або виконувати домашні обов'язки, а також працювати на сімейних підприємствах, якщо робота не вважається небезпечною. Крім того, неповнолітні можуть брати участь у виставах на телебаченні, радіо, в кіно або театральних постановках. Такі заборони та обмеження щодо праці діють до досягнення ними 18-ти років, коли особа отримує статус повнолітньої.

2) Мінімальні положення про заробітну плату.

Конгрес періодично переглядає та збільшує рівень федеральної мінімальної заробітної плати для компенсації зростання вартості життя внаслідок інфляції. У 2009 році Конгрес збільшив мінімальну зарплату до \$7.25 за годину, що стало першим збільшенням після практично десятилітньої паузи. Також у 2014 році було підписано розпорядження, яким збільшено мінімальну заробітну плату для працівників, що зайняті за новими федеральними контрактами, до рівня \$10.10.

3) Вимоги до оплати понаднормових робіт.

FLSA передбачає, що працівники, які працюють більше 40 годин на тиждень, повинні отримувати понаднормову оплату, яка дорівнює принаймні 1,5 рази їх регулярної заробітної плати за кожну додаткову відпрацьовану годину. Однак з цього положення існують виключення, зокрема: керівники, адміністративні працівники, зовнішні продавці.

FLSA визначає працівника як «будь-яку особу, найняту роботодавцем», а працевлаштування визначається як «to suffer or permit to work». Концепція зайнятості в FLSA дуже широка і перевірена «економічною реальністю» [25]. Важливо зробити акцент, що федеральне законодавство США є законодавством загального значення. Що відповідно тлумачиться в аспекті визначення статусу зайнятості окремо відповідно до кожного закону, включаючи FLSA. Наприклад, якщо працівник не є найманим працівником з точки зору податкового законодавства, він або вона все одно може бути найманим працівником відповідно до FLSA (Закону про справедливі трудові стандарти).

Зазначимо, що існування Закону про справедливі трудові стандарти не виключало та не виключає існування в США концепції «зайнятості за бажанням», або як її визначає

С.В. Венедіктов «найм за бажанням» (employment-at-will doctrine) [26, с. 49]. Суть цієї концепції полягає в тому, що всі працівники розглядаються як наймані за власним бажанням, якщо вони не працюють за колективним договором або за контрактом на певний термін. Роботодавці все ще мають право звільнити працівників з будь-якої причини, проте їх звільнення не може бути незаконним, відповідно до конституції США, законів штатів, федерального законодавства, штатних законів або політики держави.

Трудовий кодекс Канади (RSC, 1985, с. L-2) закріплює, що працівником є будь-яка особа, яку наймає роботодавець, і включає залежного підрядника та приватного констебля, але не включає особу, яка виконує функції управління або працює автономно у трудових відносинах (employé) [27]. В Канаді виділено дві категорії працівників: - працівники – виконують роботу виключно під безпосереднім керівництвом роботодавця протягом невизначеного періоду часу та мають право на пільги; - підрядники – самозайняті особи, які працюють самостійно, автономно протягом визначеного періоду часу та не мають права на пільги [28].

Джейн Гаррісон визначаючи, хто є працівником зазначає [29], що протягом багатьох років існувала та існує плутанина у співвідношенні понять «робітник» та «найманий службовець». Вона вказує, що термін «працівник» загалом має широкі наслідки у трудовому законодавстві та тлумачиться ширше, ніж «робітник». Це може викликати плутанину, наприклад, працівника можна описати і як того, хто є найманим працівником, і як того, хто є самозайнятим. Від цього залежать права на захист працевлаштування, обов'язки роботодавця та спосіб сплати податків [29].

Згідно з тлумачним словником, «працівник» - це «особа, яка працює на іншу особу в обмін на фінансову чи іншу

винагороду». Здавалося б, за таким визначенням незалежні підрядники були б найманими працівниками [30]. Проте, юридичне визначення «працівника» стосується не лише оплати, яку працівник отримує за надані послуги.

Black's Law Dictionary визначає «працівника» як «особу, яка перебуває на службі в іншої особи за будь-яким договором найму, явним чи неявним, усним чи письмовим, якщо роботодавець має право та повноваження контролювати й керувати працівником у суттєвих деталях того, як виконуватиметься робота» [31].

Девід Паркер, співробітник JD, вказує, що «працівник визначається як особа, яка надає послуги за певну зарплату під керівництвом і контролем іншої організації». З іншого боку, незалежний підрядник надає послуги для роботодавця, але не підпадає під той самий рівень контролю, що й працівник, і не підпадає під дію законодавства про заробітну плату, дискримінацію, податки чи відповідальність [32].

Вказівку на трудовий договір при визначенні категорії «працівник» має також законодавство Великобританії. Так, розділ 230(1) Закону Великобританії «Про права найманих працівників» 1996 року (Employment Rights Act 1996) визначає працівника як особу, яка уклала або працює за трудовим договором [33]. Зазвичай це має форму письмового договору.

Експерт LexisNexis Employment вказує, що «особи, які задовольняють перевірки прецедентного права на статус працівника, мають право на найширший спектр захисту зайнятості» [34].

Саме Закон «Про права найманих працівників» (Employment Rights Act 1996) є ключовим законодавчим актом в сфері праці у Великобританії та є спробою уряду узагальнити існуючі індивідуальні права в сфері праці. На думку Г.О. Спіціної «окремо

слід відмітити: Закон про захист від переслідувань на робочому місці (Protection From Harassment Act 1997); Закон про національний мінімальний розмір оплати праці (National Minimum Wage Act 1998); Закон про права в галузі найму (вирішення спорів) (Employment Rights (Disputes Resolution) Act 1998); Закон про трудові відносини (The Employment Relations Act 1999) [35, С. 248-249].

Звернення до стандартів, а саме до Конвенцій Міжнародної організації праці (далі – МОП) вказує на те, що визначення терміну йде в залежності від мети Конвенції МОП, однак вказує на певні загальні ознаки. Так, Конвенція МОП № 158 «Про припинення трудових відносин з ініціативи роботодавця 1982 року у статті 2 вказує на такі категорії осіб, які працюють за наймом, а саме: а) працівників, найнятих за договором про найняття на певний термін чи для виконання певної роботи; б) працівників, які проходять іспитовий строк або набувають потрібного стажу, що заздалегідь визначений і має розумну тривалість; с) працівників, найнятих на нетривалий термін для виконання випадкової роботи [36].

У статті 1 Конвенції МОП «Про регулювання письмових трудових контрактів працівників з корінного населення» № 64 вказується, що термін «працівник» означає працівника з корінного населення, тобто працівника, який належить чи прирівняний до корінного населення залежної території члена Організації або належить чи прирівняний до залежного корінного населення на території метрополії члена Організації [37].

Також в актах МОП можна зустріти і інші терміни, наприклад, «працевлаштована особа», які дозволяють зрозуміти категорію «працівник» через призму форм зайнятості та працевлаштування.

За визначенням МОП працевлаштована особа - це особа віком від 15 років, яка виконувала щонайменше одну годину оплачуваної роботи протягом певного тижня або була відсутня на роботі з певних причин (щорічна відпустка, хвороба, по вагітності та пологах тощо) і на певний період часу. Охоплюються всі форми зайнятості (наймані працівники, самозайняті особи, помічники в сім'ї), незалежно від того, декларується чи ні [38].

В посібнику щодо національної політики зайнятості виокремлюють неповну та вразливу зайнятість. «Неповна зайнятість» - цей термін описує працівників, які, коли їх запитують, відповідають, що «вони готові і здатні працювати більше, ніж вони зараз працюють, відповідно до визначеного поріг робочого часу». При характеристики «вразливої зайнятості» Міжнародна організація праці говорить про власний рахунок, а також про сімейних працівників, які займаються незахищеною роботою. Масштаб вразлива зайнятість набагато більша, ніж безробіття. Наприклад у Південній та Східній Азії вразливих працівників у 14 разів більше, ніж безробітні працівники. У 2007 році п'ятеро з десяти працюючих були також сімейні працівники або самозайняті працівники [39].

До характеристик ознак працівників віднесемо вік. Так, населенням працездатного віку – є люди віком від 15 років (загальна ознака), хоча це може дещо відрізнитися від країни до країни. Саме 15 років – є нижньою віковою межею, яка зазначена у Стандартах МОП.

Також, МОП виокремлює категорії «працюючі бідні» до яких відносить - зайнятих людей, які не можуть забезпечити себе та своє господарство з бідності або тому, що їхні доходи занадто низькі, або тому, що вони не можуть отримати достатньо роботи, або з обох причин.

Таким чином, на підставі аналізу думок вчених та законодавства, як національного так універсального рівнів, а також трудового законодавства різних країн можна зробити наступні висновки.

По-перше, що основна структура категорії «працівник» подібна в різних країнах, які хоча і відносяться до різних правових систем, однак закріпили певні важливі характеристики (які притаманні працівникам в усіх країнах, та які можна віднести до певних універсальних ознак). Найбільш застосовними, на нашу думку, є ознаки: а) працівник – це фізична особа, яка досягла встановленого законом віку; б) фізична особа, яка уклала трудовий договір або перебуває у трудових відносинах з роботодавцем на підставі трудового договору; в) працівник отримує систематичну оплату праці. Зазначимо, що термін «працівник» представлений у трудовому законодавстві, але його визначення не є універсальним та єдиним, що залишає широкі можливості для практики правозастосування, у тому числі при захисті прав працівників у суді.

По-друге, суди у європейських країнах відповідно напрацювали практику та розробили тести та ознаки – які вони застосовують, щоб визначити, чи є особа «працівником» чи ні [40]. Наприклад, у Португалії, існує правова презумпція існування трудового договору, коли можливо перевірити існування двох або більше індикаторів, визначених законом. Презумпція може бути встановлена на основі таких показників: коли діяльність проводиться в місці, що належить бенефіціару або визначається ним, коли робоче обладнання та інструменти є власністю бенефіціара, коли години роботи визначаються бенефіціаром, коли регулярно виплачується одна і та сама сума за виконану роботу або коли постачальник роботи займає

керівне становище в організаційній структурі бенефіціара діяльності [41].

По-третє, звісно, відносини працевлаштування та трудові відносини є договірними. Однак, важливо звернути увагу на те, що не будь-яка домовленість сторін щодо статусу «працівник» буде враховуватися, зокрема, судами. Іноді суди показують певний ступінь поваги до договірних умов, однак, проста згода працівника вважатися «незалежним підрядником» не може бути достатньою підставою для позбавлення працівника його трудових прав.

По-четверте, суди у західних країнах використовують багатофакторні тести, які включають низку компонентів, жоден із яких сам по собі не є визначальним [40, с. 54-57]. Ідея полягає в тому, щоб розглянути всі фактори разом і прийняти рішення на основі картини, що випливає з сукупності доказів. Іноді іспит формулюють як двоетапний тест, перший етап включає деякі необхідні попередні вимоги, наприклад договір про оплату праці та виконання роботи особисто.

На нашу думку, питання щодо визначення поняття працівника, а також його характеристик та елементів – є достатньо важливим, враховуючи сучасні реалії. Оскільки Україна на шляху до членства в Європейському Союзі, то однією з основних умов таких євроінтеграційних процесів є гармонізація національного законодавства відповідно до міжнародних стандартів ЄС, у тому числі, у сфері трудових правовідносин.

Зокрема, у Висновку Європейської комісії стосовно заявки України на членство в Європейському Союзі вказується на потребу виправлення значних недоліків у трудовому законодавстві. Зокрема, необхідно покращити систему охорони праці та техніки безпеки, регулювати неофіційне працевлаштування та вирішувати проблеми з заборгованістю заробітної плати. Також відзначається

потреба у поліпшенні соціального діалогу та узгодженні українського законодавства з стандартами ЄС щодо запобігання дискримінації на ринку праці.

Тобто розвиток національного трудового законодавства в аспекті інтеграції до європейських стандартів, а також розвиток трудового права в цілому забезпечує, у тому числі, практичну реалізацію трудових прав та обов'язків працівників та роботодавців; відображає правові властивості учасників відносин з питань праці та сприяє активному функціонуванню трудових правовідносин. На нашу думку, необхідно прийняти новий Трудовий кодекс України - кодифікований нормативно-правовий акт, який би був узгодженим з трудовими стандартами ЄС, у тому числі, щодо термінологічного закріплення основних понять, зокрема, «працівник» та основних характеристик статусу працівника.

На сьогодні ми бачимо певні законодавчі перспективи. Мінекономіки у січні 2024 року аносувало реформу трудового законодавства, у тому числі, шляхом визначення та закріплення у новому ТК України ознак трудових відносин. Так проектом ТК України передбачається, що договірні відносини незалежно від їх назви та виду визнаються трудовими за наявності трьох і більше зазначених ознак: 1) особисте виконання особою роботи за конкретною професією, спеціальністю, кваліфікацією, посадою; 2) виконання особою роботи в інтересах, за дорученням та під контролем іншої сторони, на користь якої виконуються роботи; 3) здійснення регулювання процесу праці, що носить постійний характер та, як правило, не передбачає встановлення особі конкретно визначеного результату (обсягу) робіт за певний період часу; 4) виконання роботи на визначеному або погодженому з особою, в інтересах якої виконується робота, робочому місці з дотриманням установлених

нею правил внутрішнього трудового розпорядку; 5) організація умов праці, зокрема, надання засобів виробництва (обладнання, інструментів, матеріалів, сировини, робочого місця) забезпечується особою, в інтересах якої виконується робота; 6) систематична виплата особі, яка виконує роботу, винагороди у грошовій формі; тощо» [42]. Саме наявність цих ознак у трудових відносинах і підтвердить те, що фізична особа є працівником та перебуває під захистом трудового права та його стандартів.

Література:

1. Конституція України від 28.06.1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 16.04.2024).
2. Чанишева Г.І. Трудове право України: навч.-метод. посіб. для здобувачів вищої освіти 2-го курсу факульт. цивільної та госп. юстиції, спец. 081-Право [Електронне видання]; НУ «Одеська юридична академія». Одеса: Фенікс, 2022. 282 с. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/22510> (дата звернення: 16.04.2024).
3. Про внесення змін і доповнень до Кодексу законів про працю Української РСР при переході республіки до ринкової економіки: Закон Української Радянської Соціалістичної Республіки від 20.03.1991р. № 871-12 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/871-12> (дата звернення: 16.04.2024).
4. Про охорону праці: Закон України від 14.10.1992 № 2694-ХІІ (перша редакція) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2694-12/ed19921014#Text> (дата звернення: 16.04.2024).
5. Про охорону праці: Закон України від 21.11.2002 № 229-ІV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/229-15#Text> (дата звернення: 16.04.2024).
6. Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності: Закон України від 15 вересня 1999 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1045-14#Text>

[80%D0%B0%D1%86%D1%96%D0%B2%D0%BD%D0%B8%D0%BA%D1%96%D0%B2_%D1%82%D0%B0_%D1%96%D0%BC%D0%BC%D1%96%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%86%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%B5_%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE](https://www.dhs.gov/immigration-services/employment-authorization)

25. Fair Labor Standards Act Advisor. U.S. Department of Labor. URL: <https://webapps.dol.gov/elaws/whd/flsa/scope/ee13.asp#:~:text=The%20FLSA%20defines%20employee%20as,tested%20by%20%22economic%20reality.%22>

26. Венедіктов С.В. Трудове право Сполучених Штатів Америки : монографія. Київ : Ніка-Центр, 2018. 168 с.

27. Canada Labour Code, R.S.C., 1985, с. L-2 URL: [https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/L-2/fulltext.html#:~:text=employee,to%20industrial%20relations%3B%20\(employ%3%A9](https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/L-2/fulltext.html#:~:text=employee,to%20industrial%20relations%3B%20(employ%3%A9)

28. Трудове законодавство Канади: 10 важливих правил для іноземних роботодавців URL: <https://visitworld.today/uk/blog/1710/canadian-labor-law-10-important-rules-for-foreign-employers>

29. Harrison J. What is an employee? A legal definition and case study. Richard Nelson LLP. 2019. URL: <https://www.richardnelsonllp.co.uk/what-is-an-employee/>

30. American Heritage Dictionary of the English Language, 1978.

31. Henry Campbell Black, Black's Law Dictionary (St. Paul, MN, West Publishing Co, 1991), p. 363. URL: <https://www.bls.gov/opub/mlr/2002/01/art1full.pdf>

32. David Parker, JD, Discussing the Definition of an Employee Definition of an Employee URL: <https://app.myeducator.com/reader/web/1162i/topic/1io75z/>

33. Employment Rights Act 1996. UK Public General Acts. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1996/18/contents>

34. Employee definition URL: <https://www.lexisnexis.co.uk/legal/glossary/employee>

35. Спіцина Г.О. Особливості регулювання трудових відносин в сполученому королівстві Великої Британії та північної Ірландії. *Держава і право*. 2015. Випуск 67. С. 245-255. URL:

<https://dspace.hnpu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/55f05125-5fc4-48f4-a5ad-b72d0b0ce52d/content>

36. Конвенція МОП «Про припинення трудових відносин з ініціативи роботодавця», № 158 від 1982 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_005#Text

37. Конвенція МОП «Про регулювання письмових трудових контрактів працівників з корінного населення» URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_213#Text

38. Employment (according to the International Labour Organization (ILO) definition) URL: <https://www.insee.fr/en/metadonnees/definition/c1159>

39. National employment policies: A guide for workers' organisations URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_emp/---emp_policy/documents/publication/wcms_334921.pdf

40. Casale, G., (2011), the Employment Relationship. A Comparative overview, Hart Publishing, Oxford, ILO, Geneva.

41. Стаття 12 Кодексу законів про працю Португалії, затвердженого Законом № 7/2009 від 12 лютого 2009 року. Див. Інспекція праці та незадекларована праця в ЄС. URL: <https://dsp.gov.ua/wp-content/uploads/2020/01/inspekcija-praci-ta-nezadeklarovana-pracija-v-yes.pdf>

42. Оприлюднено новий проєкт Трудового кодексу. URL: https://biz.ligazakon.net/news/224964_oprilyudneno-noviy-prokt-trudovogo-kodeksu

References:

1. Konstytutsiia Ukrainy vid 28.06.1996 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (data zvernennia: 16.04.2024).

2. Chanysheva H.I. Trudove pravo Ukrainy: navch.-metod. posib. dlia zdobuvachiv vyshchoi osvity 2-ho kursu fakult. tsyvilnoi ta hosp. yustytisii, spets. 081-Pravo [Elektronne vydannia]; NU «Odeska yurydychna akademiia». Odesa: Feniks, 2022. 282 s. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/22510> (data zvernennia: 16.04.2024).

3. Pro vnesennia zmin i dopovnen do Kodeksu zakoniv pro pratsiu Ukrainsoi RSR pry perekhodi

respubliky do rynkovoї ekonomiky: Zakon Ukrainkoї Radianskoї Sotsialistychnoї Respubliky vid 20.03.1991r. № 871-12 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/871-12> (data zvernennia: 16.04.2024).

4. Pro okhoronu pratsi: Zakon Ukrainy vid 14.10.1992 № 2694-XII (persha redaktsiia) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2694-12/ed19921014#Text> (data zvernennia: 16.04.2024).

5. Pro okhoronu pratsi: Zakon Ukrainy vid 21.11.2002 № 229-IV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/229-15#Text> (data zvernennia: 16.04.2024).

6. Pro profesiini spilky, yikh prava ta harantii diialnosti: Zakon Ukrainy vid 15 veresnia 1999 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1045-14#Text>

7. Podatkovyi kodeks Ukrainy: Kodeks vid 02.12.2010 № 2755-VI URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> (data zvernennia: 16.04.2024).

8. Vavzhenchuk S. Pravovyi status pratsivnyka yak subiekta okhoronnykh trudovykh pravovidnosyn. Trudove pravo. 2016. № 7. S. 55-59.

9. Pro profesiyni rozvytok pratsivnykiv: Zakon Ukrainy vid 12.01.2012 r. № 4312-VI URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4312-17#Text> (data zvernennia: 16.04.2024).

10. Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy» (stanom na 19 kvitnia 2024 r.) Dyv. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/main?find=2&dat=00000000&user=a&text=%D0%BF%D1%80%D0%B0%D1%86%D1%96%D0%B2%D0%BD%D0%B8%D0%BA&textl=1&bool=and&org=0&typ=0&yer=0000&mon=00&day=00&dat_from=&dat_to=&datl=0&numl=2&num=&minjustl=2&minjust=

11. Pro odnorazovu hroshovu dopomohu za shkodu zhyttiu ta zdoroviu, zavdanu pratsivnykam obiektyv krytychnoi infrastruktury, derzhavnym sluzhbovtsiam, posadovym osobam mistsevoho samovriaduvannia vnaslidok viiskovoї ahresii Rosiiskoї Federatsii proty Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 20.03.2023 № 2980-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2980-20#n6>

12. Proiekt Trudovoho kodeksu Ukrainy (doopratovanyi) vid 20.05.2015 r. № 1658: URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53221

13. Proiekt Trudovoho kodeksu Ukrainy vid 08.11.2019 r. № 2410 URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/441> (data zvernennia: 16.04.2024).

14. Kostyuk V.L. Pravovyi status pratsivnyka: porivnialno-pravovyi analiz KZpP Ukrainy i Proektu Trudovoho kodeksu Ukrainy. URL: <http://kadrovik.ua/content/pravovii-status-prats-vnika>

15. Udoskonalennia trudovoho zakonodavstva v umovakh rynku / Vidp. red. N.M. Khutorian. K.: In Yure, 1998. 180s.

16. Kotova L. V. Rozvytok pravovoi katehorii «pratsivnyk» u suchasnykh umovakh. Aktualni problemy prava: teoriia i praktyka. 2013. № 27. S. 65–75.

17. Inshyn M.I. Pravove rehuliuвання sluzhbovo-trudovykh vidnosyn v Ukraini: Monohrafiia. Kharkiv: Vyd-vo Nats.un-tu vnutr.sprav, 2004. 337s.

18. Venedyktov V.S. Trudovoe pravo Ukraїny (Obshchaia chast) / Uchebnoe posobye dlia kursantov y slushatelei vysshykh uchebnykh zavedenyi MVD Ukraїny. Symferopol: DOLiA, 2004. 164s.

19. Trudove pravo Ukrainy [tekst] pidruchnyk / Za zahalnoiu redaktsiieiu M.I. Inshyna, V.L. Kostyuka, V.P. Melnyka. Vyd. 2-he, pererob. i dop. Kyiv: Tsentri uchbovoi literatury, 2016. 472 s. URL: http://kizman-tehn.com.ua/wp-content/uploads/2017/11/trudove_pravo_ishenko.pdf (data zvernennia: 16.04.2024).

20. Trudove pravo Ukrainy: pidruchnyk (za red. prof. O.M. Yaroshenko) Kharkiv: Vyd-vo 2022. 376 s. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/d/7/521578.pdf> (data zvernennia: 16.04.2024).

21. Legal Framework Differentiating Employees from Independent Contractors. 2017. URL: <https://leglobal.law/countries/france/employees-vs-independent-contractors-france/legal-framework-differentiating-employees-independent-contractors-7/>

22. Časová verzia predpisu účinná od 01.03.2021 do 14.11.2021 URL: <https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/2001/311/20210301>

23. Pratsivnyk i pratsedavets URL: https://www.employment.gov.sk/files/sk/uvodna-stranka/pomoc-odidencov-z-ukrajiny/sk-labour-law-summary-main-provisions_uk.pdf

24. Zakon pro spravedyvi trudovi standarty URL:

[https://ukrayinska.libretxts.org/%D0%91%D1%96%D0%B7%D0%BD%D0%B5%D1%81%D0%97%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%BD/%D0%9A%D0%BD%D0%B8%D0%B3%D0%B0%3A_%D0%9E%D1%81%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B8_%D0%B3%D0%BE%D1%81%D0%BF%D0%BE%D0%B4%D0%B0%D1%80%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D0%B3%D0%BE_%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%B0_I_\(OpenStax\)/09%3A_%D0%A2%D1%80%D1%83%D0%B4%D0%BE%D0%B2%D0%B5_%D1%82%D0%B0_%D1%82%D1%80%D1%83%D0%B4%D0%BE%D0%B2%D0%B5_%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE/9.02%3A_%D0%97%D0%B0%D0%B9%D0%BD%D1%8F%D1%82%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C%2C_%D0%B7%D0%B0%D1%85%D0%B8%D1%81%D1%82_%D0%BF%D1%80%D0%B0%D1%86%D1%96%D0%B2%D0%BD%D0%B8%D0%BA%D1%96%D0%B2_%D1%82%D0%B0_%D1%96%D0%BC%D0%BC%D1%96%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%86%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%B5_%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE](https://ukrayinska.libretxts.org/%D0%91%D1%96%D0%B7%D0%BD%D0%B5%D1%81%D0%97%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%BD/%D0%9A%D0%BD%D0%B8%D0%B3%D0%B0%3A_%D0%9E%D1%81%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B8_%D0%B3%D0%BE%D1%81%D0%BF%D0%BE%D0%B4%D0%B0%D1%80%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D0%B3%D0%BE_%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%B0_I_(OpenStax)/09%3A_%D0%A2%D1%80%D1%83%D0%B4%D0%BE%D0%B2%D0%B5_%D1%82%D0%B0_%D1%82%D1%80%D1%83%D0%B4%D0%BE%D0%B2%D0%B5_%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE/9.02%3A_%D0%97%D0%B0%D0%B9%D0%BD%D1%8F%D1%82%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C%2C_%D0%B7%D0%B0%D1%85%D0%B8%D1%81%D1%82_%D0%BF%D1%80%D0%B0%D1%86%D1%96%D0%B2%D0%BD%D0%B8%D0%BA%D1%96%D0%B2_%D1%82%D0%B0_%D1%96%D0%BC%D0%BC%D1%96%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%86%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%B5_%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE)

25. Fair Labor Standards Act Advisor. U.S. Department of Labor. URL: <https://webapps.dol.gov/elaws/whd/flsa/scope/ee13.asp#:~:text=The%20FLSA%20defines%20employee%20as,tested%20by%20%22economic%20reality.%22>

26. Venediktov S.V. Trudove pravo Spoluchenykh Shtativ Ameryky : monohrafiia. Kyiv : Nika-Tsentr, 2018. 168 s.

27. Canada Labour Code, R.S.C., 1985, c. L-2 URL: [https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/l-2/fulltext.html#:~:text=employee,to%20industrial%20relations%3B%20\(employ%C3%A9](https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/l-2/fulltext.html#:~:text=employee,to%20industrial%20relations%3B%20(employ%C3%A9)

28. Trudove zakonodavstvo Kanady: 10 vazhlyvykh pravyl dlia inozemnykh robotodavstiv URL: <https://visitworld.today/uk/blog/1710/canadian-labor-law-10-important-rules-for-foreign-employers>

29. Harrison J. What is an employee? A legal definition and case study. Richard Nelson LLP. 2019. URL: <https://www.richardnelsonllp.co.uk/what-is-an-employee/>

30. American Heritage Dictionary of the English Language, 1978.

31. Henry Campbell Black, Blacks Law Dictionary (St. Paul, MN, West Publishing Co, 1991),

p. 363. URL: <https://www.bls.gov/opub/mlr/2002/01/art1full.pdf>

32. David Parker, JD, Discussing the Definition of an Employee Definition of an Employee URL: <https://app.myeducator.com/reader/web/1162i/topic1/io75z/>

33. Employment Rights Act 1996. UK Public General Acts. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1996/18/contents>

34. Employee definition URL: <https://www.lexisnexis.co.uk/legal/glossary/employee>

35. Spitsyna H.O. Osoblyvosti rehuliuвання trudovykh vidnosyn v spoluchenomu korolivstvi Velykobrytanii ta pivnichnoi Irlandii. Derzhava i pravo. 2015. Vypusk 67. S. 245-255. URL: <https://dspace.hnpu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/55f05125-5fc4-48f4-a5ad-b72d0b0ce52d/content>

36. Konventsiia MOP «Pro pryypynennia trudovykh vidnosyn z initsiatyvy robotodavtsia», № 158 vid 1982 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_005#Text

37. Konventsiia MOP «Pro rehuliuвання pysmovykh trudovykh kontraktiv pratsivnykiv z korinnoho naseleння» URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_213#Text

38. Employment (according to the International Labour Organization (ILO) definition) URL: <https://www.insee.fr/en/metadonnees/definition/c1159>

39. National employment policies: A guide for workers organisations URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_emp/---emp_policy/documents/publication/wcms_334921.pdf

40. Casale, G., (2011), the Employment Relationship. A Comparative overview, Hart Publishing, Oxford, ILO, Geneva.

41. Stattia 12 Kodeksu zakoniv pro pratsiu Portuhalii, zatverdzenoho Zakonom № 7/2009 vid 12 liutoho 2009 roku. Dyv. Inspektsiia pratsi ta nezadeklarovana pratsia v Yes. URL: <https://dsp.gov.ua/wp-content/uploads/2020/01/inspekciya-praci-ta-nezadeklarovana-pracja-v-yes.pdf>

42. Opryliudneno novyi proiekt Trudovoho kodeksu. URL:

https://biz.ligazakon.net/news/224964_oprilyudnenoviy-prokt-trudovogo-kodeksu

Sevostyanova K.A. Current approaches to the definition of "employee" in modern labor law – Article

This article explores the definition of the term "employee" based on an analysis of scholarly perspectives and national legal and regulatory frameworks. The author examines the definition of the term "employee" and clarifies the issues of its development both in Ukraine and in foreign countries. The study finds that the core structure of the "employee" category is similar across different countries, despite belonging to diverse legal systems. These countries have enshrined certain key characteristics that are common to employees in all nations and can be considered universal attributes. The author identifies the most applicable characteristics as follows: a) an employee is a natural person who has reached the age specified by law; b) a

natural person who has entered into an employment contract or is in an employment relationship with an employer based on an employment contract; c) an employee receives systematic remuneration. The paper formulates certain theoretical proposals and indicates the need for normative consolidation of the concept of "employee" in the new Labor Code of Ukraine.

Keywords: *employee, labor law, hired worker, employment contract, employment relationship, natural person, Labor Code of Ukraine.*

Авторська довідка:

Севост'янова Кристина Анатоліївна – здобувачка третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти спеціальності 081 «Право» Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, +38(095)5115751, asp-22-3@snu.edu.ua

Стаття надійшла до редакції 30 квітня 2024р.

УДК 346.0

DOI: <https://doi.org/10.33216/2218-5461/2024-47-1-305-321>

РЕФОРМУВАННЯ ГОСПОДАРСЬКОГО ЗАКОНОДАВСТВА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Серєбряк С. В.

REFORMING ECONOMIC LEGISLATION UNDER MARTIAL LAW

Sieriebriak S. V.

Стаття присвячена питанням реформування законодавства у сфері правового регулювання господарських відносин в умовах дії правового режиму воєнного стану. Автором проаналізовано основні передумови для проведення оновлення господарського законодавства, а також різних видів викликів та загроз для національної безпеки в цілому та для економічної безпеки держави зокрема. У статті висвітлено проблему розмежування сфери дії Цивільного та Господарського кодексів України, а також питання щодо потенційних ризиків їхнього одночасного застосування до тих самих правовідносин. Доведено, що загострення тривалої дискусії між представниками цивільного та господарського права відбулося у зв'язку з ідеями реформування національного законодавства у сфері господарювання. В умовах повномасштабного вторгнення РФ на територію нашої держави, прогнозуючи потенційно досить складний період відновлення економічної системи держави після закінчення війни (який також може бути і досить тривалим) автором зроблено висновки, що найбільш оптимальним рішенням стало б запровадження спеціального режиму господарювання у різних його формах з метою відновлення та розвитку як економіки в цілому, так і окремих регіонів та галузей народного господарства. На підставі аналізу господарського законодавства, праць українських дослідників – спеціалістів у зазначеній сфері, фактичного становища суб'єктів господарювання в умовах застосування норм сучасного законодавства, а також у ретроспективі зроблено висновки про те, що реформування господарського законодавства проводилось постійно, з самого початку прийняття Господарського кодексу України. У статті наголошується, що більшість проведених господарсько-правових реформ містили фрагментарний характер та не мали довгострокового позитивного впливу на господарські відносини.

Автором зроблено однозначні висновки щодо необхідності доопрацювання концептуальних підвалин реформування господарського законодавства з метою зміни підходів до регулювання цілої низки правовідносин. Окреслено основні проблеми, які потрібно вирішити при реформуванні господарського законодавства. Передусім, це уникнення колізій всередині масиву нормативно-правових актів у сфері господарювання, уникнення множинності законодавчих актів, які регулюють одні й ті самі або подібні правовідносини, розмежування предметів правового регулювання господарського та цивільного права тощо.

Окремо акцентовано увагу на перспективи, загрози та виклики економічній безпеці держави та способи їх уникнення. Запропоновано створити власну унікальну методологію щодо визначення напрямків оновлення господарського законодавства з метою сприяння якнайшвидшому відновленню економічної системи у повоєнний період тощо.

Ключові слова: реформування; модернізація; господарські правовідносини; спеціальний режим господарювання; воєнний стан.

Висвітлення проблеми в загальному вигляді і її зв'язок із важливими науковими практичними завданнями. Впровадження правового режиму воєнного стану на території України поставило досить серйозні завдання перед державою як у сфері забезпечення національної безпеки, так і у сфері економічної безпеки держави. Нові виклики пов'язані із відсутністю в правовому полі ефективних механізмів правового регулювання функціонування економічної системи держави під час війни. Очевидно, це потребує оновлення підходів до розуміння самої сутності та ролі господарського законодавства і, передусім, Господарського кодексу України в контексті ефективності роботи економічної складової в умовах нових викликів та загроз існування держави.

Важливою складовою успішних реформ у будь-якій галузі законодавства є попереднє вивчення досвіду вже проведених реформ, практики застосування законодавства та ефективність правового впливу на ті або інші групи правовідносин. Також одним із пріоритетних завдань, яке постало сьогодні як перед державою в цілому, так і перед науковцями – це вивчення іноземного досвіду проведення реформ у сфері економіки з урахуванням особливостей відновлення саме повоєнної економіки, а також вивчення особливостей законодавчих новел у цей період.

Враховуючи той факт, що досвіду повномасштабних воєн в Європі немає за останні понад 70 років, то відповідно немає й адекватного правового регулювання повоєнних господарських відносин, а всі можливі варіанти виходу з економічної кризи (наприклад, План Маршала) вже є безнадійно застарілими. Саме тому, вивчивши досвід іноземних держав, які переживали процес відновлення економічної системи, все ж таки потрібно констатувати, що Україні доведеться виробляти власний, унікальний

план повоєнного відновлення держави в цілому і економічної системи зокрема. І розробляти передумови для втілення подібного масштабного плану потрібно вже зараз, під час війни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано вирішення даної проблеми та на які спирається автор. Вагомий внесок у формування теоретико-методологічних та практичних аспектів забезпечення реформування господарського законодавства належить таким вченим, як: Р. П. Бойчук, О. М. Вінник, Д. В. Задихайло, О. Р. Зельдіна, В. К. Мамутов, О. П. Подцерковний, В. В. Резнікова, В. А. Устименко, В. С. Щербина, та ін. У їхніх роботах досліджені цілу низку теоретичних питань змісту та форм модернізації господарського законодавства на різних етапах його розвитку, так і проаналізовано окремі підгалузі господарського законодавства з точки зору ефективності їх правового регулювання, визначено основні напрямки державної політики у сфері господарювання, проведено розмежування предметів Господарського та Цивільного кодексів України, проаналізовано питання недоцільності скасування Господарського кодексу України тощо. Проблеми здійснення господарської діяльності у рамках спеціальних режимів господарювання висвітлено у наукових працях таких вчених: О. Анісімової, О. Зельдіної, О. Маричевої, В. Пили, В. Письмака, Г. Рум'янцевої, О. Сиволап, В. Устименка та ін. В їхніх роботах визначено важливість спеціальних господарських утворень за територіальною ознакою для стимулювання процесів регіонального розвитку, визначено специфіку процедури управління інвестиційною діяльністю підприємств у вільних економічних зонах та територіях пріоритетного розвитку, вивчені питання нормативно-правового, митного,

податкового регулювання, а також проблеми механізму правового регулювання діяльності в межах окремих спеціальних режимів господарювання.

Проблеми оновлення господарського законодавства відповідно до міжнародних стандартів зокрема до угоди про асоціацію між Україною та Європейським союзом вивчались такими вченими, як В.Б. Марченко, Є.В. Петров, Н. М. Дятленко, Н.М. Рябець та іншими. Однак на сьогодні ні на законодавчому, ні на науково-теоретичному рівнях немає розуміння основних підходів до переформатування господарського законодавства з урахуванням нових викликів та загроз з метою забезпечення економічної безпеки нашої держави.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Низка вчених (як юристів, так і економістів) займалися дослідженням проблем розвитку господарського законодавства і в умовах активної інтеграції до Європейської спільноти та зближення українського законодавства із законодавством ЄС, проблем співвідношення та розмежування цивільних та господарських правовідносин, а також визначення предмету правового регулювання Цивільного та Господарського кодексів. Досить небагато вчених займалися вивченням питання забезпечення економічної безпеки держави та іншими не менш важливими проблемами. Проте ті виклики для законодавця в контексті підтримки економічної системи держави, які виникли в умовах повномасштабної війни, детально не було вивчено. Сам по собі спеціальний режим господарювання в умовах воєнного стану був опрацьований суто теоретично, не було реальних даних чи потреб, на які б можливо було спиратись при його закріпленні у Господарському кодексі України. Безумовно більш поглибленого вивчення вимагають

питання подальшого розвитку господарського законодавства в умовах війни. На сьогодні перед науковцями стоїть завдання проаналізувати нові реалії функціонування національної економічної системи та надати свої обґрунтовані відповіді щодо подальших перспектив розвитку господарського законодавства з урахуванням потенційних (та реальних) викликів та загроз. Ці питання ще не були розкриті в працях вчених.

Формулювання цілей та завдань статті. Метою цієї статті є аналіз та розробка пропозицій щодо вдосконалення механізму правового регулювання функціонування економічної системи в умовах воєнного стану, а також визначення правових засобів підтримки суб'єктів господарювання в умовах воєнного стану в контексті забезпечення економічної безпеки держави. До основних завдань цієї статті слід віднести: 1) аналіз наукових досліджень в галузі реформування господарського законодавства; 2) опрацювання позицій вчених щодо визначення стратегій забезпечення економічної безпеки держави; 3) дослідження шляхів концептуального переосмислення підходів до правового регулювання функціонування економіки держави в умовах дії воєнного стану.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Реформування загальних підвалин господарського законодавства відповідно до міжнародних стандартів, зокрема до Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом в умовах укріплення правової держави – це одне з надважливих завдань, яке постало як перед законодавцем, так і перед науковцями – фахівцями у сфері господарського права

Загальновідомо, що з самого часу прийняття Господарського кодексу України у

2003 році як своєрідної економічної конституції України окремі норми Господарського кодексу потребують оновлення, а в деяких випадках – і повного перегляду підходів до правового регулювання окремих видів господарських відносин.

Хоча Господарський кодекс України [1] містить загальні положення регулювання господарських відносин, різні види господарських відносин регулюються іншими нормативно-правовими актами, які містять багато колізій, невідповідностей, суперечностей і подекуди взагалі не відповідають меті прийняття.

Варто зауважити, що саме господарська діяльність як серйозний рушій економіки держави має велике значення і для більш глибокого включення України в інтеграційні процеси, позиціонування себе як держави, яка має що запропонувати у сфері міжнародного ринку товарів, робіт та послуг.

В цілому, хоча господарське законодавство є досить розгалуженою системою нормативно-правових актів, які охоплюють своїм регулюючим впливом досить широку сферу економічних відносин, проте в окремих випадках воно не відповідає європейським стандартам. Підписання Україною Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії та їхніми державами-членами, з іншої сторони, від 27.06.2014 р. поставило на одне із чільних місць задачу щодо визначення цілей, засобів та організаційно-правового механізму модернізації українського законодавства з правом Євросоюзу. Цілком логічно визначити за основну мету модернізації господарського законодавства створення в Україні достатньо уніфікованого правового середовища для всіх суб'єктів ринкових відносин України та країн Євросоюзу [2, с. 61].

Прийняття у 2003 році Господарського кодексу України створило підвалини для створення системи правового регулювання договірних відносин у сфері господарювання на більш високому рівні. Відповідно виник новий етап наукових досліджень у сфері господарського права, спрямованих на модернізацію законодавства як у цих, так і в інших сферах. Проте ні його ухвалення, ні сама кодифікація, ні процес удосконалення законодавства не завершується.

Безумовно що однією із важливих цілей здійснення правової реформи в Україні на сучасному етапі є зменшення колізійності законодавства. Оскільки сам процес становлення системи господарського законодавства України супроводжувався значними проблемами як соціально-політичного, так і економічного характеру. А також під постійним гнітом наукових дискусій навколо доцільності прийняття Господарського кодексу України поміж господарників та цивілістів. При цьому ухвалення законодавчих актів відбувалось з одночасним існуванням цілого масиву застарілого радянського законодавства, при цьому також переважаючими були очевидно неефективні концепції щодо регулювання того чи іншого виду господарської діяльності: фактично в ситуація невизначеності щодо концепції побудови ринкової економіки в Україні. Це зумовило і відсутність чіткої та однозначної позиції законодавця у процесі розробки та прийняття законопроектів, що регулюють господарські правовідносини.

Саме через це найгострішою та найактуальнішою проблемою модернізації господарського законодавства є все ж таки питання оновлення та доповнення положень саме основоположного акта у системі господарського законодавства – Господарського кодексу України.

Окрім цього, аналіз досвіду застосування законодавства у сфері господарської

діяльності на прикладі матеріалів судової практики (як мінімум) свідчить про необхідність вирішення таких завдань, як: 1) узгодження кодифікованих і некодифікованих норм; 2) подолання множинності актів; 3) обрання такої форми вдосконалення змісту та форми господарського законодавства [3, с. 211].

У 1991 році Україна був взятий курс на побудову правової держави і саме цей факт поставив вимогу кардинального реформування усіх сфер суспільного державного життя. Як справедливо зауважує С. П. Погребняк, це вимагає ґрунтовного та всебічного дослідження суперечностей що існують в суспільстві а особливо колізії що виникають у відносинах, врегульованих правом [4, с. 2].

Отже, пріоритетним напрямком реформування системи господарського законодавства в розрізі міжнародної інтеграції Української держави повинна стати саме адаптація законодавства відповідно до законодавства Європейського Союзу. При цьому важливим є урахування досвіду європейських держав у формуванні власної нормативно-правової бази у сфері господарювання.

Як справедливо зауважують окремі науковці, до основних передумов вдосконалення господарського законодавства слід віднести такі [5, с. 181]:

По-перше, господарське законодавство містить цілу низку прогалин, неточностей, колізій, застарілих норм, норм, які просто не працюють, бо немає ефективного механізму їх реалізації. Зокрема, самі норми Господарського кодексу України містять в собі колізії. А також досить часто по-різному регулюються ті самі питання Господарським та Цивільним кодексами України.

Одним із яскравих прикладів є розуміння поняття «неустойка». В українському законодавстві ЦК України визначає поняття

неустойки як забезпечення виконання зобов'язання. Натомість ГК України надає загальне поняття штрафних санкцій. ЦК України (ст. ст. 549–551) неустойкою (штрафом, пенею) визначає грошову суму або інше майно, яке боржник повинен передати кредиторі у разі порушення боржником зобов'язання [6]. ГК України (ст. ст. 230–234) штрафними санкціями визнає господарські санкції у вигляді грошової суми (неустойка, штраф, пеня), яку учасник господарських відносин зобов'язаний сплатити у разі порушення ним правил здійснення господарської діяльності, невиконання або неналежного виконання господарського зобов'язання [1]. При цьому загальновідомо, що неустойка може існувати або у формі штрафу, або ж у формі пені. Що таке «неустойка» сама по собі відповідно до статті 230 ГК України незрозуміло. Відповідно до приписів Господарського кодексу України предметом неустойки є виключно грошова сума, а відповідно до норм Цивільного кодексу України предметом неустойки може бути і грошова сума, а також і інше майно.

Такі самі внутрішні колізії щодо визначення неустойки містяться і в ЦК України. Так, згідно зі статтею 549 ЦК неустойка існує або у формі штрафу, або у формі пені. Проте вже у п. 15 Прикінцевих та перехідних положень міститься інше розуміння неустойки, таке саме як і ГК України: «У разі прострочення позичальником у період дії карантину, встановленого Кабінетом Міністрів України на всій території України з метою запобігання поширенню на території України коронавірусної хвороби COVID-19, або/та у тридцятиденний строк після дня завершення дії такого карантину виконання грошового зобов'язання за договором, відповідно до якого позичальнику було надано кредит (позику) банком або іншим кредитором (позикодавцем), позичальник звільняється від

обов'язків сплатити на користь кредитодавця (позикодавця) *неустойку, штраф, пеню* за таке прострочення (*виділено нами – С. Серебряк*).

Якщо аналізувати застосування неустойки порівняно до збитків, то в господарському законодавстві передбачено саме залікову неустойку (стаття 232 ГКУ), а згідно зі ст. 624 ЦКУ закріплено штрафну неустойку, яка дає право кредиторів стягнути неустойку, а також збитки в повному розмірі.

Такі самі розбіжності в регулюванні перевезень вантажів відповідно до приписів Господарського та Цивільного кодексів України. Так, статтею 307 ГК України визначаються права та обов'язки сторін за договором перевезення вантажів: «за договором перевезення вантажу одна сторона (перевізник) зобов'язується доставити ввірений їй другою стороною (вантажовідправником) вантаж до пункту призначення в установленій законодавством чи договором *строк* та видати його уповноваженій на одержання вантажу особі (вантажодержувачу), а вантажовідправник зобов'язується сплатити за перевезення вантажу встановлену плату» [1]. Договірне регулювання перевезення вантажів міститься і у Цивільному кодексі України. Зокрема, статтею 909 ЦК України передбачено: «За договором перевезення вантажу одна сторона (перевізник) зобов'язується доставити довірений їй другою стороною (відправником) вантаж до пункту призначення та видати його особі, яка має право на одержання вантажу (одержувачеві), а відправник зобов'язується сплатити за перевезення вантажу встановлену плату» [6]. Таким чином, в ЦК України «вилучено» таку важливу істотну умову, як *строк* доставки вантажу, що звісно ж є неприпустимим, оскільки спеціальні норми щодо перевезень вантажів містять граничні строки таких

перевезень. Зокрема, такі норми щодо залізничних перевезень містяться у Правилах обчислення термінів доставки вантажів [7].

І подібних «ляпів» у господарському та цивільному законодавстві досить і досить багато.

По-друге, це господарсько-правові відносини є досить швидкозмінюваними і це залежить, передусім, від темпів розвитку самої економічної системи, науково-технічного прогресу, появи нових технологій, нових видів договорів, міжнародного співробітництва і т.д. Саме тому всі ці зміни не вдається врахувати при ухваленні нормативно-правових актів у сфері господарювання.

Слід погодитись із В. В. Резніковою та В. С. Щербиною щодо того, що сучасний стан господарського законодавства характеризується цілою низкою проблем:

невпорядкованість і суперечливість підходів щодо визначення організаційно-правових форм господарювання, видів суб'єктів господарської (економічної) діяльності, наявність протиріч і прогалин у визначенні їх правового статусу, відсутність заохочень стосовно корпоративної соціальної відповідальності таких суб'єктів;

порушення розумного балансу у визначенні ступеня і меж участі органів державної влади і місцевого самоврядування в господарських (економічних) відносинах, неефективність управління підприємствами державного і комунального секторів економіки, недостатність економіко-правових стимулів для реалізації масштабних інфраструктурних проектів на засадах публічно-приватного партнерства, недосконалість підходів до надання державної допомоги суб'єктам господарювання, застосування окремих засобів державного регулювання та здійснення державного контролю і нагляду у сфері господарської (економічної) діяльності;

недосконалість порядку розгляду органами Антимонопольного комітету України справ про порушення законодавства про захист економічної конкуренції, неповна відповідність системи контролю за допустимістю державної допомоги для конкуренції правовим актам Європейського Союзу;

недостатній рівень правового забезпечення використання майна при організації та здійсненні господарської (економічної) діяльності;

відсутність чітких системних правових положень щодо способів і правових форм комерціалізації прав інтелектуальної власності у сфері господарювання;

недосконалість правових засад ведення бухгалтерського обліку та фінансової звітності суб'єктів господарської (економічної) діяльності;

недостатня правова регламентація щодо укладання, виконання та припинення договорів у сфері господарської (економічної) діяльності;

відставання правового регулювання від наявної практики та тенденцій щодо цифровізації господарської (економічної) діяльності, використання у цій діяльності новітніх електронних та інших технологій, поширення електронної комерції, обігу криптовалют, впровадження смарт-контрактів тощо;

низький рівень забезпечення захисту прав і законних інтересів учасників господарських (економічних) відносин;

недосконалість положень щодо відповідальності за вчинення суб'єктами господарювання правопорушень окремих видів, часткова невідповідність потребам сьогодення переліку підстав такої відповідальності та санкцій за вчинення правопорушень у сфері господарювання;

надмірна зарегульованість і водночас наявність прогалин, протиріч у регулюванні

діяльності в окремих галузях і сферах економіки;

несприятливість правових умов для здійснення інноваційної, інвестиційної, зовнішньоекономічної діяльності, інтеграції України у світовий економічний простір;

суперечливе визначення спеціальних режимів господарювання (господарська (економічна) діяльність у Збройних Силах України, господарська (економічна) діяльність в умовах надзвичайного стану, проведення ООС тощо) [8].

Варто зауважити, що до цього додається фізична та фактична неможливість «наздогнати» швидкий розвиток та розповсюдження все нових видів господарської діяльності спробами їх врегулювати на законодавчому рівні. У даному випадку найкращим варіантом виходу із ситуації, на нашу думку, могло б стати правове моделювання: на підставі різного рівня соціологічних досліджень спрогнозувати (передбачити) виникнення нових видів господарських відносин та запропонувати адекватне правове регулювання ще до моменту їх розповсюдження. Такі методики застосовувались вже законодавцем на прикладі розробки законодавства про спеціальні економічні зони.

Також суттєво впливає на можливості модернізації законодавства у сфері правового регулювання господарських відносин, наприклад, повальна цифровізація сфери господарювання, завдяки якій сформувалась цифрова економіка: стали активно застосовуватись у господарській діяльності цифрові технології, з'явилися електронні товари та послуги, виникли нові суб'єкти господарювання шляхом створення та обміну цифровими активами, які протікають поза реальним світом та не мають фізичного носія (тобто стають віртуальними активами) на тлі розвитку Інтернету тощо [9, с. 78-79].

На сучасному етапі досить розповсюдженою тенденцією є виникнення нових видів суб'єктів господарювання, зокрема, уповноважені органи держави у сфері цифровізації (Міністерство цифрової інформації [10], наприклад), а також суб'єкти господарювання, які працюють у віртуальному середовищі з ознаками фізичної чи юридичної особи [11, с. 57-58]. Мова йде перш за все про «віртуальні» підприємства – група осіб зі змінним складом учасників (останні можуть бути як суб'єктами господарювання, так і пересічними громадянами без статусу суб'єкта підприємництва), що не має організаційної єдності як юридична особа. Зазвичай така група осіб використовує один (одні) електронний ресурс (ресурси) – Інтернет-магазин або торговельну Інтернет-платформу для здійснення електронної комерції, на учасників якої законодавець покладає низку обов'язків та відповідальність у разі їх порушення під час виконання обов'язків продавця [12;13].

По-третє, глобалізація економічного життя, поширення сфер діяльності транснаціональних компаній та промислово-фінансових груп, міжнародне співробітництво, участь України в міжнародних організаціях економічного спрямування.

Важливу роль у розвитку господарського законодавства відіграють транснаціональні корпорації та інші крупні підприємства у сфері господарювання на міжнародному ринкові товарів, робіт та послуг. Сьогодні в науці міжнародного права дискутується питання щодо визначення ТНК як суб'єктів міжнародного публічного права через їх надмірний вплив як на економічні системи різних держав світу, так і на політичні процеси в цих державах. І таких країн вже досить багато. При цьому варто зауважити, що такі корпорації приймають

безпосередню участь у глобальних питаннях перерозподілу міжнародних ринків, а також суттєво впливають на розвиток економік держав, куди «вливають» свої активи або мають сфери інтересів. В цілому капітал ТНК спричинив створення новітньої системи міжнародних відносин, що зумовила наддержавних інститутів управління. Слід констатувати: транснаціональні корпорації суттєво та постійно впливають на процеси глобалізації.

Експерти ООН у доповіді ЮНКТАД про ТНК дійшли висновку, що транснаціональні корпорації вторгаються у сфери, що завжди вважались галуззю державних інтересів. Водночас йдеться про стрімке прямування до повної інтеграції світової економіки, керівництво над яким здійснюють ТНК. Варто погодитись із окремими науковцями, які справедливо акцентують увагу на тому, що діяльність ТНК, безумовно, веде до інтеграції, інтернаціоналізації тільки в тих рамках та межах, які передбачають одержання максимального прибутку [14]. Переваги, які передбачають іноземні фірми, не вичерпуються кількісними показниками.

Так, до конкурентних переваг ТНК відносять володіння та доступ до природних ресурсів, капіталу та результатів НДДКР по всьому світу; горизонтальна диверсифікація в різні галузі або вертикальна інтеграція за технологічним принципом у рамках однієї галузі, що забезпечують економічну стабільність і фінансову стійкість ТНК; можливість вибору місця розміщення філій у різних країнах з урахуванням розмірів їх національних ринків, темпів економічного зростання, цін, доступності економічних ресурсів, а також політичної стабільності; низька вартість фінансових ресурсів завдяки ширшим можливостям їх залучення; економія на масштабах підприємства; доступ до кваліфікованих кадрів і багаті можливості з їх селекції. А до негативних проявів діяльності

ТНК відносяться такі: істотна або можлива монополізація локальних ринків; можливість диктувати свої умови не лише своїм конкурентам, але і цілим національним економікам, що несе загрозу їх національній безпеці; перенесення економічно брудних виробництв у найменш розвинені приймаючі країни; наростання тенденції до скорочення зайнятості на підприємствах ТНК [15, с. 26].

По-четверте, після проведення великих експериментів, зміни пріоритетних напрямків економічної політики нашої держави, вектор на приєднання до різного роду міжнародних економічних союзів з різноманітним правовим регулюванням.

Українською державою з самого початку її становлення було впроваджено чималу кількість експериментів у сфері правового регулювання господарської діяльності. До таких масштабних експериментів слід віднести: запровадження спеціальних режимів господарювання в спеціальних (вільних) економічних зонах та територіях пріоритетного розвитку, визначення такої організаційно форми суб'єктів господарювання як промислово-фінансова група, товариство з додатковою відповідальністю, кардинальні зміни законодавства про неплатоспроможність суб'єктів господарювання тощо.

Так, ще у 1992 році було прийнято Закон України «Про загальні засади створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон» [16], який на сьогодні втратив чинність. На цих територіях було запроваджено суттєві пільги для суб'єктів господарювання для отримання достатньо швидкого та стабільного позитивного економічного ефекту розвитку окремих територій або галузей народного господарства. Проте, як показує практика, досить сумнівним є проведений експеримент, оскільки співвідношення затрачених зусиль та вихідного результату все ж таки більшою

мірою свідчать про порівняно низьку ефективність діяльності суб'єктів господарювання у СЕЗах. При цьому ефективність правового регулювання відіграє надважливу роль: дає можливість визначити, чи досягнені цілі, які були заплановані законодавцем при прийнятті того чи іншого нормативно-правового акту.

В теорії права термін «ефективність правового регулювання» - це зумовлена його організацією конкретна міра результативності правового регулювання, яка виявляється у певному співвідношенні між очікуваними та фактичними наслідками дії права на суспільні відносини [17, с. 223]. Ефективність правового регулювання діяльності СЕЗ і ТПР може оцінюватися за різними критеріями. Одним з її можливих показників є з'ясування того, чи забезпечують обрані в процесі правової регламентації суспільних відносин конкретні способи регулятивного впливу на поведінку людей (дозволи, заборони, зобов'язання, рекомендації, заохочення тощо) відповідні ним форми реалізації правових норм (використання, виконання, дотримання).

Однак, слід наголосити, що відносно невдалий досвід запровадження спеціальних режимів господарювання в СЕЗ та ТПР є тільки у нас. Подібна ситуація склалась і в сусідній Польщі. СЕЗ Польщі стали одним із основних предметів переговорів по вступу цієї країни в ЄС. Комісія ЄС була незадоволена кількістю польських зон, схемою податкових пільг, довготривалим характером пільг; пільговим режимом автомобілебудування, текстильної промисловості, металургії, суднобудування. Після тривалих переговорів з ЄС польський парламент змінив принципи пільгового оподаткування, в результаті чого розмір пільг був зменшений та залежить від обсягу інвестицій. Наприклад, ля підприємств автомобілебудівної промисловості

максимальний розмір державної і муніципальної підтримки встановлений у розмірі 30% від тих інвестицій, які будуть здійснені в СЕЗ. Пільги для малих та середніх підприємств збережені на 20 років. Якби зміни не були внесені в польське законодавство, то з моменту вступу Польщі в ЄС, автоматично вступили би норми ЄС, які передбачають більш жорсткіші обмеження по наданню державної та муніципальної допомоги господарюючим суб'єктам СЕЗ. Подібний сценарій призведе до поступового, але неминучого нівелювання, а потім повному скасуванню регіональних пільг і преференцій, які перешкоджають нормальному розвитку конкуренції. В ході переговорів з ЄС визнана необхідність достатньо тривалого періоду адаптації, який дозволив би відносно безболісно відмовитись від використання інструментарію СЕЗ [18, с. 290].

Важливим напрямом розвитку економічної системи будь-якої держави світу є активізація інвестиційного сектору. Виключно така форма як спеціальні режими господарювання «запускають» передумови для створення особливого середовища для розвитку окремих територій, а також фактично є засобом державної інвестиційної політики.

Пріоритетними завданнями впровадження спеціального режиму господарювання є проведення певних «реанімаційних» дій у депресивних територіях і галузях економіки, формування регіональних «точок економічного зростання» та «точок економічного прориву» у визначених галузях тощо. Так, у статті 1 Закону України «Про загальні засади створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон» [16] задекларовано мету створення спеціальних (вільних) економічних зон: залучення іноземних інвестицій та сприяння їм,

активізація спільно з іноземними інвесторами підприємницької діяльності для нарощування експорту товарів і послуг, поставок на внутрішній ринок високоякісної продукції та послуг, залучення і впровадження нових технологій, ринкових методів господарювання, розвитку інфраструктури ринку, поліпшення використання природних і трудових ресурсів, прискорення соціально-економічного розвитку України.

Як справедливо зазначає Р. П. Бойчук, запровадження в Україні спеціальних режимів господарювання у вигляді спеціальних (вільних) економічних зон, територій пріоритетного розвитку, технопарків сприяло стимулюванню інвестиційної діяльності. Проте науковець справедливо наголошує, що ті результати, які оприлюднено після певного часу функціонування СЕЗ або ТПР, були нижчими від тих, що заплановано у прогнозі здійснення господарської діяльності в межах цих режимів. Також слід наголосити, що деякі з цих зон або територій так і не почали працювати взагалі. Проте навіть ті СЕЗ та ТПР, які працювали продуктивно, в Україні переважно спеціалізувались підтримці підприємств минулих технологічних укладів, акцентуації на видобуванні та використанні природних ресурсів, спекулюванні людськими ресурсами тощо. Також визначено, що у той період був досить значний рівень зловживань пільговими режимами спеціальних територій для безмитного ввезення на територію України імпортової продукції споживчого призначення. Це спровокувало прийняття у березні 2005 р. рішення про скасування всього комплексу податкових пільг, наданих у СЕЗ і ТПР України.

Необхідно відзначити, що з початку 2000-х років не було зареєстровано нових інвестиційних проектів в Україні, при цьому частково припинилась 3 того часу на цих

територіях не зареєстровано жодного нового інвестиційного проекту, а у СЕЗ «Порт Крим», СЕЗ «Миколаїв», на ТПР у Чернігівській та Сумській областях реалізація інвестиційних проектів припинилася. До того ж, приблизно втричі скоротилась кількість суб'єктів господарювання (з 543 станом на 01.01.2005 р. до 160 станом на 01.01.2012 р.) та кількість інвестиційних проектів (з 600 станом на 01.01.2005 р. до 164 станом на 01.01.2011 р.). Головною причиною цих тенденцій стала нестабільність законодавства щодо спеціальних режимів господарювання, передусім у частині надання суб'єктам господарювання та інвесторам визначених форм державної допомоги і державних гарантій, яка була викликана відсутністю системного бачення ролі спеціального режиму господарювання як економічного інструментарію прискорення розвитку економічного розвитку регіонів, галузей і країни у цілому. Фінансово-економічна криза прискорила негативні тенденції, а вжиті заходи щодо подолання її наслідків та стимулювання інвестицій не торкнулися згаданих форм спеціального режиму господарювання [19, с. 67-68].

Можна зробити висновки, що наразі немає цілісної системи економіко-правових засобів стимулювання інвестиційної діяльності для суб'єктів господарювання в СЕЗ та ТПР, а правове регулювання діяльності технопарків та наукових парків абсолютно не здатне забезпечити інноваційну активність суб'єктів господарювання на високому або хоча б середньому рівні. Якщо не буде внесено відповідних змін до законодавства, то такі форми господарювання будуть функціонувати лише на папері, а відповідно і позитивних змін у підвищенні рівня інвестицій в економіку держави також чекати не слід. Прикорм фактом є нерозважливість при застосування спеціальних режимів господарювання є

негативні результати їхньої діяльності на відміну від багатьох держав світу. Цим інструментом Українська держава скористалась не змогла Чинна практика застосування цих форм спеціального режиму господарювання в Україні фактично дискредитує ідею їх використання як інструменту [20].

Також досить довгими та не завжди вдалим були (і власне продовжуються) експерименти з визначенням механізму правового регулювання неплатоспроможності суб'єктів господарювання. Передусім, законодавець ніяк не міг визначитись із термінологією (і відповідно спрямованістю законодавчого забезпечення відносин неплатоспроможності): від назви «банкрутство» і до назви «відновлення платоспроможності» у самій назві законів.

Так, першим законодавчим актом незалежної України у цій сфері став Закон України «Про банкрутство», прийнятий 14 травня 1992 року [21], що мав чітко прокредиторський характер, однак, на жаль, не містив ефективних механізмів, які б на практиці могли б привести до позитивних і бажаних результатів. Наприклад, відповідно до згаданого Закону були відсутні засоби збереження майна боржника, зокрема, мораторій ввели лише з часом, а замість арбітражного керуючого залучали представників обслуговуючого банку, що не могло забезпечити незалежне та професійне надання послуг у справі про банкрутство.

Звісно, що у такому вигляді цей нормативно-правовий акт ніяк не сприяв розвитку господарських відносин і тому вже з 1 січня 2000 року цей Закон було викладено в новій редакції та під новою назвою «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» [22], яка почала діяти. На противагу попередній редакції Закону про банкрутство його нова

редакція, на наш погляд, дозволяє характеризувати його проборжниківським.

Варто зауважити, що жодна з вищезазначених редакцій Закону не забезпечила як ефективного початку, так і ефективного закінчення процедури банкрутства для кредиторів та боржників, що підтверджується дослідженнями та оцінками Світового Банку «Ведення бізнесу» («Doing Business») за низку років. Так, станом на 2018 за показником «Врегулювання неплатоспроможності» Україна серед 190 держав посідає 149 місце, хоча у загальному рейтингу займала 76 місце [23]. Аналіз певних показників у порівнянні з іншими державами у процедурі банкрутства, як-то: тривалості, вартості та ефективності процедури банкрутства дозволяє зрозуміти оптимальність закладених у законодавстві норм. Зокрема, відповідно до статистики за 2016-2020 роки тривалість процедури банкрутства в Україні складає близько 2 років і 9 місяців, вартість в середньому 40,5% від вартості майна боржника, не кращі й показники ефективності, де на кожен заборгований долар стягують лише 9,3 центи [24].

Різкі зміни законодавцем підходів у регулювання відносин неплатоспроможності призвели до невиконання своїх зобов'язань боржниками, незахищеності прав кредиторів, що у свою чергу зумовило суттєве погіршення умов ведення бізнесу в Україні, що негативно вплинуло також і на інвестиційну привабливість нашої держави для іноземних інвесторів.

Виникла нагальна необхідність знову змінювати підходи в регулювання відносин неплатоспроможності і цього разу з акцентом на баланс інтересів кредиторів та боржників. І у 2018 році було прийнято Кодекс України з процедур банкрутства [25]. При прийнятті цього кодексу було проведено серйозну роботу: відбулась тісна співпраця науковців –

фахівців з різних сфер, заслухані думки та позиції представників бізнесу тощо. Акцент у Кодексі зроблено саме на відновленні платоспроможності, оскільки в тій чи іншій мірі цей документ балансує інтереси учасників правовідносин, в тому числі й за допомогою нововведених інструментів відновлення платоспроможності боржника.

Висновки. На сучасному етапі функціонування господарського законодавства перед законодавцем стоїть як пріоритетна мета впорядкування господарсько-правових відносин задля ефективного забезпечення реалізації прав та свобод суб'єктів господарювання, публічно-правових засад задоволення потреб суспільства. Для формування в країні продуктивної економіки необхідно вжити сучасні правові засоби, прогресивні методи й форми регулювання, реалізації та реформування господарських процесів. Із цією метою і діє господарське законодавство, яке регулює господарські відносини. Адаптація національного законодавства до світових стандартів, зокрема до вимог Європейського Союзу та Світової організації торгівлі, істотно полегшується в тому разі, коли внутрішнє законодавство країн-кандидатів і дійсних членів таких міжнародних утворень уже досягло певного ступеня систематизованості й узгодженості.

Сьогодні перед науковцями та законодавцем поставлено непросте завдання: розробити правовий механізм відновлення економіки нашої держави у повоєнний період. Звісно ж основний акцент буде робитись саме на господарському законодавстві і розробляти його потрібно вже сьогодні, під час війни.

Основною метою Української держави особливо в період війни є захист європейських цінностей і звісно ж ми будемо продовжувати процес інтеграції у світову економіку. Проте тут є суттєві ризики для

економічної безпеки нашої держави. Звісно, що на початкових етапах відновлення з руїн повоєнної економіки неможливо буде обійтись без зовнішніх ресурсів. Проте важливо водночас захищати свої економічні інтереси, щоб не втратити державу в економічному плані.

Як слушно зауважує Р. П. Бойчук, захист національних економічних інтересів, безперечно, повинен бути і в ефективному регулюванні іноземного інвестування в національну економіку. У сучасному світі регулювання припливу іноземного капіталу, яке ґрунтується на розмежуванні юридичних осіб на «національних» і «іноземних», здійснюється, за невеликим винятком, практично усіма державами, хоча і різною мірою.

Практика застосування обмежувальних заходів до іноземного капіталу не суперечить міжнародному праву, більше того, вона знаходить відображення у великому числі міжнародних двосторонніх угод про заохочення і захист іноземних інвестицій. У регулюванні допуску іноземних інвестицій, на наш погляд, державі повинні допомогти критерії, за допомогою яких встановлюється правовий режим діяльності іноземного юридичної особи. Використовуваного нині в Україні при визначенні поняття "іноземний інвестор" критерію інкорпорації недостатньо для цілей визначення правового режиму діяльності іноземної юридичної особи. Так, особа може бути зареєстрована в Україні і на цій підставі вважатися українською юридичною особою, користуючись правовим режимом, що надаються національним інвесторам, попри те, що 100% частками в його статутному капіталі можуть володіти іноземні фізичні і юридичні особи, що здійснюють контроль над цим підприємством. Таким чином, при вирішенні питання про вибір правового режиму діяльності іноземна особа, що не бажає здійснювати підприємницьку

діяльність на підставі режиму, що надається іноземним особам, має можливість створити на території відповідної держави юридичну особу, яка має статус національної компанії і, користуючись перевагою режиму, що надається в цьому випадку, отримати доступ до інвестиційних ресурсів, відкритих виключно для національних компаній [19, 69].

Оновлення господарського законодавства слід здійснювати не шляхом нарощування та розпорошення його норм, що не дасть змоги ефективно здійснювати економічну політику, а в напрямі його кодифікації, що передбачає, зокрема, зменшення в ньому кількості бланкетних норм та одночасне доповнення нормами прямої дії та відсиланнями на конкретні закони.

Варто зауважити, що до базових перспективних напрямків модернізації господарського законодавства слід віднести такі: приведення у відповідність до норм європейського законодавства у сфері господарської діяльності, запровадження механізму правового регулювання стратегічних галузей економіки в особливий період, усунення множинності та дублювання норм господарського законодавства в різних нормативно-правових актах, усунення колізійності норм господарського законодавства тощо.

Перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Одним з найбільш актуальних і невирішених питань у сфері ведення бізнесу в особливих умовах є визначення та реалізація ефективних стратегій управління в умовах невизначеності та ризику. У зв'язку зі зростаючою складністю сучасного бізнесу, бізнес-структури стикаються з комплексними викликами, які потребують системних рішень. Зміни в технологічному ландшафті та безперервна розробка нових інновацій створюють

прогалини у здатності бізнесу адаптуватися до швидких змін у сучасному бізнес-середовищі. Невизначеність щодо прийняття та впровадження технологічних рішень може призвести до втрати конкурентоспроможності та недосягнення стратегічних цілей.

Основними викликами для господарської діяльності під час пандемії – є жорсткі обмеження для ведення бізнесу. В умовах дії правового режиму воєнного стану – найбільшим викликом є постійна загроза як життю, так і здоров'ю працівників підприємств, установ та організацій, а також їхньому майну. Ця загроза є постійною, яким чином її можна відвернути – сьогодні надскладне питання.

Література:

1. Господарський кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 436-IV. Відомості Верховної Ради України офіційне видання від 02.05.2003. № 18. Ст. 144.

2. Замрига А. Проблематика оновлення господарського законодавства в контексті Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. Підприємництво, господарство і право. 2016. № 6. С. 60-65.

3. Поєдинок В. В. Основні поняття господарського законодавства в контексті його реформи. Форум права. 2016. № 3. С. 209-212.

4. Погребняк С. П. Колізії у законодавстві України та шляхи їх переборення: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.01; Нац. юрид. акад. України ім. Я.Мудрого. Х., 2001. 19 с.

5. Щербина Є. М. Модернізація господарського законодавства / Є. М. Щербина, Н. Ю. Топчій. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2016. Вип. 5. С. 180-185.

6. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. №№ 40-44. Ст. 356.

7. Правила обчислення термінів доставки вантажів: затв. Наказ Міністерства транспорту України 21.11.2000 № 644. URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0865-00#Text> (дата звернення: 15.04.2024).

8. Резнікова В. В., Щербина В. С. Сучасний стан правового регулювання господарської діяльності. URL: <https://coordynata.com.ua/sucasnij-stan-pravovogo-reguluvanna-gospodarskoi-dialnosti> (дата звернення: 15.04.2024).

9. Гриценко О.А. Цифрова економіка: сучасні виклики для економістів та правознавців. Економічна теорія та право. 2018. № 2(33). С. 79-99.

10. Питання Міністерства цифрової трансформації : Постанова Кабінету Міністрів України від 18.09.2019 № 856. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/856-2019-%D0percentageBF> (дата звернення: 15.04.2024).

11. Вінник О.М. Господарські відносини в умовах цифровізації та їх правове регулювання. Підприємництво, господарство і право. 2020. № 5. С. 56-62.

12. Про захист прав споживачів : Закон України від 12.05.1991. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12> (дата звернення: 15.04.2024).

13. Про авторське право та суміжні права : Закон України від 23 грудня 1993 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3792-12> (дата звернення: 15.04.2024).

14. Качур А. В. Могилко Д. М. ТНК та їх роль у сучасних міжнародних економічних відносинах. Економіка і суспільство. 2018. Випуск №19. С.55-62. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2018-19-9>.

15. Воскобоева О. В., Ромащенко О. С. Транснаціональні корпорації в умовах глобалізації економіки України. *Бізнес Інформ*. 2021. №1. С. 21-27. <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2021-1-21-27>

16. Закон України „Про загальні засади створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон” від 13.10.1992 № 2673-XII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2673-12#Text> (дата звернення: 15.04.2024).

17. Загальна теорія держави і права: підр. для студентів юридичних вищих навчальних закладів / М.В.Цвік, О.В. Петришин, Л.В. Авраменко та ін.; За ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М.В.Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад.

АПРн України О. В. Петришина. Харків: Право, 2009. 584 с.

18.Разбейко Н . В . Оптимізація правового режиму діяльності СЕЗ і ТПП. *Вісник Донецького національного університету. Серія В. Економіка і право.* 2011. №2. С. 288-296.

19.Бойчук Р.П. Деякі проблеми модернізації інвестиційного законодавства України на сучасному етапі. *Закон.* 2009. № 4. С. 62-70.

20.Перелік показників щодо визначення ефективності функціонування спеціальних (вільних) економічних зон і територій із спеціальним режимом інвестиційної діяльності: Наказ Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції, Міністерства фінансів України, Міністерства аграрної політики України, Міністерства промислової політики України, Міністерства транспорту та зв'язку України, Державної митної служби України, Державної податкової адміністрації України. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z0217-05> (дата звернення: 15.04.2024).

21.Закон України «Про банкрутство» від 14 травня 1992 року № 2343-ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2343-12/ed19920514#Text> (дата звернення: 15.04.2024).

22.Закон України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом»: Закон України від 30.06.1999 р. № 784-ХІV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2343-12#Text> (дата звернення: 15.04.2024).

23.Doing Business in Ukraine URL: https://archive.doingbusiness.org/en/data/exploreconomies/ukraine#DB_ri (дата звернення: 15.04.2024).

24.Economy Profile of Ukraine Doing Business 2020 Indicators. URL: <https://www.doingbusiness.org/content/dam/doingBusiness/country/u/ukraine/UKR.pdf> (дата звернення: 15.04.2024).

25.Кодекс України з процедур банкрутства: Закон України від 18 жовтня 2018 року № 2597-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-19#Text> (дата звернення: 15.04.2024).

References:

1. Hospodars'kyu kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 16.01.2003 № 436-IV. Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy ofitsiynе vydannya vid 02.05.2003. № 18. St. 144.

2. Zamryha A. Problematyka onovlennya hospodars'koho zakonodavstva v konteksti Uhody pro asotsiatsiyu mizh Ukrainoyu ta YES. Pidpryyemnytstvo, hospodarstvo i pravo. 2016. № 6. S. 60-65.

3. Poyedynok V. V. Osnovni ponyattya hospodars'koho zakonodavstva v konteksti yoho reformy. Forum prava. 2016. № 3. S. 209-212.

4. Pohrebnyak S. P. Koliziyi u zakonodavstvi Ukrainy ta shlyakhy yikh pereborennya: Avtoref. dys... kand. yuryd. nauk: 12.00.01; Nats. yuryd. akad. Ukrainy im. YA.Mudroho. KH., 2001. 19 s.

5. Shcherbyna YE. M. Modernizatsiya hospodars'koho zakonodavstva / YE. M. Shcherbyna, N. YU. Topchiy. Aktual'ni problemy vitchyznyanoyi yurysprudentsiyi. 2016. Vyp. 5. S. 180-185.

6. Tsyvil'nyy kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 16 sichnya 2003 r. № 435-IV. Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy. 2003. №№ 40-44. St. 356.

7. Pravyla obchyslennya terminiv dostavky vantazhiv: zatv. Nakaz Ministerstva transportu Ukrainy 21.11.2000 № 644. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0865-00#Text> (дата звернення: 15.04.2024).

8. Ryeznikova V. V., Shcherbyna V. S. Suchasnyy stan pravovoho rehulyuvannya hospodars'koyi diyal'nosti. URL: <https://coordynata.com.ua/suchasnij-stan-pravovogo-reguluvanna-gospodarskoi-dialnosti> (дата звернення: 15.04.2024).

9. Hrytsenko O.A. Tsyfrova ekonomika: suchasni vyklyky dlya ekonomistiv ta pravoznavtsiv. Ekonomichna teoriya ta pravo. 2018. № 2(33). S. 79-99.

10.Pytannya Ministerstva tsyfrovoyi transformatsiyi : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 18.09.2019 № 856. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/856-2019-%D0percentageBF> (дата звернення: 15.04.2024).

11.Vinnyk O.M. Hospodars'ki vidnosyny v umovakh tsyfrovizatsiyi ta yikh pravove

rehulyuvannya. Pidpryyemnytstvo, hospodarstvo i pravo. 2020. № 5. S. 56–62.

12. Pro zakhyst prav spozhyvachiv : Zakon Ukrainy vid 12.05.1991. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12> (data zvernennya: 15.04.2024).

13. Pro avtors'ke pravo ta sumizhni prava : Zakon Ukrainy vid 23 hrudnya 1993 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3792-12> (data zvernennya: 15.04.2024).

14. Kachur A. V. Mohylko D. M. TNK ta yikh rol' u suchasnykh mizhnarodnykh ekonomichnykh vidnosynakh. Ekonomika i suspil'stvo. 2018. Vypusk №19. S.55-62. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2018-19-9>.

15. Voskoboyeva O. V., Romashchenko O. S. Transnatsional'ni korporatsiyi v umovakh hlobalizatsiyi ekonomiky Ukrainy. Biznes Inform. 2021. №1. C. 21-27. <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2021-1-21-27>.

16. Zakon Ukrainy „Pro zahal'ni zasady stvorennya i funktsionuvannya spetsial'nykh (vil'nykh) ekonomichnykh zon” vid 13.10.1992 № 2673-XII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2673-12#Text> (data zvernennya: 15.04.2024).

17. Zahal'na teoriya derzhavy i prava: pidr.dlya studentiv yurydychnykh vyshchyykh navchal'nykh zakladiv / M.V.Tsvik, O.V. Petryshyn, L.V. Avramenko ta in.; Za red. d-ra yuryd. nauk, prof., akad. APrN Ukrainy M.V.Tsvika, d-ra yuryd. nauk, prof., akad. APrN Ukrainy O. V. Petryshyna. Kharkiv: Pravo, 2009. 584 s.

18. Razbeyko N. V. Optyimizatsiya pravovoho rezhymu diyal'nosti SEZ i TPR. Visnyk Donets'koho natsional'noho universytetu. Seriya V. Ekonomika i pravo. 2011. №2. S. 288-296.

19. Boychuk R.P. Deyaki problemy modernizatsiyi investytsiynoho zakonodavstva Ukrainy na suchasnomu etapi. Zakon. 2009. № 4. S. 62-70.

20. Perelik pokaznykiv shchodo vyznachennya efektyvnosti funktsionuvannya spetsial'nykh (vil'nykh) ekonomichnykh zon i terytoriy iz spetsial'nym rezhymom investytsiynoyi diyal'nosti: Nakaz Ministerstva ekonomiky ta z pytan' yevropeys'koyi intehratsiyi, Ministerstva finansiv Ukrainy, Ministerstva aharmoyi polityky Ukrainy, Ministerstva promyslovoyi polityky Ukrainy,

Ministerstva transportu ta zvyazku Ukrainy, Derzhavnoyi mytnoyi sluzhby Ukrainy, Derzhavnoyi podatkovoyi administratsiyi Ukrainy. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z0217-05> (data zvernennya: 15.04.2024).

21. Zakon Ukrainy «Pro bankrut'stvo» vid 14 travnya 1992 roku № 2343-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2343-12/ed19920514#Text> (data zvernennya: 15.04.2024).

22. Zakon Ukrainy «Pro vidnovlennya platospromozhnosti borzhnyka abo vyznannya yoho bankrutom»: Zakon Ukrainy vid 30.06.1999 r. № 784-KHIV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2343-12#Text> (data zvernennya: 15.04.2024).

23. Doing Business in Ukraine URL: https://archive.doingbusiness.org/en/data/exploreconomies/ukraine#DB_ri (data zvernennya: 15.04.2024).

24. Economy Profile of Ukraine Doing Business 2020 Indicators. URL: <https://www.doingbusiness.org/content/dam/doingBusiness/country/u/ukraine/UKR.pdf> (data zvernennya: 15.04.2024).

25. Kodeks Ukrainy z protsedur bankrut'stva: Zakon Ukrainy vid 18 zhovtnya 2018 roku № 2597-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-19#Text> (data zvernennya: 15.04.2024).

Sieriebriak S. V. Reforming economic legislation under martial law– Article

The article is devoted to the issues of reforming legislation in the field of legal regulation of economic relations under the conditions of the legal regime of martial law. The author analyzed the main prerequisites for updating economic legislation, as well as various types of challenges and threats to national security in general and to the economic security of the state in particular. The article examines the issue of the mutual existence of the Civil and Economic Codes of Ukraine and possible negative consequences of their simultaneous application. It has been proven that the aggravation of the long-standing debate between representatives of civil and economic law occurred in connection with the ideas of reforming national legislation in the field of economy. In the conditions of a full-scale war on the territory of Ukraine, taking into account the predicted difficult

post-war period of recovery for the economy of our country, the introduction of a special management regime can become one of the powerful "catalysts" for the development of the de-occupied territories and the economy as a whole. The article emphasizes that the majority of economic and legal reforms carried out were of a fragmented nature and did not have a long-term positive impact on economic relations.

The author emphasized the importance of conceptual refinement of the conceptual foundations of economic legislation reform in order to change approaches to the regulation of a whole range of legal relations. The main problems that need to be solved when reforming economic legislation are outlined.

Particular attention is paid to prospects, threats and challenges to the economic security of the state and ways to avoid them. It is proposed to create one's own unique methodology for determining directions

for updating economic legislation in order to promote the fastest possible recovery of the economic system in the post-war period, etc.

Keywords: *reformation; modernization; economic legal relations; special economic regime; martial law.*

Авторська довідка

Серебряк Станіслав Вадимович – доктор юридичних наук, в.о. старшого наукового співробітника сектору проблем реалізації господарського законодавства, Державна установа «Інститут економіко-правових досліджень імені Мамутова НАН України» м. Київ, ORCID ID 0000-0001-7207-594X

Стаття надійшла до редакції 25 травня 2024р.

УДК 342.7:341.23

DOI: <https://doi.org/10.33216/2218-5461/2024-47-1-322-329>

ПОНЯТТЯ ТА ЗМІСТ ПРАВА НА ЕФЕКТИВНИЙ ЗАСІБ ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ

Слободян Б.Ю.

CONCEPT AND CONTENT OF THE RIGHT TO AN EFFECTIVE REMEDY

Slobodyan B.

Статтю присвячено дослідженню права на ефективний засіб правового захисту. Грунтуючись на теоретичних доробках науковців та аналізуючи доктринальні положення щодо тлумачення таких понять, зокрема, як: «захист»; «правовий захист»; «засіб»; «ефективність», у статті запропоновано авторське визначення поняття «засіб правового захисту» та розкрито його сутність. Аргументовано, що право на ефективний засіб правового захисту належить до широкої концепції, та як елемент демократичної підзвітності держави, глибоко вкорінене у міжнародне право. Резюмовано, що право на ефективний засіб правового захисту знаходить своє закріплення в положеннях Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, що фактично зобов'язує держав-учасниць запровадити механізм ефективного правового захисту прав і свобод людини, визнаних Конвенцією на національному рівні. З урахуванням прецедентів, сформованих Європейським судом з прав людини виокремлено характерні ознаки права на ефективний засіб правового захисту: 1) ефективність; 2) доступність; 3) прозорість; 4) незалежність; 5) часова ефективність; 6) відповідність між засобами та порушенням. Запропоновано авторське визначення поняття «право на ефективний засіб правового захисту» та розтлумачено аналізовану правову категорію у об'єктивному та суб'єктивному розумінні. Розкрито зміст права на ефективний засіб правового захисту, до сфери дії якого відносяться: право на оскарження; право на відновлення порушеного права; право на доступність засобу правового захисту; право на забезпечення відшкодування за порушене право та наявність практичної можливості його отримання.

Ключові слова: держава, засіб правового захисту, захист прав, ефективний захист, охорона прав, права людини, правові гарантії, правовий захист.

Постановка проблеми. Право на ефективний засіб правового захисту відіграє значну роль у забезпеченні прав і свобод людини у будь-якій правовій системі. Забезпечення права на ефективний засіб правового захисту в Україні обумовлює парадигму розвитку перехідного суспільства, а також процес реформування судової системи. Сьогодні забезпечення права на

ефективний засіб правового захисту характеризується наявністю певних перешкод, обумовлених, як внутрішньодержавними проблемами, так і зовнішніми загрозами, під впливом яких перебуває Україна, що обмежує доступність, а також ефективність застосування усіх можливих засобів захисту прав людини, передбачених національним законодавством.

Доти, поки залишається відкритим питання доступності та можливості практичного застосування права на ефективний засіб правового захисту, чи не є його гарантування перешкодою для використання можливості правового захисту особи, чиї права порушені, у міжнародних правозахисних інституціях, зокрема у Європейському суді з прав людини. У окресленому контексті проблема теоретичного визначення права на ефективний засіб правового захисту та окреслення його змісту набуває своєї актуальності.

Стан дослідження проблеми. Питання захисту прав та свобод людини не лише в Україні, а й за її межами було предметом досліджень наступних вітчизняних вчених, зокрема: Ю. Г. Барабаша, Т. О. Бриня, А. С. Головіна, П. Б. Євграфова, В. В. Остапенка, О. А. Петришина, О. В. Садовської, А. О. Селіванова, С. Г. Серьогіної, М. В. Тесленко, П. М. Ткачука, Ю. М. Тодики та багатьох інших. Утім, право на ефективний засіб правового захисту як загально-правова категорія залишається малодослідженою, а тому потребує додаткового теоретико-правового аналізу.

Тому **метою цієї статті є:** визначення поняття «право на ефективний засіб правового захисту» та розкриття змісту цієї правової категорії.

Вклад основного матеріалу. Права і свободи людини перебувають у постійному розвитку, вдосконалюються і їх перелік розширюється, а тому потребують ефективного правового захисту. Проблема правового захисту людини в Україні є нагальною, адже усі складнощі, що постають перед суспільством протягом останніх років, стають на заваді безперешкодній реалізації прав і свобод людини. Слід зазначити, що сьогодні громадяни України зазнають обмеження у захисті своїх порушених прав, зокрема через те, що відповідні органи, на які

покладено завдання їх захищати, не виконують, поставлене перед ними основне завдання – не забезпечують ефективний правовий захист людини і громадянина, а також через те, що доступний засіб правового захисту на практиці виявляється неефективним. Для того, щоб визначити дефініцію «право на ефективний засіб правового захисту» необхідно зважати на те, що ця правова категорія є комплексним правовим явищем, а тому, перш за все, ми проаналізуємо етимологічне значення поняття «правовий захист», що є основоположним у даному дослідженні.

У тлумачній словниковій літературі слово «захист» асоціюється із термінами «захищати», «захищатися», «захиститися» і т. п. У свою чергу слово «захистити» запропоновано вживати у контексті «обороняти чи охороняти кого-небудь від нападу чи замаху» [1, с. 780]. Із зазначеного випливає, що до тлумачення аналізованого терміну застосовують два підходи, зокрема, розуміють його як «охорону» та, безпосередньо, як захист. Окремі науковці наголошують на синонімічності та тотожності зазначених категорій. Утім, більшість представників юридичної науки розмежовують ці два поняття. Так, з цього приводу Є. О. Гіда пише, що «охорона» передбачає заходи, що застосовуються до моменту безпосереднього порушення прав людини, а «захист» – лише після вчинення правопорушення [2, с. 759]. Також науковці О. О. Обушак та С. А. Обушак вказують, що «охорона» є ширшим поняттям, ніж поняття «захист». Адже, воно складається із «сукупності заходів, спрямованих на забезпечення нормальної реалізації прав, а також на захист прав у випадку їх порушення або оспорювання через конкретні засоби державного впливу, які існують переважно в правовій формі і можуть проявлятися або через встановлення правових норм, або через

їх, насамперед, позитивне застосування» [3, с. 78]. Загалом, ми погоджуємося з концепцією, запропонованою науковцями, і вважаємо, що терміни «охорона» і «захист» не є тотожними, адже несуть різне змістовне навантаження. Так, охорона передбачає застосування певних профілактичних заходів. У свою чергу, захистом є спосіб приведення до того стану, який існував до порушення.

Слід зазначити, що захисні та охоронні правовідносини виникають тоді, коли наявне порушення прав, свобод чи інших законних інтересів. У межах таких правовідносин відбувається захист порушених прав, зокрема, правовий захист. Сьогодні відсутній єдиний теоретико-правовий підхід щодо тлумачення терміну «правовий захист». Так, О. О. Обушак з цього приводу зазначає, що під правовим захистом можна розуміти професійну діяльність визначених державних органів та їх посадових осіб, передусім правоохоронних, щодо «поновлення порушеного права, припинення таких порушень, а також створення необхідних умов для притягнення до юридичної відповідальності осіб, винних у вчиненні протиправних дій, внаслідок яких було завдано шкоди правам та законним інтересам конкретних осіб» [3, с. 77]. У свою чергу В. С. Венедіктов під захистом будь-яких суб'єктивних прав розуміє правове забезпечення їх непорушності та недоторканості, яке передбачає можливість застосування заходів примусового характеру, у разі їх порушення. твердженням вченого, спрямовані на відновлення порушеного права [4, с. 9]. Як вбачається, вчені дотримуються різних концепцій щодо тлумачення категорії «правовий захист», утім на нашу думку, кожне із зазначених тверджень є раціональним і відображає сутність досліджуваного поняття.

З нашої точки зору, правовий захист охоплює собою, як професійну діяльність

окремих суб'єктів владних повноважень у процесі реалізації ними норм процесуального права, так і правовідносини, що виникають між різними суб'єктами, які є носіями прав і обов'язків, та виступають у якості процедур забезпечення виконання зазначеними суб'єктами правових норм, що врегульовують права та свободи людини і громадянина. З наведеного слідує, що під правовим захистом можна розуміти професійну діяльність відповідних суб'єктів владних повноважень, що компетентні реалізовувати механізм реалізації та захисту прав і свобод людини. Професійна діяльність державних органів та їх посадових осіб передбачає вчинення такими суб'єктами певних юридично-значущих дій, що за таких обставин виступають засобом правового захисту. Отже, категорія «правовий захист» тісно пов'язана із поняттям «правовий засіб». Враховуючи те, що термін «засіб правового захисту» нормативно не визначений, спробуємо з'ясувати його сутність.

Поняття «засіб» у словникових джерелах тлумачиться, як «сукупність предметів, ідей, явищ та способів дій, які є неодмінною умовою реалізації цілі» [5, 206]. Серед науковців-правників підходи щодо розуміння терміну «правовий засіб» різняться.

Розглядаючи засоби у контексті захисту прав людини, О. І. Наливайко тлумачить їх як норми і процедури, які реалізуються юрисдикційними органами для примусового відновлення порушених прав людини [6, 11]. Н. Д. Гетьманцева зазначає, що «засіб захисту – це сукупність дій, спрямованих на відновлення, визнання і встановлення прав і законних інтересів особи» [7, 37]. Поділяємо точку зору вітчизняних науковців, які пропонують під правовим засобом розглядати «певні юридичні категорії та діяння суб'єктів з їх застосування з метою досягнення конкретного результату» [8, 300].

З наведеного можна дійти висновку, що засіб правового захисту можна тлумачити як сукупність правових інструментів, які виявляються у формах правореалізації, застосування яких у публічно-правовій правозахисній діяльності повинно забезпечити задоволення потреби людини у сфері захисту та відновлення прав останньої. Так, науковці до правових засобів зазвичай відносять наступне, зокрема: правові норми; правозастосовні акти; суб'єктивні права та юридичні обов'язки; договори; пільги; заохочення; заборони; покарання; санкції тощо.

Якщо звернутися безпосередньо до визначення поняття «право на ефективний засіб правового захисту», варто зазначити, що його дефініція не знаходить свого відображення у положеннях національного законодавства. Утім, зазначене право належить до широкої концепції, та як елемент демократичної підзвітності держави, глибоко вкорінене у міжнародне право. Зокрема, право на ефективний засіб правового захисту знаходить своє закріплення у статті 13 Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (далі - Конвенція) [9]. Так, згідно зі статтею 13 Конвенції [9] «кожен, чиї права та свободи, визнані в цій Конвенції, було порушено, має право на ефективний засіб правового захисту в національному органі, навіть якщо таке порушення було вчинене особами, які здійснювали свої офіційні повноваження». Зазначена правова норма фактично зобов'язує держав-учасниць запровадити механізм ефективного правового захисту прав і свобод людини, визнаних Конвенцією на національному рівні [9]. Крім того, відповідно до положень Договору про Європейський Союз (1992 року) [10] відповідно до статті 6 Договору [10] «Союз шанує засадничі права, що їх гарантовано Європейською Конвенцією про захист прав людини та засадничих

свобод, <...> і трактує їх як загальні принципи права Спільноти» [10]. У свою чергу право на ефективний правовий захист фактично впливає із положень цього Договору, у яких зазначено, що «держави-члени цілковито зберігати *acquis communautaire*», щоб забезпечити ефективність відповідних механізмів та інституцій [10], тобто держави повинні гарантувати забезпечення спільних принципів, прав і зобов'язань, які є обов'язковими для усіх членів європейської спільноти, а також забезпечити ефективність механізмів їх захисту. Утім, усі зазначені положення законодавства Європейського Союзу є декларативними та повністю не розкривають сутності та змісту права на ефективний засіб правового захисту.

Отже, з метою розкриття змісту досліджуваного поняття необхідно виокремити його ключові ознаки, що вбачається можливим зробити із урахуванням прецедентів, сформованих Європейським судом з прав людини (далі - ЄСПЛ), який разом з Конвенцією уособлює єдиний механізм правового захисту порушених прав і свобод людини, зокрема: 1) ефективність – ця ознака виокремлена із самого терміну. Безсумнівно, для досягнення цілей правового захисту засіб, що використовується має бути ефективним. Загалом, ефективний захист прав людини виконує основоположну роль у більшості існуючих національних правових системах, а також закріплений як принцип на міжнародному рівні. Зважаючи на етимологічне значення слова «ефективний», його тлумачать, як: а) результативний, дієвий; б) такий, що «приводить до потрібних результатів, наслідків, дає найбільший ефект»; в) той, що викликає ефект [11]. З наведеного стає зрозумілим, що засіб правового захисту є ефективним тоді, коли призводить до необхідних результатів, тобто є дієвим. Зважаючи на прецеденти, сформовані ЄСПЛ, засіб визнається

ефективним, коли, по-перше, засіб здатен безпосередньо виправити ситуацію (справа «Пайн Веллі Девелопментс Лтд та інші проти Ірландії») [12]; по-друге, органи державної влади на національному рівні повинні розглянути скаргу за Конвенцією по суті (справа «Пек проти Сполученого Королівства» 2003, §§ 105-106») [13]; по-третє, ефективність правового засобу оцінюється індивідуально (справа «Колозза та Рубінат проти Італії», постанова Комісії, 1982, стор. 146-147) [14] тощо; 2) доступність – засіб правового захисту має бути доступним для відповідної особи, а також доступним для усіх осіб незалежно від їх соціального та матеріального стану, або інших зовнішніх обставин (справа «Петков та інші проти Болгарії» 2009 (§ 82) [15]; 3) прозорість – ця ознака вказує на те, що засіб правового захисту має бути зрозумілим та прозорим для використання усіма учасниками правовідносин, що включає у себе чіткі процедури та правила, а також наявність інформації про тих, які доступні для розуміння; 4) незалежність, ця ознака вказує на те, що засіб правового захисту має діяти самостійно, незалежно від зовнішніх чинників, а відповідні суб'єкти владних повноважень повинні розглядати та вирішувати усі справи виключно на основі наявних документів, доказів і фактів; 5) часова ефективність – ця ознака сприяє швидкому розгляду вирішення усіх категорій справ; 6) відповідність між засобами та порушенням – засіб правового захисту застосовується відповідно до обставин порушення права людини, тобто національні засоби правового захисту мають бути адаптовані до відповідних видів порушення прав.

З огляду на наведені ознаки, можна дійти висновку, що право на ефективний засіб правового захисту слід розглядати як відносне невідчужуване право, яке включає

право людини на подачу скарги до відповідного суб'єкту владних повноважень, зокрема до суду, як органу судової влади, у разі порушення її прав та можливість використати усі доступні механізми захисту прав, гарантованих Конвенцією, на національному рівні.

Право на ефективний засіб правового захисту на національному рівні може бути реалізоване у повному обсязі лише тоді, коли використані усі ефективні, доступні, прозорі, незалежні, дієві у часі, застосовані відповідно до виду та характеру порушених прав людини, засоби. У цьому контексті також можна зазначити про необмеженість права на ефективний засіб правового захисту, що може свідчити про його невідчужуваність, як елемент правового статусу осіб, чії права порушені, та які правомочні звернутися за захистом своїх прав та використати усі можливі засоби. Із наведеного слідує, що до сфери дії права на ефективний засіб правового захисту належить, зокрема: право на оскарження, яке полягає у можливості особи звернутися до відповідного суб'єкту владних повноважень за скаргою, з метою захисту своїх прав; право на відновлення порушеного права, яке полягає у можливості відновити становище, яке існувало до моменту порушеного права людини; право на доступність заходу правового захисту; право на забезпечення відшкодування за порушене право та наявність практичної можливості його отримання – це суб'єктивне право на відшкодування матеріальної та моральної шкоди, за рахунок органів державної влади або органів місцевого самоврядування, що завдана незаконними рішеннями, діями або бездіяльністю органів державної влади та місцевого самоврядування при здійсненні ними наданих їм повноважень. Право на відшкодування закріплено у статті 56 Конституції України [16] безперечно входить до сфери застосування права на ефективний

засіб правового захисту, крім того відповідно до прецеденту практики ЄСПЛ «засіб подання скарги вважатиметься «ефективним», якщо він міг запобігти виникненню або продовженню стверджуваного порушення або міг надати заявнику належне відшкодування за будь-яке порушення, яке вже сталося» (справа ЄСПЛ «Кудла проти Польщі», 2000, § 158) [17].

Висновки. Таким чином, право на ефективний засіб правового захисту в суб'єктивному значенні можна розглядати як закріплену положеннями національного законодавства можливість кожної особи звернутися за захистом своїх прав до судових, правоохоронних органів або інших органів влади. В об'єктивному сенсі право на ефективний засіб правового захисту являє собою правовий інститут, певну систему нормативно-правових приписів, реалізація яких відбувається в межах механізмів захисту прав людини, гарантованих Конвенцією і здійснюється державою на національному рівні.

До змісту права на ефективний засіб правового захисту відносяться, зокрема: право на оскарження; право на відновлення порушеного права; право на доступність засобу правового захисту; право на забезпечення відшкодування за порушене право та наявність практичної можливості його отримання.

Література:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови : голов. ред. В.Т.Бусел, редактори-лексикографи: В.Т. Бусел, М.Д. Василега-Дерибас, О.В. Дмитрієв, Г.В. Латник, Г.В. Степенко. К. : Ірпінь : Перун, 2005. 1728 с.
2. Гіда Є. О. Права людини (охорона і захист) Міжнародна поліцейська енциклопедія: у 10 т. К.: Ін Юре, 2005. Т. 2. Права людини у контексті поліцейської діяльності. 759 с.
3. Обуцак О. О., Обуцак С. А. Адміністративне регулювання у сфері охорони

прав на об'єкти інтелектуальної власності. Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії: Збірник наукових праць. Вип. 36. 2009. С. 75–86.

4. Венедіктов В. С. Теоретичні питання соціальної політики держави в умовах ринкової економіки. Соціально-захисна діяльність держави в умовах ринкових відносин: матеріали наук.-практ. конф. (м. Чернігів, 31 трав. – 2 черв. 2007 р.). Чернігів, 2007. С. 9.

5. Філософський словник / за ред. В. І. Шинкарука. 2-ге вид., перероб і доп. К. : Голов. ред. УРЕ, 1986. 800 с.

6. Наливайко О. І. Теоретико-правові проблеми захисту прав людини : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. К., 2002. 18 с.

7. Гетьманцева Н. Д., Козуб І. Г. Засіб, спосіб і форма захисту трудових прав. Адвокат. 2009. № 11 (110). С. 37 - 42.

8. Теорія держави і права. Академічний курс : підручник / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. К. : Юрінком Інтер, 2006. 688.

9. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини): Конвенція; Міжнародний документ Ради Європи від 04.11.1950. Офіційний вісник України від 16.04.1998 № 13, / № 32 від 23.08.2006 /, стор. 270.

10. Договір про Європейський Союз від 07.02.1992. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/153773_595905

11. Великий тлумачний словник сучасної мови. URL: <https://slovyk.me/dict/vts/%D0%B5%D1%84%D0%B5%D0%BA%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%BD%D0%B8%D0%B9>

12. PINE VALLEY DEVELOPMENTS LTD and Others against Ireland. Application № 12742/87 on 3 May 1989. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-1036>

13. Case of Peck v. the United Kingdom. Application №44647/98 on 28 January 2003. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-60898>

14. Colozza and Rubinat v. Italy. Applications № 9024/80 joined 9317/81 on July 1982. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-74342>

15. *Petkov and Others v. Bulgaria. Applications* № 77568/01 on June 2009. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-93027>

16. Конституція України: Конституція; Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Голос України* від 13.07.1996 № 128.

17. *Case of Kudła v. Poland. Applications* № 30210/96 on 26 October 2000. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58920>

References:

1. *A large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language: head. ed. V.T. Busel, editors-lexicographers: V.T. Busel, M.D. Vasilega-Deribas, O.V. Dmitriev, G.V. Latnyk, G.V. Stepenko. K.: Irpin: Perun, 2005. 1728 p.*

2. Hida E. O. *Human rights (protection and protection) International police encyclopedia: in 10 vols. K.: In Yure, 2005. Vol. 2. Human rights in the context of police activity. 759 p.*

3. Obushchak O. O., Obushchak S. A. *Administrative regulation in the sphere of protection of rights to intellectual property objects. Humanitarian Bulletin of the Zaporizhzhya State Engineering Academy: Collection of Scientific Works. Vol. 36. 2009. P. 75–86.*

4. Venediktov V. S. *Theoretical issues of the social policy of the state in the conditions of the market economy. Social protection activity of the state in the conditions of market relations: scientific and practical materials. conf. (Chernihiv, May 31 - June 2, 2007). Chernihiv, 2007. P. 9.*

5. *Philosophical dictionary / edited by V. I. Shinkaruk. 2nd ed., revised and supplemented. K.: Chairman. ed. URE, 1986. 800 p.*

6. Nalivayko O. I. *Theoretical and legal problems of human rights protection: autoref. thesis ... candidate law of science K., 2002. 18 p.*

7. Hetmantseva N. D., Kozub I. G. *Means, method and form of protection of labor rights. Lawyer. 2009. No. 11 (110). P. 37 - 42.*

8. *Theory of the state and law. Academic course: textbook / edited by O. V. Zaychuk, N. M. Onishchenko. K.: Yurinkom Inter, 2006. 688.*

9. *Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (with Protocols) (European Convention on Human Rights): Convention; International document of the Council of Europe dated November 4, 1950. Official Gazette of*

Ukraine dated April 16, 1998 No. 13, / No. 32 dated August 23, 2006 /, p. 270.

10. *Treaty on the European Union* dated February 7, 1992. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/153773_595905

11. *A large explanatory dictionary of the modern language.* URL: <https://slovyk.me/dict/vts/%D0%B5%D1%84%D0%B5%D0%BA%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%BD%D0%B8%D0%B9>

12. *PINE VALLEY DEVELOPMENTS LTD and Others against Ireland. Application No. 12742/87 on May 3, 1989.*

URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-1036>

13. *Case of Peck v. the United Kingdom. Application No. 44647/98 on 28 January 2003.* URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-60898>

14. *Colozza and Rubinat v. Italy. Applications* No. 9024/80 joined 9317/81 on July 1982. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-74342>

15. *Petkov and Others v. Bulgaria. Applications* No. 77568/01 on June 2009. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-93027>

16. *Constitution of Ukraine: Constitution; Law* of 28.06.1996 No. 254k/96-ВР. *Voice of Ukraine* dated July 13, 1996 No. 128.

17. *Case of Kudła v. Poland. Applications* No. 30210/96 on 26 October 2000. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58920>

Slobodyan B. Concept and content of the right to an effective remedy – Article

The article is devoted to the research of the right to effective means of legal protection. Based on the theoretical developments of scientists and analyzing doctrinal provisions regarding the interpretation of such concepts, in particular, as: "protection"; "legal protection"; "means"; "effectiveness", the article offers the author's definition of the concept of "means of legal regulation" and reveals its essence. It is argued that the right to effective remedies belongs to a broad concept, and as an element of democratic accountability of the state, deeply rooted in international law. It is summarized that the right to effective legal remedies is enshrined in the provisions of the Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, which actually obliges

the participating states to introduce a mechanism for effective legal protection of human rights and freedoms recognized by the Convention at the national level. Taking into account the precedents established by the European Court of Human Rights, the characteristics of the signs of the right to effective legal remedies are distinguished: 1) effectiveness; 2) availability; 3) transparency; 4) independence; 5) time efficiency; 6) correspondence between the means and the violation. The author's definition of the concept of "right to effective legal remedies" is proposed and the analyzed legal category is explained in an objective and subjective sense. The content of the right to effective means of legal protection is disclosed, the scope of which includes: the right to appeal; the right to restore the violated right; the right to access to legal remedies; the right to ensure

compensation for the violated right and the practical possibility of obtaining it.

Key words: *state, means of legal protection, protection of rights, effective protection, protection of rights, human rights, legal guarantees, legal protection.*

Авторська довідка

Слободян Богдан Юрійович – аспірант кафедри конституційного, міжнародного права та публічно-правових дисциплін Київського університету інтелектуальної власності та права Національного університету «Одеська юридична академія»

Стаття надійшла до редакції 30 квітня 2024р.

УДК 341.3:342.7+341.322.5+341.4

DOI: <https://doi.org/10.33216/2218-5461/2024-47-1-330-345>

ВЗАЄМОДІЯ МІЖ ЗАХИСТОМ ПРАВ ЛЮДИНИ ТА МІЖНАРОДНИМ ПРАВОМ У КОНТЕКСТІ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ

Степченко Д.О., Жолудєва В.І.

THE INTERACTION BETWEEN HUMAN RIGHTS PROTECTION AND INTERNATIONAL LAW IN THE CONTEXT OF WAR CRIMES

Stepchenko D.O., Zholudieva V.I.

У статті досліджується взаємодія між міжнародним правом та захистом прав людини в контексті воєнних злочинів. Розглядаються історичні передумови, еволюція міжнародного права та захисту прав людини, а також приклади їхньої взаємодії під час воєнних конфліктів. Аналізуються поточні виклики, такі як фрагментація правової бази, суперечливі вимоги між міжнародним правом та правами людини, а також випадки, коли рівень захисту в одній сфері може бути нижчим, ніж в іншій. Представлені тематичні дослідження, включаючи детальний аналіз нещодавніх справ про воєнні злочини та вивчення застосування міжнародного права у цих випадках. Аналізуються перспективи розвитку, включаючи потенціал зближення міжнародного права та захисту прав людини і майбутні наслідки для захисту осіб під час збройних конфліктів. Підсумовуються основні висновки та пропозиції щодо покращення захисту прав людини у контексті воєнних злочинів.

Ключові слова: міжнародне право, права людини, воєнні злочини, міжнародне гуманітарне право, захист прав людини, збройні конфлікти.

Вступ. У сучасному світі ми спостерігаємо зростання кількості збройних конфліктів, які супроводжуються масовими порушеннями прав людини та воєнними злочинами. Це підкреслює необхідність ефективного захисту прав людини та застосування міжнародного права в таких ситуаціях. Часто саме під час збройних конфліктів права людини порушуються найбільше. Тому протягом багатьох років експерти багатьох країн світу приділяли велику увагу розробці інструментів, спрямованих на полегшення людських страждань під час війни та конфліктів. Сьогодні три сфери сучасного міжнародного

права намагаються забезпечити захист прав людею, які постраждали від воєнних злочинів - право прав людини, право біженців і гуманітарне право.

Одним з найважливіших аспектів захисту прав людини є протидія воєнним злочинам та захист людей, які постраждали від них. Воєнні злочини є серйозними порушеннями міжнародного гуманітарного права, які включають вбивства, тортури, зґвалтування, винищення та інші дії, заборонені нормами міжнародного права.

Постановка проблеми. Захист прав людини в контексті воєнних злочинів є однією з основних цілей міжнародного

співтовариства, і його реалізація вимагає ефективної взаємодії між міжнародним правом та захистом прав людини. Проте ця взаємодія є складною та багатогранною через низку чинників.

По-перше, фрагментація правової бази створює значні перешкоди для ефективного захисту осіб. Існують численні міжнародні договори та конвенції, що регулюють різні аспекти воєнних конфліктів та прав людини, але їхні положення часто є непослідовними або суперечливими.

По-друге, виникають суперечливі вимоги між міжнародним гуманітарним правом (МГП) та міжнародним правом прав людини (МППЛ). Наприклад, МГП дозволяє певні дії під час збройних конфліктів, які можуть бути заборонені МППЛ у мирний час. Це, інколи, створює правові колізії, які ускладнюють забезпечення належного захисту прав людини.

По-третє, рівень захисту прав людини може значно варіюватися в різних контекстах. У деяких випадках, права, які захищаються міжнародним правом прав людини, можуть бути менш захищеними під час збройного конфлікту порівняно з мирним часом.

Ці проблеми вимагають комплексного підходу та координації зусиль на міжнародному рівні для забезпечення належного захисту прав людини в умовах воєнних конфліктів.

Мета статті. Мета статті полягає у вивченні взаємодії між міжнародним правом та захистом прав людини в контексті воєнних злочинів. Зокрема, стаття спрямована на аналіз сучасних викликів, які виникають у цій сфері, та визначення можливих шляхів подолання цих проблем. Крім того, стаття досліджує перспективи розвитку правової бази для покращення захисту прав людини під час збройних конфліктів.

Виклад основного матеріалу.

Еволюція міжнародного права та захисту прав людини

Ранній розвиток міжнародного права можна простежити ще з давніх часів, з укладенням угод про співпрацю між народами на стародавньому Близькому Сході. Деякі з найбільш ранніх угод включають договір між правителями Лагаша та Умми (на території Месопотамії) близько 2100 року до н.е. та угоду між єгипетським фараоном Рамзесом II та Хаттусілісом III, царем хетів, укладену в 1258 році до н.е.

Довгі та багаті культурні традиції стародавнього Ізраїлю, Індійського субконтиненту та Китаю, а також політичні відносини та взаємодія між грецькими містами-державами також мали важливе значення для розвитку міжнародного права. Багато концепцій, які сьогодні лежать в основі міжнародного правопорядку, були створені за часів Римської імперії. Римляни винайшли *jus gentium* (лат. "право народів") для регулювання статусу іноземців та відносин між іноземцями та римськими громадянами [1].

У Середньовіччі концепція природного права, наповнена релігійними принципами завдяки працям єврейського філософа Мойсея Маймоніда та богослова Томи Аквінського, стала інтелектуальним підґрунтям нової дисципліни - права народів. Це право розглядалося як та частина природного права, яка застосовувалася до відносин між суверенними державами.

Після розпаду Західної Римської імперії у 5 столітті н.е. Європа майже 500 років страждала від частих воєн. Зрештою, виникла група національних держав, і було розроблено низку наднаціональних зведень правил для регулювання міждержавних відносин, включаючи канонічне право, купецьке право (яке регулювало торгівлю) та різні кодекси морського права [2].

У 15 столітті прибуття грецьких вчених до Європи з Візантійської імперії, що розпалася, та запровадження друкарського верстата стимулювало розвиток наукової, гуманістичної та індивідуалістичної думки, а розширення океанської навігації європейськими мореплавцями поширило європейські норми по всьому світу і розширило інтелектуальні та географічні горизонти Західної Європи [1] [3].

Паралельно з розвитком міжнародного права, почала формуватися і концепція захисту прав людини. Ця ідея сягає своїм корінням філософії природних прав, яка була центральною для Американської та Французької революцій наприкінці XVIII століття. Однак офіційне визнання та захист прав людини на міжнародному рівні сформувалося після Другої світової війни.

Руйнування, спричинені війною, виявили неадекватність національних законів у захисті прав людини, що призвело до усвідомлення необхідності міжнародних дій. Це призвело до створення Загальної декларації прав людини, яка поклала початок захисту прав людини в рамках міжнародного права [4] [5].

У післявоєнний час також з'явилися різні рухи, що відстоювали інтереси окремих груп, які відчували нестачу прав, наприклад, фемінізм і громадянські права афроамериканців. Правозахисні рухи в країнах радянського блоку виникли в 1970-х роках разом із рухами за права робітників на Заході.

До 21-го століття правозахисний рух вийшов за рамки свого початкового антитоталітаризму, включивши в себе численні причини, пов'язані з гуманізмом і соціально-економічним розвитком у світі, що розвивається. Еволюція захисту прав людини була складною, оскільки багато усталених прав були замінені іншими системами, які

відрізняються від їх початкового західного дизайну [5].

Фундамент сучасного міжнародного права прав людини був закладений Статутом Організації Об'єднаних Націй. Ідея про те, що захист прав людини не знає міжнародних кордонів і що міжнародне співтовариство зобов'язане забезпечити, щоб уряди гарантували і захищали права людини, поступово захопила увагу людства. Закінчення холодної війни деідеологізувало боротьбу за права людини та посилювало міжнародний правозахисний рух.

Традиційна класифікація трьох поколінь прав людини, що використовується як у національному, так і в міжнародному правозахисному дискурсі, простежує хронологічну еволюцію прав людини як відлуння крику Французької революції: *Liberté* (свобода, "громадянські та політичні" права або права "першого покоління"), *Egalité* (рівність, "соціально-економічні" права або права "другого покоління") та *Fraternité* (солідарність, "колективні" права або права "третього покоління") [6].

Еволюція міжнародного права також була значною. Від своїх раних коренів в угодах між стародавніми цивілізаціями, воно розширилося і охопило широке коло питань, включаючи торгівлю, морське право та права людини. Розвиток міжнародних інституцій, таких як Організація Об'єднаних Націй та Міжнародний Суд ООН, ще більше розширив сферу дії та вплив міжнародного права.

Таким чином, галузі міжнародного права та захисту прав людини з часом значно розвинулися та розширилися, адаптуючись до мінливих суспільних потреб та глобальних викликів.

Ініціація взаємодії між міжнародним правом та захистом прав людини відбулася в епоху, що настала після завершення Другої світової війни. Деструктивні наслідки війни викликали глобальне усвідомлення

недостатності національного законодавства для ефективного захисту прав людини, що вимагало міжнародного регулювання. Цей процес кульмінував у створенні Універсальної декларації прав людини, яка стала зоряним часом для захисту прав людини в рамках міжнародного права [4] [5] [7].

Взаємодія між міжнародним гуманітарним правом (МГП) і міжнародним правом прав людини (МППЛ) була значною в ситуаціях збройного конфлікту. Найчастішими прикладами є ситуації окупації або неміжнародні збройні конфлікти, коли право прав людини доповнює захист, передбачений гуманітарним правом. Деякі договори з прав людини містять положення, що походять з МГП, наприклад, Конвенція про права дитини та Факультативний протокол до неї, що стосується участі дітей у збройних конфліктах, а також Конвенція про насильницькі зникнення [7] [8].

Ці ранні приклади взаємодії були значною мірою зумовлені необхідністю боротьби зі звірствами війни та забезпеченням захисту прав людини в ситуаціях збройного конфлікту. Проте, з часом, взаємодія між міжнародним правом і захистом прав людини продовжувала розвиватися і формуватися, особливо через знакові справи, що виникали в ситуаціях збройного конфлікту [7] [8].

Однією зі знакових справ у цьому відношенні є Консультативний висновок Міжнародного суду ООН щодо законності загрози ядерною зброєю або її застосування від 1996 року. У цій справі МС ООН підтвердив, що захист Міжнародного пакту про громадянські і політичні права не припиняється під час війни, якщо тільки не робиться відступ від нього відповідно до положень Пакту. Іншою важливою справою є Консультативний висновок щодо правових наслідків будівництва стіни на окупованій палестинській території, винесений

Міжнародним Судом ООН у 2004 році. Суд постановив, що Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права та Конвенція ООН про права дитини застосовуються на окупованих територіях [9].

Ці справи, серед іншого, суттєво вплинули на взаємодію між міжнародним правом і захистом прав людини, продемонструвавши взаємодоповнюючий характер цих двох джерел права та їхню спільну роль у забезпеченні захисту осіб у ситуаціях збройного конфлікту.

Нещодавні приклади взаємодії між міжнародним правом і захистом прав людини продовжують формувати ландшафт цих галузей, особливо в контексті воєнних злочинів. У 2022 році, відзначаючи 45-ту річницю Додаткових протоколів до Женевських конвенцій 1949 року, було переглянуто взаємозв'язок між міжнародним правом прав людини та міжнародним гуманітарним правом [10].

Ці протоколи стали першими договорами, в яких було чітко зазначено взаємозв'язок між цими двома галузями права. В огляді було проаналізовано, як розвивалися відносини між цими двома галузями права з 1977 року. Він продемонстрував, що, незважаючи на значний прогрес, досягнутий на міжнародному рівні в розумінні взаємозв'язку між цими двома джерелами права, все ще існують перешкоди, які необхідно подолати, якщо метою є застосування цих двох джерел права у взаємодоповнюючий спосіб і досягнення максимального захисту людської особистості.

У 2022 році збройні конфлікти продовжували чинити руйнівний вплив на цивільне населення в усьому світі. Такі країни, як Україна, Ефіопія, Ємен, Сирія, ДРК, М'янма та Колумбія, пережили значні конфлікти, а в заголовках новин переважали

повідомлення про тяжке становище величезної кількості переміщених осіб, жертви серед цивільного населення та руйнування будинків, міст, шкіл, лікарень і важливої інфраструктури [10].

Ці нещодавні випадки та їхні наслідки підкреслюють постійну актуальність і важливість взаємодії між міжнародним правом і захистом прав людини. Вони підкреслюють необхідність постійних зусиль, спрямованих на зміцнення цих галузей та їхньої взаємодії для забезпечення захисту людей, особливо в умовах збройного конфлікту.

Поточні виклики захисту прав людини у збройних конфліктах.

Сучасна юридична інфраструктура міжнародного права та захисту прав людини представляє собою інтегровану систему договорів, конвенцій, статутів, протоколів та принципів. Основу сучасного міжнародного права прав людини було сформовано Статутом Організації Об'єднаних Націй. Загальна декларація прав людини (ЗДПЛ), ратифікована Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй у 1948 році, визнана віхою в історії прав людини. Вона вперше в історії людства артикулює основні громадянські, політичні, економічні, соціальні та культурні права, які повинні бути доступні всім людям [11].

Загальна декларація прав людини, разом з Міжнародним пактом про громадянські і політичні права та двома факультативними протоколами до нього, а також Міжнародним пактом про економічні, соціальні і культурні права, формують так званий Міжнародний білль про права людини. Ряд міжнародних договорів та інших документів, прийнятих з 1945 року, надали юридичного втілення невід'ємним правам людини та розвинули комплекс міжнародних прав людини. Інші інструменти були прийняті на регіональному рівні, відображаючи специфічні проблеми з

правами людини в регіоні та визначаючи конкретні механізми захисту. Більшість держав також прийняли конституції та інші закони, які формально захищають основні права людини [12].

Міжнародне право у сфері прав людини визначає обов'язки, які держави мають дотримуватися. Ставши сторонами міжнародних договорів, держави приймають на себе обов'язки та зобов'язання за міжнародним правом поважати, захищати та реалізовувати права людини. Обов'язок поважати передбачає, що держави повинні утримуватися від втручання або обмеження здійснення прав людини. Обов'язок захищати вимагає від держав захисту окремих осіб і груп осіб від порушень прав людини. Обов'язок виконувати передбачає, що держави повинні вживати позитивних заходів для сприяння реалізації основних прав людини.

Ратифікуючи міжнародні договори з прав людини, уряди приймають на себе обов'язок впроваджувати внутрішні заходи та законодавство, що відповідають їхнім договірним обов'язкам та зобов'язанням. Якщо національні правові процедури не можуть вирішити проблему порушень прав людини, на регіональному та міжнародному рівнях існують механізми та процедури для індивідуальних скарг або повідомлень, які допомагають забезпечити дотримання міжнародних стандартів у сфері прав людини, їх впровадження та застосування на місцевому рівні [12].

Однак, актуальна нормативно-правова база у сфері міжнародного права та захисту прав людини характеризується наявністю як вакуумів, так і перекриття, що може породжувати проблеми у її застосуванні. Вакууми у правовій базі часто виникають, коли певні питання або групи осіб не розглядаються належним чином. Наприклад, вік прямо не закріплений як підстава для

дискримінації в актуальному законодавстві з прав людини, за винятком Конвенції ООН про права трудящих-мігрантів та Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю. Це створює нормативний вакуум для всіх літніх людей, які не підпадають під дію Конвенції про захист прав усіх трудящих-мігрантів і не мають інвалідності. Крім того, нормативні вакууми також виникли через зміни в реаліях життя людей похилого віку, такі як діджиталізація або зміна клімату, які не відігравали жодної ролі під час розробки Міжнародного пакту ООН про економічні, соціальні та культурні права (МПЕСКП) та Міжнародного пакту ООН про громадянські та політичні права (МПГПП), і тому не відображені в існуючій міжнародній системі прав людини [13] [14].

Перекриваючі положення виникають, коли декілька юридичних інструментів відносяться до одного й того ж питання, що потенційно може призвести до неоднозначності або неконсистентності в їх застосуванні. Наприклад, захист осіб похилого віку від дискримінації підпадає під захист від дискримінації за Міжнародним пактом ООН про економічні, соціальні та культурні права (МПЕСКП) та Міжнародним пактом ООН про громадянські та політичні права (МПГПП) на підставі "іншого статусу". Це може включати захист від дискримінації за ознакою віку через більш широке тлумачення [14].

Фрагментація правової бази, що захищає осіб, може мати значний вплив на захист осіб, особливо в контексті воєнних злочинів. Фрагментація може призвести до неузгодженості у застосуванні та тлумаченні законів, що може призвести до нерівного захисту осіб. Наприклад, різні правозахисні органи можуть по-різному тлумачити схожі положення, що призводить до відсутності ясності та передбачуваності. Більше того, фрагментація може призвести до прогалин у

захисті. Певні питання або групи не можуть бути належним чином врегульовані існуючими правовими інструментами, що робить їх вразливими. Наприклад, незважаючи на зростаючий інтерес до так званої фрагментації міжнародного права, мало уваги приділяється ролі застереження про більш сприятливий захист у вирішенні певних аспектів взаємодії між договорами з прав людини [15].

Фрагментація також може призвести до перекриттів, коли кілька правових інструментів вирішують одне й те саме питання. Це може створити плутанину і потенційно призвести до непослідовного застосування законів. Дублювання також може призвести до неефективності, оскільки ресурси можуть витрачатися на дублюючі зусилля. Таким чином, фрагментація правової бази, що захищає осіб, може призвести до неузгодженості, прогалин і дублювання, що може негативно вплинути на ефективний захист осіб, особливо в ситуаціях збройного конфлікту.

Області перетину між міжнародним правом та захистом прав людини часто стають предметом конфлікту в контексті збройних конфліктів, де обидві галузі права мають бути застосовані. Проте, різниця в областях застосування, стандартах захисту та обов'язках, які накладаються на держави та недержавні суб'єкти, може призвести до конфліктів [16].

Однією з таких областей перетину є різниця в областях застосування цих двох галузей права. Міжнародне гуманітарне право (МГП) застосовується лише під час збройних конфліктів, тоді як Міжнародне право прав людини (МППЛ) застосовується у всіх обставинах, включаючи мирний і воєнний час. Це може призвести до конфліктів з точки зору визначення, який з цих нормативних актів слід застосовувати в конкретних обставинах.

Іншою сферою конфлікту є різні стандарти захисту, передбачені цими двома джерелами права. Наприклад, якщо МГП дозволяє затримувати комбатантів під час збройного конфлікту без необхідності судового розгляду, то МППЛ вимагає, щоб усім особам було забезпечено справедливий судовий розгляд. Ця різниця в стандартах може створювати конфлікти при спробі застосувати обидва зводи законів у контексті збройного конфлікту.

Третя сфера конфлікту пов'язана з різними зобов'язаннями, які покладаються на держави та недержавні суб'єкти. Хоча МГП застосовується до всіх сторін збройного конфлікту, включно з недержавними збройними формуваннями, МППЛ в першу чергу покладає зобов'язання на держави. Це може призвести до конфліктів, коли в конфлікті беруть участь недержавні суб'єкти, оскільки вони можуть бути не пов'язані тими ж зобов'язаннями в галузі прав людини, що й держави [16].

Крім того, існують розбіжності щодо того, як і коли слід застосовувати принцип *lex specialis*, що може призвести до конфліктів. Принцип *lex specialis* передбачає, що більш спеціальний закон (*lex specialis*) замінює більш загальний закон (*lex generalis*), коли вони не можуть бути логічно узгоджені. Однак зростає розуміння того, що принцип *lex specialis* не є найкориснішим інструментом для вирішення питань взаємозв'язку між галузями права [7].

Наслідки цих конфліктів можуть бути значними та багатограними. По-перше, ці конфлікти можуть призвести до невизначеності у застосуванні права. Коли виникає конфлікт між стандартами або зобов'язаннями міжнародного права та захисту прав людини, може бути незрозуміло, які з них повинні переважати. Це може створити невизначеність для держав, недержавних суб'єктів та окремих осіб, які

намагаються зрозуміти свої права та обов'язки [17].

По-друге, ці конфлікти можуть призвести до недостатнього захисту осіб. Наприклад, якщо міжнародне гуманітарне право дозволяє певні дії під час збройного конфлікту, які були б заборонені правом прав людини, особи можуть не отримати повного захисту, на який вони мають право [16].

По-третє, конфлікти між цими двома джерелами права можуть призвести до неефективності. Якщо кілька правових інструментів вирішують одне й те саме питання, ресурси можуть бути витрачені даремно на дублювання зусиль [16] [17].

Нарешті, ці конфлікти можуть підірвати довіру та ефективність міжнародної правової системи. Якщо держави отримують суперечливі повідомлення про свої зобов'язання за міжнародним правом і захистом прав людини, вони можуть бути менш схильні дотримуватися цих зобов'язань.

Таким чином, конфлікти між міжнародним правом і захистом прав людини можуть мати значні наслідки, потенційно призводячи до невизначеності, недостатнього захисту людей, неефективності та втрати довіри до міжнародної правової системи. Тому важливо розуміти причини цих конфліктів та вживати заходів для їх вирішення, щоб забезпечити ефективний захист прав людини та дотримання міжнародного права.

Існує кілька сфер, де рівень захисту, що пропонується міжнародним правом та захистом прав людини, може відрізнятись. Це може бути обумовлено різним походженням, сферами застосування та механізмами правозастосування цих двох галузей права.

Наприклад, Міжнародне гуманітарне право (МГП) застосовується лише під час збройних конфліктів, тоді як Міжнародне право прав людини (МППЛ) застосовується завжди. Це означає, що рівень захисту, який

пропонується, може відрізнятися залежно від того, чи класифікується ситуація як мирна, чи як збройний конфлікт [18].

Крім того, МГП розрізняє комбатантів і цивільних осіб, надаючи кожному з них різний рівень захисту. З іншого боку, МГПЧ застосовується до всіх осіб однаково, не розрізняючи їхній статус.

Відмінності в рівнях захисту між міжнародним правом і захистом прав людини можуть мати значні наслідки. Це може призвести до невизначеності та непослідовності у застосуванні законодавства, недостатнього захисту осіб, неефективності та втрати довіри до міжнародної правової системи.

Наприклад, якщо один нормативно-правовий акт забезпечує нижчий рівень захисту, ніж інший, особи можуть не отримати повного захисту, на який вони мають право. Це може бути особливо проблематично в умовах збройного конфлікту, коли особи є найбільш вразливими [18].

Різниця в рівнях захисту також може призвести до неефективності. Якщо кілька правових інструментів вирішують одну й ту саму проблему, але надають різні рівні захисту, ресурси можуть бути витрачені даремно на дублювання зусиль.

Нарешті, відмінності в рівнях захисту можуть підірвати довіру до міжнародної правової системи. Якщо держави отримують суперечливі повідомлення про свої зобов'язання за міжнародним правом і захистом прав людини, вони можуть бути менш схильні дотримуватися цих зобов'язань.

Таким чином, важливо визнавати та вирішувати відмінності в рівнях захисту між міжнародним правом і захистом прав людини, щоб забезпечити ефективний захист прав людини в усіх ситуаціях.

Сучасний стан захисту прав людини у збройних конфліктах.

Останні справи, пов'язані з воєнними злочинами, які розглядалися Міжнародним кримінальним судом (МКС), включають справи Алі Мухаммада Алі Абд-Ар-Рахмана, Аль-Хассана Аг Абдул Азіз Аг Мохамед Аг Махмуда та Омара Хасана Ахмада Аль-Башира [19] [20] [21].

У справі Алі Мухаммада Алі Абд-Ар-Рахмана його підозрюють у 31 пункті воєнних злочинів і злочинів проти людяності, скоєних у період з серпня 2003 року до щонайменше квітня 2004 року в Дарфурі, Судан. Після добровільної здачі у полон у Центральноафриканській Республіці 9 червня 2020 року він був переданий під варту МКС. Слухання щодо підтвердження обвинувачень відбулося з 24 по 26 травня 2021 року, і 9 липня 2021 року Палата попереднього провадження II підтвердила всі обвинувачення у воєнних злочинах і злочинах проти людяності, висунуті Прокурором проти Алі Мухаммада Абд-Ар-Рахмана, і передала його до суду. Судовий розгляд у цій справі розпочався 5 квітня 2022 року і триває.

У справі Аль-Хассана Аг Абдул Азіз Аг Мохамед Аг Махмуда його було передано МКС 31 березня 2018 року. Слухання щодо підтвердження обвинувачень відбулося з 8 по 17 липня 2019 року. 30 вересня 2019 року Палата попереднього провадження I підтвердила звинувачення у воєнних злочинах і злочинах проти людяності, висунуті Прокурором проти пана Аль-Хассана, і передала його до суду.

Омар Хасан Ахмад Аль-Башир підозрюється у воєнних злочинах, злочинах проти людяності та геноциді. Перший ордер на арешт був виданий 4 березня 2009 року, другий - 12 липня 2010 року. Підозрюваний досі перебуває на волі.

Факти справи Алі Мухаммада Алі Абд-Ар-Рахмана включають вбивства, винищення, насильницьке переміщення, тортури та переслідування. Справа піднімає важливі

питання щодо застосування міжнародного права та захисту прав людини в контексті збройного конфлікту. Справа Аль-Хассана Аг Абдул Азіз Аг Мохамед Аг Махмуда включає звинувачення у катуванні, згвалтуванні, сексуальному рабстві та інших нелюдських діях. Ця справа висвітлює проблеми застосування міжнародного права та захисту прав людини в ситуаціях за участю недержавних суб'єктів. Справа Омара Хасана Ахмада Аль-Башира включає звинувачення у вбивствах, винищенні, насильницькому переміщенні, катуванні та згвалтуванні. Ця справа підкреслює труднощі дотримання міжнародного права та захисту прав людини, коли обвинуваченим є глава держави.

Правові питання, пов'язані зі справою Алі Мухаммада Алі Абд-Ар-Рахмана, включають застосування міжнародного гуманітарного права та міжнародного кримінального права. Справа Аль-Хассана Аг Абдул Азіз Аг Мохамед Аг Махмуда піднімає питання щодо відповідальності недержавних суб'єктів за порушення міжнародного права та захисту прав людини. Справа Омара Хасана Ахмада Аль-Башира включає питання щодо відповідальності голів держав за злочини проти міжнародного права та захисту прав людини.

Ці справи ілюструють складні правові питання, які можуть виникнути в контексті воєнних злочинів, а також труднощі застосування та дотримання міжнародного права та захисту прав людини. Вони також підкреслюють важливість Міжнародного кримінального суду як механізму забезпечення відповідальності за серйозні порушення міжнародного права та захисту прав людини.

У нещодавніх справах, згаданих вище, застосовувалися норми як МГП, так і МППЛ. Наприклад, у справі Алі Мухаммада Алі Абд-Ар-Рахмана підозрюваному було пред'явлено 31 пункт звинувачень у скоєнні воєнних

злочинів і злочинів проти людяності, які підпадають під дію як МГП, так і МППЛ. Звинувачення включають вбивства, винищення, насильницьке переміщення, тортури та переслідування. У справі Аль-Хассана Аг Абдула Азіза Аг Мохамеда Аг Махмуда підозрюваному були пред'явлені звинувачення у воєнних злочинах і злочинах проти людяності, які охоплюються як МГП, так і МППЛ. Звинувачення включають тортури, згвалтування, сексуальне рабство та інші нелюдські дії. У справі Омара Хасана Ахмада Аль-Башира він був звинувачений у воєнних злочинах, злочинах проти людяності та геноциді, які є серйозними злочинами згідно з міжнародним правом.

У кожному з цих випадків застосування МГП і МППЛ було необхідним для розслідування скоєних серйозних злочинів. Звинувачення, висунуті обвинуваченим, відображають принципи та засоби захисту, передбачені обома джерелами права. Судовий процес над Алі Мухаммадом Алі Абд-Ар-Рахманом, що триває в МКС, демонструє потенційну ефективність міжнародного права та захисту прав людини у притягненні осіб до відповідальності за воєнні злочини та злочини проти людяності. Але остаточну оцінку ефективності цих законів у цій справі дасть остаточний вирок суду. Звинувачення, висунуті проти Аль-Хассана, і його подальший судовий процес у МКС підкреслюють потенціал міжнародного права і захисту прав людини у боротьбі з такими серйозними злочинами, як катування, згвалтування і сексуальне рабство. Результати судового процесу дадуть подальше уявлення про ефективність цих законів. Хоча міжнародне право і захист прав людини мають потенціал для забезпечення значного захисту прав людини в контексті воєнних злочинів, на їх ефективність можуть впливати різні фактори, в тому числі готовність і здатність держав забезпечувати дотримання

цих законів. Незважаючи на видачу двох ордерів на арешт Омара Хасана Ахмада Аль-Башира, він залишається на волі, що підкреслює труднощі у забезпеченні дотримання міжнародного права та захисту прав людини, особливо коли йдеться про високопосадовців.

Потенціал зближення міжнародного права та захисту прав людини

Поточний стан конвергенції міжнародного права прав людини (МППЛ) та міжнародного гуманітарного права (МГП) є предметом постійних дискусій серед науковців та практиків. З роками спостерігається все більша взаємодія між МППЛ та МГП у військових операціях, іноді передбачає зближення, оскільки ці два джерела права мають спільні цілі захисту людської гідності та обмеження страждань під час збройних конфліктів. Однак існують також сфери розбіжностей або конфліктів, наприклад, в той час як МППЛ застосовується завжди, МГП застосовується лише під час збройного конфлікту. Крім того, ці два джерела права мають різну сферу застосування та механізми правозастосування, що може призвести до відмінностей у рівні запропонованого захисту [22].

Зростає консенсус щодо того, що принцип *lex specialis*, який передбачає, що один звід законів є "спеціальним" по відношенню до іншого, не є найбільш корисним інструментом для врегулювання взаємовідносин між двома джерелами права. Натомість фокус зміщується в бік розуміння того, як ці два масиви права можуть бути застосовані у взаємодоповнюючий спосіб для досягнення максимального захисту людської особистості.

На подальшу конвергенцію міжнародного права та захисту прав людини впливають декілька факторів, такі як визнання людської гідності, усвідомлення

небезпек, необхідність у прямому підпорядкуванні, взаємозалежність держав та індивідів, інституційні фактори. Ці фактори сприяли нинішньому стану зближення міжнародного права та захисту прав людини і продовжуватимуть впливати на їх подальше зближення.

Потенційні переваги та виклики конвергенції між міжнародним правом та захистом прав людини є значними. Конвергенція міжнародного права та захисту прав людини може призвести до посилення захисту осіб, особливо в умовах збройного конфлікту, до більшої ясності і послідовності у застосуванні права, а також до посилення дотримання законодавства. Проте, зближення міжнародного права та захисту прав людини також створює значні виклики, такі як складність взаємодії між двома джерелами права, суперечливі вимоги, труднощі правозастосування, особливо коли йдеться про високопосадовців або недержавних суб'єктів.

Таким чином, попри те, що зближення міжнародного права та захисту прав людини має потенціал для забезпечення значних переваг, воно також створює значні виклики, і необхідно продовжувати працювати над їх вирішенням.

Прогнозовані зміни в правовому ландшафті міжнародного права та захисту прав людини відбуваються під впливом різних факторів, включаючи еволюцію суспільних норм, технологічний прогрес та зміни в геополітичній владі. Очікується, що розвиток правового значення через інтерпретаційну практику міжнародних кримінальних судів продовжиться, що свідчить про потенційний зсув у бік більш неформальних, інтерпретаційних шляхів розвитку міжнародного права. Судові процеси щодо зміни клімату стають новою сферою, де перетинаються міжнародне право та захист прав людини, що може призвести до

розробки нових правових норм і стандартів, пов'язаних із захистом навколишнього середовища та кліматичним правосуддям. Очікується, що глобалізація норм у сфері прав людини продовжиться, що потенційно може призвести до розробки нових міжнародно-правових положень для боротьби з порушеннями прав людини, включаючи встановлення нових прав, таких як фундаментальне право на воду. Зі зростанням значення людини в міжнародному праві, права людини матимуть більший вплив на інші галузі міжнародного права, що може призвести до переосмислення суверенітету як відповідальності держав перед народом.

Очікується, що прогнозовані зміни в правовому ландшафті міжнародного права та захисту прав людини матимуть значний вплив на людей. Розвиток правового значення через інтерпретаційну практику міжнародних кримінальних судів потенційно призведе до розширення доступу до правосуддя для осіб, які постраждали від воєнних злочинів. Глобалізація норм прав людини та зростаюча увага міжнародного права до особистості призведуть до посилення захисту індивідуальних прав. Особи, які постраждали від зміни клімату, потенційно можуть побачити більший захист своїх прав. Міжнародне право прав людини може слугувати правовим інструментом для реформування недосконалих законів у всьому світі, які перешкоджають жертвам згвалтувань у доступі до правосуддя.

Однак ці зміни також несуть у собі певні виклики. Значний розвиток правового значення через більш неформальні, інтерпретаційні шляхи, в тому числі через рішення міжнародних судів, може призвести до невизначеності та непослідовності. Хоча глобалізація норм прав людини може призвести до посилення захисту прав особистості, вона також може призвести до

конфліктів з іншими галузями міжнародного права.

Виходячи з поточного стану міжнародного права та захисту прав людини, можна зробити наступні рекомендації для політики та правозастосування: співробітники правоохоронних органів повинні пройти всебічну підготовку з міжнародних стандартів прав людини та їх застосування в контексті своїх обов'язків; необхідно створити надійні механізми підзвітності для забезпечення того, щоб будь-яке зловживання владою або порушення прав людини з боку співробітників правоохоронних органів було оперативно розслідувано та належним чином розглянуто; держави повинні переглянути та реформувати своє національне законодавство, щоб забезпечити його відповідність міжнародним стандартам прав людини; правоохоронні органи повинні взаємодіяти з громадами, яким вони служать, для побудови довіри та взаємної поваги; держави повинні дотримуватися міжнародних стандартів, щоб запобігти зловживанню силою, в тому числі зловживанню менш смертоносною зброєю під час охорони правопорядку; необхідно надавати допомогу в перегляді законодавства та посібників, а також надавати поради щодо підготовки кадрів у цій сфері. Ці рекомендації спрямовані на посилення захисту прав людини в контексті правоохоронної діяльності та сприяють подальшому зближенню міжнародного права та захисту прав людини.

Висновки. Таким чином, взаємодія між міжнародним правом та захистом прав людини в контексті воєнних злочинів є важливою темою, що має серйозні наслідки для захисту людської гідності та обмеження страждань під час збройних конфліктів. У сучасному світі спостерігається зростання кількості збройних конфліктів, які супроводжуються масовими порушеннями

прав людини та воєнними злочинами. Це підкреслює необхідність ефективного захисту прав людини та застосування міжнародного права в таких ситуаціях.

Історично, розвиток міжнародного права та захисту прав людини можна простежити до давніх часів, з укладенням угод про співпрацю між народами на стародавньому Близькому Сході. Однак офіційне визнання та захист прав людини на міжнародному рівні сформувалося після Другої світової війни, що призвело до створення Загальної декларації прав людини.

Взаємодія між міжнародним правом та захистом прав людини в контексті воєнних злочинів є складною та багатогранною, існує ряд проблем, які ускладнюють захист прав людини в таких ситуаціях. Одними з основних проблем є фрагментація правової бази, що захищає осіб, суперечливі вимоги між міжнародним правом та захистом прав людини, а також випадки, коли рівень захисту в одній сфері може бути нижчим, ніж в іншій.

Фрагментація правової бази може призвести до неузгодженості у застосуванні та тлумаченні законів, що може призвести до нерівного захисту осіб. Наприклад, різні правозахисні органи можуть по-різному тлумачити схожі положення, що призводить до відсутності ясності та передбачуваності. Більше того, фрагментація може призвести до прогалин у захисті. Певні питання або групи не можуть бути належним чином врегульовані існуючими правовими інструментами, що робить їх вразливими.

Суперечливі вимоги між міжнародним правом та захистом прав людини можуть виникнути в контексті збройного конфлікту, де необхідне застосування обох галузей права. Однак різні сфери застосування, стандарти захисту та зобов'язання, які покладаються на держави та недержавні суб'єкти, можуть призвести до конфліктів. Наприклад, якщо міжнародне гуманітарне

право дозволяє затримувати комбатантів під час збройного конфлікту без необхідності судового розгляду, то міжнародне право прав людини вимагає, щоб усім особам було забезпечено справедливий судовий розгляд.

Випадки, коли рівень захисту в одній сфері може бути нижчим, ніж в іншій, також можуть мати значні наслідки. Це може призвести до невизначеності та непослідовності у застосуванні законодавства, недостатнього захисту осіб, неефективності та втрати довіри до міжнародної правової системи.

Незважаючи на існуючі проблеми, зближення міжнародного права та захисту прав людини має потенціал для забезпечення значних переваг, таких як посилення захисту осіб, більша ясність і послідовність у застосуванні права, а також посилення дотримання законодавства. Однак, зближення міжнародного права та захисту прав людини також створює значні виклики, такі як складність взаємодії між двома джерелами права, суперечливі вимоги, труднощі правозастосування, особливо щодо високопосадовців або недержавних суб'єктів.

Очікується, що прогнозовані зміни в правовому ландшафті міжнародного права та захисту прав людини матимуть значний вплив на людей, особливо на тих, хто постраждав від воєнних злочинів. Розвиток правового значення через інтерпретаційну практику міжнародних кримінальних судів потенційно призведе до розширення доступу до правосуддя для осіб, які постраждали від воєнних злочинів. Глобалізація норм прав людини та зростаюча увага міжнародного права до особистості призведуть до посилення захисту індивідуальних прав. Особи, які постраждали від зміни клімату, потенційно можуть побачити більший захист своїх прав.

Однак ці зміни також несуть у собі певні виклики. Значний розвиток правового

значення через більш неформальні, інтерпретаційні шляхи, в тому числі через рішення міжнародних судів, може призвести до невизначеності та непослідовності. Хоча глобалізація норм прав людини може призвести до посилення захисту прав особистості, вона також може призвести до конфліктів з іншими галузями міжнародного права.

Виходячи з поточного стану міжнародного права та захисту прав людини, необхідно продовжувати працювати над вдосконаленням правових норм та механізмів захисту прав людини в контексті воєнних злочинів. Співробітники правоохоронних органів повинні пройти всебічну підготовку з міжнародних стандартів прав людини та їх застосування в контексті своїх обов'язків. Держави повинні переглянути та реформувати своє національне законодавство, щоб забезпечити його відповідність міжнародним стандартам прав людини. Правоохоронні органи повинні взаємодіяти з громадами, яким вони служать, для побудови довіри та взаємної поваги.

В цілому, взаємодія між міжнародним правом та захистом прав людини в контексті воєнних злочинів є важливою темою, яка має серйозні наслідки для захисту людської гідності та обмеження страждань під час збройних конфліктів. Незважаючи на існуючі проблеми, зближення міжнародного права та захисту прав людини має потенціал для забезпечення значних переваг, таких як посилення захисту осіб, більша ясність і послідовність у застосуванні права, а також посилення дотримання законодавства. Однак, для досягнення цих цілей необхідно продовжувати працювати над вирішенням існуючих проблем та викликів.

Література:

1. Shaw M. International law | Definition, History, Characteristics, Examples, & Facts. Encyclopedia Britannica. URL: <https://www.britannica.com/topic/international-law/Historical-development>. (date of access: 20.04.2024).
2. The history of international law [timeline]. OUPblog. URL: <https://blog.oup.com/2015/09/history-international-law-timeline/> (date of access: 20.04.2024).
3. The evolution of international law (Chapter 11) - The Cambridge World History. Cambridge Core. URL: <https://doi.org/10.1017/CBO9781139196079.012> (date of access: 22.04.2024).
4. Human rights - Global, Equality, Justice. Encyclopedia Britannica. URL: <https://www.britannica.com/topic/human-rights/Human-rights-in-the-early-21st-century> (date of access: 23.04.2024).
5. The emergence of international human rights (Chapter 1) - International Human Rights Law. Cambridge Core. URL: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511779312.002> (date of access: 21.04.2024).
6. International Human Rights Law: A Short History. UN. URL: <https://www.un.org/en/chronicle/article/international-human-rights-law-short-history> (date of access: 21.04.2024)..
7. The interplay between international humanitarian law and international human rights law in situations of armed conflict - ICRC. International Committee of the Red Cross. URL: <https://www.icrc.org/en/doc/resources/documents/article/other/ihl-human-rights-ar>. (date of access: 21.04.2024).
8. International Committee of the Red Cross. What is the difference between IHL and human rights law?. International Committee of the Red Cross. URL: <https://www.icrc.org/en/document/what-difference-between-ihl-and-human-rights-law> (date of access: 21.04.2024).
9. On the relationship between human rights law protection and international humanitarian law |

International Review of the Red Cross | Cambridge Core. Cambridge Core. URL: <https://doi.org/10.1017/S1560775500180460> (date of access: 20.04.2024).

10. Fortin K. The relationship between international human rights law and international humanitarian law: Taking stock at the end of 2022?. *sage journals*. URL: <https://doi.org/10.1177/09240519221134723> (date of access: 19.04.2024)..

11. Загальна декларація прав людини. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 22.04.2024)..

12. International Human Rights Law. OHCHR. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-and-mechanisms/international-human-rights-law> (date of access: 26.04.2024).

13. International human rights law and older people: Gaps, fragments and loopholes. HelpAge International - Promoting the rights of older people. URL: <https://www.helpage.org/silo/files/international-human-rights-law-and-older-people-gaps-fragments-and-loophole>. (date of access: 26.04.2024).

14. Protection gaps in international human rights law and the advantages of an internationally binding legal instrument. United Nations Department of Economic and Social Affairs - Social Policy and Development Division. URL: <https://social.un.org/ageing-worki>. (date of access: 27.04.2024).

15. Orakhelashvili A. The Interaction between Human Rights and Humanitarian Law: Fragmentation, Conflict, Parallelism, or Convergence?. *OUP Academic*. URL: <https://academic.oup.com/ejil/article/19/1/161/430791> (date of access: 29.04.2024).

16. International Legal Protection of Human Rights in Armed Conflict. OHCHR. URL: <https://www.ohchr.org/en/publications/special-issue-publications/international-legal-protection-human-rights-armed-conflict> (date of access: 20.04.2024).

17. OHCHR: Protecting human rights during conflict situations. OHCHR. URL:

<https://www.ohchr.org/en/protecting-human-rights-conflict-situations> (date of access: 20.04.2024).

18. International Committee of the Red Cross. What is the difference between IHL and human rights law?. International Committee of the Red Cross. URL: <https://www.icrc.org/en/document/what-difference-between-ihl-and-human-rights-law> (date of access: 24.04.2024).

19. Abd-Al-Rahman. International Criminal Court. URL: <https://www.icc-cpi.int/darfur/abd-al-rahman> (date of access: 20.04.2024)..

20. Al Hassan. International Criminal Court. URL: <https://www.icc-cpi.int/mali/al-hassan> (date of access: 20.04.2024)..

21. Al Bashir. International Criminal Court. URL: <https://www.icc-cpi.int/darfur/albashir> (date of access: 20.04.2024).

22. Convergences and Divergences Between International Human Rights, International Humanitarian and International Criminal Law. Cambridge Core. URL: <https://doi.org/10.1017/9781780687070> (date of access: 26.04.2024).

References:

1. Shaw M. International law | Definition, History, Characteristics, Examples, & Facts. *Encyclopedia Britannica*. URL: <https://www.britannica.com/topic/international-law/Historical-development>. (date of access: 20.04.2024).

2. The history of international law [timeline]. *OUPblog*. URL: <https://blog.oup.com/2015/09/history-international-law-timeline/> (date of access: 20.04.2024).

3. The evolution of international law (Chapter 11) - The Cambridge World History. Cambridge Core. URL: <https://doi.org/10.1017/CBO9781139196079.012> (date of access: 22.04.2024).

4. Human rights - Global, Equality, Justice. *Encyclopedia Britannica*. URL: <https://www.britannica.com/topic/human-rights/Human-rights-in-the-early-21st-century> (date of access: 23.04.2024).

5. The emergence of international human rights (Chapter 1) - International Human Rights Law.

- Cambridge Core. URL: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511779312.002> (date of access: 21.04.2024).
6. International Human Rights Law: A Short History. UN. URL: <https://www.un.org/en/chronicle/article/international-human-rights-law-short-history> (date of access: 21.04.2024).
7. The interplay between international humanitarian law and international human rights law in situations of armed conflict - ICRC. International Committee of the Red Cross. URL: <https://www.icrc.org/en/doc/resources/documents/article/other/ihl-human-rights-ar>. (date of access: 21.04.2024).
8. International Committee of the Red Cross. What is the difference between IHL and human rights law?. International Committee of the Red Cross. URL: <https://www.icrc.org/en/document/what-difference-between-ihl-and-human-rights-law> (date of access: 21.04.2024).
9. On the relationship between human rights law protection and international humanitarian law | International Review of the Red Cross | Cambridge Core. Cambridge Core. URL: <https://doi.org/10.1017/S1560775500180460> (date of access: 20.04.2024).
10. Fortin K. The relationship between international human rights law and international humanitarian law: Taking stock at the end of 2022?. *sage journals*. URL: <https://doi.org/10.1177/09240519221134723> (date of access: 19.04.2024).
11. Zahalna deklaratsiia prav liudyny. Ofitsiinyi vebportal parlamentu Ukrainy. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (data zvernennia: 22.04.2024).
12. International Human Rights Law. OHCHR. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-and-mechanisms/international-human-rights-law> (date of access: 26.04.2024).
13. International human rights law and older people: Gaps, fragments and loopholes. HelpAge International - Promoting the rights of older people. URL: <https://www.helpage.org/silo/files/international-human-rights-law-and-older-people-gaps-fragments-and-loopholes>. (date of access: 26.04.2024).
14. Protection gaps in international human rights law and the advantages of an internationally binding legal instrument. United Nations Department of Economic and Social Affairs - Social Policy and Development Division. URL: <https://social.un.org/ageing-worki>. (date of access: 27.04.2024).
15. Orakhelashvili A. The Interaction between Human Rights and Humanitarian Law: Fragmentation, Conflict, Parallelism, or Convergence?. OUP Academic. URL: <https://academic.oup.com/ejil/article/19/1/161/430791> (date of access: 29.04.2024).
16. International Legal Protection of Human Rights in Armed Conflict. OHCHR. URL: <https://www.ohchr.org/en/publications/special-issue-publications/international-legal-protection-human-rights-armed-conflict> (date of access: 20.04.2024).
17. OHCHR: Protecting human rights during conflict situations. OHCHR. URL: <https://www.ohchr.org/en/protecting-human-rights-conflict-situations> (date of access: 20.04.2024).
18. International Committee of the Red Cross. What is the difference between IHL and human rights law?. International Committee of the Red Cross. URL: <https://www.icrc.org/en/document/what-difference-between-ihl-and-human-rights-law> (date of access: 24.04.2024).
19. Abd-Al-Rahman. International Criminal Court. URL: <https://www.icc-cpi.int/darfur/abd-al-rahman> (date of access: 20.04.2024).
20. Al Hassan. International Criminal Court. URL: <https://www.icc-cpi.int/mali/al-hassan> (date of access: 20.04.2024).
21. Al Bashir. International Criminal Court. URL: <https://www.icc-cpi.int/darfur/albashir> (date of access: 20.04.2024).
22. Convergences and Divergences Between International Human Rights, International Humanitarian and International Criminal Law. Cambridge Core. URL: <https://doi.org/10.1017/9781780687070> (date of access: 26.04.2024).

Stepchenko Danylo, Zholudieva Viktoriia. The interaction between human rights protection and international law in the context of war crimes.– Article.

The article examines the interaction between international law and the protection of human rights in the context of war crimes. It considers the historical background, the evolution of international law and human rights protection, and examples of their interaction during armed conflicts. Current challenges such as the fragmentation of the legal framework, conflicting requirements between international law and human rights, and cases where the level of protection in one area may be lower than in another are analyzed. Thematic studies are presented, including a detailed analysis of recent war crime cases and the application of international law in these cases. The prospects for development are analyzed, including the potential for closer alignment between international law and human rights protection and future implications for the protection

of individuals during armed conflicts. The main findings and recommendations for improving human rights protection in the context of war crimes are summarized.

Keywords: *international law, human rights, war crimes, international humanitarian law, human rights protection, armed conflicts.*

Авторська довідка:

Степченко Данило Олексійович – здобувач вищої освіти першого (бакалаврського) рівня Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля;

Жолудєва Вікторія Ігорівна – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри правознавства юридичного факультету Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, <https://orcid.org/0000-0002-9502-7657>.

Стаття надійшла до редакції: 30 квітня 2024р.

УДК 341.232.2:343.57

DOI: <https://doi.org/10.33216/2218-5461/2024-47-1-346-357>

ЗАРОДЖЕННЯ ТА РОЗВИТОК ДЕФІНІЦІЇ ПОНЯТТЯ «МІЖНАРОДНЕ ПРАВО» ТА ОСОБЛИВОСТІ ЙОГО ПРАВОВОЇ ПРИРОДИ В ЗАРУБІЖНІЙ НАУКОВІЙ ДОКТРИНІ

Столярський О.В.

FEATURES OF ITS LEGAL NATURE IN FOREIGN SCIENTIFIC DOCTRINE

Stolyarskiy O.V.

У статті досліджуються основні наукові доктринальні підходи зарубіжних вчених щодо дефініції поняття «міжнародне право» в контексті його зародження та розвитку. Аналізуються і порівнюються між собою різні аргументи вчених в цій сфері. Окрім цього виявляються особливості правової природи міжнародного права практично в усіх його виявах. Досліджуються наукові позиції різних правових шкіл в зазначеній проблемі. Виводяться специфічні характеристики основних структурних елементів системи міжнародного права та характеризується їх взаємовплив. Робиться наголос на пріоритетності та домінуванні окремих елементів системи міжнародного права в контексті розкриття його правової природи. Детально розмежовуються спільні та відмінні риси основних проявів природи міжнародного права в науковій доктрині та практиці. Виокремлюються основні тенденції розвитку різних концепцій ефективності та прогресу правової природи міжнародного права на прикладі природничої, позитивістської та еkleктичної школи. Дається самостійний, творчий та науковий аналіз усіх вищезазначених досліджуваних проблемних питань з точки зору як теорії так і практики.

Ключові слова: зародження, розвиток, дефініція, міжнародне право, правова природа, наукова доктрина

Постановка проблеми. Основною проблемою є те, що як поняття так і природу міжнародного права необхідно розглядати окремо в контексті міжнародної спільноти, а не уподібнювати його з внутрішнім правом держав. Головним чином, воно регулює відносини між державами, міжнародними організаціями та фізичними особами з їхнім міжнародним статусом. Згідно з цим, міжнародне право виконує кілька ролей, особливо в галузі прав людини, гуманітарної діяльності, в двосторонній та багатосторонній діяльності між державами, захист категорії

вразливих осіб, встановлення процедур притягнення злочинців до відповідальності, полегшення завданої шкоди та сприяння соціально-економічним і політичним відносинам між міжнародними спільнотами. Суб'єкти міжнародного права юридично і морально зобов'язані дотримуватися міжнародного права. Створення різноманітних норм міжнародного права може бути простим завданням, але його виконання та ефективність не такі прості, як того би бажали. Світова система побудована на гетерогенній системі. Є різноманітні

політичні інтереси, економічна потужність, ідеологічна орієнтація, територіальний розмір, розмір і структура населення, релігійна та соціальна структура.

Стан дослідження. Обрана проблематика загалом, або окрема її частина досліджувалася у праці багатьох зарубіжних вчених. Серед яких слід зазначити таких, як Джеремі Бентем, Ганс Кельзен, Роберт Дженнін, Артур Уоттс, Джон Остін, Філіпп С. Джессуп, Джеймс Брірлі. Проте, у вітчизняній науці міжнародного права саме в такому контексті на науковому рівні таке дослідження здійснюється вперше.

Виклад основного матеріалу. Термін «міжнародне право» було вперше сформульоване Джеремі Бентемом у 1780 році [1]. Внаслідок цього є безліч термінів, які використовуються для визначення терміну «міжнародне право». Серед них: міжнародне право, міжнародне публічне право, універсальне право, глобальне право і право націй або міждержавне право. Між цими назвами немає особливих відмінностей, і їх можна використовувати взаємозамінно. Міжнародне право визначається як «...загальні принципи права, визначені цивілізованими націями [2]». Також його можна розглядати як систему норм, що в кінцевому підсумку приймаються незалежними суверенними державами та зобов'язують їх у взаємовідносинах [3]. Міжнародне право – це «важливий механізм, без якого незалежний світ не міг би функціонувати» [4]. Ганс Кельзен визначив «міжнародне право або право націй як назву системи норм, які – за звичайним визначенням – регулюють поведінку держав у їх взаємовідносинах [5]». Старк також визначає його як «таке право, яке складається з принципів та норм поведінки, які держави повинні дотримуватися у своїх взаємовідносинах [6]». Роберт Дженнінг та сер Артур Уоттс розглядають міжнародне

право як «сукупність норм, які є юридично обов'язковими для взаємовідносин держав [7]». Англійський філософ Джон Остін виступає проти міжнародного права як ефективного права, оскільки у міжнародному праві не може виконувати команду суверенна і воно не може накладатися на всю націю і, отже, не є обов'язковим правом. Для Дж. Остіна, міжнародне право – це лише позитивна мораль, а не право [8]. Оксфордський словник англійської мови визначає: «міжнародне право, право націй, за яким держави розглядаються як окремі члени державних утворень, пов'язані спільною угодою або звичаєм; протилежне до муніципального права, норм, що зобов'язують в місцевих юрисдикціях». Філіпп С. Джессуп запропонував визначення міжнародного права як «право, що застосовується до держав у їх взаємних відносинах та до фізичних осіб у їх відносинах з державами [9]». Аналогічно, Джеймс Брірлі пояснює міжнародне право як, «право націй, або міжнародне право, може бути визначене як сукупність норм та принципів дій, які зобов'язують цивілізовані держави і їх відносинах одна з одною [10]». Американський Інститут Права визначив його так: «Міжнародне право відповідно до переформулювання складається з норм та принципів загального застосування, що стосуються поведінки держав і міжнародних організацій, а також їх взаємовідносин між собою, а також деяких відносин з особами, чи то фізичними чи юридичними [11].

Таким чином, всі визначення міжнародного права визначають його як систему правових норм між суверенними державами та іншими суб'єктами (це можуть бути міжнародні організації чи фізичні особи) з їх взаємовідносинами. Його можна вважати правом, заснованим на вищевказаних визначеннях та функціях, які воно забезпечує.

Щодо природи міжнародного права, то тут виникає в першу чергу питання, про те, чи

можна вважати його справжнім правом? Ця проблема стала предметом багатьох дискусій серед юристів-міжнародників. Деякі з них, вважають його справжнім правом, тоді як інші сумніваються в його законності. Для деяких, міжнародне право – це право, і його необов'язково уподібнювати або повністю порівнювати з муніципальним правом держав. Інші вчені відкидають цей погляд. Які аргументи з цього приводу? Чи це пов'язано з обмеженням здійснення, процедурними недоліками, відсутністю судової системи, відсутністю законодавчої влади чи обмеженням територіальної юрисдикції, чи то з інших причин? Аргументація пройшла теоретичну дискусію та функціональний підхід. Наприклад, міжнародний авіаційний трафік та подорожі по морях – це питання міжнародного права, тоді як питання, такі як національність та порушення правил дорожнього руху, регулюються національним правом. Існують дві школи думок щодо законності права: теорія природного права та позитивістська теорія. Ці теорії намагаються надати правові вимоги для розгляду. Є також вчені, які займають проміжне положення. Зміст, також залежить від прийнятих школою думок та принципів, які вони відстоюють.

Для тих, хто критикує міжнародне право, воно вважається недосконалим правом. Тобто такі вчені стверджують, що його не можна вважати справжнім правом. Критики наголошують на відсутності законодавчої влади, можливості здійснення правопорядку та єдиній судовій системі серед «інших» причин [12]. Можливості здійснення правопорядку самою Радою Безпеки є дуже обмеженими з політичної та юридичної точок зору [13]. Це не право у справжньому розумінні через різні причини. Вони вважають, що міжнародне право є моральними нормами без обов'язкової сили [14] через відсутність примусових дій держав, невтручання у внутрішні справи інших

держав та відсутність судової системи. Ті, хто вважають міжнародне право правом, розглядають практику [15] держав, звичаєве міжнародне право, загальні принципи, міжнародну юридичну практику, міжнародні судові трибунали та міжнародні договірні угоди як приклади.

Така різноманітність може впливати на застосування, тлумачення та виконання норм міжнародного права [16]. Традиційно, або за докриною позитивізму XIX і поч. XX століття, держави вважалися єдиними суб'єктами міжнародного права [17], і держави були єдиною суверенною сутністю, але сьогодні інші суб'єкти, фізичні особи та міжнародні організації [18] можуть бути суб'єктами міжнародного права і мати здатність до володіння правами та обов'язками. Наприклад, воюючі сторони, повстанці і Святий Престол можуть визнаватися суб'єктом міжнародного права. Було розроблено три теорії щодо пояснення погляду, чи є міжнародне право законом чи ні. Це теорія природного права, позитивістська теорія права та середня (еклектична) теорія.

Згідно теорії природного права, термін природне право тут очевидно використовується для тих норм справедливості, які повинні керувати поведінкою людей як моральних та відповідальних істот, що проживають у соціальному стані, незалежно від позитивних людських уставів, і які можна вважати Божим законом, або божественним законом, бо це правила поведінки, які приписані для створених Ним створінням і розкриті світлом розуму або Святим Письмом [19]. Природно – правова точка зору полягає в тому, що існує природне право, яке застосовується до держав, так само як і до індивідів та інших суб'єктів.

Вчені – натуралісти, стверджують, що це закон природи, який регулює відносини між людьми, державами, і валідність штучного

права перевіряється на підставі природного права. Природне право як школа мислення виникло з філософської традиції римського права та римо – католицької церкви. Воно досліджувалося в рамках спадщини стародавніх стоїків та римських правових традицій, але розвивалося під покровом католицької церкви [20]. Вчені – натуралісти стверджують, що міжнародне право – це моральні норми без обов'язкової сили [21]. Хоча, воно не має механізму як у держави, не є сувереном та не є універсальним за своєю природою, воно не залежить від місця і часу. Натуралісти вважають, що міжнародне право ідентифікується з природою і є нормою природного права, і воно є єдиним джерелом права. Римський філософ Цицерон описав природне право як «поширене через всю людську спільноту, незмінне і вічне [22]». Німецький учений Самуель Пуфендорф (1632 – 1694) у своїй праці «Про природне та міжнародне право» (1672) висловив думку, що природне право є джерелом/основою міжнародного права. Проблема цієї теорії полягає в тому, що вона не приймає право, що розвивається за допомогою звичаю або створене державою або індивідом для регулювання відносин між ними. Згідно з натуралістською теорією, природне право є верховним законом і будь – який закон, який йому суперечить, стає недійсним.

Щодо позитивістської теорії права, то відповідно до поглядів її представників, право – це інструмент, створений людиною, наказ суверена, поведінка людської спільноти (звичай) або встановлено на основі конвенційних угод [23]. Держави зобов'язані підпорядковуватися міжнародному праву, і воно по суті утворюється з договірної практики держав, які погодилися врегулювати свої відносини міжнародним правом [24]. Те, що держави роблять або практикують, стає тим, що становить зростання міжнародного права. Наприклад,

право націй або право на суверенітет з'явилося через діяльність людей. Створені людиною закони є чисто людським творінням, тимчасовим, змінюваним, відрізняються залежно від часу та місця, є продуктом людського волевиявлення та ініціативи [25]. Для позитивістів норми міжнародного права випливають із звичаїв та міжнародних договорів, і це є основою міжнародного права [26]. Вони відкидають поняття природного чи верховного права та вбачають у праві продукт влади, який означає наказ суверена, за яким слідуватиме санкція. Джон Остін був батьком та основоположником позитивістської теорії права. Для нього, «Кожен позитивний закон, або кожен закон просто і строго так визначений, встановлюється суверенною особою або суверенним органом влади, що перебувають у стані підпорядкування його владі [27]». Джон Остін визначав закон, як наказ державного суб'єкта господарювання, який повинен виконуватися санкціями, і він не вірив у міжнародне право, оскільки на відміну у внутрішньому праві немає такого суб'єкта, який би накладав санкції на нього. Таким чином, для нього міжнародне право не є законом. На сьогодні, немає міжнародної правової системи з вищою законодавчою владою, командуванням. суверенна і з подальшою санкцією. Відтак, у позитивістській теорії міжнародного права відсутні вимоги, які були запропоновані Джоном Остіном.

Змішана (еклектична) теорія є проміжним варіантом між природним та позитивістським правом. Це можна вважати плюралістичним поглядом. Еклектична теорія приймає позитивні погляди з обох теорій.

Міжнародне право не має послідовної та ефективної централізованої установи для створення міжнародних норм. Ті, хто висловлюють протилежний аргументацію, вважають, що міжнародне право не є

ідеальною системою. Вони стверджують, що його суттєва та процедурна застосовність покладена на його суб'єктів. Навіть існує контраргумент, який виступає проти того, що міжнародне право насправді не є законом у суворому розумінні. Їхня протилежна аргументація полягає у відсутності централізованого законодавчого органу, відсутності правила командування, його горизонтального характеру, відсутності верховної влади, механізмів здійснення, відсутності санкційної сили та відсутності універсальної застосовності. Відсутність формальних правових установ, внутрішнього характеру норм, автоматичного функціонування судових елементів є ще однією причиною того, чому міжнародне право не вдається бути ефективним правом. У відсутності такої ролі міжнародне право не може бути вважане справжнім правом.

У міжнародній правовій системі не існує централізованого законодавчого органу або парламенту, який визнавався б «усіма народами». Важливим, є вища суверенна правова влада зі спільною волею держав, які пов'язують свої взаємовідносини. Міждержавні угоди або договори, що уклалися між державами, не можна кваліфікувати процес законотворення в міжнародному праві. Державам варто створити вищий орган, який був би авторитетним, що буде впроваджувати міжнародне право. Відсутність конституційної процедури законотворення в міжнародних відносинах ставить законність міжнародного права під сумнів. Договір, що укладається між державами відповідно до міжнародного права, зобов'язує лише договірні сторони та конкретну тему, що згадуються в їх угоді. Проте, є надія оскільки міжнародні організації, міжнародні неурядові організації, Організація Об'єднаних Націй та Комісія міжнародного права відіграють велику роль у розвитку міжнародного права.

Проте не ефективно через політичні та соціальні причини. Право на законотворення має розвиватися цими установами, і всі держави мають поважати та дотримуватися такої взаємної угоди. Наприклад, Комісія міжнародного права була створена Організацією Об'єднаних Націй (ООН) для розвитку міжнародного права та його кодифікації [28].

Міжнародне право не сприймається як всесвітньо статусна, одна об'єднана система права. Міжнародне право – це сукупність правил, які зазвичай застосовуються до держав, але не пов'язують їх. Наприклад, якщо більшість держав підписали договір і одностайно його прийняли, це не означатиме, що набуває обов'язкової сили для всіх держав, недержавних організацій та індивідів. Є критики, що стверджують, що міжнародне право порушує державний суверенітет та національну автономію [29].

Держави відіграють ключову роль у створенні, розвитку та здійсненні міжнародного права. Експерти з міжнародного права, такі як Вестлейк [30], Шварценберг [31] та Джеймс Брірлі [32], погоджуються з тим, що міжнародне право застосовується тільки до суверенних держав. Немає стандартизованої процедури щодо його застосування. Раніше, держави були лиш суб'єктами міжнародного права, а фізичні та юридичні особи не вважались суб'єктами міжнародного права. Це визначає права та процедури між суверенними державами, а не між фізичними особами [33]. Держави були останніми законодавцями та здійснювали його на міжнародному рівні [34]. На даний момент це змінилося, оскільки міжнародне право застосовується до фізичних осіб, міжнародних організацій та інших суб'єктів з міжнародними діями. Проте, такі установи як Рада Безпеки Організації Об'єднаних Націй, яка була створена для захисту міжнародного миру та безпеки по всьому

світу, а не для застосування міжнародного права. Її роль більше полягає в збереженні або відновленні миру, ніж у здійсненні закону.

Відсутність ефективної централізованої судової системи, брак процедури покарання, нестача судових процесів та сили санкцій у міжнародному праві робить систему неповноцінною. У внутрішньому праві держави використовують монопольну силу, постійну армію та державну бюрократію [35], тоді як у міжнародній системі відсутнє автоматичне застосування такої системи. Немає силових структур, регулярного поліцейського формування, ефективної судової системи та механізмів здійснення норм на іжнародному рівні. Міжнародний Суд ООН існує на засадах консенсусу та має обмежену юрисдикцію. Компетенція Міжнародного кримінального суду також обмежується лише проблемами серйозних міжнародних злочинів. Рішення Міжнародного кримінального суду мають обов'язкову силу для сторін спору та у конкретному випадку [36]. Він не має прецедентного впливу на відміну від національних судів. Також існують певні спеціальні трибунали типу *ad hoc*, такі як Міжнародний кримінальний трибунал Югославії та Міжнародний трибунал щодо Руанди. Жоден з них не отримав універсального визнання як світовий суд, що визнається всім державами. У внутрішньому праві держав зазвичай є мандат від національної юрисдикції, а судове застосування базується на судовій системі. У міжнародній правовій системі важко забезпечити подібний порядок. Всі існуючі міжнародні суди не є обов'язковими для всіх держав, крім підписаних держав, і вони не мають повної юрисдикції щодо спорів, що виникають на основі міжнародного права. Судове рішення, прийняте Міжнародним кримінальним судом, юридично зобов'язує сторони конфлікту [36]. Наприклад, у

внутрішньому праві, якщо хтось вкрав якусь річ у іншої особи, його/її можуть затримати та судити. Потім судовий процес триває до винесення остаточного рішення. У такому випадку, ми можемо сказати, що закон ефективно застосовується, але у випадку міжнародного права немає ефективної судової системи, яка б могла притягнути порушника до відповідальності. Таким чином, його ефективність слабша, ніж у внутрішній судовій системі. І, тому, міжнародне право позбавлене авторитету щодо міжнародної судової влади. Тому критики вважають, що міжнародне право не є повноцінним законом. Міжнародне право є горизонтальною системою, у якій навіть, попри наявність окремих універсальних норм, не має таких, які б прийняли всі нації. Воно не складається з єдиної системи права в цілому. Воно не дотримується механізму законодавства, механізму здійснення права виконавчого органу і тлумачення права судового органу. У зв'язку з відсутністю детальних субстантивних та процедурних правил, механізмів здійснення та правозастосування, міжнародне право не є ідеальною системою права. Існування міжнародних судових установ, Ради Безпеки та інших механізмів врегулювання спорів не є універсальними, міцними та добре розвинутими. Норми, моральні акти або правові чи судові рішення існують рідко, вони можуть навіть змінюватися і регулярно оновлюватися. Більшість міжнародних норм є законами за волею, що означає, що це залежить від держав, прийняти, не прийняти або дотримуватися міжнародного права [37]. Відтак, держави уповноважені дотримуватися або порушувати міжнародне право, окрім випадків, коли існує беззаперечний обов'язковий статус звичаєвого міжнародного права. Міжнародне право буде ефективним та отримає статут ідеального, якщо держави приймуть, будуть розвивати його та

застосовуватимуть його як зобов'язальний правовий інструмент. Зазвичай, це відбувається через підписання договору або як укладення конвенційної угоди між світовими спільнотами. Однак цього буде недостатньо само по собі, і вони повинні зобов'язуватися здійснювати їх та дотримуватися своєї судової системи. Наприклад, у національному праві – Конституція, Кримінальний кодекс, адміністративні норми та судова система є обов'язковими та застосовуються до всіх громадян та іноземців в межах території. Застосування є автоматичним і не потребує спеціальних умов [38]. Тому дотримання та прийняття національного права є обов'язковим. Таким чином, дотримання міжнародного права є необхідним.

Інша точка зору підтримує ідею того, що міжнародне право розглядається як закон зі співвідношенням з національним правом. Для них відсутність міжнародного законодавства, судової системи, правил керування та роль покори не зупиняє статус міжнародного права як закону. Існування оптимізму. де міжнародне право може стати «ідеальною системою права» та можливо вирішуватиме важливі глобальні питання. Прихильники цього аргументу вважають, що світова спільнота намагається збільшити свій вплив у соціальних, політичних та економічних відносинах, міжнародному фінансуванні та координації з прав людини. Є можливість, що держава може створити міцну правову систему на основі міжнародного права. Система міжнародного права доступна міжнародним спільнотам держави. Таким чином, держави можуть встановлювати міжнародні правила та контролювати свою діяльність у глобальних відносинах. Наприклад, вона може забезпечити мир та порядок, уникнути використання сили, захищати права людини, сприяти дружнім відносинам, забезпечувати співпрацю,

керувати відносинами між державами, піднімати загальний дух держав та намагатися побудувати глобальний правовий порядок. У сучасному світі є різноманітні обставини, які свідчать про роль міжнародного права поза територіальною юрисдикцією держав. Міжнародне право надає права та обов'язки всім суб'єктам міжнародного права, міжнародним організаціям, які щоденно використовуються в національних та міжнародних судах, в закордонних установах та іншим органам уряду держави. Держава вірить, що існування міжнародного права може забезпечити процес здійснення контролю та балансу, рішучу міжнародну судову систему та добре розвинуті процедури створення та реалізації права. Тоді будуть сприяти та обслуговувати основні функції міжнародного права. Нижче наведені можливі потенціали міжнародного права. Ці функції міжнародного права підтверджують правову спроможність міжнародного права. Це: загальний інтерес націй, існуюча юридична практика держав, психологічна перешкода між державами, суб'єкти міжнародного права, автоматичне застосування певних принципів міжнародного права та розробка інструментів для захисту прав людини, що дають можливість індивідам отримувати автоматичну роль у системі міжнародного права.

Держав світу пов'язані між собою через соціоекономічні, культурні, політичні, юридичні та глобалізаційні процеси. Держави мають щось спільне (це може бути юридичний стандарт, моральні цінності або ідеологія, економічні ресурси, технології і т. д.), приймаючи правила міжнародного права принаймні морально і технічно. Щоб сприяти таким відносинам, держави мають укладати договори або інші спеціальні угоди. Це стає частиною міжнародного права. Організацію Об'єднаних Націй вважають центром

«гармонізації дій націй у досягненні ... спільних цілей [39]». Міжнародне право не може бути легко застосоване без підтримки, співпраці та бажання спільнот держав працювати разом. Існує ситуація, коли винна держава стає відповідальною за свої злочинні дії по відношенню до постраждалої держави або спільноти держав світу. Міжнародні норми, що створюються державами, відображають їхні спільні інтереси та регулюються справедливо. Вони також служать суспільним потребам як на місцевому, так і на міжнародному рівнях, як це вважається необхідним. Тому міжнародне право є універсальним за своєю природою і поширюється на всю людську расу без будь-якої дискримінації. Існування інструментів прав людини, гуманітарного права та міжнародного кримінального права, космічного права, торговельного права та інших міжнародних прав показує необхідність міжнародного права в загальному інтересі держав. Тому всі держави зобов'язані діяти спільно або окремо для захисту прав людини [40] та дотримання правил міжнародного права. Існування спільного державного інтересу автоматично підтверджує існування міжнародного права.

Існують звичаї, традиції, моральні принципи, юридичні правила та дії держав серед світових спільнот у їхніх щоденних соціоекономічних та політичних відносинах. Ці юридичні практики є частиною міжнародного права та існують як джерела міжнародного права. Такі правила можуть існувати у письмових угодах або неформально через практику держав. Держави повинні визнавати ці міжнародні правила як зобов'язуючі норми та приймати їх як правила міжнародного права. Особливо обов'язковий принцип міжнародного права, відомий як норми неможливості, повинен поважатися усіма державами. Міжнародне право є розвиваючою галуззю права; воно

може змінюватися, прогресувати та розвиватися з часом. Самі норми неможливості можуть змінюватися на нові норми неможливості. У відсутність поліцейських сил або міліції для збереження порядку, коли порушуються міжнародні закони, існує все ще «вигнання», яке «полягає в відмові непокірним від переваг соціальної співпраці та членства [41]». Це психологічний бар'єр проти порушення міжнародного права. Держави не повинні порушувати міжнародні норми, але завжди існує страх порушення міжнародного права. Страх може бути спрямований на відповідь, самопомогу та примусову силу взаємних, політичних або економічних санкцій. Порушення міжнародних правових зобов'язань змушує неправомірну державу діяти проти іншої держави, суб'єкта або у певних обставинах проти всієї світової спільноти. Також може бути втрата зовнішньої допомоги, обмеження торгівлі, втрата довіри та накладення війни на порушника. Існування таких міжнародних правових норм є справжнім відображенням міжнародного права.

Міжнародне право є зростаючою та взаємопов'язаною частиною внутрішньої правової системи. Воно не виключно вимушене, навіть якщо міжнародні та національні закони не повністю гармонізуються між собою. Це означає, що внутрішні та міжнародні норми можуть працювати разом до певної міри. Існують конституційно обумовлені зв'язки [42], глобальні загальнодоступності, пов'язані з гуманітарними питаннями, зв'язок, заснований на правах людини та інші. Таким чином, існує можливість, що правила міжнародного права, як формально, так і неформально, існують як на національному, так і на міжнародному рівнях. У таких випадках, якщо виникає судове питання в міжнародній системі, тоді судовий процес переходить до міжнародних судових

трибуналів, суду правосуддя або будь-якого іншого спеціального ад-хок трибуналу, створеного для цієї конкретної мети. Якщо юридичне питання виникає на рівні держави або з територіальною юрисдикцією, застосовуються внутрішні закони. Національні органи та внутрішні суди можуть здійснювати їх за наявності судової влади або на підставі посилань з міжнародних трибуналів. Існує також дозвільна та заборонна роль закону, посилання з національних конституцій, національні інтереси в конкретних випадках, загальна загальнодоступність та питання прав людини, що змушує держави співпрацювати як на національному, так і на міжнародному рівні. Недотримання міжнародного права може призвести до дипломатичного розірвання відносин, репресалій, протестів, економічного бойкоту, санкцій та військового втручання в домашні справи. Держави зазвичай можуть укладати правові угоди, які регулюють їхні взаємовідносини. Хартія Організації Об'єднаних Націй рекомендує членам не оголошувати війну іншим суверенним державам. Держави також можуть приймати закони, щоб регулювати свою поведінку щодо громадян як на місцевому, так і на міжнародному рівнях. справи, пов'язані з приватним міжнародним правом, договором, екстрадицією, імунітетом та національністю, зазвичай вирішуються спільно на основі взаємної згоди держав, конституції, спеціальної угоди або на підставі національної юрисдикційної влади. Наприклад, якщо травма була заподіяна особі, захищеною дипломатичними відносинами, це розглядається як травма, що заподіяна державі, якої вона є громадянином [43]. Внутрішні суди можуть застосовувати міжнародне право в деяких випадках, де договірне право рекомендує, а загальне звичайне міжнародне право дозволяє. Міжнародне право може застосовуватися

формально через договори та неформально на основі загальних принципів та звичаєвого міжнародного права [44]. Відсутність законодавства та механізму виконання не позбавляє його статусу справжнього закону. Держави повинні виконувати свої міжнародні зобов'язання на підставі доброї віри та міжнародних правових процедур. Держави також мають можливість обирати, чи приймати, чи не приймати певні моделі. Національний суд може застосовувати міжнародне право, коли правила міжнародного права вважаються частиною закону країни. Наприклад, пірат, терорист та работорговець можуть бути заарештовані будь-яким судом будь-якої держави, незалежно від її національності та місцезнаходження. Це чітко демонструє, що міжнародне право функціонує як на національному, так і на міжнародному рівнях, і держави застосовують його щоденно. Отже, існування міжнародного права між державами є реальним.

Держави, міжнародні організації та індивіди є існуючими суб'єктами міжнародного права. Суб'єкти міжнародного права – це особи з юридичною особистістю та основні учасники прав та обов'язків у системі міжнародного права. В принципі всі держави мають рівні права, наприклад, щодо подачі позову в Міжнародний Суд ООН. Ці особи мають юридичну особистість для збереження міжнародних прав і можуть подавати міжнародні позови до міжнародних судів та трибуналів [45]. Сьогодні існує можливість забезпечення справедливості, рівності, рівного представництва таких осіб [46]. Наприклад, Генеральна Асамблея ООН включає в себе всі держави з рівним представництвом, і тільки держава може бути членом Організації Об'єднаних Націй. Генеральна Асамблея ООН може бути названа «світовим законодавчим органом», оскільки вона представляє майже всі

міжнародні держави. Таким чином, є потенціал для того, щоб держави могли створити міцні інституції, де вони можуть побудувати міцну міжнародну правову систему. Також існують багато випадків, коли приватна особа може бути причетною до міжнародного права. Наприклад, право особи виступати перед міжнародними судами та квазі-судами для захисту своїх прав за міжнародним правом, пряме застосування правил міжнародного права до приватних осіб. Також існує можливість того, що приватна особа може нести відповідальність за порушення міжнародного права, незалежно від волі місцевої держави або її національного законодавства. Відповідальність приватних осіб розвинута краще в галузі прав людини або у сфері кримінального права. Наприклад, це було вирішено у справі з чиновниками залізничної компанії *Dazing* [47] та справі *Лагранда* [48], де індивіди мають права за міжнародним правом. Міжнародне право є єдиним механізмом, який об'єднує та дозволяє цим сутностям працювати разом на міжнародному рівні. Це також підтверджує їх існування. Таким чином, для регулювання відносин між цими сутностями міжнародне право має велике значення.

Справедливість є фундаментальним правом людини, яке повинно забезпечуватися як на місцевому, так і на місцевому рівні. На місцевому рівні, Конституція, закони та судова система є гарантими справедливості. Справедливість не повинна опускатися і на міжнародному рівні, і мають існувати міжнародні норми, міжнародні суди та судові трибунали, які виконують судову функцію. Існує думка Вільяма Е. Глендтона: «Правосуддя, що відкладається, є правосуддям, що є відмовлене» [51], якщо національне право відмовляє у вчиненні правосуддя, то вирішення проблеми може здійснюватися через звернення до міжнародного суду. Але це відбувається, коли

це стосується міжнародного права. У таких випадках вичерпність національних засобів захисту дозволяє державам вирішувати свої внутрішні проблеми на підставі міжнародних процедур. Обсяг трішки відрізняється, за міжнародним кримінальним правом як частиною міжнародного права, переслідуються лише фізичні особи, а не держави. Також існує можливість видати (екстрадицію) особі однієї держави в іншій для судового розгляду і винесення покарання. В даний час екстрадиція передбачає передачу обвинувачених осіб до міжнародного кримінального трибуналу. Основна мета екстрадиції полягає в забезпеченні кримінальної справедливості та мінімізації можливості уникнення кари злочинцями, відсутності свідків чи доказів і притягнення їх до відповідальності (не допускати наказу непокараним) через організовані процедури транскордонного співробітництва. У міжнародному кримінальному праві є дві основні причини покарання – це відшкодування та стримувальні засоби [52].

Висновки. Таким чином, здійснивши дослідження основних підходів зарубіжних вчених щодо зародження та розвитку дефініції міжнародного права та визначення особливостей його природи, можна зроти висновки, про відсутність єдиного підходу щодо всього вищезазначеного. Встановлено, що роль фізичних осіб у глобальній сфері відображає необхідність міжнародного права. Наприклад, міжнародні контрактні та інвестиційні закони створюються фізичними особами, розвиток міжнародного правопорядку (кримінальне право), поява гуманітарних принципів та норм, перевага міжнародного права над внутрішнім правом (особливо у сферах прав людини) та регулювання прав та обов'язків осіб за міжнародним правом (наприклад, імунітет чи піратство). Ці галузі права відображають

існування міжнародного права у відношенні до фізичних осіб.

Отож, питання «Чи є міжнародне право правом чи ні?» – є некоректним. Не зрозуміло, з якої точки зору задається це питання. Краще було б сформулювати його так: «Чи може міжнародне право бути ефективною системою права чи ні?» Статус міжнародного права як права має визнаватися, і єдине питання, що потребує вирішення, – це яку ефективну систему права держави мають побудувати. Створення сильної та ефективною системи права є можливим. Це залежить від того, чи зможуть держави домовитися про створення більшої сильної міжнародної правової системи на основі взаєморозуміння.

Література:

1. Hall, The Law of Nations, 6th Ed., P. 1; Malanczuk, Peter. Akehurst's modern introduction to international law. Routledge, 2002., P. 1
2. Article 1 and Article 38 (1) of united Nations Charter, 1945
3. Frederick Edwin Smith Birkenhead. International Law, 4th Ed., (Michigan University, 1911) P. 1
4. Dixon, Martin. Textbook on international law. Oxford University Press, 2913, P. 3
5. Kelsen, Hans. Principles of International Law . The Lawbook Exchange, Ltd., 2003, P. 3
6. Starke's International Law, 11th Ed., (1994), P. 2
7. Sir Robert Jennings and Sir Arthur Watts (Eds.), Oppenheim's International Law, I, 9th Ed., London: Longman, 1996, p. 4
8. The Province of Jurisprudence Determined (London, 1954)
9. Philip C. Jessup. A Modern Law of Nations, 6th Ed., edited by H. Waldock (1963) P. 1
10. J. L. Brierly, The Law of Nations, 6th Ed., edited by H. Waldock (1963) P. 1
11. American Law Institute, restatement of the Law, Third, The Foreign Relations Law of the United States (1988) Para. 102, 222.
12. International law is considered to be Imperfect law due to sovereignty issue, complexity (heterogeneity) of legal system, ideological differences, unbalanced world power, diversity of socio-economic and political attitudes and difficulty in law enforcement capacity.
13. Malanczuk, Peter, and Michael B. Akehurst. Akehurst's Modern Introduction to International Law. London: Routledge, 1997 P. 58 – 60, 254 – 72
14. Diversion of Water from Meuse (Neth. v. Belg.), 1937 P.C.I.J. (ser. A/B) No. 70 (June 28) [or (1937) PCIJ Ser. A/B, X/0, 70, p.7]
15. ICJ Reports (1969), p. 3 at P. 46 – 5
16. E. McWhinney, United Nations Law Making: Cultural and Ideological Relativism and International Law MAKing for an Era of Transition, 1984;
17. Cassese, International Law in a Diveded World, 1986
18. Malanczuk, Peter. Akehurst's modern introduction to International law. Routledge, 2002., P. 1.
19. P.B. Rathod, International Law: Theory and Practice (Commonwealth Publishers, New Delhi, 2008) P. 2
20. The Vienna Convention on the Law of Treaties between States and International Organizations or Between International Organizations, March 21, 1986
21. Wheaton, Henry. Elements of international law. Sampson Low Son & C., 1863, P. 2-3
22. Malcolm D. Evans. International Law. 4th Ed., (Oxford University Press, 2014) P. 6
23. Diversion of Water from Meuse (Neth. v. Belg.), 1937 P.C.I.J. (ser. A/B) No. 70 (June 28) [or (1937) PCIJ Ser. A/B, X/0, 70, p. 7] Cicero, Republic, P. 68 – 69
24. P.B. Rathod, International Law: Theory and Practice (Commonwealth Publishers, New Delhi, 2008) P. 6
25. Oppenheim, 'International Law', Vol. I, 8th Ed., p. 56
26. Francisco Suarez. Treatise on Laws and God the Lawgiver, (published in 1612).
27. United Nations General Assembly Resolution, 50/44
28. John Austin, Lectures on Jurisprudence or the Philosophy of Positive Law, 5th Ed., 1885, London: John Murray at P. 34
29. Article 13 (1) (a) of United Nations Charter, 1945

30. Al. Bolintineanu and D. Popescu, "New trends in public international law in a changing world", No. 1 (1994), P.29 and 30;

31. Westlake, international law, 1894, Cambridge: Cambridge University Press Cited on Oppenheim, 'International Law', Vol. I, Ninth Edition (1992), p. 7

32. J.L. Brierly, The Law of Nations, 6th Ed., edited by H. Waldock (1963) P. 1

33. Oppenheim, 'International Law', Vol. I, Ninth Edition (1992), p. 5

34. Dordrecht, Practice & Methods of International Law (1984) P. 2

35. H. Spruyt, The Sovereign State and Its Competitors, 1995

36. Article 59 of United Nations Charter, 1945

37. Article 34(1) of United Nations Charter, 1945

38. International Law, Vol. I, 9th Ed., (1992), p. 9

39. Article 1 (4) of United Nations Charter, 1945

40. Article 55 – 56 of United Nations Charter, 1945

41. Hathaway, Oona, and Scott J. Shapiro. "Outcasting: enforcement in domestic and international law." Yale Lj, 121 (2011): P. 252

42. Article 13 (2) of Federal Democratic Republic of Ethiopia Constitution, 1995; article II, SEC 3 of 1935 Philippine constitution

43. The Nottebohm Case (Lichtenstein v. Guatemala), 1955 ICJ 4

44. Article 38 (1) (a-c) of International Court of Justice, 1946

45. Reparations for Injuries Suffered in the Service of the United Nations, ICJ Reports, 1949, p. 179;

46. F. L. Oppenheim, International Law (London: Longmans Green & Co., 1905, Para. 290, P. 344

47. Advisory Opinion on the Jurisdiction of the Courts of Danzig (1928) PCIJ Series B No. 15, P. 17–18;

48. Sir Robert Jennings and Sir Arthur Watts (eds.), Oppenheim's International Law, I, 9th Ed., London: Longman, 1996, P. 847

49. LaGrand case (Germany v. USA), 27 June 2001

50. Cited on, Burstyn, Naomi & Sourdin, Tania. (2014). Justice Delayed is Justice Denied.

Victoria University Law and Justice Journal. 4. 10.15209/vulj.v4i1.61.

51. Mark A. Drumbl. Atrocity, Punishment, and International Law. 1st Ed., (Cambridge University Press, 2007) P. 60 & 150;

52. Ralph Hingham, Conceptualizing Access to Justice and Victims' Rights in International Sentencing, 13(1) Social & Legal Studies 27, 36 (2004).

Stolyarskiy O.V. Features of its legal nature in foreign scientific doctrine. – Article.

The article examines the main scientific doctrinal approaches of foreign scientists regarding the definition of the concept of "international law" in the context of its origin and development. Various arguments of scientists in this field are analyzed and compared. In addition, the peculiarities of the legal nature of international law are revealed in almost all its manifestations. The scientific positions of various legal schools in the specified problem are studied. The specific characteristics of the main structural elements of the international law system are derived and their mutual influence is characterized. Emphasis is placed on the priority and dominance of certain elements of the international law system in the context of revealing its legal nature. Common and distinctive features of the main manifestations of the nature of international law in scientific doctrine and practice are delineated in detail. The main trends in the development of various concepts of the effectiveness and progress of the legal nature of international law are highlighted on the example of naturalistic, positivist and eclectic schools. An independent, creative and scientific analysis of all the above researched problematic issues is given from the point of view of both theory and practice.

Key words: origin, development, definition, international law, legal nature, scientific doctrine.

Авторська довідка:

Столярський Олег Васильович – к.ю.н., доцент, доцент кафедри міжнародного права Львівського національного університету ім. І. Франка (вул. Університетська 1, м. Львів, Україна) ORCID ID:0009-0007-5874-3869

Стаття надійшла до редакції 30 квітня 2024р.

УДК 349.3.

DOI: <https://doi.org/10.33216/2218-5461/2024-47-1-358-370>

ПРИНЦИПИ ТА МЕТОДИ СОЦІАЛЬНОЇ КВАЛІМЕТРІЇ ПРИ СТАНДАРТИЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ

Татаренко Г.В.

PRINCIPLES AND METHODS OF SOCIAL QUALIMETRY IN THE STANDARDIZATION OF SOCIAL SERVICES UNDER THE CONDITIONS OF DECENTRALIZATION

Tatarenko H.V.

Інтенсивний рух України до членства у Європейському союзі добіг до етапу початку скрінінгу щодо переговорів про вступ до ЄС. У відповідності до Угоди про асоціацію, встановлено зобов'язання сторін співпрацювати у галузі гідної праці, політики зайнятості, умов праці, соціального діалогу, соціального захисту, соціального залучення, гендерної рівності та недискримінації, та адаптації національного законодавства до правових норм Європейського Союзу, а також виконання міжнародно-правових зобов'язань у контексті європейської інтеграції. Стаття присвячена особливостям стандартизації соціальних послуг, визначенню критеріїв якості змісту соціальних послуг та якості процедури їх надання, розглянуті питання формування ефективного управління системою надання соціальних послуг в умовах децентралізації. Розглянуті окремі аспекти ефективної реалізації політики децентралізації в сфері соціальної політики в Україні, з урахуванням міжнародного досвіду та стандартів.

Акцентовано на необхідності застосування кваліметричних технологій в системі соціального забезпечення з метою вимірювання якості соціальних послуг, підвищення кваліфікації працівників, забезпечення можливостей моніторингу якості з боку організацій громадянського суспільства.

Ключові слова: *соціальне забезпечення, соціальні послуги, стандарти надання соціальних послуг, децентралізація, кваліметрія, цифровізація, органи місцевого самоврядування, адаптація законодавства, євроінтеграція*

Постановка проблеми. Історичне рішення про надання Україні статусу кандидата на членство в Європейському Союзі ухвалене 23 червня 2022 року Європейською радою відкрило перед державою «...широкі можливості та водночас покладає на українську владу додаткові зобов'язання щодо виконання вимог з адаптації законодавства України до права Європейського Союзу та здійснення

докорінних політичних, соціально-економічних, правових та інституційних реформ, спрямованих на розбудову розвинутої і сталої демократії та ринкової економіки» [1].

Верховна Рада України визначила що адаптація законодавства України до положень права Європейського Союзу (acquis ЄС), виконання міжнародно-правових зобов'язань України у сфері європейської інтеграції є

одним з головних завдань діяльності вищих законодавчих та виконавчих органів України.

Угодою про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами визначено що «...сторони посилюють діалог та співробітництво щодо забезпечення гідної праці, політики зайнятості, безпечних та здорових умов праці, соціального діалогу, соціального захисту, соціального залучення, гендерної рівності та недискримінації» (Глава 21 «Співробітництво у галузі зайнятості, соціальної політики та рівних можливостей» стаття 419 Угоди). Таким чином, у галузі соціального забезпечення Україна бере на себе зобов'язання адаптувати національне законодавство до положень *acquis* ЄС, у тому числі щодо базових засад надання соціальних послуг та їх стандартизації.

Стан дослідження. Аналіз досліджень в сфері стандартизації соціальних послуг дозволяє зробити висновок, що більшість науковців зосередила свої наукові інтереси на питаннях удосконалення категоріального апарату, характеристиках системи соціальних послуг, проблемах правового статусу надавачів та отримувачів послуг, функціях територіальних громад у наданні соціальних послуг в результаті реформи децентралізації; дослідженні стану адаптації законодавства України до положень права Європейського Союзу тощо.: Р. Гребя, О. Ілліна, М. Кравченко, В. Литвиненко, І. Орловська, С. Попова, Н. Резнікова, Т. Семигіна та інші. Нажаль практично поза увагою залишилися питання визначення якості надання соціальних послуг при встановленні відповідних стандартів, тому, вважаємо, дане дослідження буде носити актуальний характер.

Виклад основного матеріалу. Соціальне право Європейського союзу

спирається на шість цінностей, які одночасно є загальноправовими принципами, закріпленими у Хартії Європейського Союзу про основні права: гідність, свобода, рівність, солідарність, громадянство, правосуддя. Але безпосереднє закріплення права на соціальне забезпечення громадян Європейського Союзу міститься у розділі IV Хартії - «Солідарність». Основні права наділяють їх носіїв можливість вимагати від представників влади виконання певних дії спрямованих на реалізацію, забезпечення, підтримку основних прав у тому числі повного обсягу соціальних прав та гарантій.

Зі аналізу змісту Регламенту № 883/2004/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 29 квітня 2004 р. «Про координацію системи соціального забезпечення», Регламенту № 987/2009/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 16 вересня 2009 р. «Про встановлення умов для застосування Регламенту Європейського Парламенту та Ради від 29.04.2004 р. «Про координацію системи соціального забезпечення» можна зробити висновок, що галузевими принципами соціального права ЄС виступають: рівне поводження (ст. 4 Регламенту № 883/2004/ЄС); рівнозначність соціальних виплат, відомостей, обставин чи подій (ст. 5 Регламенту № 883/2009/ЄС); підсумовування та підрахунок періодів страхування та рівнозначних періодів (ст. 6 Регламенту № 883/2004/ЄС); скасування дії норм держави проживання; заборона на співпадіння соціальних виплат (ст. 10 Регламенту № 883/2004/ЄС).

Соціальна політика є одним з важливих напрямів діяльності Європейського Союзу, що підкреслено такими актами як Римські угоди 1957, Угода і Протокол про соціальну політику, які є частиною Амстердамської угоди 1997 р, Європейською соціальною хартією 1961 р. та Хартією основних соціальних прав робітників 1989 р. Зазначені

акти закріпили та розвинули поняття «Європейської соціальної моделі» як системи соціального захисту, яка базується на принципах солідарності, рівності та соціальної згуртованості. Програмні документи ЄС основним принципом визначають підпорядкованість економічної інтеграції ключовим інтересам підвищення життєвого рівня громадян ЄС. Фактично це економічний людиноцентризм, який впливає зі змісту європейської соціальної політики, сформованої на основі базових гуманістичних цінностей.

Як зазначає Резнікова Н.В. існує широке та вузьке трактування змісту поняття «Європейська соціальна модель». Широке трактування пов'язане з поняттям соціальної держави, а вузьке – із системою соціального захисту [2, С. 1227]. Дослідниця визначає Європейську соціальну модель як «своєрідний кодекс поведінки, заснований на цінностях, які розділяються усіма державами-членами ЄС». До системи спільних цінностей відносяться високий рівень соціального забезпечення універсального характеру; розвинуте трудове законодавство; боротьба з дискримінацією у тому числі за гендерними ознаками; виробнича демократія; в'язок між економічним розвитком і соціальним прогресом; соціальний діалог та державно-приватне партнерство; розвинена соціальної інфраструктури; наявність соціальних стандартів забезпечення соціальних прав та гарантій; ключова роль держави у рішенні соціальних проблем; соціальна справедливість і солідарність у суспільстві; децентралізація у системі надання соціальних послуг.

У березні 2002 р. на Барселонському засіданні Європейської Ради було зазначено, що : «Європейська соціальна модель спирається на значні економічні досягнення, високий рівень соціальної захищеності, високий рівень освіти та соціальний діалог»(

пункт 22 заключних висновків). Європейська соціальна політика є динамічним явищем, що швидко реагує на виклики, встановлює баланс між загальноєвропейськими нормами та національними законодавствами країн-членів ЄС; має відповідні акти, що захищають інтереси окремих соціальних груп; враховує вплив культури, освіти та новітніх технології на розвиток соціальної сфери, зокрема digital-технології при наданні соціальних послуг тощо.

Європейський союз об'єднує країни у яких існують відмінні системи соціального захисту населення але наразі простежується тенденція уніфікації підходів до соціального захисту. Дослідники виділяють п'ять моделей надання соціальних послуг межах ЕС: скандинавську модель (модель універсалізму) з провідною роллю держави у наданні соціальних послуг; середземноморську – модель сімейного догляду з провідною роллю родини; субсидіарну (північноєвропейську) модель у якій, поруч з державою, надання соціальних послуг здійснюють неурядові структури; модель Беверіджа - держава винаймає організації, які надають допомогу та соціальні послуги; транзитарна (перехідна) модель, яка намагається поєднати елементи солідарної та страхової (недержавної) системи надання послуг (наприклад – Україна).

У дослідженні науковця і співробітника Фонду ім. Фрідріха Еберта Лотара Вітте «Європейська соціальна модель і соціальна згуртованість: яку роль відіграє ЄС?» зазначено, що певної єдиної європейської соціальної моделі взагалі не існує, а є режими добробуту (welfare regimes) – «моделі, що різняться обсягом тих чи інших пільг і обґрунтуванням права на їх отримання, фінансуванням і організацією: англосаксонська – ліберальна; північна – універсалізуюча, соціалістична; континентально-європейська – корпоративна;

середземноморська – корпоративна, заснована на традиціях [3, С.7-8] 10 липня 2023 р., після ухвалення рекомендації Ради ЄС щодо посилення соціального діалогу в Європейському Союзі, Європейська Комісія створила новий Секторальний комітет соціального діалогу ЄС: Комітет соціального діалогу у сфері соціальних послуг. Офіційний запит на створення нового Комітету був зроблений Європейська федерація профспілок громадського обслуговування (ЄФПГО) та соціальними роботодавцями у червні 2021 року, а пізніше до нього приєдналася Рада європейських муніципалітетів та регіонів (CEMR). Необхідність у створенні Комітету обумовлена зростаючими потребами у догляді за старіючим населенням ЄС та дефіцитом персоналу, який би надавав відповідні послуги. Тому Комісія закликала держави-члени інвестувати в персонал соціальних служб та сприяти укладанню колективних договорів для підвищення привабливості сектору та подолання дефіциту кадрів. Комісія акцентувала увагу на необхідності створення спільних форми соціального діалогу, які долають фрагментацію і залишаються відкритими для роботодавців, залучати до сфери соціальних послуг, представників приватного, комерційного сектору, для надання послуг найвищої якості. Комісія закликає держави-члени продовжувати ратифікувати та ефективно виконувати Конвенції МОП [4].

Спільною рисою країн-членів ЄС є активне залучення місцевих громад до вирішення соціальних питань та надання соціальних послуг, що стало можливим завдяки децентралізації влади.

Реформа децентралізації успішно відбулася в Україні і одним з елементів децентралізації в сфері соціальної політики держави є перерозподіл повноважень щодо надання соціальних послуг. У відповідності

до Міжнародних керівних принципів децентралізації і доступу до базових послуг для всіх, затверджених Програмою ООН з населених пунктів (ООН-Хабітат) національним та регіональним урядам або місцевим органам влади слід визначити найкращий спосіб надання послуг шляхом порівняльної оцінки норм прибутку, якості послуг, впливу на соціальні права та права людини. Співробітникам місцевих органів влади слід надавати належні можливості в області навчання, оплати праці та просування по службі з тим, щоб місцеві органи влади могли надавати громадянам якісні послуги. Урядам та місцевим органам влади на відповідних рівнях слід вивчати ситуацію у неформальних поселеннях, у яких проживають люди з низьким доходом, та проводити соціально-економічні обстеження становища незаможних громадян, їх сподівань та пріоритетів для виявлення потенційних бенефіціарів стратегій у інтересах незаможних. Місцевим органам влади потрібно використовувати наявні національні та міжнародні механізми створення потенціалу з метою максимально повного виконання покладених на них обов'язків; добре знати пов'язані з наданням послуг діючі міжнародні норми та права та вміти розробляти плани територіального та соціально-економічного розвитку, контролювати процес розробки техноекономічних обґрунтувань проєктів, проводити консультації з організаціями громадянського суспільства та громадами, вибирати найбільш підходящих партнерів, готувати контракти та стежити за їх виконанням, складати фінансові кошториси, залучати ресурси, оцінювати довгострокові плани фінансування та, якщо це потрібно, брати позички на національних та на міжнародних ринках капіталу [5]

Правовою основою надання соціальних послуг в Україні є Конституція України,

Стратегія реформування системи надання соціальних послуг; Закон «Про соціальні послуги», Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні», Закон України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю»; Закон України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії», Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо надання соціальних послуг у разі введення надзвичайного або воєнного стану в Україні або окремих її місцевостях», Порядок організації надання соціальних послуг, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 01.06.2020 № 587; Порядок надання соціальних послуг особам з інвалідністю та особам похилого віку, які страждають на психічні розлади, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 26.06.2019 № 576; Порядок організації діяльності та забезпечення функціонування центрів життєстійкості від 23 січня 2024 року; Державний класифікатор соціальних стандартів і нормативів затверджений наказом Міністерства праці та соціальної політики від 17.06.2002 № 293; Постанова Кабінету Міністрів України від 27 січня 2021 року № 99 про затвердження Порядку формування, ведення та доступу до Реєстру надавачів та отримувачів соціальних послуг. З 16 лютого 2023 року в Єдиній інформаційній системі соціальної сфери було впроваджено розділ про надавачів соціальних послуг Реєстру надавачів та отримувачів соціальних послуг для роботи у промисловому середовищі.

Стандарти надання конкретних соціальних послуг затверджуються Міністерством соціальної політики України, шляхом видання відповідного наказу. Слід зазначити, що 17 – Державні стандарти, три - Стандарти (стосуються послуг, пов'язаних в профілактикою, інтеграцією та реінтеграцією осіб, дітей, які постраждали від торгівлі

людьми), у змісті 17 Державних стандартів термін «якість» не зустрічається взагалі, у змісті Стандартів, які стосуються послуг, пов'язаних в профілактикою, інтеграцією та реінтеграцією осіб, дітей, які постраждали від торгівлі людьми термін «якість» зустрічається у контексті: «Рівень освіти працівників надавачів послуг та їхні практичні навички повинні відповідати потребам отримувачів послуг та забезпечувати *якість наданих послуг*». Тобто поняття що таке якість послуги та як вона вимірюється відносно відповідного виду соціальної послуги в стандартах відсутнє.

ЄС активно підтримує Україну в здійсненні реформи системи соціального забезпечення. Наприклад, у січні 2024 р. Європейський Союз та Програма розвитку ООН (UNDP) в Україні відкрили навчально-тренінгові центри соціальної роботи у Дніпрі, Полтаві та Чернівцях. Як зазначив Постійний представник UNDP в Україні Яко Сільє війна в Україні спричинила значне зростання потреб у сфері соціальних послуг, особливо для найуразливіших верств: ВПО, жінки, діти, особи похилого віку, особи з інвалідністю, тому UNDP «...прагне зміцнити потенціал соціальних працівників, які мають вирішальне значення для надання допомоги тим, хто її найбільше потребує». навчально-тренінгові центри соціальної роботи створені метою реалізації нових повноважень обласних центрів соціальних служб щодо підтримки, навчання та підвищення кваліфікації фахівців із соціальної роботи, соціальних працівників та інших експертів, задіяних у сфері надання соціальних послуг [6]. Створення навчально-тренінгових центрів відповідає контексту статті 421 Угоди про асоціацію, згідно якої сторони мають сприяти залученню організацій громадянського суспільства при проведенні реформ.

У 2021 році, після кризи викликаної Covid-19, Європейська комісія ухвалила соціальний стандарт «Європейський стовп соціальних прав (план дій)», юридичний статус якого визначається через норми soft law – м'яке право, бо документ не має обов'язкового характеру, не містить норм відповідальності та суворо зобов'язуючих норм. В той же час принципи та цілі документу носять стратегічний характер та віднайшли втілення в окремих директивах ЄС через що стали частиною законодавства (Директива про мінімальну заробітну плату, Директива про трудові угоди, Директива про гендерний баланс у радах директорів; Директива щодо підвищення прозорості та передбачуваності умов праці в ЄС). Документ визначає три основні цілі та 20 ключових принципів, які ЄС планує реалізувати до 2030 року.

Принципи спрямовані на створення справедливих ринків праці та систем соціального забезпечення, що працюють на користь кожного. Реалізація цих принципів є спільним обов'язком інституцій ЄС, національних, регіональних і місцевих органів влади, соціальних партнерів і громадянського суспільства [7]. Планується, що усі ключові державні послуги мають бути доступні в режимі онлайн.

Серед цілей передбачених «Європейським стовпом соціальних прав» забезпечення рівних можливостей та доступу до ринку праці, зокрема доступ до освіти впродовж життя, гендерна рівність, підтримка політики зайнятості; забезпечення справедливих умов праці через заходи та стандарти з безпеки праці, гідного рівня заробітної плати, соціальний діалог тощо; соціальний захист і соціальна інклюзія. План дії щодо підсилення соціального захисту і соціальної інклюзії передбачає встановлення та забезпечення мінімального рівня доходу, виплат допомоги по безробіттю, догляду за

дітьми, допомога безхатькам, втілення політик з соціальної інклюзії людей з інвалідністю, доступ до соціальних послуг, охорона здоров'я, паліативний догляд. План передбачає що до 2030р. на 15 мільйонів зменшити кількість людей, які перебувають під загрозою бідності або соціальної ізоляції; щонайменше 60% усіх дорослих мають брати участь у навчанні щороку.

Україна, реалізуючи заходи, спрямовані на виконання плану з імплементації законодавства ЄС, бере до уваги і цілі та принципи «Європейського стовпа соціальних прав» і у сфері соціального захисту і соціальної інклюзії особливу увагу приділяє якості послуг, закріплюючи стандарти якості у національному законодавстві. Зокрема, Указом Президента України від 30 вересня 2019 року № 722/2019 «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року» визначено, що «...3 метою забезпечення національних інтересів України щодо сталого розвитку економіки, громадянського суспільства і держави для досягнення зростання рівня та якості життя населення, додержання конституційних прав і свобод людини і громадянина» визначено 17 Цілей сталого розвитку України на період до 2030 року, які є «...орієнтирами для розроблення проектів прогностичних і програмних документів, проектів нормативно-правових актів з метою забезпечення збалансованості економічного, соціального та екологічного вимірів сталого розвитку України» [8].

Серед цілей, що відповідають цілям соціального розвитку, закріпленим «Європейським стовпом соціальних прав» та резолюцією Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй від 25 вересня 2015 року № 70/1 глобальні цілі сталого розвитку до 2030 року – подолання бідності; сприяння благополуччю для всіх у будь-якому віці; забезпечення всеохоплюючої і справедливої якісної освіти та заохочення

можливості навчання впродовж усього життя для всіх; забезпечення гендерної рівності, розширення прав і можливостей усіх жінок та дівчат; скорочення нерівності та ін.

Соціальний розвиток країни відображає розвиток людського капіталу країни та вимірюється за допомогою індексу людського розвитку (ІРЛ). У 2020 році ІРЛ становив 0,779 і держава займала 74 місце серед 189 країн і територій та належала до країн високого рівня ІРЛ. У 2023 Україна опинилася на 77 місці серед 191 країн, тобто ми втратили декілька позицій але продовжуємо залишатися у переліку країн з високим рівнем ІРЛ. ІРЛ складається з декількох показників: здоров'я, освіта, дохід та нерівність. За цими показниками у 2023 р ситуація за оцінкою ООН наступна: очікувана тривалість життя в Україні скоротилася до 71,6 року (було 72,1 року); очікувані роки навчання в Україні 15 років (зменшення на одну десяту), а середня тривалість навчання – 11,1 роки; валовий національний на душу населення в Україні 13,256 тис. дол. за паритетом купівельної спроможності 2017 р - майже не змінився у порівнянні з попередніми показниками; щодо нерівності, то 10% найбагатших громадян в Україні належить 21,8% частки доходів, найбагатшому 1% - 9,5% доходів [9]

Іншим інструментом вимірювання розвитку країни незалежно від економічних чинників є Індекс соціального прогресу за допомогою якого вимірюється ступінь забезпечення країнами соціальних та екологічних потреб громадян за 53 індикаторами, згрупованими за 12 компонентами у трьох напрямках: задоволення базових людських потреб (харчування, доступ до води, електроенергії, санітарія, особиста безпека), забезпечення основ благополуччя (здоров'я та медичні послуги, доступ до знань, інформації та комунікацій, екологія) та забезпечення

можливостей для людей (основні права, персональна свобода та свобода вибору, інклюзія, рівність та можливості розвитку). В 2021 році Україна була на 48 місці (це було зростання на 15 позицій за рік), в 2022-му опустилася на 52 місце, в 2023-му – на 59, що відповідає другому з шести можливих рівней індексу. На другому рівні знаходяться країни ВВП яких не може визначати соціальний прогрес країни [10].

Закон «Про соціальні послуги» містить цілі, принципи та систему надання соціальних послуг. Розділ III Закону визначає класифікацію, типи соціальних послуг та порядок їх надання. Наказом Міністерства соціальної політики від 23.06.2020 № 429 затверджено Класифікатор соціальних послуг, який містить систематизоване зведення назв соціальних послуг, їх короткий опис, строк надання, а також перелік груп отримувачів цих послуг.

Надання соціальних послуг має забезпечуватися на засадах безбар'єрності, безперервності, послідовності та різноманітності послуг для задоволення потреб різних вразливих груп мешканців і мешканок територіальної громади. Супервізія, за Законом, спрямована на дотримання етичних норм та стандартів надання соціальних послуг. Серед основних напрямів державної політики у сфері надання соціальних послуг також визначений напрям щодо забезпечення дотримання державних стандартів соціальних послуг

Закон України «Про соціальні послуги» встановив, що надавачі соціальних послуг можуть належати до державного, комунального або недержавного секторів та наділив органи місцевого самоврядування правом залучати до надання соціальних послуг надавачів соціальних послуг недержавного сектору. Закон визначив, що « метою надання соціальних послуг у територіальній громаді органи місцевого

самоврядування утворюють єдиний виконавчий орган місцевої ради, що має повноваження у сфері соціального захисту та надання соціальних послуг населенню. Рекомендується у структурі виконавчого органу місцевої ради (незалежно від кількості жителів) передбачити утворення підрозділів із питань соціального захисту населення, служби у справах дітей, їх взаємодію з адміністраторами ЦНАП, іншими уповноваженими посадовими особами та суб'єктами господарювання, які діють на території громади. ЦНАП може бути утворено як робочий орган або виконавчий орган (структурний підрозділ)» [11]. Законодавством визначені єдині вимоги до надавачів соціальних послуг усіх форм власності та передбачені спеціальні критерії, обов'язкові для надавачів окремих видів соціальних послуг з урахуванням специфіки змісту послуг.

Соціальні послуги надаються відповідно до державних стандартів соціальних послуг (стаття 17 Закону), які затверджуються відповідними наказами Міністерства соціальної політики України. Державні стандарти соціальних послуг встановлюються вимоги щодо забезпечення необхідного рівня доступності соціальних послуг, зокрема, на кожному етапі їх надання; визначаються зміст і обсяг, норми та нормативи, умови і порядок надання соціальних послуг, показники їхньої якості. Базовим законодавчим актом в сфері стандартизації та визначення якості соціальних послуг та процесу їх надання є Закон України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії», який визначає що державні соціальні стандарти і нормативи встановлюються з метою визначення механізму реалізації соціальних прав та державних соціальних гарантій громадян, визначених Конституцією України; визначення пріоритетів державної соціальної політики щодо забезпечення

потреб людини в матеріальних благах і послугах та фінансових ресурсів для їх реалізації. Закон встановлює, що з метою дотримання державних соціальних гарантій, оцінки ефективності державної соціальної політики, її впливу на рівень та якість життя в Україні здійснюється постійний державний моніторинг у сфері застосування та фінансового забезпечення державних соціальних стандартів і нормативів (ст.24 Закону) [12]. Зазначимо, що термін «якість» зустрічається в Законі лише один раз саме у статті 24 і не є індикатором стандарту надання послуги та її змісту. Але, як слушно зауважує Ілліна О. «У практичній соціальній роботі постійно постає проблема визначення рівня здійснення роботи, оцінки її якості. Прискореними темпами відбувається формування і соціально-гуманітарний розвиток місцевих громад; збільшується число різноманітних форм і методів практичної соціальної роботи; значно ускладнюється життя сучасної людини, сім'ї, громади і соціуму в цілому; прискорюється технологізація соціальної роботи, захисної діяльності різних організацій та установ; зростають загрози фальсифікації результатів діяльності органів управління та соціальних служб» [13]

Актуальність стандартизації системи соціальних послуг обумовлюється тим, що вона є необхідною умовою підвищення якості послуг. Якість послуг є складовою права на соціальне забезпечення та захист, дотримання якого є важливим для процесу євроінтеграції та адаптації законодавства до вимог міжнародного права та права *acquis* ЄС. Україна ратифікувала Європейську соціальну хартію (переглянуту) та підписала Європейський кодекс соціального забезпечення, підтвердивши курс нашої держави на розбудову європейської моделі соціального забезпечення, заснованої на соціальній справедливості. Враховуючі те, що

законодавство ЄС окреслює загальні положення, визначає цілі, принципи, завдання окремих політик, наші державі потрібно деталізувати, конкретизувати ці положення при втіленні у національному законодавстві.

Стандартизація соціальних послуг забезпечує ефективний захист одержувачів соціальних послуг через рівність, доступність та індивідуалізацію їх надання. Стандарти виступають основою всієї системи соціального забезпечення та охоплюють вимоги щодо змісту, обсягу, якості, строковості надання соціальних послуг. Об'єктом стандартизації є діяльність у сфері соціального забезпечення населення, а предметом стандартизації виступають: види соціального забезпечення населення; соціальні послуги та діяльність з надання послуг, соціальні ризики. Показниками якості соціальних послуг є: показники, що характеризують задоволеність соціальними послугами одержувачів соціальних послуг; чисельність одержувачів соціальних послуг; законодавча регламентованість правового статусу надавачів послуг; достатність та фаховість персоналу надавачів послуг. Індикаторами оцінювання надання соціальних послуг є своєчасність; повнота надання соціальних послуг; ефективність надання соціальних послуг. Складність стандартизації соціальних послуг та їх якості обумовлена особливостями самих послуг: різноманітність видів послуг, соціальних ризиків, індивідуалізація випадків та обставин за яких послуги призначаються; складність кількісного та якісного оцінювання певних послуг – відсутність показників якості соціальних послуг. Через ці обставини значення набуває діяльність організації з управління та контролю якістю послуг (системи менеджменту якості), які мають застосовувати певні методи вимірювання якості послуг: дані, отримані під

час перевірок, статистичні методи, аналіз скарг та пропозиції від одержувачів послуг та інших осіб, залучених до сфери надання соціальних послуг; забезпечення інформаційним та методичним супроводом діяльності базових установ соціального захисту та інших надавачів послуг; організація та проведення підвищення кваліфікації фахівців тощо.

Цілями стандартизації соціальних послуг є забезпечення якісного та ефективного надання послуг на загальних засадах рівності тобто незалежно від соціального статусу, віку, статі та інших характеристик одержувачів послуг; забезпечення узгодженості та сумісності соціальних послуг у різних адміністративно-територіальних одиницях та організаціях-надавачах послуг; підвищення доступності соціального захисту для всіх громадян, включаючи людей з інвалідністю, малозабезпечених та вразливих груп населення; підвищення прозорості та відкритості процесу надання соціальних послуг; забезпечення ефективного використання ресурсів та коштів, спрямованих на соціальне забезпечення.

Процес стандартизації соціальних послуг включає стандартизацію змісту послуги та стандартизацію порядку надання послуги. Зазначений процес можна розділити на декілька етапів, які допомагають розробити та впровадити стандарти якості та ефективності у наданні соціальних послуг: аналіз та оцінка стану забезпеченості послугами та механізму їх надання; розробка стандартів якості, що можуть включати такі аспекти, як доступність послуг, кваліфікація персоналу, організація процесів і т.п.; впровадження стандартів; моніторинг та оцінка результатів; удосконалення.

Вважаємо, що формування державних мінімальних соціальних стандартів реалізації соціальних послуг повинні будуватися на принципах: дотримання конституційних прав

населення; використання міжнародних критеріїв визначення та встановлення стандартів; економічної та соціальної обґрунтованості стандартів; встановлення відповідальності органів державної влади та місцевого самоврядування за недотримання стандартів.

Найбільш актуальною є розробка стандартів на безкоштовні послуги види яких розподіляються між державними та муніципальними установами соціального захисту, а фінансування здійснюється за рахунок бюджетів різних рівнів. Стандарти таких послуг потребують чіткого визначення норм та нормативів забезпеченості населення цими послугами, а також норм та нормативів матеріального, кадрового та технічного забезпечення самих установ. послуг на місяць. Елементом стандартизації платних послуг носить диференційований характер, наразі розмір не перевищує 75% від вартості послуги, але, гадаємо, що при розрахунку розміру повинна бути врахована вартість мінімального споживчого кошику, яка повинна залишатися у володінні отримувача послуги у будь-якому випадку. Проблемним питанням є питання притягнення до відповідальності надавачів послуг за неякісну послугу чи порушення порядку надання послуги. Проблемність посилюється ще фактором суб'єктивного сприйняття якості послуги споживачем. Такий оціночний суб'єктивізм також є аргументом на користь встановлення стандарту якості. Законодавство в сфері стандартизації послуг містить розпливчасті норми щодо відповідальності. Наприклад Концепція **реформування** системи соціальних послуг говорить про необхідність посилення ролі та відповідальності органів місцевого самоврядування за якість, фінансове забезпечення, обсяг, вибір надавача соціальних послуг, але не містить пропозицій яким чином це зробити.

Оцінка якості соціальних послуг та інших видів соціальної підтримки населення, соціальної підтримки і захисту є предметом соціальної кваліметрії, яка предметною складовою загальної кваліметрії – науки, що вивчає методологію та проблематику комплексного вимірювання та кількісного оцінювання якісних характеристик будь-якого об'єкту або системи [14] Розвиток соціальної кваліметрії пов'язаний з розумінням важливості проблеми вимірювання та оцінки якості соціальних послуг (змістовний аспект) та якості їх надання (управлінський аспект). Засоби та методи кваліметрії слід застосовувати при розробці стандартів соціальних послуг як на загальнодержавному так і на місцевому рівнях, для координації наукових розробок у цій галузі, які передбачають дослідження потреб різних категорій населення у соціальних послугах, громадської думки з різних питань соціального захисту населення, визначення загальної концепції, принципів підходів та методологічних основ, створення відповідної нормативної правової бази.

Методи соціальної кваліметрії поділяються на експертні, не експертні (аналітичні), полягають у розрахунку числових характеристик та змішані методи. Оцінювання якості соціальних послуг є одним з напрямів соціальної кваліметрії, якій дає змогу надати характеристику ознак соціальної послуги з урахуванням вибору та застосування соціальних технологій; запобігання погіршенню життєвої ситуації; оптимальність використання ресурсів; враження споживачів про надані соціальні послуги; виконання вимог національних стандартів якості соціальних послуг; задоволення запитів споживачів соціальних послуг; характер виконання (належний чи неналежний). Соціальна кваліметрія може сприяти розвитку нових соціальних послуг та удосконалення стандартів їх якості, вона

слугує інструментом моніторингу доречності втілення тих чи інших послуг. Важливість соціальної кваліметрії, з урахуванням гострої необхідності визначення стандартів якості соціальних послуг в Україні, важко переоцінити. Вважаємо доречним викладання навчальної дисципліни «Соціальна кваліметрія» як обов'язкової для здобувачів вищої освіти спеціальності «Соціальна робота» та вибіркової для здобувачів вищої освіти спеціальності «Право». Це надасть можливість підготувати більш кваліфікованих працівників органів соціального захисту, правозахисників та управлінців, які будуть здатні здійснювати оцінювання якості соціальних послуг на основі досягнень кваліметрії і стандартизації, розробляти пропозиції щодо підвищення ефективності системи мотивації діяльності спеціалістів, аналізувати пропозиції щодо підвищення ефективності системи контролю професійної діяльності та діяльності організації. На сьогодні вже виникла необхідність модернізації та застосування інноваційних підходів у сфері соціального забезпечення тому є потреба в наявності кваліфікованих працівників, здатних реалізувати законодавчі норми на практиці, застосовувати сучасні технології та домагатися реального покращення життя нужденних.

Висновки. З висновків Європейської Комісії щодо заявки України на членство в ЄС, наданих 1-го лютого 2023 року випиває, що Україні потрібно провести значну роботу щодо реформування сфери соціального забезпечення та захисту, зокрема, боротися з дискримінацією, соціальною ексклюзією, здійснити реформу системи інституційного догляду та виховання дітей (стратегія деінституціалізації, яка спрямована на дітей в інтернатах) тощо. Комісія зауважила що системи **соціального захисту** в Україні недостатньо розвинена,

наявна фрагментарність застосування принципів недискримінації на практиці, є потреба у забезпеченні належного виконання національних нормативно-правових актів.

Вважаємо за необхідно забезпечити умови для цифровізації обліку та оцінки якості соціальних послуг як на загальнодержавному рівні та і на рівні територіальних громад, зокрема за допомогою удосконалення Реєстру надавачів та отримувачів соціальних послуг; вдосконалити державні стандарти соціальних послуг з метою встановлення критерії та методик визначення якості наданих послуг; встановити умови притягнення до відповідальності осіб винних у наданні соціальних послуг не відповідної якості; обов'язково залучати організації громадянського суспільства до оцінки та експертизи державних стандартів і нормативів соціальних послуг та до моніторингу і оцінки результативності соціальних послуг за кількісними і якісними індикаторами

Література:

1. Постанова Верховної Ради України Про деякі заходи щодо виконання зобов'язань України у сфері європейської інтеграції 29 липня 2022 року № 2483-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2483-IX#Text> .
2. Резнікова Н.В. До питання про адаптивність європейської соціальної моделі до українських реалій. URL: http://194.44.12.92:8080/xmlui/bitstream/handle/123456789/1718/Reznikova_2009.pdf?sequence=1
3. Європейська соціальна модель і соціальна згуртованість: яку роль відіграє ЄС? / Фонд ім. Фрідріха Еберта, Регіональне представництво в Україні та Білорусі. Лотар Вітте. – К.:Заповіт, 2006. – 44 с.
4. ЄС розробив план посилення соціального діалогу. URL: <http://www.atomprofspilka.info/news/es-rozrobiv-plan-posilennya-socialnogo-dialogu>

5. Международные руководящие принципы децентрализации и доступа к базовым услугам для всех. URL:

https://unhabitat.org/sites/default/files/2021/11/3145_alt.pdf.

6. ЄС та UNDP створили навчально-тренінгові центри соціальної роботи у Дніпрі, Полтаві та Чернівцях. URL: <http://surl.li/qurxy>.

7. Що на порядку денному ЄС? URL: https://op.europa.eu/webpub/com/eu-and-me/uk/WHATS_ON_THE_EUs_AGENDA.html

8. Указ Президента України від 30 вересня 2019 року № 722/2019 «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text>.

9. Україна у світових рейтингах-2023: що змінилось під час війни. URL: <https://weukraine.tv/top/ukrayina-u-svitovyh-rejtyngah-2023-shho-zminylos-pid-chas-vijny/>

10. Як повномасштабна війна вплинула на позиції України у міжнародних рейтингах. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2024/02/23/infografika/sus-pilstvo/yak-povnomasshtabna-vijna-vplynula-pozyciyi-ukrayiny-mizhnarodnyh-rejtynhax>

11. Закон України «Про соціальні послуги» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text>

12. Закон України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2017-14#Text>

13. Ілліна О. Соціальна кваліметрія як наука й навчальна дисципліна URL: <http://eprints.zu.edu.ua/27044/1/%D0%86%D0%BB%D0%BB%D1%96%D0%BD%D0%B0%D1%97.pdf>

14. Лукіна Т.О. Кваліметрія // Енциклопедія освіти / Нац. акад. пед. наук України; [гол. ред. В. Г. Кремень; заст. гол. ред. В. І. Луговий, О. М. Топузов; відп. наук. секр. С. О. Сисоєва; редкол.: О. І. Ляшенко, С. Д. Максименко, Н. Г. Нічкало, П. Ю. Саух, Л. Д. Березівська, І. Д. Бех, В. Ю. Биков, М. С. Гальченко, В. В. Засенко, С. А. Калашнікова, М. О. Кириченко, Л. Б. Лук'янова, В. Г. Панок, В. О. Радкевич, О. Я. Савченко, М. М. Слюсаревський, О. В. Сухомлинська]: 2-ге вид. допов. та перероб. Київ : Юрінком Інтер, 2021. – С.437-438.

References:

1. Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy Pro deiakі zakhody shchodo vykonannia zobov'язan Ukrainy u sferi yevropeiskoi intehratsii 29 lypnia 2022 roku № 2483-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2483-IX#Text>.

2. Reznikova N.V. Do pytannia pro adaptyvnist yevropeiskoi sotsialnoi modeli do ukrainskykh realii. URL: http://194.44.12.92:8080/xmlui/bitstream/handle/123456789/1718/Reznikova_2009.pdf?sequence=1

3. Ievropeiska sotsialna model i sotsialna zghurtovanist: yaku rol vidihraie YeS? / Fond im. Fridrikha Eberta, Rehionalne predstavnytstvo v Ukraini ta Bilorusi. Lotar Vitte. – K.: Zapovit, 2006. – 44 s.

4. IeS rozrobiv plan posylennia sotsialnoho dialohu. URL: <http://www.atomprofspilka.info/news/es-rozrobiv-plan-posilennya-socialnogo-dialogu>

5. Mezhdunarodnye rukovodiashchye pryntsypy detsentralyzatsyy u dostupa k bazovym usluham dlia vsekh. URL: https://unhabitat.org/sites/default/files/2021/11/3145_alt.pdf.

6. IeS ta UNDP stvoryly navchalno-treninhovi tsentry sotsialnoi roboty u Dnipri, Poltavi ta Chernivtsiakh. URL: <http://surl.li/qurxy>.

7. Shcho na poriadku dennomu YeS? URL: https://op.europa.eu/webpub/com/eu-and-me/uk/WHATS_ON_THE_EUs_AGENDA.html

8. Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 30 veresnia 2019 roku № 722/2019 «Pro Tsili staloho rozvytku Ukrainy na period do 2030 roku» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text>.

9. Ukraina u svitovykh reitynhakh-2023: shcho zminylos pid chas viiny. URL: <https://weukraine.tv/top/ukrayina-u-svitovyh-rejtyngah-2023-shho-zminylos-pid-chas-vijny/>

10. Iak povnomasshtabna viina vplynula na pozytsii Ukrainy u mizhnarodnykh reitynhakh. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2024/02/23/infografika/sus-pilstvo/yak-povnomasshtabna-vijna-vplynula-pozyciyi-ukrayiny-mizhnarodnyh-rejtynhax>

11. Закон України «Про соціальні послуги» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text>

12. Zakon Ukrainy «Pro derzhavni sotsialni standarty ta derzhavni sotsialni harantii» <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2017-14#Text>

13. Illina O. Sotsialna kvalimetriia yak nauka y navchalna dystsyplina URL: <http://eprints.zu.edu.ua/27044/1/%D0%86%D0%BB%D0%BB%D1%96%D0%BD%D0%B0%D1%97.pdf>

14. Lukina T.O. Kvalimetriia // Entsyklopediia osvity / Nats. akad. ped. nauk Ukrainy; [hol. red. V. H. Kremeni; zast. hol. red. V. I. Luhovyi, O. M. Topuzov; vidp. nauk. sekr. S. O. Sysoieva; redkol.: O. I. Liashenko, S. D. Maksymenko, N. H. Nychkalo, P. Yu. Saukh, L. D. Berezivska, I. D. Bekh, V. Yu. Bykov, M. S. Halchenko, V. V. Zasenka, S. A. Kalashnikova, M. O. Kyrychenko, L. B. Lukianova, V. H. Panok, V. O. Radkevych, O. Ya. Savchenko, M. M. Sliusarevskiy, O. V. Sukhomlynska]: 2-he vyd, dopov. ta pererob. Kyiv : Yurinkom Inter, 2021. – S.437-438.

Tatarenko H.V. Principles and methods of social qualimetry in the standardization of social services under the conditions of decentralization – Article

Ukraine's intensive movement towards European Union membership has reached the stage of starting the screening process for EU accession negotiations. According to the Association Agreement, the parties are obliged to cooperate in the field of decent work, employment policy, working conditions, social dialogue, social protection, social inclusion, gender equality and non-discrimination, and adaptation of national legislation to the legal norms of the European Union, as well as fulfillment of international legal obligations in the context of European integration. The article is devoted to the

peculiarities of standardization of social services, determination of quality criteria for the content of social services and the quality of their provision, and the issues of forming effective management of the social service delivery system in the context of decentralization. Some aspects of the effective implementation of decentralization policy in the field of social policy in Ukraine are considered, taking into account international experience and standards. It is found that the standards of the European Union serve as a guiding framework for Ukraine, providing a comprehensive plan for the development and provision of social services. The emphasis on these standards reflects the desire to harmonize with EU practices, promote transparency, and ensure that social services in Ukraine meet or exceed internationally recognized standards.

Emphasis is placed on the need to apply qualimetric technologies in the social security system in order to measure the quality of social services, increase of qualification.

Keywords: social security, social services, social service provision standards, decentralization, quality metrics, digitalization, local self-government bodies, adaptation of legislation, European integration

Авторська довідка:

Татаренко Галина Вікторівна – кандидат юридичних наук, професор, завідувач кафедри конституційного права Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля, +380501589273, tatarenko@snu.edu.ua

Стаття надійшла до редакції 20 березня 2024 р.

УДК 364 + 364.4

DOI: <https://doi.org/10.33216/2218-5461/2024-47-1-371-383>

СОЦІАЛЬНА ФУНКЦІЯ В ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

Чиркін А.С.

SOCIAL FUNCTION IN THE ACTIVITIES OF LOCAL GOVERNMENT BODIES

Chyrkin A.S.

У результаті реформи децентралізації та розбудови інституту місцевого самоврядування як права територіальної громади самостійно вирішувати питання місцевого значення відбулися зміни системи соціальної підтримки населення. Соціальна політика стає одним з найважливіших напрямів діяльності органів місцевого самоврядування, які, в межах реалізації соціальної функції, покликані вирішувати актуальні питання соціально-уразливих верств населення на основі програмно-цільового та системного підходів. Діяльність органів місцевого самоврядування із соціального захисту населення має забезпечуватися за допомогою перегляду організаційно-правового статусу установ соціального захисту, фінансування заходів соціального захисту, впровадження сучасних цифрових технологій; стандартизації соціальних послуг; ефективної кадрової політики тощо.

Ключові слова: *місцеве самоврядування, соціальна функція, децентралізація, соціальний захист, соціальні послуги, контроль за місцевим самоврядуванням.*

Постановка проблеми. Серед першочергових завдань органів місцевого самоврядування - формування та реалізація муніципальної соціальної політики. Органи місцевого самоврядування, як суб'єкти влади, що є найбільш наближеними до населення, мають своїм завданням надання комплексу соціальних послуг, що забезпечують належні умови життя людини. Саме на муніципальному рівень, рівні ОТГ відбувається конкретизація методів, способів та механізмів досягнення цілей, визначених в рамках загальнодержавної та регіональної соціальної політики, з урахуванням потреб та особливостей розвитку конкретних територій.

Мета даної роботи полягає у визначенні юридичної природи соціальної функції

органів місцевого самоврядування в умовах децентралізації на підставі застосування комплексного порівняльно-правового аналізу міжнародного і національного законодавства та стандартів у сфері соціального захисту.

Теоретичним підґрунтям роботи виступають дослідження таких науковців, як І. В. Арістова, О.В. Батанов, Борденюк В. І., В.Т. Венцель, С.Є. Горбатюк, Дробуш І.В., Кравченко І. О., В.М. Купрійчук, С. М. Прилипко, Л. П. Шумна, О. М. Ярошенко.

Соціальну підтримку громадян можна визначити як організаційно-правову форму соціального забезпечення, що представляє собою систему правових, організаційних, економічних заходів що включають соціальні послуги, які гарантуються державою окремим

категоріям населення на принципах адресності.

Стаття 1 Конституції України визначає Україну як соціальну державу у якій людина виступає найвищою соціальною цінністю (ст. 2) [1]. «Держава своїм головним обов'язком проголошує утвердження і забезпечення прав і свобод людини та закріплює конституційну гарантію права громадян на соціальний захист (ст.46 Конституції України). Органи місцевого самоврядування мають конституційне право затверджувати програми соціально-економічного ... розвитку відповідних областей і районів та контролювати їх виконання; затверджувати районні і обласні бюджети, які формуються з коштів державного бюджету для їх відповідного розподілу між територіальними громадами або для виконання спільних проектів та з коштів, залучених на договірних засадах з місцевих бюджетів для реалізації спільних соціально-економічних і програм, та контролювати їх виконання; вирішують інші питання, віднесені законом до їхньої компетенції» [1] (абз. 2 ст 143 Конституції України). Повноваження органів місцевого самоврядування у сфері соціального захисту населення детально визначені у ст. 34 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» [2].

Таким чином, соціальний захист являє систему заходів, які реалізуються органами державної влади та органами місцевого самоврядування, організаціями громадянського суспільства, що спрямовані на забезпечення гідного рівня життя та задоволення соціальних потреб людини.

Україна є учасницею Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права (МПЕСКП), який закріплює право на достатній життєвий рівень та право на працю. Стаття 9 МПЕСКП визнає право на соціальне забезпечення. В Зауваженнях загального порядку № 19: Право на соціальне

забезпечення (ст. 9), прийнятих Комітет ООН з економічних, соціальних і культурних прав (КЕСКП), зазначено що право на соціальне забезпечення включає право на доступ до соціальної допомоги з метою забезпечення захисту від цілого ряду несприятливих обставин, включаючи відсутність доходу, пов'язаного з роботою, доступу до медичного обслуговування та недостатню підтримку сім'ї [3].

Зауваження загального порядку № 19 містять три елементи права на соціальне забезпечення: право на доступ до благ, право на володіння ними, право на захист від дискримінації. Підставами отримання захисту є: а) відсутність трудового доходу через хворобу, інвалідність, вагітність і пологи, виробничу травму, безробіття, настання старості або смерть будь-якого члена сім'ї; б) недоступності медичних послуг через їх високу вартість; в) недостатнього розміру сімейної допомоги, зокрема на дітей та дорослих утриманців [2]. Аналіз зазначених підстав дає змогу виокремити їх спільну рису - відсутність у отримувача соціального захисту достатніх коштів на задоволення мінімальних соціальних потреб. Документ містить перелік соціальних ризиків та надзвичайних обставин, що можуть спричинити потребу у соціальному захисті у відповідних суб'єктів. До таких ризиків та обставин відносяться: хвороба, старість, безробіття, материнство, інвалідність.

Серед суб'єктів, що можуть потребувати соціального захисту: жінки, безробітні, трудящі, яким не забезпечений належний захист по лінії соціального забезпечення, особи, які працюють у неформальному секторі економіки, хворі працівники або працівники, що отримали, особи з інвалідністю, люди похилого віку, діти та неповнолітні утриманці, надомні працівники, трудящі -надомники, групи меншин, біженці, прохачі притулку, внутрішньо переміщені

особи, репатріанти, негромадяни, ув'язнені, особи, які утримуються під вартою.

В контексті децентралізації влади Зауваження загального порядку № 19 зазначають, що у разі, коли відповідальність за здійснення права на соціальне забезпечення покладається на регіональні чи місцеві органи - держава має забезпечити, щоб ці регіональні чи місцеві органи ефективно контролювали необхідні служби та установи соціального забезпечення, а також стежили за ефективним впровадженням та функціонуванням системи. Також держава зобов'язана забезпечити, щоб такі органи ані прямим, ані опосередкованим чином не відмовляли у доступі до допомоги та послуг на недискримінаційній основі. Муніципальну соціальну політику можна охарактеризувати як систему принципів, цілей, завдань та механізмів їх реалізації спрямованих на розвиток соціальної сфери громад, забезпечення населення широким спектром соціальних послуг та соціальним обслуговуванням. Муніципальна соціальна політика формується на основі загальнодержавної соціальної політики в умовах тісного взаємозв'язку з органами державної влади та конкретизує методи та засоби досягнення цілей соціальної політики з урахуванням особливостей та можливостей відповідних територій.

Виступаючи частиною соціального механізму та реалізуючи соціальну функцію, органи місцевого самоврядування, разом з державою, покликані забезпечити гідний сучасної людини рівень життя на території відповідної ОТГ. З'ясування змісту соціальної функції, визначення форм її реалізації та факторів, що підвищують її ефективності, дозволяє розширити уявлення про механізм соціального захисту та розробити напрямки його вдосконалення.

Соціальна функція держави багатоманітна за своїм змістом та охоплює

державну політику у сфері освіти, науки, культури, здоров'я громадян. Головні завдання соціальної функції, як складового елементу соціальної політики, полягають у забезпеченні зайнятості працездатного населення, що дасть змогу зменшити випадки соціальних ризиків та їх негативні наслідки, а також мета полягає у тому, щоб надати соціальний захист тим, хто того потребує. Реалізація цих завдань дозволить створити рівні можливості для всіх громадян, забезпечити суспільне благополуччя. Зміст соціальної функції держави розкривається через нормативне закріплення правосуб'єктності суб'єктів соціальних відносин, серед яких провідне місце займає людина, як основний носій соціальних прав та обов'язків. Іншими суб'єктами є держава та органи місцевого самоврядування.

Л.В. Шумна слушно зазначає, що існує широке та вузьке розуміння категорії «соціальна функція держави». У широкому значенні соціальна функція це «...основний напрямок діяльності держави, покликаний гарантувати соціальне забезпечення, охорону здоров'я й нормальні умови життя для всього населення, а передусім для передбаченої законодавством певної категорії осіб». Науковиця робить висновок, що уся «...державна діяльність у соціальній сфері є її соціальною функцією. Отже, соціальна діяльність держави є і її соціальною політикою, і соціальною функцією» [4, С.11]. У вузькому розумінні соціальна функція являє собою функцію соціального захисту, коли держава виконує повноваження, пов'язані із соціальним забезпеченням громадян, а також з гарантуванням достатнього життєвого рівня населення.

Таким чином – «Вища мета соціальної держави досягається через виконання соціальної функції, покликаної усунути або пом'якшити можливе соціальне напруження в суспільстві, вирівняти соціальне становище

людей, розвивати всі галузі соціальної сфери» [4, С.12].

Арістова І.В. під соціальною функцією держави розуміє «один із напрямків діяльності держави, який полягає у створенні державою необхідних умов, що забезпечують гідне життя людини незалежно від її соціального стану, участі у виробництві сукупного національного доходу, а також належного правового механізму її соціальної захищеності відповідно до міжнародних стандартів» [5, С.21].

Горбатюк С.Є. надає наступне визначення – «соціальна функція держави спрямована на досягнення цілей соціогуманітарного розвитку, досягнення соціальної злагоди в суспільстві, створення умов для задоволення соціальних, культурних, духовних потреб людини і суспільства та реалізується за активної участі інститутів громадянського суспільства на засадах соціального і державно-громадського партнерства, субсидіарності, соціальної солідарності та взаємовідповідальності влади, суспільства, людини і громадянина» [6, С.87].

Купрійчук В.М. та Вензель В.Т. стверджують, що «головним призначенням держави, у контексті виконуваної нею соціальної функції, є забезпечення загальносуспільного блага, упередження нерівномірності розподілу національного багатства, а також формування суспільних взаємовідносин, покликаних забезпечити взаємопорозуміння, колаборацію і неконфліктне співіснування усіх соціальних, демографічних та етнічних верств населення, вирівнювання соціальних диференціацій у межах відповідних суспільних груп» [7, С.110]

Резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 25 вересня 2015 року - «Порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року», підкреслює актуальність соціальних функцій держави та необхідність розробки

відповідних програм дій, національних планів та стратегії. Сталий соціальний розвиток є одним із складників загального сталого розвитку. «Порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року» закріплює, що кожна країна несе головну відповідальність за власний економічний і соціальний розвиток і Порядок пропонує засоби, необхідні для реалізації цілей та завдань, зокрема пропонується «упровадити на національному рівні належні системи і заходи соціального захисту для всіх, включаючи встановлення мінімальних рівнів, і до 2030 року досягти суттєвого охоплення бідних і уразливих верств населення» [8, С.16] та «підтримувати позитивні економічні, соціальні та екологічні зв'язки між міськими, приміськими та сільськими районами шляхом підвищення ефективності планування національного і регіонального розвитку. ...значно збільшити кількість міст і населених пунктів, що прийняли та реалізують комплексні стратегії і плани, спрямовані на усунення соціальних бар'єрів» [8, С.28]

У 2019 році Указом Президента України Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року [9] були підтримані проголошені резолюцією Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй від 25 вересня 2015 року № 70/1 глобальні цілі сталого розвитку до 2030 року та визначені «Цілі сталого розвитку: Україна», які викладені у Національній доповіді "Цілі сталого розвитку: Україна" [10]. Необхідність досягнення Цілей сталого розвитку враховується у процесі формування та реалізації державної політики України. Кожна з 17 визначених цілей містить соціальну складову та виступає орієнтиром «...для розроблення проектів прогностичних і програмних документів, проектів нормативно-правових актів з метою забезпечення збалансованості економічного, соціального та екологічного вимірів сталого

розвитку України» [9]. Як суто соціальні можна виокремити сім цілей сталого розвитку: Ціль 1. подолання бідності; Ціль 2) подолання голоду, досягнення продовольчої безпеки, поліпшення харчування і сприяння сталому розвитку сільського господарства; Ціль 3) забезпечення здорового способу життя та сприяння благополуччю для всіх у будь-якому віці; Ціль 4) забезпечення всеохоплюючої і справедливої якісної освіти та заохочення можливості навчання впродовж усього життя для всіх; Ціль 5) забезпечення гендерної рівності, розширення прав і можливостей усіх жінок та дівчат; Ціль 17) зміцнення засобів здійснення й активізація роботи в рамках глобального партнерства в інтересах сталого розвитку. Організація «Об'єднані міста і органи місцевого самоврядування» видали публікацію «Цілі сталого розвитку: Що треба знати органам місцевого самоврядування», яка надає бачення того, як кожна з 17 ЦСР стосується повсякденної роботи органів влади на регіональному та місцевому рівнях [11]. Автори зазначили, що в усіх цілях сталого розвитку є «...завдання, що прямо чи опосередковано пов'язані з повсякденною роботою органів місцевого і регіонального самоврядування. Органи місцевого самоврядування не слід розглядати лише як виконавців Порядку денного. Органи місцевого самоврядування – розробники політики, каталізатори змін, це той рівень влади, що має найкращі можливості встановлення зв'язку між глобальними цілями та місцевими громадами» [11].

Діяльність органів місцевого самоврядування, як суб'єктів що покликані забезпечувати реалізацію цілей сталого розвитку громад, є надзвичайно важливою через: близькість до громади; наявність повноважень приймати рішення та повноважень щодо місцевих справ; органи місцевого самоврядування відіграють

життєво важливу роль у стабільному управлінні місцевими ресурсами; органи місцевого самоврядування можуть запроваджувати механізми для моніторингу та оцінки досягнення цілей сталого розвитку в межах своїх громад; органи місцевого самоврядування можуть служити адвокатами своїх громад, представляючи їхні інтереси та потреби на вищих рівнях влади та міжнародних платформах [12].

Сприяючи переходу України на «засади сталого розвитку, законодавче та інституційне забезпечення системи публічного управління сталим розвитком, підвищення якості життя населення і досягнення економічної, соціальної та екологічної збалансованості розвитку України» покликана Стратегія сталого розвитку України до 2030 року, законопроект № 9015 від 28.02.2019 про затвердження якої переданий на розгляд Верховної Ради України [13].

Цілі сталого розвитку містять завдання пов'язані з повсякденною роботою органів місцевого самоврядування, які є не лише виконавцями але й виступають розробниками відповідних політик. Зростаючі соціальні потреби населення не можуть бути повністю задоволені за рахунок економічної спроможності держави тому є необхідність у залученні інших суб'єктів, здатних забезпечити реалізацію соціальної функції органів місцевого самоврядування, представників громадянського суспільства, громадян які б могли виконувати певні допоміжні функції задля виконання загальної соціальної функції. Органи місцевого самоврядування, у взаємодії з органами державної влади, на засадах автономії беруть участь у реалізації практично всіх функцій держави.

Ефективному досягненню цілей сталого розвитку сприятимуть інфраструктурні зміни, зокрема зміцнення місцевого

самоуправління; об'єднання зусиль для конструктивної співпраці з громадянами, місцевим управлінням, приватним сектором. З боку місцевого самоврядування повинні бути «...забезпечені заходи, спрямовані на соціальне вирівнювання та активізацію участі в суспільно-політичному житті представників найменш захищених соціальних груп населення» [14, С. 90].

Реформа децентралізації дозволяє органам місцевого самоврядування отримати повноваження приймати відповідні рішення, здійснювати матеріально-ресурсне забезпечення потреб мешканців громади у відповідності до потреб і запитів населення ОТГ. Реалізація соціальної політики держави на муніципальному рівні конкретизує методи та механізми досягнення загальнодержавних цілей соціальної політики з урахуванням особливостей та пріоритетів відповідних територіальних громад. Ефективне та раціональне вирішення завдань соціальної політики на місцевому рівні обумовлено безпосередньою взаємодією органів місцевого самоврядування та мешканців відповідної громади, залученням мешканців, ініціативних груп до пошуку шляхів вирішення певних соціальних потреб громади.

Стаття 32 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» (далі – Закон) закріплює повноваження у сфері освіти, охорони здоров'я, культури, фізкультури і спорту та передбачає їх розмежування на власні - 9 повноважень та делеговані - 11 повноважень. Стаття 34 даного Закону містить 4 власних та 16 делегованих повноважень у сфері соціального захисту населення. Потрібно розуміти, що делегування повноважень повинно супроводжуватися переданням відповідних матеріально-фінансових засобів та закріпленням механізму перерозподілу

коштів між бюджетами відповідних рівнів т.е. фінансовою децентралізацією.

Дробуш І.В. визначає соціальну функцію місцевого самоврядування як «основний напрям та вид нормативно-регламентованої й організаційно-забезпеченої муніципальної діяльності суб'єктів місцевого самоврядування щодо вирішення соціальних питань місцевого значення, обумовлений об'єктивними потребами соціального розвитку відповідної території з точки зору внутрішніх і зовнішніх завдань територіальних громад, у яких виражаються і конкретизуються сутність та соціальне призначення місцевого самоврядування в умовах формування громадянського суспільства та соціальної державності» [15, С.177].

Стосовно змісту, структури, класифікації та порядку виникнення і розвитку функцій місцевого самоврядування серед науковців тривають дискусії. Різні класифікації функцій пов'язані з побудовою класифікації до прив'язки з основними структурними елементами функцій: суб'єктами, об'єктами, способи здійснення, засобами діяльності. Соціальна функція ґрунтується на принципах солідарності, соціальної відповідальності, соціальної справедливості та субсидіарності. Відповідно до пункту 4 частини 4 статті 11 Закону, до повноважень територіальних громад належить забезпечення надання базових послуг, кожна базова соціальна послуга повинна відповідати державним стандартам, затвердженим Міністерством соціальної політики України [16]. Згідно з Законом, щоб реалізувати повноваження в сфері соціальних послуг на локальному рівні, у структурі громади повинен бути створений відповідний підрозділ соціального захисту населення.

Дослідники В. В. Кравченко і М. В. Пітцик визначають функції як основні напрями діяльності ОТГ, органів місцевого

самоврядування у вирішенні завдань місцевого самоврядування (муніципальної діяльності) [17, с. 72]. В.П. Грובהва функціями вважає «..основні напрями соціального призначення місцевого самоврядування, що втілюються у конкретні напрями та види діяльності його суб'єктів, які виражають волю й інтереси місцевих жителів і забезпечують здійснення ними взаємовідносин з державою, її органами, органами самоврядування в межах Конституції і законів України» [18, с. 9]. І.В. Борденюк підходить до визначення функції через соціально-політичне призначення місцевого самоврядування, та зазначає, що функції знаходять свій вияв у конкретних напрямках діяльності територіальних громад та утворюваних ними органів [19, с. 70].

Функції місцевого самоврядування є напрямками діяльності таких органів, виступають похідними від загальнодержавних функцій і відображають спільність загальнодержавних та муніципальних інтересів, функції обумовлюються компетенціями, повноваженнями та завданнями органів місцевого самоврядування, мають систематичний характер. Слід зазначити, що чіткого законодавчо визначеного переліку функцій місцевого самоврядування не існує, але існують теоретичні пропозиції щодо класифікації функцій місцевого самоврядування. Зокрема, І.В. Дробуш пропонує наступні критерії класифікації функцій органів місцевого самоврядування: об'єкти (сфери впливу), суб'єкти, способи, засоби, форми діяльності. В залежності від різних сфер впливу науковиця виділяє політичні, економічні, соціальні, культурні та екологічні функції органів самоврядування. За суб'єктами здійснення функцій – функції сільських, селищних рад, міських рад, районних та обласних рад [20].

В.І. Борденюк виділяє три базові функції органів місцевого самоврядування: 1) підтримка демократії; 2) забезпечення права громадян на участь в управлінні державними справами на місцевому рівні; 3) надання послуг місцевому населенню [19, С. 69].

Нам вважається доречною пропозиція О.М. Алтуніної яка пропонує об'єднати функцій органів місцевого самоврядування у наступні групи: загальні, спеціальні та забезпечувальні (допоміжні). Загальні функції відображають основні напрями діяльності та призначення органів місцевого самоврядування, спеціальні функції залежать від правового статусу та специфіки діяльності окремих видів органів місцевого самоврядування; функції забезпечення (забезпечувальні функції), виконують кадрові апарати, господарчі підрозділи, органи та підрозділи матеріально-фінансового забезпечення, цей вид функцій спрямований на здійснення основних функцій та має внутрішньо-організаційний характер [21, С.11]. Функції місцевого самоврядування можна класифікувати на власні (самоврядні) та делеговані [21, С.12]. Наразі є тенденція до розширення власних функцій місцевого самоврядування.

Щодо соціальної функції органів місцевого самоврядування, то можна визначити, як напрям діяльності територіальних громад, «пов'язаний із задоволенням потреб життєзабезпечення мешканців громади, створенням умов вільної реалізації членами громади їх вікових, фахових, культурних, національно-етнічних, релігійних та інших інтересів, з розвитком системи соціальної взаємодії» [22, с. 267].

Як влучно зазначила Дробуш «... соціальна функція, яка за будь-яких умов розвитку як інституту місцевого самоврядування, так і соціальної державності в цілому не змінить своєї сутності та призначення, оскільки має на меті

забезпечення соціальних прав членів територіальних громад шляхом задоволення їх соціальних потреб, інтересів тощо [15, С.101].

Соціальна функція органів місцевого самоврядування сприяє підвищенню авторитету органів місцевого самоврядування та інтегрованості суспільства за рахунок соціальних відмінностей, встановлення єдиних соціальних стандартів що забезпечують соціально-економічні права особистості. Муніципальна соціальна політика покликана забезпечувати населення соціальними послугами на принципах адресності, доступності, індивідуальності та розвивати соціальну сферу громади з урахуванням інтересів громади, особливостей економічного рівня розвитку громади, територіального розташування, демографічних факторів тощо.

Соціальна функція місцевого самоврядування реалізується через систему взаємообумовлених чинників та ресурсів: територіальних, соціальних, організаційних, політичних, правових, фіскальних які є необхідними «...для реалізації соціальних прав людини, узгодження їх соціальних інтересів з інтересами загальнодержавними в умовах формування та розвитку громадянського суспільства та соціальної державності» [15, С.375].

Соціальна функція повинна мати можливості для оперативного реагування на новітні соціальні ризики та реалізовувати відповідні ним напрями. Зокрема швидко реагувати на потреби населення викликані такими явищами як пандемій, техногенні та природні катастрофи, збройні конфлікти. Наприклад, в умовах збройної агресії росії проти України органи місцевого самоврядування надають широкий спектр видів соціального забезпечення: надають соціальне житло, продукти харчування та одяг, послуги з соціального обслуговування.

Зокрема Законом України «Про соціальні послуги» визначено, що «у разі введення надзвичайного або воєнного стану в Україні або окремих її місцевостях для невідкладного надання соціальних послуг структурний підрозділ з питань соціального захисту населення може надати право надавачам соціальних послуг державної/комунальної власності приймати рішення про надання соціальних послуг екстрено (кризово) (консультування, надання притулку, догляд, підтримане проживання, короткотермінове проживання, натуральна допомога, транспортні послуги тощо) особам/сім'ям, які опинилися у складних життєвих обставинах через шкоду, завдану пожежею, стихійним лихом, катастрофою, бойовими діями, терористичним актом, збройним конфліктом, тимчасовою окупацією».

Відповідні зміни були внесені до «Порядку організації надання соціальних послуг, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 01.06.2020 № 587» [23], яким тепер встановлено, що соціальні послуги можуть надаватися екстрено (кризово) у разі існування загрози життю чи здоров'ю особи; під час дії надзвичайного або воєнного стану в Україні або окремих її місцевостях. У квітні 2023 був виданий Наказ Міністерства соціальної політики «Про затвердження «Порядку визначення потреб населення адміністративно-територіальної одиниці/ територіальної громади у соціальних послугах» № 130-Н, яким визначено особливості організацій визначення потреб населення у соціальних послугах під час дії воєнного або надзвичайного стану, а також у перехідний період після його припинення [24]. На сайті Міністерства соціальної політики розміщено дашборд надавачів соціальних послуг. Дашборд це інформаційна панель із демонстрацією певних даних, програмне рішення для автоматизації звітності. На сьогодні усі надавачі соціальних

послуг внесені в єдину систему, дашборд дозволяє громадянам обирати надавачів послуг за певними фільтрами: типом послуги, географічною ознакою та іншими параметрами.

Створено дашборд реєстраторів надавачів соціальних послуг створений на основі публічних даних з сайтів обласних та районних державних адміністрацій.

З метою надання допомоги органам місцевого самоврядування у забезпеченні послугами громадян, Міністерство соціальної політики України розробило методичні Рекомендації щодо організації надання соціальних послуг в умовах воєнного стану

Висновки. Таким чином, можемо констатувати, що становлення та розвиток соціальної функції місцевого самоврядування, передачі та реалізації окремих повноважень держави органам місцевого самоврядування відрізняється одночасно позитивними та негативними аспектами, тому необхідним удосконалення моделі взаємодії держави та органів муніципальної влади. Ефективне вирішення таких проблемних аспектів дозволить удосконалити відповідні механізми закріплення та чіткого визначення самоврядних та делегованих повноважень органів місцевого самоврядування, успіх реформи децентралізації.

Серед причин що заважають ефективному розвитку та реалізації функцій місцевого самоврядування в цілому та соціальної функції зокрема можна виділити відсутність чіткого закріплення функцій в законі «Про місцеве самоврядування» та розмежування повноважень між органами місцевого самоврядування та місцевими державними адміністраціями, центральними органами виконавчої влади у сфері соціальної політики, формальний підхід до виконання покладених обов'язків, слабка взаємодія та співпраця з організаціями громадянського

суспільства; практично відсутні механізми та підстави відповідальності за невиконання або неналежне виконання повноважень; необхідно врегулювати процедури контролю за виконанням делегованих функцій та, одночасно, процедури захисту органів місцевого самоврядування від надмірного необґрунтованого контролю та втручання в їх діяльність з боку органів виконавчої влади. Негативним моментом є також відсутності єдиного підходу до організації структури системи надання соціальних послуг у різних територіальних громадах.

Через те, що органи місцевого самоврядування безпосередньо спілкуються з мешканцями громади та розумію потреби і можливості громади вони здатні обирати відповідні засоби та форми реалізації соціальної функції. Ефективним є залучення громадян до вирішення місцевих проблем, бо це дає змогу мешканцям громади відчувати свою значущість та причетність до життя громади, формує свідоме ставлення до ресурсів громади та підвищує довіру до органів місцевого самоврядування, а також надає інструменти здійснення контролю за органами управління в громаді.

Проблемними аспектами реалізації соціальної функції є нерівномірність доступу громадян до соціальних послуг, що здатне привести до погіршення їх якості; низька залученість недержавного сектору до надання соціальних послуг; нестача ресурсів – кадрових (брак висококваліфікованих та досвідчених фахівців, низька заробітна платня тощо); пробіли у порядку визначення потреб у соціальних послугах під час воєнного стану та у період після деокупації.

Видатки на соціальну сферу завжди були однією з найбільших величин у державному бюджеті. Збройний конфлікт в Україні призвів до різкого збільшення таких видатків, зокрема у Державному бюджеті на 2024 р. фінансування всіх бюджетних статей, де

головним розпорядником бюджетних коштів виступає Міністерство соціальної політики - понад 470 млрд грн. Це друга стаття видатків після витрат на оборону країни. Фінансувати соціальні видати уряд планує завдяки зовнішнім запозиченням, які становитимуть 1,7 трлн грн. 22 грудня 2023 р. було прийнято Постанову КМУ № 1352 «Про затвердження «Порядку використання коштів державного бюджету на розвиток системи соціальних послуг», якою визначено механізм використання коштів, передбачених у загальному фонді державного бюджету за бюджетною програмою «Розвиток системи соціальних послуг» [25]. В межах цієї програми передбачене фінансування таких експериментальних напрямів надання соціальних послуг: комплексна соціальна послуга з формування життєстійкості; соціальний супровід військовослужбовців та членів їх сімей у військових частинах (підрозділах) ЗСУ; окремі соціальні послуги деяким категоріям осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах; соціальні послуги стаціонарного догляду, підтриманого проживання для внутрішньо переміщених осіб за принципом "гроші ходять за людиною". Реалізація цих послуг можлива на умовах співфінансування з державного та місцевих бюджетів, та з залученням грантових коштів. Таким чином, навіть в умовах надзвичайно тяжкої бюджетної кризи держава та органи місцевого самоврядування, намагаються об'єднати зусилля щодо забезпечення своїх зобов'язань з надання та охорони соціальних прав громадян у відповідності до Конституції України та міжнародних актів.

Література:

1. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21 травня 1997 року^[1] № 280/97-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80?find=1&text=%D1%81%D0%BE%D1%86%D1%96%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD#w1_24
3. Комітет ООН з економічних, соціальних і культурних прав (КЕСКП), Зауваження загального порядку № 19: Право на соціальне забезпечення (ст. 9), 4 лютого 2008 року, UN Doc. E/C.12/GC/19, п. 2
4. Шумна Л. П. Соціальна підтримка як організаційно-правова форма соціального забезпечення: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.05 / Л. П. Шумна ; наук. конс. О. М. Ярошенко; Чернігів. держ. технолог. ун-т. – Харків, 2014. – 39 с.
5. Арістова І. В. Соціальна функція держави як визначальна категорія права соціального забезпечення України // Форум права. 2006. № 2. С. 18—21.
6. Горбатюк С. Є. Соціальна функція держави в контексті забезпечення соціогуманітарної безпеки // Вісник НАДУ при Президентіві України. 2017. № 1. С. 84—90. (Серія "Державне управління").
7. Купрійчук В.М., Вензель В.Т. Соціальна функція держави та особливості її реалізації в умовах сучасних глобалізаційних викликів// Ефективність державного управління. 2019. ВІП. 3(60). VOL. 1 С.103-115.
8. Резолюція, прийнята Генеральною Асамблеєю 25 вересня 2015 року «Порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року». URL: <https://www.undp.org/uk/ukraine/publications/peretvorennya-nashoho-svitu-poryadok-dennyu-u-sferi-staloho-rozvytku-do-2030-roku>
9. Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року: Указ Президента України. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/7222019-29825>
10. Національна доповідь "Цілі сталого розвитку: Україна" URL: https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/migration/ua/SDG-leaflet-ukr_F.pdf
11. «Цілі сталого розвитку: Що треба знати органам місцевого самоврядування». URL:

<https://www.undp.org/uk/ukraine/publications/tsilistaloho-rozvytku-shcho-treba-znaty-orhanam-mistsevoho-samovryaduvannya>

12.Кравченко І. О. Органи місцевого самоврядування як суб'єкти забезпечення реалізації цілей сталого розвитку в громадах// АКАДЕМІЧНІ ВІЗІЇ Випуск 20/2023. URL: <https://academy-vision.org/index.php/av/article/download/406/371>

13.Стратегія сталого розвитку України до 2030 року, законопроект № 9015 від 28.02.2019. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=64508

14.УКРАЇНА 2030: Доктрина збалансованого розвитку. Видання друге. — Львів: Кальварія, 2017. — 164 с.

15.Дробуш І.В. Соціальна функція місцевого самоврядування в Україні: проблеми теорії та практики. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук. Київ – 2017. С.478

16.Наказ Міністерства соціальної політики України від 11 травня 2022 року № 147 Про затвердження Змін до деяких наказів Міністерства соціальної політики України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0678-22#Text>

17.Кравченко В. В. Муніципальне право України: навч. посібник / В. В. Кравченко, М. В. Пітцик. – Київ: Атіка, 2003. – 672 с

18.Грובהва В. П. Система місцевого самоврядування в Україні: проблеми теорії і практики: автореф. дис. ... доктора юрид. наук: 12.00.02 / Грובהва Вікторія Павлівна; Харківський національний університет внутрішніх справ. – Харків, 2013. – 40 с.

19.Борденюк В. І. Муніципальна реформа: що, як і задля чого / В. І. Борденюк // Віче. – 1998. – № 7. – С. 63–79.

20.Дробуш І. В. Функції представницьких органів місцевого самоврядування в Україні: автореф дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.02 “Конституційне право” / І. В. Дробуш ; Ін-т держави і права імені В. М. Корецького НАН України. – Київ, 2002. – 14 с.

21.Алтуніна О. М. Сутність та види функцій органів місцевого самоврядування / О. М. Алтуніна // Форум права. – 2009. – № 3. – С. 8–13

22.Державне будівництво і місцеве самоврядування в Україні: підручник / [І. І. Бодрова, С. В. Болдирев, В. О. Величко та ін.]; за ред. С. Г. Серьогіної. – [2-е вид. перероб. та доп.]. – Харків: Право, 2011. – 360 с.

23.Порядок організації надання соціальних послуг: Постановою Кабінету Міністрів України від 01.06.2020 № 587//<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/587-2020-%D0%BF#Text>

24.Наказ Міністерства соціальної політики «Про затвердження Порядку визначення потреб населення адміністративно-територіальної одиниці/ територіальної громади у соціальних послугах» 19.04.2023 № 130-Н. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1169-23#Text>

25.Про затвердження «Порядку використання коштів державного бюджету на розвиток системи соціальних послуг»: Постанова КМУ № 1352 від 22 грудня 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1352-2023-%D0%BF#Text>

References:

1. Konstytutsiia Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

2. Pro mistseve samovriaduvannya v Ukraini: Zakon Ukrainy vid 21 travnia 1997 roku № 280/97-VR. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80?find=1&text=%D1%81%D0%BE%D1%86%D1%96%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD#w1_24

3. Komitet OON z ekonomichnykh, sotsialnykh i kulturnykh prav (KESKP), Zauvazhennia zahalnoho poriadku № 19: Pravo na sotsialne zabezpechennia (st. 9), 4 liutoho 2008 roku, UN Doc. E/C.12/GC/19, p. 2

4. Shumna L. P. Sotsialna pidtrymka yak orhanizatsiino-pravova forma sotsialnoho zabezpechennia: avtoref. dys. ... d-ra yuryd. nauk: 12.00.05 / L. P. Shumna ; nauk. kons. O. M. Yaroshenko; Chernihiv. derzh. tekhnoloh. un-t. – Kharkiv, 2014. – 39 s.

5. Aristova I. V. Sotsialna funktsiia derzhavy yak vyznachalna katehoriia prava sotsialnoho zabezpechennia Ukrainy // Forum prava. 2006. № 2. S. 18—21.

6. Horbatiuk S. Ye. Sotsialna funktsiia derzhavy v konteksti zabezpechennia sotsiohumanitarnoi bezpeky // Visnyk NADU pry Prezydentovi Ukrainy. 2017. № 1. S. 84—90. (Seriiia “Derzhavne upravlinnia”).

7. Kupriichuk V.M. , Venzel V.T. Sotsialna funktsiia derzhavy ta osoblyvosti yii realizatsii v umovakh suchasnykh hlobalizatsiinykh vyklykiv// Efektyvnist derzhavnogo upravlinnia. 2019. VYP. 3(60). VOL. 1 S.103-115.

8. Rezoliutsiia, pryiniata Heneralnoiu Asambleieiu 25 veresnia 2015 roku «Poriadok denniy u sferi staloho rozvytku do 2030 roku». URL: <https://www.undp.org/uk/ukraine/publications/peretvorennya-nashoho-svitu-poryadok-denniy-u-sferi-staloho-rozvytku-do-2030-roku>

9. Pro Tsili staloho rozvytku Ukrainy na period do 2030 roku: Ukaz Prezydenta Ukrainy. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/7222019-29825>

10. Natsionalna dopovid "Tsili staloho rozvytku: Ukraina" URL: https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/migration/ua/SDG-leaflet-ukr_F.pdf

11. «Tsili staloho rozvytku: Shcho treba znaty orhanam mistsevoho samovriaduvannia». URL: <https://www.undp.org/uk/ukraine/publications/tsili-staloho-rozvytku-shcho-treba-znaty-orhanam-mistsevoho-samovriaduvannia>

12. Kravchenko I. O. Orhany mistsevoho samovriaduvannia yak subiekty zabezpechennia realizatsii tsilei staloho rozvytku v hromadakh// AKADEMICHNI VIZII Vypusk 20/2023. URL: <https://academy-vision.org/index.php/av/article/download/406/371>

13. Stratehiia staloho rozvytku Ukrainy do 2030 roku, zakonoproekt № 9015 vid 28.02.2019. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=64508

14. UKRAINA 2030: Doktryna zbalansovanoho rozvytku. Vydannia druhe. — Lviv: Kalvariia, 2017. — 164 s.

15. Drobush I.V. Sotsialna funktsiia mistsevoho samovriaduvannia v Ukraini: problemy teorii ta praktyky. Dysertatsiia na zdobuttia naukovooho stupenia doktora yurydychnykh nauk. Kyiv – 2017. S.478

16. Nakaz Ministerstva sotsialnoi polityky Ukrainy vid 11 travnia 2022 roku № 147 Pro

zatverdzhennia Zmin do deiakykh nakaziv Ministerstva sotsialnoi polityky Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0678-22#Text>

17. Kravchenko V. V. Munitsypalne pravo Ukrainy : navch. posibnyk / V. V. Kravchenko, M. V. Pittsyk. – Kyiv : Atika, 2003. – 672 s

18. Hrobova V. P. Systema mistsevoho samovriaduvannia v Ukraini: problemy teorii i praktyky : avtoref. dys. ... doktora yuryd. nauk : 12.00.02 / Hrobova Viktoriia Pavlivna ; Kharkivskiy natsionalnyi universytet vnutrishnikh sprav. – Kharkiv, 2013. – 40 s.

19. Bordeniuk V. I. Munitsypalna reforma: shcho, yak i zadlia choho / V. I. Bordeniuk // Viche. – 1998. – № 7. – S. 63–79.

20. Drobush I. V. Funktsii predstavnytskykh orhaniv mistsevoho samovriaduvannia v Ukraini : avtoref dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. yuryd. nauk : spets. 12.00.02 “Konstytutsiine pravo” / I. V. Drobush ; In-t derzhavy i prava imeni V. M. Koretskoho NAN Ukrainy. – Kyiv, 2002. – 14 s.

21. Altunina O. M. Sutnist ta vydy funktsii orhaniv mistsevoho samovriaduvannia / O. M. Altunina // Forum prava. – 2009. – № 3. – S. 8–13

22. Derzhavne budivnytstvo i mistseve samovriaduvannia v Ukraini : pidruchnyk / [I. I. Bodrova, S. V. Boldyriev, V. O. Velychko ta in.] ; za red. S. H. Serohinoi. – [2-e vyd. pererob. ta dop.]. – Kharkiv : Pravo, 2011. – 360 s.

23. Poriadok orhanizatsii nadannia sotsialnykh posluh: Postanovoioi Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 01.06.2020 № 587//<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/587-2020-%D0%BF#Text>

24. Nakaz Ministerstva sotsialnoi polityky «Pro zatverdzhennia Poriadku vyznachennia potreb naselennia administratyvno-terytorialnoi odynytisi/terytorialnoi hromady u sotsialnykh posluhakh» 19.04.2023 № 130-N. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1169-23#Text>

25. Pro zatverdzhennia «Poriadku vykorystannia koshtiv derzhavnogo biudzhetu na rozvytok systemy sotsialnykh posluh»: Postanova KMU № 1352 vid 22 hrudnia 2023 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1352-2023-%D0%BF#Text>

Chyrkin A.S. Social function in the activities of local government bodies – Article

As a result of the decentralization reform and the development of the institution of local self-government as the right of a territorial community to independently resolve local issues, the system of social support for the population has changed. Social policy is becoming one of the most important areas of activity of local governments, which, within the framework of the social function, are called upon to address the urgent issues of socially vulnerable groups of the population on the basis of program-targeted and systemic approaches. The activities of local self-government bodies in the area of social protection of the population should be ensured by revising the organizational and legal status of social protection institutions, financing social protection measures, introducing modern digital technologies;

standardization of social services; effective personnel policy, etc.

Keywords: *local self-government, social function, decentralization, social protection, social services, control over local self-government.*

Авторська довідка:

Чиркін Антон Сергійович – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри державного будівництва Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Науковий співробітник Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування Національної академії правових наук України, a.s.chyrkin@nlu.edu.ua

Стаття надійшла до редакції 20 березня 2024р.

УДК 349.2

DOI: <https://doi.org/10.33216/2218-5461/2024-47-1-384-390>

**ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА НОРМ ПРАВА ТА СУБ'ЄКТІВ
ВЛАДНИХ ПОВНОВАЖЕНЬ ЯК ЕЛЕМЕНТІВ МЕХАНІЗМУ РЕАЛІЗАЦІЇ
СОЦІАЛЬНИХ ПРАВ ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ**

Шановалова К.Г.

**GENERAL THEORETICAL CHARACTERISTICS OF LEGAL RULES AND
SUBJECTS OF AUTHORITIES AS ELEMENTS OF THE MECHANISM FOR
IMPLEMENTATION OF THE SOCIAL RIGHTS OF CIVIL SERVANTS**

Shapovalova K.H.

У статті проаналізовано специфіку норм права та суб'єктів владних повноважень як елементів механізму реалізації соціальних прав державних службовців. Зазначено автором, що законодавство з соціальних прав не є однорідним, що ускладнює розуміння їх структури та взаємозалежності серед учасників відносин з реалізації соціальних прав державних службовців, а отже й спричиняє виникнення помилок у тлумаченні норм права та у їх реалізації, що може призвести до настання соціальних ризиків, які матимуть невідворотний характер. Оскільки державні службовці володіють спеціальним правовим статусом, то на них поширюються норми права у соціальній сфері, як загального, так й спеціального характеру. Соціальні права державних службовців визначені у Конституції України, де визначено загальні соціальні права на освіту, соціальний захист, житло, працю, достатній рівень життя для себе та сім'ї, охорону здоров'я й медичну допомогу. Також автор наголошує, що соціально-правові норми стосовно державних службовців містяться у Законі України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування», Законі України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», «Кодексі законів про працю України та ін. Розкрито зміст даних правових категорій. Охарактеризовано сутність норм права як елементу механізму реалізації соціальних прав державних службовців, виокремлено особливості окремих законодавчих актів у вказаній сфері. Досліджено систему владних органів, які здійснюють реалізацію соціальних прав державних службовців. У статті автор робить висновок про те, що суб'єкти владних повноважень, як елементи механізму реалізації соціальних прав державних службовців спрямовують свою діяльність на створення максимально зрозумілого та простого порядку їх втілення, надання допомоги у втіленні задля усунення помилок чи зловживань соціальними правами.

Ключові слова: *норми права, суб'єкти владних повноважень, механізм реалізації, соціальні права, державні службовці, державна служба, соціальне законодавство.*

Дослідження механізму реалізації соціальних прав державних службовців спрямовано на встановлення системи, порядку в соціальних права, способах їх реалізації правомірним чином. Варто зазначити, що законодавство з соціальних прав не є однорідним, що ускладнює розуміння їх структури та взаємозалежності

серед учасників відносин з реалізації соціальних прав державних службовців, а отже й спричиняє виникнення помилок у тлумаченні норм права та у їх реалізації, що може призвести до настання соціальних ризиків, які матимуть невідворотний характер. Відповідно, з'ясування структурних елементів механізму реалізації надасть можливість краще зрозуміти призначення такого механізму, особливості його дії в контексті соціальних прав державних службовців.

Питання механізму реалізації та забезпечення соціальних прав державних службовців висвітлювалося у наукових роботах таких учених як: В.А. Багрій, О. О. Барабаш, Н. В. Бочарова, Ю. П. Битяк, О. М. Гришко, О. А. Дегтяр, К. В. Дубич, М. І. Іншин, Н. М. Ковалко, Н. В. Коленда, О. О. Кравчук, М. О. Леонова, Р. О. Максимович, О. М. Непомнящий, М. В. Панченко, С. М. Сergyгін, Н. С. Сидоренко, В. В. Скоріков, Б. І. Стахура, Р. В. Тополя, І. Ю. Хомишин, Н. Л. Шевченко, Г. О. Яковлева. Хоча механізм реалізації соціальних прав був неодноразово досліджений, проте спеціальний правовий статус державних службовців обумовлює його відмінний характер та потребу у встановленні особливостей.

Так, одним із елементів механізму реалізації соціальних прав державних службовців є норми права. Варто зауважити, що такі норми права є не систематизованими та можуть знаходитися в різних законодавчих актах. Оскільки державні службовці володіють спеціальним правовим статусом, то на них поширюються норми права у соціальній сфері, як загального, так й спеціального характеру. Найперше, соціальні права державних службовців визначені у ст. 46-49 та 53 Конституції України [1], де визначено загальні соціальні права на освіту, соціальний захист, житло, працю, достатній рівень життя для себе та сім'ї, охорону

здоров'я й медичну допомогу. Дані права є фундаментальним і надалі конкретизуються або ж у спеціальних актах, або ж у положеннях щодо соціального захисту й забезпечення саме державних службовців. В останньому випадку важливо зберігати узгодженість між законодавчими актами, дотримуватися спільного вектору розвитку.

Так, перелік спеціальних соціальних прав для державного службовця постійно змінювався, пристосовуючись до політичних та соціальних уявлень. Останні реформи значно скоротили перелік соціальних прав, що дозволило адаптувати законодавство до сучасних вимог. До прикладу, на сьогодні, на державних службовців поширюється загальний порядок соціального (пенсійного) страхування згідно з Законом України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» [2] та Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» [3]. Така ситуація дозволяє об'єднати різні способи нарахування соціальної допомоги чи пенсії, зменшити державні витрати на адміністрування страхових внесків та покращити контроль за дотриманням встановленого порядку. Важливо, що спільні норми щодо соціального й пенсійного страхування визначають чіткий та прогнозований спосіб реалізації соціальних прав після настання соціального ризику пов'язаного із втратою працездатності, а отже слугують інструментом заохочення перебування на державній службі. Водночас, спільні норми права у сфері соціального страхування зменшують соціальну диференціацію між державними службовцями та іншими працівниками, що відповідає тенденції до залишення лише необхідних та компенсаційних спеціальних соціальних прав.

Також, окремі норми права, які закріплюють соціальні права державних службовців знаходяться у Кодексі законів про

працю [4]. у Кодексі закріплені принципи рівності, соціальної справедливості, що мають відтворюватися і в спеціальних нормах. Крім того, встановлюється право на захист, що має спеціальну процедуру розгляду в суді та може застосовуватися й до державних службовців. Досліджуючи трудові права державних службовців, що визначені у КЗпП М. І. Іншин виділяє наступні: укладання трудового договору, надання роботи та робочого місця, виплату заробітної плати, відпочинок, доступ до достовірної інформації, професійну підготовку, участь в управлінні, проведення колективних перемовин, захист трудових прав, створення об'єднань для захисту [5, с. 144]. Слід уточнити, що державний службовець володіє правом на укладання контракту про проходження державної служби, яке з'являється лише після проходження спеціального конкурсу та доповнюється правом на прийняття присяги та видання наказу про зарахування на посаду державної служби. Проте, для державних службовців є неможливою реалізація права на участь в управлінні, оскільки усі повноваження та напрями діяльності закріплюються на законодавчому рівні. Відмінність у реалізації схожих за своєю сутністю соціальних прав обумовлюється законодавчими обмеженнями для державних службовців. Водночас, право на об'єднання у професійні спілки хоча й визначено для державних службовців, однак регулюється відповідно до Закону України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» [6]. Однак, реалізація права на страйк є забороненою, а можливості до колективних перемовин та вирішення колективних трудових спорів значно обмеженими, що робить основним призначенням профспілок у державній службі забезпечення соціального захисту та соціальної допомоги для державних

службовців, проведення організаційних та культурних заходів.

Основним законодавчим актом, що містить норми права щодо реалізації соціальних прав державних службовців є Закон України «Про державну службу» [7]. Він визначає спеціальне право на отримання соціально-побутового забезпечення, спеціальну тривалість відпустки, право на службове житло та медичне забезпечення. Хоча, реалізація окремих прав потребує значної деталізації на рівні підзаконних нормативно-правових актів. Можливо зауважити, що норми права щодо реалізації окремих соціальних прав для різних державних службовців можуть відрізнятися. До прикладу, у ст. 346-1 Податкового кодексу України визначено, що для державних службовців Державної податкової служби заробітна плата складається із «посадового окладу; надбавок за вислугу років та ранг й спеціальне звання; виплат за додаткове навантаження; надбавок за інтенсивність праці, особливо важливу роботу, кваліфікацію; виконання особистих ключових показників ефективності; премій» [8]. Такий перелік суттєво відрізняється від загальнозстановленого для державних службовців. Допустимість даної ситуації є доволі спірною, адже державні службовці Державної податкової служби мають однаковий рівень відповідальності із іншими державними службовцями й не володіють правоохоронними повноваженнями, що були передані іншим органам публічної влади. Відповідно, жодних обґрунтованих та правових підстав для збільшеного переліку надбавок не існує.

Протилежна ситуація із регулюванням соціальних прав дипломатичних службовців. Згідно з ст. 34 Закону України «Про дипломатичну службу» на працівників дипломатичної служби поширюються право оплати витрат за: «переїзд у місце

довготермінового відрядження; наданням медичної допомоги та медичного страхування; здобуття дошкільної освіти дітьми; оренду житла й оплати комунальних послуг» [9]. Наявність додаткових соціальних прав пояснюється виконанням державних завдань, потребою поєднувати сімейне та професійне життя в умовах недостатньої грошової винагороди, адже особисті кошти не повинні витратитися на виконання посадових обов'язків. Крім того, на рівні підзаконних нормативно-правових актів розмір компенсаційних виплат обмежується задля уникнення випадків зловживання правом та надмірного використання державних коштів.

Слід констатувати, що норми права, як елемент механізму реалізації соціальних прав державних службовців визначають обсяги даних прав та способи їх правомірного втілення, диференціюють соціальні права залежно від рівня відповідальності та покладених обов'язків. Чинне соціальне та адміністративне законодавство знаходяться у стані реформування, а тому основними вимогами до норм права є їх внутрішня узгодженість, відповідність соціальним вимогам, економічним реаліям, принципам права та тенденціям правового регулювання. Важливо, щоб норми права у сфері реалізації соціальних прав державними службовцями закріплювали рівні можливості втілення даних прав та їх захисту незалежно від сфери діяльності державного службовця.

Наступним елементом механізму реалізації соціальних прав державних службовців вважаємо суб'єктів владних повноважень, що вповноважені на підтримання реалізації соціальних прав. Тобто, без участі таких органів публічної влади втілення соціальних прав буде неможливим, оскільки такі посвідчують настання певного юридичного факту, здійснюють адміністрування соціальних внесків та надають соціальні виплати.

Класифікація суб'єктів владних повноважень у сфері реалізації соціальних прав державних службовців є доволі різноманітною. До прикладу Г. О. Яковлева, пропонує розподіляти суб'єктів соціального забезпечення на тих, що надають безпосередньо соціальне забезпечення та тих, що підтверджують факти, надаючи їм юридичного значення для соціального забезпечення [10, с. 7]. В даному контексті, окрім органів державної влади, що діють в соціальній сфері до досліджуваних суб'єктів можливо й долучити нотаріусів чи Міністерство юстиції. Однак, їх вплив буде доволі опосередкованим, адже допомога у реалізації соціальних прав є лише одним із векторів їх діяльності. Аналогічна ситуація із органами, що приймають нормативно-правові акти у соціальній сфері, адже хоча вони й визначають спосіб реалізації соціальних прав для державних службовців, така діяльність не має відмінностей чи особливостей втілення в порівнянні із прийняттям інших законодавчих актів.

Тому, найперше, до суб'єктів владних повноважень варто зарахувати Міністерство соціальної політики. Відповідно до ст. 4 Положення «Про Міністерство соціальної політики України», Мінсоцполітики може розробляти «проекти законів, координацію державних структур, визначає розмір прожиткового мінімуму на одну особу, проводить нагляд та контроль за виплатою пенсій, встановлює проект бюджету Фонду соціального страхування» [11]. Тобто, залежно від рішень Мінсоцполітики буде різнитися розмір заробітної плати державних службовців, який вираховується залежно від розміру прожиткового мінімуму та мінімальної заробітної плати. Також, залежно від рішень Мінсоцполітики буде різнитися розмір соціальної допомоги та якість надання сервісних послуг щодо пенсійного

забезпечення, оскільки даний орган контролює правомірність їх дій.

Оскільки на державних службовців поширюються загальні правила соціального й пенсійного страхування, то ще одним суб'єктом владних повноважень без якого неможливо реалізувати соціальні права, а саме право на пенсійне забезпечення є Пенсійний Фонд України. Відповідно до ст. 4 Положення «Про Пенсійний фонд України», до компетенції ПФУ входить «ведення реєстру застрахованих осіб, управління системою загальнообов'язкового пенсійного страхування, застосування фінансових санкцій, призначення й перерахунок, виплата пенсій» [12]. Таким чином, Пенсійний Фонд України є суб'єктом владних повноважень, що підтримує державних службовців після втрати ними працездатності, виявляє порушення в їх правах, а також актуалізує розмір пенсії. Останнє є особливо важливим з огляду на те, що чинні в різний період закони щодо державних службовців визначали різний порядок нарахування та виплати пенсій для державних службовців. Встановлення єдиного органу з виплати пенсій для усіх державних службовців відповідає загальному принципу рівності та правової визначеності.

До суб'єктів, які значно впливають на стан реалізації соціальних прав дипломатичними службовцями та членами їх сімей можливо зарахувати Міністерство закордонних справ та Міністерство оборони. Відповідно до ст. 12 Порядку оплати працівникам дипломатичної служби, направленим у довготермінове відрядження, та членам їх сімей витрат, пов'язаних з наданням медичної допомоги або медичним страхуванням [13] та відповідно до ст. 3 Порядку оплати витрат, пов'язаних із здобуттям дітьми працівників дипломатичної служби, направлених у довготермінове відрядження, дошкільної та загальної

середньої освіти [14] дані органи здійснюють фінансування реалізації соціальних прав та освіти, житло та медичне обслуговування для дипломатичних службовців, що перебувають у довготривалому відрядженні. Проблемним аспектом такого забезпечення є його підзаконний характер, що ускладнює контроль за розміром наданих у кожному році коштів для реалізації, який повинен бути передбачуваним та не може зменшуватися відповідно до принципу правової визначеності. Так, виділення коштів для реалізації соціальних прав із загального фонду даних міністерств, а не окреме їх передбачення у державному бюджеті, як це робиться для заробітної плати ставить під загрозу стабільність матеріального стану дипломатичних службовців.

Основним суб'єктом, який допомагає та підтримує реалізацію соціальних прав державними службовцями є керівників державної служби. Так, відповідно до ст. 17 Закону України «Про державну службу», до обов'язків керівника входить «планування навчання персоналу, контроль за службовою дисципліною, розгляд скарг, прийняття рішень про заохочення чи притягнення до дисциплінарної відповідальності, створення належних умов праці» [7]. Залежно від виконаного обов'язку керівник може бути, як суб'єктом реалізації соціальних прав, так й їх забезпечення та захисту. В межах механізму реалізації його повноваження стосуються підвищення на посаді, що впливає на обсяг соціальних прав для державного службовця, проведення його оцінювання та нарахування премій, надання щорічних відпусток чи відпусток у зв'язку з народженням дитини. Без участі керівника державної служби, що приймає наказ про зарахування для державного службовця неможливо реалізувати право на працю у державній службі. Саме керівник приймає рішення про надання соціально-побутового

забезпечення. Крім того, своїми діями щодо контролю та нагляду він створює комфортні та безпечні умови праці для усіх державних службовців.

Можливо резюмувати, що суб'єкти владних повноважень, як елементи механізму реалізації соціальних прав державних службовців спрямовують свою діяльність на створення максимально зрозумілого та простого порядку їх втілення, надання допомоги у втіленні задля усунення помилок чи зловживань соціальними правами.

Література:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1996 р. № 30. Ст. 141.
2. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Закон України від 23.09.1999 № 1105-XIV. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1999. № 46. С. 403
3. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: Закон України від 09.07.2003 № 1058-IV. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2003. № 49. С. 376.
4. Кодекс законів про працю: Закон України від 10.12.1971 № 322-VIII. Відомості Верховної Ради УРСР. 1971. № 50.
5. Іншин М. І. Основні права державного службовця як працівника. Публічне право, 2018. № 3. С. 140-146
6. Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності: Закон України від 15.09.1999 № 1045-XIV. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1999. №. 45. С. 397.
7. Про державну службу: Закон України від 10.12.2015 № 889-VIII. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2016. №.4 С. 43.
8. Податковий кодекс України: Закон України 02.12.2010 № 2755-VI. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2011. №13. С. 556
9. Про дипломатичну службу: Закон України від 07.06.2018 № 2449-VIII. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2018. № 50. С. 7.
10. Яковлєва Г. О. Суб'єкти соціального забезпечення: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.05 - трудове право;

право соціального забезпечення/НЮУ ім. Ярослава Мудрого. Х., 2019. 47 с.

11. Про затвердження Положення про Міністерство соціальної політики України: Постанова Кабінету Міністрів від 17.06.2015 № 423. Офіційний вісник України. 2015. № 51. С. 52.

12. Про затвердження Положення про Пенсійний фонд України: Постанова Кабінету Міністрів України від 23.07.2014 № 280. Офіційний вісник України, 2014. № 60. С. 38.

13. Про затвердження Порядку оплати працівникам дипломатичної служби, направленим у довготермінове відрядження, та членам їх сімей витрат, пов'язаних з наданням медичної допомоги або медичним страхуванням: Постанова Кабінету Міністрів України від 17.04.2019 № 333. Офіційний вісник України, 2019. № 34. С. 292.

14. Про затвердження Порядку оплати витрат, пов'язаних із здобуттям дітьми працівників дипломатичної служби, направлених у довготермінове відрядження, дошкільної та загальної середньої освіти: Постанова Кабінету Міністрів України від 03.03.2021 № 174. Офіційний вісник України, 2021. № 21. С. 91.

References:

1. Constitution of Ukraine: Law of Ukraine dated June 28, 1996 No. 254k/96-VR. Information of the Verkhovna Rada of Ukraine (VVR). 1996 No. 30. Art. 141.
2. On mandatory state social insurance: Law of Ukraine dated September 23, 1999 No. 1105-XIV. Information of the Verkhovna Rada of Ukraine (VVR). 1999. No. 46. P. 403
3. On mandatory state pension insurance: Law of Ukraine dated July 9, 2003 No. 1058-IV. Information of the Verkhovna Rada of Ukraine (VVR). 2003. No. 49. P. 376.
4. Code of labor laws: Law of Ukraine dated 10.12.1971 No. 322-VIII. Information of the Verkhovna Rada of the Ukrainian SSR. 1971. No. 50.
5. Inshin M. I. Basic rights of a civil servant as an employee. Public Law, 2018. No. 3. P. 140-146
6. On trade unions, their rights and guarantees of activity: Law of Ukraine dated September 15, 1999 No. 1045-XIV. Information of the Verkhovna Rada of Ukraine (VVR). 1999. No. 45. P. 397.
7. On civil service: Law of Ukraine dated 10.12.2015 No. 889-VIII. Information of the Verkhovna Rada of Ukraine (VVR). 2016. No. 4, p. 43.

8. Tax Code of Ukraine: Law of Ukraine 02.12.2010 No. 2755-VI. Information of the Verkhovna Rada of Ukraine (VVR). 2011. No. 13. P. 556

9. On the diplomatic service: Law of Ukraine dated June 7, 2018 No. 2449-VIII. Information of the Verkhovna Rada of Ukraine (VVR). 2018. No. 50. P. 7.

10. G. O. Yakovleva Subjects of social security: autoref. thesis for obtaining sciences. candidate degree law Sciences: 12.00.05 - labor law; social security law/NYU named after Yaroslav the Wise. Kh., 2019. 47 p.

11. On the approval of the Regulation on the Ministry of Social Policy of Ukraine: Resolution of the Cabinet of Ministers of 06/17/2015 No. 423. Official Gazette of Ukraine. 2015. No. 51. P. 52.

12. On the approval of the Regulations on the Pension Fund of Ukraine: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 23.07.2014 No. 280. Official Gazette of Ukraine, 2014. No. 60. P. 38.

13. On approval of the Procedure for payment of diplomatic service employees sent on long-term business trips and their family members for expenses related to the provision of medical care or medical insurance: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 04/17/2019 No. 333. Official Gazette of Ukraine, 2019. No. 34. P. 292.

14. On the approval of the Procedure for the payment of expenses related to the acquisition of children of diplomatic service employees sent on long-term business trips, preschool and general secondary education: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 03.03.2021 No. 174. Official Gazette of Ukraine, 2021. No. 21. C . 91.

Shapovalova K. General theoretical characteristics of legal norms and subjects of power as elements of the mechanism of realization of social rights of civil servants- Article.

The article analyses the specifics of legal provisions and subjects of authority as elements of the mechanism for implementation of social rights of civil servants. The author notes that the legislation on

social rights is not homogeneous, which makes it difficult to understand their structure and interdependence among the participants to the relations related to the exercise of social rights of civil servants, and thus leads to errors in the interpretation of legal provisions and their implementation, which may lead to social risks which will be inevitable. Since civil servants have a special legal status, they are subject to the social law provisions, both general and special. The social rights of civil servants are defined in the Constitution of Ukraine, which sets out the general social rights to education, social protection, housing, employment, an adequate standard of living for themselves and their families, healthcare and medical care. The author also emphasises that social and legal norms relating to civil servants are contained in the Law of Ukraine "On Compulsory State Social Insurance", the Law of Ukraine "On Compulsory State Pension Insurance", the Labour Code of Ukraine, etc. The author reveals the content of these legal categories. The author characterises the essence of legal norms as an element of the mechanism for realisation of social rights of civil servants and highlights the peculiarities of certain legislative acts in this area. The system of governmental bodies responsible for the implementation of social rights of civil servants is studied. In the article, the author concludes that public authorities, as elements of the mechanism for exercising social rights of civil servants, direct their activities towards creating the most understandable and simple procedure for their implementation, and providing assistance in their implementation in order to eliminate errors or abuses of social rights.

Key words: legal norms, subjects of power, implementation mechanism, social rights, civil servants, civil service, social legislation.

Авторська довідка:

Шаповалова Катерина Геннадіївна – доктор філософії з галузі «Право». <https://orcid.org/0000-0003-4027-7576>.

Стаття надійшла до редакції 30 квітня 2024р

УДК 341.1

DOI: <https://doi.org/10.33216/2218-5461/2024-47-1-391-401>

СИСТЕМА МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ ВЛАДИ

Нестерович В.Ф.

THE SYSTEM OF INTERNATIONAL STANDARDS OF LOCAL SELF- GOVERNMENT IN CONDITIONS OF DECENTRALIZATION OF POWER

Nesterovych V.F.

Метою статті є визначення системи міжнародних стандартів місцевого самоврядування в умовах децентралізації влади. **Методологія.** Для дослідження проблеми системи міжнародних стандартів місцевого самоврядування в умовах децентралізації влади використано компаративний, порівняльно-правовий, системно-структурний, історичний та інші наукові методи. **Наукова новизна** публікації полягає в визначенні системи міжнародних стандартів місцевого самоврядування в умовах децентралізації влади. У статті зазначено, що все помітне місце у врегулюванні місцевого самоврядування в умовах децентралізації влади починають відігравати міжнародні акти, метою яких є вироблення загальних та універсальних стандартів у цій сфері, які мають гармонійно поєднуватися з національними, регіональними та місцевими особливостями місцевого самоврядування в умовах децентралізації влади шляхом їхнього доповнення та збагачення передовими міжнародними практиками. З поглибленням глобальних та інтеграційних чинників, роль міжнародних актів у сфері місцевого самоврядування в умовах децентралізації влади буде тільки посилюватися. **Висновки.** Система міжнародних стандартів місцевого самоврядування в умовах децентралізації влади є досить розгалуженою та складною, що обумовлено наступними ознаками: 1) багатомірністю місцевого самоврядування в умовах децентралізації влади; 2) встановлення міжнародних стандартів місцевого самоврядування в умовах децентралізації влади на різних рівнях різними міжнародними організаціями; 3) встановлення міжнародних стандартів місцевого самоврядування в умовах децентралізації влади як нарівні «жорсткого права», так і «м'якого права»; 4) надзвичайно високою динамічністю розвитку місцевого самоврядування в умовах децентралізації влади, яке знаходиться під впливом глобальних та інтеграційних чинників, наслідком чому є поглиблення демократії на місцевому рівні та подальша децентралізація влади.

Ключові слова: міжнародні стандарти, «жорстке право», «м'яке право», місцеве самоврядування, децентралізація.

Постановка проблеми. Важливою та невід'ємною ознакою сучасної демократичної держави є розвинене та самодостатнє місцеве самоврядування, ключову роль в якому

відіграють спроможні територіальні громади. Якою б ефективною не була центральна державна влада, вона за своєю природою не може та не повинна вирішувати те коло

питань, які стосуються особливостей місцевого розвитку в межах окремих територіальних громад, особливо в умовах децентралізації влади. Саме на місцях краще видно наявні проблеми в розвитку територіальних громад та як правило простежується більш глибоке та виважене розуміння шляхів їхнього вирішення. Тому завдання демократичної держави полягає у тому, щоб вона не лише гарантувала на конституційному рівні місцеве самоврядування, але й створила реальні політичні, правові, фінансово-економічні, культурні та соціальні чинники, які б забезпечили ефективне місцеве самоврядування в умовах децентралізації влади. Одним із важливих чинників в удосконаленні місцевого самоврядування в умовах децентралізації влади є гармонізація національних, регіональних та місцевих особливостей місцевого самоврядування з відповідними передовими міжнародними практиками.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання міжнародних стандартів місцевого самоврядування в умовах децентралізації влади знайшло своє відображення у наукових працях Батанова О. [1, 2], Баймуратова М. [3, 4], Бориславської О. [5], Григор'єва В. [3], Демченко І. [6, 9], Заверухи І. [5], Захарченко Е. [5], Камінської Н. [7, 8], Копиленко О. [9], Мішина Н. [10], Петришина О. [11], Федоренка В. [12], Чернеженко О. [12] тощо. Окремі аспекти системи міжнародних стандартів місцевого самоврядування в умовах децентралізації влади знайшли відображення і в публікаціях автора цієї статті [13, 14, 15].

Мета і завдання дослідження. Метою статті є визначення системи міжнародних стандартів місцевого самоврядування в умовах децентралізації влади шляхом аналізу міжнародних актів, які були прийняті різними міжнародними організаціями та

наднаціональними об'єднаннями у сфері місцевого самоврядування.

Виклад основного матеріалу. У вступі до Переглянутої Європейської хартії про участь молоді в місцевому та регіональному житті 2003 року слушно вказується, що «легітимність демократичних інститутів може бути поставлена під сумнів через відстань між місцями, в яких приймаються рішення, і людьми, на яких ці рішення впливають. Місцеві та регіональні органи влади мають перевагу в тому, що вони знаходяться до громадян найближче з усіх інших органів, і оскільки вони розпочинають справжній діалог і встановлюють партнерські стосунки з людьми, що живуть на їх території, їхня політика може стати по-справжньому демократичною, актуальною й ефективною, тому що вона заснована на потребах громадян» [16, с. 6].

Органи місцевого самоврядування (англ. Local government, Local self-government) – це органи публічної влади, які сформовані територіальними громадами та наділені повноваженнями вирішувати питання місцевого значення. Органи місцевого самоврядування є важливим видом органів публічної влади, від ефективності діяльності яких значною мірою залежить якість життєдіяльності територіальних громад та розвиток відповідних територій, особливо в умовах децентралізації влади. Органи місцевого самоврядування як вид органів публічної влади прямо передбачені більш ніж 100 конституціями держав з різних регіонів світу, що у свою чергу говорить, що місцеве самоврядування вже давно утвердилося як невід'ємна складова сучасного демократичного урядування в умовах децентралізації влади.

Останнім часом можна побачити стійку тенденцію, що у врегулюванні місцевого самоврядування все помітне місце починають відігравати міжнародні акти, метою яких є

вироблення загальних та універсальних стандартів у цій сфері, які мають гармонійно поєднуватися з національними, регіональними та місцевими особливостями місцевого самоврядування шляхом їхнього доповнення та збагачення передовими міжнародними практиками. З поглибленням глобальних та інтеграційних чинників, роль міжнародних актів у сфері місцевого самоврядування в умовах децентралізації влади буде тільки посилюватися. З огляду на те, що місцеве самоврядування має свою регіональну специфіку, більш поширеним є утвердження міжнародних стандартів місцевого самоврядування за регіональною ознакою та певною сферою вирішення питань місцевого значення.

Основними причинами активізації вироблення міжнародних стандартів у сфері місцевого самоврядування в умовах децентралізації влади слід назвати:

1) глобалізація, наслідком якої є зближення стандартів регулювання місцевого самоврядування у різних регіонах світу;

2) інтеграція, у результаті якої все помітніше поглиблюється співробітництво між регіонами та містами, що належать до різних держав;

3) вплив «глобальних грошей», за яких іноземні інвестори, що вкладаються у регіональні та місцеві проекти інших держав, хочуть працювати в стабільних та зрозумілих умовах з чіткими правилами гри;

4) посилення демократизації влади, у тому числі й на місцевому рівні, що постійно потребує запровадження нових підходів, які є більш адаптованими до сучасних умов;

5) підвищення людської мобільності в умовах відкриття державних кордонів або спрощення перетину кордонів, за якої іноземці більш активно почали переміщуватися у пошуках нової роботи, навчання, відпочинку чи взагалі постійного проживання.

Безумовно, що система міжнародних стандартів місцевого самоврядування в умовах децентралізації влади буде в майбутньому помітно вдосконалена після двох глобальних викликів, які сталися практично один за одним та виявили певні прогалини у цій сфері суспільних відносин.

Перший глобальний виклик пов'язаний з початком у 2019 році пандемії коронавірусної хвороби, спричинена SARS-CoV-2, в результаті якого як центральна, так і місцева влада виявилися неготовими до протидії поширення коронавірусу у вигляді зваженого підходу щодо встановлення карантинних обмежень, а також подолання наслідків масового захворювання населення коронавірусною хворобою. Станом на 11 березня 2024 року офіційна статистика свідчить, що Covid-19 інфікував майже 704 мільйони людей, а саме 703996641 осіб. Спалахи захворювання було зафіксовано в 229 країнах (включно з автономними територіями). Відсоток одужань серед інфікованих становить 95,9%, тобто 674961136 осіб. Для 1% заражених хвороба закінчилася летально. Всього від Covid-19 загинуло понад 7 мільйонів людей, а саме 7004688 осіб. Наразі хворіє ще 3,1% світового населення, що складає 22030817 осіб. В Україні на Covid-19 захворіло 13,5% населення, що становить 5557995 осіб. З них 98% (5445577 осіб) одужали, а 2% (112418 осіб) померли. Від початку пандемії в Україні було проведено щонайменше 32,6 мільйона тестів для діагностики Covid-19 [17].

Другий глобальний виклик пов'язаний з агресивною війною росії проти України, апогеєм якої стало неоголошене повномасштабне вторгнення російських військ на суверенну територію України. Внаслідок грубого порушення росією фундаментальних принципів міжнародного права мільйони мешканців України були вимушені тікати від агресивних військових

дій росії на суверенній території України та шукати прихисток у більш спокійних регіонах України чи навіть за кордоном. Ні Україна, ні європейські держави виявилися неготовими до такого великого потоку внутрішньо переміщених осіб та біженців у результаті війни, яка безпідставно була розв'язана росією проти України. Зокрема, за розрахунками, яке наводиться Центром економічної стратегії, станом на кінець червня 2023 року за межами України через війну перебуває від 5,6 до 6,7 мільйонів українців. Це на 300-500 тисяч більше порівняно з кінцем 2022 року, коли їх кількість складала від 5,3 до 6,2 мільйонів. Причинами цього стали атаки на енергосистему України взимку 2022-2023 років, посилення ракетних ударів росії по мирних містах у травні та підбив Каховської ГЕС на початку червня 2023 року. Більшість біженців складають жінки (зокрема 18% – жінки віком 35-49 років) та діти. Дослідження зазначає, що за даними Європейської служби статистики, станом на травень 2023 року найбільша частка українських біженців знаходиться в Німеччині (27%) та Польщі (24%). Велика кількість українських біженців втратила значну частину своїх доходів після початку повномасштабного вторгнення [18, с. 5].

Утвердження міжнародних стандартів місцевого самоврядування в умовах децентралізації влади здійснюється у рамках діяльності таких міжнародних організацій та міжнародних мереж як Об'єднані міста та місцеві органи влади (англ. United Cities and Local Governments, UCLG), яка була створена шляхом об'єднання в 2004 році трьох міжнародних асоціацій: Міжнародного союзу місцевих властей (IULA), Міждержавна федерація об'єднаних міст (FMCU), Metropolis, Рада Європи (англ. Council of Europe), Рада європейських муніципалітетів та регіонів (англ. Council of European

Municipalities and Regions, CEMR), Організація арабських міст (Arab Towns Organization, ATO), Союз міст Балтії (англ. Union of the Baltic Cities, UBC) тощо.

Серед загальносвітових міжнародних актів, які пов'язані з місцевим самоврядуванням в умовах децентралізації влади, слід назвати два основних: 1) Всесвітню декларацію місцевого самоврядування 1985 року (англ. IULA Worldwide Declaration of Local Self-Government) [19]; 2) Міжнародну хартію про охорону історичних міст (англ. Charter on the Conservation of Historic Towns and Urban Areas), також відома як «Вашингтонська хартія» 1987 року [20].

Рада Європи відіграє ключову роль у встановленні регіональних міжнародних стандартів місцевого самоврядування в умовах децентралізації влади в Європі. В межах її діяльності було прийнято низку міжнародних актів у цій сфері. Вагомим кроком у напрямі розробки та впровадження загальноєвропейських стандартів місцевого самоврядування в умовах децентралізації стало заснування у 1994 році Конгресу місцевих та регіональних влад Ради Європи (Congress of Local and Regional Authorities of the Council of Europe). Цей орган налічує 636 членів, які обіймають виборні посади (депутати регіональних чи муніципальних рад, мери або президенти регіональних органів влади) і представляють понад 130 тисяч місцевих та регіональних органів влади у 46 європейських країнах [21]. З початком діяльності Конгресу місцевих та регіональних влад Ради Європи значно активізувалася робота зі встановлення загальноєвропейських стандартів місцевого самоврядування, беручи до уваги специфіку розвитку різних регіонів і місцевостей.

До числа основних міжнародних актів у сфері місцевого самоврядування в умовах

децентралізації влади, які були прийняті в рамках Ради Європи, слід віднести:

1) Європейську рамкову конвенцію про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями (англ. European Outline Convention on Transfrontier Co-operation between Territorial Communities or Authorities) також відому як «Мадридська конвенція» 1980 року [22];

2) Європейську хартію регіонального/просторового планування (англ. European regional/spatial planning Charter) також відому як «Торремолінська хартія» (англ. Torremolinos Charter) 1983 року [23];

3) Європейську хартію місцевого самоврядування (англ. European Charter of Local Self-Government) 1985 року [24];

4) Конвенцію про участь іноземців у суспільному житті на місцевому рівні (англ. Convention on the Participation of Foreigners in Public Life at Local Level) [25];

5) Європейську хартію міст I (англ. European Urban Charter I) 1992 року [26];

6) Європейську хартію міст II: Маніфест нової урбаністики (англ. European Urban Charter II: Manifesto for a new urbanity) 2008 року [27];

7) Європейську декларацію прав міст (англ. European Declaration of Urban Rights) 1992 року [28];

8) Хартію Конгресу місцевих і регіональних влад Європи (англ. Charter of the Congress of Local and Regional Authorities of the Council of Europe) 1994 року [29];

9) Переглянуту Європейську хартію про участь молоді в місцевому та регіональному житті, що не має статусу конвенції (англ. Revised European Charter on the Participation of Young People in Local and Regional Life) 2003 року [16];

10) Хартія європейських сталих міст і селищ на шляху до сталого розвитку (Ольборзька хартія): схвалена учасниками

Європейської конференції зі стійких міст і містечок, що відбулася в Ольборзі, Данія, з 24 по 27 травня 1994 року [30].

У межах діяльності Ради Європи було прийнято низку міжнародних документів "м'якого права" (англ. soft law), які стосуються різних аспектів демократії на рівні місцевого самоврядування в умовах децентралізації влади. Серед цих актів особливе місце займають чотири кодекси, ухвалені в різні роки, які відображають найефективніші практики у відповідних сферах демократії, зокрема на рівні місцевого самоврядування: 1) Кодекс належної практики у виборчих справах, ухвалений Венеціанською Комісією 18-19 жовтня 2002 року (англ. Code of Good Practice in Electoral Matters: Guidelines and Explanatory Report, CDL-AD(2002)023rev) [31]; 2) Кодекс належної практики щодо референдумів (англ. Code of Good Practice on Referendums, CDL-AD (2007) 008rev), ухвалений Радою з демократичних виборів 16 грудня 2006 року та Венеціанською Комісією 16-17 березня 2007 року [32]; 3) Кодекс належної практики щодо політичних партій (англ. Code of Good Practice in the field of Political Parties, CDL-AD (2009) 002), ухвалений Венеціанською Комісією 12-13 грудня 2008 року [33]; 4) Кодекс кращих практик участі громадянськості у процесі прийняття рішень (англ. Code of Good Practice for Civil Participation in the Decision-Making Process, CONF/PLE(2009)CODE1), ухвалений Конференцією міжнародних неурядових організацій Ради Європи на засіданні 1 жовтня 2009 року [35].

Отже, встановлення у рамках Ради Європи міжнародних стандартів місцевого самоврядування в умовах децентралізації влади ґрунтується на взаємодії двох підходів: «жорсткого» права (загальнообов'язкові міжнародні договори) та «м'якого» права (рекомендаційні міжнародні документи).

Кількісне домінування «м'якого» права зумовлено складністю уніфікації стандартів місцевого самоврядування через територіальну, економічну, соціальну та культурну різноманітність. Тому рекомендаційний характер документів «м'якого права» у сфері місцевого самоврядування в умовах децентралізації є більш продуктивним, гнучким і динамічним, оскільки не потребує складних і тривалих процедур ратифікації, як це необхідно для міжнародних договорів «жорсткого права».

Активні зусилля зі створення європейських стандартів у сфері місцевого самоврядування в умовах децентралізації не обмежуються лише діяльністю Ради Європи, а також здійснюються іншими міжнародними організаціями. Наприклад, у рамках Європейської конференції з питань стійких міст, яка є платформою Європейського Союзу для покращення діалогу між різними рівнями ЄС у 1994 році було прийнято Хартію європейських стійких міст і містечок на шляху до сталого розвитку (англ. Charter of European Sustainable Cities and Towns Towards Sustainability), також відому як «Ольборгська Хартія» (англ. Aalborg Charter) [30]. Крім того, в рамках міжнародної мережі «Союз міст Балтії» (англ. Union of the Baltic Cities, UBC), що об'єднує понад 100 міст регіону Балтійського моря, 13 жовтня 2001 року в місті Росток було ухвалено Соціальну Хартію міст-членів Союзу Балтійських міст (англ. Social Charter for Member Cities of the Union of the Baltic Cities) [35].

Аналіз міжнародних документів у сфері місцевого самоврядування в умовах децентралізації влади говорить, про все більш активне визначення засад багаторівневості місцевого самоврядування, яке вже давно отримало своє закріплення на національному, регіональному та локальному рівнях. У сучасному міжнародному досвіді виділяються два основні рівні органів

місцевого самоврядування: 1. Регіональний рівень – органи місцевого самоврядування представляють спільні інтереси територіальних громад. У рамках регіонального рівня виділяються два субрівні органів місцевого самоврядування, до яких зазвичай належать обласні та районні ради. 2. Місцевий рівень – органи місцевого самоврядування представляють інтереси лише однієї територіальної громади. До місцевого рівня органів місцевого самоврядування належать міські, районні в містах, селищні та сільські ради.

У міжнародному досвіді органи місцевого самоврядування за способом формування здебільшого поділяються на три види: 1. Призначувані – посадовий склад органу місцевого самоврядування набуває своїх повноважень шляхом призначення. 2. Виборні – органи місцевого самоврядування формуються за результатом проведення виборів. До виборних органів місцевого самоврядування як правило належать місцеві ради усіх рівнів. 3. Змішаного типу – частина органу місцевого самоврядування формується за результатами проведення виборів, а інша частина шляхом призначення.

Важливою міжнародною тенденцією щодо розвитку місцевого самоврядування в умовах децентралізації влади є посилення ролі територіальних громад у вирішенні питань місцевого значення, унаслідок чого територіальні громади помітно збільшують свій вплив на якісний склад та діяльність органів місцевого самоврядування. Ефективність та підзвітність органів місцевого самоврядування значною мірою залежить від спроможності територіальних громад постійно та активно приймати участь у вирішенні питань місцевого значення. Неспроможність та слабкість територіальних громад, що виявляється в їх інертності, дезорганізованості та пасивності, є сприятливим підґрунтям для чисельних

зловживань та порушень у діяльності органів місцевого самоврядування. Відтак в межах не лише держави, а навіть окремого регіону, цілком ймовірно можуть функціонувати різні за ефективністю органи місцевого самоврядування – від високоефективних до вкрай неефективних.

Висновки. Система міжнародних стандартів місцевого самоврядування в умовах децентралізації влади є досить розгалуженою та складною, що обумовлено наступними ознаками: 1) багатомірністю місцевого самоврядування в умовах децентралізації влади, яке вкрай важко комплексно врегулювати на рівні одного міжнародного акта, який би повно та всебічно визначив міжнародні стандарти для усіх сфер місцевого самоврядування; 2) встановлення міжнародних стандартів місцевого самоврядування в умовах децентралізації влади на різних рівнях різними міжнародними міжурядовими та неурядовими організаціями, а також наднаціональними об'єднаннями з урахуванням статутних завдань їхньої діяльності; 3) встановлення міжнародних стандартів як на рівні «жорсткого права», що складається з загальнообов'язкових міжнародних договорів, так і «м'якого права», яке включає міжнародні документи рекомендаційного характеру в сфері місцевого самоврядування; 4) надзвичайно високою динамічністю розвитку місцевого самоврядування в умовах децентралізації влади, яке знаходиться під впливом глобальних та інтеграційних чинників, наслідком чому є поглиблення демократії на місцевому рівні та подальша децентралізація влади.

Література:

1. Батанов О. В. Сучасні міжнародні стандарти у галузі місцевого самоврядування та права людини. *Вісник АПСВТ*. 2016. №3-4. С. 60-63.
2. Батанов О. В., Кравченко В. В. Компетенція місцевого самоврядування та принципи її формування відповідно до Європейської хартії місцевого самоврядування. *Вісник Запорізького національного університету*. 2012. № 2. С. 43-50.
3. Баймуратов М. О., Григор'єв В. А. Роль міжнародних стандартів місцевого самоврядування у формуванні компетенції публічної самоврядувальної (муніципальної) влади. *Одеса: ФЕНІКС* 2003. 160 с.
4. Баймуратов М. Правова природа міжнародних стандартів місцевого самоврядування: від міжнародної угоди до імплементації у національне законодавство. *Вибори та демократія*. 2006. №. 4. С. 10.
5. Децентралізація публічної влади: досвід європейських країн та перспективи України / Бориславська О., Заверуха І., Захарченко Е., та ін.; Швейцарсько-український проект «Підтримка децентралізації в Україні – DESPRO. К. : ТОВ «Софія». 2012. 128 с.
6. Демченко І. С. Стан імплементації європейських правових стандартів місцевого самоврядування в Україні. *Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого*. 2011. № 4. С. 149-157.
7. Камінська Н. В. Міжнародно-правові джерела муніципального права. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2014. № 3. С. 87-92.
8. Камінська Н. В. Ключові напрями вдосконалення законодавства України у сфері місцевого самоврядування. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2014. №. 10. С. 84-91.
9. Копиленко О., Демченко І. Система джерел європейських правових стандартів місцевого самоврядування. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2011. Вип. 2011. Т. 54. С. 139-145.
10. Мішина Н.В. Європеїзація конституційного права України: проблеми і перспективи. *Публічне право*. 2011. № 3. С. 12-20.

11. Петришин О. В., Петришин О. О. Міжнародні стандарти місцевого самоврядування в контексті євроінтеграційних процесів в Україні. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2016. № 1. С. 84-91.
12. Федоренко В. Л., Чернеженко О. М. Конституційні моделі місцевого самоврядування у державах учасниках ЄС, Швейцарії та Україні: монографія. Київ: Видавництво «Ліра». 2017. 288 с.
13. Нестерович В.Ф. Посилення ролі територіальних громад у процесі прийняття нормативно-правових актів на місцевому рівні в Україні. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2014. № 3. Спеціальний випуск. С. 384-387.
14. Нестерович В.Ф. Методологія компаративного аналізу демократії участі на рівні місцевого самоврядування. *Право і суспільство*. 2019. № 3. Ч. I. С. 44-50.
15. Нестерович В.Ф. Децентралізація як конституційний принцип здійснення публічної влади на регіональному та місцевому рівнях. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2019. № 3. С. 47-54.
16. Revised European Charter on the Participation of Young People in Local and Regional Life / Congress of Local and Regional Authorities of the Council of Europe. Strasbourg, 2015. 58 p.
17. Скільки людей в Україні та світі торкнулася пандемія COVID-19: статистика захворюваності. Visit Ukraine. URL: <https://visitukraine.today/uk/blog/3522/how-many-people-in-ukraine-and-the-world-are-affected-by-the-covid-19-pandemic-incidence-statistics>
18. Біженці з України: хто вони, скільки їх та як їх повернути? фінальний звіт / Д. Михайлишина, М. Самойлюк, Марія Томіліна. Центр економічної стратегії. 2023. – 120 с.
19. Worldwide Declaration of Local Self-Government / Adopted at the 17th plenary meeting, 28 May 1987. United Nations Digital Library System. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/156504?ln>.
20. Charter on the Conservation of Historic Towns and Urban Areas. (Washington Charter 1987): Adopted by ICOMOS General Assembly in Washington, DC, October 1987. ICOMOS. URL: https://www.icomos.org/charters/towns_e.pdf.
21. Congress of Local and Regional Authorities of the Council of Europe. *Council of Europe*. URL: <https://www.coe.int/en/web/congress/overview>.
22. European Outline Convention on Transfrontier Co-operation between Territorial Communities or Authorities (ETS No.106). *Council of Europe*. URL: <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/106>.
23. European regional/spatial planning Charter of 1983. *Council of Europe*. URL: <https://rm.coe.int/native/09000016804c87cb>.
24. European Charter of Local Self-Government of 1985. *Council of Europe*. URL: <https://rm.coe.int/168007a088>.
25. Convention on the Participation of Foreigners in Public Life at Local Level (ETS No.144). *Council of Europe*. URL: <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/144>.
26. European Urban Charter. *Council of Europe*. URL: <https://rm.coe.int/168071923d>.
27. European Urban Charter II. Manifesto for a new urbanity. *Council of Europe*. URL: <https://rm.coe.int/168071a1b5>.
28. European Declaration of Urban Rights of 1992. *Council of Europe*. URL: <https://rm.coe.int/168071923d>.
29. Charter of the Congress of Local and Regional Authorities of Europe (CLRAE) adopted on 14 January 1994. *Decisions of the Committee of Ministers of the Council of Europe relating to the setting up of the Congress of Local and Regional Authorities of Europe (CLRAE)*, CDLR (94) 8. Strasbourg: Council of Europe, 1994. 11 p.
30. Charter of European Sustainable Cities and Towns Towards Sustainability (Aalborg Charter): approved by the participants at the European Conference on Sustainable Cities and Towns held in Aalborg, Denmark from 24 to 27 May 1994. *European Environment Agency*. URL: www.eea.europa.eu/help/glossary/eea-glossary/charter-of-european-cities-and-towns-towards-sustainability.
31. Code of Good Practice in Electoral Matters: Guidelines and Explanatory Report (CDL-AD(2002)23): adopted by the Venice Commission at its 52nd session (Venice, 18-19 October 2002) [English edition]. Strasbourg, 2002. 33 p.
32. Code of Good Practice on Referendums (CDL-AD(2007)008) [Or. Fr.]: adopted by the Council for Democratic Elections at its 19th meeting (Venice, 16 Dec. 2006) and the Venice Com. at its

70th plenary session (Venice, 16-17 March 2007) [English edition]. Strasburg, 2007. 24 p.

33. Code of Good Practice in the field of Political Parties (CDL-AD(2009)021) [Or. Engl.]: Adopted by the Venice Commission at its 77th Plenary Session (Venice, 12-13 December 2008) and Explanatory Report adopted by the Venice Commission at its 78th Plenary Session (Venice, 13-14 March 2009). Strasburg, 2009. 59 p.

34. Code of Good Practice for Civil Participation in the Decision-Making Process (CONF/PLE(2009)CODE1): Adopted by the Conference of INGOs at its meeting on 1st October 2009. Strasburg, 2009. 17 p.

35. Social Charter for Member Cities of the Union of the Baltic Cities. *Union of the Baltic Cities*. URL: <http://archive.ubc.net/documentation,61,368.html>.

References:

1. Batanov O. V. Suchasni mizhnarodni standarty u haluzi mistsevoho samovriaduvannia ta prava liudyny. *Visnyk APSVT*. 2016. №3-4. S. 60-63.

2. Batanov O. V., Kravchenko V. V. Kompetentsiia mistsevoho samovriaduvannia ta pryntsypy yii formuvannia vidpovidno do Yevropeiskoi khartii mistsevoho samovriaduvannia. *Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu*. 2012. № 2. S. 43-50.

3. Baimuratov M. O., Hryhoriev V. A. Rol mizhnarodnykh standartiv mistsevoho samovriaduvannia u formuvanni kompetentsii publichnoi samovriaduvalnoi (munitsypalnoi) vlady. Odesa: FENIKS 2003. 160 s.

4. Baimuratov M. Pravova pryroda mizhnarodnykh standartiv mistsevoho samovriaduvannia: vid mizhnarodnoi uhody do implementatsii u natsionalne zakonodavstvo. *Vybory ta demokratiia*. 2006. № 4. S. 10.

5. Detsentralizatsiia publichnoi vlady: dosvid yevropeiskykh krain ta perspektyvy Ukrainy / Boryslavska O., Zaverukha I., Zakharchenko E., ta in.; Shveitsarsko-ukrainskyi proekt «Pidtrymka detsentralizatsii v Ukraini – DESPRO. K. : TOV «Sofia». 2012. 128 s.

6. Demchenko I. S. Stan implementatsii yevropeiskykh pravovykh standartiv mistsevoho samovriaduvannia v Ukraini. *Visnyk Natsionalnoi yurydychnoi akademii Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho*. 2011. № 4. S. 149-157.

7. Kaminska N. V. Mizhnarodno-pravovi dzherela munitsypalnoho prava. *Naukovi zapysky Instytutu zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2014. № 3. S. 87-92.

8. Kaminska N. V. Kliuchovi napriamy vdoskonalennia zakonodavstva Ukrainy u sferi mistsevoho samovriaduvannia. *Biuletен Ministerstva yustytysii Ukrainy*. 2014. №. 10. S. 84-91.

9. Kopylenko O., Demchenko I. Systema dzherel yevropeiskykh pravovykh standartiv mistsevoho samovriaduvannia. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii yurydychna*. 2011. Vyp. 2011. T. 54. S. 139-145.

10. Mishyna N.V. Yevropeizatsiia konstytutsiinoho prava Ukrainy: problemy i perspektyvy. *Publichne pravo*. 2011. № 3. S. 12-20.

11. Petryshyn O. V., Petryshyn O. O. Mizhnarodni standarty mistsevoho samovriaduvannia v konteksti yevropeizatsiinykh protsesiv v Ukraini. *Visnyk Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy*. 2016. №. 1. S. 84-91.

12. Fedorenko V. L., Chernenko O. M. Konstytutsiini modeli mistsevoho samovriaduvannia u derzhavakh uchastnytsiakh YeS, Shveitsarii ta Ukraini: monohrafiia. Kyiv: Vydavnytstvo «Lira». 2017. 288 s.

13. Nesterovych V.F. Posylennia roli terytorialnykh hromad u protsesi pryiniattia normatyvno-pravovykh aktiv na mistsevomu rivni v Ukraini. *Visnyk Luhanskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav imeni E.O. Didorenka*. 2014. № 3. Spetsialnyi vypusk. S. 384-387.

14. Nesterovych V.F. Metodolohiia komparatyvnoho analizu demokratii uchasti na rivni mistsevoho samovriaduvannia. *Pravo i suspilstvo*. 2019. № 3. Ch. I. S. 44-50.

15. Nesterovych V.F. Detsentralizatsiia yak konstytutsiinyi pryntsyp zdiisnennia publichnoi vlady na rehionalnomu ta mistsevomu rivniakh. *Naukovi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav*. 2019. № 3. S. 47-54.

16. Revised European Charter on the Participation of Young People in Local and Regional Life / Congress of Local and Regional Authorities of the Council of Europe. Strasburg, 2015. 58 p.

17. Skilly liudei v Ukraini ta sviti torknulasia pandemiia COVID-19: statystyka zakhvoriuvanosti. *Visit Ukraine*. URL: <https://visitukraine.today/uk/blog/3522/how-many->

people-in-ukraine-and-the-world-are-affected-by-the-covid-19-pandemic-incidence-statistics

18. Bizhentsi z Ukrainy: khto vony, skilky yikh ta yak yikh povernuty? finalnyi zvit / D. Mykhailyshyna, M. Samoiliuk, Mariia Tomilina. Tsentr ekonomichnoi stratehii. 2023. – 120 s.

19. Worldwide Declaration of Local Self-Government / Adopted at the 17th plenary meeting, 28 May 1987. United Nations Digital Library System. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/156504?ln>.

20. Charter on the Conservation of Historic Towns and Urban Areas. (Washington Charter 1987): Adopted by ICOMOS General Assembly in Washington, DC, October 1987. ICOMOS. URL: https://www.icomos.org/charters/towns_e.pdf.

21. Congress of Local and Regional Authorities of the Council of Europe. Council of Europe. URL: <https://www.coe.int/en/web/congress/overview>.

22. European Outline Convention on Transfrontier Co-operation between Territorial Communities or Authorities (ETS No.106). Council of Europe. URL: <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/106>.

23. European regional/spatial planning Charter of 1983. Council of Europe. URL: <https://rm.coe.int/native/09000016804c87cb>.

24. European Charter of Local Self-Government of 1985. Council of Europe. URL: <https://rm.coe.int/168007a088>.

25. Convention on the Participation of Foreigners in Public Life at Local Level (ETS No.144). Council of Europe. URL: <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/144>.

26. European Urban Charter. Council of Europe. URL: <https://rm.coe.int/168071923d>.

27. European Urban Charter II. Manifesto for a new urbanity. Council of Europe. URL: <https://rm.coe.int/168071a1b5>.

28. European Declaration of Urban Rights of 1992. Council of Europe. URL: <https://rm.coe.int/168071923d>.

29. Charter of the Congress of Local and Regional Authorities of Europe (CLRAE) adopted on 14 January 1994. Decisions of the Committee of Ministers of the Council of Europe relating to the setting up of the Congress of Local and Regional Authorities of Europe (CLRAE), CDLR (94) 8. Strasbourg: Council of Europe, 1994. 11 p.

30. Charter of European Sustainable Cities and Towns Towards Sustainability (Aalborg Charter): approved by the participants at the European Conference on Sustainable Cities and Towns held in Aalborg, Denmark from 24 to 27 May 1994. European Environment Agency. URL: www.eea.europa.eu/help/glossary/eea-glossary/charter-of-european-cities-and.

31. Code of Good Practice in Electoral Matters: Guidelines and Explanatory Report (CDL-AD(2002)23): adopted by the Venice Commission at its 52nd session (Venice, 18-19 October 2002) [English edition]. Strasbourg, 2002. 33 r.

32. Code of Good Practice on Referendums (CDL-AD(2007)008) [Or. Fr.]: adopted by the Council for Democratic Elections at its 19th meeting (Venice, 16 Dec. 2006) and the Venice Com. at its 70th plenary session (Venice, 16-17 March 2007) [English edition]. Strasbourg, 2007. 24 p.

33. Code of Good Practice in the field of Political Parties (CDL-AD(2009)021) [Or. Engl.]: Adopted by the Venice Commission at its 77th Plenary Session (Venice, 12-13 December 2008) and Explanatory Report adopted by the Venice Commission at its 78th Plenary Session (Venice, 13-14 March 2009). Strasbourg, 2009. 59 r.

34. Code of Good Practice for Civil Participation in the Decision-Making Process (CONF/PLE(2009)CODE1): Adopted by the Conference of INGOs at its meeting on 1st October 2009. Strasbourg, 2009. 17 p.

35. Social Charter for Member Cities of the Union of the Baltic Cities. Union of the Baltic Cities. URL: <http://archive.ubc.net/documentation,61,368.html>.

Nesterovych V.F. The system of international standards of local self-government in conditions of decentralization of power. - Article.

The purpose of the article is to define the system of international standards of local self-government in conditions of decentralization of power. Methodology. Comparative, comparative-legal, system-structural, historical and other scientific methods were used to study the problem. The scientific novelty of the publication is to define the system of international standards of local self-government in conditions of decentralization of power. The article states that international regulations are beginning to play a prominent role in regulating local self-government, with the aim of

developing common and universal standards in this field, which should be harmoniously combined with national, regional and local characteristics of local self-government by supplementing them and enriching them with advanced international practices. With the deepening of global and integration factors, the role of international instruments in the field of local self-government in conditions of decentralization of power will only increase. **Conclusions.** The system of international standards of local self-government in conditions of decentralization of power is quite extensive and complex, due to the following features: 1) the multidimensionality of local self-government in conditions of decentralization of power; 2) setting international standards of local self-government in conditions of decentralization of power at different levels by different international organizations; 3) the establishment of international standards of both

“hard law” and “soft law”; 4) the extremely high dynamic of local self-government development, which is influenced by global and integration factors, which results in the deepening of democracy at the local level and the further decentralization of power.

Keywords: international standards, “hard law”, “soft law”, local self-government, decentralization.

Авторська довідка:

Нестерович В.Ф. – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри державно-правових дисциплін Криворізького навчально-наукового інституту Донецького державного університету внутрішніх справ.

ORCID: 0000-0003-2614-0426

Стаття надійшла до редакції 23 квітня 2024р

ЗАПРОШУЄМО ДО СПІВПРАЦІ

ТЕХНІЧНІ ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ

До публікації приймаються статті українською та англійською мовами, формату А4, шрифтом Times New Roman, розмір якого повинен становити 11pt, через 1,15 інтервали, абзацний відступ 0,8 см. Поля: верхнє, нижнє – 2 см; лівє, правє – 2,5 см, в одну колонку.

Обсяг статті з анотаціями, таблицями, рисунками та списком літератури 10-12 сторінок.

Стаття подається в текстовому редакторі MS Word for Windows та складається з таких послідовних елементів:

- індекс УДК (вирівнювання тексту по лівому краю);
- назва статті (розміщується через два рядки, шрифт напівжирний, великими літерами, вирівнювання тексту по центру);
- прізвище та ініціали автора (розміщується через один рядок по центру, шрифт напівжирний курсив);
- назва статті (розміщується через два рядки, шрифт напівжирний, великими літерами, вирівнювання тексту по центру) англійською мовою;
- прізвище та ініціали автора (розміщується через один рядок по центру, шрифт напівжирний курсив) англійською мовою;
- анотація мовою основного тексту статті та ключові слова (розміщується через три рядки, шрифт курсив);
- текст статті (розміщується через рядок та мають такі необхідні елементи: висвітлення проблеми в загальному вигляді і її зв'язок із важливими науковими практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення даної проблеми і на які спирається автор; виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття, формулювання цілей та завдань статті; виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки за дослідженням; перспективи подальших розвідок у даному напрямку).

Посилання у тексті та цитування супроводжуються цифрами у квадратних дужках із позначенням номера цитованого видання у списку літератури, а потім через кому подаються сторінки, наприклад: [1, с. 34]);

- список літератури надається після основного тексту, оформлюється згідно із новими вимогами ВАК України, під заголовком Література (розміщується через рядок);
- транслітерація списку літератури, під заголовком References (розміщується через рядок);
- анотація та ключові англійською мовою розміщуються через рядок, шрифт курсив). Якщо публікація не англійською мовою, анотація англійською мовою має бути обсягом не менш як 1800 знаків, включаючи ключові слова (пп.4 п.6 Порядку формування Переліку наукових фахових видань України, затвердженого наказом МОН України від 15.01.2018 №32);
- дата подання статті до публікації (розміщується через рядок, шрифт курсив);
- прізвище та ініціали рецензента статті (розміщується через рядок, шрифт курсив).

Стаття обов'язково супроводжується авторською довідкою із зазначенням прізвища, ім'я, по батькові (повністю); наукового ступеня, звання, посади, місця роботи; телефону; адреси електронної пошти. Відомості подаються повністю, наприкінці статті, без скорочень, одним реченням, через кому, в одному файлі зі статтею.

До статті додається заява щодо підтвердження оригінальності дослідження, засвідчене підписами авторів (оригінал), в якому вказуються прізвище, ім'я та по батькові автора (авторів), назва наукової праці, засвідчується, що наукова праця дійсно презентує самостійно проведене дослідження і не містить плагіату, а також гарантується, що авторами одержано всі необхідні дозволи на використання матеріалів, що охороняються авторським правом, наукова праця підготовлена спеціально для видання Університету, ніде раніше не публікувалася і не подана до інших видань.

Для статей авторів, які не мають наукового ступеня, наявність рецензії наукового керівника є обов'язковою.

Відповідальність за точність поданих фактів, цитат, цифр і прізвищ несуть автори матеріалів. Редакція матеріали не рецензує і не повертає. До статті можуть бути внесені зміни редакційного характеру без згоди автора. Редакційна колегія залишає за собою право відхилити неякісні або такі, що не відповідають поданим вище вимогам, які не пройшли рецензування та не отримали висновок щодо рекомендації до друку.

Автори, надсилаючи матеріали до редакції, тим самим дають згоду на розміщення статей у відкритому доступі на сайті наукового збірника <http://app.snu.edu.ua/index.php/actual-law/about>.

Редколегія може не поділяти світоглядних переконань авторів.

ПУБЛІКАЦІЙНИЙ ВНЕСОК:

Розмір публікаційного внеску становить 500 грн. Якщо обсяг статті перевищує 10 сторінок, то за кожну додаткову сторінку необхідно доплатити 40 грн.

Редакція збірника здійснює внутрішнє анонімне рецензування статті, після проходження якого автори отримують реквізити для оплати публікації.

ПОДАЧА СТАТЕЙ.

Контактна особа: д.ю.н., професор Івчук Юлія Юріївна; моб.т. 050-656-98-24.

E-mail: lawfacultyeunu@gmail.com

Положення про конфіденційність

Імена та електронні адреси, вказані користувачами на сайті цього журналу, будуть використані виключно для виконання внутрішніх технічних завдань цього збірника; вони не будуть поширюватись та передаватись стороннім особам.

ПРИКЛАД ОФОРМЛЕННЯ ОСНОВНИХ ЕЛЕМЕНТІВ СТАТТІ

УДК 349.2

ДО ПИТАННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗАХИСТУ
ТРУДОВИХ ПРАВ ПРАЦІВНИКІВ

Котова Л.В.

ON THE ISSUE OF LEGAL REGULATION OF LABOR RIGHTS PROTECTION
OF WORKERS

Kotova L.

У статті, на основі аналізу наукових поглядів вчених, досліджено теоретичні підходи щодо тлумачення поняття «захист трудових прав працівників»....

Ключові слова: *права, трудові права, працівник, правове регулювання...*

Постановка проблеми. Праця – це невід’ємна частина життя будь-якої людини...

Стан дослідження. ...була предметом дослідження багатьох вчених....

Саме тому метою статті є: розглянути....

Виклад основного матеріалу. Почати розгляд основного питання, що представлено.....

Висновок. Підводячи підсумок даного наукового дослідження...

Література:

1. Вавженчук В. Я. Сутність поняття «конституційні трудові права» [Електронний ресурс] / В. Я. Вавженчук // Форум права. – 2009. – № 3. – С. 89-93.

2.

References:

1. Vavzhenchuk V. Ya. Sutnist poniattia «konstytutsiini trudovi prava « [Elektronnyi resurs] / V. Ya. Vavzhenchuk // Forum prava. – 2009. – № 3. – S. 89-93.

2.

Kotova L. On the issue of legal regulation of labor rights protection of workers. - Article.

In the article, based on the analysis of scientific views of scientists, the theoretical approaches....

Keywords: *rights, labor rights, worker, legal regulation.....*

Авторська довідка:

Котова Любов Вячеславна - к.ю.н., доцент, доцент кафедри правознавства Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, <https://orcid.org/0000-0002-2437-3624> ел. адреса: kotova@pravo-snu.lg.ua, моб. тел. +3 8 050 923 99 87

Стаття надійшла до редакції 1 квітня 2021 р.

Наукове видання

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПРАВА:
ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА**

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ № 1 (47)

(Українською та англійською мовами)

Видання збірника здійснене за рахунок авторів

Відповідальний секретар *Ю.Ю.Івчук*
Оригінал-макет *О.В. Могильна*

Підписано до друку 6.06.2024.
Формат 60x84^{1/8}. Гарнітура Times New Roman.
Умов. друк. арк. 47,2. Обл.-вид. 47,9.
Тираж 50 прим. Вид. № 3386. Замов. № ____ . Ціна договірна.

**Видавництво Східноукраїнського національного університету
імені Володимира Даля**

Свідоцтво про реєстрацію: серія ДК № 1620 від 18.12.03 р.

Адреса видавництва: вул. Іоанна Павла II, 17,
м. Київ, 01042, Україна

E-mail видавництва: vidavnictvosnu.ua@gmail.com

Надруковано: